

**ДИНИЙ ТЕРМИНЛЕР
ЛУГЪАТЫ**

A decorative border with a repeating floral pattern of small flowers and leaves, framing the entire page.

ДИНИЙ ТЕРМИНЛЕР ЛУГЪАТЫ

Мукъаддес Китапны терджиме институты
Москва, 2023

Диний терминлер лугъаты

Мукъаддес Китапнынъ электрон
ве аудио версиялары Терджиме
институтынынъ сайтында
тапмакъ мумкюн:
<https://ibt.org.ru/ru/media?id=CRT>

ISBN 978-5-93943-334-1

© Институт перевода Библии, Москва, 2023

Мундеридже

Кириш сёз	5
Предисловие	6
Къыскъартувлар	7
А	10
Б	79
В	119
Г	136
Гъ	138
Д	140
Е	165
Ё	174
З	181
И	199
Й	229
К	234

Къ	251
Л	305
М	308
Н	366
О	370
П	403
Р	423
С	444
Т	504
У	529
Ф	537
Х	545
Ч	563
Ш	574
Ы	589
Э	591
Ю	618
Я	633

Кириш сөз

Урьметли окъуйдыжылар!

Бу неширге олгъан мерагъынъыз ичюн сизге чокъ тешекюрлер бильдиремиз. Лугъатымызда алты юзден зияде термин ве хас исимлер такъдим этиле. Оларнынъ эписи 2016 с. нешир этильген Мукъаддес Китаптан алынгъандыр. Эр бир термин рус тилиндеки тахминий терджимесинен берабер теклиф этиле. Сонъ бу терминнинъ эсас манасы ачылып бериле ве Мукъаддес Китапта онынъ къулланылгъан базы ерлери косьтериле. Эр бир макъаленинъ сонъунда Мукъаддес Китаптан алынгъан цитаталар бериле, олар терминлернинъ эсас маналарындан биринде къулангъаныны тасвир этелер.

Умют этемиз ки, бу нешир Мукъаддес Китапны яхшыджа аныламагъа ве къырымтатар тилини инкишаф эттирге ярдым этеджектир.

Лугъат узериндеки ишке озь иссесини къошкъан эр бир кишиге миннетдарлыкъ бильдиремиз.

*«Мукъаддес Китапны
терджиме институты»нынъ
ишдешлери*

Предисловие

Дорогие читатели!

Благодарим вас за интерес к данной публикации. В словаре представлено более 600 терминов и имён собственных, которые взяты из издания Священного Писания на крымскотатарском языке (Мукъаддес Китап), опубликованного Институтом перевода Библии в 2016 году. Для каждого термина дается перевод на русский язык, далее раскрывается основное значение термина и приводятся некоторые места Священного Писания, где он используется. В заключении каждой статьи предлагаются цитаты – также из Священного Писания, – которые иллюстрируют употребление термина в одном из основных значений.

Надеемся, что данная публикация поможет вам глубже понять смысл Священного Писания и послужит для развития крымскотатарского языка.

Выражаем благодарность всем, кто принимал участие в работе над словарём.

Сотрудники Института перевода Библии

КЪЫСКЪАРТУВЛАР

ает.	ает, аетлер (стих, стихи)
арам.	арамий тили (арамейский язык)
ас.	асыр (век)
б.	баб, баблар (глава, главы)
бакъ.	бакъынъыз (смотрите)
в.б.	ве башкъа аетлер (и другие стихи)
в.и., ве сонъ	ве илеридеки аетлер (и следующие стихи)
д.б.	даа бакъынъыз (смотрите также)
къ.акъ.	къадимий акъкъад тили (древнеаккадский язык)
къ.арам.	къадимийарамийтилинде (древнеарамейский язык)
къ.еуд.	къадимий еудий тилинде (древнееврейский язык)
къ.юн.	къадимий юнан тилинде (древнегреческий язык)
къыяс.	къыясланъыз (сравните)
лат.	латин тили (латинский язык)
Мас.	Масора, къадимий еудий эльязма (Масоретский текст, рукопись на древнееврейском языке)
мес.	меселя (например)
М.К.	Мукъадес Китап (Священное Писание)
м.с.	миляттан сонъ, я да Иса пейгъамбер догъгъан сонъ (после рождества Христова)
м.э.	миляттан эвель, я да Иса пейгъамбер догъмаздан эвель (до рождества Христова)
рус.	рус тилинде (на русском языке)
с.	сене, сенелер (год, годы)
Септ.	Септуагинта, къадимий юнан терджиме эльязмасы (Септуагинта, рукопись на древнегреческом языке)
син.	синоним, манадаш сёз (синонимичное выражение)
тень.	теньештиринъыз (сравните, сопоставьте)
Э.В.	Эски Васиет (Ветхий Завет)
юн.	юнан тили (греческий язык)
Я.В.	Янъы Васиет (Новый Завет)

Баш	Башланув
Чыкъ	Чыкъыш
Лев	Левийлилер
Сай	Сайылар
Текр	Къануннынъ текрары
Ехо	Нун огълу Ехошуа
Къад	Къадылар
Рут	Рут акъкъында китап
1Пад	Падишалар акъкъында биринджи китап
2Пад	Падишалар акъкъында экинджи китап
3Пад	Падишалар акъкъында учюнджи китап
4Пад	Падишалар акъкъында дёртюнджи китап
1Тар	Тарих вакъиалары. Биринджи кысым
2Тар	Тарих вакъиалары. Экинджи кысым
Узеир	Узеир
Нех	Нехемья
Эст	Эстер акъкъында китап
Эюп	Эюп акъкъында китап
Збр	Зебур: йырлар ве дувалар
Икм	Икметли сёзлер
Джем	Джемаат Башы
Йыр	Сулейманнынъ энъ яхшы йыры
Еш	Ешая пейгъамбернинъ китабы
Йирм	Йирмея пейгъамбернинъ китабы
Агъл	Йирмеянынъ агълав йырлары
Ехез	Ехезкель пейгъамбернинъ китабы
Дан	Даниял пейгъамбернинъ китабы
Хош	Хошеа пейгъамбернинъ китабы
Ёэль	Ёэль пейгъамбернинъ китабы
Ам	Амос пейгъамбернинъ китабы
Ов	Овадя пейгъамбернинъ китабы
Юнус	Юнус пейгъамбернинъ китабы
Микъа	Микъа пейгъамбернинъ китабы
Нах	Нахум пейгъамбернинъ китабы
Хав	Хавакъкъукъ пейгъамбернинъ китабы
Цеф	Цефанья пейгъамбернинъ китабы
Хагъ	Хагъгай пейгъамбернинъ китабы
Зек	Зекерья пейгъамбернинъ китабы
Мал	Малакий пейгъамбернинъ китабы

Мт	Маттанен берильген Инджиль
Мк	Маркнен берильген Инджиль
Лк	Луканен берильген Инджиль
Юх	Юханнен берильген Инджиль
Фаал	Эльчилернинъ фаалиети
Якъ	Якъупнынъ мектюби
1Пётр	Пётрнынъ биринджи мектюби
2Пётр	Пётрнынъ экинджи мектюби
1Юх	Юханнынъ биринджи мектюби
2Юх	Юханнынъ экинджи мектюби
3Юх	Юханнынъ учунджи мектюби
Иуда	Иуданынъ мектюби
Рим	Рим шеэринде яшагъан иманлыларгъа мектюп
1Кор	Коринт шеэринде яшагъан иманлыларгъа бирин- джи мектюп
2Кор	Коринт шеэринде яшагъан иманлыларгъа экинджи мектюп
Гал	Галатияда шеэринде яшагъан иманлыларгъа мектюп
Эф	Эфес шеэринде яшагъан иманлыларгъа мектюп
Флп	Филиплер шеэринде яшагъан иманлыларгъа мектюп
Кол	Колоссай шеэринде яшагъан иманлыларгъа мектюп
1Тес	Тессалонике шеэринде яшагъан иманлыларгъа биринджи мектюп
2Тес	Тессалонике шеэринде яшагъан иманлыларгъа экинджи мектюп
1Тим	Тимотейге биринджи мектюп
2Тим	Тимотейге экинджи мектюп
Тит	Титке мектюп
Флм	Филимонгъа мектюп
Еуд	Еудийлерге мектюп
Сыр	Сырларнынъ ачылувы

А

АБДЕСТ — рус. **Омовение.**

Э.В.те бутюнлей сувнен ювунып (бой абдест) я да эль-аяк ювып темизленюв адети. Еудийлер эр бир арам шейге ве арамланган адамга тийген сонъ, къолларыны, чанакларыны, урбаларыны ве башкъа шейлерни юва эдилер.

Чыкъ 30:20: «Олар Корюшов Чадырына кирмезден эвель, я да РАББИге къурбан якъмакъ ичюн, къурбан ерине ибадет этмек ичюн, якъынлашкъанда, ольмемек ичюн, абдест алсынлар».

Д.б.: Сувга батырылып чыкъув.

АБИДЕ — рус. **Памятник, памятный знак.**

Бир адисе хатырасына багъышланып тикленген, адет узьре бир таш (Баш 28:18) я да ташларнен япылган тёпелик (Баш 31:51,52). Якъуп Рахельнинъ къабри устуне баш таш къойды (Баш 35:20). Авишалом даа сагъ олганда, озъ «адыны сакъламакъ ичюн», озюнинъ шеревине багъышлап, А. яптырды (2Пад 18:18). Амма бойле А.лер путперестлернинъ адетлерине коре ибадет ерлерине че-вирильгени ичюн, оларны Мусанынъ Къануны ясакъ эте эди (Лев 26:1).

Баш 31:45: «О заман Якъуп бир таш алып, оны абиде этип, тиклеп къойды».

АВА — рус. **Воздух.**

Эф 2:2-ге коре, А. — бу Иблисинъ аким эткен адеми. Ам-ма Месих экинджи кере келеджек вакъытта, О иманлы-лар джемиетинен А.да расткеледжек (1Тес 4:17).

Сыр 16:17: «Единджи мелек озь пиаласыны авагъа тѣкти. Алланынь Сарайындаки тахттан: — Эр шей ерине кельди! — деген кучлю бир сес чыкъты».

АВАДДОН (*син.* Олюлернинъ дюньясы; о бир дюнья; эляк дияры) — *рус.* **Аваддон, бездна.**

«Тюпсюзликнинъ мелегининъ» еуд. ады (Сыр 9:11). Юн. *Аполлион*, яни «ольдюриджи», «олюм кетириджи» (Эюп 15:21), «ѣкъ этюв», «эляк олув». Э.В.те бу ад даа «дже-эннем», «олюлер олгъан ер» манасыны ташый. Эюп 26:6, Икм 15:11; 27:20 китабында Аваддон сѣзю «ше-ол» (о бир дюнья, олюлернинъ дюньясы) сѣзюнен, Збр 87:12 китабында — «мезар» сѣзюнен, Эюп 28:22 китабында — «олюм» сѣзюнен бирликте къулланыла.

Сыр 9:11: «Тюпсюзликнинъ мелеги оларгъа падишалыкъ япа. Бу мелекнинъ ады еудийдже Аваддон, юнанджа Аполлион демектир».

Д.б.: Олюлернинъ дюньясы.

АВГУСТ — *рус.* **Август.**

М.э. 27 с. Рим сенаты м.э. 63 сенеси догъгъан Гай Юлий Цезарь Октавиангъа «Август» деген фахрий унван багъышлады (юн. *себастос*, «азрети алийлери»). Август унваны онынъ халефлерине де берильди, лякин Август акъкъында лаф юрсетильгенде, тамам Октавиан козьде тутула. Императорларнынъ апайлары, аналары, къызлары ве къызкъардашлары «Август» унваныны ташый эдилер, бу — Алланынь азизлери оларакъ къабул этиле эди. Октавиан Август, Гай Юлий Цезарьнинъ къызкъардашынынъ торуны эди. Цезарь онъа бабалыкъ япты ве оны озюнинъ мирасчысы этип къалдырды. Цезарьнинъ олюминден сонъра, тахт ичюн дава чыкъты, бу давада Август гъалип чыкъты ве бутюн империянынъ укъумдары, биринджи Рим императоры олды (м.э. 31 с. — м.с. 14 с.). Яш император Октавианнынъ дюнъяджа укъумдарлыгъы чокътан бекленильген тынчлыкъ кетиреджек эди, чюнки оны зияде шерефлей эдилер. Лионда римли аллаларына ве Августкъа къурбан ери яптырылгъан эди, Римде дюнъянынъ азрети

алийлерине багышланган кърбан ери кърулды, м.э. 8 с. исе Рим империясында тынчылык темеллешти. Август еудийлернен яхшы мунасебетте эди. О, озь эсабына куньде эки кере мабет еринде кърбанлар чалмагъа эмир этти ве Ирод падишаны ачыкъ гоньюльнен къабул эте эди. Ирод исе ресмий суретте императоргъа багышланган культ яратты, Самарие шеэринде Себастья ады къойды (бойле ад Август унванынынъ юнанджа эквивалентидир) ве анда Августкъа багышланган мабет ерини кърды. Даа бир мабет ери Рим ве Августкъа багышланып, Кайсарейанынъ Акъ денъиздеки портунда кърулды (о да императорнынъ адына кърулган эди). Учюнджи мабет ери Филиппининъ Кайсарейасында кърулды. Ерусалимде Алланынъ Сарайында куньде хайсер адына кърбанлар кетириле эди. Тамам бу вакъытта инджильджи Лука эалини джедвельге алув акъкъында хабер эте (Лк 2:1). Бергилерни топламакъ макъсадыннен бу эмирни император Август чыкъарган эди. Бу вакъиалар Юсуф ве Меръемни Бейтлеэмге ёл алмагъа меджбур эттилер, мында, дедеси Давутнынъ шеэринде, Иса догъды.

Лк 2:1: «О вакъыт Римнинъ императоры Август бутюн эалини джедвельге чекмеге эмир этти».

АГЪА (*син.* Агъа-къардаш; къардаш; якъын адам) — *рус.* **Брат.** Э.В.те А. сёзю бир къач манада къулланылыр: 1) анасы да бабасы да умумий олган «догъмуш агъа» манасында (Баш 4:8), тек бабалары бир олган (Баш 42:15), я да тек аналары бир олган; 2) къан догъмушы манасында, меселя, Баш 14:16-да Ибраимнинъ агъасынынъ огълу Лут А. деп адланган; 3) кимерде А. деп бир халкъ я да бир несильден чыкъкъанларны адлайлар (Чыкъ 2:11; Сай 8:26); 4) догъмуш халкълардан чыкъкъанларны да А. деп адлайлар (Текр 23:7); 5) А. деп дост (2Пад 1:26), падиша унваны боюнджа аркъадаш (3Пад 20:32) я да якъын адамынъны адламакъ мумкюн (Лев 19:17); 6) А. сёзю такъдир ве табиаат умумийлигини де акс эте (Эюп 30:29; Икм 18:9). Я.В.те А. сёзю догъмуш агъаны анълата (мес., Мт 1:2; Мк 6:3 в.б.), эм, Э.В.те киби, дин

кърдашы олгъан исраиллини де анълата (Фаал 3:17; 7:2; 13:15 ве хусусан Рим 9:3). Иманлыларнынъ топлашувы Алланынъ янъы халкъы киби козьде тутулгъаны ичюн, А. деп дин кърдашлары олгъан месихчилерни де адландырып башладылар (олар башында эписи исраиллилер эдилер: Мт 21:43; Рим 11:11; 2Кор 6:16). О вакыттан башлап, бу сёз эм ветандашлар, эм дин кърдашларгъа нисбетен къулланып башланды. Амма кеткен сайын (хусусан мектюплерде) А. деп дин кърдашларына айталар. А. сёзю иманлылар топлашувынынъ, Месихке умумий аитлигинен бирлешкен, Мукъаддес Рух иле толгъан ве еяне Кок Бабасынынъ балалары олгъан айры азаларынынъ сойдашлыгъыны ачыкъ-айдын акс эте (Мт 23:8; 1Пётр 2:17). Лякин «сахте агъалар» да бар эди (2Кор 11:26). Иса Месих месихчилерни А. деп адламагъа утанмай (Еуд 2:11).

Фаал 13:38: «Энди, дин кърдашларымыз, сизлерге белли олсун ки, гуналарынгъызнынъ багъышлангъаны Исанынъ Адынен илян этиле».

Д.б.: Якзын адам.

АГЪЛАВ (*син. Шикъет*) — *рус. Плач, оплакивать, стенания, вопль, жалоба, сетование.*

I. А. — бу терен ички эеджаннынъ ифаделенюви я да агърынынъ акъибети (Баш 27:38; Рут 1:9; Фаал 20:37 в.и.), азап (Баш 21:16; Йрм 8:23; Лк 19:41), къаарь (Баш 50:1; Фаал 9:39), я да къоркъу (Сай 14:1), амма даа къуванчнынъ да аляметидир (Баш 29:11; 33:4; 43:30). Бунен берабер эр кишилер де агъламакъ мумкюн (Баш 50:17; 3бр 6:7; 41:4; Еш 16:9; Мт 26:75; Фаал 20:31; 2Кор 2:4; Еуд 5:7).

II. М.К.та А. — Алланен олгъан мунасебетлер бозулмасынынъ, озь гуналарынынъ фаркъына барув нетиджесинде пейда олгъан агърынынъ ве Алланынъ джезасыны мейдангъа кетирген адамнынъ къабааты нетиджесинде пейда олгъан къаарьнынъ аляметидир (Къад 2:4; Узеир 10:1; Нех 1:4; Еш 15; Йрм 13:17; Агъл 1:16; Лк 19:41; 22:62). Ёэль исраиллилерни А. ве аизар иле Раббиге ялваргъанларына чагъыра (Ёэль 2:12); сюрдюкюн олгъанлар Вавилонда, дарма-дагъын Ерусалимни агълап

хатырлайлар (Збр 136:1); эсирликтен къайткъан еудий-лерни Къанунны сес чыкъарып окъугъанлары агълатты (Нех 8:9). Бойле А. ве аизарны Алла эшите (4Пад 20:5; Збр 6:9) ве ярдым этмеге сёз бере (Йрм 31:16; тень. Збр 125:5 в.и.). Амма Алла энди эшитмеген А. да ола (Текр 1:45; Еуд 12:17), чюнки мында чыкъкъан козьяшлар гунадан вазгечтиртмей (Мал 2:13 в.и.; тень. Мт 3:7 в.и.).

III. Алланынъ Падишалыгъы кельгенде, Алла эр бир козьяшны силеджек (Еш 25:8; Сыр 21:4) ве эндиден сонъ кыямет ве А. эшитильмейджек (Еш 65:19; тень. Лк 6:21; Юх 16:20-22). Аизар, А. ве шикъетлер рухий ве джисманий азапларнынъ (Эюп 9:27; 30:31), сонъсуз дерт ве гъамнынъ (Чыкъ 6:5), эм де япкъан гуналары нетиджесинде пейда олгъан къаарьнинъ ифаделенмесидир (Ёэль 2:12). Иманлылар аизар къопарып Аллагъа ялваралар (Збр 63:2; 101:1), чюнки О къайгъы-къасеветни къуванчкъа чевирип ола (Збр 29:12).

IV. Аман-аман шаркъий халкъларнынъ эписинде ОЛЮНИНЪ ПЕШИНДЕН АГЪЛАВНЫНЪ, бир къач куньден башлагъан бир къач афтагъадже сюрген джемаат матемининъ аз-бучукъ тайинленген шекиллери бар эди. Юсуф Якъупнынъ пешинден еди кунь агълады, мысырлылар исе ондан эвель 70 кунь агълай эдилер (Баш 50:3,10 в.и.); Харун ве Мусанынъ пешинден исраиллилер 30 кунь матем туттылар (Сай 20:29; Текр 34:8). Адет узьре, якъын адам ольгенде, онынъ сойлары, олюнинъ артындан агъламалары ичюн, такъмакъчыларны тута эдилер (Джем 12:5; Йрм 9:17 в.и.; Мк 5:38; тень. Мк 9:23; Лк 8:52). Бу вакъыткъа адамлар матем урбаларыны кие, аякъкъап ве ильванларыны чыкъара эдилер, куль ичине эм булана, эм кульни башларына сепе эдилер, агъызларыны явлукънен къапатып, башларыны тыраш этип, тенлерини тырнай эдилер. Лякин исраиллилерде матемнинъ муайен путперест аляметлери ясакъ эдилер (Лев 19:27 в.и.; Текр 14:1). Къаарь-къасевет чеккенлернен берабер такъмакъчылар дертни болип, отьмек ве теселли савутыны оларгъа узата эдилер (Йрм 16:6 в.и.; Ехез 24:16 в.и.; 27:30-32). Олюнинъ пешинден агъламасалар, яни о, бутюн къанун-къаиделерге коре джыйылмагъан

олса, бу буюк бахытсызлыкъ сайыла эди (Йрм 16:4; 25:33). Исанынъ икметли икяесинден белли олгъаны киби, Фелестиндеки балалар дженазе ве олюнинъ такъмакълангъаны оюнына ойнай эдилер (Мт 11:17). Алла къааръ ифаделенмесини сынъырлады. Матемнинъ базы аляметлери Алла халкъы ичюн ясакъ эдилер. Руханийлер диний темизликлерини тек якъын сойлары кечингенлери заман бозып ола эдилер (Лев 21:1-6); баш руханийге умумен матем тутмагъа ве олюге токъунмагъа ясакъ эди (ает 10 в.и.). Алла ичюн айырылгъанлар ичюн де айны ясакълар аит эди (Сай 6:6-8). Ехезкельнинъ апайы кечингенде, къаарънинъ эр тюрю тышкъы ифаделенмеси онынъ ичюн ясакъ эди (Ехез 24:16 в.и.). Иса Яирнинъ эвинден такъмакъчыларны къувалады (Лк 8:54). Хачкъа алып баргъан ёл бою Исанынъ пешинден агълап башлагъан Ерусалим къадынларына О озьлери ве балалары пешинден агълагъанлары хайырлыджа олгъаны акъкъында айтты (Лк 23:27 в.и.; тень. Йрм 9:17 в.и.). Стефан ольдюрильген сонъ, пешинден «диндар адамлар» агълаштылар (Фаал 8:2). Олюлер пешинден агълав акъкъында Павел де айта эди (1Тес 4:13-18). Янъыдан догъувгъа олгъан умят дефн А.ыны енъди. Джемиет олувынынъ биринджи асырларында месихчилернинъ олюмге олгъан мунасебетлери тамам булар иле тайинлене эдилер. II-нджи асырдаки месихчи яызджыларындан бири бойле айта эди: эгер бу дюньяны догъру адамлардан бири терк этсе, къуванып Аллагъа шукюр этингиз, беденини исе ойле озгъарынъыз ки, санки о бир ерден башкъа ерге коче. Кечче олгъан заманларда месихчилерге матемнинъ пугперест адетлери кене синъип башлагъанда, такъмакъчылар хызметине олгъан ясакънынъ бозулмасы Иманлылар Джемиетинден къуваланмаларына алып бара эди, чюнки олюнинъ пешинден А. ве матем янъыдан догъув умятине зыт келип, месихчилер иманынынъ темелини йыкъа.

Якъ 4:9-10: «Кедерленингиз, окюрп агълангыз! Кулькюнъыз агълавгъа, къуванчынъыз къасеветке айлансын. Раббининъ огюнде алчакъгонъюлли олунъыз, ве О, сизни юксельтир».

АГЪРЫ (*син.* Азап; дерт) — *рус.* **Боль, страдание, мучение.**

Еуд. ве юн. сёзлери рус тилине «агъры» сёзюнен терджиме этильген, олар эм бедений, эм рухий агърынынъ чешит тюрюлю корюнишини бильдирген ве къысмен «ёрулув», «къайгъы», «азап» киби маналарны да озь ичине кирсетелер. Юкюлю къадын догъып башлагъанда ис эткен А. еуд. *хевэл* сёзюнен (Еш 13:8; 26:17; Йрм 22:23; 49:24) ве юн. *один* сёзюнен бельгилене (Фаал 2:24; Мт 24:8; Мк 13:8; 1Тес 5:3). А. адамны яхшы сагълыкътан марум эте ве шунен берабер беденде олгъан хасталыкъ бельгиси сыфатында хызмет эте. Гуна къазангъанда А. адамнынъ даимий ёлдашы олып къала, оны бутюн бедендиндеки яшайышында — догъгъанындан олюмине къадар къаплап ала. Тек янъы дюньяда, Алла эр бир козяшны сильген ерде, Коктеки Ерусалимде ниает олюм, азап, фиъган ве хасталыкъ олмайджакъ (Сыр 21:4).

1Тес 5:3: «Адамлар: „Тынчылыкъ-аманлыкъ ве хавфсызлыкъ“, — деп юргенде, о вакъыт олюм оларгъа апансыздан, догъаджакъ къадынгъа агъры киби, келеджек, ве олар ондан къачып кетмейджеклер».

Д.б.: Азап.

АД — *рус.* **Имя.**

Къадимий заманларда еудийлер адамнынъ адынен онынъ барлыгъыны багълай эдилер. Алланынъ Адыны айтмайып, Онгъа сыкъ «АД» (къ.еуд. *Шем*), дей эдилер. Шегиртлер бир шейни «Месихнинъ Адынен» япкъанларда, шуны Онынъ истегине коре ве Онынъ кучюнен япа эдилер.

Фаал 10:43: «Буны пейгъамберлернинъ эписи илян этелер: Исагъа инангъан эр бир адамнынъ гуналары Онынъ Адынен багъышланалар».

АДАКЪ — (*син.* Ваде; берильген сёз) — *рус.* **Обет.**

1) М.К.та расткельген биринджи А. — бу тантаналы А. (еуд. *недер*), олар акъкъында Баш 28:20 в.и.; Къад 11:30 в.и.; 1Пад 1:11 в.б. айтыла. Дува эткен адам бойле А. берип, истегининъ самимийлигини косътерип, о, беджерильмеси ичюн миннетдарлыгъыны бильдирип, озюни я да

мулькюнинъ бир къысмыны Раббининъ элине бермеге сёз бере. *Недер* сёзюнен Я.В.те эки кере анғылған, назарейлернинъ А.гы де бельгилене (Сай 6:2 в.и.; Фал 18:18; 21:24). 2) Адакъ (еуд. сёзю *иссар* «багыламакъ» сёзюнден келип чыкъа, яни озюни бирде-бир шейден, мис. аштан, марум эттирмектир) берген адам, нефисини багылап, Раббиге даа буюк гъайрет иле табынмакъ ичюн, озю айыргъан муайен бир вакъыт девамында бирде-бир шейден вазгечмеге сёз бере (Сай 30:3-6, 11-15). 3) Бутюн В. гонъюлли берилелер ве М.К. буны не теклиф эте, не зорлай. Амма айны вакъытта берильген В. беджерильмемеси акъкъында тенбиелей (Текр 23:21-23; Збр 49:14; Джем 5:3-5; Нах 1:15). Фукъарелик ве гунагъа батмамакъ ичюн, адам фикирсиз В. бермек керек (Икм 20:25). 4) В. акъкъында ашагъыдаки эмирлер бар: а) ильк догъгъан бала я да айван яврусы Раббиге багышланмай, чюнки о энди Онынъкидир (Лев 27:26, 28); б) Алагъа багышлангъан адамларны, айванларны, эв ве топракъларны энъ мукъаддес ерге муайен бир колемде пара берип сатын алмагъа мумкюн эди (Лев 27); в) В. берилип къурбан чалынгъан айван къусурсыз олмалы (Мал 1:14) ве оны башкъасына денъштирильмемели (Лев 27:10); г) В. берилип чалынгъан къурбаннынъ тертиби Сай 15:1-16-да тайинленгендир. 5) Израиль тарихынынъ кеч девриндеки диний яшайышынынъ эмиети тюшюрильмеси В.нинъ маие тине де тесир этти. Иса заманларында В. эмирлер беджерильмеси ерине къулланып башлады (Мт 15:5 в.и.; Мк 7:9 в.и.).

Сай 30:3: «Эгер бир кимсе РАББИге адакъ берсе я да озюни сёзнен багъласа, берген сёзюни бозмасын, агъзындан эр чыкъкъан лафны ерине кетирсин».

Д.б.: Ваде.

АДАЛЕТ (1) (*син.* Акълылыкъ; догърулыкъ; инсафлыкъ) — *рус.* **Справедливость, праведность, правда.**

І. Э.В.теки АДАЛЕТ тюшюнджеси. А. АЛЛАНЫНЪ АДАЛЕТИ. 1) Алланынъ А.и энъ эвеля Онынъ Израильге нисбетен олгъан А.инде акс этиле, онъа берильген

васиетте корюне. Алланынь А.ини къабул этип (Збр 21:32; 35:7; 70:19,24; 88:15), Исраиль Алланынь берген Озь вадесини тутаджагыны къабул эте. Шунынь ичюн, о, «адалетли Алла» дей (2Тар 12:6; Збр 144:17; Текр 32:4; Узеир 9:15). 2) Алланынь А.и учь аспекте ачыла. Биринджиден, адалетли Алла къануний укзукъны бере. Бу укзукъ бутюн васиетнинь негизиндедир, Исраиль бу укзукъкъа бойсунмагъа борджлу. Экинджиден, Алланынь А.и сечип алынган халкънынь ички яшайышына киришкенинде корюле, чюнки Онынь берген васиетлери ве къуртулыш ишининь беджерильмеси ичюн керектир Еш 41:10). Озь А.инде Рабби гуналыларгъа къаршы тура, джеза берип, гуналыларнынь озь гуналарыны терк этмесине ярдым эте (Эюп 34:10-12; Збр 95:13; Еш 59:17). Учюнджиден, Алланынь А.и Онынь Ехуда халкънынь тарихына киришовинде корюне, чюнки Исраиль тышкъы душмангъа къаршы турганда, даима Онынь ярдымыны сезе эди. Тамам шу ярдымгъа иманлылар къыйын вакытларда эманет эте эдилер, эм шу ярдым аркъалы Исраиль энъ мушкюль вазиятлерден чыкъа эди (бакъ. 4Пад 6:8 в.и.). 3) Алланынь А.ини даа Алланынь садыкълыгы, акъикъаты, мерамети ве севгиси демек мумкюн. Алланынь ирадеси Озь халкънынь къуртулышына догъуртыла, ве РАББИ бу къуртулышны суд ве мераметнен, севги ве ачунен, тедавийлеп ве зарар кетирип амельге кетире. Озь А.ини ерине кетирип, РАББИ джезалай ве мерамет эте, къуртара ве боза.

Б. АДАМНЫНЬ ДОГЪРУЛЫГЪЫ. Адамнынь догърулыгы Алланынь къанунларыны тутувда акс олуна (Текр 6:25). Адам Алланынь буйрукъларыны (Къанунны) беджерип, озь догърулыгыны косьтере. Догърулыкъ буюк микъдарда Алланынь ирадесине багълыдыр; Алланынь ирадеси адамнынь арекет тарзынен ич де багълы дегильдир, биз буны бойле бир парадокста коре билемиз: бир тарафтан, Алла ичюн «эйилик япкъан кимсе ёкъ», «ер юзюнде догъру адам ёкътыр» (Збр 13:1-3; 142:2; Джем 7:20), экинджи тарафтан исе, базы адамлар догъру адам эсапланалар, Алланынь Къануныны тутып

яшайлар, деп айтыла (Збр 36:30 в.и.). Догърулыкъ — бу къануний аңлам олмагъаныны шулар да косьтере, меселя, Эюп озь гунасыны къабул этип (Эюп 9:2; 14:4), оны инкяр этмейип, Алладан озь догърулыгъы акъкъында хабер беклей (Эюп 13:18; 16:20 в.и.; 17:8 в.и.), ве Алла бу догърулыкъны таный (Эюп 42:7). Иманлы адамнынъ догърулыгъы онынъ ахлякый мукеммеллигинде дегиль де, онынъ Аллагъа олгъан мунасебетиндедир, онынъ Алладан къоркъусында ве Аллагъа эманет эткениндедир (Збр 32:5; 35:11 в.и.; 102:17; 111:1 в.и.). Адамнынъ догърулыгъы онынъ сабырында корюле; ама онынъ ёлунда даима гуна пейда ола, шунынъ ичюн о, текрар догърулыкъны тапмагъа меджбур, бу исе тек багъышланув ёлуенен мумкюндир. Озь къабаатыны къабул этип, сонъ тевбе этип, адам кене догърулыкъ ёлуна къайта (Збр 50:4-14). Догъру адам Алланынъ эмирине таяна ве, япкъан гунасына бакъмайып, Алланынъ Судунда багъышлана (Збр 102:6; 124:3; 128:4).

В. ДОГЪРУЛЫКЪ ВЕ ОЗЬ-ОЗЮНИ БИЛЬМЕК. Тевратнынъ базы ерлеринде расткельген инсафлы адамларнынъ озь-озьлери акъкъында айткъанларыны бельгилемек керек (Эюп 27:6; Збр 17:21,24). «Догърулыгъымны ве къабаатсызлыгъымны эсапкъа алып, мени де суд эт, я РАББИ» (Збр 7:9). Адамнынъ озь догърулыгъына бойле къыймет кесюви онынъ Аллагъа бойсунмагъа самий истегинен ве Алланынъ Къануныны беджермеге истегинен багълыдыр. Базы пейгамберлер адам озь-озюнинъ догърулыгъына адден ашыр къыймет кесювине къаршы чыкъалар. Адамнынъ эр бир амелини бош деп эсаплайлар, адамнынъ догърулыгъыны исе къусурлы деп саялар (Еш 64:5; Дан 9:18); Израиль сою тек Раббиде акъланаджагъыны аңлайлар (Еш 45:24 в.и.).

Г. АДАЛЕТЛИК — КЪУРТУЛЫШНЫНЪ ЗАЛОГЫ. Адамнынъ догърулыгъы не къадар къусурлы олгъаныны ве Израильнинъ гунасы насыл буюк олгъаныны аңлагъан пейгамберлер (Еш 43:26; 48:1; 53:11; 57:12; 58:2; 59:4 в.б.) Алланынъ мераметинен Онынъ халкъына берильген васиетининъ не къадар буюк мерамети олгъаныны коре эдилер. Тамам Онынъ А.ине умют

багылайджагыны анълай эдилер (Еш 45:8,23 в.и.). Алла ким ичюн киришсе, о акъланаджакъ, шунунъ ичюн пейгъамберлер эр бир белядан къуртаргъан ве Исраильнинъ инсафлыгыны тиклеген Алланынъ А.ине эманет этелер (Еш 40:1 в.и.; 51:17 в.и.; 54:7 в.и.; 60:17 в.и.; 61:1 в.и.). Алланынъ А.и — къуртулышнынъ эсас шартыдыр.

II. Я.В.теки ДОГЪРУЛЫКЪНЫНЪ МАНАСЫ. А. Павел эльчи тарафындан язылмагъан китапларда догърулыкънынъ манасы Э.В.теки маналаргъа якъын эди. Догърулыкъ — бу Алланынъ эмирине таянган инсафлы аркетлер ве Алла васиет эткен севгиде яшайыштыр (1Юх 3:7; Сыр 22:11). Акъикъат ичюн къувулгъанлар бахытлыдыр, олар, эвельки пейгъамберлер киби, инсафсызлар тарафындан къувулгъан эдилер (Мт 5:10; 1Пётр 3:14). Къайгы дуйып тербие алгъанлар «барышыкъ ве догърулыкъ берекетини джыялар» (Еуд 12:11). «Сиз башта Алланынъ Падишалыгыны ве Онынъ инсафлыгыны къыдырынъыз, сизге бу шейлернинъ эписи бериледжек» (Мт 6:33). Адамнынъ догърулыкъы Алланен багылыдыр, чюнки «О, гуналарымызны озъ беденине юклеп, оларны терекке котерди, биз гуналарымыздан айырылып, инсафлыкънен яшамамыз ичюн» (1Пётр 2:24). Алланынъ акъикъатына ач олгъанлар ве сувсагъанлар тояджакълар (Мт 5:6); къувалангъан инсафлылар теселли тападжакълар, «янъы кокни ве янъы ерни, догърулыкъ булунгъан ерни тападжакълар» (2Пётр 3:13); дюньягъа да ваде берильди, алемге япаджакъ Озь Судуны Алла адалетли япаджакътыр (Фаал 17:31).

Б. ПАВЕЛНИНЪ МЕКТЮПЛЕРИНДЕ. 1) Имангъа эсанлангъан догърулыкъ. Догърулыкъ — энъ эвеля, Алланен багъдыр. Адамнынъ тышкы къыяфетине бакъып, онынъ инсафлыгы акъкъында нетидже чыкъармагъа олмаз, чюнки бу Къануннынъ тек формаль беджерилюви ве козь бояма итааттыр. Адам озъ инсафлыгынынъ тюшонджесине алдана, чюнки о, Алланынъ А.ини терен менимсемеге кедер эте, ве адам оны терк этип башлай. Ферисе олгъан Павел бу хавфны яхшы анълай эди, чюнки «эвельки аятында» Къанунны бус-бутюн беджере

эди (Флп 3:4 в.и.) ве инсафлыкъны «къусурсыз» арекетлер ичюн мукъяфат деп анылай эди. Амма Дамаск ёлунда оны Иса расткельгенде (Фаал 9:1 в.и.), беден истеклеринен яшагъанлар Алланы танып оламайджакъларыны ве тек Месихте олгъан янгы адам инсафлы оладжагъыны анылады (Рим 8:8; Эф 4:24). Къанун ве Къанунгъа бойсунув адамны акълап оламазлар. Къанун гунадан сакълап оламаз (Гал 3:19), о гуна не олгъаныны адамгъа тек анылата (Рим 3:20). Догърулыкъ — бу Иса Месихтен берильген Алланынъ бахшышы (Рим 5:17), Къануннынъ беджериллови ичюн берильген мукъяфат дегильдир. Месих гуналарымызны озюне алгъаны ичюн, биз, беденде яшагъанымызгъа бакъмадан, яни гуна алеминде яшагъанымызгъа бакъмадан, бугунъ Алланынъ козюнде акъландыкъ. Бу догърулыкъ иман аркъалы акъикый ола, ве Иса Месихнинъ къуртарув миссиясы да иман аркъалы къабул этильмеге керек. Шунунъ ичюн Павел адамнынъ Алла огюндеки догърулыкъына «иман догърулыкъы» дей (Рим 4:9,11,13; 9:30; 10:4,6; Гал 5:5 в.и.). Имандаки адам Алланынъ огюнде тек Алланынъ мерамети иле, Месихнинъ адынен акълана. 2) Янгы догърулыкъ ве месихчи этикасы. Павел даа сагъ олгъанда, оны, онынъ адам догърулыкъы акъкъындаки назаресинде ахлякый элемент ёкъ, деп юзлей эдилер: «Сонъ, яхшылыкъкъа айлансын деп, яманлыкъ япайыкъмы? Базылары мени яманлап, бизим огреткенимиз акъкъында бойле дейлер. Бу адамларны адалетли джеза беклей» (Рим 3:8; тень. 6:1). Бойле юзлемек адалетли дегильдир. Павел ичюн ахлякый элемент Къанунда дегиль. Ахлякыннынъ темелинде иман ерлеше. Эгер биз Месихке инанып, гуна ичюн ольсек, насыл этип гунада яшаймыз? (Рим 6:2.) Месихке инанмакъ, онда яшамакъ, Онынъ Рухунен толлу олсакъ — буларнынъ эписи тек бир шейни анылата: Раббини къувандырмакътыр (2Кор 5:9 в.и.). Павел бизлерни догърулыкъкъа чагъыра (Рим 6:13,16,18-20; 9:30; 2Кор 9:10; Эф 4:24 в.и.). Лякин, Э.В.теки муэллифлерден фаркълы оларакъ, Алла Озь Васиетине садыкъ олгъаны ичюн дегиль, О, Озь А.ини Иса Месихте косьтергени ичюн, месихчи адамларны догърулыкъкъа чагъыра.

Иманлылар бу А.ни, Аллагъа шукюр этип, къабул этмек кереклер ве озь догърулыгъынен Алланынъ огюнде макътанмамакъ кереклер.

Збр 22:3: «О (Рабби), джаныма тазелик бере, Озь Ады ичюн мени адалет ёлунен юрсете».

Д.б.: Инсафлыкъ.

АДАЛЕТ (2) (*син.* Махкеме; суд) — *рус.* **Право, правосудие.**

I. УМУМИЙ МЕСЕЛЕЛЕР. 1) Рабби — адалет ве догъру укюмнинъ Алласы. О, эзилгенлерни адалетли укюм эте (*Збр 102:6; 145:7*), Онынъ Огълу исе халкъларгъа укюмни илян этеджек (*Еш 42:1*). М.К.таки пейгъамберлерде, Алла ве Онынъ халкъы ве башкъа халкълар арасындаки тартышмалар махкеме ишлерини хатырлата (*Еш 1:18; 43:26; Йрм 2:35; Микъа 6:1,2*); Эюпнынъ нутукълары да махкемени хатырлата; 2) Рабби адалетли укюмнинъ Алласы сыфатында, Озь халкъына эписи махкемелер — азиз, гражданлыкъ ве ичтимаий — Алланынъ эмири сыфатында Онынъ халкъы тарафындан беджерильгенине ынтыла. Муса тарафындан адамларгъа берильген Къанун Алланынъ Алигини анылата. Бу Алланынъ адындан адалетли укюм эткен къадыларны (*Текр 1:17*) базада «аллалар» деп адландыргъанларынынъ делиллеридир (*Чыкъ 22:6 в.и., 28; Збр 81:1,6*).

II. КЪАДЫЛАР. 1) Деделернинъ девринде къоранта башы эвдекилернинъ устюнде бир вакъытта эм укюмдар да олгъан (*Баш 38:24*). Сонъ, Мысыр эсирлиги вакътында, бу месулиет, ихтимал, халкънынъ акъсакъалларына (реберлерине) ве Мысырдан чыкъкъан сонъ Мусагъа кечкен (*Чыкъ 18:15 в.и.*). Йитронынъ меслеатынен Муса кучюк ишлерни бакъмакъ ичюн, халкъ арасындан чокъ къадыларны тайинледи (*Чыкъ 18:13-26; Текр 1:9-18; 18-20*). Бу къадылар бир вакъытта бинъбашы, юзбашы, эллибашы ве онбашы олдылар; бойлекликнен, адалетли укюм эр вакъыт Исраиль халкъынынъ къабилелер ве сойларгъа болюнюви принципинен багълы олгъан; 2) Нун огълу Ехошуанынъ вефатындан сонъ, укюмдарларнен берабер Алла чагъыргъан къадылар укюмни беджерип башладылар (*1Пад 7:15-8:3*), оларнынъ арасында

бир къадын Девора, деп адландырылган (Къад 4:5). Шаул тахткъа сайланылган сонъ, алий суд акимие-тининъ ташыйджысы падиша олды (1Пад 8:20; 2Пад 14:4 в.и.; 15:2-4; 3Пад 3:16-28; 7:7); 3) Давут левилий-лерни къадылар этип къоя эди (1Тар 26:29-32), олар руханийлернен берабер халкъкъа Къанунны огретмеге чагъырылган эдилер. Ехошафат адалет тертибатыны янъыдан къурды (2Тар 19:5-7) ве Ерусалимде юкъары судны шикъет идареси сыфатында тешкиль этти. Бу суд руханийлерден ибарет олып, о ердеки меселелернинъ муимлигине коре, Ехуда эвининъ баш руханийи я да шахзаде тарафындан бакъыла эди (2Тар 19:8-11; тень. Текр 17:8-13-те къаиде); 4) Вавилон эсиринден сонъ, базы суд ишлеринен Юксек Шура огъраша эди.

III. УКЪУКЪ ИШЛЕРИ. 1) Израиль халкъынынъ укъукъ меселелери адетиндже шеэр къапусы огюнде кече эди (Текр 21:19; Рут 4:1 ве иллер.). Сулейман Сарай ичин-деки махсус суд одасында укюм эте эди (3Пад 7:7). 2) Къабаатлав даваджы я да шикъетчи тарафындан бериле эди (Фаал 23:30,35; Юх 8:10). Пилатнынъ судунда еудий баш руханийлери озълери Исаны къабаатладылар (Мт 27:12; Юх 18:29); амма сонъ, Павелни суд эткенде, олар укъукъчынынъ хызметинден файдаландылар (Фаал 24:1,2). Я.В.те давалы ишлердеки кунъдеш эксериетнен «ракъип» деп адландырыла (Мт 5:25; Лк 12:58; 18:3); 3) Израиль Къануны бош лаф ве шубелерге ишанмакътан тенбиелей эди (Чыкъ 23:1). Олюм джезасы тек агъыр джинаетке аит делиллер косътерильген сонъ чыкъарылмакъ мумкюн эди (Текр 17:6; тень. Фаал 23:29). Олюмге укюм этмек ичюн, энъ аздан эки шаат керек эди, ве оларнынъ шаатлыкълары бир-биринен тень олмакъ керек эди (Текр 19:15; Мк 14:57-59). Исанынъ иши шаатларнынъ бир тюрлю косътерювлери олмагъаны ичюн дагъылды. Баш руханий Ондан: «Сен Месихмисинъ?» — деп сорагъанда, Исанынъ джевабы башкъа шаатлыкъларны динълемекнинъ файдасы олмайджагъыны косътерди ве Оны джезагъа укюм этмек ичюн ресмий себеп берди (Мк 14:61-64). Рим адалет системасына коре, къабаат олунган адам озюни

кьорчаламакъ мумкюн эди (Фаал 25:16). Бундан гъайры, эр бир Рим ватандашынынъ император укюмини талап этмеге акъкъы бар эди (Фаал 25:11).

IV. УКУМ ЧЫКЪАРУВ. Э.В.те джезанынъ эсас къануны ишлетиле эди («Козь ичюн козь, тиш ичюн тиш»), оны беденге зарар кетирилген вакъытларда къулангъанлар (Чыкъ 21:24,25; Лев 24:19,20) я да адам ялан шаатлыкъ бергенде (Текр 19:18-21). Адам ольдюрильсе (Чыкъ 21:12,23; Лев 24:17,21) ве хырсызланса (Чыкъ 21:16), олюм джезасы берильген (бакъ. Баш 9:5,6). Къуларгъа нисбетен башкъа къаиде къулланылгъан. Эгер къул эфендисининъ къабаатынен беден зарарлыгъына огъраса, о, къуллукътан азат этильмек керек эди (Чыкъ 21:26 в.и.). Шорбаджылыкъ я да башкъа мал-мульк саибине япылгъан зиянны акъчанен (Чыкъ 21:34; 22:11,13; Лев 24:18,21) я да махсулларнен (Чыкъ 22:5) одемек керек эди; хырсыз кетирген зияннынъ энъ азында эки кере зияде одемек керек эди, акс алда оны къуллукъкъа сатмагъа мумкюн эди (Чыкъ 22:1 в.и.). Ырымджылыкъ ве путперестликте къабаат олгъанлар эр вакъыт олюм джезасына бериле эдилер (Чыкъ 22:18; Лев 20:27; Текр 13:6 в.и.; 17:2 в.и.). Аслында, эр бир адам тек озь къабааты ичюн джезалана эди (Текр 24:16; тень. 4Пад 14:6). Акъаннен берабер ольдюрильген эвдекилерининъ къабааты, олар онынъ япкъан шейлерини гизлегенлериндедир (Ехо 7:24-26).

Икм 21:7: «Яман адамларнынъ зорбалыгъы оларны гъайып этер, чюнки олар адалетни ред эттилер».

Д.б.: Суд.

АДЕМ — рус. Адам.

I. «Адам» я да джыйма манада «инсан / инсаниет» манасыны ташый. Сёзнинъ манасы еуд. «адама» исиминен (демек, «топракъ») ве «адэм» фиилинен (демек, «къырмызы олмакъ») багълыдыр. Баш 1:26-20 китабында адам Алланынъ къыяфетине коре «акъай ве апай» киби ясалды ве алты кунлюк алемнинъ яратылувыны екюнледи. Адам Алланынъ ер юзюнде темсилидир. Алла адамны (еуд. *адам*) сюрюледжек топракътан (еуд.

адама) ясады ве онынъ ичине яшайыш рухуны кьойды, ве о, тири джан олды. Озь табиятына коре адам (озюнинъ рухий вазифесинден башкъа, Баш 2:20) — айван кибидир (Баш 2:19; 6:17; Джем 3:18-21). Амма башкъа джанлы махлюкълардан фаркълы оларакъ, о, Алланынъ кыяфети киби ясалгъандыр ве бунынънен онъа Алладан бутюн джанлы махлюкълар устуне уюмдарлыкъ берильгендир (Баш 1:28). Адем Эдем багъчасыны бакъмакъ ве кьорчаламакъ керек эди (Баш 2:15). Алла адамдан яхшылыкъ ве яманлыкъны айырып таныткъан терекнинъ махсулларыны ашамайджакъсынъ деп, ваде алгъан эди (Баш 2:16). Мында ясакъ этильген шейнинъ истеги мейдангъа чыкъа. Аллагъа ишанч ве бойсунув гъайып олалар, адам косътерильген сынъырдан четке чыкъа (Баш 3). Адем 930 яшында кечинди (Баш 5:5). Я.В.те Павел Адемни Месихке кьаршы кьоя (Рим 5:12 ве сонъ.). Бир адам васиетни бозгъаны ичюн, гуна ве олюм бутюн дюньягъа кирди ве бутюн адамларнынъ пешинден етеджеклер. Инсафлыкъ да, гуна киби, бир адам аркъалы кельди, Месих аркъалы, чокъ адам ичюн, бир адамнынъ догърулыгъынен эписи адамларны акълады. Месихчи, эр бир адам киби, дюньядаки инсаннынъ кыяфетиндедир, яни Адемнинъ кыяфетинде, амма тирильгенинден сонъ, кок адамынынъ, яни Месихнинъ, кыяфетини аладжакътыр.

II. Джогърафик ад. «Къырмызы ер», Иордан вадийининъ Царетан янында ерлешкен шеэр (Ехо 3:16; Хош 6:7), шимди Тель-эд-Дамие, Яббокъ озенининъ Иордан озенине тюшкен еринден кьарарынен 2 км дженюпте. Мында Иорданнынъ сувлары, Алланынъ эмиринен, Исраиль халкы озен тюбюнден кечсин деп, токътагъан эдилер — Адем шеэрининъ 30 км дженюбинде, Ерихон шеэрининъ янында.

1Кор 15:45: «Язылгъанына коре, биринджи адам Адем тири джан олды. Сонъки Адем исе омюр берген рух олды».

АДЕТ — рус. Обычай.

Джемиетнинъ арекет тарзыны тайинлеген къаиделердир (Баш 29:26; Лев 18:30; тень. 1Кор 15:33); къ.еуд. сёзу

хок чокъусынен бойле терджиме этиле, онынъ даа «ни-замнаме» деген манасы бар. Бу сёз Алла халкъынынъ энъ чешит-тюрлю А.лерни аңлата биле (Збр 80:4, 5), амма кимерде о, израиллиерге къуланмагъа олмагъан, путперестлерде кутюльген А.лерни де козьде тутта (Лев 18:3; тень. 4Пад 16:3; 21:2; 2Тар 28:3; 33:2; 36:14). Я.В.те бу тюшондже еуд. диний мерасимине (Юх 2:6), римлиернинъ къаиделерине (Мт 27:15), джемиет адетлерине (тень. 1Кор 11:16) нисбетен къуллана (тень. 1Кор 11:16).

Фаал 28:17: «Дин къардашларымы! Мен халкъымызга ве бабаларымызнынъ адетлерине къаршы ич бир шей яп-масам да, мабюс олып, Ерусалимде римлиернинъ къолуна берильдим».

АДЖАЙИП ШЕЙ

Бакъ.: Муджизе.

АЖДЕРХА — рус. Змей, дракон, крокодил.

1) Еуд. сёзю *танним* (Септуагинтада — «аждерха»), адети узьре, денъиз аждерхасыны аңлата (Збр 73:13; Ехез 29:3; 32:2). Ливьятан ве Рахав сёзлери деерлик айны мананы ташыйлар. *Танним* сёзю Баш 1:21, Эюп 7:12, Збр 148:7-де расткеле, Йрм 14:6-да исе *танним* сёзюнен шакъаллар адлангъан. Чыкъ 7:9 в.и.,12; Текр 32:33 ве Збр 90:13-те, бесе-белли, зеэрли йыланлар козьде тутула. Мифологияда, хусусан дюнья яратылувы акъкъында риваетлерде, муим рольни аллаларга я да юкъары бир иляхийге къаршы чыкъкъан кучьни акс эттирген аждерха ойнай. Бойлеликнен, Э.В.те де аждерха фыравуннынъ (Ехез 29:3; 32:2) ве Невукъад-неццарнынъ (Йрм 51:34) гъазабынынъ, эм де Раббиге къаршы турып, Алла халкъыны (Исраильни) ёкъ этмеге ынтылгъан эр бир кучьнинъ тимсалидир. Збр 73:13-те джанаварларга къаршы курешнинъ гъаеси сезиле. Э.В.те, аждерхаларны (*танним*) Алла яратты (Баш 1:21), деп къайд этиле, шу себептен олар иляхийлер дегиль де, Алланынъ яраттыкъларыдыр. Збр 103-те Алла яраткъан ливьятан акъкъында айтыла. Бу

джанаварлар толусынен Алланынъ къолуна бакъкъан, Алла яраттыкълары киби къабул этиле. 2) Я.В.те аж-дерха, я да къадимий йылан, Шейтан оларакъ тасвир-лене. Бу дешетли джанавар бутюн ер юзюни къолуна аладжакъ, амма ахыр-сонъу тутулып учурымгъа атыла-джакъ (Сыр 12:3 в.и.; 16:13; 20:2,3).

Сыр 13:3-4: «Мен айваннынъ башларындан бирини оле-джек алында яралангъаныны корьдим. Амма бу яра тедавийленди. Бутюн дюнья шашып, айваннынъ ар-тындан кетти. Олар аждерхагъа ибадет эте башладылар, чюнки о озь укюмини айвангъа берди».

Д.б.: Йылан.

АЗАЗЭЛ — рус. Азazelь.

Бу сёзнинъ манасы белли дегиль; ашагъыдаки этимоло-гик тахминлер бойледир: а) «кучью олмакъ» ве «Алла» сёзлерининъ бирлешюви, бельки, «Аллагъа бойсунма-гъан»; б) мысыр «къабаатлы» ве «четлештирмек» сёзле-ринден; в) ташлап кеткен ер.

Энъ популяр версиясы боюнджа, «Азazelь» — сахра джи-нининъ шахыс ады (тенъ. Еш 13:21; 34:14; Мт 12:43; Лк 11:24). Бунынъ исбаты оларакъ Лев 16:8 Азazelь ады Алланынъ адына къаршы къоюла. **Азazelь Одеме кунюнде.** Бу куню (тишри — сентябрь-октябрь — айынынъ 10-ундгы куню) эки теке арасында джереп чекиле эди, бириси халкънынъ бутюн гуналары ичюн, экинджиси исе сахрагъа къувулмакъ ичюн тайинлене эди. Бирин-джи теке Раббиге багъышлана эди, экинджиси исе — А. (Лев 16:8). Раббиге багъышлангъан текени сойып, къа-ныны ибадетханеге ве Энъ Мукъаддес Ерге сепе эдилер. Азazelьге бериледжек текеге исе баш руханий къолла-рыны башына къойып, бутюн халкънынъ акъсызлыкъ-ларыны онынъ устюне юклеп, джерепнен чекильген адамнен берабер сахрагъа ёллана эди, теке халкънынъ гуналарыны алып кетсин деп (Лев 16:20-22). Бундан сонъ, текени айдап кеткен адам махсус эялланмакъ керек эди (16:26). Бойлеликнен, халкънынъ арынгъан гуналары, шу гуналарнынъ себепчисине, яни Иблиске къайтарылып бериле эди. Азazelьни я Иблисининъ озю,

я да онынъ тимсали деп эсапламакъ керектир. Бойле-дже теке халкънынъ гуналарыны алып кете эди, ве бу гуналар башкъа текрарланмайджакъ эди. Амма бу иш-арекетлерни Азazel образында олгъан джинге къурбан кетириле деп, анъламакъ мумкюн дегиль. Э.В.те тек бир дане бунъа ошагъан культ адет анъыла, амма ондан баягъы фаркъ эте (Лев 14:50,53).

Лев 16:10: «Азazelге джерепте тюшкен текени исе РАБ-Бининъ огюнде тири алда къойсун, онынъ ярдымынен одеме этсин ве сонъ оны Азazelге сахрагъа йиберсин».

Д.б.: Шейтан.

АЗАП — рус. Стрaдание, боль.

Алла башындан яхшы этип яраткъан дюньяда А. ёкъ эди.

Амма гуна аркъалы адамнынъ яшайышы Алланынъ укюмине огърады ве олюм астында къалды; адам сербестлигини ёкъ этти ве А. не олгъаныны бильди. Адамнынъ арекети ер юзюндеки башкъа махлюкъларны да А.къа огъратты (Рим 8:18-23). О вакыттан берли, Алланынъ ер юзюнде къойгъан тертиби, барлыкъ ве ёкъ-лукъ, яшайыш ве олюмни ичине ала. Олар Алланынъ келеяткъан Укюмини бутюн дюньягъа еткизелер. Бой-леликнен, А. — адамнынъ динсиз аятыдыр, Алла ве Онынъ яраткъан дюньясынен келишамамакънынъ не-тиджесидир. Алланынъ укюмине бинаэн, А. аркъалы олюм бизим яшайышымызгъа кирип келе ве энъ му-ими, олюм янъы аятнынъ пейда олувына къаршы чыкъ-къанда. Зебурда энъ терен А. олюмнен къыяслана (Збр 17:5; 21:16; 114:3,8). Адам озю бу багълардан къурту-лып оламай; А. ве олюм олмагъан дюнья — дженнетке кирсеткен ёл онъа къапалы (Баш 3:24). Адам М.К.та, энъ эвеля теренден азап чеккен бир зат сыфатында ба-къыла, ве биле-биле я да бильмейип, къуртулышкъа ынтыла.

Мк 13:8: «Халкъ халкъкъа къаршы, падишалыкъ падиша-лыккъа къаршы котериледжек. Тюрлю топракъларда ер тепренювлери ве ачыкълар оладжакъ. Лякин булар тек буюк азапларнынъ башланувыдыр».

Д.б.: Агъры.

АЗАПЛАР (*син.* Сыкъынты; къаарь; беля) — *рус.* Скорбь, мучение, притеснения.

I. УМУМИЙ ТЮШЮНДЖЕ. Юн. *тлписис* сёзюнинъ ильк манасы — «тарлыкъ», «сыкъынты»дыр. Къаарь фелякет ве сыкъынты, хусусан къувалавнен (1Тес 1:6; 2:14 в.и.), зынджырлар ве азапларда олувнен (Фаал 20:23; Эф 3:13; Сыр 2:10), масхара, къыйынлыкъ, чекишовнен (Еуд 10:33), рухий курешлернен (2Кор 7:5), хасталыкъ ве ачлыкънен багълы эдилер. Павел къаарьге къаршы Месих кетиреджек раатлыкъны ве къуванчны къоя (2Кор 7:5; 2Тес 1:7; тень. Еуд 4:9-11); Онынъ келювинен эр бир къаарь ве сыкъынты битеджек.

II. АЛЛА НИЕТИНДЕКИ КЪУРТУЛЫШНЫНЪ КЪААРИ. Ильк къурулгъан, Алла къарарына коре эр шей «пек яхшы олгъан» дюньяда къаарь ёкъ эди (Баш 1:31). Дженнеттеки биринджи адамларнынъ омрюнде ич бир къасевет ёкъ эди (Баш 2). Алла Ахыр заманда янъыдан яраткъан дюньяда да А. олмайджакъ (Еш 65:17; 66:22; 2Пётр 3:13; Сыр 21:1-7). Къаарь — бу фаний дюньянынъ аляметидир (Юх 16:33). Озюнинъ гунакъярлыгынен адам омрюне эр тюрлю азаплар кирсетти (Баш 3:15 в.и.), эм де азапларнынъ энъ терен ифадесини олюм теслим этти (Рим 6:23). Гунакъярлыкъ — эр бир адамнынъ омрюнде къайта-къайта олгъан адиседир (Баш 42:21; Еш 8:21,22). Адам, Алланы къалдыргъаны ичюн, анги фелякет ве азапларгъа огърайджагъыны бильмек керек (Йрм 2:19). Аллагъа къайтув азапнынъ азлашмасы я да ёкъ олмасыны дегиль де, аксине, чокъусы алларда, онынъ артмасыны ифаделей (Мт 24:9; Фаал 9:16). Бунынъ фаркъына даа Э.В.теки диндар адамлар барды (2Пад 4:9; Збр 33:20; 72 в.б.). Я.В.те «къаарь» я да «сыкъынты» сёзлери тек Месихке аитлиги ичюн месихчининъ башына тюшкен азапларны ифаделей (2Кор 1:4-11; 4:8; 1Тес 1:6; Еуд 10:33; Сыр 2:9,10). Аллагъа къайтув нетиджесинде пейда олгъан Алар о заманнынъ хусусиетине ола дегиль де, бутюн заман девамында ишлетильген рухий къанунларгъа ола юзь бере эдилер. Алланынъ ирадесине коре, Иса азапларны чекмеге насыл «борджлу» олса (Мт 16:21; Лк 24:26-46), месихчилер де «Алланынъ

Падишалыгына кирмек ичюн, ... чокъ азап чекмек кереклер» (Фаал 14:22). Месихчилернинъ азаплары Ахыр заман хусусиетине саиптир, олар — «вакытнынъ сонъки саати» кельгенини косътерелер (1Юх 2:18). Бу сонъки вакытта азаплар, бутюн эвельки азапларгъа коре, адден ашыр чокъ оладжакъ ве бутюн дюньяны къаплайджакълар (Мт 24; Мк 13; Сыр). М.К.та «буюк къааръ», «буюк беля» акъкъында айтылганы тамам бу манада эди (Мт 24:21; Мк 13:19; Сыр 7:14). Бу беля — Алла Судунынъ башы, «гъзап куню»дир (Цеф 1:15; тенъ. Рим 2:9).

III. МЕСИХЧИЛЕР ОМРЮНДЕ КЪААРЪ. Эр анги къааръ Алладан четлешмек сынавыны козьде тута (Мк 4:17; 1Тес 3:3-5). Лякин, онъа бакъмадан, о, иманлы ичюн файдасыз дегиль. Къааръ иманлы адамны Алла иле акъикый бирлешювге алып бармалы: 1) Рабби бизге къааръ бере ве, бойле этип, бизим иманымызны тешкерип сынай (2Кор 8:2; 1Пётр 1:6; Якъ 1:12), Аллагъа ишанмакъ кереклигини косътере (2Кор 1:8 в.и.). Къааръ бизлерни дувагъа мураджаат эттире (Еш 26:16; Юнус 2:2 в.и.) ве бизде сабыр тербие эте (Рим 5:3; 12:12; 2Кор 1:6; 2Тес 1:4). Ондан гъайры, азаплар Къуванчлы Хабернинъ даркъалмасына (Фаал 8:4; 11:19 в.и.) ве тюрю беляларгъа огърагъан адамларны юреклендирмесине хызмет эте (2Кор 1:4 в.и.). 2) Эр бир белянынъ вакыты сынъырлы, ве онынъ ерине Алланынъ шурети келеджек. Буны билип, эр бир белягъа чыдамагъа мумкюн (2Кор 4:17). Ахыр-сонъу, Алланынъ Озю — эр бир белядан Къуртарыджыдыр (Эюп 5:19; 19:25). 3) Белялар къуванч ичюн мания олмайып (2Кор 7:4), Мукъаддес Рух берген къуванчнынъ янындадыр (1Тес 1:6). Иса «дюньяны енгени», акъикъатта олып, къуванч ичюн бир себептир (Юх 16:33).

Сыр 2:10: «Башынъа тюшеджек азаплардан къоркъма. Мына, Шейтан сизлерни сынамакъ ичюн, арангыздан базыларны алып, тюрьмеге ташлайджакъ, ве он кунъ къадар сиз азап чекеджексиз. Ольгендже садыкъ къал, ве о вакыт Мен сангъа яшайыш берерим, о, сангъа тадж дайын олур».

Д.б.: Беля.

АЗАТЛЫКЪ — рус. Свобода, независимость.

I. УМУМИЙ АНЪЛАМ. А.нынъ тарифини бермек ичюн онынъ къарама-къаршылыгына эсасланмакъ мумкюн. Къул, эсир киби, озюни незарет этип оламай — не вакътыны, не арекетлерини — оны башкъалары идаре эте. Демек, азат олмакъ — къул олмамакътыр, ич бир кимсеге бойсунмамакъ ве ич бир кимсенинъ къолунда олмамакътыр. А. — махсус бир фаркътыр, я догъгъандан бериле, я къазанылып алына (мес. римлилер арасында ола эди). Юнан-рим медениети мемлекетлеринде А. эр бир ватандашнынъ айырылмаз укъукъы олып, оны ашагъы ичтимаий къатлам векиллери ве ватандаш олмагъан, запт этильген халкълардан фаркълы эте эди. Базы фельсефеджилер, мес., стоик ве киниклер (циниклер) А. тюшонджесине махсус эмиет бере эдилер. Оларнынъ энъ юкъары макъсады толу мустакъилликке иришмек, атта олюм къоркъусындан азат олмакъ эди. Амма тек Диоген ве Сократ киби бир къач адам акъикъатен эм бутюнлей рухий тынчлыкъ, эм ички мусавийлик алына ириштилер, яни оларнынъ фельсефеси, деп илян этильген, шу А.ны таптылар.

II. МУКЪАДДЕС КИТАПНЫНЪ АНЪЛАМЫ. М.К.къа коре, гунадан къуртулыш адамны Аллагъа хызмет этмек ичюн азат эте (Рим 6:7,18,20, 22; 7:6). **ТЫШКЪЫ АЗАТЛЫКЪ.** 1) Мустакъиллик кунълери акъкъында Израиль тарихынынъ тек бир къач саифеси икяе эте. Чокъусы алларда халкъ эджнебий укюмдарларнынъ зулумы астында эди. Бу агъыр вакъытларда еудийлер А.ны арзу эте эдилер (Збр 13:7), айрыджа, бу Вавилон эсири деврине аит (Збр 125:1; 136:1 в.и.). Э.В. халкъы А.ны Алла берген энъ буюк бахшыш сыфатында къабул эте эди, бу акъкъында бахшыш бериджиден бутюн эйиликлерни истемеге мумкюн ве керек. Израиллилернинъ къуллар ве кельмешеклерге олгъан мунасебети, олар А.къа не къадар юксек эмиет бергенининъ делилидир. Еудий къулларгъа омюр бою къул олып къалмагъа керек дегиль эди (Йрм 34:9). Эгер Алла адамны я да халкъны А.тан марум этсе, демек Алланынъ укюми беджериле (Текр 28:58 в.и.). 2) Иса А.къа ынтылгъанларны къараламай,

О, тек зорбалыкънен онъа иришкенлерни ред эте. Иса, римлилерге къул сыфатында бакъмагъа меджбур эткен А.нынъ кергин дуйгъусыны да ред этмей. О, Озю берген акъикъый А.къа зарар кетирип, ердеки А.къа зияде эмиет бересиз, деп тенбиелей (Юх 8:31 в.и.; тень. 1Кор 7:22). Къуванчлы Хабер бойле девлетни кърумакъ ичюн зарур олгъан эсасларны илян этип, эр кеснинъ, Аллагъа ошагъаны себебинден, азат олмагъа акъкъы бар, дегенине бакъмадан Я.В. къуллар ве азат адамлар арасындаки мунасебетлерге пек аныкъ бакъылгъаныны акс эте (бакъ. Флм). Якъынлашкъан Экинджи Келишни беклеп, ичтимай меселелер эмиетсиз сайылгъаны себебинден, девлетнинъ акъикъый шекли акъкъында суаль де, М.К.таки адам акъкъында тасавургъа тень кельгенине бакъмадан, Я.В.те экинджи дереджели сайыла. Меркезий ерни Алла ве адам арасындаки мунасебетлер ала, яни гунадан темизленюв ве къртулуш акъкъында. Амма бунъа бакъмадан, ер юзюнде яшагъан адам джемиет мунасебетлеринде адалетни талап этмек керек.

Б. АЛЛАНЫНЪ АЗАТЛЫГЪЫ. А. — Алланынъ маиети. О, эписини «Озь истегинен» беджерген Алла (Эф 1:11). Яраткъанда я да къртаргъанда, Алла бутюнлей азаттыр (тень. Рим 9:14 в.и.). Адамлар Исанынъ ибадет акъкъындаки ваделери Алланы идаре этмеге ярдым береджек, деп тюшюнгенлери янълыштыр; Алланы биревнинъ ирадесини беджермеге меджбур этмеге олмай. Адам Алла ирадесининъ А.ына ве Алланынъ ишлерине тесир этип оламай ве буны япмамакъ керек.

В. САЙЛАВ АЗАТЛЫГЪЫ. Адамны Озь къыяфетине ошатып яраткъан Алла онъа ираде азатлыгъыны берди (Баш 1:27). Гуна къазангъаны нетиджесинде (Баш 3:1 в.и.) адам, Алла онъа айыргъан сынъырны бозып (Баш 2:16 в.и.), А.ны тапмады (Баш 3:5), лякин оны джойды. Энди о, озь башына тек тышкъы аят меселелеринде къарарларны къабул этип оладжакъ. Бу ерде «акъыллы» ватандашлыкъ тертипке ве тышкъы адалетке иришмек мумкюн. Амма адам тек озь кучюне ишанып гунадан къртулып оламай, юрегини ве маиетини денъиштирип оламай, чюнки о, Алланынъ ишлери ве Алланынъ

ирадеси акъкъында бильгиден четте къалды (Баш 6:5; 8:21; Юх 3:6; 1Кор 2:14; Эф 4:18; 5:8) ве къаранлыкъ башлыгынынь ирадесине коре яшагъаны ичюн, Алланынь укюмине ляйкътыр (Эф 2:2 в.и.). Тек Алла юреклерни денъиштирип, джинаетлерни япкъан олюлерни тирильтип ола. Тек Алланынь давети А.ны адамгъа къайтара, онъа итаатлыкъ косътермек ве кене Аллагъа мураджаат этмек имкяныны бере (Юх 1:11 в.и.). Адам Алланынь «истек ве арекет яптыргъан» даветине джевап бермек керек (Флп 2:12 в.и.). Шунунъ ичюн М.К.та адамнынъ ирадесини давет эткен ве адам азатлыгынынь эксиклиги ред этильген башкъа ерлерини де бойле анъламакъ керек (Чыкъ 20:2 в.и.; Ехо 24:14; Ехез 18:31; Фаал 2:40; 2Кор 5:20). Адам Аллагъа къаршы чыкъмакъ, Алланынь Сёзюни эшитмемек, къаранлыкъ башлыгынынь тарафыны алмакъ ве шунунънен Алланынь лянетини сайлап алмакъ А.ыны эр даим ала (Мт 23:37). Алла бойле адамларны джезалай ве оларнынъ янълыш къарар чыкъаргъанлары ичюн акъкъыны ала.

Г. ГУНА ЭСИРИНДЕН АЗАТЛЫКЪ. Гуна — къул-лукъ, эсирликтир (Юх 8:34). Гуна япкъан сонъ, инсаниет азатлыкътан марум олды. Вазиятнинъ фаджиасы шундан ибарет ки, эксериетнен адамлар озьлерини азат деп сайсалар да, аслында гунанынь къолундалар ве оларнынъ олюми мытлакъа оладжакъ. Ким, ёлуны джойгъан огул киби, озь вакътында юкъудан уянып, озюни екяне Къуртарыджынынъ ве Ярдымджынынъ къолуна берсе, ёлуны джойгъан огулнынъ ёлундан кечип, къарар чыкъарса (ает 18), тевбе этсе ве гуналарыны бойнуна алса (ает 21), о, Бабасынынъ эвине къайтып, иман аркъалы А.ны ве къуванчны аладжакъ (ает 24). Бу А.къа алып баргъан ёл — А.ны бергенге алып баргъан ёл (Юх 8:36). Иса гунаны, олюмни ве Иблисни енъди (Кол 2:15; Еуд 4:15 в.и.). Онынъ артындан юргенлернинъ эписини О, Озю берген (ает 1) «азатлыкъкъа чыгъыра» (Гал 5:13). А.ны алгъанлар Алланынь къуллары олдылар (Рим 6:18). Бу янъы алгъа иришов адамлар арасындаки мунасебетлернинъ денъишювинен багълы (Гал 3:28). Толу А.ны, адам къаранлыкъ башлыгынынь

падишалыгыны терк этип, ольген сонъ аладжакъ (Юх 14:30). КЪАНУНДАН АЗАТЛЫКЪ. Месих адамларны тек Къанунгъа къаршы япылгъан гуналардан дегиль, Къануннынъ озюнден де азат эте. «Месихте» яшагъанлар джезалагъан къанунгъа коре дегиль, багышлагъан къанунгъа коре яшай (Рим 8:1; 10:4). Исанынъ шегиртлери энди Къанунгъа бойсунмайлар (Гал 2:19). Къанун къуллары Алланынъ азат балалары олдылар (Гал 4:6 в.и.), олар гуна ве къуллукъ юкюни кене озь бойнуна юклетмеге ёл бермемек кереклер. Эгер олар буны япсалар, кене «тербиеджи Къанунгъа» бойсунаджакълар (Гал 3:24) ве Исанынъ эмиетини эксилтип, Оны экинджи Муса, эски къанун ерине янъысыны берген Муса сыфатында косътереджеклер (Гал 5:1). Къанундан А. Алланынъ эмирлеринден вазгечмекни анълатмай. Алланынъ эмирлери озь кучюнде къала, чюнки олар адамгъа онынъ гуна къазангъанындан эвель берильген эди (Баш 1:28; 2:16 в.и.). ОЛЮМ ЗЫНДЖЫРЛАРЫНДАН АЗАТЛЫКЪ. Месихчилер де олелер, лякин олар келеджекке ишанчнен олелер: оларда олюм зынджырларыны сындырып, янъы аяткъа къапу ачкъан Рабби бар (1Кор 15:55; 2Тим 1:10; Еуд 2:14). Адамлар ольгенде, бу А., гунадан А. киби, бутюнлей онынъ шахсий мулькиети дегиль. О ичюн курешмек керек, бутюн сынавларгъа бакъмайып, оны къорчаламакъ керек. Еркеди А. онынъ кольгеси олгъан бу А. (Кол 2:17), эбедийликте мукеммель оладжакъ. Ве «эр яратылгъан шей олюмнинъ къуллугъындан къуртуладжакъ» (Рим 8:21).

1Пётр 2:16: «Азат адамлар киби яшанъыз, амма азатлыкъ астында сакъланып, яманлыкъ этменъиз, Алланынъ къуллары киби яшанъыз».

АЗИЗ

Бакъ.: Мукъаддес.

АЙВАНЛАР — рус. Животные.

М.К.та бу джанлы махлюкълардыр, олар мустакъиль иш-арекет япалар, оларнынъ идрагъы да бар. Дюнъя

яратылгандан берли, А. дёрт группада топланалар: сувда ве авада яшагъан бешинджи куню яратылгъан А. ве ерде яшагъан ве сюйрекленген алтынджи куню яратылгъан А.. Инсан айванларгъа падишалыкъ этмеге керек эди (Баш 1:26,28; Збр 8:7-9), шунунъ ичюн адамнынъ биринджи япкъан гунасына А. киришкен эдилер. Йылан бутюн эв ве кийик айванлар огюнде лянетленген эди (Баш 3:14). Буюк сув ташкъынындан сонъ, Алланынъ эмиринен эписи А. адамдан къоркъып яшамакъ кереклер, олар адамнынъ къолуна теслим этильди ве адамгъа аш олдылар. Гуна япылгъаны ичюн, яратылгъан дюньянынъ кет-кете гъайып олувы акс олуна. Эм де Алла Адан инсан къанынынъ акъкыны алмагъа сёз бере (Баш 9:2-5). Алла, бутюн айванлар Менимки, дей (Збр 49:10 в.и.), олар Алланы шуретлемек кереклер (Збр 148:10; Еш 43:20). Буюк сув ташкъыны вакътында Алла Нухкъа А.ны къуртармагъа эмир эте — «эр бир джанлы махлюкътан эркек-ыргъачынынъ чифти»ни (Баш 6:19; 8:1); Алла А.ны къорчалай, адамгъа берильген падишалыкъны адден ашыр ишлетмеге ясакъ эте (Чыкъ 20:10; 23:12; Текр 22:6,7; 25:4). Базан О, А.ны адамны суд этмек ичюн алет оларакъ ишлете. Дюньяны къуртарув ишиндеки Алланынъ арекетлери А.гъа да даркъала. Олар тынчлыкъ алеминде анъылалар (Еш 11:6 в.и.; 65:25; тенъ. Хош 2:18). Гуна гъайып олгъан сонъ, А.нынъ бири-биринен куреши ве адамнен душманлыгъы да битеджек; эр бир махлюкъ олюмнинъ къуллугъындан къуртуладжакъ ве уютнен Алланынъ балаларынынъ шуретини беклейджек (Рим 8:19,21). Бунунънен берабер, адамнынъ гунасы А.нынъ ресимлерине табынувда ачыкъ корюне (Рим 1:22-25). М.К.нынъ чешит ерлеринде ве Икметли сёзлер китабында А. сыкъ анъыла, олар адамларгъа нумюне олалар (Икм 6:6-8; Еш 1:3), Алланынъ санаат къудретининъ шааты олалар (Эюп 38:39 — 41:26), эм де сиясий (Дан 7; 8; Сыр 13) я да джинлернинъ кучю оларакъ джанлана (Сыр 9:2-21). Израиллилер элял ве арам А. айыра эдилер, яни этини ашамагъа мумкюн олгъан ве мумкюн олмагъан А.

Баш 1:25: «Алла сойларына коре ер юзюндеки кийик айванларны, сойларына коре эв айванларыны ве сойларына коре ер юзюндеки эписи суйрелип юрген махлюкъларны яратты».

АЙЫНЫКЪ (*син.* Айдын фикирли) — *рус.* **Трезвый.**

Я.В.те «айыныкъ олмакъ» бойле манада къуллана: месихчилерге лайыкъ олгъан, бу дюньянынъ гуналы тесирине къаршы турып олмагъа, догъру фикирде къатты турмагъа ярдым эткен омюр яшамакъ (1Тим 3:2,11; Тит 2:2). «Айыныкъ» месихчи тек Алланынъ ирадесине бойсуна, о, акъикъятнынъ фаркъына бара ве «Шейтаннынъ къапкъанындан» къуртула (2Тим 2:26). О, толусынен Иса Месихте пейда олгъан эйиликке уют багълап, гуна къазанмай да, айыныкъ олып, дува эте (1Пётр 1:13; 4:7; 5:8; 1Кор 15:34). Иман, севги ве уютке толу олып, о, азап ве агъырлыкъларгъа даянмагъа азыр (1Тес 5:6,8; 2Тим 4:5).

1Пётр 4:7: «Эр шейнинъ сонъу якъындыр. Шунынъ ичюн акъыллы олмакъ ве, дува окъумакъ ичюн, айыныкъ олунъыз».

АКИМ (*син.* Башлыкъ; укъмдар; ёлбашчы) — *рус.* **Наместник.**

Падишанынъ запт этильген виляетиндеки векили, меселя, дженубий (Еудий) падишалыгъына къошулгъан виляетлерде (3Пад 22:47). Бундан гайры, Вавилон падишасынынъ мемурына да А. дей эдилер (Дан 3:2,3; 6:2), ве фарс сатрапына (Эст 1:3; 3:12; 8:9; 9:3 — виляетнинъ башлыгъы) я да сатрапиянынъ ичиндеки кучюк виляетни незарет эткен мемури (Узеир 5:14; 8:36; Нех 2:7,9; 5:14). Я.В.те А. унваны Рим башлыгъы, империя виляети мемуриетининъ башлыгъы, меселя, Кипрдеки Сергей Павел (Фаал 13:7) ве Ахаядаки Гъаллион (Фаал 18:12); императорнынъ легаты, мемуриет башлыгъы ве империя виляетининъ арбий башлыгъы, меселя, Суриедеки Кирий (Лк 2:2); легаты олмагъан, империя виляети мемуриетининъ укъмдары, меселя, Еудиедки Понтий Пилат (Лк 3:1).

Мм 27:1-2: «Саба эрте баш руханийлер ве халкънынъ акъсакълары, Исаны ольдюрмек къарарыны чыкъармакъ

ичюн, бирлешип топландылар. Оны багъладылар ве аким Пилатнынъ огюне алып бардылар».

Д.б.: Башлыкъ; Укумдар.

АКИМДАРНЫНЪ ТАЯГЪЫ (*син.* Аса; таякъ; падишанынъ таягъы) — *рус.* **Скипетр, жезл.**

Еуд. *шевэт* сёзюнинъ ильк манасы — «таякъ» я да «аса» (Збр 22:4); сонъра бу сёзнинъ манасы аким таягъына, яни падишалыгъынынъ ве макеме акиметининъ бельгисине чевирильди (Баш 49:10; Збр 109:2; Ам 1:5; Збр 44:7; Еуд 1:8). Археологлар Фелестинде таш, бакъыр ве демирден япылган чокъмарлар таптылар (тень. Збр 2:9). Уруш силясы, ихтимал, падиша таягъына чевирильди. Эст 4:11-де узатылган алтын таякъ падишанынъ багъышлаванынъ бельгиси оларакъ адлангандыр.

Баш 49:10: «Ехуданынъ къолундан акимет таягъы тюшмез, аякъларынынъ янындан акимдарнынъ таягъы кетмез».

АКИМИЕТ (*син.* Укумдарлар) — *рус.* **Власть, власти.**

М.К.та А. деп, мемлекетни идаре эткен адамлар ве муэсиселер акъкъында айтыла эди (Лк 12:11; Рим 13:1-3; 1Тим 2:2; Тит 3:1). М.К.та иманлылар укумдарларгъа бойсунмакъ керек (Рим 13:1-7; Тит 3:1; 1Пётр 2:13,14) ве олар ичюн дува этмек керек, деп айтыла (Йрм 29:7; 1Тим 2:2), чюнки эр бир укумет Алла тарафындан бериле ве эр бир башлыкъ Онынъ къулудыр (Рим 13:14). М.К.нынъ язылган эр бир еринде тюрю халкъларнынъ падишалары, эм де рим я да вавилон укумдарлары козьде тутула; шу мунасебетнен бойле суаль догъа: эгер укумдарлыкъны ябанджы япса, онъа бойсунмакъ керекми, ёкъмы? А.ке бойсунувнынъ сынъыры бар: эгер А. адамгъа Аллагъа ибадет этмеге ясакъ этсе, бойле А.ке бойсунмагъа кереги ёкъ (Фаал 4:19; 5:29). Пётр Исраиль халкъынынъ дин А.и огюнде тамам шойле сербестликни къорчалай.

Рим 13:1: «Эр бир адам юксек акиметлерге бойсунсын. Алла къыймагъан акимет ёкъ. Эр бир акиметни Алла тайинледи».

АКЪАРЕТ (*син.* Ифтира; куфюр сёзлер) — *рус.* Хула, зло-
словие, злоречие.

I. А. этмек — бирине куфюр сёзлер айтмакъ (Лев 24:11; Збр 58:8) я да ишнен кьараламакъ (Икм 14:31), эм де ифтира этип яманламакъ (Рим 3:8).

II. М.К. (Эф 4:31; Кол 3:8), хусусан, къомшуны (Тит 3:2), къады ве акимни А. этиюден вазгечмеге буюра (Чыкъ 22:28). Куфюр сёзлер айтып, гуна къазангъанлар иманлылар джемиетинден къувулалар (1Кор 5:11) ве Алланынъ Падишалыгыны мирас этип алмайджакълар (1Кор 6:10; тень. Мт 15:19).

III. 1) Алланы А. эткенлерни Э.В. девринде олюм джезасына бере эдилер (Лев 24:16; Сай 15:30). Джинаетнинъ шаатлары акъаретлейиджининъ къабаатыны тасдыкъламакъ ичюн, башына къолларыны къойгъан сонъ, олюм джезасына берильгенни ташларнен урып ольдюре эдилер (Лев 24:10-16,23; 3Пад 21:10,13). Куфюр сёзлер — Раббининъ Адыны яманламакътыр (Лев 24:11), Алланы ачыкътан масхара этмек (Еш 36:18-20; 37:1-4), Алланынъ эмирлерине бойсунмамакъ (Сай 16:3,30), Алланынъ Къанунында кельген ирадесини ред этмек (Еш 5:24; тень. Фаал 6:11,13), имансызлыкъ ве итаатсызлыкъ (Ехез 20:27), башкъа аллаларгъа мураджат этмек. 2) Алла халкъынынъ гуналары (2Пад 12:14; Рим 2:24; тень. Икм 14:31) ве месихчилернинъ гуналары — Алланынъ ады (1Тим 6:1) ве Алланынъ Сёзю (Тит 2:5), Раббининъ огретюви (1Тим 6:1), акъыкът ёлу (2Пётр 2:2) ве Алла хызметчилерининъ иши акъаретленгенининъ себеби оларар (2Кор 6:3). 3) Озюне тек Раббиге хас олгъан фазилет ве къадир-къыйметлерни алгъан адам куфюр сёзлер айта. Исаны, гуналарны багъышлай, деп къабаатлап, Озюне Алланынъ Огълу дегени ичюн (Мт 9:3; Юх 10:36), еудийлер Оны олюмге укюм эттилер (Мт 26:65). 4) Эр бир А.ни багъышламакъ мумкюн (Мт 12:31,32; Лк 12:10; тень. 1Тим 1:13), лякин Мукъаддес Рухкъа айтылгъа А. багъышланмай. Мк 3:28-30-гъа коре шу алда биз Мукъаддес Рухнынъ аныкъ ве шубесиз фаалиетининъ биле-биле ред эту-
вини коремиз ве оны арама рухуна айт, деймиз. 5) Ялан

огретиджилер «юкъары»ларгъа япкъан ифтиралары (2Пётр 2:10,11; Иуда 8-10), ихтимал тюшкен мелеклерге къаршы япылгъан.

Кол 3:8: «Шимди исе буларнынъ эписини: гъзаап, ачув ве яманлыкъны бир четке къоюнъыз; агъызынъыздан ифтира ве сёгюш чыкъмасын».

АКЪЛАНУВ, АКЪЛАВ — рус. *Оправдание.*

ЭСКИ ВАСИЕТТЕ бу тюшондженинъ макъсады — суд тартышмалары нетиджесинде къабаатлы адам А.гъа наиль олгъаны акъкъында тасавур бермектир. «Акълалакъ» демек «акъикъатны тиклемек», «биревни акълы танымакъ», «суд тартышмалары вастасынен онъа адалетке иришмеге ярдым этмек», «биревнинъ акълы олгъаныны я да умумен акъикъатны танымакъ» демектир. А. акъкъында лаф юрсеткенде, тамам буларны козьде тутмакъ керек, эм кенъ (Баш 44:16; Икм 7:15), эм диний манада (Еш 50:8; Чыкъ 23:7; Збр 50:6 в.б.):

1) АДАМНЫНЪ АКЪЛАНУВЫ. Авамхалкъ судда акъикъат тапып оламагъаны сийрек расткельген ал дегиль эди, чюнки махкемеджи я ракъипнинъ нуфузындан къоркъа эди, я да парагъа сатыла эди (Чыкъ 23:1 в.и.; Ам 2:6 в.и.). Эгер акълы олгъанында эмин олгъан адам адалетке иришип оламаса эди, онъа тек Аллагъа ялвармакъ имяны къала эди, чюнки О, «адамларнынъ бетине бакъмай, къапарлар алмай, оксюзлернинъ ве тул къадынларнынъ даваларыны адалетли суд эте, ят халкълардан олгъан адамларны севе» (Текр 10:17,18).

2) АЛЛАНЫНЪ ОГЮНДЕ АКЪЛАНУВ. Иманлы адам ичюн адамлар огюнде дегиль де, Алла огюнде А. адден муимдир; о, Алла гуналарыны багъышлагъаныны истей. А.гъа эки ёлу бар: а) Алланынъ огюнде инсафлыкъ. Инсафлыкъ — бу адамнынъ Къанунгъа ве васиетке садакъат омрюдир; б) Алланынъ адалети ве темизлиги. «Адамлар бозулды, игренч ишлер япып башлады. Яхшылыкъ япкъан ич кимсе ёкъ» (Збр 13:1 в.и.). Тек Алланынъ мерамети ве рахметинен берабер кельген садакъатлыгъы судны ред этмеси, Алланынъ тахты огюнде гунакарнынъ А. ичюн екяне себеп олмасы

мумкюн, гунакярнынъ озю исе тек ойле А. ишанув къала. 3) АКЪЛАНУВНЫНЪ АХЫР ЗАМАН АСПЕКТИ. Алланынъ суду ерине кельмеси ичюн, Исраиль халкъы эсирликке алынган сонъ, адамнынъ А.ы ахыр заманда оладжакъ Алланынъ судунен багылап башладылар. «О куню» ибареси, Озь мераметине ола, Алла халкъынынъ гуналарыны багышлайджакъ ахыр замангъа ма-надаш олып къалды.

ЯНЪЫ ВАСИЕТТЕ. 1) Я.В.те «А.» тюшонджеси тек «адамнынъ Алла огюнде акъланувы» манасында раст-келе, яни: а) Алла акълы олгъанынынъ танылмасы (Мт 11:19; Лк 7:35; Рим 3:4; 1Тим 3:16); б) Алла огюнде акъланмагъа тырышув (Лк 10:29); в) Алла акъланувы-на наиль олмакъ (Лк 18:14). Эгер Лк 18:14-те шимдики заманда багышланган А. айтылса, Мт 12:37-де Ахыр суддаки А. козьде тутула. 2) А. Павел эльчи мектюп-леринде: а) эльчининъ фикрине коре, адамлар ичюн А. темели — Иса Месихнинъ хач устюндеки олюми. Адамнынъ А.ы дегенде, Павел Аллагъа ишанып баш-лагъан гунакярны козьде туту. Бу гунакяр Алланынъ одев арекети Иса Месихнинъ хач устюндеки олюми вастасынен А.гъа наиль ола. Месихнинъ хачланма-сында Алла дюнья гуналарыны суд этти; эписи адам-ларнынъ гуналары инсаниет ичюн джезасыны алган Иса Месихке юкленген эди. Амма багышлавгъа тек Алланынъ арекетине ишанган адам наиль оладжакъ. Павел тасдыклагъанына коре, эр кес, атта энъ аша-гъы гунакяр биле, эгер о, Исанынъ одев къараманлы-гъына ишанса, А.гъа иришмеге акъкъы бар. А. — бу Алланынъ къарары, адам онъа бойсунмагъа бордж-лу; озь ишанчынен о, бу къарарны къабул эте. б) Ер юзюндеки яшайышта къуртулыш ве Ахирет Соравын-да А.: гунакяр, Месих адамларнынъ гуналары ичюн ольгенине ишанып, озь багышланмасыны янъы омюрге Аллагъа итаат олмасына онъа кучь береджек, шимдики заман вакъиасы оларакъ къабул эте. Шу-нынъ ичюн, Ахирет соравында оладжакъ багышлав меселеси энди ортагъа чыкъмай. А. — бу иман вастасы-нен къайта-къайта къабул этильген багышланувдыр.

Шу багышланув иманлы адам ичюн шимдики заманда олып, она кучь бере ве кьуванч багышлай. Иманлы адам ичюн омюр я да олюм меселеси энди чезильсе биле (Юх 5:24), о, омюр бою ичюн макътав яни тазир алмакъ ичюн, Судгъа эписи бир кельмеси керек. Онынъ ичюн, месихчининъ омрю къатты тертип-низамгъа бойсунмагъа кереклиги акъкъында даима къайд этиле. Чюнки омрюни ахлякъсыз яшагъаны ичюн, онынъ ишлери Алладан олмайып, сынав атешине янып кетеджеклер ве оны масхаралыкъкъа огъратаджакълар (1Кор 3:12 в.и.). Амма акъикъий иманлыны, эр анги гуналарына бакъмадан, бу суд олюмге алып кетирмейджек. Тек адам озюнинъ итаатсызлыгынен иманыны ред этип имансызлыккъа къайтса, Алланынъ суду гунакарны гъайып этиджи джеза киби къаплайджакъ (1Кор 10:1 в.и.). Иман биткен ерде Алланынъ А.ы да бите. 3) А. акъкъында айткъанда, Якъуп иманлыларнынъ рухий яшайышына къаршы ёллангъан телюкелерни къайд эте. Фаний дюнья малларына олгъан нефисхорлыкъ ве азаплардан къоркъув адамнынъ Алла огюнде кечирген омрюне олгъан талапларынынъ дереджесини алчата, ве Якъуп бунгъа къаршы тенбиелей. Иман ишлери олмагъан ве Алла кучюнинъ шаатлыкълары юзь бермеген омюр Алланынъ огюнде акъланмагъа ёл бермез. Хайырлы ишлери олмайып да, Судда тек иманларына ишангъанларны Якъуп тенбиелей. Бойле адамлар джезаларыны аладжакълар: «Эгер иман эткен адам хайырлы ишлерни япмаса, онынъ иманы озю де олюдир» (Якъ 2:17). Бойле иман бош ве мунафыкътыр, онынъ Алла багышлагъан кучю ёкъ. Бойле иман А.ны бермей (ает 24). Амма ишлер акъикъий иманны тасдыкълагъан ерде, Алланынъ А.ы юзь бере.

Рим 5:18: «Бойлеликнен, бир гуна бутюн адамларгъа джезаны бергени киби, бир инсафлы иш бутюн адамларгъа акъланув ве эбедий омюрни берди».

АКЪЛЫЛЫКЪ

Бакъ.: Адалет (1).

АКЪСАКЪАЛ — рус. Старейшина.

Къ.юн. *пресбутерой* сѣзю-сѣзюне «къарт адам».

I. ЭСКИ ВАСИЕТТЕ. Э.В.те А.нынъ унваныны ве вазифесини аиледе, союнда ве къабиледе энъ уйкени ташый эди (Чыкъ 3:16,18; Сай 22:7; Ехо 9:11). Лякин бу унван ве вазифеге наиль олмакъ ичюн, тек буюк яшта олмагъа етерли дегиль эди. Муим критериялар арасында икмет, фазилет ве ишанчлы олмакъ да бар эди (Чыкъ 18:21; Текр 1:13,15). Алардан тешкиль олунгъан джемиет, эсасен, мушавере органы оларакъ чалыша эди. Текр 31:9-13-ке коре, Алар руханийлернен бирликте эр еди йыл (борджларнынъ багъышланувы йылы) халкъкъа Къанунны окъумагъа керек эдилер. Ваде этильген топракъларны эльде эткен сонъ, шеэрлернинъ А.лары акем вазифесини беджере эдилер (Текр 19:12; 21:19 в.и.; 22:15-18; Ехо 20:4; Рут 4:2,4,9,11; 3Пад 21:8,11; 4Пад 10:1,5). Олар адий укъукый меселелер боюнджа нетидже чыкъара эдилер. Мында апелляциялар бермек мумкюн ола эди, оларны руханийлер ве ресмий акемлер бакъа эди (Текр 17:8-13; тень. 2Тар 19:8-11). Муса «етмиш акъсакъл» тайин эткен эди. Чыкъ 18-ге коре, буны Мидьяннынъ руханийи олгъан къайнатасы Йитроннынъ тевсиесине бакъып япты, буны Мусагъа юкленген юкни къолайлаштырмакъ ве макемени яхшылаштырмакъ ниетинен япты, Сай 11:16-гъа коре исе, бу, Мусанынъ ялварувларына Алланынъ джевабы оларакъ япылды. Мында А. вазифеси Рух толулыгъынен ве бу Рухнынъ козьге корюнемесинен багълыдыр (Сай 11:25 в.и.).

II. ЕУДИЙЛИКТЕ. Еудий дининде Алыкъ институты Ехуда падишалыгъынынъ йыкъылувындан сонъра айры эмиет къазанды — эсирликке сюрюгюн этильгенлернинъ арасында (Йрм 29:1), эм де топракъларында къалгъан исраиллилернинъ арасында да (Ехез 8:1 в.и.; Йрм 26:17 в.и.). Синагоганынъ тешкилятландырылувында даима ерли идаре иштирак эте эди, о еди А.дан ибарет эди (Лк 7:3).

III. ЯНЪЫ ВАСИЕТТЕ. Я.В.те Лука А. деп (юн. *пресбутерос*, «энъ къарт»), Ерусалим джемиетининъ

- идареджилерине айта эди (Фаал 11:30; 15:2,4; 21:18). Мында Э.В. ве Я.В.нинъ арасындаки багъ корюнмекте.
- А. ТАЙИНЛЕВ. Я.В.те А.ларны (пресвитерлерни) Павел ве Барнаба (Фаал 14:23) я да Павелнинъ авалесинен Тит тайинлей эдилер (Тит 1:5). Павел пресвитерлернинъ тайинленювине буюк эмиет бере эди, чюнки бу тайинленюв башындан Азиз Рух тарафындан япыла эди (Фаал 20:17,28; Фаал 20:28-де А.лар *епископ* деп адлана эдилер, юн. *епископой*). А. вазифесине сечип алув ёлунен де кечмек мумкюн эди. Эльчилер тайинлеген А.лар да бар эди. Фаалиет китабында тертипсизликни ёкъ этмек ичюн, «бильгили» адамлардан едиси белли бир критерияларгъа эсасланып (намуслыкъ, Азиз Рухнен толу олмакъ, икмет), джемиетни идаре этмек ичюн, махсус вазифеге тайинлене эдилер: «ве Стефанны сечип алдылар». Оларнынъ беджереджек вазифесине тайинленюв дувалар ве къолларны къоюв ёлунен япыла эди, Рабби исе бунгъа озъ багъышлавны бере эди. Адамлар тарафындан сечип алынув ве Азиз Рух тарафындан тайинленюв бири-бирине къаршы дегильдир, бир адисенинъ эки тарафыдыр. Бойлеликнен, Алла Озь ирадесини адамларнынъ къарары аркъалы бильдире. Аким этюв акъкъына наиль олгъан А.лар джемиетни тешкиль этмек ичюн керек эдилер. Алланынъ вазифелерини беджерген башкъа ишчилер ичюн дува этмек киби, олар ичюн де дува этмек керектир. (Мт 9:38).
- Б. ХЫЗМЕТ. А.лар башындан айры джемиетлерде эльчилернинъ белли бир ярдымджылары эдилер ве оларнен берабер хызмет эте эдилер. А.лар джемиетте вааз эте эдилер, Къуванчлы Хаберни огрете эдилер я да тербиеджи ве оджа эдилер. Эльчилернен берабер олар путперестлерден олгъан месихчилернинъ еудий Къанунына мунасебетини аль эте эдилер (Фаал 15:6). 1Тим 5:17-де ве Тит 1:5-те пресвитернинъ шахсиети насыл оладжакъгы ве оларгъа къоюлгъан талаплар бильдириле (Тит 1:5,7-де пресвитер епископкъа тенъ япыла). Бу джедвель, эбет, А. вазифесине ким тайин этилювине наиль деп япылмай, озъ-озюни контроль этюв ве рухий

илерилеме ичюн де берильгендир. Алар энъ эвеля иманлыларнынъ джанлары акъкъында тюшюнмек керек эдилер. Пресвитерлернинъ вазифесине даа къол къойып хасталарны тедавийлемек иши кире эди (Якъ 5:14). Шунен багълы япылган гуналар ичюн тевбеге чагъырув да янъгъырай эди. (ает 16). Джемиетнинъ азалары арасындаки мунасебетлерни бир тертипке кетирюв ве чешит-тюрюл зорлукъларнынъ энъгиллештирильмеси де вазифенинъ эсасыны тешкиль эте эди. Эльчилер озълери де А. вазифесини беджере биле эдилер, эм де башкъа вазифелерни япа биле (1Пётр 1:5). Юханнынъ экинджи ве учюнджи мектубининъ муэллифи озь-озюне пресвитер я да А. деп айта эди, эм бу ишаретлев эльчи адетининъ шанлы девам этиджиси оларакъ анъламакъ керектир. Козь огюмизде бир иш беджериджиси дегиль, месихчи джемиетининъ урметли ве итибарлы адамдыр.

Якъ 5:14: «Эгер сизлерден бириси хаста олса, иманлылар джемиетининъ акъсакълларыны чагъырсын. Олар Раббининъ Адынен онынъ ичюн дува окъусынлар ве хаста адамгъа зейтюн ягъыны сюртсюнлер».

АКЪСЫЗЛЫКЪ — рус. Злодеяние, дерзновение, преступление, неправда.

Маналары «акъсызлыкъ, урметсизлик, гуна устюне гуна къазанмакъ» киби олган чешит еуд. ве юн. сёзлери бойле терджиме этилелер (Баш 6:11; 2Пад 6:7; Ам 1:3,6,9,11,13; Сыр 18:5 в.и.). Сай 15:30-нынъ «билиптурып гуна япмакъ» ибареси, Аллагъа ве Онынъ Къанунына бойсунмайып, аселет гуна къазанмакъны анълата. Аллагъа бойсунмамакъны къурбан чалып одемеге мумкюн дегиль эди.

Икм 29:16: «Яман адамлар чокълашкъан ерде акъсызлыкъ да чокълашыр, лякин инсафлы адамлар оларнынъ ёкъ олганларыны корер».

Д.б.: Къанунсызлыкъ.

АКЪУВ

Бакъ.: Хасталыкъ.

АКЪЧА (*син. Пара; кумюш*) — *рус. Деньги.*

А. пул шеклинде Вавилон эсирлигинден сонъ Исраильде пейда олды. Ондан эвель А. алтын ве кумюш кульчелер шеклинде олгъан, эсап-китапларда оны теразеде чекип бергенлер. Шунунъ ичюн исраиллилер бельбавларында таш агъырлыкълары олгъан теразелерни котерип юре экенлер. Акъчалар: (алтын) *талантон* = 60 (кумюш) *мна*, оларнынъ эр бири 50 (кумюш) *шекельге* тень эди. Адетке коре кумюшнен төлей эдилер. Шунунъ ичюн «акъча» сёзю кумюшни де анылатмакъ мумкюн. Эсап-китапны саделештирмек ичюн, кумюш шекельнинъ кыймети алтын шекель кыйметининъ $1/15$ кысымына тень эди; бойледже, алтын шекельнинъ (4Пад 5:5; 1Тар 21:25) агъырлыгы кумюш шекельден бираз зияде эди (Баш 23:15 в.и.). Бунгъа ошагъан *мна* ве *талантонлар* да — кумюш ве алтын киби ольченильген. Эсап-китапларда ишлетильген даа бир агъырлыкъ ольчюси — *кесита* — Баш 33:19 ве Эюп 42:11-де аныбла. М.К.та энъ къадимий акъча *драхменинъ* намы расткеле (Узеир 2:69; Нех 7:70-72), фарс алтын акъчасы (*дарик*), онынъ ольчюси къарарнен 8,36 гр. Буюк Ирод ве онынъ варислери девринде тек тунч акъчалар белли олгъан, чюнки римлилер виляетлерде башкъа маденлерден акъча басмагъа ясакъ эте эдилер. Бу акъчалардаки язылар еуд. тилинде дегиль, юн. тилинде язылгъан. Я.В. девринде Фелестинде рим ве юн. акъчалары къулланыла эди. Я.В. метинлеринде учь чешит бакъыр акъча аныбла. Оларнынъ энъ уфагы — еуд. *лептос* (Мк 12:42; Лк 12:59). Эки лептос рим *кодрантеске* тень эди (Мк 12:42; Мт 5:26), дёрт кодрантес исе *ассарионгъа* тень (Мт 10:29; Лк 12:6). Юн. тилине тень олгъан рим акъчасы *асс* деп адландырыла эди. Энъ чокъ даркъалгъан кумюш акъчасы римли *денарион* (динар) (Мт 18:28; Мк 6:37; Лк 7:41 в.и.) 16 ассарионгъа тень эди. Юн. *драхме* (Лк 15:8) бир динаргъа тень эди. Мт 22:19-да динар «салым бериледжек пара» деп адландырыла: римлилер тарафындан бельгиленген эр джандан бир динаргъа тень йыллыкъ салым. Мт 17:24-те юн. акъчасы *дидрахмон* аныбла, еудийлер сёз бергенлери ичюн бу салымны

эр йыл Алланың Сарайына бере эдилер (Нех 10:32). Бу салымнынъ микъдары Чыкъ 30:13; 38:26-да кось-терильген парагъа тень эди; бойлеликнен, дидрахмон (эки динар), еуд. шекельнинъ ярысына тень эди. Сонъ дидрахмон къуланувдан чыкъарылды. Онынъ ерине, динарнен берабер *статер* пейда олды (Мт 17:27), дёрт драхмеге я да бир шекельге тень олгъан, тетрадрахме. Иудагъа саткъынлыгъы ичюн такъдим этильген *кумюшлер* (Мт 26:15), ихтимал шекельге тень акъчалар (къыяс. Зек 11:12) я да тетрадрахме эди. Я.В.те расткельген энъ буюк акъча — юн. *мна* (Лк 19:13; 100 драхмеге тень) ве *талантон* (Мт 18:24; 25:15; 60 мнагъа, 6000 драхмеге тень).

1Тим 6:10: «Акъчагъа севги — эр тюрлю яманлыкънынъ себебидир. Базылары акъча севгисине берилип, имандан вазгечтилер ве озьлерини чокъ азапларгъа огъраттылар».

АКЪЫЛ (*син.* Идракъ) — *рус.* Ум, разум, разумение.

I. 1) А. сёзю Э.В.те сыкъ-сыкъ къ.еуд. *лев* — «юрек» манасында бериле, М.К.нынъ девринде бу мана тек ички муче дегиль, дуйгъу ве фикир этюв вастасы да сайыла эди (Баш 24:45; 3Пад 4:29; Йрм 3:16; тень. Джем 2:1). Я.В.те А. сёзю чокъусы алларда юн. *нус* сёзюнинъ терджимеси олып къулланыла (Рим 12:2; Кол 2:18; Лк 24:45); онгъа ошагъан манада даа бир юн. сёзю *дианоиа* — «идракъ» бар (2Пётр 3:1; 1Юх 5:20), эм де *айстэтэриа* (Еуд 5:14) ве *эннойа* (фикир, ниетлер; Еуд 4:12). Бойле алларда бакъышлар ве фикирдешлик акъкъында айтылгъанда, юн. тилиндеки *фронео* фиилинден пейда олгъан сёзлер сыкъ-сыкъ ишлетиле. М.К.нынъ метинлеринде «акъыл» тюшонджеси бир къач еуд. ве юн. сёзлеринен ифаделене, олар исе «юрек», «тюшондже», «акъыл», «бильги», «идракъ», «икмет», «фикир», «муляхаза», «къарар» маналарыны анылаталар. Къайсы мана эр бир алда назарда тутулгъаныны контекстке коре аныламакъ мумкюн. 2) Тиль ифадесининъ чокълугъына бакъмадан, А. сёзюнинъ манасы денъишмей: А. дегенде, адамнынъ аркетлеринден эвель япылгъан

ирадели кьарарлары (Еш 14:24; Йрм 23:20; Рим 11:34; 1Кор 2:16), эм де дуйгъу, фикир ве ниетлернинь бир ерге топланувы козьде тутула (Рим 12:2; Эф 4:17). Акъыл адамларгъа ахлякый анъламнынъ саиби олмагъа имкян бере. Акъылнынъ олувы адамны «акъылсыз айванлардан» фаркъ эте, ве шунунь ичюн инсан оларгъа укъумдарлыкъ япып ола (Баш 1:28; тень. Збр 48:21). Бойледже, А. — адамнынъ рухий маиети, о адамгъа барлыкъ акъкъында суаллерге джевап тапмагъа къабилит бере. А. — инсаннынъ фикир ве планларны сыгъдыргъан еридик. Инсан А. ве идракъны Алладан ала (Чыкъ 31:3; Эюп 32:8; ЗПад 4:29). М.К. сыкъ-сыкъ акъыллы арекетни макътай (1Пад 25:3; Икм 1:4; 17:27; 19:14; 23:12; 28:2).

II. 1) Адам гуна япкъан вакътындан башлап, онынъ А.ы «бедений» олды (Кол 2:18), бош фикирлерге бойсунды (Эф 4:17). О, бозукъ, сынавдан кечип оламагъан ве арам олды (Рим 1:28; 1Тим 6:5; 2Тим 3:8; Тит 1:15). Гуна инсаннынъ А. фаалиетининъ эсасында булуна, шунунь ичюн Алланынъ Сёзю «юреклернинъ тюшонджелерини ве ниетлерини сынай» (Еуд 4:12). 2) М.К. «акъылнынъ янъы олгъаны» аркъалы денъишмеге чагъыра (Рим 12:2). Мукъаддес Рухнынъ тесири аркъалы адам акъикъятны бильмек мумкюн (1Юх 5:20; тень. 2Пётр 3:1 в.и.), Онъа итаат этип, яхшылыкънен яманлыкъны фаркъ этмеге огренмек (Еуд 5:14). Иманлыларгъа, Исада олгъаны киби, А. ве дуйгъу бериле (1Кор 2:16; Флп 2:5), бу иманлылар джемиетинде фикирдешлик укъомине иссе къоша (Рим 12:16; 1Кор 1:10; 2Кор 13:11; Флп 2:2).

III. М.К.та Алла акъкъында, О, эр шейни анълай, эр шейни биле, эр шейни Озюнинъ айдын макъсадына бойсундыра, деп язылгъан. Онынъ Руху — «акъыл ве анълав руху, насиат ве кучь руху» (Еш 11:2; тень. Эюп 12:13; 26:12; Збр 135:5; Икм 8:14; Йрм 10:12; 51:15). Онынъ акълыны «анъламагъа мумкюн дегиль» (Еш 40:28), лякин адамнынъ бутюн фикирлери Онъа ачыкъ (Збр 138:2).

IV. Алланынъ эбедий акъикъатыны анъламакъ ичюн, адамнынъ акъылы етмей; адам Алланынъ акъикъатыны анълап оламай (1Кор 2:14; 2Кор 4:4; Эф 4:18); гуна япкъан

сонъ, онынъ Алланен олгъан алякъасы къапатылды. Тек эр бир идракътан устюн олгъан Алланен аманлыкъ бизни идаре эткенде ве ичимизни толдургъанда, бизим ички маиетимиз раат ола (Флп 4:7). Адамнынъ акълына Мукъаддес Рухнынъ ярыгъы керек; адам иманнен, Рух ярдымынен Месихке олгъан итаатлыкъкъа келе (2Кор 10:5). Алланынъ Рухуна озъ фикрини бильдирген адам «акъикъый ибадет» эте (Рим 12:1) ве Алланынъ ираде-сини бильмек къабилиетини ала (ает 2; 1Юх 4:1 в.и.).

- V. Адам акълынынъ Аллагъа бойсунмайып, Алланынъ ве рухий акъикъатлары акъкъында озъ фикрини ишлетмек ынтылуварынен М.К. разы олмай. 1) Акъылсыз ве фикирсизлер (Икм 18:2; Рим 1:21), балалар (Хош 13:13), фукъарелер (Йрм 5:4), Алланы бильмеген халкълар (Эф 4:17 в.и.) акъыллы дегиллер. 2) А. етишмемезликнинъ бельгилери булардыр: сёзлерде мана ёкълугъы (Эюп 34:35), гъамсызлыкъ (Икм 1:32), эр бир сёзге инанув (Икм 14:15), зевкъларгъа къул олмакъ ве сёз дингъелемек (Рим 10:2; Тит 3:3), акъикъаткъа бойсунмамакъ (Гал 3:1,3). 3) Акъикъый А.нынъ бельгилери: илимге ынтылув (Икм 15:14); Мукъаддес Алланы бильмек (Икм 9:10), эр шейни аныламакъ (Икм 1:2), яманлыкътан узакълашмакъ (Эюп 28:28), Раббининъ ёлларында юрмек (Хош 14:10) сайыла. 4) Я.В. догъма А.нынъ сынъырлары олгъаны акъкъында ачыкътан айта (1Кор 1:19). Еудийлер де, башкъа халкълар да Алланынъ ирадеси ве маиети акъкъында бильмейлер (Рим 3:11), Исанынъ шегиртлери де буны чокъ вакъыт девамында огренмеге меджбур эдилер (Мк 8:17; Лк 24:45). Акъикъый рухий тюшюндже ичюн даимий шарт — бу Алланынъ Рухунен ярыкъланмакътыр (Эф 1:17,18; 3:4; 5:17; Кол 1:9; 2:2; 2Тим 2:7; Сыр 13:18).

- VI. «Озюнден чыкъмакъ» ибареси шуны анылата ки, адам озъ нуткъу ве аркетлеринде энди анынынъ незарет этиджи ве ёл косътериджи, ве фикир этиов кучюне бойсунмай. Бу бир хасталыкънынъ беян этиови олмакъ мумкюн. Амма базада адамгъа Алланынъ Руху тесир этсе, о, озъ муитинде адалетсиз алда акъылсыз сайыла (Мк 3:21 в.и.; Юх 10:20; тенъ. Фаал 26:24 ве 1Кор 14:23).

Әюп 12:13: «Акъыл ве кучь Аллададыр, огют ве ангълав Ондадыр».

АКЪЫЛСЫЗ — рус. Безумец, безрассудный.

М.К.таки «акъылсыз» — бу мытлакъа будала дегиль, акъылсызлыкъ да — ахмакълыкъ алямети дегиль. Эгер Алладан къоркъу икметнинъ башы олса, гуна ве Алладан четлешов акъылсызлыкъны ортагъа чыкъаралар. Алланы танымамакънынъ темели — ахмакълыкъ. Збр 13:1 метин: «Акъылсыз озь юрегинде: „Алла ёкъ“, — дегени, акъылсызлыкъ Алланы танымамакънен багълы олгъанына догърудан-догъру ишарет эте. Дувалар гуналы адамгъа акъылсыз, туткъан ёлуна да — акъылсызлыкъ дейлер (Збр 48:14; 73:18). Акъылсыз, имансыз киби, Алла ишлери ве яратмаларыны корьмей. Я.В. де гуна — акъылсызлыкъ олгъаныны айта (1Тим 6:9; 2Тим 2:23; 3:9; 2Пётр 2:16). Фикир этмеге эринмек ве арекетлернинъ фаркъына бармакънынъ ярамай танылмасы мында муим ер тутмакътадыр.

Әюп 30:8: «Акъылсыз, ады бельгисиз олгъан адамлар, олар эр ерден къамчынен къувалангъанлар!»

АЛЛА — рус. Бог.

М.К.та Алланынъ кечмиште, шимди ве келеджектеки ишлери акъкъында икяе этиле. Онынъ саифелеринде Алла Алемнинъ Яратыджысы ве Укюмдары, Рабби ве Азап чекеяткъан Къуртарыджы сыфатында айдынлатыла.

I. Алемнинъ Яратыджысы ве Укюмдары. Алла кок ве ерни, ве ондаки эр шейни, адамны: эркек ве къадынны яратты (Баш 1:27). Алла адамларгъа аш (Баш 1:29,30; 9:3), урба (Текр 10:18), бала (Баш 33:5; Збр 126:3), топракъ (Текр 26:9), мал-мульк (Джем 5:18) ве ишлернинъ онъундан кельмекни берди (Баш 39:3,23). Коклер ве ернинъ Алласы Озь къудретини косьтере (Баш 28:3; 48:3): О, истеген шейини япа (Збр 113:11), Онынъ япып оламагъан иши ёкъ (Йрм 32:17, Лк 1:37) — Алланынъ олюлерни тирильтмеге кучю бар (Еуд 11:19), амма О, олюлернинъ дегиль, тирилернинъ Алласы (Мт 22:32). Кок ве ерни яратмагъан «аллалардан» фаркълы оларакъ

(Йрм 10:11), О — тири Алла (Текр 5:26), 1Тес 1:9), эбедий (Дан 6:26; кыяс. Баш 21:33, Еш 40:28, Рим 14:25), ве шунунъ ичюн О — екяне акъикый Алладыр (Юх 17:3; 1Тес 1:9), улу, къудретли ве къоркъунчлы, алларнынъ Алласы ве раббилернинъ Раббисидир (Текр 10:17; кыяс. Збр 85:10; 94:3; 95:4), Юдже Алла (Збр 46:3; Еш 14:14; Фаал 7:48). Путперестлер ибадет эткен (4Пад 23:5, Цеф 1:5) ве Аллагъа бойсунгъан бутюн кок ордусы (Текр 4:19) Оны шуретлей ве Онъа ибадет эте (Нех 9:6, Лк 2:13,14), чюнки О, оны яратты (Баш 2:1, Збр 32:6, Еш 40:26): Онынъ Ады — Ордуларнынъ Раббисидир (Йрм 31:35, кыяс. Збр 88:6-9), «Бутюн ернинъ Раббиси» (Ехо 3:11). Къудретли Алла Озю истеген ве такъдир эткен эр шейни япа (Еш 44:24; 46:10,11). Ич кимсе Онынъ анълап оламагъан ве коръмеген ишлерине кедер этип оламай: «Мен эткенимни кимсе къайтарып оламаз» (Еш 43:13).

II. Укъумдар. М.К.та Алланынъ эмирлери акъкъында айтылгъанда, анда, эсасен, О, адамгъа берген эмирлери назарда тутула. Алла пейгъамберлерге Озю агъызларына къойгъан сёзлерни айтмагъа эмир эте (Йрм 26:2, 43:1, Фаал 10:33). Алла эр бир адамгъа малюм арекетлерни беджермеге эмир эте биле. Алла инсангъа ирадесини насыл шекильде косътере, деген суальге М.К.та бир къач джевап берильген: Э.В.те «Алла келип... деди» формуланен берабер (Сай 22:9), онъа даа «гедже» (20 ает.) ве «тюшюнде» сёзлери къошула (Баш 20:3, 31:24). Алла Озь ирадесини шу тарзда косътерип, бунынънен берабер, адамларгъа энди Онен махсус мунасебетте оладжакълары акъкъында хабер эте: «Сизге... Меним васиетим бар...» (Баш 9:9, кыяс. б:18). Алланен махсус мунасебетлерни сакълап къалдырмакъ ичюн, Онынъ шартларыны беджермеге керек: «Эгер сиз Меним айткъанларымны динълесенъиз ве васиетимни кутъсенъиз, эписи халкълардан Меним къысметим олурсынъыз» (Чыкъ 19:5). Бойле ортакълыкъ мунасебетлер акъкъында М.К.та даимий суретте айтыла, айрыджа Алланынъ васиети акъкъында лаф кеткенде: «Меним халкъым оладжакъсыз, Мен исе сизинъ Алланъыз оладжакъым» (Ехез 36:28).

III. Азап чеккен Къуртардыжы. Алла биринджи небетте гуналыларгъа нисбетен шойле корюне. Дюнья ташкъыныны тасвирлеген саифелерден башлап, М.К.та Алла адамларнынъ сёз тутмагъанларындан азап чеккени акъкъында айта. Алланынъ азаплары акъкъындаки ибаре, биринджи кере Баш 6:6-да расткеле ве сонъ М.К.та сыкъ-сыкъ текрарлана: «ве Озь юрегинде азап чекти». Онынъ джаны агъырып: «Гуналарынынънен Манъа агъырлыкъ кетире эдинъ; Мени къабаатларынынънен чекиштире эдинъ» (Еш 43:24). Адамларнынъ гуналарындан азап чекип, Алла ич кимсени джезасыз къалдырмай, амма бабаларынынъ къабаатларыны джезалай (Сай 14:18), чюнки О — кунъджю Алла (Чыкъ 20:5, къыяс. Нах 1:2) ве атта — якъып ёкъ эткен атештир (Текр 4:24, Еуд 12:29). Зебурда бойле айтыла ки, гуналарымыз ичюн къазангъанымызгъа коре О, япмады, бизге къабаатларымызгъа ярашкъан джеза бермеди (Збр 102:9,10) ве Еш 53:5-те ваде бериле: «Бизде тынчлыкъ-аманлыкъ олсун деп, джеза Онынъ устюне тюшти». Бу сёзлер ниает Исада беджерильди. Месихнинъ ярдымынен Алланынъ огюнде инсафлы сайылайыкъ деп, Алла гуна бильмеген Месихни гуналарымыз ичюн къурбан оларакъ кетирди (2Кор 5:21). Бу бабаларнынъ къабааты ичюн олды, О, Иса Месихни эпимиз ичюн къурбан олмагъа ёллады (Рим 8:32). Алла буны биз Онынъ огъулары деп адландырылгъанымыз ичюн япты (Гал 4:5). Биз «Алланынъ балалары» адландырылайыкъ деп, Баба бизге не къадар буюк севги косьтерди (1Юх 3:1). Бу Алланынъ ирадеси эди, о даа Э.В. косьтерильди: «Мен тюшондим ки, Манъа „Баба“ айтаджакъсынъ» (Йрм 3:19); чюнки «...Мен — Исраильнинъ бабасыдырым...» (Йрм 31:9; къыяс. Текр 32:6; Мал 2:10; 2Кор 6:17,18). Ве атта Рабби кимни севсе, оны джезалай, О, эр бир баба огълуны къабул эткени киби япа (Икм 3:12; къыяс. Еуд 12:6), ве баба балаларына насыл шефкъатлы олса, Рабби Ондан къоркъкъанларгъа шефкъатлы ола (Збр 102:13). Онынъ акъкъында: «О, Исраильнинъ бутюн акъсызлыкъларыны одер» деп айтылгъаны кельген сонъ (Збр 129:8), пейгъамберлик ерине кельди: «Сен, я Рабби, — бизим

Бабамызсынъ, эвель-эзельден Адынъ — бизим Къурта-рыджымыздыр» (Еш 63:16).

Баи 1:2-3: «Башта Алла коклерни ве ерни яратты. Ер юзю шекильсиз ве бош эди, теренликни къаранлыкъ къаплай эди, ве сувларнынъ устюнден Алланынъ Руху учып юре эди».

АЛЛАНЫНЪ АДЛАРЫ — рус. Имена Бога.

Алланынъ Адлары Э.В.нинъ къ.еуд. асыл нухсасы ве Я.В.нинъ (Инджильнинъ) къ.юн. асыл нухсасы эсасында ардысыралы терджиме этильген эдилер.

Ильк сефер Алла Мусагъа ве Исраиль халкъына Озь יהוה Адыннен ачылды. Бу Ад дёрт арифтен ибарет олгъаны ичюн, оны базада «тетраграмматон» деп адландыралар. Бу Адны сес чыкъарып теляффуз этмеге ясакъ эди, амма О, теляффуз этильгенде, «Яхве» оларакъ айтыла эди. Бу Аднынъ манасыны насыл этип аныламагъа кереклиги акъкъында Алла Озю Чыкъыш китабында (3:14) айта; Оны бойле сёзлернен терджиме этмек мумкюн: «Мен Барым», я да «Мен — бу Мендирим, Мен барлыкъны берем». Яни, *Яхве* — бу «бар олгъан сою», «барлыкъны берген сою», «даима олгъан сою»; буларнынъ эписи Алла табияты ве хусусиетининъ даимийлигини акс этелер.

Окъугъанда, теляффуз этильмеси ясакъ олгъан бу Ад расткельгенде, агъзавий шекильде къ.еуд. *Адонай* сёзю къулланыла эди («рабби, акимдар, укъумдар» манасында). Кечче асыл нухханынъ метининде бу ал созукъ сеслерни косътерген диакритик ишаретлер ярдымынен акс олунгъан эди. Къ.еуд. *Адонай* сёзюне къ.юн. *Кюриос* сёзю тень келе. Сёзлернинъ экиси де ялынъыз Аллагъа нисбетен дегиль де, падиша, акимдар, сераскерлерге нисбетен де къулланмалары мумкюн эди; къуллар да шорбаджыларына бойле мураджаат эте эдилер. Къ.юн. *Кюриос* базада мертебели адамгъа мураджаатнынъ урьметли шекили оларакъ къулланыла эди (къырымтатар тилинде бойле маналарда «эфенди, саип» сёзлери чыкъалар.)

Асыл нуххадаки *Яхве* тетраграмматоны ве *Адонай* сёзю арасында олгъан фаркъны языда косътермек ичюн,

терджимеде тетраграмматонны биз бутюн сёзни буюк арифлернен беремиз — **РАББИ**, *Адонай* сёзюни исе тек биринджи буюк арифнен — **Рабби**.

Эм тетраграмматон, эм *Адонай* чокбусы алларда Алланынъ башкъа Адлары ве эпитетлеринен берабер кельмелери мумкюн: **РАББИ-ТААЛЯ** — сёзю-сёзюне, къ.еуд. *Адонай-Яхве*. **РАББИ-Тааля** — сёзю-сёзюне, къ.еуд. *Яхве-Элохим*. Мезкюр сёз бирикмеси мулькиет конструкцияларынъда баягъы сыкъ расткеле ве я «РАББИ-Таалямыз, РАББИ-Таалянъ» деп, терджиме этиле, я да бираз кенъ шекильде — «РАББИ олгъан Алланъ(ыз), РАББИ олгъан Алласы, РАББИ олгъан Алламыз» ве иляхре. **Ордуларнынъ РАББИси** — сёзю-сёзюне, къ.еуд. *Яхве-Цеваот*. «Цеваот» сёзю «ордулар, арбий кучьлер» маналарыны бильдире, бу я коктеки кяинат кучьлерининъ ордусына айт, я да мукъаддес дженкке чыкъкъан израиллилернинъ арбий кысымларына айттир. **Рабби-Тааля** — сёзю-сёзюне, къ.еуд. *Адонай-Элохим*, я да къ.юн. *Кюриос-Теос*.

Юкъарыда къайд этильген сёзлерден гъайры, асыл нухада дюнья Яратыджысына нисбетен къ.еуд. *Эль, Элохим, Элоах*, къ.арам. *Элах* ве къ.юн. *Теос* сёзлери де сыкъ къулланылалар. Къырымтатар тилине бу сёзлер Алла сёзю ярдымынен терджиме этилелер. Эм еудий, эм юнан тилинде бу сёзлер эм Екяне Аллагъа нисбетен, эм путперестлернинъ аллаларына нисбетен (бойле алда биз бу сёзни уфакъ арифнен беремиз) къулланылмалары мумкюн эди.

Терджимеде Алла сёзюни тюрлю эпитетлернен бириккенини расткетирмек мумкюн, меселя: **Юдже Алла** — сёзю-сёзюне, къ.еуд. *Эль-Элион*, къ.юн. *Теос-Хюписстос*.

Къудретли Алла — сёзю-сёзюне, къ.еуд. *Эль-Шаддай*. **Эбедий Алла** — сёзю-сёзюне, къ.еуд. *Эль-Олам*. **Тири Алла** — сёзю-сёзюне, къ.еуд. *Элохим-Хаййим*.

АЛЛАНЫНЪ КЪОЗУСЫ — *рус. Агнец Божий*.

Алла израиллилерге Мусанен берген Къанунгъа бойсунып, руханийлер эр саба ве эр акъшам Аллагъа бир къозуны кърбан чала эдилер. Къозунынъ къаны адамларны

Алланен муаббетлештире, ве бу адетнен исаиллиернинъ гуналары багъышлана эди. Исагъа «Алланынъ Къозусы» деп, Ягъя Исанынъ бутюн халкъ ичюн къурбан оладжагъыны эвельден айтты.

Юх 1:29: «Эртеси куню Ягъя Исанынъ якъынлашкъаныны корип, шойле деди: — Мына Алланынъ Къозусы! О, Озюне дюньянынъ гунасыны ала».

АЛЛАНЫНЪ ОГЪЛУ — рус. Сын Бога.

Исанынъ унванларындан бири, амма бу, Алланынъ апайдан олгъан огълуны анылатмай. Эски заманларда «Алланынъ огълу» Израильнинъ падишаларына дей эдилер (бакъ. 2Пад 7:14; 3бр 2:6-7). Бу ад бекленильген Месихни, Алладан кельген инсафлы Падишаны, яни Иса Месихни де бильдире эди (бакъ. Юх 1:49; 11:27; 20:31). Бу ибаре Иса Месих ве Онынъ коктеки Бабасынен олгъан мунасебетлерини, оларнынъ табиятларынынъ якъынлыгъы ве бирлигини косьтере. Иса Бабанынъ ердеки векили олып, Оны адамларгъа ача. Бундан гъайры, эписи иманлылар Алланынъ балаларыдыр, чюнки олар Аллагъа Баба дейлер, Оны севелер ве ирадесини беджермеге тырышалар (бакъ. 1Юх 2:23).

1Юх 2:22: «Яланджы кимдир? „Иса — Месих дегиль“, — айткъан адам яланджыдыр. Бойле адам Месихнинъ душманы олып, Бабаны ве Онынъ Огълуны инкяр эте».

АЛЛАНЫНЪ ПАДИШАЛЫГЪЫ (син. Кок Падишалыгъы) — рус. Царство Божие.

I. М.К.та «падишалыкъ» тюшюнджесини еткизмек ичюн къулланылгъан сёзлернинъ (еуд. *малхут*; юн. *басилейя*), манасы: «падишанынъ акимieti», «падишанынъ укюмдарлыгъы». «Падишалыкъ» сёзюнинъ эки манасы бар: «падишанынъ укюмдарлыгъы» ве «падишагъа бойсунгъан ер» (теңь. 3бр 144:13; Мт 25:34). Маттанен берильген Инджильде сыкъ-сыкъ башкъа ибаре къулланыла — «Кок Падишалыгъы», амма бу ибарелер синонимдир. А.П. биринджи невбетте Раббининъ дюнья устюнден сынъырсыз укюмдарлыгъыны анылата — табият ве Рух падишалыгъы устюнден (3бр 102:19). Амма

бундан гъайры, даа бир шей назарда тутула: биз Онъа бойсунгъан ве Онъа озь истегимизнен ве къуванчнен хызмет эткен, Алланынъ укъумдарлыгъыдыр. Иса бу Падишалыкъ, Алланынъ Падишалыкъ Укъумдарлыгъынынъ келиши ичюн ибадет этмеге огрете (Мт 6:10). А.П. бирден шимди ве келеджекте булуна. Онынъ табиятыны тек дюньявий, дюньядан тыш, рухий деп адландырмагъа мумкюн дегиль (1Тар 29:11); бир тарафлама изаат этюв бу М.К.таки аныламынынъ тарлаштырылувына алып келир эди.

- II. М.К. АЛЛАНЫНЪ ПАДИШАЛЫГЪЫ АКЪКЪЫНДА. Къысмен шимдики вакъытта беян олгъан А.П., келеджекте бутюнлей пейда оладжакъ. Э.В.те А.П.нынъ пейда олувы, ер юзюнде онъа къаршы олгъан шейлер, бу Падишалыкъ ве Онынъ келеджеги акъкъында пейгъамберлик ваделер косьтериле. Я.В. ер юзюндеки «Алланынъ Падишалыгъы» Ким аркъалы беян олгъаныны косьтере: Иса Месих. Месих къайда олса, анда А.П. келе. Амма тек Исанынъ шурет ичинде экинджи кере кельгенинен А.П. ер юзюнде озь мукеммеллигини тападжакъ. 1) А.П.нынъ Э.В. тарихы акъкъында айтылгъанда биринджи невбетте Исраильни акъылда тутмакъ керек. Алла ер юзюнде Озь Падишалыгъыны тайинлемек ичюн, о аркъалы Алланынъ маиети башкъа халкъларгъа ачылсын деп, Озюне хас тарзда идаре эткен халкъны сайлады (Чыкъ 19:5,6). Юкъары вази фени беджереджек Исраильни сияламакъ ичюн, Алла онъа Озь пейгъамберлерини ёллады, олар аркъалы халкъкъа эмирлерини берди (Йрм 7:25). Амма Исраиль халкъы Алланынъ етекчилигине къаршылыкъ косьтерди ве А.П.ны ер юзюнде беджерилювине кедер эти (бакъ. Нех 9:6-37). Пейгъамберлер Исраиль халкъыны къатты тенкъит этип, Алла сайлагъан халкъынынъ укюмини илян эттилер. Ве джеза кельди. Фелестинни душманлар басып алды, халкъ эсирге алынды. Лякин Алла Озь ниетинден вазгечмеді. Пейгъамберлернинъ келеджек Падишалыкъта Алла истеклери ерине кетириледжек акъкъындаки пейгъамберликлери беджерильмек керек эди. Исраильден Алланынъ итирафы

дюньянынъ бутюн халкъларына даркъалмакъ керек эди. Исраиль «ернинъ ортасында» багъышлав оладжакъ (Еш 19:24). Ер юзюндеки бу падишалыкъны Давутнынъ союндан олгъан Падиша къураджакъ. О «ер юзюнде укюм ве адалетни япаджакъ» (Еш 11:1,2; Йрм 33:15). Ердеси падишалыкъларгъа айван къыяфети хас эди (бакъ. Дан 7), келеяткъан А.П. инсан суретинде беджерильген. О «Инсан Огълу киби» тасвирленген (Дан 7:13). О ер юзюндеки бутюн эвельки падишалыкъларны денъиштирип, оларнынъ ерини аладжакъ (Дан 2:44). Якъынлашып келеяткъан А.П. Алланынъ ирадесине коре, янъы къаиделерге бойсунаджакъ (Йрм 31:33; Ехез 36:25 в.и.).

2) АЛЛАНЫНЪ ПАДИШАЛЫГЪЫ ШИМДИКИ ДЮНЬЯДА. Сувгъа батырып чыкъарыджы Ягъя ве Иса Алланынъ Падишалыгъы «якъынлашты», деп илян эте эдилер (Мт 3:2; 4:17). Ягъя, бу Падишалыкъны онынъ артындан келеяткъан шахыс тайинлейджек, дей эди. Исанынъ бутюн огретювлери буюк гъайретке толу: А.П. босагъа янында, о Исада кельди, амма эп бир Падишалыкънынъ келюви ичюн ибадет этмек керек (бакъ. Мт 6:10; 10:7; 12:28). Озь кинаели икяелеринде (Мт 13) Иса бу Падишалыкънынъ оськени акъкъында айта; бу джерьян Алланынъ къудрети аркъалы екюнленеджек (балыкъ сачмасы акъкъында кинаели икяе, ает 47-50). Бу Падишалыкънынъ Падишасы — Алла ёллагъан Исанынъ Озю. Онынъ Падишалыгъы рухий, о «бу дюньядан дегиль» (Юх 18:36). Оны адамнынъ кучю ве сила ярдымынен тайинлемек мумкюн дегиль (ает 33-37). Ким А.П.ны «коръмеге» истесе ве онынъ «келишини» беклесе, «юкъарыдан» яни «Рухтан» догъмакъ керек (Юх 3:1-8). А.П. тек еудийлернинъ, деп саймагъа мумкюн дегиль. Бунгъа Алланен догъру мунасебетте олгъан эписи ирише (бакъ. Мт 8:11). Алланынъ Падиша акимие-тининъ «эсас къануны» акълы суретте Дагъ устюндеки огретюв сайыла, онда Алланынъ Падишалыгъында къабул этильген эсас къаиделер косътериле. Исанынъ къурбан олып олюми, Онынъ тирилиши ве юкселювинен, ер юзюнде А.П. акъкъында къадимий ваделер ичюн рухий шартлар яратылды ве Исраильнинъ ери бельгиленди.

Эльчилер «Мукъаддес Рухкъа толгъан» вакъытта, шегиртлер А.П. тарихында пек муим вакъианы башларыннан кечирмек имкянына малик олдылар (Фаал 2). Шу куньден, Берекет байрамы кунюнден, башлап, А.П. ер юзюнде ерли иманлылар джемиетлери тарафындан ифаде этильген, лякин оларнен сынъырланмагъан буюк, дюньявий Месихчилер иманлылар джемиетини, Месихке иман эткенлернинъ эписини къаплап ала. Месихнинъ бедени олгъан иманлылар джемиетинде А.П. джанландырыла. Онынъ ичинде бутюн миллий, диний ве ичтимаий фаркълар ёкъ ола (Гал 3:28). Месих Алла тарафындан тайинленген А.П.нынъ Падишасы олгъаны ичюн, бу Падишалыкъ акълы тарзда «Месихнинъ Падишалыгъы» деп адландырыла (2Пётр 1:11). Месихке иман эткен Онынъ Падишалыгъына кире (Кол 1:13), бу ерде «Мукъаддес Рухта адалет ве аманлыкъ ве къуванч» булуналар (Рим 14:17). Бу Падишалыкънынъ сакинлери але даа дюньяда яшайлар (бакъ. Юх 17:15), лякин олар энди Алланен мунасебетте олалар. 3) АЛЛА ПАДИШАЛЫГЪЫНЫНЪ КЕЛЕДЖЕК ТОЛУЛУГЪЫ. А.П.нынъ булунову адамлардан даа сакълы ве тек иманнен билине. Амма Раббининъ экинджи келювинен А.П. кучъте ве шуретте пекитиледжек. Бу ерде эки джеэтни айырмакъ керек: а) келеяткъан Падишалыкъ башта ер юзюнде оладжакъ; о вакъытта чокъ пейгъамберликлер беджериледжек (мес., Еш 2:2-4; 11:6-9; Зек 8:13,20-23). Мукъаддес Язынынъ эсасында бинъ йыллыкъ Падишалыкъ акъкъында айтмакъ мумкюн (Сыр 20:1-6). Онда Израильнинъ чагъырылувы акъкъында пейгъамберлик беджериледжек. Иса ерге экинджи кере кельгенинде, ким Онынъ Падишалыгъыны «мирас этип алмагъа» ляйыкъ олгъаныны бельгилеп, халкъларны уюм этеджек (Мт 25:31-46). М.К.та Месихнинъ ердеки Падишалыгъы акъкъында айтылгъан сёзлерни тек рухий алемге аит, деп оларнынъ эмиетини азлаштырмагъа олмай. Бир вакъыт коктен илян этиледжек: «Бу дюньянынъ Падишалыгъы Раббимизнинъ ве Онынъ Месихининъ падишалыгъы олды, ве О, эбедиен падишалыкъ япаджакъ» (Сыр 11:15); б) ер юзюндеки Месихнинъ Падишалыгъы,

Месих Озь Падиша акимлигини Бабасынынъ къолуна бергенде, бутюн акимият ве къудрет ёкъ этиледжек, бутюн яратылгъанларнынъ сонъки мукеммеллигинден айырмакъ керек оладжакъ (1Кор 15:24). Сонъ А.П. толу оладжакъ. Алланынъ бутюн душманлары ве олардан сонъу олюм енъильген сонъ (ает 26), Иса Озь Падиша акимлиги такъдирини беджереджек.

Мт 19:14: «Балаларгъа кельмеге ёл ачынъыз, оларны токътатманъыз, Меним алдыма кельсинлер. Алланынъ Падишалыгъы оларнынъкидир».

АЛЛАНЫНЪ САРАЙЫ — *рус. Храм Бога.*

Исраильнинъ пайтахты Ерусалимдеки мукъаддес биналарнынъ топламыдыр. Сулейман падиша оны еудийлер Мусанынъ заманындан берли Аллагъа ибадет эткен Чадырнынъ ерине къурды. М. э. 586 с. Сулейманнынъ Сарайны вавилонлылар виран этти. Бир къач он йыллыкътан сонъ Сарай гъайрыдан тикленди. Сонъ Буюк Ирод Сарайны баягъы кенълештирди. Алланынъ Сарайы Исраиль яшайышынынъ меркези эди: къурбанлар тек анда чалына эди, мемлекетнинъ бутюн четлеринден ве тышындан кельген еудийлер мында муим байрамларны (Песах, Афталар Байрамы, Чалашлар Байрамы) къайд эте эдилер. Сарайнынъ эсас одасы Энь Мукъаддес Ер эди. Анда йылда бир кере тек баш руханий кирип, айры ибадет эте эди. Бу ерни Мукъаддес Ерден буюк перде айыра эди. Мукъаддес Ерге тек руханийлер кире биле. Сарайнынъ бу эки къысылары Алланынъ Эви оларакъ сайыла, анда адий адамларгъа кирмек ясакъ эди, олар тек Сарайнынъ азбарларында Аллагъа ибадет эте эдилер. Азбарларнынъ четлериндеки эйванларда адамлар топланып, тюрю ишлернен огъраша эдилер. Иса Месих пейгъамберлик япкъанына коре, м. с. 70 с. римлилер Сарайны бутюнлей ёкъ эттилер, ве ондан сонъ Сарай гъайрыдан тикленмеди.

1Тар 28:21: «Руханийлернинъ ве левилийлернинъ болуклери Алланынъ Сарайында эр бир ишни беджермеге азырлар».

Д.б.: Сарай.

АЛЛАНЫНЪ СЁЗЮ — рус. Слово Божье.

I. СЁЗ ЭСКИ ВАСИЕТТЕ. Еуд. *давар* («шей» ве «сёз») сёзюнинъ баштаки манасы — «терс тараф», яни насылдыр шейнинъ маиети, онынъ ички хусусиетини тайинлеген несне. *Давар* сёзю джумленинъ бир кысымы олгъан грамматик манада «сёзни» дегиль де, джанлы ибаре, лаф, манагъа толу нутукъны анълата.

II. АЛЛАНЫНЪ СЁЗЮ ЭСКИ ВАСИЕТТЕ. Эгер Э.В. «Алланынъ Сёзю» я да «Яхвенинъ Сёзю» акъкъында айтса, бу Алланынъ кучюни ифаде эте. А.С. кучюнинъ энъ юкъары ифадеси — Алланынъ къудретли сёзюне коре дюньянынъ яратылмасыдыр (Баш 1). А.С.нинъ тесир кучю — къаяны парчалагъан чокъмар кибидир (Йрм 23:29). А.С. эбедийдир (Еш 40:8), адам Раббининъ сёзюнен яшай (Текр 8:3). Раббининъ сёзюни тутмагъан адам Раббининъ судуна огърай (Ам 8:11 в.и.). 2) Эгер пейгъамбер озюнинъ адындан дегиль де, Алланынъ сырыны вааз этсе, эр бир пейгъамбернинъ айткъанларыны «А.С.» деп адламагъа мумкюн (3Пад 22:19; Еш 7:7-17; Йрм 7:2-7). А.С. не манагъа ёлланылса, оны омюрге кечире (Еш 55:10 в.и.). Будыр акъкъый А.С.нинъ ялан сёзден, акъкъый пейгъамбернинъ исе — сахте пейгъамберден фаркъы. А.С.нинъ ве пейгъамбернинъ акъкъыйлиги озю-озюнден ортагъа чыкъар (2Тар 18:24; тенъ. 4Пад 9:36 в.и.; Йрм 28:16 в.и.). 3) Эгер А.С. язма шекильде пекинсе (Чыкъ 24:4), бойле язы да Алланынъ Сёзю адланыр. Амма «Мукъаддес Язы» олгъан сёз — Алланен джанлы корюшюв нетиджесинде мейдангъа кельген «Алланынъ сёзю» олмайып, дерслик я да огютке чевирилген сёздир. Башындан «А.С.» конкрет шекильдеки Алланынъ сёзю эди, онынъ язылмасы ве айры сёзлернинъ топланылмасы нетиджесинде, «А.С.» Мукъаддес Языгъа нисбетен эм айры сёзни (Икм 13:13), эм умумен мукъаддес метинлернинъ джыйынтыгъыны козьде тутмакъ мумкюн (2Тар 29:15).

III. АЛЛАНЫНЪ СЁЗЮ ЯНЪЫ ВАСИЕТТЕ. Инджильде «А.С.» ибареси Алланынъ айры адамгъа вахийни козьде тутмакъ мумкюн (Лк 3:2), эм де Къанунда

акс олунган Алланын ирадеси олмакъ мумкюн (Мк 7:13). Кьалган ерлерде «А.С.» ибареси Месихни анълата (Юх 1:14; Сыр 19:13). Исанын олюми ве тирильмесинен багълы олган бутюн вакъиалар — «А.С.»дир. Джемиет «А.С.» акъкъында айткъанда, Иса Месихни ве Онынъ адамларны кьуртаргъаныны козьде туту. Бу Я.В.теки А.С. эм хач акъкъындаки хабер (1Кор 1:18), догърулыкъ сёзю (2Кор 6:7), аят сёзю (Флп 2:16), кьуртулыш сёзю (Фаал 13:26), мераметли сёз (Фаал 14:3); я да адий сёз иле (2Тим 4:2) адланылмасы мумкюн. Эгер адам А.С.ни ичинен къабул этсе (Кол 3:16), о, кьуртулыш ёлуна тура да, омрюне Алланын вахийи толусынен кире.

Мк 1:38: «Айдынъыз, башкъа ерлерге барайыкъ, — деди оларгъа Иса. — Кьомшу къасабаларгъа барып, анда да Алланын Сёзюни анълатаджагъым. Мен шу макъсатнен ёлгъа чыкътым».

Д.б.: Мукъаддес Кутан; Мукъаддес Язы.

АЛЛАНЫНЪ ШУРЕТИ — рус. Слава Божья.

Бу ибаре дюньяда япкъан ишлеринде косьтерильген Алланын улулыгъыны бильдире. М.К.тан корюне ки, базы вакъытта Алланын Шурети исраиллилерге кучлю ярыкъ киби корюнди. Амма Алланын Шурети Раббиге инанган инсафлы адамларнынъ яшайышларында да корюнди. Энъ эвеля О, Иса Месихнинъ яшайышында, аджайип ишлеринде ве хусусан Онынъ хач устюнде олюминде ве тирилювинде косьтерильди.

Чыкъ 24:17: «Байыр тёпесинде олган Алланын Шурети исраиллилерге алевленип янган атеш киби корюне эди».

АЛОЭ — рус. Алоя.

Бу сёз М.К. заманларында джыйма манасында къуланылган эди ве къокъулы агъач чешитлери, хусусан, *Aquilaria Agallocha (Lignum Aloes)* къокъулы ягъы чокъ олган агъачны анълата эди. М.К.таки «алоэ», ботаник «алоэ» осюмлигинен ич бир алякъасы ёкъ. Мында, хусусан, *Thymelaceen* адлы терек акъкъында сёз юрсетиле,

бу терек Индокытайда осе. Онынъ агъачы къюю къа-
веренкли, къатты ве морт, ве о, гузель къокъулы ягъ
акъыза. Буюк тиджарет ёлларынен алоэ та къадимий
заманларда Фелестинге ве Мысыргъа кельмек мумкюн
эди, мында къыймети пек юксек эди. Онынъ ягъыны
якъып къокъута эдилер (Збр 44:9; Икм 7:17) ве олюлер-
ни сюрте эдилер (Юх 19:39). Ёыр 4:14 китабында алоэ
башкъа къокъулы ягълар сырасында анылла.

Збр 44:9: «Бутюн урбаларынъдан мюр, алоэ, тарчын къо-
къусы чыкъар; фильнинъ тишинден япылгъан сарай-
ларда телли чалгъы алетлерининъ сеслери эшитиле,
олар Сени къувандыралар».

Д.б.: Къокъулы шейлер.

АЛЬФА ВЕ ОМЕГА — рус. Альфа и Омега.

Юн. элифбесининъ биринджи ве сонъки арифлери. Къа-
димий еудийлернинъ тюшюнюв тарзынен багълы-
дыр — предмет я да адисени бутюнлей адландырмакъ
ичюн, олар предмет я да адисенинъ бир къысмыны я
да баш ве сонъки нокътасыны бельгилей эдилер (мес.,
2Пад 13:22 китабында «не яман, не яхшы» ибареси «ич
бир шей» манасында эди). Элифбенинъ биринджи ве
сонъки арифиде раввинлерде де бар: «Адем Алефтен баш-
лап Тавгъадже къанунны бозды» (еуд. элифбесининъ
биринджи арифинден сонъунадже). Раввинлернинъ
башкъа ибареси бойледир: «Ибраим Алефтен башлап
Тавгъадже къанунны тутты». «Альфа ве Омега» иба-
реси эм Алла киби (Сыр 1:8; 21:6), эм де Месих киби
ифаделене (Сыр 22:13). Олар экиси де озюне «Альфа
ве Омега» дейлер, эм де Месих озюнинъ Алланен бир-
лигини козьде тутта (тень. Юх 10:30). «Альфа ве Оме-
га» ибаресине манаджа «биринджи ве сонъки» ибареси
якъын (Сыр 1:17; 2:8; айны шу ибаре Э.В.те Алланынъ
озь-озюни къайд этювде расткеле: Еш 44:6; 48:12; тенъ.
41:4), ве даа «башы ве сонъу» манасында расткеле (Сыр
21:6; Сыр 22:13).

Сыр 21:6: «Эр шей ерине кельди! Мен — Альфа ве Омега,
эр шейнинъ Башы ве Сонъу. Сувсагъан адамгъа яша-
йыш чокърагъындан бедава сув берерим».

АЛЯМЕТ — рус. **Знак, знамение.**

Бакъ.: Бельги.

Чыкъ 3:12: «Мен сеннен олурым. Сени Мен ёллагъаным акъкъында олгъан алямет будыр: сен халкъны Мысырдан алып чыкъкъан сонъ, бу дагънынъ устюнде Аллагъа ибадет этерсинъиз».

АМИН — рус. **Аминь.**

Еуд. *амен* — «ойле де олсун» (Йрм 11:5). «Амин» сёзю еуд. метинден алынып, Я.В.нинъ юн. ве латин терджимелерине кирди, сонъра исе денъишмейип рус тилине де кирди. Еуд. сёзюнинъ тамыры *mn*, «къавий», «къатты», «таянчлы», «даимий», «ишанмакъ», «инанмакъ». Э.В. ве Я.В.те А. сёзю бир кимсенинъ сёзюни исбатламакъ ичюн, окъулгъан Къануннен разы олмакъ ичюн, антны исбатламакъ ичюн къулланыла эди. А. сёзю истеклернен берабер де къулланыла эди (Йрм 28:6) я да шуретлев сёзлерининъ сонъунда исбатлав ве разылыкъны бильдире эди (Рим 1:25; 11:36). А. сёзю тек Аллагъа ибадет этювде дегиль, адий аятта да къулланыла эди (3Пад 1:36). А. сёзю Раббининъ ады оларакъ Сыр 3:14 расткеле: «Алланынъ истегини беджерген (Амин), ишанчлы ве акъикъий Шаат, Алла яраткъан эр бир шейнинъ Башлыгъы бойле дей». Э.В.те ве Я.В.те эки кере текрарлангъан «Амин, амин» мананы даа да къуветлештире. Павел сыкъ-сыкъ А. сёзюни шукюр я да багъышлавнынъ сонъунда къуллана, ве бу айтылгъан шейнинъ исбаты ве разылыгъынынъ делили ола.

Збр 40:14: «Исраильнинъ Алласы олгъан РАББИге асырдан асыргъа шуретлер олсун! Амин ве амин!»

АММОНЛЫЛАР — рус. **Аммонитяне.**

«Аммоннынъ огуллары», саде шекли «Аммон». Бен-Амининъ несили (Бен-Амми Лут ве онынъ кичкене къызынынъ огулу эди). Бу халкъ дженубий къомшулары моавлыларнынъ якъын сойлары эди. Сакъланып къалгъан адлардан коремиз ки, оларнынъ тили еудий тилине якъын эди. Арнон ве Яббокънынъ юкъары акъымы арасындаки А. топракъларында замзумлылар ерлеше

эдилер. Бу — юксек бойлу халкъ эди, оны А. къувалап йибердилер (Текр 2:19-21). Исраиллилер ваде этильген ерлерни къолгъа алгъанда, Алланынъ укюмине бойсунып, А. топракъларына тиймедилер (Текр 2:19), амма оларнынъ тарафындан душманлыкъ догъды. Яббокъ озенининъ юкъары акъымында А. пайтахты ве падишаларнынъ резиденциясы ерлешкен эди, яни Рабба, Раббат-Аммон (шимди Амман, Иорданиянынъ пайтахты) эди. А. озъ тарихынынъ девамында исраиллилернинъ душманы олдылар. А. моавлыларнен берабер Беламны исраиллилерни лянетлемеге чагъыргъанлары ичюн (амма Белам буну япмады), А. ве моавлыларнынъ онунджы несили биле исраиллилернинъ джемиедине киралмай эди (Текр 23:3). Къадылар заманында А. ве амалеклилер, Моав падишасы Эглоннынъ тарафдарлары олып, Аллагъа садъкълыгъыны джойгъан исраиллилерни енъдилер (Къад 3:13). Ехошафат заманларында А. ве моавлыларнынъ уджюми оларнынъ ёкъ этилювине алып барды (2Тар 20). Падишалар Уззия ве Ётам олардан берги ала эдилер (2Тар 26:8; 27:5). Ерусалимнинъ Невукъаднеццар тарафындан бозулувындан сонъ (4Пад 25), А. падишасы Баалис Вавилон къойгъан Ехуда падишасы Гедальянынъ ольдюрюлювинде иштирак этти (Йрм 40:14). А. Исраильнинъ он къабилесини эсирге алып кеткенине къуванчнен бакъып отурдылар (Ехез 25:3; Цеф 2:8). Моавлыларнен берабер олар Гъад ве Рубен топракъларына кочелер. Йирмея (49:1-6) ве Ехезкель (21:20; 25:1-7), олардан эвельки Амос ве Цефанья киби, А. келеджекте суд этиледжеклери акъкъында айттылар. Вавилоннынъ йыкъылувындан сонъра, А. фарсларнынъ, сонъра — юнанларнынъ акимieti, м.э. 64 сенеден сонъ исе — Рим акимиедининъ алтына кирелер, оларнынъ мемлекети Римнинъ Сурие виляетининъ къысмы ола. Маккавейлер заманларында олар суриелилернен берабер еудийлерге къаршы дженк эте эдилер. Ориген оларны моавлылар ве эдомлыларнен берабер бир аднен «араплар» деп адландыра. Бойлеликнен, А. ады тарих саифелеринден силينه (Ехез 25:9-10: «Мен Моавнынъ сынъырларыны къаравулсыз

кьалдыраджагьым, топрагьынынъ шурети олгъан кенар шеэрлерини Бет-Ешимот, Баал-Меон ве Кирьятаимни аммонлыларнен берабер шаркъ халкъларгъа мулък оларакъ береджегим, башкъа халкълар арасында аммонлылар башкъа анъылмасынлар»). Нехемья аммонлы апайларыны апай оларакъ алгъан еудийлерни къатты тазирлей эди, чюнки бу апайлар аркъалы еудийлер арасында путперестлик даркъалмасын деп къоркъа эди (Нех 13:23 ве сонъ.). А. озь алласыны Милкъом я да Молек деп адлай эдилер (3Пад 11:5,7,33), къадылар заманында моавлыларнынъ алласы Кемошны да озь алласы эттилер (Къад 11:24).

Сай 21:24: «Исраиллилер оны къылычларынен урып енъдилер ве Арнон озенинден Яббокъ озенине къадар, аммонлыларнынъ топрагьына къадар узангъан топракъларыны басып алдылар».

АМОРЛЫЛАР — рус. Аморреи.

Сёзнинъ манасы *амурру* «гъарп» акъкъад сёзюнен багълыдыр. Баш 10:15,16 китабына коре, аморлылар Хамнынъ огълу Ханаандан келип чыкътылар. Бу халкъ тарихта буюк роль ойнады. Мукъаддес Китапта айтыла ки, Израимнинъ заманларында А. Олю денъизнинъ гъарбында, Хевронда (Баш 14:13) ве Хацецон-Тамарда (Энгади) (Баш 14:7; 2Пад 20:2) яшай эдилер. Рабби оларнынъ топракъларыны Исраилге ваде эткен халкънынъ бириси эдилер (Баш 15:21; Текр 7:1). «Аморлыларнынъ яманлыгъы» озь къарарына еткен сонъ (Баш 15:16), Исраиль оларны лянетлемек керек эди (Текр 20:17). Халкъларнынъ арасындаки энъ кучлю халкънынъ ады оларакъ, «аморлылар» сёзю Ханааннынъ Исраильден эвельки эалисини ифаделемек мумкюн, хусусан, путперестлик акъкъында сёз юрсетильгенде (Баш 15:16; Ехо 24:15; Къад 6:10; 3Пад 21:26). А. Вавилоннынъ биринджи падишалар сюлялесини асыл эттилер, онынъ энъ белли падишасы Хаммурапи эди (м.э. 1792-1750 сс.). Айны заманларда башкъа аморлы падишалыгъы бар эди — Орта Фират озендеки Мари падишалыгъы, мында археологик къазмалар нетиджесинде падишанынъ

архиви тапылган эди (къарарынен 20 бинь чамур то-
лачыкъ). Израиллилер Иорданнынъ шаркъ ялысына
кельгенде, анда аморлыларнынъ эки падишалыгынен
къаршылаштылар: Хешбон падишасы Сихон ве Ба-
шан падишасы Огнынъ девлетлеринен, олар Яббокъ-
тан Хермонгъадже олган топракъларда ерлеше эдилер.
Эки падиша да енъильдилер, оларнынъ топракълары
исе еудийлер тарафындан запт этильди (Сай 21:21-35;
Текр 2:24—3:11). Мером озени сувларында Нун огълу
Ехошуа тарафындан енъильген Израиль душманлары
арасында А. да бар эди (Ехо 11:1-14). Бу гъалебелер-
ге бакъмадан, А. къалымтылары израиллилер арасын-
да яшай эдилер (Къад 1:35; 3:5; 2Пад 21:2). Шемуил
заманларында А. ве израиллилер арасында тынчылыкъ
олды (1Пад 7:14). Узеир заманында биле израиллилер
аморлы апайларына эвлене эдилер (Узеир 9:1). Ехез-
кельде Ерусалим акъкъында бойле айтыла: «...бабанъ —
аморлы, ананъ исе — хитли...» (Ехез 16:3).

Сай 21:32: «Израиллилер Язернинъ этрафындаки койлер-
ни запт эттилер ве анда яшагъан аморлыларны къув-
дылар».

АНЪЛАШМА

Бакъ.: Васует.

АПОЛЛИОН — рус. Аполлион.

Бакъ.: Аваддон.

Сыр 9:11: «Тюпсюзликнинъ мелеги оларгъа падишалыкъ
япа. Бу мелекнинъ ады еудийдже Аваддон, юнанджа
Аполион демектир».

АРАВА — рус. Аравия, аравитяне, арабы.

Арава ады, тахминен, еуд. *арава* («сахра») сёзюнден ке-
лип чыкъа. О заман «араплар» сёзю «сахра я да чёлъ
сакинлери» демектир, арап. *саркиюн* (тень. сарацин)
деген арап ибареси исе «шаркъ мемлекетнинъ сакини»
манасыны ташый. 1) М.К.та расткельген А. сёзю Ара-
ва ярымадасынен багълы олмаса керек. Багыда араплар
дегенде, Араванынъ сакинлери, яни сахра адамлары

(Йрм 3:2; 9:25), даа да сыкъ — ташлы Арава ве Арава сахрасында яшагъан шимальдеки къабилелер козьде тутула; 2) Мукъаддес Китап арапларны семит тамырлы кочебе бир халкъ (Баш 10:21–30), эм Исмаилнинъ не-силлери (Баш 37:25; Къад 8:24; 1Тар 1:29–33) ве Кетуранынъ огуллары деп таный (1Тар 1:32,33). Даа олар «шаркъий къабилелер», «куньдогъушта яшагъанлар» деп айтылалар (Къад 6:3; Эюп 1:3). Мукъаддес Китапта *Arabia Petraea* адлы буюк къабилелер — бу амалеклилер, эдомлылар, хорлулар, исмаиллилер, къадмонлылар, кенизлилер, Кедар огуллары, кенлилер, мидьянлылар, неватлылардыр; 3) къадимий А. озюнинъ къокъулы отлары, алтын ве паалы ташларынен белли эди; 4) Израиль ве А. арасындаки сиясий мунасебетлер, энъ эвеля, Мидьян топракъларынен багълы эди, мында 40 йыл девамында Муса сакъланды (Чыкъ 2:15 ве сонъ.). Сонъра, Гидеон мемлекетни азат этмегендже, мидьянлылар Израиль топракъларына бир къач кере уджюм эттилер (Къад 6—8). Ёрам падишалыгъынынъ заманында А. Ерусалимни тар-мар эттилер (2Тар 22:16 ве сонъ.), сонъра Уззия оларны дарма-дагъын этти (2Тар 26:7). Келеджекни айткъан пейгъамберлерде Мидьян ве Кедар топракълары анъыла (Чыкъ 21:13–17; Йрм 49:28–33; Хав 3:7). Невукъаднеццарнынъ арапларгъа къаршы сефери Вавилон тарихлеринде м.э. 599 с. бельгилене.

Ехез 47:8: «Бу сувлар куньдогъуш топракъларына акъа. Олар Арава тарафына тюшеджек ве Олю денъызге, онынъ кирли сувларына төкюледжек де, денъыз суву татлы оладжакъ».

АРАДЖЫ — рус. Посредник.

1) М.К.та Э.В. девринде екяне А. Муса деп адландырыла эди. Алла Израиль халкъына Синай васиетини бергенде, онъа А. вазифеси берильген эди (Гал 3:19,20; Еуд 8); 2) Синай васиетинде адамлар Алланынъ балалары олмакъ керек (Юх 1:12; 1Юх 3:1–3), деген янъы васиетининъ мукеммелигини косътерген шекиль ве къаиделери бар эди (1Кор 10:11; Кол 2:17; Еуд 10:1). Я.В. вакътынынъ А.сы тек Иса Месихтир. Голгофа къурбаны

ве инсаниетни къртармакъ ичюн эсас олгъан, Онынъ олюлерден тирилюви, Алла Оны Огъул, деп сайгъаны ве Онен олгъан аманлыкъ (1Тим 2:5,6). Исагъа Я.В.нинъ А.сы сыфатында иман эткен ве Онынъ огретювини къабул эткен (Еуд 3:12-14; 8:6; 9:15; 12:24), Алланынъ екъане Огълунен бирлеше (Юх 17:23) ве О аркъалы Аллагъа Бабасына киби келе (Юх 14:6), къртулыш тапа (Еуд 7:25); 3) мелеклер де — корюнмеген дюнъяда яшагъан рухлар, А. ола билелер (бакъ. Эюп 33:23-30). Мелеклер, адамлар къртулыш ве багъышлав алсынлар деп, оларгъа гуналарыны англамагъа ве тевбе этмеге ярдым этелер (тенъ. Еуд 1:4). Э.В.нинъ талаплары да, гуналар ичюн кърбан чалгъан ве ибадет эткен руханийлернинъ тарафындан гуналарны багъышлавда озюне хас араджылыкъ япкъанларыны козьде тута.

Гал 3:19: «Къанун мелеклернен ве араджынынъ къолунен берильген эди».

АРАМ (1) — рус. Арам.

1) Шемнинъ огълу (Чыкъ 10:22), арамлылар ве суриелилерге баш къойды; 2) Ашер къабилесинден Шемернинъ огълу (1Тар 7:34); 3) Рам; 4) суриелилер, Сурие.

1Тар 7:34: «Шемернинъ огъулары: Ахий, Рохгъа, Хубба ве Арам».

Д.б.: Сурие.

АРАМ (2) — рус. Нечистый.

Бакъ.: Элял.

Лев 7:21: «Эгер насылдыр адам бир арам шейге токъунса: адамнынъ арамлыгъына, арам айвангъа, насылдыр арам махлюкъкъа тийсе ве РАББИнинъ аманлыкъ кърбанындан этни ашаса, о джан халкъындан ёкъ этильмек керек».

АРАМ РУХ — рус. Нечистый дух.

Бакъ.: Шейтан; Джин ургъан.

Мт 8:16: «Иса Озь сезюнен арам рухларны къувып чыкъарды ве эписи хасталарны тедавильеди».

АРАМИЙ ТИЛИ (КЪАДИМИЙ АРАМИЙ ТИЛИ) — рус.

Арамейский язык.

Биринджи кере А.Т. Мукъаддес Китапнынъ Баш 31:47 анъыла, мында ташлардан обаланып къоюлган абидени Лаван арабий тилинде айта, Якъуп исе онъа еудий адыны къоя. А.Т. язылган энъ къадимий язы, Киламму язысы, тахминен, м.э. IX-ынджы ас. 2-нджи ярысына аит. О, Зынджырлыда кечче язылган языларнен берабер, тахминен, м.э. VIII-инджи ас. аит олган языларнен тапылды. А.Т. кениш даркъалган эди (4Пад 18:26) ве, ниает, еудий тилини четлештирип, лакъырды тили олды, Исанынъ заманларында еудий халкъынынъ тили олды. Къадимий еудий язы тили (бу тильде Э.В.нинъ эсас къысмы язылган эди) о заманларда энди къулла-нылмамай эди. Ашшурлылар ве вавилонлыларда акъкъад тили киби, сонъра Рим империясында юнан тили киби, Фарс девлетинде де — арабий тили ресмий весикъаларнынъ ве миллетлер арасы тили олды. Мысырда яшаган еудийлер де А.Т. лакъырды эте эдилер. Вавилон эсири заманындан сонъ, еудий тилини тек синагогаларда, Язы окъулганда эшитмек мумкюн эди. Эм де терджиман окъуган шейлерни сербест алда терджиме эте эди. Бойле терджимелер зияде бош олганы ичюн, сонъунда язылы терджимелер керек олды. Арабийдже онъа таргум («терджиме») дей эдилер. Вакъыт кечтике, бу тильден арап тилине кечтилер.

Узеир 4:7: «Артахшастанынъ кунълеринде Бишлам, Митредат, Тавезел ве башкъа аркъадашлары Фарс падишасы Артахшастага мектюп яздылар. Мектюп арабий тилинде язылган ве сонъра арабий тилинден терджиме этильген эди».

Д.б.: Еудий тили.

АРАПЛАР

Бакъ.: Арава.

АРЕС-ТЁПЕСИ — рус. Ареопаг.

Афина шеэриндеки дженк алласы Ареске багъышланган төпе (байыр). Базыда онъа «Марс төпеси» дей эдилер.

О, Акропольнинъ шим.-гъарбында ерлеше эди. А.Т. джен.-шаркъында бир къач къурбан ери юкселе эди, олар чешит аллаларгъа багъышлангъан эди. А.Т. шим.-гъарбында базар мейданы бар эди (*агора*), мында акъ-укъукъ залында юкъары суднынъ отурышлары кече эди. Бу мейданда Павел Инджильни огрете эди (Фал 17:17). Андан, тѣпенинъ дженюп тарафындан, таш басамакълар тѣпенинъ юкъарысына даа да буюк мейдангъа алып бара эдилер. Мында, залдаки отурышларнынъ сонъунда, суд озь къарарларыны чыкъара эди. Бу мейдангъа Эпикурейнинъ ве стоиклернинъ фельсефеси тарафдарлары Павелни алып кетирдилер, онынъ айткъанларыны динълемеге истедилер. О заман Арес-тѣпеси шурасынынъ вазифелерине дин меселелери де кире эди.

Фаал 17:34: «Базы адамлар исе онъа къошулып, имангъа кельдилер, оларнынъ арасында Арес-тѣпе шурасынынъ азасы Дионисий, Дамар адлы бир къадын ве башкъалары да бар эди».

АРМАГЕДОН — рус. Армагедон.

Еуд. «Мегиддо дагъы (я да дагълары)». Месея, Сыр 16:16 Алланынъ кунюнде дженкке кетеджек «алемнинъ падишалары» топланаджакъ ер косътерильгендир. Ехезкельнинъ бунгъа ошагъан пейгъамберлигинде (Ехез 38:8,21; 39:2,4) «Исраиль дагълары» акъкъында айтыла. «Мегиддо сувларынынъ янында» исраиллилер Сисераны енъдилер (Къад 5:19), Мегиддо вадийинде исе Ёшия фыравун Неко тарафындан енъильди (4Пад 23:29; Зек 12:11).

Сыр 16:16: «Рухлар падишаларны еудий тилинде Армагедон деген ерге топлалдылар».

АРПА — рус. Ячмень.

Hordeum sativum; еуд. *сеора*; юн. *крте*. Якъын Шаркъта шимди де арпанынъ тюрю джынысларыны осьтюрелер. Оны ноябрь айында экелер ве апрель айынынъ биринджи ярысында (Мысырда — март айында) джыйып алалар. Бурчакъ (единджи Мысыр джезасы) Мысырда

А. берекетини ёкъ этти (Чыкъ 9:31). Отъмек пиширгенде, адий адамлар паалы богъдай ерине А.нен къуллана эдилер (Къад 7:13; Рут 3:15; 4Пад 4:42; Ехез 4:9; Юх 6:9,13). А.ны тобаннен къарыштырып, атларгъа бере эдилер (3Пад 4:28). Рим ордусунда арпа отъмеги къабаатлы аскерлернинъ ашы ола эди. Иса беш арпа отъмеги ве эки балыкънен, къадынлар ве балаларны эсапкъа алмагъанда, Онынъ пешинден сахрагъа кеткен 5000 адамны ашкъа тойдурды (Юх 6:9 в.и.).

Рут 2:23: «Бойледже, Рут Боазнынъ хызметчи къызларынен къалды ве арпа ве богъдаининъ оракъ вакъты битмегендже, башакъ джыйып юрди».

АСА

Бакъ.: Акимдарнынъ таягъы.

АСИЯ (КУЧЮК АСИЯ) (*син.* Кучюк Асия) — *рус.* Асия.

Маккавейлернинъ заманларында Кучюк ве Гъарбий Асияда ерлешкен Селевкидлернинъ падишалыгъы бойле адлана эди. Янгы Васиекте А. — м.э. 133 с. Кучюк Асиянынъ гъарбий тарафында мейдангъа кельген, пайтахты Эфес олгъан, проконсул башлыкъ эткен ромалы виляетидир. Бу виляетнинъ башы рим. проконсул эди. Онъа бойле виляетлер кире эдилер: Мисия, Лидия, Фригия ве Кария (Фаал 6:9; 19:10; 1Кор 16:19; 2Кор 1:8; 2Тим 1:15; 1Пётр 1:1; Сыр 1:4,11). Чокъсайылы джемиетлер иле учь эльчи сыкъы багъ тута эдилер: 1) Павел ильк оларакъ А. озюнинъ экинджи келишинде бойдан-бой кечти (м.с. 50 с., Фаал 16:6-8), лякин онынъ андаки фаалиети акъкъында тафсилятлы малюмат ёкъ. Учюнджи сеяатынынъ башы ве сонъунда о, кене бу топракъкъа келе. Кечкен учь йыл девамында Павел А. виляетининъ пайтахты — Эфесте ваазлыкъ эте эди. О, мектюплерини, иманлылар джемиетлерине адден ярдым эткен, шеэрлерге ёллай эди: А. виляетинде — бу Эфес ве Колоссай, эм Лаодикия (бу шеэрнинъ джемиетине о васталы мураджаат эте, Кол 4:13,16 бакъ.); 2) Пётр 1-инджи мектюбинде башкъа адамларнен берабер А. виляетининъ месихчилерине де мураджаат эте (1Пётр 1:1); 3)

Юхан, гъалиба, эсли-башлы олгъанда биле Эфесте хызмет эте эди. Эр алгъа къаршы, мектюплер вастасынен (Сыр 1:4,11) о, А. виляеттеки еди джемиетлер иле багъ тута эди.

Фаал 16:6: «Сонъ олар Фригия ве Галатия топракъларыны кечтилер, Мукъаддес Рух исе оларгъа Кучюк Асияда Алланынъ Сёзюни даркъатмагъа ёл бермеди».

АТЕШ — рус. Огонь, огненный.

I. МЕСКЕН ИЧИНДЕ АТЕШ. Израиллилер А. чакъмакъташ ярдымынен ала эдилер. А. устюнде аш бакъа эдилер, ондан гъайры онынъ ярдымынен къызына эдилер (Йрм 36:22; Юх 18:18).

II. АТЕШ КЪУЛЛАНЫЛУВЫНА АИТ КЪАНУНЛАР. Муса Къанунына коре, джумаэртеси куню А. якъмагъа ясакъ эди (Чыкъ 35:3). Лякин, бесе-белли, къызынмакъ ичюн энди янып отургъан А. бу ясакъ даркъалмай эди. Мукъайтсызлыкънен А.ни къулланып кетирильген зарар ичюн «атешни якъкъан адам кетирильген зиянны одемек керек» (Чыкъ 22:6; тень. Къад 15:4 в.и.; 2Пад 14:30).

III. ТАБЫНМАКЪ МАКЪСАДЫНЕН АТЕШНИНЪ КЪУЛЛАНЫЛУВЫ. Толусынен якъылгъан ве тютетме къурбаны бутюнлей якъыла эди. Ильк оларакъ, бутюнлей якъыладжакъ къурбанны Нух кетирди (Баш 8:20), сонгундан, Энь Мукъаддес Ерте къурбан ери устюнде сёнмеген А. якъылмагъандже, къурбанлар даимий шекильде чалына эдилер. Бу А., коктен ёлланылып Давут ве Сулейманнынъ къурбанларыны юткъан А. кибиде (1Тар 21:26; 2Тар 7:1), Алла Озю якъты (Лев 6:9,13; 9:24). Эгер, насылдыр себеплерге ола, атеш сёнип къалса, оны янъыдан тек эки агъач кесегининъ окъаланмасы нетиджесинде якъмагъа мумкюн эди. Башкъаджа якъылгъан А. ябанджы, ясакъ сайыла эди. Надав ве Авихуны, ябанджы, ясакъ А. къулангъанлары ичюн, Алла ольдюрди (Лев 10:1 в.и.; Сай 3:4; 26:61). Эгер путперестлерден запт этильген арбий гъанимет эвельден «атештен кечирильмеген» олса, А.нен ве «арындырыджи сувнен» темизлене эди. Гуна ичюн къурбан

чалынган айванлар тек ордудан тыш якъыла эдилер (Лев 4:12,21; 6:23; 16:27; Еуд 13:11). Вадеси биткен куню назарей сачларыны кырккып, аманлыкъ кърбаны тюбюндеки атешке ташламакъ керек эди (Сай 6:18).

IV. АТЕШ — ДЖЕЗА ОЛАРАКЪ. Япкъан джинаети ичюн, джезаны даа дешетли япмакъ ичюн, адамны я да онынъ джеседини атеште якъа эдилер (Лев 20:14; 21:9; Ехо 7:25; 4Пад 23:16).

V. КИНАЕЛИ МАНА. А. — янларында Алла олувынынъ тимсали ве эм ярдым косътермек, эм де джезаламакъ ичюн къуланган Онынъ икътидар алетидир (Чыкъ 13:21 в.и.; 14:24; Сай 11:1,3 в.б.). Раббининъ Мелеги Мусагъа янган когемлик чалысынынъ алевинде кельди; А. ичинде Рабби Синай дагына энди (Чыкъ 3:2; 19:18). Чевре-чети А. олгъаны алда, Алла Ехезкельге ве Юхангъа келе эди (Ехез 1:4; Сыр 1:14); Иса Месих Раббининъ Экинджи кельмеси де аевли А.нен оладжакъ (2Тес 1:8). Алланы, тек Онынъ шурети ве кыяфетининъ ярыгъы ичюн дегиль де, гунакярны тобан киби ашагъан гъазабынынъ кучю ичюн де А.нен кыяслайлар (Текр 32:22; Еш 10:17; Ехез 21:31; Еуд 12:29). Атешнен душманларыны енъген Израильни (Ов 18), Алланынъ Сёзюни (Йрм 5:14; 23:29), Мукъаддес Рух (Еш 4:4; Фаал 2:3), догъру адамларнынъ (Збр 38:4) ве мелеклернинъ джошкъунлыгъыны (Збр 103:4; Еуд 1:7), ороспулыкънынъ акъибетлерини (Икм 6:27 в.и.), ярамазлыкъны (Еш 9:18), тильни (Якъ 3:6), гунакярларнынъ умютини (Еш 50:11), Алланынъ икътидарыны (Лк 12:49), Раббининъ макемесини (Йрм 48:45; Агъл 1:13; Ехез 39:6) ве онен багълы арынувны (Еш 4:4; Мал 3:2) кыяслайлар. *Мк 9:48*: «Джеэннемде оларны кемирген къртлар ольмейджек ве оларны якъкъан атеш сёнмейджек. Эписи, тузнен темизленген кърбан киби, атешнен темизлене-джеклер».

АХАШВЕРОШ — *рус.* Ахашверош, Ксеркс, Артаксеркс.

«Юкъары аким» фарс падишасы адынынъ еудий шекили. Рус тилинде бу ад Ксеркс киби бериле (юн. «Ксерксес» сёзюнден): 1) мадайлы Дарьявешнинъ бабасы (Дан 9:1);

2) Эстер китабында анғылған А. падишасы, бу Улу I Дарьявешнинь огълу (м.э. 522-486 сс.) белли фарс падишасы I Ксеркс (м.э. 485-465 сс.) Онынъ анасы Атосса Кирнинь кызы эди. А. дуйгъу пешинден юрген, тюшонмейип арекет эткен, тайинсиз ве шефкъатсыз аким оларакъ тасвирленмеси, Ксеркс акъкъында юнан тарихчыларнынъ берген малюматларына тенъ кельметедир; 3) А. падишаны, ангисине душманлар еудийлерни кабаатлагъан эдилер (Узеир 4:6), даа Ксеркс деп саялар, башкъа алимлер исе онда Кирнинь огълу ве мирасчысы — Камбисни (м.э. 529-522 сс.) корелер.

АХИРЕТ КУНЮ (*син.* Джеза куню; кыямет куню; суд куню) — *рус.* Судный день.

Бу дюньянынъ тарихы битеджек кунь. Чокъусы еудийлер шу куню эвель ольген адамлар тириледжегине инана эдилер. О вакъытта эписи адамлар Алланынъ судуна барып, озьлерининъ яшайышларына эсабат береджеклер. Инджиль китабына коре бу судда ич бир адам озюнинъ инсафлы ишлеринен акъланып оламайджакъ. Тек Иса Месихнинъ кърбанлыгыны къабул эткен адамлар акъланып оладжакълар.

Мт 12:36: «Мен сизге шуны айтам: Ахирет куню инсанлар агъызларындан чыкъкъан эр бир бош сёз ичюн джевап береджеклер».

АШ (*син.* Емек; отъмек) — *рус.* Пища, еда, хлеб.

I. Адам ве айван ичюн емекнинъ эр бир чешитидир. Эр бир А. Алла ярата (Баш 1:29 в.и.; 1Тим 4:3) ве эписи яшагъанларгъа бере (Баш 9:3; Эюп 38:39-41; Збр 135:25; 144:15 в.и.; Фаал 14:17). О, оны номай этип бере ве багъышлай (Эюп 36:31; Збр 131:15). Онъа ишангъанларгъа О, аш-сувнынъ къасеветини чекмесинлер деп тевсие эте (Мт 6:25 в.и.). Аш яшайыш ичюн мытлакъа керек; тек хасталарнынъ козюне А. корюнмей (Збр 106:18). Лякин аш рухий файда бермей, бизлерни Аллагъа якъынлаштырмай (1Кор 8:8; тенъ. Рим 14:17). Исав Алланынъ багъышлавы ве вадесини аш саткъаны онынъ къабаатыны даа бетер эте (Еуд 12:16). Павел иманлыларны олар

ашагъан аш ичюн макюм этмесинлер деп чагъыра (Кол 2:16; 1Тим 4:3-5); аш ичюн агъа-къардашынынъ джаныны агъыртмакъ я да ёлдан урмагъа кимсенинъ акъкъы ёкъ (Рим 14:15).

Такъат-къувет олмасы ичюн, адамгъа ашамакъ керек, Алла да эр бир джангъа аш бере (Баш 2:9; 3бр 135:25). Адам Аллагъа янашкъанына коре, онынъ къысмети я тер ве гъам иле (Баш 3:19; 3бр 126:2), я да багъышлав иле къазаныладжакъ (Икм 13:25; Мт 6:31-33). Аш ашамакъ тарзы Алла тайинлеген тертипке бойсуныр. Адемге яхшылыкънен яманлыкъны айырып таныткъан теректен ашамагъа ясакъ этильген эди (Баш 2:17; 3:6). Рабби ираиллилерге къан (Баш 9:4; Лев 17:10-14) ве къурбан чалынгъан айванларынынъ ягъыны ашамагъа ясакъ эткен эди (Лев 7:23-27). Песах заманында маялы отъмек ашамагъа олмай эди (Чыкъ 12:15). Къанун этлерини ашамагъа мумкюн олгъан элял, ве ашамагъа мумкюн олмгъан арам айванларыны айыра (Лев 11). Я.В.теки къан ве богъулгъан айванларынынъ этини ашамагъа сакъланып къалгъан ясакълар еудийлерден ве башкъа халкълардан кечкен месихчилер бир софрагъа отурмаларына ёл ача (Фаал 15:29). Я.В.те А. акъкъындаки башкъа ясакълар ёкъ, амма бойле сербестлик ирадеси зайыф олгъанларны ёлдан урмамалы (Рим 14; 1Кор 8; 10:25-31; 1Тим 4:1-5; къыяс. Еуд 13:9). Базида, хусусан Раббинен сёйлешмек ичюн, А.тан вазгечмек керек (Баш 24:33; Чыкъ 34:28; Мт 11:18; Фаал 9:9). Мусафир иле бир софрагъа отурув — онынъ эв саибининъ къоранта азалары сырасына кечмесининъ ифадесидир. Шу себептен Исанынъ гунакяр ве олмайджакълар иле бир софрагъа отурмасы фериселер ичюн насылдыр бир мания олды (Мт 9:11). Падишалар исе озь софраларына тек айры бир шериф бильдирген адамларны теклиф эте эдилер (2Пад 9:7; 3Пад 2:7; 4Пад 25:29). Биревнинъ отъмегини ашасанъ, оны сатмагъа масхаралыкъ сайыла эди (3бр 40:10; Ов 7; Мк 14:18; Юх 13:18). Эм еудийлерде, эм башкъа халкъларда диний, яни къурбан софрасы сыкъы къаршылыкълы сёйлешювининъ ифаделенмеси эди (Чыкъ 32:6; Сай 25:2). Израиль акъсакълалары Раббининъ огюнде

эм ашай, эм иче эдилер (Чыкь 24:11), бутюн халкъ да Раббининь огюнде ашамагъа ве шеньленмеге борджлу эди (Текр 12:7). Бу эмир Исанынь талебелеринен олгъан сонъки акъшамлыгъында (Мт 26:26-28), тирильген Исанынь талебелеринен берабер отургъан софрасында (Юх 21:12 в.и.; Фаал 10:41) ве адетке чевирильген Раббининь акъшамлыгъында девам эткен эди (1Кор 10:14-21; 11:20-34). Раббининь акъшамлыгъы Алла Падишалыгъындаки софрасы акъкъында кунь эвельден этильген хабердир (Лк 14:15; 22:30). Ондан гъайры «ашамакъ» Алладан рухий махсул ве эбедий омюр алмакъны анълата (Еш 55:1-3; 1Кор 10:3; Сыр 2:7,17). Иса Онынъ тенини ашамакъ ве къаныны ичмек заруриети акъкъында айта (Юх 6:54-57): «Мени ашайджакъ адам да Меним ярдымымнен яшайджакъ». Ехезкель ве Юхан, язылары олгъан эльязмаларны ашап, хабер этмеге керек оладжакъ сёзге наиль олалар (Ехез 3:1-3; Сыр 10:9 в.и.). М.К.та «ашамакъ ве ичмек» сёз бирикмеси сыкъ расткеле. Башта бир о адий аш ашамакъны (Рут 3:3; 2Тар 28:15; Мт 11:19), бераберликте яшайыш (Лк 13:26) ве эр кунь шукюр этмеге бильмек козьде тутула эди (Джем 2:24; 3:13). Амма ондан гъайры бу, енгилликтен фикир этиов иле гъамсызкъасеветсиз омюрни (Баш 39:6) ве нафиле эминликни (Лк 12:19; 17:27 в.и.) я да толусынен зевкъ-сефа сюрюп яшамакъны да анълата (Еш 22:13; 1Кор 15:32).

- II. Атешнинь якъкъаны кочьме манада онынъ «ашы» деп адлана (Еш 9:18; Ехез 21:32). Козьяшлар — озь агърысыны озю бильген азап чеккеннинь А. (Збр 41:4). Алланынь сёзю рухий омюр кучюне чевириле (Йрм 15:16), Исанынь айткъанына коре исе, Онынъ ашы — Алланынь ирадесини ерине кетирмек (Юх 4:32,34). О, «эбедий омюрге етеджек аш» акъкъында (Юх 6:27) ве Озь бедени акъкъында акъикый А. деп огрете (Юх 6:55). «Агъыр аш» ве сют киби (1Кор 3:2; 10:3; Еуд 5:12-14), Павелнинь мектюплеринде энди башлагъан, кемалаты олмагъан месихчилер ичюн огренюв ве «яхшылыкънен яманлыкъны айырмагъа теджрибелеринден огренген», «кямиль» месихчилер ичюн олгъан огренюв (Еуд 5:14) де бири-бирине къарама-къаршыдырлар.

Збр 146:7-9: «РАББИге тешеккюр йырланъыз, Алламызгъа сантыр чалынъыз! О, булутларнен кокни къаплай, ер ичюн О, ягъмур азырлай, байырларда от осьтюре, айванларгъа аш бере, Оны чагъырған къаргъа баласыны ашата».

Д.б.: *Софра; Отъмек.*

АШАЙТ ЯСАКЪЛАРЫ — рус. Пищевые запреты.

Ашайт ясакълары арам ве элял айырылувына эасланырлар. Къадимий Израильде ойле къанунлар бар эди ки, ангилерини адам бозып, арам ола эди. Олар Теврат ясакъларынынъ бир къысмы олып, Муса вастасынен Алланынъ Озюнен берильген эдилер.

- I. Мусанынъ Къанунында аш акъкъында бойле эмирлер бар: 1) а) энъ къадимий ясакълардан бири къанны ашмакътыр (Баш 9:4; Лев 19:26 в.и.), чюнки къан, омюрнинъ темели олганы ичюн, мукъаддес сайылган (Лев 17:14; Текр 12:23) ве арынув вастасы олган (Лев 17:11; Текр 12:27). Айваннынъ олюсини я да кийик айван парчалаган айваннынъ этини ашамагъа да ясакъ эди (Лев 11:39 в.и.; 17:15). Ойле этни тек ят адамларгъа бермеге я да сатмагъа разылыкъ этиле эди (Текр 14:21); 6) къурбан чалынган айванларнынъ къуйрукъларыны ве ич алетлерини къаплаган ягъны да ашамагъа ясакъ эди (Лев 7:3-25); олар Раббиге къурбан этиле эдилер (Лев 3). Ондан гъайры адий израиллилерге къурбаннынъ, руханий ичюн айырылган муайен къысымларыны ашамагъа ясакъ этиле эди (Лев 22:10). Парчаланган я да айван олюсининъ ягъныны башкъа макъсатлар ичюн къулламагъа олмай эди (Лев 7:24); в) сют эмген айванларнынъ муайен чешитлерини ве сувда яшаганлар, сюйрекленип юрген ве боджеклерни ашамагъа ясакъ эди (Лев 11; Текр 14:3-21).
- 2) а) Адамны тюртип ольдюрген бугъанынъ эти махсус ясакъ этиле эди (Чыкъ 21:28); биринджи учъ йыл девамьнда махсул берген тереклернинъ мейваларыны да ашамагъа ясакъ эди (Лев 19:23-25); 6) адам я да айван олюсине (Сай 19:14; Лев 11:31-38) тийген аш да арам сайылып.
- II. Эвель джемиетнинъ еудий-месихчилери тарафындан А.Я. толусынен кутюле эдилер (Фаал 10:14; 21:20). Еудий олмаган халкълардан дёнгенлерге исе тек путкъа

къурбан чалынгъандан, къан ве богъулып ольдюрильген айваннынъ этинден четлешмеге тевсие этиле эди (Фаал 15:20,29).

Лев 17:14: «Шунынъ ичюн Мен Исраиль огъууларына бойле дейим: ич бир тенден къан ашамангъыз. Онынъ къаны — эр бир теннинъ джаныдыр. Оны ашагъан эр кес ёкъ этильсин».

АШЕРА — рус. Астарга.

1) Баалнен бирликте — ханаанлылырда къадын путларынынъ умумий адыдыр (Къад 2:13; 10:6; 1Пад 7:3 в.и.; 12:10; 31:10; 3Пад 11:5; 4Пад 23:13). Шеэрлернинъ адларына коре, А. мукъаддес ерлери Аштарот ве Аштерот-Карнаим шеэрлеринде ерлешкен эдилер. Бу путнынъ даа бир сарайы Беф-сан шеэринде къурулгъан эди (1Пад 31:10). Финикийлилернинъ энъ юкъары путуны, М.К. Ашераны «Сидон путу» (3Пад 11:5,33) я да нефрет иле — «Сидонлыларнынъ пис путу» деп адландыра (4Пад 23:13). Ханаанлыларнынъ А. вавилонлы-ашшурлы Иштар путу тенъ келе. Вавилонда Иштар Сина ай иляхийнинъ къызы, кечче — Ану юкъары иляхийнинъ къадыны деп сая эдилер. Мында, Финикия ве Ханаанда киби, оны, башта бир, севги ве берекет иляхийи деп сая эдилер, Ашшур ве фелестинлилерде исе (1Пад 31:10) — дженк иляхийи деп сая эдилер. Бу къарама-къаршылыкъны А. сейя-реси Чолпангъа аит деп сайгъан экитарафлама ролюнде корюле эди. Та къадим заманларда танъ йылдызыны акъшам йылдызына тенъ сая эдилер, эм танъ йылдызы дженк йылдызы оларакъ, акъшам исе — севги йылдызы оларакъ танъла эди. Вавилонда Иштарны сакъаллы оларакъ косьтере эдилер, бу да онынъ экитарафлама табиатыны акс эттире эди. Эллинлер девиринде Иштарны юн. Афродитасына тенъ коре эдилер. 2) Еуд. *Ашера*. Ашират я да Ашерат, Амурру иляхийнинъ къадыны эди. Ондан гъайры Ашера ве А., берекет ве севги иляхийлер араларында сыкъы багъ козьде тутула. Рас-Шамранынъ метинлеринде Ашерат, узакъ шимальдеки байырда яшагъан, кунеш иляхийи — Эль адлы юкъары иляхийнинъ къадыныдыр. Ашера «денгиз бикеси» киби къайд этиле.

Онъа даа Элат деп айталар (Эльден келип чыкъкъан къадын шекли. Эльнинъ ве Ашерадан догъгъан 70 баласы бар эди, олар арасында Ваал да бар эди. Бойлеликнен, Ашераны Исраильнинъ чевресинде яшагъан халкълар адден ашыр урьмет эте эди, онынъ путларына табынув исе Алла халкъына да синъди (Къад 3:7; 3Пад 15:13; 4Пад 24:4,6,7; 2Тар 33:3). 3Пад 18:19 Иезевель бакъылгъан Валнынъ 450 пейгъамберинен берабер, Ашеранынъ 400 пейгъамбери де анъыла.

Чыкъ 34:13: «Оларнынъ къурбан ерлерини урып йыкъынгъыз, пут ташларыны парлангъыз, Ашера путуна табынма диреклерини кесип ташлангъыз!»

Д.б.: Пут.

АШТАН-СУВДАН ВАЗГЕЧЮВ (*син. Ораза*) — *рус. Пост.*

Къадимий заманларда къыскъа бир вакъыт ичинде, адетиндже бир кунъ девамында, аштан ве сувдан вазгече эдилер. Бойлеликнен, адам озюни Аллагъа ишандыра, шунунънен Онъа олгъан садыкълыгъыны косътере ве тевбе этип ярдым сорай эди. Бир йылда бир кунюнде — Одеме Куню (еуд. *Йом-Кипур*) — эр бир адам мытлакъ аштан вазгечмек керек эди, еудийлер эписи озь гуналары ичюн Аллагъа тевбе эте эдилер. Бу, Мукъаддес Язынынъ эмири эди. Базылары исе, энъ эвеля фериселер, даа башкъа кунълерде аштан-сувдан вазгече эдилер. Бирде-бир иманлылар джемиети айры бир себептен дува окъумакъ ичюн аштан-сувдан вазгечип ола эдилер.

Дан 9:3: «О вакъыт мен юзюмни Рабби-Таалыгъа чевирдим, чувал безинден япылгъан урбаны кийип, кульде отурдым, аштан-сувдан вазгечтим, Аллагъа ялварып, дува окъудым».

Д.б.: Ораза.

Б

БААЛ — рус. Ваал.

Еуд. ве арама. *Баал* — мукъаддес тереклерде, дагъларда ве чокъракъларда яшагъан, белли бир ернинъ сабысы олгъан, Фелестин ве Суриде аким оларакъ танылгъан иляхий. Койлюлер, малнынъ артмасы ве берекет номайлыгъы онъа багълы олгъанына ишана эдилер (Къад 6:25; ЗПад 16:31; 18:26 в.и.). Б. семитлернинъ берекет алласынынъ ады илк оларакъ, Мысырда, гиксослар акимдарлыкъ эткен заманларда расткеле, амма бираз кечче де о, анда иляхий киби таныла эди. Суриде Б. ады «коклер сабысы» (Баал-Шамем) иляхийге аит, о, исе, озъ небетте, Бел-Мардук адлы вавилон алласынен багълы олып, бугъа сыфатында таныла эди. Б.нынъ апайы Анат иляхийи эди (Ашторет я да Ашера — деп сыкъча адлана эди). Ханаанда Б. табынувынынъ кучлю тесири акъкъында чокъусы ерлернинъ адлары (меселя, Баал-Фегор) ве Баал адындан мейдангъа кельген хас исимлер (Баалоф, Иеробаал) айта. Б. табынув ороспулыкъ ве диний фаишеликнен (ЗПад 14:24), ана-бабалар балаларыны къурбан чалувынен (Йрм 19:5) ве, ниает, путларны опыкенлеринен багълы эди. Б. ады чокъусы Ашторет иле (Къад 2:13) берабер анъыла, Б.нынъ къурбан ерлери янында исе Ашеранынъ ресими бар эди (Къад 6:30; ЗПад 16:32 в.и.)

Къад 6:25: «Бабанънынъ Баал къурбан ерини боз ве анда тургъан Ашера путуна табынма дирегини кесип ташла».

Д.б.: Пут.

БАБА — рус. Отец.

Эр бир бабалыкынын пейда олмасы ве себеби — Алладыр, эвельден олмагъан шейни омюрге кечирген Яратыджынын къолундадыр (Мт 23:9; Эф 3:15; Рим 4:17). Алла — екяне Огълу олгъан Иса Месихнинъ Бабасыдыр (Юх 1:14,18; Эф 3:14), Онда О маиетини ача. Алла адамларны да Озь балалары киби къабул эте (2Пад 7:14; Лк 12:32). Алланынъ бабалыгъы Озь балаларынынъ къайгъы-къасеветлеринден, оларнынъ къорчалавындан ибарет олып (Мк 6:8), Онынъ севгисинде ифаделене (Юх 16:27).

I. Баба — балаларыны тапып (Збр 2:7), оларны тербиелеген адамдыр. Бабалыкъ — Алланынъ мераметидир, балалар исе эр кеске берильмеген (Лк 20:28-31) Алланынъ бахшышыдыр (Збр 126:3). «Къартбаба» тюшонджеси М.К.къа аит дегиль, шу себептен бутюн несиль мында несиль башынынъ къызлары ве огъулары киби къабул олуна (Мт 21:9). Баба эвинден учь ёл чыкъа: а) огъул «апайына япышып», озю Б. олмакъ ичюн, Б.дан кете (Баш 2:24); б) огъул Б. ичюн ольмек де мумкюн, эм тек беден олюми нетиджесинде дегиль, гунакяр янгылув акъибетинде де (Лк 15:24); в) ниает, Алланынъ эмири Б.гъа багъылыкътан устюн тура, меселя, Ибраимнинъ мисали киби (Мт 4:22; Лк 14:26).

II. Э.В.те Б. ве огъул арасындаки мунасебетлер къайд этильген эмирлернен белли бир низамгъа кетириле (Текр 21:18-21; Икм 30:17). Б.нынъ борджу — балаларны ашатмакъ (Лк 11:11), оларгъа ёлбашчылыкъ этип тербиелемек (Икм 13:24; Еуд 12:8 в.и.), амма энъ эвеля — оларны Раббининъ Къанунында оларгъа огют бермектедир (Текр 6:7; Эф 6:4). Эгер Б. акъикый Аллагъа табынувны быракъып, путларгъа табынып башласа, бу гуна ичюн онынъ балалары да джевапкярдыр (Чыкъ 20:5), амма олар чеккен джезаларынынъ къаттылыгъыны Алла муайен шекильде сынъырлай (Текр 24:16; Ехез 18:17-20). Б. озь истегине коре арекет этип оламай; Я.В.те о, озь балаларыны къозгъаламамасы (Эф 6:4), мугъайсырамамасы (Кол 3:21) телькъин этиле. Балалар Б.ны урьмет этмеге (Чыкъ 20:12; Икм 30:17),

онынь сёзюни тутмагъа борджлулар (Икм 23:22). Э.В.те Б. балаларынынъ омюр ве олюм меселелерини чезмеге акъкъы бар (Баш 22:1-10). О аш-сувгъа къазанып оламагъан сонъ, балалары оны бакъмакъ кереклер (Икм 19:26; Мт 15:5). Б. ве балалар арасындаки мунасебетлер кереги киби севги эсасында (Баш 22:2; 44:20) дегиль де, Къануннен тайинленгени, Алла низамынынъ бозулмасыдыр. Лякин Б. имтияз бар, о, биринджи оларакъ баланы севип, онынъ юрегинде де севгини мейдангъа кетирмек мумкюн.

III. Бабалыкъ тюшонджеси бойле алларда кенълешмеси мумкюн: Б. деп тувгъан олмайып, балаларны теминлемек ичюн, бабалыкъ эткен адамны, яни эйилик эткен адам (Эюп 29:16; 31:18), мераметли эфенди (4Пад 5:13) я да акимдарны адлагъанда (Баш 41:43; 1Пад 24:12; Еш 22:21). Бойледже, адам онынъ реберлигине ишанса, Б. деп руханий я да пейгъамбер адланылмасы мумкюн (Къад 17:10; 4Пад 2:12; 13:14).

IV. Я.В.те Б. рухий саагъа кечип, иман тикленмесине ёлангъан рухий тербие акъкъында лаф юрсетильгенде, хусусий манада къуллана (1Кор 4:15; Флп 2:22; Флм 10). Павел керчектен Тимотейге нисбетен баба дуйгъуларыны ифаделей (1Тим 1:2; 2Тим 1:2), Пётр исе — Марккъа нисбетен (1Пётр 5:13). Онъа ола, имангъа кельген иманлылар джемиетининъ азаларына нисбетен де Павел баба киби янаша (1Тес 2:11). Балаларны, яни иманлыларны рухий джеэттен дюньягъа кетирген я да тербиелеген эр кес — Б.дыр (1Юх 2:13,14).

V. Иса Алланы Баба оларакъ таныгъаны адамларгъа нисбетен олгъан Алла бабалыгъына башкъаджа бакъмагъа имкян бере. Алла эписи адамларны яратып, оларнынъ омюрлерине мукъайт ола, О — Озь халкъы, Израиль, эм эр айры израилли ичюн Бабадыр (Еш 63:16; Йрм 3:4; 31:9; Збр 67:6). Онынъ екяне Огълу олгъан Иса Месихнинъ къараманлыгъы нетиджесинде, Алланынъ акъикъат сёзю вастасынен догъгъан адамлар «Алла балалары» оларар (Якъ 1:18; 1Юх 2:29; 3:1,9; 4:7). Оларгъа, рухий джеэттен Израиль халкъыны тешкиль эткенлерге, Алла Озь севги ве къайгысыны косътере

(1Пётр 5:7). О, оларны тербиелей ве Озь мирасчылары оларакъ, тайнлей (Еуд 12:6-8; Рим 8:17). О, Онынъ севгисине адамлар севгинен ве итаатлыкънен джевап береджеклерини беклемекте (1Юх 4:19; Рим 16:19; Еуд 5:9). О, Онынъ балалары бири-бирлерини севип, огъулары киби Онъа миннетдар олгъанларыны (Юх 13:34; Кол 2:7; 1Тес 5:18) ве итибар бильдирип, Онъа — «Авва» деп (Рим 8:15; араб. балаларнынъ бабагъа итибарнен мураджааты), мураджаат эткенлерини истей.

Якъ 1:17: «Эр бир яхшы ве мукеммель бахшыш юкъарыдан, коклердеки ярыкъларны яраткъан Бабадан келе. О, де-ньишип тургъан кольгеге ошамаз, ич бир вакъыт де-ньишмез. Алла истеп, акъикъат Сёзю ярдымынен бизге яшайыш берди, биз Онынъ яраткъанлары арасында биринджи ерни аладжакъымызны истеди».

Д.б.: Деде.

БАГЪЧА — рус. Сад.

I. 1) Б. Баш 2:8 в.и. корюне ки, энъ эвеля къоралангъан, осюмликлер ве айванларнынъ яшайышы ичюн яхшы шараити олгъан бир ердир (бакъ. Баш 2:10; Сай 24:6; Еш 58:11). Б.да терек таджлары адамлар ичюн дам, мейвалар исе аш вазифесини беджере эди (Баш 2:16; Йрм 29:5; Ам 4:9; Лк 13:19). Б.ны бакъмакъ вазифесини, Алла биринджи адамларны яраткъан сонъ, оларгъа берди. 2) М.К.та — тек мейва Б.лары ангыла (4Пад 25:4; Эст 1:5; Йыр 4:12 в.и.; Юх 18:1; 19:41 в.и.); бостанлар («себзе багъчалары») акъкъында айырыджа айттыла (Текр 11:10; 3Пад 21:2). 3) Гурь талдалы Б.ларда зияфетлер (Эст 1:5) ве дефн этюв мерасимлерини япа эдилер (4Пад 21:18; Юх 19:41). Тена ерлерде акъкъан чокъракълар ве ерлешкен къуюлар ювунмакъ ичюн энъ севимли ерлер эди. Б.да Иса шегиртлеринен берабер сонъки ибадет ичюн адамсыз ерге чекильди (Юх 18:1). Амма шунунънен берабер, Израильде Б.лар путперестлик ерлери де эди (Еш 1:29).

II. Сув чокълугъы ве гурь осюмликлер аркъалы Б.лар чокъусы алларда берекетлик тимсали сыфатында хызмет эте эдилер. Бойледже, Баш 13:10-да Содом ве Гомора

Раббининъ Б.сынен кыяслана; Еш 58:11 ве Йрм 31:12-де Алла айрыджа истидат берген адамларны «сувнен толу» Б.нен кыяслайлар; Ехез 31:8-де халкълар тереклерге ошай, ер исе — Алланынъ Б.сына.

Ехез 31:9: «Мен оны сыкъ-сыкъ далларнен гузеллештирдим, РАББИнинъ багъчасындаки эписи Эдем тереклери оны кунълей эдилер».

БАГЪЫШЛАВ — рус. **Благословение.**

Еуд. *бэрах*; юн. *эулоиа*. Б. дегенде (къаршылыгъы — къаргъыш) М.К. мерамет бахшышыны, адамгъа олгъан эйликни я Алланынъ Озюнден, я да Алланынъ ирадесине ола арекет эткен адамдан кельгенини козьде тутуа. Багыда Б. адамгъа сёз вастасынен эне, багыда къол къоюлувынен. Адамгъа берильген Б. онынъ несили, мулъкю ве чевресинде даркъалмасы мумкюн. Багышлангъан озю Алла Б. менбасы олмакъ мумкюн (тень. Баш 12:3); Якъуп огъул ве торунларыны багышлай (Баш 48; 49), Муса исе — Израиль къабилелерини (Текр 33). Кимерде Б. деп бахшышларны да адлайлар (Баш 33:11; тень. 1Пад 25:27; 4Пад 5:15). Адамгъа ёлланылгъан Б., Алла севгисининъ ифадеси, бахшыштыр (Текр 7:13). Алланынъ Б. чокъсайылы несиля (Баш 1:28), саипликте олгъан топракъ, бол-берекет, мал номайлыгъы (Баш 39:5; Текр 28:3-5; Эюп 42:12; Збр 64:11), омюр аманлыгъы ве душманлардан къорчалавны багышлай (Баш 14:19 в.и.; Збр 28:11). Байрам ибадетлери заманында, Харун несили олгъан руханийлер халкъны багышлайлар. Падишалар да халкъны багышлайлар (Давут — 2Пад 6:18; Сулейман — 3Пад 8:14).

Баш 27:12: «Барып да, бабам мени тутып бакъса, мен онынъ юзю огюнде яланджы олып, башыма багышлав дегиль, къаргъыш къазанырым!»

БАЗАР (*син.* Мейдан) — рус. **Торжище, рынок, базарная (городская) площадь.**

Бош ер, башта шеэр къапулары янынъдаки, сонъундан исе шеэр ортасында мейдан. Мында алыш-вериш япыла (Еш 23:3; Ехез 27:12,13), мында да суд этиле (Фаал

16:19) ве субетлер кечириле (Фаал 17:17-28), эм де сатыджи ве келип-кечкенлерден гумрюк алына эди. Б.да ичтимаий омюрнинь вакъиалары кечириле (Мк 12:38; Лк 11:43; Фаал 17:17), ишчилер ишке алына (Мт 20:3) ве балалар ойнай эдилер (Мт 11:16,17). Мында, Иса тедавийлесин деп, хасталарны кетире эдилер (Мк 6:56).

Лк 11:43: «Фериселер, алынъыз беля! Сиз синагогаларда энъ сайгъылы ерде отурмакъны ве базар мейданларын-да халкътан урьметли селям алмакъны севесиз».

БАЙЛЫКЪ (*син.* Зенгинлик) — *рус.* Богатство.

Байлыкъ — яшайыш ихтияджынынъ севиесинден чокъ кере зияде олгъан мал-мулькке саип олмакътыр. Алла инсафлыгъа бахшыш оларакъ байлыкъ бере биле (Икм 10:22), сынавдан кечкени ичюн мукъяфат сыфатында ола биле (Эюп 42:10) я да гъайрет косьтергени ичюн (Икм 12:27). Амма оны инсафсызлар да адалетсиз ала билелер (Збр 72:12). Б. инсафлыкънынъ ольчюси олмаз, тамам фукъарелик Алланынъ алдында къабаатлыкъ олмагъаны киби (къыяс. Икм 28:6).

Икметли дуvasын-да шойле дей: «Бош шейлерни ве ялан-ны менден узакълаштыр, мени не фукъаре, не де зенгин эт, тек керек олгъан ашны бер манъа. Ёкъса боллукъ корип, мен: „Кимдир о Рабби?“ — айтарым да, Сенден ред этерим, я да фукъарелешип, хырсызлыкъкъа урулырым ве Алламнынъ Адыны лекелерим». (Икм 30:8-9). Б. онынъ сайби ичюн хавфлы олмакъ мумкюн. Ве Б. даа олмагъанда да, онгъа ынтылуw адамгъа инсафлыкъ ве инсафсызлыкъны айырмагъа кедер эте биле (1Тим 6:9). Даа бир телюке Б. кетирген къопайлыкъта ята: «Зенгин адам озюни икметли саяр» (Икм 28:11). Пейгъамбер бойле дей: «Бай адам байлыгъынен макътанмасын» (Йрм 9:23). Эгер бир адам Б. багъланып къалса, бу онынъ келеджектеки эбедий аятыны хавф астына къоя: «Зенгин адамнынъ Кок Падишалыгъына киргени къыйын оладжакъ» (Мт 19:23 ве башкъ.). Б. зарар да кетире биле: «...зенгинлер, алынъыз беля! Сиз энди теселли таптынъыз!» (Лк 6:24).

Акыкый Б. тек Аллада ола биле. Бойле Б. адамгъа рухий кучь бере. О, Алланынь берген икмети ве онынъ мейваларындан ибарет (Икм 8:11,18 ве башкъ.), Алла бизге берген мераметлик ве эйиликтедир (Эф 1:7; 2:4), ве О, бизим юреклеримизни толдурган севгидедир (Рим 5:5; Флп 1:9). Озюни зенгин сайгъан адам эр шейини джойып, фукъареликке тюше биле (Сыр 3:17; 1Кор 4:7 в.б.). Рухий Б. даима чокълаштыргъан адам Алланынь эйилигини кореджек, Алланынь энъ яхшы берекетинден тояджакъ (Збр 35:9).

Збр 72:12: «Ана ойледир инсафсызлар: эр заман аман-эсен яшайлар, байлыкъларыны чокълаштыралар».

БАЙРАМЛАР — *рус. Праздники.*

Исраиллилер эсас учь байрамны къайд эте эдилер: Мысырдан чыкъкъанларыны хатырлаткъан Песах Байрамы, махсул джыймагъа башлагъанларында — Биринджи Махсул Байрамы (Афталар Байрамы, я да Берекет Байрамы) ве махсул джыймакъны битиргенлеринде — Чалашлар Байрамы. Ондан гъайры олар даа Одеме Кунюни къайд эте эдилер. Шу куню бутюн халкъ аштан вазгечип Алладан озь гуналарынынъ багъышланмасыны сорай эдилер. Песах Байрамы — (къ.еуд. *Песах*) еудийлернинъ энъ муим байрамы, еудийлерни Мысыр къуллугъындан къуртулгъанларыны анъдыра. Бу байрам Нисан айында 15-инджи кунюнде (март-апрель айында) отъкериле эди. Къадимий заманларда еудийлер бутюн Исраиль мемлекетинден ве башкъа топракълардан Песах Байрамыны къайд этмек ичюн Ерусалимге келип, Аллагъа ибадет эте эдилер. Песахтан сонъ еди кунъ девам эткен Маясыз Пишкен Пите Байрамы башлана эди. Бир афта ичинде еудийлер тек маясыз пишкен отъмек ашай эдилер. Инджильде бу эки байрам бир байрам сайыла. Шу кунълери Иса Месих хачкъа мыхланып ольдюрильди ве тирильди. Ондан сонъ Песах месихчилернинъ энъ буюк байрамы — Исанынь Тирилюв Байрамы олды. Песах ашы олгъан къурбан къозусына да «песах» дей эдилер. Чалашлар Байрамы — (къ.еуд. *Сукъкъот*) баба-деделерининъ

сахрада юрген вакъытта чалашларда яшагъанларнынъ хатырасына багъышланып отъкерильген байрам. Байрам Тишри айынынъ 15-инджи куню (кузьнинъ башы) башланып, еди кунь девам эте эди. Ондан сонъ секизинджи кунь — байрам раатлыгъы келе эди. Биринджи Махсул Байрамы (Афталар Байрамы, Берекет Байрамы) — (къ.юн. *Пентэкостэ*, сёзю-сёзюне «эллинджи кунь») Песах Байрамындан еди афта кечкен сонъ кечириле эди. Бу байрамны «Синай дагъында берильген Къанун» байрамы киби къайд эте эдилер. Шу куню тек Фелестинде яшагъан дегиль, башкъа ерлерден де бутюн еудийлер Ерусалимге кельмеге аракет эте эдилер. Исанынъ биринджи шегиртлери Берекет Байрамында Мукъаддес Рухкъа толдылар.

Нах 1:15: «Эй, Ехуда! Байрамларынынъны яп ве адакъларынынъны беджер; ярамай адам сенинъ топрагъынъдан бир даа кечмейджек, о, бутюнлей ёкъ этиледжек».

БАКЪЫДЖЫ (ИМАНЛЫЛАР ДЖЕМИЕТИНИНЪ БАКЪЫДЖЫСЫ) — рус. Епископ.

Б. сёзю юн. *епископос* («незаретчи», «къоруйджы») сёзюнден келип чыкъа ве Я.В.те ильк иманлыларнынъ джемиетиндеки вазифелерден бирини анылата эди. Даа Къадимий Юнанистанда незаретчилер, девлет мемурлары, фельсефеджилер в.б. *епископой* деп адлана эдилер. Я.В.те Б. муайен бир ер джемиетининъ даа незаретчи вазифесини беджермей эдилер. Джемиетлер идаре этильмесини акъсакълар я да бакъыджылар шурасы беджере эдилер; Я.В.те Б. («незаретчи») ве «акъсакъл» терминлери манадаш сёзлер киби къулланалар (мес., Фаал. 20:17,28). Б. сёзю адет узьре чокълукъта къуллана (*епископой*). Ерли джемиетте бир къач Б. ола эди (Флп 1:1), оларнынъ вазифесине джемиетнинъ идаре этильмеси кире эди, олар «Алла ве Рабининъ иманлылар джемиетини отлатмагъа» керек эдилер (Фаал 20:28). Бу сёзлерни Павел эльчи Эфес акъсакълларына (17 ает.) яни Б.ларгъа («незаретчилерге») (28 ает.), Петр эльчи исе — акъсакълларгъа (1Пётр 5:1 в.и.) айткъан эди. Алла сюрюсини отлатмакъ вазифеси чобанларнынъ

(башлыкъларнынъ, пасторларнынъ) бойнуна къююла эди (Эф 4:11), эм де бу Исанынъ Озю 1Пётр 2:25-ге «джанларынъызнынъ Чобаны ве Бакъыджысы» деп адлангъанынен айрыджа къайд этиле. Б.нынъ вазифесини Павел эльчи акъыл огретюв ве насиат берювде, яни джанлары акъкъында къасевет чекиювлеринде коре (Тит 1:9). Бу Еуд 13:17-ге тенъ келе, мында да башлыкълар акъкъында олар «юкъламайып джанларынъызны бакълар ве бунынъ акъкъында джевап береджеклер» деп айтыла. Бизим акъикый Б. («къоруйыджы») — Исанынъ Озю (2Пётр 2:25). 1Тим 3:1-де в.и., эм де Тит 1:7-де Б. вазифесинде олгъан адамгъа зарур олгъан хусусиетлер адлана (Тит 1:5,7-де «акъсакъл» ве «Б.» манадаш сёзлердир). Бу талаплар тек Б. ким оладжакъ экен къарар къабул этювде муим олмайып, Б. озюне де озю-озюни тешкермеге ве даимий рухий осьмесине ярдым этмелилер. Павел эльчининъ фикрине коре, Б., «Алла эвининъ къуруджысы» олып, акъыллы ве сабырлы олмакъ керек, атта месихчи олмагъан адамларнынъ огюнде урьмет къазанмагъа борджулу.

1Тим 3:2: «Бакъыджы къабаатсыз олсун, тек бир апайгъа эвленген, айыныкъ фикирли, акъыллы, эдепли, мусафирчен, огретмеге къабилиети олгъан адам олсун. О, ичкиджи ве къызматабан олмасын, лякин йымшакъ, къавгъа этмеген, акъчаны севмеген адам олсун».

БАЛА (син. Йигит) — рус. **Отрок, младенец, малое дитя.**

Еуд. *йелэд* ве *наар*, юн. *пайс* М.К.та бир къач маналарда къулланылгъан. 1Пад 4:21-де яны догъгъан бала, 1Пад 1:25-те кокиюстен кесильген Смаил козьде тутула. Айны еуд. сёзлери М.К.та эм къундакъ баласы (Чыкъ 2:6; 2Пад 12:16), эм яш бала деген мананы анълаталар (4Пад 2:23; 5:14; 11:6). Бу сёзлер эм генчлерге, меселя, Гидоннынъ буюк огълу (Къад 8:20), эм яш Давуткъа нисбетен къулланыла эди (1Пад 17:33). Базы ерлерде яшыны тек тахминен аныкъламагъа мумкюн: меселя, Исмаил Баш 21-де тасвирленген вакъиалар вакътында 15-16 яшларында эди (Баш 16:16; 21:5,8,12), Юсуф (Баш 42:22), Рубен о вакъыт акъкъында айткъанда,

тахминен 17 яшында эди (Баш 37:2), ве Юсуфнынъ ба-
зы огъулары, Якъуп ольгенде, йигирми яшында ола
биле эдилер (Баш 41:50; 45:11; 47:28). Базыда «огълан»
ве «генч» аныламлары параллель шекильде къулланыла
(Агъл 5:13).

Мк 16:5: «Къабир ичине кирип, устюнде узун беяз урбасы
олгъан бир йигитни онъ тарафта отургъаныны коръди-
лер ве пек шаштылар».

БАЛАЛАР (*син.* Огъулар; къундакъ балалары; эвлятлар) —
рус. Дети, сыновья, младенцы, чада.

М.К.та «балалар» я да «огъулар» сёзлери, адамнынъ тек
озь балалары дегиль, онынъ торунлары ве торунла-
рынынъ балалары, яни келеджек несиллерни бельги-
лейлер. Бу сёзлер кочъме манада къулланылгъанда,
чаресизлик ве табилик я да бильмемезлик ве етиш-
мемезликни бильдирелер (Мт 18:3; 1Кор 14:20; 1Пётр
2:2), я да бирде-бир хусусиетинен башкъаларына оша-
магъан, я да эвлятларгъа нисбетен мунасебетинен айы-
рылгъан адамларны козьде туталар, мес. «ярыкънынъ
огъулары» я да «бу дюньянынъ огъулары» (Лк 16:8;
Эф 5:8), «олюм огълу», «джеэннемнинъ огълу» (Мт
23:15), «Шейтаннынъ огъулары» (13:38). Чокъ сайылы
несиль къуванч ве бахытны анылата эди, бу Алланынъ
мерамети деп сайыла эди (Текр 28:4; Эюп 5:25; 3бр
126:3; 127:3 в.и.; Икм 17:6). Баласыз къорантада Алла-
нынъ джезасыны коре эдилер (Баш 30:23; 1Пад 1:6 в.и.;
Еш 47:9). Исраиль аналары узун вакъыт девамында ба-
лаларны эмиздире эдилер (Баш 21:7 в.и.) ве бала тек
эки-учь яшына кельгенде, оны ана сютюнден айыра
эдилер (1Пад 1:23). Баланынъ адыны сыкъ-сыкъ анасы
берген, амма базыда бабасы да буны япкъан. Я.В. дев-
ринде огълан баланынъ ады догъгъанындан сонъ секи-
зинджи куню, сюннет этильгенде бериле эди (Лк 1:59;
2:21). Биринджи догъгъан бала, эписи тонгъучлар ки-
би, Раббиге багъышлана эди; оны Азиз Ерге кетирип,
беш кумюшке сатын алмагъа керек эди (Сай 18:15 в.и.).
Аятынынъ биринджи йылларында огълан ве къыз бала-
лар анасынынъ незаретинде берабер осе эдилер. Сонъ,

огълан баланынь тербиелевини бабасы озь бойнуна ала эди; зенгин кьоранталарда тербиедилер бар эди. Къанун бабаны балаларгъа Раббининь ишлери ве Сёзю акъкъында тариф этмеге меджбур эте эди (Текр 4:9 в.и.; 6:6 в.и.; 20-25), чюнки бутюн икметнинь башы — Раббиден кьоркъмакътыр (Икм 1:7 в.и.). Б. бабасынынъ мулькиети сайыла эди, оны ыргъатлыккъа биле сатмагъа акъкъы бар эди, амма тек исраиллилерге (Чыкъ 21:7). Чокъусы алларда М.К.та бабасынынъ борджлары ичюн мурабааджыгъа ыргъатлыккъа берильген Б. акъкъында сёз алып барыла (4Пад 4:1; Нех 5:5; Еш 50:1). Баба кызларыны кимге акъайгъа береджегини озю кьарарлаштыра эди, эксериятнен огъуларынынъ эвленив меселесини де озю чезе эди. Эгер Б. агъыр джинает япса, бабасынынъ оларны олюм джезасына бермеге акъкъы бар эди (Баш 38:24; Текр 21:18-21), амма озюнден озю укум этмесин деп, сонъки олюм джезасыны илян этмек акъкъы шеэр акъсакъалларына бериле эди. Къанунда Б.гъа ана-бабаны урьмет этив акъкъында чокъ васиетлер бар (Чыкъ 20:12; Лев 19:3; Текр 5:16; кыяс. Икм 1:8 в.и.; 13:1). Баба я да анасына кьаршы сёз айткъанни Алла лянет этеджек ве оны, баба я да анасыны ургъан адамны киби, ольдюрмеге керек (Чыкъ 21:15,17; Лев 20:9; Текр 27:16; Икм 20:20; Мт 15:4). Я.В. Э.В.нинь эмирини лягъу этмеги, амма бирден эм Б.гъа, эм ана-бабаларгъа мураджаат эте (Эф 6:1-4; Кол 3:20 в.и.); Исанынь сёзлери Б.нынъ ана-бабасына олгъан багънынъ сынъырыны бельгийей, ве биринджи ерге Б.нынъ Аллагъа ве Онынъ ирадесине таби олмакъны кьоя (Мк 3:33-35; Лк 9:59-62; 14:26).

Икм 4:1: «Балалар, бабанъызнынъ огютини динъленъиз, акъыллы олмакъ ичюн, къулакъ асынъыз».

БАРЫШЫКЪ — рус. Примирение, умиротворение, умилоствление.

I. Еуд. *киппэр* фиилининь эсас манасы — «одемек»; «барыштырмакъ», «ятыштырмакъ» в.б. сёзлеринен терджиме этильмек мумкюн; онъа сойдаш кельген *кофэр* исими одевни аньлата. Бу эки сёзнинь манасына

коре, санки бирде-бир къабаатны унуттырмакъ макъсадынен бахшыш кетирильмеси акъкъында лаф юрестиле деген къараргъа кельмек мумкюн. Диний хызметте *кипнэр* сёзю «Аллагъа къурбан чалып, къабаатыны одемек ве багъышланмакъ» манасыны ташый (башта бир Левит ве Сайылар китапларында), амма о, умумий манада да: «биревнинъ огюнде олгъан къабаатынъны одемек» деп, расткельмек мумкюн. Юн. *гиласкомай* сёзюнинъ манасы кениш — (Алла я да адамны) «ятыштырмакъ» манасындан «сатып алмакъ» манасына къадар. Септуагинтада, адет узьре, бу сёз иле еуд. *кипнэр* сёзю терджиме этиле, Я.В.те исе о тек Лк 8:13-те расткеле («мангъа мераметли ол»). Еуд 2:17, 1Юх 2:2, 4:1-да исе *гиласмос* исими къулланылгъан. Я.В.те (*ано*) *каталлассо* фиили ве *каталлагэ* исими (Рим 5:10,11; 11:15; 1Кор 7:11; 2Кор 5:18-20; Эф 2:16; Кол 1:20,22), эм *диалассомай* (Мт 5:24) чокъча къуллана. Бу сёзлер башында «денъишмелер япмакъ», «денъиштирмек», «бири-биринен алмашмакъ» ве «бирининъ ерине дигерини берюв», «къарышыкълыкъ» маналарыны анълата эдилер, сонъундан олар «барышыкъ» манасына наиль олып, лакъырды юнан тилинде бойле манада къуллана эдилер.

II. «Барышыкълыкъ» энъ эвеля «адамларнынъ барышкъанларыны» козьде тута. Бойлеликнен, Якъуп агъасы Исавны алдаткъаны ичюн, о, гъазапланадыр деп, ачувыны ятыштырмакъ макъсадынен къаршысына зенгин бахшышлар йиберди (Баш 32:20). Икметли адам падишанынъ гъазабыны ятыштырмакъ мумкюн (Икм 16:14; тень. 25:15). Иса иманлы адам Аллагъа бахшыш кетиреджегинден огюне дин къардашынен барышмагъа тевсие эте (Мт 5:24). 1Кор 7:11-де «барышмакъ» айырылгъан адамларны бирлештирмек манасыны анълата. Бутюн кетирильген мисаллерде, акъикъий я да козьде тутулгъан къабаат нетиджесинде аралары бозулгъан адамларны барыштырмакъ вазифеси турадыр.

III. Эр бир гуна, яни Алланынъ эмирине къаршы чыкъкъан арекет, Алла ве айры адам я да Алланынъ халкъы иле мунасебет бозулмасына алып бара. Алла япылгъан

гуна ичюн ачувлана ве, адамлар Алла эмирлерини бозгъан адамларны махкеме эткен сонъ барышыкъкъа наиль олып, бу къабаатны одеменгендже, онынъ акъибетлерини чекмеге меджбур эттире. Шунунъ ичюн Акъан бутюн къорантасынен къырылгъан эди (Ехо 7), Шаулнынъ къан тѣкип къабаатлы олгъаны ичюн исе, Давут онынъ еди торуныны гивонлыларгъа ольдюрмелери ичюн берди (2Пад 21). Тек гунакъяр къанынынъ тѣкюльмеси бойле къабаатны одеи ве мемлекетни Алланен барыштырып ола (тень. Сай 35:33). Эр алда, бу «арсыз къолнен» аселет япылгъан гуналаргъа, мисаль оларакъ, Элий аилеси руханийлернинъ гуналарына (1Пад 3:14) аит. Исраиллилерде Алла тайинлеген низам бар эди, онъа коре, башта бир аселет япылмагъан (Лев 4:2; 5:17), муайен бир гуналар, гунакъяр къанынынъ ерине (хусусан Левит китабыны бакъ.) къурбан айванларынынъ къанынен одельмеге мумкюн ве керек эди (бакъ. Левийлилер китабыны). Бойлеликнен, Исраиль халкъыны, яни бир бутюнлик оларакъ, Раббининъ джемиетини Алланен бирлештирип, исраиллилерни араларында япылгъан гуналар акъибетинден къуртармакъ (тень. Текр 21:1-9), Харун ве огуллары хызметлерининъ вазифеси (1Тар 6:49) эм де бутюнлей сарай хызметининъ макъсады эди (Нех 10:33; тень. 2Тар 29:24). Бу барышыкънынъ вастасы айваннынъ къаны эди. «Теннинъ джаны къандадыр. Мен оны сизге къурбан ери ичюн бердим, онен сизинъ джанларынъыз ичюн одеме этильсин. Бу къан джан ичюн одеме эте» (Лев 17:11). Алланынъ эмирине коре бойле арекет эткен руханий, къайд этильген алларда, башта бир аселет япылмагъан гуналарда (Сай 15:22-29), барышыкъкъа наиль олып, Алла бу адамнынъ я да бутюн халкънынъ къабаатыны багъышлай эди.

Э.В.теки къурбанлар тек озъ «арекет саасынен» сынъырланмайып, маиети боюнджа да Алланен оладжакъ толу ве девамлы барышыкълыккъа алып барамайлар. «Ич бир адам башкъасыны къуртаралмаз, о ичюн Аллагъа бахшыш бермез. Джан сатын алгъан фияты буюктир, адам бунъа ич иришип оламаз» (Збр 48:8,9). «Раббини

насыл кяршылайым?» (Микъя 6:6 в.и.) — деген суальге Микъя бойле джевап бере: «Эй, инсан! Эйилик не олгъаны санъя бильдирильди, РАББИ сенден не истегени де хабер этильди: адалетли арекет этмек, мераметни севмек ве Алланънынъ огюнде юваш юрекнен яшамакъ» (Микъя 6:8). Лякин адам Раббининъ огюнде сербест турсун дие (тенъ. Еш 6:3-5), Э.В.теки кърбанларнынъ кучю ёкъ эди. Бу, Алланынъ Озю яратып олгъан, Ешайда (6:7) кинаели шекильде берильген, янъы, эр тарафлама даркъалгъан барышыкъ мухтаджлыгъыннынъ алямети эди. Бу Э.В.теки темельде Я.В. илян этеки, Назарейли Исанынъ омрю ве олюми инсаниетликни Алланен сонъки ве толу барыштыра, эм тек бу барышыкъта. «Алланынъ огюнде мераметли ве ишанчлы баш руханий» (Еуд 2:17) олып, Иса Месих, Озь къаны ве Озь омрюни кърбан чалып, олюмге ляйыкъ олгъан адамларнынъ гуналарыны одеди (1Пётр 1:18 в.и.) ве бунен Алланен зарур олгъан барышыкъны теминледи (Рим 5:10,11). Алланынъ Озю, Озь севгиси ве мераметине ола, бу барышыкъны омюрге кечирди (1Юх 4:10), олюмге махкеме этильген гунакярларгъа гуналарынынъ багъышлавы ве акъланувыны багъышлап, кене Онъя ялваргъанларыны теклиф этти. Онынъ макъсады — «эр шейни», бутюн дюньяны Озюнен Месихте барыштырмакътыр (Кол 1:20). Бу бутюн адамлар ичюн Алла яраткъан барышыкъ эр кеске етип, олар бу бахшышнен къуллана бильсинлер дие, эр бири, барышыкъ акъкъында эшитип, оны иман иле къабул этмек кереклер. Шунынъ ичюн Алла «барышыкъ хызметини» (2Кор 5:18-21) Озь иманлылар джемиетине эмир этти, о, исе Месихнинъ адында риджа эте «Алланен барышынъыз». Бу Хайырлы Хаберни къабул эткен эр ким янъы инсаниетликке кирип, Бабагъа якъынлаша ве Онен бир Рух ичинде ола (Эф 2:11-22).

2Кор 5:19: «Эбет, адамларнынъ гуналарыны эсапкъа алмайып, Алла дюньяны Озюнен Месихнинъ ярдымынен барыштырды ве бизге барышыкъ хаберини даркъатмагъа буюрды».

Д.б.: Одеме этмек.

БАХТЛЫ (*син.* Огъурлы; хайырлы) — *рус.* **Блаженный, счастливый.**

Еуд. *ашре*; юн. *макариос*. 1) М.К.та бу сёз ер юзюнде ве келеджек асырда оны бахыт беклеген адамгъа нисбетен къуллана. «Бахтлы» сёзюнинь бойле манасыны биз Э.В.те «не де бахтлыдыр» ибаресинде тапамыз (Збр 1:1; 2:12; 31:1; Икм 3:13; Эюп 5:17; Фаал 26:2). 2) Э.В.те бахтлы адам деп, Рабби ер юзюндеки номай берекетинен, омюр боллугъынен (Эюп 29:11 в.и.; Збр 126:3-5), эсасы исе — Алланен догърудан-догъру сёйлешюв къуванчынен багъышлагъан адам сайылыр. Шунунъ ичюн Алла Къанунына бойсунгъан, инсафлы адам энъ юкъары дедже бахтлы деп сайылыр (Збр 1; 40; 118; 127). Аллагъа ишангъан эр кес бахтлы деп адланыр (Збр 2:12; 32:12; 39:5; 83:6,13; 111:1; Икм 16:20; Еш 30:18). Алла Озь халкъына мерамет бильдирип буюк сабыр эткени ичюн (Збр 31:1 в.и.; 32:12; 64:5; 143:15) бу халкъ бахтлыдыр (даа тень. Збр 83:6 в.и.; 88:16; 145:5). Алла джезалагъан адам да бахтлыдыр (Эюп 5:17 в.и.; Збр 93:12), чюнки бу джеза вастасынен адам къуртулыш ёлуна чыкъа. 3) Я.В.те къуртулыш ёлу да, бахыт ёлу да Иса Месихнинъ къурбаны иле ачылгъан — Алла Падишалыгъынен сыкъы багълыдыр (Лк 14:15; Сыр 19:9). Демек, Исаны ве Онынъ Сёзюни къабул эткен (Мт 16:17; 24:46; Лк 1:45; 11:28; Сыр 1:3), Оньа ишангъанлар (Юх 20:29) ве О ичюн ёлдан урулмагъан адам (Мт 11:6) бахтлыдыр. Кучьлю руху олмагъанлар, агълагъанлар, ювашлар, акъикъаткъа ач олгъан ве сувсагъанлар, мераметлилер, саф юреклилер, барыштырыджылар ве акъикъат ичюн къувулгъанлар хусусан Алланынь Падишалыгъына къуваналар (Мт 5:3 в.и.; къыяс. Лк 6:20 в.и.); Исаны корьген ве эшиткен козь ве къулакълар да бахтлы деп адлангъан (Мт 13:16; Лк 10:23).
Икм 3:13: «Икметке иришкен адам, анълайышкъа саип олгъан адам не бахтлыдыр!»

БАХШЫШ (1) (*син.* Берги) — *рус.* **Приношение, возношение, подарок, дар.**

Бахшыш (*еуд.* *терума*) — Раббиге, Азиз Ерге я да руханийге айырылгъан мукъаддес берги. 1) Э.В.те Азиз Ернинъ

кьюрулмасы ве теминленмесине (Чыкъ 25:2 в.и.; 35:5 в.и.; 36:3 в.и.), Сулейман сарайынынъ кьюрулмасы ве теминленмесине (4Пад 12:4 в.и.; 22:4 в.и.; 1Тар 29:2 в.и.), кюрбан чалув мерасими ичюн (2Тар 30:24), экинджи сарай кьюрулмасы ичюн (Узеир 8:25) гоньюлли Блар анъылалар. 2) Эр бир джан ичюн Къанун иле тайинленген берги: 20 яштан буюк эр бир исаилли Раббиге Б. оларакъ Азиз Ерге ярым шекель бермеге борджлу эди (Чыкъ 30:13 в.и.; Мт 17:24,27). 3) Гуна ичюн кюрбан чалгъанда, бузавнынъ ич алетлерини — ягъ, буюрек в.и. — чыкъарып, толусынен якъылгъан кюрбанлыкъта якъа эдилер (Лев 4:8 в.и.); ашлыкъ Б. кетиргенде де отъмекнинъ ярысыны якъа эдилер ве бу «Рабби ичюн хош къокъу» эди (Лев 2:9; 6:15; Ехез 45:13). «Шукюр кюрбаны» я да аманлыкъ кюрбаны замандаки котерильген бахшышлар, бахшышларнынъ дёрт чешитинден бирини тешкиль эте эдилер (Лев 7:12 в.и.). 4) Ашлыкъ Б.ы — руханийге берильген такос пите эди (Сай 15:19 в.и.; тень. Нех 10:37). 5) Левийлилернинъ бергиси олар халкътан алгъан онда бир пайынынъ онда бир пайы эди; «онда бир пайынынъ онда бир пайыны» левийлилер «Раббиге берги» оларакъ руханийлерге бере эдилер (Сай 18:26 в.и.; Нех 10:39). 6) Руханийлернинъ Б.ы — кюрбаннынъ бир къысмы эди. Бойледже, огюз ве къойлардан оларгъа «омуз, ченге ве къарын» тие эди. Оларгъа даа ашлыкъ, шарап, ягъ ве къой юнюнинъ «биринджи берекетлери» бериле эди (Сай 18:11-13; Текр 18:3 в.и.; Нех 13:5).

Сай 28:9: «Раатлыкъ куню эки баш бир йыллыкъ къусурсыз къочкъарны, ашлыкъ бахшышы оларакъ зейтюн ягъынен къарыштырылгъан эки чанакъ энъ яхшы богъдай унуны ве тёколеджек бахшышны кетиринъиз».

Д.б.: Кюрбан.

БАХШЫШ (2) (*син.* Рухий бахшыш; Мукъаддес Рухнынъ бахшышы; Мукъаддес Рух берген къабилиет) — *рус. Дар, дарование, талант.*

Энъ муим «Алланынъ бахшышы» — Иса Месихтеки эбедий яшайыштыр (Юх 4:10; Рим 6:23). Месих «адамларгъа бахшышлар берди» (Эф 4:8). О, адамларгъа Аллагъа ёлны

ачып, адалетли ве азиз Раббинен сөйлешмеге имкян беренинден гыйры, оларгъа Б. оларакъ Мукъадес Рухны (Юх 14:16; 16:7; Фаал 2:38) ве онынъ махсулларыны: төвбе (Фаал 5:31), ишанч (Эф 2:8), севги (Рим 5:5), къуванч, тынчлыкъ-аманлыкъ, сабыр, мерамет, йымшакълыкъ, озюни къолда тутув (Гал 5:22,23) берди. Эписи иманлылар Алладан рухий бахшышлар алалар, Алла оларны Озь ирадесине коре, иманлыларнынъ джемиетинде чешит вазифе беджермелери ичюн, бере (Рим 12:6; 1Кор 7:7; 12:4,9; Эф 4:7-16). Э.В.те Алланынъ Руху базада муайен бир адамларгъа энип, оларгъа муджизелер япмагъа, пейгъамберлик этмеге ве хасталарны тедавийлемеге кучюни багъышлай. Рухий Б.лар берильген адамлар халкъкъа ёлбашчылыкъ эте эдилер, ваазлар окъуп, Алланынъ Сөзюни даркъата эдилер. Лякин руя ве пейгъамбер тюшлери тек пейгъамберлерге ёлланмай эдилер. Сай 11:24 ве илериде, Рух эм Муса, эм етмиш акъсакълалар устюне эне эди. Мукъадес Рух, пейгъамбернинъ кунъ эвельден хабар этмесине коре, бутюн Алланынъ халкъына тек янъы васиет тизильгенинден сонъра энмек керек эди (Ёэль 2:28,29; къыяс. Мк 16:17). Я.В.те 1Кор 12:8-10-да берильген, Рухнынъ докъуз Б.ы айыралар: икмет, бильги, иман, тедавийлев, муджизе япув, пейгъамберлик япув, рухларнынъ фаркъына барув, чешит тиллер ве тиллерни анълатув. Б.лар тек севги вастасынен толулыккъа наиль оларар (1Кор 12:7): «севгиге ынтылынъыз; рухнынъ бахшышларыны да алмагъа истенъиз» (1Кор 14:1,12,31,39; Эф 4:3; 1Тес 5:19 в.и.). Мукъадес Рух Б.ларны эр бир адамгъа, Озь истегине коре, хусусий алда бере (1Кор 12:11). М.К.та «даа буюк къабилиетлерни бахшыш оларакъ алмагъа истемек» кереклиги акъкъында айтылса да (1Кор 12:31; 14:1,5,13), адам оларны истегине коре сайлап оламай, о, эписи олмагъан, муайен бир Б. ала (1Кор 12:4,30). Эписи месихчилерге рухий Б. алмакъ ичюн дува этмеге керек (1Кор 14:1; къыяс. Лк 11:13; Фаал 1:4,14). Рухий Б.ларнынъ чешит джедвеллери бар (бакъ. Рим 12:6-8; 1Кор 12:8-10; 12:28-31; Эф 4:7,11 в.и.; 1Пётр 4:10 в.и.). Бойледже, Б.ларнынъ микъдары ве маиети аныкъ бельгиленмеген.

Юх 4:10: «Эгер сен Алланың бахшышыны ве „Мангя ич-меге сув берсе“, дегенининъ ким олгъаныны бильсенъ, Ондан сен озюнь сув истер эдинъ, ве О сангя тири сув берер эди».

БАХЫТ ЭМИРЛЕРИ — рус. Заповеди блаженства.

Иса дагъ устюнде адамларны огреткенде, бу эмирлерни сёзюнинъ башында айтты. Матта бахыт эмирлерининъ докъуз данесини айтып берди (Тф. 5:3-11), оларнынъ секиз данеси учюнджи шахыста ифаделене («бахтлылар...»), бир данеси исе экинджи шахыста («сизлер бахтлысыз...»). Ильк секиз Б.Э. эки кысымгъа болюне (ает. 3-6 ве 7-10). Маттадаки Б.Э.нинъ докъуз данесине Луканынъ китабында дёрт эмир тенъ келе (Лк 6:20-23), оларнынъ янында дёрт дане окюнч чагырув ер ала (ает. 24-26). Бунен берабер, Лукада эписи шиирлер догърудан-догъру хитап этюв тарзында ифаделене. Исанынъ пейда олувынен ер юзюнде Алланынъ Падишалыгъы якъынлашты (Мт 3:2; 4:17; Мк 1:15). Ешая пейгъамберлик эткен Месих пейда олды, онынъ акъкъында Ешая шойле дей эди: о, алчакъгонъюллилерге хайырлы хабер этмеге, юреклери кырылгъанларгъа шифа бермеге келеджек (Еш 61:1 ве сонъ.; Лк 4:18). Бутюн халкъы топракъкъа эбедиен саиплик этеджек (Еш 60:21; тенъ. Збр 36:9); Аллагъа иман эткенлерни о, къуртулыш урбаларына кийиндиреджек (Еш 61:10), оларгъа догърулыкъ эменлери, Раббининъ сачкъанлары дейджеклер (Еш 61:3). Иса Раббининъ разылыкъ йылы акъкъында айтмагъа чагырылды (Еш 61:2; Лк 4:19). Бундан шойле нетидже чыкъармакъ мумкюн ки, Б.Э. ве ваделери Исанынъ шахсы ве фаалиетинен багълыдыр, О, оларны янында топлангъан адамларгъа илян эте (Мт 5:1-11; Лк 6:20). Б.Э.нде эскериятнен джемиетте итибарсыз ве урьметсиз олагъан адамлар биринджи ерде туралар, оларнынъ кыймети ве ярарлыгъы ёкъ, ич бир шейге ярамагъан ве кучюк адамлардыр. Олар толусынен Онгя таяналар, джан-гонъюльден Раббиге ве Онынъ ярдымына эманет этелер. Сонгъра Иса башкъа адамларгъа кече, бу адамларда Алланынъ кучю ве севгиси корюне: олар

мераметлидир, чюнки Алла Озю мераметли (Текр 4:31; Нех 9:17,31), пак юрекли (тень. Збр 50:12), тынчлыкъсевер, Алланынъ дегени киби арекет эткенлер (Лев 26:6; Эюп 25:2; Кол 1:19,20; тень. Рим 15:33; 16:20), ве Алланынъ акъыкъаты тарафында тургъанлары ичюн къувулгъанлардыр (Мт 5:7-10). Мында лаф айры адамлар акъкъында дегиль, умумий аят принциплери акъкъында кете. Бу принциплер яшайышнынъ чешит-тюрю ал ве вазиетлеринде ачылалар. Мында Алла догърудан-догъру арекет этиджи киби анылмаса да, Исанынъ динълейиджилери бу кинаели сёзлерни анылайлар ве эмирлерде Онынъ арекетлери акъкъында лаф кеткенини билелер: Алла оларны тойдуыр ве теселли берер, оларгъа мерамет эйлер; О, оларгъа Озь Падишалыгъыны ве ер юзюни берер; оларгъа эвлятларым дер ве Озюне шурет ичинде бакъмагъа рухсет этер (1Кор 13:12; 1Юх 3:2; Сыр 22:4). Б.Э. ве ваделер тек Месихте япыла билірлер.

БАШ МЕЛЕК — рус. Архангел.

Бакъ.: Мелек.

1Тим 4:16: «Гүрюльтинен айтылгъан эмир эшитильгенде, баш мелекнинъ сеси янъгырагъанда ве Алланынъ борусы чалгъанда, Рабби Озю коктен энеджек ве Месихке иманнен ольгенлер биринджи олып тириледжеклер».

БАШ РУХАНИЙ — рус. Первосвященник.

- I. Б.р. унваны эксериетнен омюр бою берильген ве буюк огълуна мирас олып кечкен. Исраиль халкъынынъ биринджи Б.р. Харун олгъан, онынъ ишини башта Элазар, сонъ Пинехас девам эттилер (Сай 20:26; Текр 10:6; Къад 20:28). Ильястан эвель я да ондан башлап, бу вазифе Харуннынъ кучюк огълу Итамарнынъ къорантасына кечти (1Пад 1:9; 1Тар 24:1-6). Давутнынъ девринде Авиатар ве Цадокъ бераберликте хызмет эттилер. Амма Сулейман Авиатарны Анатоткъа сюрюн эткен сонъ, Цадокътан башлап бу вазифе тек Элазар эвлятларынынъ имтиязы олды (3Пад 2:26 ве 35).
- II. Б.р. агъа-къардашларынынъ бири эди, онынъ башына ягълав ягъы сюртюльген, о, мукъаддес урбаларны

киймеге багышланган (Чыкь 29:30; Лев 4:3,5,16; Лев 21:10). Муса Харун ичюн азырламагъа буюрган азиз урбаларнынъ тасвири Чыкь 28:2-39-да берильген. Урбалар кокрек торбасы, эфод, усть урба, нагышланган тюп урба, чалма ве бель къушагъындан ибарет эди. Усть урбанынъ енълери олмагъан ве, ихтимал, узунлыгы табанларына къадар эди. Онынъ этеги ренкли юнъ йиплерден япылган нарлар ве алтын чанъчыкъларнен безетильген. Усть урбасы тюбюнде руханий енъли тюп урба кийген, о да табанларына къадар узун экен. Усть урбасы кок юнъден япылган ве кольмек устюне кийильген, амма эфоднынъ тюбюнде эди. Оны башындан кирсетип кийгенлер, баш кирсетмек ичюн агъзынынъ четлери токбулган эди. Чыкь 39:22-де усть урба токбулгъаны бильдириле. Этегиндеки нарчыкълар Б.р.ге о да беджереджек эмирлерни хатырлатмакъ керек эдилер (бакъ. Сай 15:38-41), чанъчыкъларнынъ чынълагъаны исе, Чыкь 28:35-ке коре, руханий Раббининъ огреткенине коре кийинип, Онъа якъынлашкъанда олюм хавфындан къуртара эди. Усть урбасы эм саибине, эм Раббиге Б.р.нинъ азизлиги ве улулыгыны косътере эди. Б.р чалмасына мор йипнен пекитильген алтын тахтачыкъны ташыгъан, онынъ устюнде «Раббининъ азизлиги» сёзлери оюлган. Тахтачыкъ эр вакъыт Харуннынъ, ве ондан сонъ олгъан эписи Б.р.нинъ манлайыны къапаткъан (Чыкь 28:36-38). Бу алтын тахтачыкъ халкънынъ азиз бахшышларынынъ мукеммель олмагъаныны одемек керек эди. Амма эр шейден эвель Б.р. Раббининъ азиз олунган мультю сыфатында бельгиленген эди. Б.р.нинъ чалмасы, ихтимал, басмадан токбулган саргъы олып, башкъа руханийлернинъ баш кийимлеринден адынен фаркълы эди. Одеме Куню Б.р. тек кетенден тикильген халат, тюбюнде штан кийсин, белине къушакъ багъласын ве башына чалма сарсын (Лев 16:4).

III. Б.р.нинъ унваны пек шеревли эди ве мирас олып кече эди. Б.р.нинъ темизлигине нисбетен къатты талаплар къоюлган эди (Лев 21:10-15). Бабасы я да анасы вефат эткенде биле, онынъ, мерхум адамгъа тийип, озюни

арам этмеге акъкъы ёкъ эди. Онъа, башкъа руханийлерге разылыкъ этильген, матем бельгиси сыфатында башыны ачмагъа ве урбаларыны йыртмагъа ясакъ этильген эди (Лев 10:6). Шу вакъытта Б.р.ге мукъаддес ерни терк этмеге мумкюн дегиль эди (Лев 10:7). Б.р. тул я да къувулгъан апайгъа эвленип оламай эди, онынъ тек исаилли къызны алмагъа акъкъы бар эди, башкъа руханийлерге исе тул апайларгъа эвленмеге мумкюн эди.

IV. Б.р.нинъ вазифеси Сарай, ибадет ве руханийликнен багълы бутюн шейлерни бакъмакъ эди. О, озь гуналары ичюн (Лев 4:3-12) ве бутюн халкънынъ гуналары ичюн къурбанлар кетирмек керек эди (Лев 4:13-21), бельгиленген къурбанларны Одеме Куню байрамында кетирмеге керек эди (Лев 16). Бундан гъайры, айры муим алларда Б.р. Ур ве Тум ярдымынен Раббининъ ирадесини истемек керек эди (Лев 8:8). Б.р.ге эр бир руханий вазифелерини беджермеге мумкюн эди, ве сонъра о, раатлыкъ куню, янъы ай ве буюк байрамлар мунасебетинен къурбан кетире башлады. Вавилон эсирлиги вакътында (м.э. 587-538 сс.) Б.р.нинъ вазифелери беджерильмедди. Эсирликтен сонъ баш руханийлик тикленген эди. Б.р. эп арткъан итибар ве укюмнен файдаланып башлады, чюнки о вакъытта Исаильде падишалар ёкъ эди. Сонъ хасмонеилер (руханий падишалары) Б.р.нинъ ве падишанынъ укюмини бир адамда бирлештирдилер; бу вазиет Еудие мустакъилликни сакълагъанына къадар девам этти. Исанынъ вакътында Б.р. Синедрионда реис олып, сиясий джеэттен халкънынъ баш ребери эди, амма запт этиджи Рим акиметине бойсуна эди.

V. Еуд 5:5 в.и. коре, Месих Алланынъ Иманлылар джемиегининъ акъкъый Б.р. эсаплана эди. Эр йыл адамларнынъ гуналары ичюн къурбан кетирген Э.В.теки Б.р.лерден фаркълы оларакъ, Месих бизим гуналарымызны бир кере Озюне алды ве бизни Алланен барыштырып (Еуд 9:25-28; тень. Еш 53:11; Юх 1:29; 2Пётр 2:24), коклердеки Азиз Ерге кирди (Еуд 9:24).

Еуд 9:25-26: «Баш руханий айванларнынъ къанынен Энъ Мукъаддес Ерге эр йыл кире. Месих исе Озь къаныны чокъ кере кетирмек керекмей. Акис алда, О, дюнья

яратылгандан берли чокъ кере азап чекмек керек олур эди. О исе заманнынъ сонъунда бир кере пейда олды, Озюни кърбан этти ве адамларнынъ гуналарыны ёкъ этти».

Д.б.: Руханий.

БАШЛЫКЪ (*син.* Ёлбашчы) — *рус.* Начальник, вождь, савновник, военачальник.

М.К.та джемиетте юкъары унваны олгъанларгъа Б. дейлер, хусусан: Рим императоры (1Пётр 2:13), къады Йифтах (Кад 11:11), Вавилондаки эписи акъыллы адамларнынъ устюнде баш везир этип къююлгъан Даниял (Дан 2:48; 4:6) в.и.

I. Израиллилер арасында устюн унванны къабиле Б.лары ала эди (Сай 7:2; Текр 5:23; 29:10) ве халкънынъ Б.лары деп адлана эдилер (Чыкъ 22:28; Сай 25:4; Нех 11:1) ве несиль Б.лары, яни къабиле Б.лары (2Тар 1:2; Узе-ир 1:5; Нех 7:70). Джемиетнинъ Б.лары даа къабилелернинъ башлары ола эдилер (Чыкъ 16:22; 34:31; Ехо 9:15). Бундан гъайры, левийлилернинъ Б.лары (1Тар 15:16; Нех 11:16) ве Ерусалим шеэрининъ Б.лары ангыла (2Тар 29:20); 2) Я.В. девринде Б. дегенде чокъусы алларда Юксек Шура азаларыны назарда туталар (Лк 18:18; 23:35; 24:20; Юх 3:1; 7:48; 12:42). Э.В.те тюрлю арбий реберлерни, оларнынъ арасында Израильнинъ арбий Б.лары — бинъбашылары ве юзбашылары (2Тар 1:2; 4Пад 11:4,9), эм де дженк арабаларынынъ башлыкълары (3Пад 16:9; 22:31,32). Я.В.те «башлыкъ» сёзю Филиплер (Фаал 16:19), Тессалонике (Фаал 17:8) ве Эфес (Фаал 19:31) шеэрлериндеки мемуларнынъ тюрлю юксек унванларыны бильдирген юнан тилиндеки сёзлерден терджиме этильген. Ондан гъайры, Закий акъкъында Ерихондаки салымджыларнынъ Б.гъы сфатында киби айтыла (Лк 19:2). Ихтимал, сарай башлыгъы сарайны аш-сув ве башкъа шейлернен теминлев ичюн месуль олгъан, сарай мерасимлери ичюн джевапкъяр, о аркъалы падишагъа кирмек имкъялары ерине кетирильген. Сарай Б.гъы унванынынъ эмиети акъкъында Еш 22:15 в.и. айтыла. Эвнинъ башлыгъы — озь шорбаджысынынъ эвинде эв идареджиси. Бу унван эв

саиби тарафындан буюк ишанчны козьде тута, шунынъ ичюн эльчи Павел эльчилер ве епископлар акъкъында «Алланынъ сырларыны бильдиргенлер», дей (1Кор 4:1 в.и.; Тит 1:7).

Баш 41:39-40: «Алла бунынъ эписини санъа ачкъаны ичюн, сен киби акъыллы ве икметли адам ёкътыр. Эвиме башлыкъ оладжакъсынъ. Бутюн халкъым сёзюнъни тутаджакъ, мен сенден ялынъыз тахтнен буюк олурым».

II. М.К.та Б. сёзюнен еудий *шалиш* сёзю да анылатыла, башында онынъ манасы, ихтимал, дженк арабасында къалкъан туткъан учюнджи аскерни анылата эди. Сонъ, падиша онынъ къолуна таянган везир (4Пад 9:25; 15:25) манасыны анылата эди (4Пад 5:18; 7:2,17,19), эм де юксек мертебели аскер башлыгыны (Ехез 23:23) я да башлыкъ вазифесинде олган аскерни анылатты (3Пад 9:22; 2Тар 8:9). Чыкъ 14:7 и 15:4-те бу еудий сёзю «арабалар башлыгы» ве «арбий башлыкъ», 2Пад 23:8 ве 1Тар 11:11-де «учевинден энъ буюги» ве «отуз аскернинъ башлыгы» киби бериле.

1Тар 11:11: «Булар да Давутнынъ къараман аскерлери: Хакъмонийнинъ огълу Яшовеам, Отуз Аскернинъ башлыгы. О, мызрагыны котерип, учъ юз адамны бир кереден ольдюрди».

Д.б.: Аким.

БЕДЕН (*син.* Тен; вуджут; эт) — *рус.* Тело; плоть.

I. Б. — ер юзюндеки омюрнинъ еридир (2Кор 5:6,8; Еуд 13,3; тень. Лев 17:11). Б. чокъусы алларда вуджут иле теньештирелер. Амма вуджут дегенде, башта бир джанлы темель, тири несне козьде тутула, Б. исе — джан ве рух ерлешкен муджизевий организмдир. Еуд. ве юн. метинлеринде адет узьре «Б.» киби терджиме этильген чокъ ибаре расткеле.

II. Инсан Б.и — Яратыджы Алланынъ къудрети ве икметининъ шаатлыгыдыр (Баш 1:26,27; 2:18-25; 3бр 138:13-15). Тюбю-темелинен бирдемликни мейданга кетирген ве джумлесинен Алла тарафындан эялланган Б., джан ве рух багъы муджизевийдир (1Тес 5:23; тень. 3бр 38:4; 72:26; Мт 6:25; 1Кор 5:3; 7:34; Якъ 2:26). М.К.та,

башкыя путперест динлерининъ мукъаддес китаплары ве къадимий фельсефеджилернинъ эсерлеринден фаркылы оларакъ, Б. акъкъында сайгысызлыкъ бильдирген ич бир сёз ёкъ. Платон Б.ге «джаннынъ зинданы» дей, Рим 8:23-те исе келеджекте «огъуллаы киби аладжагыны ве беденлеримизнинъ къуртулышы...» акъкъында айтыла. Он Эмир — Алла инсаний Б.ни къорчалап сакъламагъа истегенининъ догърудан-догъру шаатлыгыдыр (Чыкъ 20:1-17). Эмирлерни туткъан адамгъа онынъ ер юзюндеки яшайышынынъ узайджагы ваде этиле (Чыкъ 20:12). Иса Месихнинъ Б.де кельгени теннинъ мукеммеллигининъ энъ юкъары тимсали олды (Юх 1:14). Иса — Алланынъ инсанетке бахшышыдыр. О, беден хасталыкъларыны ёкъ эте, зайыфларны тедавийлей, олюлерни тирильте эди. Алла Исанынъ тенинде кельгенинден заман (1Тим 3:16), иманлыларнынъ Б. Мукъаддес Рухнынъ сарайына чевирильди (1Кор 6:19,20).

III. Алла дюньяны яраткъанда, адам гунагъа баткъандан сонъ, инсан Б.и чокъ азап чеке. Олюм ве Б.нинъ топракъкъа чевирильмеси — гуна ичюн джеза (Рим 6:23). Дюньянынъ къабааты ве азабы, гуна ве хасталыкъ, имансызлыкъ ве олюм арасында буюк багъ бардыр; биз буны башымыздан кечирмек ичюн догъдыкъ: «Сенинъ гъзабынъдан биз ёкъ олаятамыз» (Збр 89:7; тенъ. 37:4). Э.В.те даима инсан омрю ве олюмининъ фанийлиги акъкъында айтыла (Сай 14:29; Эюп 2:7,8; Збр 21,15; 54,5; Еш 1:5,6), Я.В.те исе тамам беден азапларында Алланынъ кучю акс олунгъаны акъкъында къайд этиле (2Кор 4:10; Гал 6:17; Флп 1:20). Б. зайыфлыгы — ер юзю яшайышынынъ умумий тимсалидир (2Кор 5:1 в.и.; Рим 8:11); гуна адамгъа тамам Б. вастасынен киргени ичюн, онъа «гуналы Б.» я да «олюм бедени» дейлер (Рим 6:6; 7:24). Бунен берабер М.К.та Иса Месих вастасынен Б.нинъ къуртарылмасы акъкъында да айтыла (Флп 3:21).

IV: 1) М.К.таки Б. тюшонджеси эр киши ве къадын-къызлар мунасебетлерине де даркъала. Адамларнынъ бири-бирине севгиси эсасында олгъан джелъп этилюви — оларгъа васиет эткен Алладан бахшыштыр: «Чокъ балалар догъып чокълашыныз» (Баш 1:28), къоранта

тизюв исе — Алланың Озь халкъына олгъан мунасебетиниң тимсалидир. 2) Амма М.К. къайд эте ки, эр киши ве къадын арасындаки эр бир мунасебет Алла тарафындан эялланмай (1Кор 7:1-5). Гунагъа батув нетиджесинде эр киши ве къадын арасындаки севги бозулгъаныны акъылда тутып, бу мунасебетлерниң темизлигини къайгъырмакъ керек. Шу себептен М.К.та тенбиелев бар: «Аиле садыкълыгъыны бозма» (Чыкъ 20:14); «Сизлер бильмейсизми? Сизинъ беденигъиз — озюнгъизде яшайткъан Мукъаддес Рухның сарайыдыр» (1Кор 6:19); «Месихниңкилер озь беденини яман арзуларнен ве истеклернен берабер хачкъа мыхлап къойдылар» (Гал 5:24). Башкъа тарафтан, севгиге ола гуна къазангъанларгъа да Иса мерамет косътергенени: «Салым топлайджылар ве ороспулар сизден эвель Алланың Падишалыгъына кирерлер», яни тѳвбеге кельмеген киббар баш руханий ве акъсакъаллардан огде (Мт 21:31; тень. Юх 8:3-11).

V. Беденге кирген Иса адам Б.ининъ олюм хусусиетини де къабул этти. Амма Озю гунасыз олып, О, Озь Б.ини бизлер ичюн къурбан этти, бизим къуртулышымыз ичюн оны олюм панджасына берди (Рим 7:4; Кол 1:22; 1Пѳтр 2:24; Еуд 2:14,15; 10:5). Буның акъкъында хусусий шекильде Раббининъ акъшамлыкъ ашынен багълы тариф этиле (Мт 26:26; Мк 14:22; Лк 22:19; 1Кор 10:16; 11:24,27, 29).

VI. Янъыдан тирильген Рабби дюньяда иманлыларның Джемиети вастасынен арекет эте, ишбу Джемиетни чокъусынен «Месихниң бедени» деп адлайлар (Рим 12:5; 1Кор 10:17; 12:12-27; Эф 1:23; 2:16; 4:4,12; 5:23,30; Кол 1:18, 24; 2,19; 3:15). Бойледже, Павел эльчи Раббининъ иманлыларнен узюльмез багъыны акс эттирди. Месих Джемиетни Озь Рухунен толдура, онъа Башлыкъ эте, иманлыларның Джемиети исе Оның ичюн омюрге малик ола. Бунен берабер Месих Б.ининъ образында месихчилерге, Месихтеки къонушувда эсаслангъан иманлылар арасындаки акъикъий мунасебетлерниң идеаль нумюнеси берильгендир; бир Б.ининъ азалары киби, Джемиет азалары бири-бирине ярдым этелер, таянч олалар ве къол туталар.

VII. Озюниъ тенинен адам да «Алланынъ къыяфетине ве корюнишине» ошай (Баш 1:26,27). Лякин, эписи бир «эти ве къаны олгъанлар Алланынъ Падишалыгъыны мирас этип аламаз» (1Кор 15:50); беден тек ер юзюнде яшай, мында да оле (1Пётр 1:24). Янъыдан тирильгенимизде исе, биз янъы беденни аладжакъмыз (1Кор 15:39 в.и.). Янъыдан догъганлар арасында Месих биринджидир, Озюниъ экинджи келишинде Онъа аит олгъан эр кеске айны шекильде янъы омюр багъышлайджакъ (Флп 3:21). *Мт 26:41*: «Сынаван кечмек ичюн, козь-къулакъ олып, дува окъунъыз. Рух джесюр, беден исе такъатсыз!»
Д.б.: Вуджут.

БЕДОЛАХ — рус. Бдолах.

Баш 2:12 коре, Хавила топрагъында расткельген Б. тюсю манна тюсю кибидир (Сай 11:7). Бельки, бу Нубия, Арабистан ве Индистанда оськен мельэм терегининъ ачыкъ сары тюстеки, яхшы къокъулы ве шеффаф сакъызыдыр. Бу, *бделлум* адлы сакъызыны Къадимий Мысырда сата эдилер.

Баш 2:12: «О мемлекеттеки алтын яхшыдыр. Анда даа бедолах ве шохам деген къыйметли ташлар бардыр».

БЕЛИАР (БЕЛИАЛ) — рус. Велиар, Велиал.

«Дешетли», «алчакъ», Шейтанны бельгилемек ичюн Я.В.те къулланылгъан ад (2Кор 6:15). Э.В.те «Белиар огъулла-ры» ибареси расткеле. О, эписи арам ве хиянет адамларгъа нибетен къулланыла (Текр 13:13; 1Пад 25:25; 30:22; 2Пад 23:6; 2Тар 13:7; 1Пад 1:16).

1Кор 6:15: «Месихнен Белиар арасында насыл разылыкъ ола биле? Иманлынен имансыз арасында насыл бирлик олмакъ мумкюн?»

БЕЛЬГИ (син. Алямет) — рус. Знак, знамение.

Иманны тасдыкълап пекитмек ичюн япылгъан Алла сырыннынъ ачылувы (Чыкъ 3:12; 4:1-9; Къад 6:17; Юх 2:23). Бу келеджекте не оладжакъынынъ да тасдыкъланмасы (Баш 9:12 в.и.; Чыкъ 3:12). Бельги хатырлав ве васиет Б. де олмасы мумкюн (Баш 9:12-17; 17:11; Чыкъ 31:16 в.и.; Ехез

20:12,20). Амма бельгилер — Алладан узакълаштыргъан Шейтан кучьлерининь муджизелери де олмасы мумкюн (Текр 13:2 в.и.; Мт 24:24; 2Тес 2:9; Сыр 13:13 в.и.; 16:13 в.и.). «Заман аляметлери» (Мт 16:3; къыяс. Лк 12:56) — бу Алланынь мукъаддес-тарихий аркетини ве дюньянынъ ахирет кунюне пишкинлигини бельгилеген тарихий вакъиалар (къыяс. Мт 24:3 в.и.; Мк 13:4 в.и.; Лк 21:7 в.и.), амма оларнынъ фаркъына барып тарифлемеге тек иман вастасынен мумкюн. Иса фериселер ве саддукийлер Месих олгъаныны тасдыкълагъан хусусий бир «кок аляметини» Ондан талап эткенлеринде (Мт 16:1), о, Юнус пейгъамбер Б. акъкъында айта (Мт 12:39-41; 16:4; Лк 11:29 в.и.). Исанынь хайырлы хабери о заман еудийлерге берильген екяне Б. эди. Эр алда, Юнуснынъ Б.си къайд этилови — Исанынь озь месихлигини исбатламакъ ичюн, муджизе япмагъа ред эткенини аныгъата. Иса мыскъыл иле янашкъан душманларына Онынъ ваазы ве келеджек тирилюви акъкъындаки хайырлы хаберге инанмакъ кереклиги акъкъында айта (къыяс. Фаал 2:32,36; 1Кор 1:22-24).

Мт 16:3: «Сиз кок юзюне бакъып, оладжакъ аваны айта билесиз, заманнынь аляметлерини исе айырып оламайсызмы?»

Д.б.: Алямет; Тамгъа.

БЕЛЯ (*син.* Къайгъы; азаплар; сыкъынты) — *рус.* Беда, бедствие.

Адамлар чеккен хорлукъ яшайышларынынъ себеплери арасында, М.К.та пичлик, тайинсизлик, гьурбетликте сыкъарлав (Чыкъ 3:7; 4:31; Текр 26:7), къуллукъ ичинде сюрюнликтеки яшайыш (Агъл 1:3; Ов 12), эм омюр мешакъатлары, къаарь-къасевет ве умумен азап чекюв къайд этиле (Эюп 10:15; 30:16; Збр 21:25; 43:25; 118:153; Икм 31:7). Шу джумледен, Б. деп, къысырлыкъ (1Пад 1:11), акъайнынъ апаиына олгъан первасызлыгъы (Баш 29:32), ачлыкъ ве фукъарелик козьде тутула (Збр 106:41; Якъ 5:1). Алла азапларны тербие (Еуд 12:5 в.и.), инсафлыларны сыкъынты оджагъында темизлемек, сынамакъ (Еш 48:10) макъсадынен ёллай. М.К.та Б. чокъусы

алларда адамнынъ Аллагъа олгъан мунасебети иле багълыдыр. Алла «беляны коре» (Текр 26:7); О, «белягъа аман ярдымджи оларакъ» (Збр 45:2), адамларнынъ башына беля тюшкени заман, тек Онъа (Збр 49:15) ялваргъанларыны истей. Адам, толусынен Аллагъа таби олгъанына бакъмадан, Ондан гуна къазанып узакълаша. Энь буюк Б. — гуна ве олюм. Иса Месихке инангъан адам къветсиз олгъанында биле «мемнюн ола» (2Кор 12:10), Б. къуртулмаса да, о, гуна ве олюм укюм сюрген дюньяда яшай. Амма о, Алла — «къайгъы заманында къале олгъанынынъ» фаркъына барды (Збр 36:39).

2Кор 1:3-4: «Аллагъа, Раббимиз Иса Месихнинъ Бабасына, шукюрлер олсун! О — мераметли Баба, эр тюрлю ярдым берген Алладыр. О, бизни чешит тюрлю беляларымызда юреклендире. Сонъ биз де, Алладан ярдым алып, эр тюрлю беляларгъа огърагъан адамларны юреклендире билемиз».

Д.б.: Азаплар.

БЕРГИ (*син. Салым*) — *рус. Подать, дань; пошлина; налог.*

I. Израиллилерде энь къадимий Б. энь мукъаддес ерге джыйылгъан уджретлердир. Гонъюлли оларакъ башта бир чадырнынъ япылмасына (Чыкъ 25:1-9; 35:4-29; 36:4-7; 38:24-29), эм де биринджи Сарай (1Тар 29:2-9) ве экинджи Сарайнынъ къурулмасына берильген бахшышлар эди (Узеир 2:68 в.и.; 7:16; Нех 7:70 в.и.). Сонъундан пара Б. башындан эр бир «сайылув чагъына кирген», яни дженк этип олгъан, 20 яшындан буюк олгъан эр кишиден ярым кумюш шекельден алына эди (Чыкъ 30:11-16). Топлангъан кумюш чадырнынъ къурулмасына ишлетиле эди (Чыкъ 38:25-28). Ёаш падишасы, Сарай масрафларына ишлетмек ичюн, берги джыйылмасыны янъыдан башлап, эр йыл сайын япты (4Пад 12:5 в.и.; 2Тар 24:5-9). Нехемья акимдар олгъанда, халкъ Къанунны кутъмек вазифесини кене бойнуна алгъан сонъ, о, Сарай масрафларына эр йыл Б. шекельнинъ учте бир пайыны джыймагъа эмир этти; бу уджретни ибадет заманындаки къурбан чалынмасына масраф эте эдилер (Нех 10:32 в.и.). Сонъундан бергининъ баштаки микъдарына къайттылар, ве бу микъдар Иса заманларына къадар сакъланып къалды

ве эр бир яшы еткен исраиллиден алына эди (Мт 17:24). Бу Б. юнан парасына тень кельген — «дидрахмон» деген сёзюнен адлап башладылар. Мт 17:27-де анбылган «статер» дёрт драхмени тешкиль этип, бир шекельге тень келе эди. Къанун даа бойле Б. тайинлеген эди: къысмен я да толусынен одельмеси керек олгъан эр бир ильк догъгъан несиль (Чыкъ 13:11-16; Сай 3:44-51), топракъ берекетининъ ильк махсулы (Чыкъ 23:19; Текр 26:1-10) ве та Ибраим ве Якъуп заманларында белли олгъан онда бир пай (Баш 14:20; 28:22; Лев 27:30-33; Текр 14:22-29).

- II. Девлет бергилерини Исраильде тек падиша акимieti тайинленгенинден сонъ джыйып башладылар: 1) Ехуда ве Исраиль падишалыкъларынынъ заманларында шахсий мулькни тартып ала эдилер ве онъа ола, аким озъ мемурларыны теминлей эди (1Пад 8:14), исраиллилернен ханаанлылар исе чешит эмек ве хызмет ишлерини беджере эдилер (1Пад 8:12, 16; 3Пад 5:13-17; 9:20 в.и.). Даимий Б. оларакъ падиша богъдай ве юзюм берекети, къой-эчкилерининъ он пайда бир пайыны талап эте эди (1Пад 8:15,17). Исраиль падишалары бойсундыргъан халкълардан Б. ала эдилер) (2Пад 8:11, 12; 4Пад 3:4; 2Тар 17:11), лякин сонъундан озълери запт этиджилерге: ашшурлы, вавилонлы ве мысырлыларгъа — берги төлей эдилер. 2) Эсирликтен къайткъан сонъ, фарслыларнынъ акимдарлыгъында, Ехудада, башкъа фарслы виляетлериндеки киби, айны Б.лер алына эди. Бунен берабер Узеир 4:13, 20; 7:24-те Б.нинъ учъ чешити айырыла: догърудан-догъру салым төлев, къулланув предметлер ичюн ве ёлнен копюрлернинъ къулланылмасы ичюн Б.лер. Руханийлер, левийлер ве бугюн сарай хызметчилери Б.ден азат этиле эдилер (Узеир 7:24). Муйаен бир колемде төлемеге борджлу олгъан эр бир виляеттен топлангъан паралардан, виляетнинъ башы теминлене эди, Ехудада онъа кунъде 40 кумюш шекель масраф этиле эди. Нехемья бу айлыкъны ред этти ве халкънынъ салым агъырлыгъыны енгиллештирди (Нех 5:14 в.и.). Ондан гъайры, Фиратнынъ гъарбий тарафында ерлешкен виляетлерден тюшкен Б.ден Ерусалим Сарайынынъ масрафларыны теминлемек эмири берильген эди (Узеир 6:8;

7:21 в.и.). 3) Римли Б. алувы (Мк 12:14; Лк 20:22; 23:2; Рим 13:6 в.и.) топракъ ичюн салым ве джан ичюн Б. тешкиль ола эди. Джан ичюн Б. конкрет эр бир джан ичюн (Мт 22:17-21) ве келирге коре берильген салымдан ибарет эди. Б. динарий парасынен төлей эдилер. Сонъ даа малларнынъ кетирильмеси ве чыкъарылмасы ичюн гумрюк, ёл ве копюрлернен къулангъанлары ичюн. Бу гумрюклернинъ джыйылмасы да муайен бир одев ичюн, укюмет тарафындан айры адамларгъа бериле эди, шу себептен эали еудий салымджыларны ве Б. джыйыджыларны корьмеге козю ёкъ эди. Б. микъдарынынъ тайинлев макъсадынен император эалининъ джедвельге алув ве мал-мулькнинъ козьден кечирильмеси ичюн эмир бере эди. Исанынъ догъган заманына (Лк 2:1-5), Рим империясынынъ бутюн топракълары бойле къыймет кесювге сыра-сыра сарылды. Къ.еуд. тарихчысы Иосиф Флавий айткъанына коре, м.э. 6 с. Квириний заманында да Ехудада адамларнынъ джедвельге алувы кечирильген эди. Эвель Архелайгъа бакъкъан бу виляет Рим виляетине чевирильген эди. Бу джедвельге алув Ехуда-галилеялынынъ исяянына себеп олмасы мумкюн (Фаал 5:37).
Рим 13:7: «Эр бир адамгъа озь акъкъыны берингиз: налог джыйгъангъа — налог; берги алгъангъа — берги берингиз. Къоркъугъа лайыкъ олгъандан къоркъунгыз, урьметке лайыкъ олгъанны урьмет этингиз».

Д.б.: Салым.

БЕРЕКЕТ

Бакъ.: Махсул.

БЕТ-ЭЛЬ — рус. Вефиль.

«Алланынъ эви». Тюшонде Алланынъ мелеклери мердивен бою де котериле, де энгенлерини корьген Якъуп о ерде хатыра ташыны къойып, шу ерни Б. деп адландырды (Баш 28:11-19). Кечче Якъуп, Алланынъ онъа эткен ярдымы ичюн, Б.де къурбан ерини къурды (Баш 35:1 в.и.) Шеэрнинъ эвельки ады Луз эди, Б. исе башта якъын ерлешкен энъ мукъаддес ер адлана эди. Шимдики заманда шеэр — Бейтин, ондан шаркъ тарафта

ерлешкен мукъаддес ер де — Бурдж-Бейтин деп адлана. Шунунъ ичюн сынъырлар тайинленгенде Луз ве Б. чешит шеэрлер киби къабул олуна эдилер (Ехо 16:2). Та Ибраимнинъ заманларында Б. Ибраим Раббите къурбан ерини къойгъан, мукъаддес ер эди (Баш 12:8; 13:3 в.и.). 1Пад 7:16 коре, пейгъамбер ве къады олгъан Шамуилнинъ заманларында Б. муим диний меркез эди, кечче исе анда пейгъамберлернинъ буюк мектеби ерлешкен эди (4Пад 2:3). Еровоам Б.ни бугъаларнынъ алтын путларына табынув меркезине чевирди, эм де шеэр «падиша азизлиги ве падиша эви»не чевирилди (Ам 7:13). Бельки, алтын бугъалар аллалар киби дегиль де, устылерине корюнмеген алда Яхве отургъан тахтлар киби къабул олуна эдилер. Б.де путларгъа хызмет япылгъаны ичюн, шеэрни даа Беф-Афен деп адлай эдилер. Ёшая кечирген исляатлары заманында Бет-Эльдеки ибадетхане дарма-дагъын этильген эди (4Пад 23:15-18). *Баш 28:18-19*: «Саба эрте турып, Якъуп башынынъ тюбюне къойгъан ташны алып, оны абиде этип, догъру тиклеп къойды ве устюне зейтюн ягъы тѣкти. Бу ернинъ адыны Якъуп Бет-Эль деп къойды, эвель исе о шеэр Луз деп адлана эди».

БЕХЕМОТ — рус. Бегемот.

М.К.та анъылгъан Б., — бу, агъырлыгъы 40 центнерге якъын олгъан, сют эмиджи, от ашагъан айвандыр. Къадим заманларда Б. баягъы кениш даркъалгъан айван эди. Мысыр языларына коре, о, Нил озенининъ бутюн боюнда расткеле эди. Б. Фелестиннинъ Иордан озенинде де бар эди, буны исбатлайдыжы — анда тапылгъан кемиклеридир. Шимдики заманда базы сойлары Нил ве Меркезий Африканынъ базы озенлеринде де расткелелер. Эюп 40:10 къ.еуд. «бехемот» сѣзю дегенде, къайсы айван козьде тутулгъаны бельгисиздир. Бу къоркъунчлы бир айван эди. Онынъ буюк аякълары, къуйругъы ве бедени бар эди.

Эюп 40:10: «Сеннен берабер яраткъан бехемоткъа бакъ. О, бугъа киби, от ашай, онынъ санында не къадар буюк кучъ бар, къурсагъынынъ адалелери де не кучълудир!»

БЕЭЛЬЗЕБУЛ — рус. **Веельзевул**.

Я.В.те Б. — яман рухларнынъ башлыгы (Мт 12:24,27; Мк 3:22; Лк 11:18 в.и.). Исанынъ душманлары, Онынъ акъкъында ичинде Б. бар деп айта эдилер (Мк 3:22), ферисе ве мунафыкълар исе, О, джинлерни джинлернинъ башлыгы ярдымынен къувып чыкъара, дей эдилер (Мт 12:24,27; Мк 3:22; Лк 11:15). Джевап оларакъ, Иса: Б. — Шейтаннынъ озю, дей эди ве бойле эттирип, Онъа къаршы олгъан къабаатлавлар бош олгъанларны тасдыкълай эди (Мт 12:26; Мк 3:23,26; Лк 11:18). Исанынъ бу тасдыкълавлары джинлернинъ еяне бир падишалыгы олгъаныны козьде тута; бойле фикирлерни Кумран эльязмаларында да расткетирмеге мумкюн. Семит тиллерде Б. сёзю, бельки, «эв сабысы» манасыны ташый эди. Бу ойле олса, Мт 10:25-ни эки манада тарифлемеге мумкюн. Б. адынынъ муайен манасы ёкъ: базы алимлер, Иероним киби, Б. Аккарондан олгъан фелестинли иляхий деп сая эдилер (Бал — «чибин эфендиси», бакъ. 4Пад 1:3). Башкъалары, Б. ады «коктеки мескеннинъ эфендиси» деп сая эдилер. Раввинлернинъ язгъан эсерлеринде *завал* («кубрелемек») сёзю путперестликни анылатмакъ ичюн къулланылгъаныны козьге алсакъ, Б. «пислик, кубре алласы» демеге мумкюн.

Лк 11:19: «Эгер Мен джинлерни Беэльзебулнынъ ярдымынен къувып чыкъарсам, кимнинъ ярдымынен джинлерни сизинъ огулларынынъ къувып чыкъара экенлер?»

БИНЪБАШЫ — рус. **Тысячник, воевода, трибун**.

Я.В.те рим акиметининъ базы арбий ве граждан башлыклары аныбла. Юзбашы (центурион) юз адамдан ибарет болюкнинъ арбий башлыгы эди (Мт 8:5; 27:54; Мк 15:39,44; Фаал 10:1; 21:32). Алты юз адамдан ибарет болюк когортаны тешкиль эткен; он когортадан легион топлангъан. Юзбашы арбий бинъбашыгъа таби эди (Фаал 23:10; 22:26-29; 23:17-19).

Арбий бинъбашы (Фаал 22:24; 24:7,22) я да юнан мертебе джедвелине коре, *хилиарх* (яни бинъбашы), когортанынъ башлыгы олгъан. Бинъбашы арбий унваны Ерусалимдеки Рим гарнизонынынъ комендантында бар эди (Юх 18:12; Фаал 21:31).

Текр 1:15: «Сонь мен къабилелеринъизнинъ башлыкъларындан акъыллы ве белли олгъан адамларны алдым, оларны бинъбашы, юзбашы, элибашы, онбашы ве реберлер этип, къабилелеринъизге башлыкъ этмеге къойдым».

БИНЪЙЫЛЛЫКЪ ПАДИШАЛЫКЪ — рус. Тысячелетнее царство.

1. Б.П. дегенде, мукъаддес ве дюнья тарихындаки, буюк Укюмден эвель олгъан сонъки девир козьде тутула. Бу акъкъында тек Сыр 20:4-6-да аныкъ айтыла; манасы ошагъан гъаелер 1Кор 15:23-28-де ифаде этиле. Къайд этильген хабер Сырларнынъ ачылувы китабында Исанынъ экинджи келюви акъкъындаки буюк хаберни бильдире (Сыр 19:11 — 20:15). Енъген Иса, «раббилернинъ Раббиси» (Сыр 19:16), энди «айванны», «ялан пейгъамберни» ве оларнынъ ордуларыны, яни Онъа къаршы исьян котерген джиан падишалыкълары ве динлерни енъе; О, айванны ве ялан пейгъамберни атеш голюне ташлай ве оларнынъ издешлерини ольдюре (ает 17-21). Амма явузлыкъ менбасы Шейтан даа ёкъ олунмады, тек вакътынджа багъланды ве бу дюньядан айырылды (Сыр 20:1-3). Шу вакъыттан сонъ Шейтаннынъ адамларгъа тесир этмек ичюн эр бир имкъаниети тутып алына, ве Иса Месих бутюн дюньяны идаре эткен деври башлана. Онен берабер Алланынъ Сёзюни даркъаткъан ве Иса акъкъында шаатлыкъ берген шегиртлер, Иса оларны тирильткен сонъ, дюньянынъ идаре этювинде, къадылар, укюмдарлар ве руханийлер олып, иштирак этелер (ает 4-6). Бу биринджи тирилюв тек оларгъа аит, шимдигедже ольгенлернинъ эписине дегиль. Бу девирнинъ девамлыгъы, Сырларнынъ ачылувында айтылгъаны киби, бинъ йыл (ает 4,6). Ондан сонъ Шейтан кене азат этиледжек (ает 7) ве «ер юзюндеки халкъларны ёлдан урмакъ» ичюн чыккып, Раббиге къаршы сонъки, умютсиз исьянны котереджек (ает 8,9); лякин коктен атеш яггып, оларнынъ эписини ёкъ этеджек, о вакъытта Шейтан да атеш голюне ташланаджакъ (ает 10). Ондан сонъ экинджи, умумий тирилювнинъ невбети келеджек, сонъки,

екюнлейиджи Укум бу джиан деврини битиреджек (ает 11-15) ве ондан сонъ янъы кок ве янъы ер яратыладжакъ (Сыр 21:1 в.и.). Сырларнынъ ачылувында Б.П.нынъ сурети, 1Кор 15:23 в.и. киби, беян этильген сёзлер ичюн мукъайтлыкъ аит. Бу ерде келеджекте оладжакъ тафсилятлар ачылмай, эм де бу девир «алтын асыр» сыфатында тасвир этильмей. Сырлар ачылувынынъ бу кысымы тек шуны бильдире ки, бу бинъ йыл ичинде Иса янъы тертип япаджакъ, онъа ер юзюнинъ бутюн сакинлери бойсунаджакъ; лякин ондан сонъ юз берген адамларнынъ сонъки гъзабы, бу янъы тышкы къаиделер, эписи адамларнынъ ички эсас янъы олунувынен тень кельмей. Шу алда, «бинъ йыл» сёзлери аныкъ такъвим девирнинъ косътергичи олмамакъ мумкюн; Збр 89:4 ве 2Пётр 3:8-ге коре, Б.П.ны пек узун, биткен вакъыт кысымы, деп анъламакъ мумкюн. Бу бинъ йылны Э.В.теки пейгъамберлик сыфатында бакъмагъа керек (тень., мес., Еш 2:1 в.и.; 11; 60-66; Микъа 4:1-7; 7,11-20). Сынъырлангъан бир вакъыт девамында Иса ер юзюнде баш укюмдар оладжакъ, явуз кучълери исе багълангъан ве такъатсыз оладжакъ. Шунунънен берабер Иса айрыджа Онынъ пешинден барып, джаныны бергенлерни шуретлейджек; бу ерде Сыр 1:6; 3:21; 6:9-11-де ваде этильген шей беджериледжек. Амма Б.П.та Алланынъ эсас макъсады даа беджерильмеди, чюнки бу падишалыкъ къурулгъан ер эляк олугъа азырлангъан (Мт 24:35; 2Пётр 3:10,13); бундан гъайры, Исанынъ кучю даа ичинден янъы олмагъан адамларгъа да даркъала, олар исе Шейтан азат этильген сонъ, онынъ ялан сынавларынынъ къурбаны оладжакълар. Эгер адамнынъ руху янъыдан тикленмесе, Б.П.таки яшайыш оны эбедийлик ичюн къуртарып оламай.

- II. Б.П.нынъ огренюви месихчилернинъ тарихында чешит акъибетлерге алып кельди. Къадимий месихчилер джемиедлеринде о тири эди ве зулум нетиджесинде онъа олгъан иман эр вакъыт янъы кучъ алды. Месихчилер, тирильген сонъ шеит сыфатында Б.П.та тахткъа отураджакъларыны беклеп, олюмге кете эдилер. Лякин Константиннинъ вакътындан сонъ (м.с. 313 с.) месихчилернинъ иманы девлет дини олды, ве бу умют сёне

башлады, ахыр-сонъу онынъ эр бир тарафдары имансыз деп илиян этильди. Месихчилер бу М.К.таки анъламны шимдики девирге аит ве Б.П.ны иманлылар джемитининъ ве азиз тарихнынъ кельген деври, деп анълата эдилер. Шунынъ ичюн Б.П.нынъ келеджегине олгъан умятнини джемиетлернинъ мемурлары о шимдики вакъытка аит, деген къараргъа къаршы арекет сыфатында къабул эте эдилер. Амма эр вакъыт, дженклер ве фелякетлер девринде, Б.П. акъкъында бильги джанлана ве адамларгъа теселли ве умят бере эди. Къуванчлы Хабержилер джемиетлерининъ бу меселеге бакъкъанда, буюк мукъайтлыгъы, асырлар девамьнда Б.П. гъасини, бакъышлары М.К.таки акъкъый фикирлерден узакъ олгъан огретиджилер тарафындан къулангъанынен багълы эди. Баыда бу фикир, бутюн тарихнынъ макъсады олгъан, сонъунадже янъыдан денъишюв ве атта сонъки укюмнинъ бекленювини бутюнлей четке чекип ташлай эди.

Сыр 20:4: «О вакъыт мен тахтларны ве тахтта отургъанларны корьдим. Оларгъа суд этмек акъкъы берильген эди. Иса акъкъында хаберни ве Алланынъ Сёзюни даркъаткъаны ичюн башлары кесильгенлернинъ джанларыны да корьдим. Олар айвангъа ве онынъ путона ибадет этмеген, манълайларына ве къолларына онынъ тамгъасыны къабул этмегенлер. Олар тирилип, Месихнен бинъ йыл падишалыкъ этилер».

БИРИНДЖИ ДОГЪГЪАН

Бакъ.: Тонгъуч.

БИРЛИК — рус. Единство.

Павел иманлыларны Мукъаддес Рух иле багъышлангъан бирликни сакълап къалмагъа чагъыра. Онынъ темелинде еяне Алла тура. Шегиртлернинъ бирлиги — Исанынъ энъ эсас къасветлеринден бири эди (Юх 17:11,21-23). Эгер иманлылар дюньядан, гуналардан, сахте илим даркъаткъанлардан айырылмасалар, Б. хавфлы алда оладжакъ (Гал 1:6-9; 2Юх 1:9-11 в.и.). Акъкъаттан четлешип Б.ке ынтылмакъ янълыштыр (бакъ. Гал 1:8-10;

2:14; Фаал 15:1 в.и.), чонки бойле алда Б.нинг темели гъайып оладжакъ (Эф 4:3-6). Эр анги даваны бирден-бир акъикъят акъкъындаки дава киби къабул этмеге керекмей (Рим 14:5 в.и.; къыяс. 1Кор 8,7-9). Акъикъят тайинлевини маначыкъ этип, инатланып Б.ни бозмакъ ичюн, бойле алларда агъа-къардаш севгиси исе бири-бирине нисбетен сабыр этмек керек (Эф 4:2). Гал 5:19,20-де дава ве анълашылмамазлыкълар беден ишле-ри деп адлана.

Юх 17:11: «Мен энди бу дюньяда олмайджам. Олар бу дю-ньяда къалалар, Мен исе Сангъа къайтам. Эй, Мукъад-дес Баба! Оларны Сен Мангъа берген Адынгда сакъла, олар да Биз киби бирлик олсунлар».

БОЙНУЗ — рус. Пог.

Еуд. *кэрэн* «кескин»; юн. *керас*.

I. ДОГЪРУ МАНА. 1) Э.В.те къочкъар, эчки ве башкъа ай-ванларнынъ Б.лары анъыла (Баш 22:13; Текр 33:17; Ехез 34:21 в.б.). Б. кучъ ве укюмдарлыкънынъ бельгиси эди (2Тар 18:10; Микъа 4:13), эм Аллагъа къаршы чыкъ-къан (Йрм 48:25), эм де Ондан алынган (1Пад 2:1; 3бр 88:18,25; 131:17; Ехез 29:21). 2) Эски ве Янгы Васиятлер-нинъ пейгъамберликлеринде Б. Алланынъ Падишалы-гына душман олган мемлекетлернинъ бельгисини анъ-лата (бакъ. Дан 7:7 в.и.; 8:3 в.и.; Сыр 13:1 в.и.; 17:3). Амма Алланынъ Къозусунда да Онынъ инкяр этильмеген укю-мининъ бельгиси сыфатында еди Б. бар (Сыр 5:6).

II. КОЧЪМЕ МАНА. 1) Къурбанларны бутюнлей якъмакъ ичюн дёрткоше ернинъ уджларында (Чыкъ 27:2; 38:2) ве къокбулы отларны якъмакъ ичюн дёрткоше ернинъ уджларында (Чыкъ 30:2 в.и.; 37:25) тюртип чыкъкъан ерлерине Б. дей эдилер. Лк 1:69-да Месих «къурту-лыш бойнузы» деп адландырылган, ихтимал бу ад къурбан къаныны къурбан ерининъ бойнузларына се-пильгенини акс эттиредир (Лев 4:25,30,34; 8:15; 16:18). Б.лар оларны туткъан адамларны къорчалай эди, яни бир адамны истемейип ольдюрген инсанны къоругъан-лар (1Пад 1:50 в.и.). 2) «Яглы бойнуз» нени анълат-къаны аныкъ белли дегиль (1Пад 16:1,13; 3Пад 1:39):

бирде-бир айваннынъ Б.ы, мес., бугьанынъ я да Б.гъа ошагъан демир бир бардакъ.

Микъа 4:13: «Эй, Сион кызы! Тур да, арманны бас. Мен сени кучлю япарым. Сен, демир бойнузлары ве бакъыр туякълары олгъан бугъа киби, кучлю оладжакъсынъ».

БОРДЖ, БОРДЖЛУ — рус. Долг, должник.

Б. къануний джеэттен къыймет меджбуриетини эда этмек, борджкъа алынган шей я да акъчаны къайтармакъ, төлевлер боюнджа пейда олгъан бордж ве иляхре. Б.ны къайтармагъа меджбур олгъан адам борджлу сайыла (Лк 7:41; Мт 6:12). Адетиндже, Б.ны къайтармакъ адалетли, деп сайыла. Эгер Б. къайтарылмаса я да озь вакътында къайтарылмаса, борджкъа берген меджбурий чарелерни къуллана биле. Исанынъ девринде къусур борджлугъа къаршы сонъки чаре зиндангъа къапатмакъ джесасы эди (Мт 5:25,26; 18:34). Бордж микъдары не къадар чокъ олса, борджлунынъ алы о къадар агъыр эди (Мт 18:24 в.и.). Амма даа Э.В. борджкъа баткъан, фукъареликке огърагъан ватандашларнынъ мурабааджылар тарафындан ишлетювине ве зулумына къаршы чыкъа эди (Нех 5:1-8; Ехез 18:7,8). Борджкъа берген, озь эйилигини я да незаретлигини косьтермек ичюн, борджлунынъ бутюн борджуны я да бир къысмыны (Лк 7:42 в.и.) багъышламакъ мумкюн (Лк 16:4 в.и.). Башкъасынынъ Б.лары ичюн кефиль олмакъ акъылсызлыкътыр (Икм 22:26). Адамнынъ борджу акъкъында айткъанда, М.К. тек акъча борджларыны козьде тутмай. Иса, не япмакъ керек эди, деген ибарени умумий манада къуллана (Лк 17:10). Павел, иманлыларнынъ Б.лары акъкъында айткъанда, берги ве салым бермек боюн борджны ве акиметке нисбетен догъру мунасебетни назарда тута (Рим 13:7). Б. ве адамларнынъ бир-бири алдындаки вазифеси якъын адамны севмектен ибареттир (Мт 22:39; Рим 13:8 в.и.).

Текр 15:2: «Якъын адамгъа борджкъа берген эр бир адам борджуны сорамасын, оны не якъын адамдан, не семетдештен сорамасын. РАББИ ичюн борджны сорамакъ илян этиле».

БОЮНДЫРЫКЪ — рус. Ярмо, иго.

Б. — агъач боюндырыгы, онынъ ярдымынен эки айванны сабан я да арабагъа еке эдилер. Б.ны йиплернен пеките эдилер (Еш 58:6). Къанун, эки чешит айванны, меселя, бугъа ве эшекни берабер екмеге ясакъ эте эди (Текр 22:10). Эки бугъа бир кунъде сюрип олгъан тарланынъ буюклиги бир олъчю олып хызмет эте эди (1Пад 14:14). Къурбан чалынаджакъ сыгъырларгъа ич бир вакъыт Б. такъылмасын (Сай 19:2; Текр 21:3), яни эвельден адамгъа хызмет этмеген сойлары олмакъ керек эди (бакъ. 1Пад 6:7). М.К.та Б. чокъусы алларда зулум бельгиси олып хызмет эте. Йирмея пейгъамбернинъ адамлар огюне бойнуна Б. такъып чыкъкъаны келеджекте Вавилон укюмдарлыгынынъ бельгиси олмакъ керек эди. Ялан пейгъамбер Анания агъачтан ясалган Б.ны сындыргъан сонъ (бакъ. Лев 26:13; Ехеэ 30:18; Нах 1:13), Рабби, еудийлер ве башкъа халкъларгъа демир Б. такъмагъа ваде берди, яни оларны даа къатты зулумгъа огъратаджагына сёз берди (Йрм 27; 28; тенъ. Текр 28:48). Халкъ душман Б.ыны чыкъарып ташлагъан сонъ (Баш 27:40), я да Б.тан къуртулгъан сонъ (Еш 14:25), азат оладжакъ. Буларнынъ эписи шуны косътере ки, халкънынъ азат этилюви онынъ озь кучюнен олмай. Амма Б. тек инсафсыз ве душман, озь маиетине коре дешетли ве агъыр зулумны анылатмай (3Пад 12:4; Еш 47:6), даа Алланынъ инсафлы ве мераметли укюмдарлыгыны да анылата (Мт 11:29,30). Бу Б.ны исраилдилер, путперестликтен възгечмеге истемейип, эр вакъыт сындыра эдилер (Йрм 5:5). Эльчи Павел месихчилерни «имансызларнен берабер бир боюндырыкъ тюбюне кирменъыз», деп тенбилей (2Кор 6:14). «Яшлыкътан боюндырыкъ ташымакъ» ибареси «балалыкътан Алланынъ огюнде сабыр этмеге огренмек» манасыны анылата (Агъл 3:27). Фаал 15:10; Гал 5:1-де Б. Къанун низамнамелерининъ зулумы киби анылатыла.

Гал 5:1: «Биз азат олайыкъ деп, Месих бизни азат этти. Шунунъ ичюн къатты турунъыз ве кене къуулукъ боюндырыгыны такъманъыз».

БУТЮНЛЕЙ ЁКЪ ЭТЮВ (АЛЛАГЪА БАГЪЫШЛАП БУТЮНЛЕЙ ЁКЪ ЭТЮВ) (син. Лянет этюв) — рус. **Заклятие, посвящение.**

Еуд. сёзю *херем*; Аллагъа багъышлап бутюнлей ёкъ этмек — бирде-бир адамны, айванны я да шейни инсан яшагъан алемден айырмакъ ве Алланынь къолуна теслим этмектир. Адет узьре, бойле джан я да шей ёкъ этиле эди. Шунуны ичюн олар мукъаддес эсаплана эдилер. Еуд. *харам* сёзю «ёкъ этмек» манасыны ташый, эфиоп. *харам* — «адий омюр кечирген джемиеттен айырмакъ»тыр (тень. арап *харем*).

Э.В.те бу сёз дженкке нисбетен къулланыла ве шеэрлернинь, адамларнынь, айван ве шейлернинь тамамынен ёкъ этилювини аньлата (Сай 21:2 в.и.; Текр 13:12-18; Ехо 10:28-40; Къад 1:17; 21:11 в.и.; 1Пад 15:3; 3Пад 20:42). Б.Ё.Э.нинь бираз йымшакъ шекли къурбан кетирген ерге къыйметли шейлерни ве дженк авыны къурбан этмекни аньлата эди (Сай 18:14; Ехез 44:29; Микъа 4:13). Лев 27:28-ге коре, гонъюлли оларакъ Аллагъа кетирильген бахшышлар да Л.Э.ге ляйыкъ сайыла эди. Оларны кери сатын алмагъа олмай эди. (Тек Аллагъа багъышлангъан биринджи баланынь эляллы къурбаны истисна эди.) Адет узьре, бирде-бир кимсени я да шейни бутюнлей ёкъ этмеге эмири Алланынь Озюнден келе эди ве, эсасен, Израиль ве Алланынь арасындаки мунасебетлерни бозмагъа хавф догъургъан путперестлернен багълы эди (Чыкъ 34:12-16; Текр 7:2,26; 20:17 в.и.). Умумен, Л.Э.ни джеза ве Алланынь суду киби аньламакъ мумкюн (Чыкъ 22:20; Лев 27:29; Текр 13:12 в.и.; Къад 21:11). Сыкъ-сыкъ Л.Э. метафорик манада къуллана эди (Еш 34:2,5; 43:28; Зек 14:11; Мал 4:6). Узеир 10:8-де Ерусалимге кельмеген исраиллилернинь малыны зорлап тартып алув ве джемиеттен чыкъарылувы акъкъында айтыла. Бойлеликнен, Л.Э. сёзю яваш-яваш джемиеттен чыкъарылув манасыны ташып башлай. Кеччерек еудий дининде Л.Э. джемиеттен чыкъарылув себеплерининь экинджи дередже агъырлыгъы олды; эгер джемиеттен чыкъарылгъан адам джан-гонъюльден тевбе этсе, къарар лягъу этильмек мумкюн эди.

Я.В.те Л.Э. *анатема* юн. сёзюне тень келе ве чешит маналарда расткеле. Лука 21:5-те «Аллагъа я да Сарайгъа кетирильген бахшыш» манасыны ташый. Адет узьре *анатема* сёзю «Л.Э.» терджиме этиле. Эльчи Павелге коре, Къуванчлы Хаберни янълыш анълаткъанлар ве Раббини ве Иса Месихни севмегенлер лянетлене эдилер (1Кор 16:22; Гал 1:8 в.и.). Павел мында джемиетнинъ азаларыны козьде тутта эди. Лякин Л.Э.нинъ амелий акъибетлери акъкъында элимизде ич бир бильгилер ёкъ, шунынъ ичюн биз Л.Э.ни джемиеттен чыкъарылуннен бир олгъаныны тасдыкълап оламаймыз. Рим 9:3-те Л.Э. сёзюнинъ махсус анълатылмасынен расткелемиз, мында, эгер бу Л.Э. онынъ халкъыны къуртурса, Павел Месихтен айырылмагъа (*анатема*) разы ола. Бунынънен, о, озь халкъына олгъан буюк севгисини косьтермеге истей. Янъы Ерусалимде артыкъ лянетленген бир шей олмайджакъ, демек, Л.Э. де олмайджакъ (Сыр 22:3; бакъ. Зек 14:11). Фаал 23:12-де базы еудийлер, эгер антыны бозсалар, озьлерини озьлери лянетлемеге разылар, деп айтыла. Бунъа ошагъан ибарелерни Мт 26:74-те расткетиремиз.

Къад 1:17: «Ехудалылар, къардашлары олгъан Шимеон къабилесинен берабер чыкъып, Цефатта яшагъан ханаанлыларны кырдылар. Шеэрни исе бутюнлей ёкъ эттилер».

В

ВАВИЛОН — *рус.* **Вавилон.**

Еуд. *Бавель*, В. ады ильк оларакъ Нимрод падишалыгъынынъ яратылмасынен багълы олып расткеле (Баш 10:10), сонъ исе къулле къуруджылыгъы акъкъында икяесинде анъыла (Баш 11:9). Бунен берабер шеэр адыны «къарыштырмакъ», «савурмакъ» маналарынен багълайлар. Э.В.те, къулле къурулмасы акъкъындаки икяеде энди В. Алланынъ коръмеге козю олмагъан къудретли кучьнинъ темсили ола. В. къуллеси — акъибети тильнинъ къарышмасы ве халкълар савурылмасы олгъан адам киббарлыгъыны тенбиелеген тимсалидир. В. риваетине коре, къарарнен шеэрни Мардук алласы къурып, м.э. 2350 с. Саргон падишасы дарма-дагъын этти. Алимлер м.э. 2250 с. къарарлагъан метинде В. къулле-сарайнынъ (зиккуратнынъ) янъыдан тикленгени тасвирлене. «В. къуллесининъ къурулышы» деп адлангъан икяеде къулле (къ.еуд. мигдол) акъкъында лаф юрсетиле. Шу къулле шеэр ве шу шеэрнинъ кутькен динининъ тимсали олмакъ керек эди. Баш 11:8 не къулле, не де шеэр сонъунадже къурулып биткени ёкъ, ве къулле басамакълы сарай, чокъкъатлы зиккурат сыфатында олгъаны акъкъында хуляса чыкъармакъ мумкюн. Бойле бина ильк оларакъ Вавилонияда м.э. III бинъыйллыкънынъ башында, эсас сарайнынъ янында, иляхийнинъ мукъаддес ери ерлешкен, алчакъ темельде къурулгъан эди. Чокъсайылы чуй язылы метинлерден белли олгъаны киби, В. Гъарбий Асиянынъ энъ къудретли шеэрлеринден бири эди. В. йыкъылмасы м.э. къарарнен 1100 с., мемлекетте

вавилонлы аккадлылар ве арабий кочебе къабилеси олгъан, Вавилониянынъ дженубинде ерлешкен къасдийлилер арасында, шефкъатсыз куреш башлагъанынен юзь берди. М.э. 689 с. шеэрни Синаххериб ернен эксан этти, амма ондан сонъ онынъ огълу Асархаддон оны янъыдан тикледи. Ашшурбанипалнынъ олюминден сонъ м.э. 626 с. тахткъа, Янъывавилон мутлакъиетине темель къойгъан Набопаласар чыкъты. Огълу II Невукъаднеццар падишалыкъ эткен заманларында, къудретли падишалыкънынъ эсас шеэри олгъан В. кене эвельки икътидарына наиль олды. М.э. 539 с. шеэрни фарс падишасы Кир запт этти (Дан 5). М.э. 312 с. В.ны Селевкидлер суриели сюлялесине темель къойгъан Селевк Никатор запт этти ве шеэр биналарыны дагъытып, ишбу мальземелерден Тигрнынъ ялысында янъы Селевкия шеэрини къурды. Бу буюк шеэрнинъ, «падишалыкълар ильваны, къасдийлилернинъ гъуруры»нынъ сонъу эди (Еш 13:19). Бойледже, Йирмеянынъ пейгъамберлиги ерине кельди: «...эбедиен ич кимсе анда яшамайджакъ, несильден несильге топракъ адамсыз къаладжакъ» (Йрм 50:39). Я.В.те В. Алланынъ корьмеге козю олмагъан къудретли кучьнинъ тимсалидир. Бойлеликнен, Юхан В.ны Месихнинъ душманынынъ келеджек акимининъ диреги киби тасвирлей (Сыр 14:8; 16:19; 17:5; 18:2, 10,21) ве бойледже, гизли оларакъ, Рим ве онынъ Месихке инангъанларгъа къаршы ёллангъан къудрети акъкъында айта.

Сыр 14:8: «Ёкъ этильди! Бутюн халкъларгъа озь сынъырсыз ахлякъсызлыгъыны, сархош эткен шарапны киби, ичмеге берген буюк Вавилон шеэри ёкъ этильди!»

ВАДЕ (*син.* Сёз, берильген сёз; адакъ) — *рус.* **Обетование, обещание.**

Ваде — биревнинъ илериде бирде-бир шейни япмагъа сёз бергенидир. М.К.та бу сёз башта бир Алланынъ ваделерине айт. Алла берильген ваделерни беджереджегинде эминлик Рабби маиетинде эсаслана, чюнки Онынъ сёзю къатийдир (Еш 40:8; Агъл 3:23; Еуд 6:18).

I. Ваде Э.В.те: 1) инсанетликке биринджи В. Иблисни адам гунагъа баткъаны нетиджесинде алгъан икътидарындан

марум этеджек Къуртарыджынынъ кельмесини ваде эткен эди (Баш 3:15). Амма С. тек Къуртарыджынынъ келеджеги акъкъында дегиль де, О, насыл оладжагъы (Еш 11:1-5; 42:1-4) ве къуртулыш акъкъында да айтыла. В. беджериледжегининъ муддетини тек Алла тайинлей, бу Онынъ сырыдыр; 2) Къуртарыджынынъ бекленильмеси заманында, Алла Ибраимге, ондан Алланынъ къанунларына бойсунгъан буюк халкъ асыл оладжагъы акъкъында В. берип, инсаниетликке ярыкъ ве уют багъышлады (Баш 12:2; Чыкъ 32:13). Бойледже, Израиль халкъы Алла Озь С. беджергени акъкъында та о заманларда билъген эди. Алла имаеси хавфсызлыкъны эм бутюн халкъкъа, эм эр бир исраиллиге кефиллей (Текр 12:10; 2Пад 22:3; 3бр 58:10,17). Алла оларгъа аш-сув ве раат яшайыш бере эди (Лев 25:19). Халкънынъ Алла тайинлеген диний хызмет ве дуваларда Онъа якъынлашмагъа акъкъы бар эди, чюнки адамнынъ дувасы къабул этиледжегине Алла С. берген эди (3бр 49:15); 3) Алла берген С. ерине кетирильмеси ичюн, Э.В. девринде адам насыл олмакъ кереклиги акъкъында, Алла талапларны тайинлеген эди; бу талаплар, адам бойсунмагъа борджлу олгъан Къанунда язылгъан эдилер. Бойледже, Алла багъышлавы халкънынъ Аллагъа олгъан садыкълыгъына багълы эди (Текр 30). Раббиден къоркъкъанлар Онда берекет ве мерамет тапалар (3бр 102:11,13). Адамнынъ арекети В.нинъ ерине кельмесине тесир этсе де, онынъ беджерильмеси тек Алланынъ ирадесине коре ве Онынъ мерамети оларакъ беджериле (Чыкъ 20:6).

II. Ваде Я.В.те: 1) Я.В., Къуртарыджи акъкъындаки В. Иса Месихте беджерильмесинде эсаслана. О, башланув, ортасы ве сонъудыр (юн. *телос*, «макъсат»). Алла севгисининъ ачылувы Онда пейда олгъандыр (1Юх 4:9), «Алланынъ бутюн толугъы Месихте»дир (Кол 2:9). Дженнетте ваде этильген Иблисининъ енъильмеси омюрге кечти. Пейгъамберлер кунъ эвельден хабер эткен Месихнинъ къараманлыгъы беджерильди (Фаал 3:18). Къуртарыджынынъ кельмеси ве гъалebesи акъкъында бу В. беджерильмеси, Э.В.те бутюн башкъа В.лернинъ омюрге кечирильмесине темель къоя; 2)

Алланынъ эписи В.лери Месихте беджерильгени, Я.В.те адам ич бир В. алмайджагынынъ косьтергичи дегильдир; аксине, тамам энди адам буюк В.лернинъ беджерильмесини беклей. Иманлы адам умят адамы ола (Рим 8:24,25; 1Пётр 1:3; Еуд 11:1) ве, толусынен тек коклерде аладжакъ (2Тим 4:8), илеридеки эйиликлерни беклей. Онынъ бутюн омрю умят ве беклевге толу; 3) иманлы адамнынъ омрюне В.лер ве оларнынъ беджерильмелери синье, о, Аллагъа олгъан ишанч ве садъкылыгында даа зияде пекине. Бойледже, онынъ иманы козьге корюмеген шейде эминликке кече (Еуд 11:1). О, не Алланы, не О, ёллагъан мелеклерини, не де неге умят эткенини коре (Рим 8:24 в.и.), лякин, В. ерине кельгени сайын, о йыл-йылдан онынъ мытлакъа оладжакъына инана ве Алланынъ сёзюне ишанмагъа огрене, чюнки о, озъ теджрибесинде бу сёзни беджерген ве дуваларны эшиткен — тири ве къадыр Къуртарыджы олгъаныны огрене; 4) Алла халкъынынъ такъдири ве эбедийлик акъкында В. башкъа саагъа аит. Бир тарафтан, Алла В. не вакъыт беджериледжеги акъкында малюматны аселет бермей, чюнки иманлы адамлар, адден ашыр чокъ беклегенлери нетиджесинде зайыфлашмагъан юкъудан уяныкъ алда олгъанларыны истей (2Пётр 3:8; Мт 24:48; 1Тес 5:3); башкъа тарафтан, эбедий бир шей бу дюньянынъ тасавуры ве сёзлеринен ифаделенип оламай, ве шуретнинъ тек кольгесини косьтерип олгъан кинаелер (икметли сёзлер) ярдымынен берильмеси керек. Иманлы адамларнынъ вазифеси — Раббинен корюшип, инангъан шейлерини козьнен корьмеге сабырсызлыкънен беклеп, бунъа даима азыр олмакътыр, — о заман бутюн сырлар ачылыр (2Кор 5:7; 1Юх 3:2).

Эф 3:6: «Къуванчлы Хабернинъ ярдымынен башкъа халкълар да еудийлернен берабер мирасчылардыр, олар да бир беденнинъ къысмыдыр, оларгъа да Алланынъ эвельден берильген вадеси Иса Месихте берильди».

Д.б.: Адакъ.

ВАЗИФЕ

Бакъ.: Унван.

ВАКЪЫТ (син. Заман; асыр) — рус. **Время**.

I. 1) М.К.таки муим тюшонджелеринден бири В. гъасинен багълы олып, юн. сёзю — *эон* иле ифаделенген. Бу сёз эм эбедийлик киби «даимийлик»ни, эм де баягъы сюр-ген В. кысмыны да анылатмакъ мумкюн. Бу сёзнинь манасы эр бир конкрет алда контекстке коредир, амма ачыкъ-айдын корюне ки, Алланынь Озюне (Баш 21:33; Ёш 40:28), Онынь аляметлерине (севги, Збр 88:3; 137:8; хайыр, 2Тар 5:13) нисбетен исе «эбедийлик» тек «даимийлик» киби къабул олунмасы мумкюн. Бу эм Онынь сёзюне (1Пётр 1:25), эм къуртарувына (Еш 45:17) эм Падишалыгъына да аит (Збр 144:13). *Эон* сёзю, бир заманлары битип, эбедийликке аит олып башлагъан, тарихнынь буюк кысмыны да анылатмакъ мумкюн. Бойледже, Харуннынь руханийлиги «эбедий низамнаме боюнджа руханийлик» деп сайылыр (Чыкъ 29:9). 2) В. Алланынь эр бир яраткъан шейине укюмдарлыкъ эте, амма Алланынь Озю ичюн исе В. ёкъ. В. ве эбедийлик бири-бирининь пешинден кельмейлер. Дюнья яратылмаздан эвель эбедийлик бар эди ве ахыр замандан сонь о кене келеджек деп тюшонмеге янгълыштыр. В. ве эбедийлик бири-биринен къаршылыкълы мунасебетте булунгъан, амма козьге корюнген ве корюнге ден дюньялар киби, адден ашыр фаркъларгъа саип олгъан, тюрлю дюньяларгъа аит олгъан эки барлыкънынь усулдыр (2Кор 4:18). Амма бу сынъыр пек инджедир, В.нен багълангъан неснеге эбедийлик кире. Эбедийликке аит олгъан яхшылыкълар коклерде олгъанларына бакъмадан (1Пётр 1:4), амма кимерде олар ер юзюндеки яшайышкъа да менсюптир (2Тим 1:12,14; 4:8). 3) Юн. тилинде В. *хронос* ве *кайрос* сёзлеринен бериле. *Хронос* сёзю насылдыр адисе олып кечкен заманны анылата (Мт 2:7,16; Мк 2:19 в.и.; 9:21; Лк 1:57; Фаал 1:6 в.и.), я да бирев я бир шей насылдыр бильгили бир алда олгъан вакътыны акс эттире (Лк 8:27; Юх 7:33). *Кайрос* сёзю исе В. бильгили бир муддет я да кысмыны анылата (Мт 24:45; Лк 12:42; 20:10). Месихнинь мукеммель сёз тутуву, О, Бабасы онъа муддет тайинлегенини билип, эр шейни муайен тайинленген В.та ифаделене (Мт 26:18). Иблисининь де озюне айрылгъан

вакьты бар (Лк 4:13). Адамлар исе, эр шей оларгъа къуртулыш В. берильгенине ишарет этсе биле, адет узьре, озь В. айырмайлар (Эф 5:16; къыяс. 2Кор 6:2); башкъа тарафтан, тайинленген В.тан эрте бир шейни япмакънынъ чареси ёкъ (къыяс. 1Кор 4:5). Онъа таби олгъан эр бир шей ичюн Алла В.ны Озю тайинлей (Мк 13:33; Лк 21:24; 2Тес 2:6; 1Пётр 4:17; 5:6; къыяс. Джем 3:1-8; Хав 2:3).

- II. Башкъа халкълар киби, израиллилер В.ны йыллар, айлар, кунь ве саатлерге боле эдилер, бу болюв башта бир Алла ве диний хызмет иле багълана эди. В. башы оларакъ, Римде шеэрге темель къоюлгъан замандан йылларны сайлап башлагъанлары киби, Мысырдан чыкъув эсаплана эди. Падишалыкълар ве Тарих вакъиалары китапларында о я да бу вакъианынъ йылы, о заман падишалыкъ эткен падишанынъ йылы киби бельгинлене эди. Алланынъ юзю огюнде бир йыл бинь йыл киби, бинь йыл да бир кунь киби олгъанда (2Пётр 3:8), бир де вакъиа, дюньяджа белли тарихий несне киби дегиль де, Алла эмирининъ ерине кельмеси киби къабул олуна. М.К.та такъвимдеки муайен бир кунь, тек Алла тайинлеген байрамынынъ муддети оларакъ расткеле. «Саат» тюшюнджеси исе Э.В.те В. аньлаткъан манасында ич расткельмей, тек бир кере — олып кечкен вакъианынъ девамлыгъыны акс эттирмек ичюн расткеле (Дан 4:16); къалгъан ерлерде исе, о, «шу заманда», «шу замангъа къадар» я да «шу замандан башлап» тюшюнджелернинъ маналарыны ифаделей. Тасвирленген вакъиалардан тек бири саатсаатинен бериле: Инджильдеки Исанынъ хач устюндеки олюми (Мк 27:45 в.и.; Мк 15:25,33 в.и.; Лк 23:44).
- III. М.К. В.ны бу дюньягъа аит девир киби дегиль де, Алла берген ве муайен бир макъсаткъа ёнельген несне киби къабул эте. Алла омюр узунлыгъыны тайинлей (Эюп 14:5; 3бр 30:16); О да эр бир вакъыт къысмынынъ мундериджесини тайинлей, чюнки О, адам догъгъанындан башлап, онынъ бутюн омрюни Озь китабына яза (3бр 138:16). Алла, Озь ирадесине коре, Озюнинъ ве башкъа халкъларнынъ омюр вакъиаларынынъ В.ыны тайинлей (Баш 15:16; Йрм 25:11; Фаал 17:26). Эм айры адам

ве халкълар ичюн, эм бутюн дюнъя ичюн, Алла оларнынъ омюр макъсатларыны (юн. *телос*) тайинлей. Ахыр заманда, ер юзюнде яшагъан эр кес Алланынъ огюне турып (Сыр 20:11 в.и.), ер юзюндеки яшайыш куньлерини неге масраф эткенлери акъкъында эсабат береджеклер. В.нынъ догъру масраф этильмеси эбедий бахыткъа ёл ачаджакъ, арам ёлгъа масраф этильген омюр исе эбедий къаргъышкъа алып бараджакъ. Демек, В. къуртулышны къабул этмек ве Алла макемеси оладжакъ куньде сынавлардан кечмеге ярдым этеджек азырланув ичюн айырылгъан мерамет киби манагъа наиль ола.

Еюп 14:5: «Адамнынъ куньлерини бельгилединъ, айларнынъ сайысыны тайинлединъ, кечип оламайджакъ сынъырыны Сен онъа къойдынъ».

ВАРВАР — рус. **Варвар**.

Юн. *Барбарой*. Юнанлар башта «варвар» деп, тиллери анълашылмагъан ве чиркин корюнген, бутюн башкъа халкъ ве къабилелернинъ векиллерини адлай эдилер. Кечче бу сёзнинъ манасы тасиль ве медениетининъ ашагъы дереджесине тенъ келип башлады. Амма Алланынъ вазифесини беджермеге сайлангъан Павел ичюн юнан ве варварлар арасында ич бир фаркъ ёкъ эди: о эписи адамларгъа ёллангъан эди. Алла огюнде ве иманлыларнынъ топлашувында эр кес тенъ; «энди не еудий бар не путперест, не къул бар не азат, не къадын бар не эркек» (Гал 3:28; даа бакъ. Кол 3:11).

Кол 3:11: «Мында шимди не юнан бар не еудий, не сюннетли бар не сюннетсиз, не варвар бар не скиф, не къул бар не азат, лякин тек Месих бар. О — эр шей ве эр шейдедир».

ВАСИЕТ (*син.* Анълашма) — рус. **Завет, завешание, союз, договор**.

Еуд. *берит* сёзю — «анълашма», «васиет» — Э.В.нинъ метининде 285 кере расткеле. Онынъ этимологиясы сонъундаже белли дегиль. «Васиет» ве «анълашма» сёзлери, еудий сёзюнинъ толу терджимеси дегиль, олар онынъ умумий манасыны акс этелер. *Берит* сёзюни «шартнаме», «шарт» деп терджиме этмеге де мумкюн.

I. ВАСИЕТ БЕРМЕК, АНЪЛАШМА ЯПМАКЪ. М.К.та А. япылувынынъ бир къач хусусиетлери бар ве о ба-ягы мураккеп бир джерьяндыр. Бойледже, Якъуп ве Лаван А. тизгенде (Баш 31:44 в.и.), араларында бой-ле къысымларгъа болюнген къануний ишанчсызлыкъ дуйгъусы бар эди (ает 43 в.и.): 1) А. тизилувининъ шааты оладжакъ, ядигярлыкъ бельгиси къоюлды (ает 45: таш-абиде ве ташлардан япылгъан тёпе); 2) озъара меджбуриетлер музакере этильди ве къабул олунды (ает 50,52); 3) шаат сыфатында Алла ве араларында къоюл-гъан абиде чагъырылды (ает 50,53); 4) емин этильди (ает 53); 5) къурбан чалынды (ает 54); 6) А. тизилуви сой-сопларнен аш ашалып сонъуна етти (ает 54). Амма А. кетишаты башкъаджа олмакъ мумкюн эди. Мес., А. къол сыкъмакъ аркъалы екюнлемек мумкюн эди (Ехез 17:18). Башкъа алларда, аятий кучъ я да аятий мадде-ни ифаделеген «В. къаны»нынъ (Чыкъ 24:8; Зек 9:11), пускюртювине буюк эмиет бериле эди. Екюнлейиджи аш ерине (Сай 18:19; тенъ. Баш 26:28, 30; 31:46,54; Ехо 9:14) «В. тузу» япыла эди, яни А.ны пекитмек ичюн эки тараф берабер бирер чимлем туз къапа эдилер. Баш 15:9-да в.и. къадимий урф-адет тафсилятлы тасвир эти-ле, ве сонъ даа Йрм 34:16 в.и. анъыла: къурбан айванла-рыны экиге болип, арасындан А. япкъанлар кечип ол-сун деп, кесеклернинъ араларында бош ер къалдырып тизе эдилер. Бойледже, кетишат иштиракчилери, эгер олар А.ны бозсалар, бу айванларнен олгъан шей олар-гъа нисбетен де япыладжакъ акъкъында айта эдилер. А. тизилувнинъ чешитлери арасында сюннет мераси-мини айрыджа косьтермек керек (бакъ. Баш 17).

II. АНЪЛАШМА КЪАНУНИЙ АРЕКЕТ СЫФАТЫН-ДА. 1) А. (В.) айры адамлар арасында киби, къоран-та, къабиле ве халкълар арасында да тизильмек мум-кюн эди (Баш 31:44,49 в.и.; Ехо 9:3-27; 1Пад 18:1-4; 20:8,17,23,42; 2Пад 5:1-3; 3Пад 5; 20:34; Ехез 17:13 в.и.). А.ны тизген тарафлар бир-биринен укъукъий муна-себетлер, тарафларнынъ укъукъ ве меджбуриетлери энъ кучюк тафсилятларгъадже бельгилене эди (Баш 31:44,50,52; Лев 25:17 в.и.; 2Пад 3:13 в.и.; 3Пад 5:12).

Ортақларның ичтимаий статусларының фарқлары, оларның укьукъ ве меджбуриетлери А. тизлювине кедер этмей эди. 2) А. азиз сайбла эди, чюнки адет узьре «Раббининь огюнде» (1Пад 23:18) я да бир абиде огюнде япыла ве эр бир тараф озь алласыны шаат олмагъа чагъыра эди (Баш 31:50,53). А.ны бозмакъ Аллагъа къаршы гуна япмакъкъа айлана (Баш 31:53; Ам 1:9) ве Онынъ гъазабыны къозгъалай эди. А.ны ант этип пеки-те эдилер (Баш 31:53; 2Пад 21:7), о вакъытта, анълашманы бозгъан ортакъ озь башына лянетлерни чагъыра эди. А. тизмекнинъ нетиджеси аманлыкъ ве бирлик ола эди, бу эр бир тарафкъа нисбетен озь меджбуриетлерини беджермеге шарт олгъанынен бельгилене эди. 3) Исраильнинъ илерилевинде А. тизлювининъ буюк ичтимаий ве сиясий эмиети бар эди. Сойдашлыкънен берабер, А. чокъ йыллар девамында адамлар арасындаки мунасебетлернинъ тертипке къоймакъ усулы эди. Падишалар деврине къадар Исраиль къабилелери шу тарзда бирлешкен эдилер (бакъ. 2Пад 5:1-3). Амма къабилелер арасындаки келишювлер эмиетини ёкъ эткен сонъ, А. макъсатлы шартнаме шеклини алды (тень. 3Пад 5:12; 15:19; Хош 12:1). А. тюшюнджесинде олгъан бирлик гъаеси девлетлер арасындаки анълашмалар ве алыш-вериш келишювлеринде ёкъ олды.

III. АЛЛАНЫНЪ ВАСИЕТИ. Исраиль тарихында чокъусы алларда Алла адамларнен къануний А. деп бельгиленген мунасебетлерге кире эди. Пейгъамберлер, Алланынъ Исраильнен А.сыны биринджи невбетте, Исраиль озь вазифесини эр вакъыт беджермегенине бакъмадан, анълашылмагъан себеплерге коре, Алла къайта-къайта янъыдан мерамет В.и деп текрарлагъаныны анълай эдилер. Амма къанунгъа коре, инсан Аллагъа ляйыкъ бир ортакъ оламай. Эгер Алла эп бир А. тизсе, демек бу, тек Алланынъ васиети къануний А. тюшюнджесинден тышкъа чыкъкъанынынъ шаатлыгъыдыр. Языда Алланынъ бир къач В.и акъкъында айтыла: 1) **НУХНЕН ВАСИЕТ** (Баш 6:18; 8:21 в.и.; 9:8-17): Алла «энди яшагъанларны къырмайджагъым», деп ваде берди ве Нухкъа чокъ сайылы эвлятлары оладжагъында сёз берди.

Нух, озь невбетинде, айванларнынъ къаныны ичмектен ве адам ольдюрмектен вазгечмеге меджбур олды. Кок къушагъы В.нинъ шаатлыгъы олды. Алланынъ мерамети тек Нухкъа дегиль, бутюн ер юзюне ве бутюн инсаньетке даркъалды (Баш 9:13,17). 2) ИБРАИМНЕН ВАСИЕТ (Баш 15:7-21; 17:3-14): Алла Ибраимге сайысыз эвлятлар ве Ханаан топракъларыны бермеге ваде этти. Ибраим озь невбетинде В.нинъ шаатлыгъы сыфатында сюннет олмагъа сёз берди. Бу В. акъкъында Я.В.нинъ метининде анъыла. Сонъ Синай дагъында тизильген В. Ибраимнен япылгъан В.нинъ ерини алмайып, оны баягъы дереджеде кенълештирди (Чыкъ 32; 33:1; Рим 4:13 в.и.; Гал 3:17 в.и.). 3) СИНАЙ ДАГЪЫНДА ВАСИЕТ (Чыкъ 19-24): Алла Исраильни «Озюнинъ халкъы», халкъны исе «мукъаддес халкъ» япмагъа ваде берди (бакъ. Чыкъ 19:5 в.и.; Текр 26:17 в.и.; Йрм 7:23; Ехез 11:20; Хош 2:23 в.и.). Он Эмир (В. сандыгъында сакълана) ве В. Китабы (Чыкъ 24:4,7; ихтимал, Чыкъ 20:22-23:33-теки къанунлар топламы козьде тутула), В.нинъ шаатлыкълары олып, ичине тафсилятлы шекильде Исраильнинъ вазифелерини кирсеттилер. В.нинъ тизилюви къурбан чалув, халкъкъа «В. къаны»ны пускюртюв (Чыкъ 24:8) ве Алланынъ огюнде ашап-ичмекнен кечти (Чыкъ 24:11). Озьлерине пут яратып, исраиллилер В.ни боздылар, лякин бу В. тантаналы суретте тикленди (Чыкъ 34:27), чюнки Алла мераметли ве башкъа тараф озь вазифесини беджермесе де, васиетке садыкъ (Чыкъ 34:6-9). В. даа бир кере Моав топрагъында тасдыкъланды (Текр 29). Бойледже, эмирлер янъыдан язылды ве хатыра ташлары къоюлды, Эвал ве Геризим дагъларында лянет ве эйиликлер айтылды (Текр 27). Бу В. учь кере янъыдан япылды: а) Нун огълу Ехошуа девринде Шекемдеки халкъ топлашувунда (Ехо 24): В.ни янъыдан япылмакънынъ тешеббюсчиси Нун огълу Ехошуа эди, о, деньишкен вазиятте адамларны Аллагъа садыкъ олып къалмагъа чагъыра. Алланынъ Исраильнен олгъан мунасебетлер тарихыны тафсилятлы беян этип, о, халкъкъа Алланы я да путларны сайламакъ имкъаныны берди. Сонъ хатыра ташы къоюлды (Рабби сёзлерининъ

шаатлыгы сыфатында) ве янъыдан шартнаме язылды; б) Ёшия девринде, алып барылаяткъан исляят девамында (4Пад 22,23): Раббининъ Эвинде тапылган Мусанынъ Къануныны окъуп, падиша, халкъ ве руханийлер Алланынъ алдында, ибадет этиов, путперестликтен темизленюв, Песах Байрамыны къайтарувнен ибарет олган вазифелерини тикледилер. Бу А.нынъ исбатлыгы «Васиет китабы» (ихтимал, Къануннынъ текрары китабы я да онынъ бир къысмы, мес. 12-27 баблар); в) Узеир девринде (Нех 8-10; Узеир 10:3): халкъ озь гуналарыны итираф этти ве Муса Къанунынынъ эмирлерини, биринджи невбетте, раатлыкъ кунюни къайд этмек, ондан бир пайыны телемек ве къарышыкъ никяхтан вазгечмек акъкъында ваде берди. В. шахзаделер ве руханийлер тарафындан имзаланган (Нех 9:38). 4) Ондан гъайры, Давут (2Пад 7; тень. Еш 55:3; Йрм 33:21,26), Пинехас (Сай 25:11 в.и.) ве левийлилернен махсус васиетлер тизильди (Мал 2:4,8). Давутнен тизильген В. Натаннынъ пейгъамберлигине эсаслана (2Пад 7). Збр 2 ве 109-дан белли ки, бу В. — Э.В. ве Я.В.нинъ энъ муим месихчи ваделеринден биридир.

IV. АЛЛА ВАСИЕТИНИНЪ ХУСУСИЕТЛЕРИ. 1) В. тизмек тешеббюси Алланынъ Озюнден келе. Тек В.ни янъыдан тизмек истеги, юкъарыда косътерильген алларда (оларнынъ себеби төвбе эди) къысмен адамларга аит (бакъ. Чыкъ 34). 2) Алла В.ининъ озю шу формулада ифаде этиле: Алланынъ истеги Израильнинъ Алласы олмакъ, Израиль исе Алланынъ халкъы олмакъ керек (тень. Чыкъ 19:5 в.и.; Текр 26:17 в.и.; Йрм 7:23; Ехез 11:20; Хош 2:23 в.б.). В.тен келип чыкъкъан халкънынъ вазифеси Он Эмирде, В. Китабында (Чыкъ 20; 24:7) ве башкъа анълашма языларында (Ехо 24:25; Нех 8:1) бельгилене. Энъ муим эмирлерге раатлыкъ кунюни къайд этиов ве сюннет япув кире. Алла, буны беджергенлери ичюн, Израиль халкъыны чокълаштырып, онъа Ханан топрагыны мульк этип бермеге ваде этти. Алланынъ вазифелери, ич олмагъанда пейгъамберлер девринде, адамларнынъ вазифелерине коре азджа бельгиленгенине итибар этиле. Бу, В. Алланынъ мераметли арекети

олгъаны себебинен багълы, бунъа адамларнынъ джевабы итаатсызлыкъ ве четлешюв олды. 3) Алланынъ Озь халкъынен тизген В.нинъ озюне хас эсасы бар, ондан эвель Алланынъ мераметли арекети келе. Халкъ Алланен, бир шей алмакъ ичюн дегиль, энди Алланынъ эйилигини алгъаны ичюн В. тизе. Алла Исраиль халкъыны Озь халкъы этип сайлагъан сонъ чокъ вакъыт кечкенинде, Исраиль халкъы Оны озь Алласы, деп къабул этти. Алланынъ В.ине кириш адамларгъа Алланен олгъан мунасебетлернинъ япылувыны анылата, Алла исе эр вакъыт адамларнен алякъада эди. В. Алланынъ ирадеси, оны, анылашманынъ экинджи тарафы къойгъан бирде-бир шарт эсасында дегиль, Озь истегинен беджермеге ваде бере. Яни, М.К.нынъ эсас тюшонджелери — Алланынъ эйилиги ве Онынъ В.ке садыкълыгы (тень. Чыкъ 34:6-9). Амма бу, Алланынъ укюминден бошатмай. Амма укюм, вазифесини бозгъанны «В. багълавларына» къайтарув вастасына айлана (Ехез 20:37). В. Алланынъ садыкълыгына эсаслана, инсаннынъ садыкъсызлыгыны укюм ве мераметнен енъе. Алла, Исраиль Онынъ халкъы олгъаны ичюн дегиль, Исраиль Онынъ халкъы олмакъ кереги ичюн, Исраильнинъ Раббисидир.

V. АЛЛАНЫНЪ ИСРАИЛЬНЕН ЯНЪЫ ВАСИЕТИ. Пейгъамберлер китапларындан корюне ки, Алланынъ В.ини ич олмагъанда ресмий укюкый мунасебетлерге эсаслангъан къануний А. деп адландырмагъа мумкюн дегиль. Эписи пейгъамберлер айталар: В. халкъ тарафындан эр вакъыт бозула, шунынъ ичюн къанун нокътайи назарындан о энди ёкъ (Еш 24:5; Йрм 31:32; Ехез 16:8,15; Хош 6:7 в.и.). Амма олар, Алла Исраильнен В.ни янъыдан тизгенини косътерелер. Рабби Исраильни сайлай (Еш 42:6), онъа эйилик япа (Еш 49:8), оны сакълай (Йрм 33:20 в.и.). Алла Исраильнинъ гуналарыны багъышлай (Йрм 31:34) — «Озь Ады ичюн» (Йрм 14:21) ве Озь Руху аркъалы (Еш 59:21) — адалетли укюм этмек укюкындан вазгече. Хошеа Алланынъ эйилигини тасвирлеп, О, Исраиль халкъынен никях тизгенини ве шахсий мунасебетлер ресмий къанунларгъа коре муим олгъаныны косътере (Хош 2:18 в.и.). Бойледже, Йирмея

(Йрм 31:31-34; 32:40) ве Ехезкель айткѳан янѳы В. (Ехез 11:19 в.и.; 34:23 в.и.; 36:25 в.и.; 37:26), кѳануний А. дегиль. Бу тек эйилик эсасында сайлав, Алланынѳ Озь ирадеси иле айнеджи халкѳына нисбетен арекетидир. Бу эйилик В.и Алланынѳ Месихи келювинен беджериледжек, Онынѳ эвельки кѳыяфети Давутнынѳ тимсалинде сакѳлы. В.нинѳ нетиджеси — Алланынѳ эбедий аманлыгѳы (тењь. Еш 55:3; Йрм 32:40; Ехез 16:60 в.б.).

VI. МЕТАФОРИК ЭМИЕТ. Кочѳме манада «анѳлашма» тюшонджесининѳ Еш 28:15-те (олюмнен А.), Эюп 31:1-де (козылернен васиет) в Йрм 33:20-де (кунь иле васиет) кѳулланувы расткеле.

VII. ИСА МЕСИХ ВЕ ЯНѳЫ ВАСИЕТ АКѳКѳЫНДА. Юн. *diateme* сѳзю («васиет») Я.В. метининде 33 кере расткеле, эсасен Э.В.тен алынѳан джумлелерде ве онѳа япылѳан авалелерде. Яни, Я.В.нинѳ «васиет» тюшонджеси Э.В.нинѳ изаатына эсаслана. Тек эки еринде *diateme* сѳзю «мирас» манасыны анѳлата (Гал 3:15-17; Еуд 9:15,20). В. эткеннинѳ вефатындан сонѳ кучѳке кирген В.ке ошап, Алланынѳ В.и Иса Месихнинѳ олюминден сонѳ кучѳке кирди. Бойледже, Я.В.те бир Алланынѳ ирадесинен тизильген эки В.ни айырлар ве шунынѳ ичюн оларнынѳ экиси де акѳикѳийдир: янѳы васиет — кѳадимий васиетнинѳ (эски васиетнинѳ) девамыдыр (Гал 3; 2Кор 3). Месих — янѳы В.нинѳ эсасчысы ве даркѳатыджысы, шунен берабер, ваденинѳ ве бутюн эски В.нинѳ макѳсады ве беджериджиси (Лк 22:20; 1Кор 11:25; Еуд 9:15).

Еуд 9:15: «Шу себептен Месихнинѳ ярдымынен янѳы васиет ерине кельди. Месих биринджи васиет заманында япылѳан гуналарына одеме этмек ичюн, ольди. Онынѳ олюми себебинден Алла чаѳыргѳан адамлар О сѳз берген эбедий мирасны алмакѳ мумкюнлер».

ВАСИЕТ САНДЫГѳЫ — рус. Ковчег Завета.

Исраиллилернинѳ эсас азизлиги: агѳачтан япылып алтыннен кѳапланѳан мукѳаддес Сандыкѳ. Сандыкѳнынѳ ичинде васиетнинѳ таш левалары сакѳлана эдилер. Сандыкѳ башта Мескеннинѳ сонѳунда, Сарайнынѳ Энѳ Мукѳаддес

Еринде тура эди. Исраиллиер оны, устюнде санки де Рабби отургъан, падишанынь тахты ерине коре эдилер. *Текр 10:8*: «О заман РАББИ Левий къабилесини айырды. Олар РАББИнинъ Васиет Сандыгъыны ташымакъ, РАББИнинъ огюнде турып, Онъа хызмет этмек ве Онынъ Адындан хайыр дувасыны окъумакъ керек оладжакъ эди».

ВАСИЕТНИНЪ ТАШ ЛЕВАЛАРЫ — *рус. Скрижали Завета.* Устьлеринде Он Эмир (Исраиль халкъына Алладан берильген эсас эмирлер) язылгъан таш левалардыр. Оларны Рабби Синай дагъында, Исраильге васиет бергенде, Мусагъа берди.

Еуд 9:4: «Бу ерде къокъулы отлар якъыладжакъ алтын ер, эм де эр тарафы алтыннен къаплангъан Васиет Сандыгъы бар эди. Онынъ ичинде манна къоюлгъан алтын чанакъ, Харуннынъ чечек ачкъан таягъы ве Васиет сёзлеринен таш левалары бар эди».

Д.б.: Он Эмир.

ВЕБА

Бакъ.: Хасталыкъ.

ВЕЗИР — *рус. Евнух.*

Еуд. сёзю *сарис* башта падишаларнынъ харемлеринде хызмет этип, оны къорумакъ ичюн къуллангъан везирни, пичильген адамны анълата (4Пад 9:32; Эст 2:3,14; 4:4). Влер падиша сарайларында баягъы юксек дереджеге наиль ола эдилер. Оларнынъ фаалиет сааларынынъ кенишленмеси (Эст 1:10; Фаал 8:27) ве башкъа юксек мертебели мемуларны анълата бильген тюшюндженинъ умумийлиги мында сакълыдыр. (Баш 40:2; 4Пад 24:12; Йрм 29:2; 38:7). 4Пад 25:19-да бир Х. арбий сераскер киби, Баш 39:17-де исе, Мысыр фыравуны сарайында хызмет эткен, эвли олгъан Х. анъыла.

Эст 2:21: «Мордекъай падишанынь къапусы янында отургъан вакъытта, къапунынъ къаравуллары, падишанынь эки везири Бигтан ве Тереш, Ахашверош падишагъа къаршы ачувланып, оны ольдюрмеге истедилер».

ВИФЛЕЕМ — *рус.* **Вифлеем.**

Сёзю-сёзюне «отъмек эви». Ехуда сахрасынынъ сынғырында ерлешкен, Ехуда къабилесининъ шеэри. Шеэрнинъ топраклары берекетли олгъаны ичюн, бойле ад ташый. М.К.та биринджи кере Баш 35:19 (тень. 48:7) Рахельнинъ олюми акъкъындаки икяеде расткеле. Эсас эмиети, Микъа пейгъамберлик эткени киби (Микъа 5:2; Мт 2:3-8), Иса Месихнинъ мында догъгъаныдыр. «Языда, Месих Давутнынъ союздан, Давутнынъ юрту Вифлеемден чыкъып келеджек, деп язылмагъанмы?» (Юх 7:42). М.с. 330 с. император Константин Исанынъ догъгъан еринде ибадетхане къурмагъа эмир этти, бу ер киреч къаянынъ ичиндеки къоба эди. Земаневий В. (арап шеэри Бейт-Лахм) Ерусалимден къарарынен 10 км дженюпте ерлеше. М.К.нынъ заманларында В. Иса догъгъан къобанынъ шаркъий тѣпесинде ерлеше эди ве шималий шаркътан ве дженюбий гъарптан тик джарларнен къорчалана эди.

Юх 7:42: «Языда, Месих Давутнынъ союздан, Давутнынъ юрту Вифлеемден чыкъып келеджек, деп язылмагъанмы?»

ВУДЖУТ (*син.* Беден; тен; эт) — *рус.* **Плоть, плотский, плотяной.**

I. 1) В. я да «беден» дегенде, башта бир адам ве бутюн тири джанларнынъ тышкъы маиети, олар насыл «мальземеден» япылгъанлары козьде тутула (Эюп 10:11; 1Кор 15:39). Ер юзюне энген Алла Огълунынъ ер юзюндеки къардашларына ошагъаны, М.К.та бойле ибаренен тасдыкълана: «Сѣз джан-тен олды» (Юх 1:14; тень. Кол 1:22; 1Тим 3:16; 1Пѣтр 3:18; 1Юх 4:2). 2) Эвлэнген адамларнынъ тек джынсий джеэттен дегиль де, рухий джеэттен бирлешкенлери «бир вуджут» деп адлана (Баш 2:24; Мт 19:5 в.и.; Эф 5:31). 3) Якъын сойлар да «бир кемик ве бир вуджут» сайылырлар (Баш 29:14; 37:27). Иса да адам олгъаны себебинден еуд. халкъкъа айны сойлугъы бар (Рим 1:3). Баш 6:12 ве Еш 40:5-те «эр бир тири джан» деп, бешериятти ве ер юзюндеки бутюн тири джанларны адлай.

II. Адам — Алланынъ яраттыгыдыр; озю-озюнден адам Яратыджыгъа къаршы къоюла, омрюнинъ де къатты сынъырлары бардыр. Шу себептен В. сёзю М.К.та яны манакъа наиль ола. М.К. адамгъа о В. олгъаны ве дюнья фаний олгъаныны даима хатырлата. Адам Б. олып, къудретли Аллагъа къаршы турып оламай. Шунунъ ичюн тек беденге ишанмакъ — ахмакълыкътыр. Ярдым ве къорчалавгъа тек тири Аллагъа олгъан иман вастасынен наиль олмагъа мумкюн (Збр 55:5; 77:39; Еш 40:6 в.и.; 1Пётр 1:24). Алла беден кучюне олгъан сахте имандан тенбиелей: «Мысырлылар — Алла дегиль, адамдыр, атлары да — рух дегиль, эт ве кемиктир» (Еш 31:3). Шунунъ ичюн Ехуда падишалыгъы акимдарларынынъ насылдыр буюк девлет иле бирлешип къорчаланмакъ ниетлери Алланынъ акъаретленмеси ве акъылсызлыкъ киби ачыла.

III. 1) Баш 6:12-де «Ер юзюнде эр бир тири джан юрген ёлуны харап этти» айтылгъан ерде «эр бир тири беден» учюнджи ве энъ терен манакъа саип ола. Б. — бу тек такъатсыз, адий адам дегиль, бу — Аллагъа билип-турып къаршы чыкъкъан адам да. Бойле адам озь арзу-истеклерини озь Яратыджысы, Алладан сорамай да, озю-озюне ишана. О, Раббиси олгъан Алланынъ юджелигини дегиль де, озюнинъ шуретини кокке котере. Я.В.те беденнинъ бойле тюшюнджеси даа терен манакъа саип ола. Беденде «яхшы шей олмай» (Рим 7:18), ве о «Аллагъа бойсунмай» (Рим 8:7). Адамны гунагъа «саткъан» вуджут истеклери бар (Рим 7:14), олар оны Аллагъа къаршы къоялар (Рим 8:7), Алла мераметинден оны марум этелер (Рим 8:8). Вуджут адамда киббарлыкъ догъура (Флп 3:3 в.и.). Эгер догъру еудий, Алланынъ мераметине аджети ёкъ беллеп, озь эждатларынен ве сюннет этильмесинен макътанса, демек, онынъдже, Алланынъ бахшышы тек беденде айдалы. Бойлеликнен, эгер адам, озь диндарлыгъы, догърулыгъы ве хайырсеверлигине ишанып, Месихнинъ «беденден догъгъан — бедендир» деген фикрини къабул этмесе, онынъ тек гуналы «арамлыгъы» дегиль де, булар да вуджут истеги олмасы мумкюн (Юх 3:6). Беден вакътынджа ве

такъятсыз (Мт 26:41; Юх 6:63; Рим 8:6,13; 1Кор 15:50; Гал 5:17; 6:8); 2) Беден гъайып олувындан Алланынъ мерамети къорчалай.

IV. Базы алларда М.К.та «Б.» мусбет мананы да ташый (Ехез 11:19; 36:26; 2Кор 3:3). Адамнынъ юреги — башындан Алла ирадесине бойсунмагъан таш юректир. Лякин Алла Рухунынъ ве Иса Месих мераметининъ фаркъына барып, о, Алланынъ шуретине ола, йымшай ве Алла ирадесине бойсуна.

Юх 3:5-6: «Сангъа керчектен догърусыны айтам: эгер ким сувдан ве Рухтан догъмаса, Алланынъ Падишалыгына кирип оламаз. Беденден догъгъан — бедендир, Рухтан догъгъан исе — Рухтыр».

Д.б.: Беден.

ВУЛЬГАТА — *рус. Вульгата.*

Лат. «умумкъулланылгъан». Римли католик кильсеси ичюн Мукъаддес Китабынынъ латин тилиндеки нуфузлы терджимеси. Дамас I Папасынынъ берген вазифесине коре бу ишнен Иероним огъраша эди. О, башта Зебур метинини баштан сонъунадже догъурлады, сонъ исе, 384 с. Инджильни терджиме этип башлады. Оларны Иероним акъикъатны бозмагъан эльязмалар узеринде беджерди. Э.В.нинъ еуд. тильден терджимесини, о, Бет-Эльде 390-405 сс. девамында япты. Э.В. ве Я.В. ни бу къайтадан ишлев нетиджесинде В. пейда олды. О замандан башлап метинге бир сыра тюзетмелер кирсетильди, энъ сонъкилери, Климент VIII акимдарлыкъ эткен заманына, 1592 с. аит. Ишбу терджименинъ метини бу кунъге къадар В.нынъ ресмий джеэттен къабул этильген метинидир.

Г

ГАЛАТИЯ — рус. *Галатия*.

I. Вилает. Галис (зем. Къзыл-Ирмакъ) дерьясынынъ эки ялы боюнда яткъан, Анадолудаки яйла, Я.В.нинъ девиринде о ерде, м.э. III а. мында ерлешекен кельт къабилелери — галатлар яшагъан. Энь муим Г. шеэрлери — Пессинунт — гьарпта, Анкира (зем. Анкара) — меркезде ве Тавий — виляетнинъ шаркъ тарафында ерлешкен.

II. Рим виляети. Галатиядан гъайры, Г. виляетине (м.э. 25 сенесинден башлап) Ликаония, Писидия ве Фригия кирмекте эдилер. Павел озюнинъ биринджи ве экинджи сеятлары заман мында ваазлар окъуй эди (Фаал 13:14; 14:24; 16:1-5).

Фаал 16:6: «Сонъ олар Фригия ве Галатия топракъларыны кечтилер, Мукъадес Рух исе оларгъа Кучюк Асияда Алланынъ Сёзюни даркъатмагъа ёл бермеди».

ГАЛИЛЕЯ — рус. *Галилея*.

Г. ады еуд. сёзю *галил* («ер» я да «тёгерек») келип чыкты, деп сайыла. Г. деп, сыгъынакъ шеэри Кедешнинъ чевресинде ерлешкен, эвель Йиссакъар, Нафталий, Зевулун ве Ашер къабилелерине аит олгъан виляетни адландыра эдилер. Кечче мында Даннынъ несили де ерлешти (Къад 18). Израиллилер Г.ны акъырын-акъырын запт эте эдилер (Къад 1:30; 4:2). Тиглат-Пилесер III израиллилерни эсирликке къувгъанда, къалгъан еудийлер кельмешеклернен къарыштылар (4Пад 15:29; 17:24). Темель сакинлерге ве вавилон эсирлиги заманында мында кельген кельмешеклерге кечче арамылар, араплар,

феникелилер ве юнанлар къошулды. Шу себептен темиз еудийлер Г.нынъ сакинлерини адам ерине тутмай эдилер (Юх 1:46; 7:52), онынъ ичюн энди Еш 9:1 Г. путперест деп адлана. Галилеялылар арабий тилинде махсус теляффузнен лаф эте эдилер (Мт 26:73; Мк 14:70). Виляет сакинлерини джесюр ве исьян котермеге азыр олгъан адамлар деп сая эдилер. Г. М.К.та муим роль тута, чюнки тамам мында Иса энъ чокъ муджизелер косьтерди (Мт 4:23). О заман виляет Ирод Антипанынъ падишалыгына кире эди.

Мт 4:15-16: «Чокъ миллетнинъ юрту Галилея! Къаранлыкъта яшагъан халкъ буюк ярыкъ коръди! Олюм топрагъында, олюм саесинде яшагъан адамлар ичюн ярыкъ парылдады».

ГИЗЛИ

Бакъ.: Сырлы.

ГОНЬЮЛЬ

Бакъ.: Юрек.

Гъ

ГЪАЙЫП ОЛУВ (*син. Ёкъ олув*) — *рус. Погибель.*

Гъайып олув — бу эбедий омюрнинъ къарама-къаршылыгъыдыр (Мт 7:13 в.и.), адамнынъ башына тюшкен фе-лякеттир. Гъ.О. — бу адий ёкъ олув дегиль, бу олом ичинде умятсиз бир алда къалувдыр (Мк 9:43 в.и.; Рим 2:5-10), Ахирет куню ачылгъан Алла тарафындан ред этильмесидир (2Пётр 3:7).

2Пётр 3:7: «Айны шу Сёз шимдики ерни ве коклерни дже-за кунюнедже, имансыз адамларнынъ ёкъ олувы куню-недже атеш ичюн сакълап къалдыра».

Д.б.: Олум.

ГЪАЛЕБЕ

Бакъ.: Енъиш.

ГЪАНИМЕТ — *рус. Добыча.*

Адетке коре арбий Гъ. Раббиге аит эди. Амма Исраиль халкы озюне фейдаланмагъа мумкюн олгъан гъаниметни эльге кечиргенде, меселя, мидьянлылар устюнден гъалебе къазангъан сонъ (Сай 31:26 в.и.), бу Гъ. белли бир шекильге коре даркъатылгъан. Гъ.нинъ ярысыны, онынъ 1/500 къысмы Раббиге къурбан кетирмек ичюн руханыйлерге берильген сонъ, аскерлер ала эди, экинджи ярысы, левилийлерге 1/50 къысмы айырылгъан сонъ, къалгъан халкъкъа бериле эди. Давут исе арбий Гъ.ни аскерлер ве арабаджылар арасында тень этип пайлаштыра эди (1Пад 30:24 в.и.; даа бакъ. Ехо 22:8). Гъ.нинъ бир къысмыны Давут, ихтимал оларнынъ эалисининъ

разылыгыны алмакъ ичюн, чешит шеэрлерге ёллай эди (1Пад 30:26 в.и.). Гъалебе къуванчы, адет узьре, алын-гъан Гъ.ге олгъан къуванчнен багълы эди (Еш 9:3). Аде-тиндже, Гъ. кучьнен тутып алына (2Тар 14:13; 20:25), ам-ма дженкте я да базы алларда Гъ.ни Раббининъ ирадеси аркъалы алмагъа мумкюн (бакъ. Чыкъ 3:22; Ехо 8:27). Алланынъ эмирине къаршы чыкъып, Гъ.ни озюне ал-гъан Акъан олюм джезасына огърады (Ехо 7:1).

Ехо 8:27: «Рабби Ехошуагъа буюргъанына коре, израилли-лер бу шеэрнинъ бутюн айванларыны ве гъаниметини озъара пай эттилер».

Д

ДАВА ЭТМЕК (*син.* Суд этмек) — *рус.* Судиться, вести тяжбу.

I: 1) Алла ер юзюндеки халкъларны, шу джумледен, Озь халкъыны да судгъа чагъыраджакъ (Йрм 25:31; Ёэль 3:2; Микъа 6:1 в.и.). 2) Алла иле ярыштан бир шей олмай-джагъына бакъмадан (Рим 9:20), адамлар къайта-къайта Онен давагъа тутулалар. Буларнынъ эписи тамам дин-дар адамларгъа аит олгъаны худжур шей. Бу дюньяны Алла идаре эткенинде шубе — олар ичюн чекиджи бир шейдир. Бунынъ типик мисали — Эюп (Эюп 13:3). О, озюни бойле ярышкъа азыр деп сая эди: «Мен давамны азырладым, къабаатсыз чыкъаджагъыма эминим. Ким меннен давалашаджакъ?» (Эюп 13:18 в.и.). Амма о, Къудретли Алланен давалашып оламайджагъыны къабул этмеге меджбур ола (Эюп 39:32). Алла эписи бир акълы чыкъаджагъыны бильселер де, пейгъамберлер де Алланы давагъа чагъырмагъа арз эте эдилер (Йрм 12:1; Хав 2:1). Алланынъ акълыгъына къаршы гунакяр халкъ чыкъкъанда исе, бу киббар ве бурун котермекнинъ аля-метидир (Еш 58:2).

II. Павел эльчи иманлылар озъара дава чыкъаргъанлары ичюн, оларны опъкелей. Даа бетер гъазапнынъ себеби шунда ки, бу даваларны чезмек ичюн, Джемиет азалары путперестлер судуна мураджаат эте эдилер (1Кор 6:1-7). Бойле меселелерни месихчилернинъ Джемети озю къатиен ве сонъуна къадар чезип олмагъа керек.

Эюп 29:16: «Фуқъарелерге бабалыкъ эте, таныш олмагъан адамнынъ давасыны гъайретнен чезе эдим».

Д.б.: Суд этмек.

ДАВУТ — рус. Давид.

Шаулдан сонъ Исраильнинъ экинджи ве энъ намлы падишасы. О, тахткъа м.э. 1010 с. отурды. Давут Исраильни буюк девлет ве Ерусалим шеэрини Исраильнинъ пайтахты япты. О, кучлю аскер ве улу шаир эди. Давут Зебур китабынынъ (Аллагъа айтылгъан йырлар ве дувалар) муэллифлеринден бири эди. О, Аллагъа ишанчлы олгъаны ичюн, Алла Исраиль тахтыны тек онынъ эвлятларына береджегини сёз берди. Еудий пейгъамберлерине коре, келеджекте бутюн дюньянынъ Падишасы оладжакъ Месих Давутнынъ сою оладжакъ. Шуннынъ ичюн Исагъа даа «Давутнынъ Огълу» дей эдилер.

2Пад 6:17: «РАББИнинъ Сандыгъыны кетирдилер ве оны озъ ерине, Давут азырлагъан чадырнынъ ортасына къойдылар. Сонъ Давут РАББИнинъ огюнде къурбанлар чалып бутюнлей якъты, аманлыкъ къурбанларыны да чалды».

ДАВУТНЫНЪ ОГЪЛУ — рус. Сын Давида.

Давут падишанынъ дос-догъру эвляды. Иса Месих Давутнынъ эвляды олгъаныны билип, еудийлер Онъа «Давутнынъ Огълу» дей эдилер.

Мт 20:30: «Ёл четинде эки кёр отура эди. Иса оларнынъ огюнден кечип кеткенини эшитип: — Я Рабби! Давутнынъ Огълу, бизге мерамет эт! — деп багъыра башладылар».

Д.б.: Инсан Огълу.

ДАГОН — рус. Дагон.

Фелестинлилернинъ алласы (Къад 16:23; 1Пад 5:2-7; 1Тар 10:10). Фелестинлилер бу иляхийни Фелестиннинъ ялысында ерлешкен сонъ, къабул эттилер. Мында Д.гъа табынув чокътан ве кенъ даркъалгъан эди. Эм Ехунданынъ, эм Ашернинъ топракъларында Бет-Дагон («Д.нынъ эви я да сарайы») адлы шеэрлер бар эди (Ехо 15:41; 19:27). Вавилонда ве Ашшурда Даган алласына табына эдилер. Рас-Шамрадаки ер къазмалары акс эттирелер ки, бу иляхий феникеллиерде де буюк урмет саиби ола эди. Аднынъ манасы толусынен аныкъ

дегиль. Еуд. *dag* («балыкъ») ве *даган* («бойнуз») сёзлеринен багъы инаныладжакъ киби дегиль, бу ад семит адларындан олмаса керек. Вавилонда Д.гъа та Шумер заманларында табына эдилер, Ашшурда да о эрте белли олды. Д.нынъ Энлилль ве Ададнен тенъештирильмеси, башындан Д. кок гудюрдисининъ алласы олгъаны акъкъында нетидже чыкъармакъ мумкюн. Онъа даа ер астынынъ алласы деп де табына эдилер.

Къад 16:23: «Фелестин укюмдарлары озюнинъ Дагон адлы алласына буюк къурбан чалмакъ ве шеньленмек ичюн топлаштылар».

ДЕДЕ (*син.* Баба) — *рус.* **Праотец, патриарх.**

Юн. *патриархес*, «энь буюк» я да «къабиле деделерининъ энъ буюги». Я.В.те Пётр Давуткъа «баба» деп айта (Фаал 2:29). Стефан Якъупнынъ 12 огълуна «бабалар» дей (Фаал 7:8,9). Еуд 7:4-те Ибраим де «деде» деп адлана. «Деде» дегенде, башта бир Ибраим, Исхакъ ве Якъуп козьде тутулалар. Рас-Шамра ве Мариде япылгъан археологик къазмалар Д. девирини баягъы анълатты. Рас-Шамрада тапылгъан метинлер исраиллилер деделерининъ омюр-тарзы акъкъында чокъ муим малюматлар берди. Маридеки къазмалардан сонъ, биринджи исраиллилер Фелестинге Харрандан (Баш 11:31 в.и.; 12:4) кельгенлери акъкъында къошма малюматлар пейда олды. Д.лернинъ омюрлери акъкъында олгъан хаберлерге къошма хаберлер шим. Месопотамиядаки Нузе ш. тапылгъан чамур левалардан алына. Бойледже, метинлерден биринде, олюм алдындаки баба балаларына багъышлавнен берабер берген эмирлери, укзукъ джеэтен мытлакъ беджерильмелери шарт (тень. Баш 27:37). Насылдыр адам мирас акъкъыны учъ къойгъа саткъаны да анда айтыла (Баш 25:29-34). Къоранта берекетининъ мирас акъкъыны кефиллеген эв аллалары (путлар), огей огълу ве киевине дегиль де, догъмуш огълуна кечмек кереклер. Джынысыны девам этип, мулькюни мирасчысына бермек ичюн, баласыз къорантанынъ башы къул олгъан хызметчи къызларны алмакъ (тень. Баш 16:2; 30:3,9) я да биревни эвлятлыккъкъа алмакъ

мумкюн эди. Эвлятлыккъа алынган бала сонъундан мирас акъкъыны ала эди. Д. девириниъ буюк эмиети бар эди. Рабби Д.лерге акъикъатта, тюш ве руяларда келип, Озюни ача эди. Д.лернинъ несилинден пейда олган халкъ иле багъышлав ве келеджек къуртулышнынъ вадеси багълы. «Д. деври» деп, м.э. 2000 ве 1650 сс. ара-сындаки девирни саймакъ мумкюн.

Лев 26:45: «Олар ичюн Мен оларнынъ баба-деделерине берген васиетимни акъылыма кетиреджегим. Мен, оларнынъ Алласы олмакъ ичюн, оларны Мысыр топрагъындан алып чыкъардым. Мен — РАББИМ».

Д.б.: Баба.

ДЕЛИЛИК

Бакъ.: Хасталькъ.

ДЕНЪИЗ ХАВУЗЫ — рус. Море.

Мескеннинъ азбарында турган буюк бакъыр савут. Аллагъа хызметлерини башламаздан эвель руханийлер шу савутта абдест ала эдилер.

3Пад 7:23: «Сонъра Хирам къуюлган бакъырдан „Денъиз“ адландырылган бир хавуз ясады. Хавуз бир тарафындан экинджи тарафына къадар беш метр эди, эки бучукъ метр юксекликте ве чевреси 15 метр эди».

ДЕРТ

Бакъ.: Агъры.

ДЕРЪЯ (син. Озен) — рус. Река (поток).

Якъын Шаркътаки Д. — къуру мевсимде де къурумагъан сув акъымлары: Пишон, Гихон, Хиддекель ве Фират (Баш 2:10-14), Нил (Баш 41:1; Еш 23:3), Иордан. Фират Д.сы акъкъында чокъ айтылган (Ехо 24:2-14 в.и. «Д.» деп адландырылган); ваде этильген ернинъ сынъыры сыфатында бу Д.нынъ эмиети буюк эди (Чыкъ 23:31). Бундан гъайры о Сыр 16:12-де анъыла, анда, вакъытнынъ сонъунда Фират шаркътан кельген падишаларнынъ ваде этильген ерге уджюм этювине, къуругъандже оларгъа ёл ачмайып, кедер этеджеги акъкъында айтыла.

II. 1) Сув — аятнынъ эсасы ве шунынъ ичюн Алланынъ мераметидир, Рабби оны истесе бере, истемесе бермей. О, истеген вакътында сув акъымларына къурумагъа буюра (Еш 44:27; Збр 73:15), о заман ерде бутюн яшайыш ёкъ олмакъ мумкюн (Еш 19:5-8). О, сувны къангъа айландыра, шунынъ ичюн онен къулланмагъа мумкюн олмай ве балыкълар оле (Чыкъ 7:17-21), лякин О, Д.ны сахрада яратып ола (Еш 43:19) ве ерни акъымларнен ярып ола (Хав 3:9). 2) «Д.» сёзю кочъме манада да олмакъ мумкюн. Бутюн аят озенге ошай, о, олюм вакътында къура (Эюп 14:11). Рабби барышыкъны, озен киби, адамларгъа ёллай, зенгинликни — зевкъ-сефа ичюн толып ташкъан акъым киби (Еш 66:12); иманлынынъ ичинден «тири сув озенлери акъаджакъ» (Юх 7:38). 3) М.К.та эки акъым махсус бир ер алалар. Олардан бириси вакъытнынъ сонъунда Сарайдан акъып чыкъып, онда ве этрафында олгъан эр шейге берекет бере (Ехез 47:1-12); Сырларнынъ ачылувы китабында Алла ве Къозунынъ тахтындан акъып кельген О. акъкъында айтыла, онынъ эки тарафында да эр вакъыт мейва берген аят тереги осе (Сыр 22:1 в.и.).

Джем 1:7: «Эписи дерьялар денъызге акъар, денъыз исе толып-ташмаз. Сонъ дерьялар, акъмакъ ичюн, кене ирмакъларына къайтыр».

ДЖАН — рус. Душа.

М.К.та «джан» сёзю чешит маналарда къуллана. Э.В.те Дж. къ.еуд. *нефеш* — «нефес алгъан», «кокюс кечирген» сёзюнен бельгилене. Базан бу сёз (*руах* — рух сёзю киби) «нефес» манасында къайд этиле (тень. Йрм 15:9; Эюп 41:13). *Нефеш* сёзю башта адамнынъ асылыны анылата эди, о, беденде яшайыш процессини девам эттире эди. Демек, Дж. дегенде, къадимий заманларда беденге яшайыш берген, яшайышны токътамадан девам эттирген башлангъыч козьде тутула эди. Сонъра бу сёз тире джаннынъ озюни бельгилемек ичюн къулланылып башлады — эм адамны, эм де айванны (тень. Баш 1:20; 2:7,19; 9:10; Лев 17:11), — эм де бу сёз сыкъ-сыкъ «тири» сёзюнен бирликте расткелип башлады. Бойлеликнен,

«джан» сёзю догърудан-догъру адамны, бутюнлей адамны анълата (Баш 42:21; 46:15; Сай 5:6; Ехез 13:18 в.и.; даа бакъ: Баш 27:4,19,25,31; Сай 11:6; Еш 42:1; Агъл 3:24). «Джаным» сёзю «мен» манасында ишлетильмек мумкюн (Збр 41:2), адам озюнинъ джаныны къртармагъа истеп, дува окъугъанда, бу ачыкъ-айдын корюне (Збр 6:4; 21:21). «Джан» сёзю «бир кимсе» манасыны да ташымакъ мумкюн (Баш 5:1,4). Демек, ольген адам акъкъында да ольген Дж. киби айтмакъ мумкюн (Лев 19:28; 21:11; 22:4; Сай 6:6; 9:6). «Меним джаным», «онынъ джаныны» ибарелери сыкъ-сыкъ «озюм» манасыны ташыйлар, чюнки къ.еуд. тилинде озлюк замири ёкътыр. Эгер Дж. сёзю адамда яшайышны девам эттирген ве бутюнлей адамны анълаткъан сёз олса, «джаныны пекитмек» ибареси (Збр 18:8; 22:3), «джанларны кърчаламакъ» (Збр 96:10) я да «джаныны сакъламакъ» (Збр 120:7) ибарелерининъ манасы да анълашыладжакътыр. Дж. сувсай, истей, тоя (Збр 106:9; 41:3; Икм 10:3; 25:25), ачлыкъ чеке, ёрула, кедерлене (Икм 27:7; Йрм 31:25), ашай (Агъл 1:11,19), ораза тута (Збр 68:11), игрене (Сай 21:5; Эюп 10:1) я да арам ашларны ашап арамлана (Ехез 4:14) айтылгъанда, бутюнлей адам анълатыла. Шахыснынъ Дж.ы Алланынъ къолундадыр (Эюп 12:10; Ехез 18:4). О, Дж.ны (яшайышны) ала билир, шунунъ ичюн олюм телюкеси олгъанда, адамлар озь Дж. ичюн къркъалар (Ехо 9:24; тень. Ехез 32:10). Дж.ны къртармакъ — озь яшайышыны къртармакъ демектир (Баш 19:17); Дж.ны тутып алмакъ — бир кимсени ольдюрмек демектир (Збр 55:7). Бойлеликнен, Дж.ны гъайып этюв — бу адамнынъ олюмидир. Дж. олюр (Сай 23:10; Къад 16:30), оны ёкъ этелер (Баш 17:14), олюмге махкюм этелер (Къад 5:18). Базан адам озь Дж.ынынъ къыйметини бильмей (Къад 9:17), амма Дж. азат олмакъ, къртарылмакъ да мумкюн (Збр 6:5; 33:23; 114:4). Шунунъ ичюн Дж.нынъ къайтып кельмеси адам яшайышынынъ девам этмеси я да онынъ янъыдан догъмасыны да анълатмакъ мумкюн (тень. ЗПад 17:21); яшайышнынъ олюм телюкеси астында олувыны «сувлар джаныма къадар етти» ибареси де анълатмакъ

мумкюн (Збр 68:2). Мында, эвельки мисаллерде киби, бутюнлей адамны козьде тутамыз. Э.В.те Дж.нынъ беденден чыкъувы акъкъында чешит-тюрюлю айтыла: меселя, Йрм 15:9 «сонъки нефес алмакъ» дениле (чюнки Дж.ны нефес алув процессинен тенъештире эдилер; тенъ. Баш 35:18). Збр 140:8; Еш 53:12-де исе, «джаныны олюмге берди», яни джаныны зорлап чекип алдылар демектир. «Аятый», яни «яшайыш» джаннынъ (*nefesh*) сайби къан сайыла эди (Баш 9:4 в.и.; Лев 17:11). Къан джангъа тенъдир дейлер (Текр 12:23), шунынъ ичюн къан тѣкмек ве къан ашамакъ адам ичюн ясакъ-тыр (тенъ. «къан сеси» — Баш 4:10).

Джан сѣзюнинъ М.К.таки башкъа ады — *нешама*, яни «нефес берген». Бунъа коре, адамны яраткъанда, Алла бурнунынъ тешиклерине яшайыш нефесини уфюрип киргизди (Баш 2:7). Дж. адамнынъ «Раббининъ чырагъы» ола, о, «юрекнинъ теренликлерини сынай» (Икм 20:27). Даа «Къудретлининъ нефеси» дейлер (Эюп 33:4). Къ.еуд. адетине коре, тамам *нешама* беденнен багълы олмагъан сербест барлыкътыр, *нефеш* исе беденнен багълы олып, оле билир.

Адамнынъ Дж.ы дуйгъу органы киби анълатыла, мында «джан» сѣзюни «юрек» сѣзюне авуштырмакъ мумкюн, олар бир маналыдыр. Дж. азап чеке (Баш 42:21), къайгъыра ве къувана (Збр 83:3; 85:4), къыйнала (Еш 53:11), севе (Баш 34:4; Йыр 3:1-4), теселлиге мухтадж ола ве оны ала (Збр 76:3; 93:19). Дж. истемек (Текр 12:20 в.и.; Микъа 7:1), къыйналмакъ ве хорланмакъ мумкюн (Эюп 19:2; Збр 41:6), яманлыкъ гизлей я да яманлыкъ япа (Икм 13:2). Базан Дж. къайгъыра (Збр 118:81), козьяш тѣке (Эюп 30:16). Базан Дж. фикир эте («лаф эте», 1Пад 20:4), анълай (Збр 138:14) ве озъ истегини бильдире (Баш 23:8). Дж. Алладан берильген аятны анлата (Еш 57:16, еуд. *нешамот*; Йрм 38:16) ве о Алланынъ иши нетиджесинде пейда ола, демек, онынъ бар олувы Алланен сыкъкъы багълыдыр. Дж. Аллагъа ёнельсе, Онынъ огюнде яшаса, тек о заман сагълам ве аман олур (Баш 32:30; Збр 18:8; 93:19); сонъ Алла оны къорчалай (Еш 38:17). Онсуз Дж. асрет чеке, Онен мунасебет истей ве къыдыра (Збр

41:3; 62:2), Оны сагына (Збр 83:3), раатлыгыны джоя (Агъл 3:17), Алланен исе къувана (Еш 61:10) ве теселли тапа (Збр 76:3; 93:19). Шунинъ ичюн адам озь джаныны толусынен Алланынъ хызметине багышламакъ керек, о, джан-гонъюльден Алланы къыдырмакъ (Текр 4:29) ве севмек (Текр 6:5; 10:12) керектир, яни Раббиге шукюр этмек ве шуретлемек керектир (Збр 102:1,22; 103:1,35). Адам Дж.ына пек мукъайт олмакъ керек (Ехо 23:11). Дж. сёзю къайсы бир манада къулланылса къулланылсын, Алланынъ огюнде эм беден аяты, эм де рухий аят олсун, о, адам яшайышынынъ тек бир тарафыны дегиль, Раббининъ огюндеки толу яшайышыны анълата.

Э.В.те белли олгъан Дж. сёзюнинъ маналары Я.В.те де расткеле (юн. *псюхе*). Дж. яшайышны девам эттирген кучь ола (Фаал 20:10; Сыр 8:9) ве яшайышнынъ озюни анълата (Мт 2:20; 20:28; Юх 10:11,17; Фаал 15:26; Рим 8:9), Алла оны адамгъа бере ве Озюне къайтарып ала (Лк 12:20). Адам озь Дж.ыны севмек (Сыр 12:11) я да нефретленмек мумкюн (Юх 12:25), абайламакъ я да абайламамакъ, къыйметини бильмек (Мт 6:25; Лк 12:22; Фаал 20:24) мумкюн. Я.В.те, Э.В.те олгъаны киби, Дж. адамнынъ шахсиетини анълата (Фаал 2:41: «учь бинъге якъын джан»; 1Пётр 3:20; тень. Мк 3:4; 1Кор 15:45: «тири джан»). Дж. сёзю даа «бир кимсе» я да «эр бир» манасында къулланыла (Фаал 2:43; Рим 13:1). Я.В.те, Э.В.те олгъаны киби, Дж. менимсей ве сезе: о сыкъбыла ве ачувлана (Мт 26:38; Юх 12:27), къоркъа ве утана (Фаал 2:43; Рим 2:9), къозгъалана (Фаал 14:2), шубелене (Фаал 15:24) ве къыйнала (2Пётр 2:8). Даа Дж. арзу эте (тень. Лк 12:19; Сыр 18:14). Я.В.те Дж. эки маналы олмакъ мумкюн, адамнынъ аятий яшайышы ве Алланынъ эмирине бойсунгъан, олюм бильмейджек ахирет яшайышы. Бу манада Дж. — адамнынъ энъ къыйметли шейидир (Мт 16:26). Дж., демек, адам озь Яратыджысы ве Раббисинен муаббет ве итаат этип яшамакъ керек (Мк 12:30; Лк 10:27; Эф 6:6). Эгер адам бунгъа къаршы япса, Алла оны «гъайып этмек» мумкюн (Мт 10:28), яни оны келеджектеки яшайышыннан марум этмек мумкюн. Адам пек сыкъ озь джанына зарар кетире (Мт 16:26),

чюнки беден истеклерине бойсуна (1Пётр 2:11; 2Пётр 2:14), амма Алла оларнынъ къртулушыны истей (Якъ 1:21; 5:20; тень. 1Пётр 1:9). Эгер адам джаныны сакъламакъ ичюн, тек аятий яшайышынынъ теджрибесине таянса, о, даима джаныны джоюв телюкеси астындадыр (Мт 10:39; 16:25; Мк 8:35).

Еуд 4:12 Алланынъ сёзюнен Дж. ве рухнынъ (юн. *пнеума*) айырылгъаны акъкъында айтыла. Дж. ве рух арасындаки фаркъ акъкъында 1Кор 15:44 в.и. бойле айтыла, Дж. — бу гунанен Алладан айырылгъан аятий адамнынъ маиети, шунунъ ичюн онынъ бедени сачыла, рухнен яшагъан ве «тирильткен рух» деп адландырылгъан «коктеки Адем»ден (1Кор 15:45) фаркъ эте. «Биринджи Адемнинъ» «экинджи Адемге» къраршы кьоюлувы адамнынъ яратылувы акъкъында эки икяеден башлана, биринджи икяеде адам «Алланынъ кыяфетине коре, Аллагъа ошагъан» кыяфетте яратыла, экинджи икяеде исе «топракъ ве тоздан» (Баш 1:26,27; 2:7) яратылгъандыр. Аяты девамында Дж. бус-бутюн беденнен кьошулгъандыр, беден исе озюне бойсундырмакъ ве идаре этмек мумкюн (1Пётр 2:11). Эм Э.В.те, эм Я.В.те ольген адамнынъ башкъа яшайышы бар дениле. Алланынъ вассиетлерини тутмагъанлар, озь беденинден айырылып, олюлер падишалыгъына кетеджеклер (Еш 14:9-11; Лк 16:22,23), анда Месихнинъ экинджи келювине къадар сонъки судны беклейджеклер. Иманлы олып, Аллагъа бойсунгъанлар исе, Алланен оладжакълар (Лк 23:43; Флп 1:23), олар Алланынъ судунда олмайджакълар. Я.В.те сакъланып къалгъан къан джан ташыйыджысы деген тюшонджеси, Сыр 6:9 тасдыкълана, мында Алланынъ тахты огюнде азап чеккен джанлар акъкъында айтыла: олар Э.В.ке коре, кърбан къаны тёкюльген ердедир. Чюнки олар озь джанларыны Алла ичюн сарф эттилер, оларнынъ джанлары гъайып олмады, сакъланып къалды. Амма мында да джанлар Алланынъ Руху берген янъы беденлерде пейда олалар.

Баш 2:7: «РАББИ-Таала топракъ тозундан адамны яратып, бурнунынъ тешиклерине яшайыш нефесини уфюрип киргизди, ве адам тире джан олды».

ДЖАСУС — рус. Соглядатай, шпион.

Арбий макъсатлар ичюн душман ерлешкен ерге Дж.ларны — айры аскерлерни (Ехо 2:1; 7:2 в.и.; 1Пад 26:4), кучюк группаларны (Сай 13) я да буюк отрядларны (Сай 21:32) ёллай эдилер. Аманлыкъ девринде биле эджнебий адамны Дж. деп къабаатламакъ мумкюн эди (Баш 42:9,11).

Баш 42:9: «Сиз джасуссынъыз. Бу мемлекетнинъ зайыф ерлерини бильмек ичюн кельдинъыз».

ДЖЕБРАИЛЬ — рус. Гавриил.

Еуд. *Гавриэл*, «Алла Озь кучюни косътерди». М.К.та Дж. деп адлангъан мелек Даниялгъа руя манасыны тарифлей (Дан 8:16-27) ве онынъ халкъ ичюн окъугъан тевбе дувасына джевап берип, 70 кере еди йыл акъкъында онъа кунъ эвельден хабер эте (Дан 9:21-27). Кечче Дж. Ерусалимдеки Алланынъ Сарайында Зекъарьягъа пейда олып, озюни «Алланынъ огюнде тургъан Джебраиль» адлап, онъа огълу Ягъя догъувы акъкъында хабер этти (Лк 1:11-22; къыяс. Мт 18:10). Ярым йылдан сонъ, о, Назаретте Меръемге кельди, Алла оны сайлагъаныны ве о, Огълунынъ анасы оладжагъыны хабер этти (Лк 1:26-28). Дж. Меръемге онынъ сою Элизабет акъкъында айтты, о, мелек хаберининъ акъикъийлигине шаат олып, огълангъа юкке къалды (Лк 1:36 в.и.).

Дан 9:21: «...даа дувамны окъугъанымда, къарарнен акъшам къурбаны саатинде, эвель руямда корьген, адамгъа ошагъан Джебраиль тез учып кельди ве мангъа токъунды».

ДЖЕВАП БЕРМЕК — рус. Защищаться (держатъ ответ).

М.К.та бу сёз «къабаатлавгъа джевап бермек», «озь-озюни къорчаламакъ ичюн сёз юрсетмек» манасында къулла ныла (Фаал 11:1 ве сонъ.; 24:10 ве сонъ.; 26:2,24). Римлилернинъ къанунларына коре, къабаатлангъан адам озюни акъламакъ ичюн сёз тутмагъа мумкюн эди, (Фаал 19:33) ве къабаатлайыджыгъа шахсен къаршы турмагъа мумкюн эди (Фаал 25:16). Павел, еудийлер тарафындан къабаатланып, тюремде яткъанда, Инджильни къорчаламагъа ынтылды — о, та римлилернинъ девлет

судуна мураджаат этти (Фаал 26:2; Флп 1:7,17; 2Тим 4:16). «Джевап бермек» ибареси Китапта башкыя манада да кьулланыла, тек суд я да укюмет огюнде джевап бермек (Лк 12:11) манасында дегиль де, эр бир иманлы умюти акъкъында сорагъан эр бир адамгъа джевап бермеге азыр олмакъ кереклиги манасындадыр (1Пётр 3:15).

Лк 12:11-12: «Сизни синагогаларгъа, башлыкълар ве укюмдарларнынъ алдына кетиргенлерде, насыл джевап бермек ве не айтмакъ акъкъында къайгъырмангъыз. О вакъыт не айтаджагъынгъызны сизге Мукъаддес Рух огретеджек».

ДЖЕЗА — рус. Наказание, кара.

Аллагъа къаршы джинает япкъан я да Онынъ къаиделерини бозгъан ве шунен озьлерини къабаат я да гунанен юклеген бутюн адамлар Алланынъ Озюнден я да адам аркъалы джезаланалар. Дж. явузлыкъны къабаатлай ве Алланынъ Мукъаддеслиги ве самимийлиги акъкъында шаатлыкъ бере, Алла бельгилеген тертипни тиклей. Шунгъа коре, Дж.нынъ макъсады — джезалангъанны тек ахлякый аят тарзына къайтарув дегильдир. Бундан даа зияде Дж. азаплар аркъалы, джезалангъанны Алладан узакълашкъаныны косътермеге ве шунен Алланынъ ярдымыны алмагъа ве иманлы олмагъа истегини уятмагъа чагъырылгъан. Дж. гуналыны гунадан айырмакъ керек; амма джезалангъан адам гунасындан вазгечмесе, онынъ Дж.сы олюм олмакъ мумкюн. Тек къабаатлы Алланынъ къануныны озь табиятынынъ ольчюси сыфатында къабул этсе ве шунен берабер озь къабаатыны англаса, Дж. онгъа ярдым этип оладжакъ.

- 1) Эгер Алла ачувланып джезаласа, демек, адам шу Дж. астында чекише (Збр 6:2; 37); айры адамлар ве къоранталар, атта бутюн халкълар къырылып ёкъ олуvgъа огъратылалар. Месея, бойле Дж.гъа мысырлылар (Чык 12:12), «къуртлар ашагъан» Ирод (Фаал 12:23), Вавилон (Йрм 51:54-58) огъратылдылар.
- 2) Алланынъ джезасы баба джезасы я да сынавы олмакъ мумкюн (Икм 3:12; Йрм 10:24; 1Кор 11:31 в.и.),

бойлеликнен, Алла адамларгъа оларнынъ сакълы гуналарыны хатырлата (тень. Ехез 18:23; 2Пётр 3:9), оларны тынч олгъанларыны ве азаплар аркъалы Алланынъ багъышланувыны къыдыргъанларыны истей (Збр 38:11 в.и.; 72:14,23 в.и.; Еуд 12:4-11; Сыр 3:19). Иманлылар бойле Дж. ве сынавларны Алла мераметининъ махсус исбаты сыфатында къабул этмек кереклер (Эюп 5:17 в.и.); бу — «аяткъа ёл» (Икм 6:23).

- 3) Гуналар ичюн Дж. эр вакъыт озь арекетлерине керчектен къыймет кесмеген адам тарафындан догъру къабул этильмей. Базида яманлыкъ ве гунанынъ узун муддети, текрар япылувы чокъ вакъыт девамьнда джезасыз къала ве сонъ, джезагъа огърагъанда, озь къабаатыны анъламагъан алда агъыр бир юк сыфатында къабул олуна.
- 4) Япылгъан гунанынъ догърудан-догъру нетиджесинде олгъан Дж.дан гъайры, Алланынъ махсус эмиринен я да адам укюми аркъалы япылгъан сойлары да бар. Дж. биринджи небетте ана-бабалар ве акимет тарафындан япыла, эм агъзавий тенбиелев, эм бедений тесир; бойледже, ана-бабалар таякънен файдалана билелер (Икм 13:24), аким исе кучюни косътере биле, чюнки «Алланынъ хызметчиси, яманлыкъ япкъанларны ачувенен джезалай» (Рим 13:4). Бойлеликнен, Алла Озю джезалай, атта шунунъ ичюн Озь хызметчилеринен файдаланса да, меселя, Исраильнинъ душманларынен (Еш 10:5; Йрм 25:9; 27:6).
- 5) Сыкъ-сыкъ Алланынъ адалетли интикъамы я да Къанунны бозгъанлары ичюн джеза, гуналыны озю япкъан гунасынен джезалай. Беден яралары (Чыкъ 21:23-25) ве ялан шаатлыкъ (Текр 19:18-21) япылса, адамлар тарафындан джинаетчиге берильген Дж., о япкъан яманлыкъларгъа бутюнлей тень олмакъ керек. Зарарны одемек Дж.сы башкъа бирисининъ мал-мулькюне япылгъан зиян ве хырсызлыкъ ичюн берильген (Чыкъ 22:2 в.и.). Бу къараргъа коре Закий озюнинъ адалетсизликте арттыргъан зенгинлигини къайтарып бере ве зарарны чокъ кере зияде микъдарда одей (Лк 19:8). Исраиллилер арасында базы джинаетлер ичюн Дж. котек олмакъ мумкюн эди (Текр 25:1-3). Бельгиленген

кыркъ къамчыдан, кечче «отуз докъуз» берип башладылар, ич бир алда бу сынъырны кечмек мумкюн олмасын деп (тень. 2Кор 11:24). Даа сонъра сыкъ-сыкъ зиндангъа ташлап башладылар; бойле Дж. Э.В. Канунында ёкъ эди, амма Мысырда кенъ къулланыла эди. Бунъа пара джоремелери (Текр 22:19), зарар одемеси (Чыкъ 22:4), къуллукъкъа сатув (3 ает.) ве тюрлю бедений джезалар къошулды.

Олюм джезасы шеърден тыш ташларнен урув шеклинде беджериле эди. Бу Дж. акъкъында тафсилятлы тертипте Мишнадаки Сангедрин эльязмасында язылгъан: Дж.гъа огъратыладжакъ адамны бир тёпеликке ерлештире эдилер (Лк 4:29) ве шаатлардан бири оны тик къаядан итеген; эгер о даа тири олса, экинджи шаат онынъ кокретине, юреги олгъан ерге таш аткъан ве сонъ къалгъан адамлар къошулып, олюм джезасыны ерине кетиргенлер (Текр 17:5-7; 21:21; Юх 8:7). Адамны джемаат джезалагъанда, чокъусы алларда ташларнен урув апансыздан ола эди (Сай 14: 10; 1Пад 30:6; 3Пад 12:18; Лк 20:6; Юх 10:31). Бундан гъайры, ороспулыкъ ичюн атеште якъув джезасы (Баш 38:24; Лев 20:14; 21: 9) ве къылычнен ольдюрмек белли эди (2Пад 1:15; 4Пад 11:20). Хачкъа мыхламакъ киби баш кесмек джезасыны тек Рим девринде къулланып башладылар (Фаал 12:2). Исраиллилер укюм этильген адамны къазыкъ устуне отурткъанлары акъкъында ич бир делиль ёкъ; чокъусы алларда джезалангъаннынъ джеседини терек я да дирек устуне аскъанлар (Текр 21:22 в.и.; Ехо 8:29; 1Пад 31:10; 2Пад 4:12; 21:6,9).

Еш 65:7: «Дагъларда къокъулы отларны якътылар, Мени байырларда яманладылар, — дей РАББИ. — Шунынъ ичюн гуналары ве бабаларынынъ гуналары ичюн джезасыны береджегим, эвель эткен ишлери ичюн джезасыны башларынынъызгъа тюшюреджегим».

ДЖЕНАЗЕ — рус. Погребение, могила.

1. Исраилде, адет узьре, олюмерни ерге дефн эте эдилер; якъбылув джинает сайылыр эди (Ам 2:1 — мында олген Эдом падишанынъ мевтасы якъбылып арамангъан

эди), амма оны джезаны сертлештирмек ичюн джина-етчиге нисбетен кьуллана эдилер (Лев 20:14; Ехо 7:25). Дж. чокьусынен ольген куню япыла эди (Текр 21:23; Лк 16:22; Фаал 5:6). Буны бир тарафтан сьдждак иклим ичюн, башкьа тарафтан исе — олюге токьунмакь адамны «еди кунь девамында арам» эткени себепинден япа эдилер (Сай 19:11). Олюнинь козылерини кьапата эдилер (Баш 46:4), тенини юва эдилер (Фаал 9:37), кьокьулы ягьнен сюрте эдилер (Мк 14:8) ве Дж. ерине алып кете эдилер. Э.В. заманларында олюлерни адий урбаларында джыя эдилер. Римлилер акимдарлыкь эткенлери заман мевтаны чокьусынен индже кетенге сара эдилер (Мт 27:59; Юх 11:44). Олюм кьокьусыны кьуваламакь ичюн дюрбеге чешит кьокьулы отлар ве мис гьамберлер кьоймакь адети олса биле, мумиялама мерасими Фелестинде кень даркьалмагьан эди (2Тар 16:14). Текр 26:14-те Раббининь эмирлерине коре, олюлерге аш оларакь кьурбанларны кетирмек ясакь эди. Дефн этильмейип кийик айванларгьа берильмеси буюк масхаралыкь сайылыр эди, буныньле чокьусы алларда кьоркьуза эдилер (3Пад 14:11; 21:23; Йрм 7:33). Тамам бунынь ичюн Рицпа айры макьтавгьа ляйыкь олды, о, Шаулнынь ольдюрильген огьланларыны орьтю иле кьапатты (2Пад 21:10).

II. Мезаргьа токьунмакь адамны еди куньге арамлай эди (Сай 19:16), шу себептен тесадюфен оньа басмамакь, я да башташына тиймемек ичюн, мезарны киречнен акьламагьа адет эди (Мт 23:27 ве Лк 11:44-те бойле кьабирлер иле Иса Кьанун оджаларыны кьыяслай). Олюлерге мезар устюнден я да дюрбенинь ичинде ырым этильмеси (Еш 29:4; 65:4) кьатиен ясакь эди (Текр 18:11). Мт 23:29-гьа коре, мезарларнынь урьмет этильмеси акьикьий имандан четлешювни аньлата: Алла аселет Мусанынь кьабри не ерде олгьаныны гизледи. Иса да, Онынь Джемиети сагь адамларгьа, Алла падишалыгьы шуретине хызмет этильмеси ве олюлерден тирильмеси не дикькьатны зияде айыргьаныны истей.

Лк 24:12: «Пётр исе бирден кьабирге чапты. Эгилп бакьса, тек дженазе безлеринден башкьа бир шей корьмеди. О олгьан шейден пек шашып, эвине кьайтып кельди».

ДЖЕНК — рус. **Война.**

Къанунгъа коре, Дж. алып барылувы Алланынъ эмири-не бойсуна (Текр 20), арбий арекетлернинъ башламасындан эвель Алладан рухсет алына эди (Къад 1:1; 20:18,27 в.и.; 1Пад 14:37; 23:2; 30:8; 3Пад 22:5). Рабби о замандаки мераметсизликнинъ сынъырларыны бельгийлей эди (Текр 20:1 в.и.; 21:10-14; тень. 1Пад 11:2; 4Пад 15:16; Ам 1:3) ве манасыз эр шейни къырмагъа ясакъ эте эди (Текр 20:19), айры алларда исе — къомшуларгъа уджюм этмек я баскъынджылардан къорчаланмагъа да ясакъ эди (Текр 2:4-9,19; 3Пад 12:24; Йрм 27). Эгер халкънынъ эписини ёкъ этюв акъкъында эмир кельсе, израиллилер Алладан махус эмир ала эдилер (Текр 20:16-18; 1Пад 15:1-3). Озь арекетлеринен олар Алланынъ судуны беджермек керек эдилер (Сай 31:15 в.и.), кечче бу эмирлерни ашшурлылар ве вавилонлылар израиллилерге нисбетен беджере эдилер (Еш 7:18-20; 10:5 в.и.; Йрм 21:7).

Текр 20:12: «Эгер олар сеннен барышмагъа разы олмасалар ве санъа къаршы дженк этселер, шеэрни алкъагъа ал».

ДЖЕННЕТ — рус. **Рай.**

I: М.К.та Дж. аныламы юн. *парадейсос* сёзюне тень келе, о къадимий фарс тилинден алынган ве *паридеза* — «къора», эм де «къоранен къапатылган ер» манасында, яни багъча я да чайыр. Шу манада бу сёз чокъ къадимий тиллерге кечкен — еуд. *пардес*, араб. *пардеса*, юн. *парадейсос*, — ве олардан, латин тили аркъалы земаневий Европа тиллерине.

II: 1) Э.В.те *пардес* («дженнет») сёзю «багъча», «Эдем багъчасы» я да «Раббининъ багъчасы» ибарелерине тень келе (Баш 2:8,10,15). Гуна къазанмакътан эвель, адамлар Дж.те Алланен бирликте ве бир-бирининъ огюнде гунасыз ачыкълыкъта яшадылар. Гуна къазанган сонъ, олар Алланынъ багъчасындан къувулдылар. 2) Э.В. пейгъамберлери Дж. акъкъындаки энъ къадимий тасавурларны сонъки йылларгъа кечире эдилер. Ханаан (Ехез 36:35) ве Сион (Еш 51:3) куньлернинъ сонъунда Эдем багъчасы киби, яни Раббининъ багъчасы киби

оладжакълар. Вакъытнынъ сонъунда Исраиль топракълары насыл оладжакъы Алланынъ багъчасы тарифинден алынган. О ерде толу дерьялар акъаджакъ, топракъ инанылмаз дереджеде берекетли оладжакъ, айванлар бир-биринен аманлыкъта яшайджакъ, Сион дагы исе дюньянынъ тѣпеси оладжакъ (Еш 2:2; 35:1 в.и.; 41:18; Ехез 47:1 в.и.; Хош 2:22; Ам 9:13; Мих 4:1 в.и.; Зек 14:8). Амма М.К.нынъ ич бир еринде вакъытнынъ сонъундаки Ханаан Эдем багъчасынен бирлештирильмей.

III. Тарихтан эвельки Дж.ни вакъытнынъ сонъундаки Дж.нен бирлештирилюви месихчилер эдебиятындан эвель апокалипсис эдебиятында биринджи кере расткеле, онда Дж. ерлешкен ер эр вакъыт янъы Ерусалим деп адландырыла (тень. Енох китабынынъ эфиоп. чешити 25:4; 3Узеир 7:36). Дж.нинъ бу ердеки тасвири Э.В.нинъ тасавурларына келише. «Аят тереги», «аят суву» ве «аят отъмеги» киби анъламлар сыкъ-сыкъ расткеле. Дж.нинъ энъ муим хусусиети шунда ки, бу мубарек ерде адамнен Алла арасында догърудан-догъру алякъа олып кече. Къадимий девир Дж.и ве вакъытнынъ сонъу Дж.и арасында бирдемлик акъкъындаки тасавурлардан анълашылганына коре, шу вакъытта Дж. корюнмеген алда булунган. Бир вакъытта о ернинъ энъ узакъ чети, шаркъ (бакъ. Баш 2:8), шималь, шималий-гъарп я да гъарпта, я да кокке котерильген дагънынъ устюнде ерлеше, деп сая эдилер. Башкъа тарафтан, Адем гуна къазангъандан сонъ, Дж. кокте, даа догърусы, учюнджи кокте, деген фикирлер де бар. Апокалипсислернинъ эписи муэллифлери бир шейде умумий фикирделер: Дж.те вефат эткен эдждатларнынъ ве сайланган эписи инсафлыларнынъ рухлары булуна. Вефат эткен динсизлернинъ рухлары исе Шеолда, олюлернинъ падишалыгъындадыр.

IV. 1) Я.В.те Дж. биринджи невбетте олюм ве тирилиш арасындаки девирде, къуртулыш тапкъанларнынъ булунган ери сыфатында анъыла (Лк 23:43; 2Кор 12:4). Аслында, бу акъкъында Мукъаддес Язынынъ баягъы ерлеринде айтыла, амма Я.В.нинъ муэллифлери адет узьре «Дж.» сѣзюни къуullanмакътан сакъыналар. Энъ

эсасы — дженнет кейфи дегиль, Алланен олгъан мунасебетни тиклемектедир. Шунунъ ичюн «Дж.» сёзю ерине Я.В.те бойле ибарелер ишлетиле: «Ибраимнинъ янында» (Лк 16:22), «Раббининъ янына кочъмек» (2 Кор 5:8), «Месихнен берабер олмакъ» (Флп 1:23), «Бабанынъ эви» (Юх 14:2) в.б. 2) Вакъытнынъ сонъундаки Дж. акъкъында Сыр 2:7-де айтыла. Бу ерде Дж.нинъ тасвир этювинде Э.В. анъламлары ве тасавурлары, эм де Э.В. пейгъамберлери яраткъан къыяфетлер къулланыла: меселя, Коктеки Ерусалим къыяфетинде Дж. янғы ер сыфатында къуртарылгъанларны къабул этеджек (Сыр 21:10 в.и.; 22:1 в.и.), Шейтан ёкъ олунаджакъ (Сыр 20:10), энди азап, козьяшлар ве олюм олмайджакъ (Сыр 21:4). Энъ аджайип шей исе — Алланен мунасебетте олмакъ; онъа эр бир инсафлы киреджек: «Алла Озю оларнынъ Алласы оладжакъ ве оларнынъ арасында булунаджакъ... шеэрде Алланынъ ве Къозунунъ тахты оладжакъ, ве Онынъ къуулары Онъа хызмет этеджеклер... адамлар Онынъ бетини кореджек... лампат ярыгы да, кунеш ярыгы да керек олмайджакъ, чюнки Рабби-Тааля оларгъа ярыкъ береджек, ве олар эбедиен падишалыкъ япаджакълар» (Сыр 21:3; 22:3 в.и.).

Сыр 2:7: «Рухнынъ иманлылар джемиетлерине айткъан лафларыны къулагы олгъан эр бири эшитсин. Енъеджек адамгъа Алланынъ дженнет багъчасындаки яшайыш тереги мейвасындан ашамакъ акъкъыны береджегим».

ДЖЕРЕП — рус. Жребий.

Дж. ярдымынен израиллилер Алланынъ эмирини сорай эдилер (Икм 16:33); айны макъсат ичюн пупперестлер де Дж. чеке эдилер (Эст 3:7; Ехез 21:21; Юнус 1:7). Ханаанны больгенде (Сай 26:55; Ехо 14:2; 18:6,10), хызмет ве вазифелерни олештиргенде (1Тар 24:5,31; 25:8; 26:13; Нех 10:34; Лк 1:9), израиллилер Дж. чектилер; бирдебир гуна я да джинаетте къабаатлангъанны да Дж. чекип бельгилей эдилер, падишаны сайлагъанда биле Дж. чекиле эди (Ехо 7:14-18; 1Пад 10:19-21; 14:28-42). Гуналардан арынув (темизленюв) куню Рабби ичюн теке ве йибериледжек теке (Азазель) джерепнен бельгилене

эди (Лев 16:8-10). Дженк авыны ве эсирлерни пайлашкында да, Дж. чекиле эди (Ов 11; Ёэль 3:3; Нах 3:10; тень. Мт 27:35). Я.В.те иманлыларнынъ Дж. чекювини кьуллаангъан тек бир адисеси бар: эльчи Маттанынъ сайлангъан адисеси (Фаал 1:26).

Юх 19:24: «Шунынънен, Язынынъ сёзлери: „Урбаларымны озъара болелер, кийимлерим ичюн джереп чекелер“, — беджерильмек керек эди. Аскерлер бойле де яптылар».

ДЖЕСЕТ (син. Мевта) — рус. **Труп**.

I. Ольген адамнынъ джеседи аилевий къабирде дефн этиле (Баш 49:29-31; Къад 16:31; 2Пад 2:32); ата-бабаларынынъ янынъда дефн этильмемек ихтималы буюк къайгы сыфатында къабул этиле эди (3Пад 13:22). Ольдюрильген я да олюм джезасына огърагъанларнынъ джесетлерини комяльмеген алда къалдырып, оларны «уйле сыджагъына» ве «гедже сувугъына» (Йрм 36:30) ташламакъ я да йыртыджи айванларгъа парчаламакъ ичюн бермеге олмай эди (3Пад 14:11; 16:4). Шаулнынъ джариси Рицпа олюм джезасына огъратылгъан огулларына севгининъ сонъки нишаныны берди, бунынъ нетиджесинде оларнынъ Дж.лери керекли тарзда дефн этильди (2Пад 21:10-14). Алла исраиллилерни хабердар этти, эгер олар Ондан юзь чевирсе, Дж.лерини айванлар ве къушларгъа ем ичюн береджек (Текр 28:26). Сонъ бу къоркъузув пейгъамбер аркъалы текрарланды (Йрм 7:33; 16:4; 19:7), ве бу джеза, Невукъаднецсар Ерусалимни запт эткен сонъ, халкънынъ башына тышти (Збр 78:2,3).

II. Текр 21:23-ке коре, асылгъан адамнынъ джеседи теректе геджеге къалмамакъ керек эди. Шунынъ ичюн еудийлер, Исанынъ хачкъа мыхланып джезалангъан бедени байрам кунюнде къалмасын деп, оны алмагъа аракет эттилер (Юх 19:31).

III. Лев 26:30; Ехез 6:4,5-те путперестлернинъ Дж.лерини путлар ве оларгъа аит къурбанлыкъ ерлерининъ парчалары устюне ташламакъ хавфы бар. Ёшия падиша Исраиль путханелерини виран эткенде, бу къоркъузувны беджерди (4Пад 23:15-20).

ИПад 17:46: «Бугунь РАББИ сени меним кьолума береджек. Мен сени урып ольдюрим, башынъны кесерим, фелестинлилер ордусынынъ джесетлерини исе кьушларгъа ве кийик айванларгъа берерим».

ДЖЕЭННЕМ

Бакъ.: Олюлернинъ дюньясы; Аваддон.

ДЖИН

Бакъ.: Шейтан.

ДЖИН УРГЪАН (*син. Джинли*) — *рус. Одержимый, бесноватый.*

I. УМУМИЙ МАЛЮМАТ. «Дж.У.» дегенде, М.К. джинлернинъ адамнынъ ичине кирип, оларнынъ фикир, дуйгъу ве ирадесини толусынен озюне бойсундыргъанларыны анълата (Лк 22:3-6). Джинлернинъ ер юзюнде булунмагъа акълары олгъаны къадар, олар, сыгъынакъ ве раатлыкъ тапмакъ (Мт 12:43 в.и.) ве кесильген куньден эвель джеэннемге ёлланмамакъ ичюн (Мт 8:29; Лк 8:28-31), адамларнынъ джанларынен файдаланмагъа ынтыладжакълар (Мт 8:29; Лк 8:28-31). Чокъусы алларда бир адамнынъ ичине бир джин кире (Мт 12:43 в.и.), амма базада онынъ ичине бир къач джин кирмелери мумкюн (Лк 8:30; 11:26). Джин, адамнынъ Алланен олгъан багъыны бозып, ярамай арекетлерге итемек (мындан «яман рухлар» ибареси келип чыкъа); адамны имансызлыкъкъа урмакъ («ёлдан ураджакъ рухлар»; 1Тим 4:1); адамгъа ялан айттырмакъ («яланджа рухлар»; 3Пад 22:22); джаныны арамамакъ («арам рухлар»; Мт 10:1; 12:43; Мк 1:23; Фаал 8:7 в.б.) ичюн, онынъ ичине кире. Джинлер Дж.У. адамны даима чекиштирелер, атта хасталатмакъ мумкюнлер (мес., рухий хасталыкъ — Мк 5:1, эпилепсия — Мк 9:18, белькемигини къыйыштырув — Лк 13:11) я да джинлини тильсиз япмакъ мумкюнлер (Мт 9:32; Мт 12:22). Адамны бойле чекиштирген джинлер шефкъатсызлыгъынынъ чешитлигинен айырылалар (Мт 12:45). Амма оларнынъ даимий макъсады — адамнынъ башына етип, озь акимлерининъ падишалыгъына ёлламакътыр (Мк 9:22).

II. ДЖИН УРГЪАНЫНЫНЪ АЛЯМЕТЛЕРИ. Джин ургъанынынъ аляметлери будыр: адамнынъ истемезден кычырувлары (Мт 8:29; Мк 1:24; Лк 4:34; Фаал 19:15 в.б.); адден ашыр басиретлик; кыска муудетли олгъан тынмаз арекетлер (кычырувлар, тиш гыджыртувы, ерге йыкылувлар — Мк 5:5; 9:18); адден ашыр, козыге чарпкъан беден кучю (Мк 5:4; Фаал 19:16); эр бир Алла теирине кескин къаршы чыкъув (Мк 5:7; Лк 4:34 в.б.); джинни джинлиден чыкъаргъанлары заман кычырувлар, ерге йыкылып, агъзындан копюк чыкъарувлар, судорогалар (Мк 1:26; 9:26; Лк 4:35,41; Фаал 8:7); джинни къувгъан сонъ, джинлининъ толусынен тедавийленмеси (Мк 5:15; 9:27). Адамдан къувулгъан джинлер кене къайтып кирмеге ынтылалар (Мт 12:44 в.и.; Мк 9:25).

III. ДЖИН УРГЪАНЫНЫНЪ СЕБЕПЛЕРИ. Джин ургъанынынъ себеплери чешит-тюрлю олмакъ мумкюн. Буюк гунанынъ аселет гизленмеси, адетке кирген сёгюнч ве кюфюр лафлар, яландан сёз берюв в.б. джиннинъ кирмесине себеп олмакъ мумкюн. Чокъусынен бу ырымджылыкънен огърашувынынъ (этнеджилик, олюлернен лаф эткенлернинъ топлашувларында иштирак, амайыл такъмакъ в.и.), яни адам Иблисининъ къолуна тюшкенининъ нетиджелери. Адамнынъ Иблиске итаатлыкъта ачыкъ мураджааты — ондан ярдым сорав, онъа хызмет этмеге емин этиов, онынъ иле бирлешме тизюв (Еш 28:15) де — Иблис адамнынъ джаныны къолгъа алмакъ ичюн себеп олмакъ мумкюн.

IV. ДЖИНЛЕРДЕН КЪУРТУЛУШ. Иса Месих Шейтаннынъ устюнден Озь хачынен устюн чыккъан гъалеге ишанып, джан-юректен төвбеге келип Иблистен къуртулмагъа мумкюн. Иса Иблисининъ ишлерини дарма-дагъын этмек ичюн кельди (1Юх 3:8). О, джинлерни къувалап, джинлилерни тедавийлей эди (Мт 4:24; 8:16; Фаал 10:38 в.б.). Джинлерни къуваламакъ кучюни О, Озь эльчилерине де берди (Мт 10:1; Фаал 5:16; 8:7; 16:18; 19:12). Бойле кучю оладжакъ деген ваде Исанынъ икътидарына ишангъан эр кес ичюн берильди (Мк 16:17). Не къадар чокъ вакъыт джинли Алланынъ Рухуна толу олса, о къадар Иблисининъ кучю онынъ устюне зайыфлаша,

ахыр-сонъу, чокъусы алларда гъайретли куреш нетидже-синде, душман адамдан чыкъмагъа меджбур ола (Якъ 4:7).
Мт 4:24: «Исанынъ алдына тюрлю хасталыкъларнен ве агъыр дертлернен чекишип юргенлерни, джин ургъанларны, паралич ургъанларны ве тутарыкъ хасталарыны кетире эдилер. Иса оларнынъ эписини тедавийлей эди».

ДИН КЪАРДАШЛАРЫ — рус. Братья, братья по вере.

Иманлылар эксериетнен бир-бирине «дин къардашлары» дейлер, бойле этип, оларнынъ бир Алла Бабасы олгъаныны косътерелер. Олар бир-бирини къайгъырып, бир къорантада киби, муаббет яшайлар.

Мт 5:47: «Эгер сиз тек дин къардашларынъызгъа селям берсенъиз, бунен буюк иш яптынъызмы? Аллагъа инанмагъанлар да бойле япмайлармы?»

ДИРЕК (син. Темель) — рус. Столб (столп).

Эр тюрлю бинанынъ тиремеси я да тутып тургъан балкасы. Исраиллилернинъ тасавурларына коре, ер ве коклер де Д.лерге таяна эди (Эюп 26:11; Збр 74:4). Археологик къазмаларнынъ нетиджеси шуны косътере ки, путперест ибадетханелерде хатыра Д.лери тиклене эди, бельки, бу адетнен Сыр 3:12-де берильген ваде де багълы олмакъ мумкюн, фаркъы тек шунда ки, мында Алланынъ Сарайы акъкъында сёз юрсетиле. Я.В.те Месихининъ Джемиети «акъикъатнынъ диреги ве таянчы» деп адландырыла (1Тим 3:15). Бундан да башкъа, метафорик суретте дирек деп метинли ве кучлю адамларгъа айталар (Йрм 1:18; Гал 2:9).

Йрм 1:18: «Бугунъ Мен сени, къавийлештирильген шеэр, демир дирек ве тунч бир дивар киби къавий яптым».

ДОГЪГЪАН КУНЪ — рус. День рождения.

Бала догъувы, хусусан огълан бала олса, къуванчлы хабер олып (Йрм 20:15), байрам оларакъ къайд этиле эди, олса керек. Мысырлылар ве фарслылар эр йыл Д.К. байрамыны кечиргенлери белли (Баш 40:20; Геродот 1,133). Элинлилер ве рим акимиятлери девирлеринде, падиша ве императорларнынъ Д.К.лери чокъусы

алларда халкъара байрамларгъа чевириле эдилер (къыяс. Мт 14:6; Мк 6:21).

Мт 14:6: «Ироднынъ догъгъан кунюне багъышлангъан зияфетте мусафирлер огюне Иродиянынъ къызы чыкъып ойнады».

ДОГЪРУЛЫКЪ

Бакъ.: Адалет (1).

ДОГЪУВ — рус. Рождение.

Баланынъ догувындан эвель олгъан физиологик денъишмелер акъкъында исраиллилерде малюмат пек аз эди. Ичленюв акъкъында олар бойле тюшюне эдилер: «Мени сют киби тѣктинъ, пенир киби къаттырдынъ» (Эюп 10:10). Къадын акъайнынъ урлугъы ичюн бир савут (тень. 1Тес 4:4) киби бакъыла эди, ондан бала догъа эди. Белли ки, къадынларда эр ай олгъан шей ичленюв ичюн зарурий шарт эди (Баш 18:11). Хош 1:8-де къадынгъа эмиздирген вакътында юкке къалмакъ къыйын олгъаны акъкъында меслеат бериле. Баланынъ къарын ичиндеки осюви акъкъында да пек аз шей белли эди. Насыл олса да, бу джерьянлар сырларнен (Джем 11:5), Алла косътерген аджайип шейлернен къаплы эди (Эюп 10:8-11; 31:15; 36р 138:13; Йрм 1:5). Докъуз айлыкъ юклю къадынлар Лк 1:36,56-да ве илериде косътериле; анда даа баланынъ анасынынъ къарнынъдаки арекети акъкъында айтыла (ает 41,44). 2) Баланынъ Д.ы вакътында къадынгъа сой-соплары, комшулары (Рут 4:14,16 в.и.; 1Пад 4:20) я да эбанайлар ярдым эте эдилер. Догъув агърылары вакътында къадын, ихтимал, къолларыны белине къоя эди (Йрм 30:6). Догъув узанмакъ мумкюн эди (Еш 37:3; Хош 13:13) я да шу къадар агъыр ола ки, анасы вефат эте эди (Баш 35:16-19; 1Пад 4:19 в.и.). Э.В.те догъмагъан балаларнынъ тюшкени (Чыкъ 21:22; Эюп 3:16; 36р 57:9; Джем 6:3), олю догъгъан балалар ве анасынынъ къурсагъында ольгенлер акъкъында айтыла (Сай 12:12; Йрм 20:17). Сыкъсыкъ адамнынъ гуна къазангъаны нетиджесинде пейда олгъан агъры ве къыйналып бала тапув (Баш 3:16), кочме манада, къыяслав шеклинде къулланыла (Еш 21:3;

26:17; Йрм 49:24; Гал 4:19). Алланынь къртарув кършулувы догъув агърысыны бильмейип догъгъанларнен къръяслана (Еш 66:7 в.и.). Бала догъгъан сонъ, анасы бахтындан азапларыны унута эди (Юх 16:21); огълунынъ я да кързынынъ Д.ы акъкъринда кърванчлы хаберни бабасына еткизе эдилер (Йрм 20:15). Догъгъан баланынь кобегини кесип, ювып, тузнен окъалап, кърндакърлай эдилер (Ехез 16:4). 3) Д.дан сонъ чокъ вакърт кечмеден баланынь бабасы я да анасы онынъ адыны къроя; базада баланынь адыны къромшу кърадынлар къроя эди (Рут 4:17). Я.В. девриндеки огълан балаларнынъ адларыны сюнет этильген куню — Д.дан сонъ секизинджи куню къроя эдилер (Лк 1:59; 2:21). Огълунынъ Д.ындан сонъ кърадын еди кунъ, кързынынъ исе — эки афта девамында арам деп сайыла эди; о, 33 я да 66 кунъ (яни джеми 40 я да 80 кунъ) эвде отурмагъа меджбур эди, ондан сонъ онъа темизленюв кърурбаныны Мукъаддес Ерге кетирмеге керек эди (Лев 12). 4) 1Кор 15:7 в.и. эльчи *эктрама* юн. сёрзюни къруллана («вакърттан эвель догъгъан, яшамагъа чареси олмагъан бала»), бу сёрз даа Септуагинтада: Эюп 3:16 ве Джем 6:3-те расткеле.

Баш 35:16: «Бет-Эльден чыкърып кетип, Эфрат шеэри янына кельгенлеринде, Рахель бала тапты. Онынъ догъувы агъыр эди».

ДОМУЗ — рус. Свинья.

Д.ны израиллилер, этини ашамагъа мумкюн олмагъан арам айван, деп сайгъанлар (Лев 11:7; Текр 14:8); о эм де кир бельгиси, гуна ве тёрбе этмезликнинъ тимсали сайыла эди (Икм 11:22; Мт 7:6; 2Пётр 2:22). Д.ны кърурбан этмек ве домуз этини ашамакъ путперестлик сайыла эди (Еш 65:4; 66:17). Д. чобаны олмакъ еудий ичюн энъ ашагъы зенаат сайылгъан (бакъ. Лк 15:15). Я.В.те анърылгъан Д. сюрюлери юнанларнынъ он шеэри этрафында отлап юре эдилер (Мт 8:30-33; Мк 5:11-14; Лк 8:32-34). Шимди де Иордан вадийинде расткельген кийик Д.лар тарла ве багъчаларгъа буюк зарар кетире эдилер (Збр 79:14).

Текр 14:8: «Домузны да ашамангъыз. Онынъ туяклары экиге болюнген, амма о кевшемей. Домуз сиз ичюн арамдыр.

Бу айванларнынъ этини ашаманъыз, лешине де токъунманъыз».

ДОСТЛУКЪ — рус. *Дружба.*

Достлукъ адамлар арасындаки энъ якъын ве сыджакъ мунасебеттир (Баш 38:12; Текр 13:6; 1Пад 30:26; 2Пад 13:3 ве иляхре). Д. адамларны бири-биринен догъмуш мунасебетлерден къавий багъламакъ мумкюн (тень. Икм 17:17; 27:9). Тири Аллагъа иман ве Раббининъ Озю эсасында олса, Д. гъает къыйметли эсаплана (Филип ве Натанель, Юх 1:45 ве сонъ.; Павел ве Филимон, Флм 1 в.б.). Иса Месихке къаршы душманлыкъ да Д. эсасында олмакъ мумкюн, амма бу Д. олюмге алып бара (Лк 23:12). Д. бозулмаювынынъ гарантиясы — садыкълыкътыр, садыкъсызлыкъ ве хаинлик исе оны ёкъ этер (Збр 40:10; Йрм 9:4 в.и.; Мт 26:50). Ибраим ве башкъа пейгамберлерни Алланынъ достлары деп айталар (Чыкъ 33:11; Якъ 2:23; Збр 126:2). Алланынъ Д.гъы адамны Онъа ишанмагъа борджлу эте. Ибраим Раббиге иман этти, шунунъ ичюн Онынъ досту ола (Баш 15:6). *Икм 22:11*: «Юрек темизлигини севген адам гузель лаф эте ве падишанынъ достлугъыны къазаныр».

ДРАХМЕ — рус. *Драхма.*

Юнан кумюш парасы. Шаркъ къызларынынъ джиези адет узьре 10 я да 20 Д. ибарет эди (джоюлгъан Д. акъкъында кинаели икяени бакъ: Лк 15:8). Эгер къызнынъ джиези толу олмаса, къыз акъайгъа чыкъып оламаз эди. Сыкъсыкъ бу капиклерни зынджыргъа сыралап, бойнуна такъа эди.

Д.б.: Акъча.

ДУМАН

Бакъ.: Тютюн.

ДУШМАНЛЫКЪ — рус. *Вражда.*

1) Д.нынъ ер юзюнде пейда олувына себеп гунагъа батув олды (Баш 3:15); Павел эльчи Д.ны «беден ишлерине» аит деп сая (Гал 5:19). М.К.та Д. акъкъында айтылгъанда,

энь эвеля, Алланынь халкъына олгъан нефретке (Эст 3:8; Ехез 35:5) тень кельген, Аллагъа къаршы япылгъан Д. козьде тутула (Мт 13:25,39; Фаал 13:10; Рим 8:7; Флп 3:18; Якъ 4:4). Хаин ве Хабиль заманларындан берли (Баш 4) имансыз адамлар савап ишлери ичюн догъру адамларны ольдюрелер. Бутюн зулумлыкъкъа къаршы олгъан нефрет, шу зулумлыкъны япкъан адамгъа къаршы кече. Амма, башкъа тарафтан, энди Э.В.те тек якъын адамынъа дегиль де (Лев 19:18), душманынъа биле, мераметли олмакъ талап этиле (Чыкъ 23:4 в.и.; Икм 24:17; 25:21; къыяс. Эюп 31:29). 2) Алла Израильнинъ душманларыны онынъ джезасы ичюн къуллана (Къад 2:14 в.и.; Йрм 21:7). Израиллилернинъ душманлары Алланынь эмирине коре арекет этип, Онынъ къолундаки сила олсалар биле, олар «Аллагъа къаршы къопайлыкъта» къабаатлы олып (4Пад 19:25-28; Еш 10:5-16), Раббининъ Ибраимге ваде эткени башларына тюшеджек: «сени къаргъагъанларны къаргъайджам» (Баш 12:3) — Израиль халкъына душман олгъан эр кимге чыкъарылгъан къарардыр бу. 3) Иса душманларны насыл этип севмек кереклигини косътерди, ве эндиден сонъ, Алла ве Исагъа инангъан эр ким айны шуны япмалылар (Мт 5:44; Лк 6:27 в.и.; Рим 12:14,20 в.и.; къыяс. Лк 1:74 в.и.). Еудий ве путперестлер, Алланынь халкъы ве къалгъан халкълар арасындаки Д. тек Аллагъа инангъанлар джемиетинде енъильмеси мумкюн (Эф 2:14-16). Душманынъа олгъан севги онынъ янында раат яшамакъны козьде тутмай; төвбеге чагъырмакъ ичюн, акъикъатны аякъ асты эткенлерге Алланынь Макемеси (Мт 23:13-33) акъкъында хабер этмек керек (Мт 9:13; 18:11). 4) Ахыр заманда, Рабби эписи душманларны ерге ургъан сонъ (Збр 109:1; 1Кор 15:25) ве сонъки душман — олюм, ернен эксан этильген сонъ, о заман ер юзюндеки эр бир Д. кесилер (Еш 11:6-8). Ве эр яратылгъан шей буны беклей (Рим 8:19-22).

1Кор 15:25-26: «Алла бутюн душманларыны Месихнинъ аякълары астына ташлагъандже, Месих падишалыкъ япмакъ керек. Сонъки йыкъыладжакъ душман исе — олюмдир».

Е

ЕЛЬ — рус. Ветер.

Фелестиннинъ иклими эксерий алда анда уюм сюрген еллер иле тайинлене. Акъ денъызден уфюрген гъарбий еллер къышта — ягъмур, язда исе кунъюзги сыджакъ авадан сонъ салкъын ава кетирелер. Сахрадан уфюрген сыджакъ шаркъий Елер баардеки ешилликни къурутып, ягъмурлар олмайып, яз чиллеси кельгенини акс этелер. Елер берекет ве авагъа тесир эткенлерини биллип, израиллилер оларны Раббининъ эльчи ве хызметчилери оларакъ таный эдилер (Збр 103:4). Алланынъ макемеси, арамынънъ кулюни савургъан Е. киби келе (Збр 1:4; Еш 17:13; къыяс. Эюп 21:18; Збр 82:14; Еш 41:16; 64:5). Из къалдырмагъан Е.нинъ уфюрмеси фаний дюнья (Эюп 7:7; Збр 77:39) ве эр шей бошуна олгъанынынъ темсилидир (Икм 11:29; Хош 12:2).

Збр 1:4: «Ярамайлар бойле дегиллер, олар ельде савурылгъан тобан киби олурлар».

Д.б.: Рух.

ЕМЕК

Бакъ.: Аш; Софра.

ЕНЪИШ (син. Гъалебе) — рус. Победа, побеждать.

І. Алла Озь халкъы ичюн дженклеше, ве халкъ озь табийлигини анылап, гъалип чыкъмакъ ичюн, Онъа ялваргъанда, енъе (Текр 33:29; Збр 117:7-14; Икм 21:31; Хав 3:8-15; Чыкъ 17:11). Гъалебе шурети ве шукюри Алладандыр (ІТар 29:11; Збр 117:15).

II. Иса Месихнинъ сонъки Е.и Голгофада омюрге кечти ве мыхкъя къакъылгъаннынъ янъыдан догъувындан сонъ шубесиз олды. Иса, кучлю шейтанны енъмек ичюн, буюк кучь саиби оларакъ пейда олды (Лк 11:22). Бойнагъа гонъюлли оларакъ кеткен Къозу киби, О, адамгъа душман олгъан бутюн кучълерни: Иблис, гуна ве олюмни — енъди (1Кор 15:55; Сыр 5:5). Бу Гъ. Раббининъ шурет ичинде экинджи кельмесинен шубесиз олур. Эр кес Онынъ огюне тиз чёкер, ве бутюн халкълар Оны гъалип чыкъкъан Рабби киби таныйджакълар (Флп 2:10 в.и.). Лякин бу Гъ. Иса хачта «Эр шей ерине кельди!» дегенде энди ерине кельди (Юх 19:30).

III. Гъайрыдан догъгъаннынъ Е.и бу дюньядан даа не къадар сакълы олса олсун, Рабби гуналарыны бойнуна алгъанлар исе буны энди бугунъ омюрлеринде анълаамалары мумкюн: а) оларгъа акимдарлыкъ этип оламагъан душман кучюни енъген Гъ. киби (Лк 10:19; Эф 6:16; 1Юх 2:13; 5:18); б) яманлыккъа устюн чыкъкъан Гъ. киби (Рим 12:21; 1Пётр 3:9); в) фаний дюнья, онынъ сынавларыны, ачкъозлюги ве къызгъанчлыгъыны, хавфлыкъ ве къувгъунлыкъны енъген Е. киби (Мт 5:44; 1Юх 5:4); г) Рабби азат эткенлерге акимдарлыкъ этип оламагъан гуналарны енъген Гъ. киби (Рим 6:14,18,22; 1Юх 3:9 в.и.); д) ялан рухлар ве сахте пейгъамберлерни енъген Гъ. киби (1Юх 4:4; Сыр 15:2); е) олюмни енъген Гъ. киби, яни Алланнынъ Огълунда эбедий омюрни энди мында къабул эткенлер, эндиден сонъ олюмден къоркъмайлар (Юх 3:36; 10:28; 1Кор 15:57; 1Юх 5:12). Озь издешлерине Месихнинъ Озю Гъ. багъышлай ве оларны Озь тантанасынынъ ортакълары оларакъ япмагъа тырыша (2Кор 2:14). Бу Гъ. тек озь кучълери ве иманлыларнынъ тырышкъанларынен иришмеге мумкюн дегиль, амма Павел айткъаны киби, биз тек «бизни Севгеннинъ къуветинен» (Рим 8:37) буюк Гъ. иришмемиз мумкюн. Чюнки «дюньяны енъген гъалебе — иманымыздыр» (1Юх 5:4).

1Кор 15:56-57: «Олюм азабы — гунадыр. Гунанынъ къувети исе Къанундан келе. Амма Аллагъа шукюр! О, Раббимиз Иса Месихнен бизге гъалебени багъышлады».

ЕР (*син.* Ер юзю; топракъ) — *рус.* Земля.

1) Коклерден фаркъ эткен, бизим яшагъан дюньямыз (Баш 1:1). 2) Денъизден фаркъ эткен къара (Баш 1:10) я да сакинлери олгъан ер юзю (Баш 1:28; 18:18). Э.В.те ер юзю ерлешкен диреклернинъ темеллери акъкъында назмиевий образларда тариф этиле (1Пад 2:8; Эюп 9:6; Збр 74:4). Зебур йырджысы сакинлери олгъан ер юзю акъкъында «денъизлерде» темели олгъан ве «дерьяларда» пекинген деп айта (Збр 23:2; 135:6; кыяс. Чыкъ 20:4); къалгъан ерлерде исе «темель къоймакъ» фиили, Е. Яратыджымызнынъ яраттыгъы олгъаны акъкъында хабер эте (Збр 101:26; 103:5-9; Икм 3:19; 8:29; Еш 48:13). 3) Осюмликлер оськен топракъ (Баш 27:28). 4) Баш 11:1; Агъл 2:15-те в.б. Е. сёзю ер юзюнинъ бутюн эалисини я да онынъ къысмыны козьде тута.

Баш 1:1-2: «Башта Алла коклерни ве ерни яратты. Ер юзю шекильсиз ве бош эди, теренликни къаранлыкъ къаплай эди, ве сувларнынъ устюнден Алланынъ Руху учып юре эди».

ЕР ТЕПРЕНЮВИ — *рус.* Землетрясение.

Ер тепренюви — ер юзюнинъ айры къысымлары тургъан еринден къыбырданувы ве ер тюбюндеки тепренмелер. Онынъ себеплери — ернинъ ичинде олып кечкен тектоник (акъибети дагълар олгъан) ве янардагъ джерьянларыдыр. Шам ве Фелестинде Е.Т. — даима олып кечкен адисе. Адден ашыр кучлю Е.Т. Ехуданынъ падишасы Уззия заманында олып кечкен эди (Ам 1:1; Зек 14:5). Алланынъ къудрети ве азизлиги акъкъында улу ачылувлар да Е.Т. берабер олып кече эдилер: Синай дагъында Къануннынъ берильмеси (Чыкъ 19:18) заман Е.Т. къайд этильген эди, бунынъ акъкъында Зебурда дефаларджа анбыла (Збр 67:9; 76:19; 113:7); Хачнынъ устюндеки Исанынъ олюми (Мт 27:51) ве тирилюви (Мт 28:2) да Е.Т. олып кече эди. Сыкъ-сыкъ олгъан Е.Т.лери Алланынъ ер юзю устюндеки макемеси якъынлашмасынынъ аляметидир (Мт 24:7; Сыр 6:12; 11:13,19; 16:18). Ильяскъа исе, Раббининъ Е.Т. дегиль де, сакин ель уфюрмесинде якъынлашкъаныны сезмеге насип олды

(3Пад 19:11 в.и.). Е.Т.лери олю, кучьсюз путларгъа къарама-къаршы олгъан Яратыджынынъ къудретини косъ-терелер (Еш 29:6; Йрм 10:10). Ехуда падишалыгъы (Еш 5:25; 24:18; 29:6), Вавилон (Еш 13:13; Йрм 50:46) ве Ниневе устюндеки макеме Е.Т. иле къайд этильген эди (Нах 1:5). Фаал 4:31-де ильк месихчилернинъ джемети топлангъан ернинъ тепренмеси — иманлыларнынъ дуваларына Алла джевабынынъ алямети эди, Фаал 16:26-да исе Рабби Е.Т.ни Павел эльчини ве Силаны Филип-лердеки зиндандан къуртулмалары ичюн ишлетти.

Мк 13:8: «Халкъ халкъкъа къаршы, падишалыкъ падишалыкъкъа къаршы котериледжек. Тюрлю топракъларда ер тепренювлери ве ачыкълар оладжакъ. Лякин булар тек буюк азапларнынъ башланувыдыр».

ЕРУСАЛИМ — рус. Иерусалим.

Ибраим заманларында Е. — Салим — «барышыкъ» деп адлана эди (Баш 14:18; къыяс. Збр 75:3; Еуд 7:2), бунен берабер шеэрнинъ еуд. ады *Йерушалайим*. Телль-Амарн архивининъ весикъаларында Е. *Уру-Салим* киби анъыла. Ашшур эльязмаларында шеэр *Урусалимму* деп адлана; юн. метинлеринде аднынъ эки шекили расткеле: *Иерусалем* и *Гиеросолюма*. Бугуньки куньде араплар Е.ни Эль-Къуддус — «азиз» деп адлайлар (бакъ. Еш 52:1; Мт 4:5).

Е. еудий дагъларынынъ этегинде (Збр 86:2), Олю денъзининъ шималий ялысындан гъарп тарафына, къарарнен 25 км узакълыгъында, денъиз дереджесине нисбетен 760 м юксекликте ерлеше. Шеэр ерлешкен киреч мейданы дженюпке тараф ашагъы тюшип, шимальден дженюпке узангъан, амма бугуньде-бугунь толусынен эшилген дере (Эль-Вад) иле болуне. Вадийнинъ шаркъ тарафында Офел тёпелиги (720 м) ве Мориа дагъы (744 м), гъарп тарафында исе — Юкъары шеэр (772 м) ерлеше. Бойледже, шеэрнинъ территориясы даима ашагъы-юкъары котерильгени корюльмекте. Гъарп ве дженюпте Е. ве чевре-четтеки дагълар арасында Хинном вадийи ерлеше; шаркъ тарафында ерлешкен Зейтюн дагъдан (800 м зияде) оны Кидрон вадийи айыра.

Къадимий Е. евуслыларнынъ шеэри Евус киби (Къад 19:10), я да Сион къалеси киби белли (2Пад 5:7). Шеэр Гихон чокърагъы янында, байыр устюнде ерлеше эди, алгъан ери 3 га эди. Е.ни Давут запт эткен сонъ, оны озъ адынен адландырды (2Пад 5:9). Сулейман озъ сарайыны, Алланынъ сарайыны ве янында ерлешкен биналарны (9 га ер алгъан), эм де Миллоны къурып, Давут шеэрининъ бош ерлерини толдуруп, Ерусалимнинъ территориясыны шимальге тараф кенълештирди (3Пад 11:27), Офел тепелиги янындаки Давутнынъ шеэри ве сарай арасында олгъан бошлукъны къуруджылыкъ япып толдурды. Бундан гъайры Сулейман шеэр диварларыны даа зияде пекитти (3Пад 3:1; 9:15,24). Падишалар падишалыкъ эткенлери заман Е. алгъан ери шималь-гъарпкъа тараф даа 9 га артты; Е.нинъ «экинджи къысмы» къурулгъан эди (4Пад 22:14; Цеф 1:10). Шеэр диварлары ве къуллелери янъыдан пекинген ве тамирленген эдилер (2Тар 26:9; 27:3; 32:5; 33:14). М.э. 925 с. шеэрни Мысыр падишасы Шисакъ (3Пад 14:25,26), м.э. 843 с. исе фелестинлилер ве араплар запт этти ве чайпады (2Тар 21:16,17). М.э. 792 с. Исраиль падишасы Ёаш Е. диварыны Эфраим къапусындан Коше къапусына къадар 200 метрлик бир къысмыны бозды (4Пад 14:13). М.э. 701 с. Санхерив шеэрни запт этип оламады (4Пад 18-19), м.э. 648 с. сонъ ашшурлылар падишасы Менашшени эсирликке алдылар (2Тар 33:11). М.э. 609 с. Е.ни Неко фыравуны запт этти (2Тар 36:3). Невукъаднещар Е.ни эки кере запт этти (м.э. 605 ве 597 с.; Дан 1:1,2; 4Пад 24:10 в.и.) ве эки йыллыкъ къамачавдан сонъ, м.э. 587 с. оны дарма-дагъын этти (4Пад 25). Шеэрнинъ янъыдан къурулмасы м.э. 538 с. башланды. М.э. 445 с. Нехемья шеэр диварларыны янъыдан къурды. Шеэр территориясы дженюп-гъарпкъа тараф 45 га арткъан сонъ, Е. алгъан ери Я.В.ке къадар сакъланып къалгъан колемге наиль олды. Эскендер Зулькарнаиндан сонъ, Е. тамам юнан шеэринин чевирильди (м.э. 332 с.); Эскендернинъ издешлери алып баргъан дженклер вакътында, эм Маккавейлернинъ заманларында Е. къолдан къолгъа кече эди, къалелери де дарма-дагъын эди, де янъыдан къурула эдилер.

М.э. 63 с. Е.ни рим команданы Помпей запт этти. М.э. 40 с. шеэр парфянлыларнынъ къолуна кече, бундан сонъ, м.э. 37 с. оны Буюк Ирод запт эте. Онынъ падишалыгы вакътында Е. янъыдан ачылды. Ирод Алланынъ сарайыны янъыдан къурды; Маккавейлернинъ къалеси Барис еринде (Алла сарайынынъ шималинде) о Антоний къалесини къурды, Е.нинъ гъарбий тарафында исе озь сарайыны ерлештирди. Кечче бу сарай буюк еуд. байрамларына рим. виляет башлыкъларынынъ резиденциясына чевирилди; Пилат ве Гаввафнынъ мемур бинасы да тамам бу ерде ерлешкендир, бесе-белли. Ирод Антипа Е.де, Ирод сарайынынъ шаркъ тарафында ерлешкен хасмонлыларнынъ сарайында яшагъандыр, бесе-белли. Е.нинъ сонъки 30 (я да атта 60) га кенълешовине Ирод Агриппа I иссе къошкъан эди. О Везефа къасабасынынъ чевре-четине учюнджи диварны къурып башлады, амма римлилернинъ зорбалыгы нетиджесинде, къуруджылыкъны токътатмагъа меджбур олды. Дивар земаневий шималий дивар (XVI а. къурулгъан) еринде я да ондан 500 м шималге тараф ерлешкен дивар къалымтыларынынъ еринде ерлешкен эди, деп саялар. М.с. 70 с. еуд. дженки вакътында Е. толусынен дарма-дагъын олды. Тит, гъалebesининъ шааты оларакъ, диварнынъ тек гъарбий тарафыны ве Ирод сарайынынъ учь кучлю къуллесини сакълап къалды. Еуд. экинджи исыянындан сонъ (м.с. 132-135 с.), Адриан императоры Е.нинъ харабелеринде путперест шеэри, Алла сарайынынъ мейданында ерлешкен Юпитер сарайы олгъан Элиа-Капитолина колониясына темель къойды. Еудийлерге Константин акимдарлыгына къадар Е.ге кирмеге ясакъ эди. М.с. 638 с. шеэрни араплар запт этип, Алла сарайынынъ мейданында Омар джамисини къурдылар. Адриан заманындан башлап, къадимий Сион, Давут шеэри дженюбий дивары артында ерлеше.

Мт 23:37: «Эй, Ерусалим, Ерусалим! Пейгъамберлерни ольдюрген ве онъа ёлланылгъан адамларны ташларнен ургъан шеэр! Тавукъ озь чипчелерини къанатлары астында насыл топласа, Мен де къач кере сенинъ балаларынынъ Озь яныма топламагъа истедим, сизлер исе истемедингиз».

ЕУДИЕ — рус. **Иудея**.

Фелестин дженюбиндеки виляет, онынъ ады исраилли къабилелеринден бирининъ бабасы Ехуда адынен багълы.

Мт 2:1: «Иса Еудие виляетининъ Вифлеем шеэринде догъган сонъ, шаркътан Ерусалимге тылсымджы алимлер кельдилер. О девирде Еудиенинъ падишасы Ирод эди».

ЕУДИЙ — рус. **Еврей**.

Бу сёз (менбаа метинде — «иврий») биринджи кере Ибраимге (Баш 14:13), сонъ Юсуфкъа (Баш 39:14) ве Якъупнынъ (Исраильнинъ) бутюн эвлятларына нисбетен къулланылды. Сонъ Исраиль халкъына аит олгъан эр кесни ойле адландырып башладылар. Къырымтатарджа бир «еудий» сёзю къулланылса да, къ.еуд. «иврий» сёзю этник аитликни, «еудий» сёзю исе диний аитликни косьтере.

Баш 10:21-де Нух огълу Шем озюнинъ учюнджи несильдеки эвляды Эвернинъ эписи огъуллаарынынъ бабасы деп адлангъан. М.К.таки шеджерелерге коре (Баш 11:10-26; 1Тар 1:19-27), Эвер огъуллаарына Ёкътан ве Пелегнинъ эписи эвлятлары аит. М.К.та биринджи оларакъ Е. деп адлангъан Ибраим Пелегтен асыл олды (Баш 14:13). Е. Ибраим «Эвер огъуллаарындан» бири эди эбет, амма бу сёзнинъ Септуагинтада расткельген башкъа манасы да олгъаныны къайд этмек керек, Е. сёзю «кечкен», «атлагъан», «(Фиратнынъ) башкъа ялысында пейда олгъан», булар да Ибраим шахсына ляйыкътыр (бакъ. Ехо 24:2 в.и.). Юсуф ве агъа-къардашлары Мысырда *ивримлер*, яни Е.лер деп адлана эдилер (Баш 39:14,17; 41:12; 43:32), Юсуф озю де ветаныны «Е.лернинъ топрагъы» деп адлай (Баш 40:15). Бу сёз Якъуп огъуллаарынынъ ябанджы халкъкъа аит олгъанларыны къайд этип, шартлы алда оларны ерли халкътан айыра эди.

Вакъыт кетишатынен Е. сёзю конкрет бир манагъа саип олды. Бу сёз иле башкъа халкълар ве исраиллилер олмагъанларгъа къаршылыкъ олып, тек исраиллилерни адландырып башладылар. Мысырлылар да оларны Е.

деп адлай эдилер (Чыкъ 1:15 в.и., 19; 2:6 в.и., 11, 13). Му-са фыравунгъа аселет «Е.лернинъ Алласы» деп къайд эте (Чыкъ 3:18; 5:3 и др.). Кечче, Шаул заманларында, фелестинлилер де израиллилерни Е. деп адлай эдилер (1Пад 4:6,9; 14:11; 29:3 и др.).

Чыкъ 5:3: «Бизге еудийлернинъ Алласы кельди. Алла бизни къылыч я да феяжетнен джезаламасын деп, бизим Ал-ламызгъа, РАББИге къурбан чалмакъ ичюн бизни учь кунлюк ёлгъа сахрагъа йиберсе, — дедилер олар».

ЕУДИЙ ТИЛИ (КЪАДИМИЙ ЕУДИЙ ТИЛИ) — рус. Ев-рейский (древнееврейский) язык.

Исраиль халкъынынъ тили. Э.В., арабий тилинде язылган базы къысымларындан гъайры, башындан сонъунадже Е.Т.нде язылган. Е.Т.не сойдаш олган семит тилле-ринден угарит, фенике, къысмен ханаан ве моав тил-лери белли. Бу тиллернинъ эписи семит тиллерининъ шим.-гъарб. группасыны тешкиль эте, арабий тили де бу группагъа кире. Е.Т. арабий ве ханаан тиллери къошулу-вы нетиджесинде пейда олып, Ибраим оны да Ханаан-да огренди. Бу Якъуп ве онынъ къорантасы Мысыргъа кочъкени заман бу тильде лаф эте эдилер. Фенике тем-линде тизильген элифбе 22 тутукъ сестен ибарет; зема-невий метинлерде созукъларны ифаделеген бельгилерни масоретилер, еуд. алимлер тарафындан 600-800 сс., та-йинленген окъув къаиделерине келиштирип кирсетиль-ген эдилер. Вавилон эсирлиги заманында ве ондан сонъ Е.Т., яваш-яваш халкъара сёйлешюв вастасына (м.э. II бинъйыллыкъта аккад. тили бойле эди) чевирильген, арабий тили буюк тесир эткен эди. Э.В. айры расткель-ген арабий сёзлеринден, къысмен арабий тилинде Да-ниял китабы ве Узеир китабы язылгъандыр. Кечче Е.Т. чокъусынен диний ибадет ве алимлернинъ тили олды. Иса ве эльчилернинъ заманларында адий яшайышта Фелестинде арабий тили олды. Я.В.те Е.Т. акъкъында айтылган эр ерде, я да еуд. хас исимлери анъылгъанда, о, даима козьде тутула эди (Лк 23:38; Юх 5:2; 19:13,17,20; Фаал 21:40; 22:2; 26:14; Сыр 9:11; 16:16). Я.В.нинъ му-еллифлери сёзлерни бир уруфаттан экинджи уруфаткъа

кечирген ерлеринде, меселя, Мк 5:41; 7:34; Юх 20:16, эписи ерлерде арабий сёзлеринен кьулладалар. XIX сонъу — XX а. башларында сионизм арекетининъ тесири астында, кьадимий Е.Т. эсасында янъы Е.Т. пейда олды. Онынъ агъзавий ве язма (янъы Е.Т., яни иврит) — эки шекили олып, шимдики заманда о, Израиль девлетининъ ресмий тилидир.

Сыр 16:16: «Рухлар падишаларны еудий тилинде Армагедон деген ерге топладылар».

Д.б.: Арабий тили.

ЕУДИЙЛЕР — *рус. Иудеи.*

Башында Якъупнынъ огълу Ехуданынъ къабилесиндеки адамлар. Амма Инджильнинъ заманына бутюн чуфутларгъа «еудий» деп башладылар. Юханнен берильген Инджильде «еудий» сёзюнен сыкъ-сыкъ чуфутларнынъ башлыкъларыны адландыра эдилер.

Юх 5:15: «Бу адам барып, еудийлерге оны тедавийлеген Иса олгъаныны бильдирди».

Ё

ЁКЪСУЛЛЫКЪ (*син.* Ёкълукъ; фукъарелик) — *рус.* **Бедность, бедный, бедняк, нищета.**

Э.В.те Ё. гуна акъибети олгъан яманлыкъ киби козьде тутула (Икм 6:9-11; 10:4; 21:17 и др.). Деделерине Алла мал-мульк номайлыгъыны береджегим деп, сёз бергенине бакъмадан (Баш 13:14 в.и.; 26:3; 28:13 в.и.), М.К. Ё. да Алладан (1Пад 2:7), фукъарелер де тек Алланынъ берген къысметине коре (Икм 17:5; 22:2) олалар. Шунынъ ичюн Муса вастасынен халкъкъа берильген Къанунда, РАББИ фукъарелерни озь имаesine ала. Бой-леликнен, О, фукъарелернинъ акъларыны (Чыкъ 23:6) ашамагъа ясакъ эте, эм фукъаре ве ёкъсулларгъа ярдым къолуны узатмаларыны эмир эте (Текр 15:11). Чюнки арам ёлнен къазанылгъан байлыкъ Алланынъ багъыш-лавы деп сайылмай, Алланынъ ярдымына мухтаджлыкъ исе, фукъарелерни Аллагъа якъынлаштыра. Ё. чокъусы алларда инсафлы (Збр 9:10 в.и.; Икм 19:1,22; 28:6) ве догъру адамнынъ темсилidir. Рабби ичюн ер юзюнде чеккен эзietлери ичюн (Збр 36; 71; Еш 29:19), тамам бойле адамларгъа, адден ашыр теселли ве боллукъ бериледжеги ваде этильген эди. Я.В.те де фукъарелерге айны бакъыш. Мисаль ве икметли сёзлерде, фукъарелер Коктеки Падишалыкъкъа не къадар якъын олгъанлары акс этиле (Мт 11:5; Мк 12:41 в.и.; Лк 14:13; 16:19 в.и.). Лякин, бунен берабер, Я.В.те Ё. тек маддий фукъарелик киби дегиль де, адийлик, итаат, ашалав киби тюшюнджелери пейда ола. Иса бойле фукъарелерни догъру адамларны киби макътай (Мт 5:3 «рухий джеэттен

фукъарелер бахтлыдыр»). Лякин Месих ёкъсулларнынъ маддий фукъарелигини де унутмай (Юх 13:29), ве Я.В. эр даим оларнынъ къасеветини чекмеге чагъыра. Къадимий кильсенинъ иманлылары озь мулькюни сатып, параларны, фукъарелерге берсинлер деп, эльчилерге бере эдилер. Башкъа тарафтан Я.В. байлыкъны ярамай деп танымай.

Икм 6:10: «Азачыкъ юкъласанъ, бир дирем юкъусырасанъ, бираз да къол къавуштырып ятсанъ, — санъа быралкъы киби ёкълукъ, сиялы айдут киби — ёкъсуллыкъ келир».

Мк 12:43: «Сизлерге догърусыны айтам: бу фукъаре тул къадынъ кыутугъа эписинден чокъ акъча ташлады».

Ёл (*син.* Сокъакъ) — *рус.* **Дорога, тропа.**

Чокъ ёлларнынъ чатышмасында ерлешкен Фелестинде, ёлларнынъ муимлиги айрыджа эди. Бутюн эсас алякъа ёнелишлери шимальден дженюпке кечкен, оларгъа базы «зыт кеткен» ёллар да къошулгъан, мес., гъарбий шаркъ тарафкъа. Ёлларнынъ алы умумен ярамай эди. Къавий ве таш ёллар тек фарс, ве даа зияде рим девринден башлап белли олды. Рим ёлларында месафени косътерген ёл бою ташлар къоюлгъан; падиша ёлу боюнда, шимдики куньлергеде олар баягъы микъдарда сакъланып къалгъан. Шеэрлерде ёллар (шеэр сокъакълары ве аралыкълар) тар ве пусюр олгъан (бакъ. Збр 17:43; Еш 10:6; Зек 9:3). Тек эллин девринде, шеэр мейданларынынъ кенълешкенинен, олар догъру, кениш, четлеринде диреклери олгъан ёлларны къурып башладылар. Бир зенаат я да алыш-веришнен огърашкъан адамлар бир сокъакъта берабер ерлеше эдилер, ве шунъа коре сокъакъларнынъ адлары къоюла эди. Бойлеликнен, Ерусалимде биз «фурунджылар сокъагъы» (Йрм 37:21) ве «юнь ишлегенлернинъ тарласы» (Еш 7:3; 36:2).

4Пад 7:15: «Иордан озенине къадар кеттилер. Арамлыларнынъ ашыкъып къачаяткъанда ташлагъан урбалары ве сиялары бутюн ёл бою яткъаныны корьдилер».

Д.б.: Раббининъ Ёлу.

ЁЛБАШЧЫ

Бакъ.: Башлыкъ.

ЁЛЛАМАКЪ — рус. Посылать.

М.К.та Алла Озь хаберджилерини адамларгъа ёллагъаны акъкъында сыкъ-сыкъ айтыла; бунынъ артында, бир тарафтан, Алла адамларнынъ аятында иштирак этмек ичюн юкъарыдан ерге «эгильгени» (Збр 112:5,6), башкъа тарафтан, О, Рабби сыфатында, адамлар арекетлеринде озь истеклерини бутюнлей беджермеге ёл бермей. Алла Озь хаберджилерини белли бир вазифенен ёллагъан Заттыр, ве Онынъ яратыджылыгы тек хаберджи я да къабул этиджи олмакъ мумкюн.

1. Эски Васиетте.

- 1) «Ёлламакъ» сёзюнинъ умумий манасы «авале этмек»: меселя, Алла Озь мелегини Онынъ халкъыны идаре этмек ве къорчаламакъ вазифесинен ёллай (Чыкъ 23:20; бакъ. Баш 24:7); 2) эксериетнен Ё. белли бир буйрукъны еткизмекни, яни оны илян этмек ичюн разылыкъны анылата (бакъ. ЗПад 5:2,8). «Ёлламакъ...» ибареси «талап этмек» манасыны анылатмакъ мумкюн (ЗПад 20:7); 3) «ёлламакъ» сёзю «бир адамгъа хабер ёлламакъ» манасында эксериетнен пейгъамберлер акъкъында лаф этильгенде расткеле. Оларны Алла Озю ёллай ве олар Оньа къулакъ асып, баралар, лаф этелер я да пейгъамберлик япалар (Еш 6:8 в.и.; Йрм 1:7). Ялан пейгъамберлер акъкъында, олар «ёлланылмагъан», яни Алладан вазифе алмагъанлар, деп айтылгъан (Йрм 14:14; 23:21,32; 27:15; 29:9). Итаатлыкъ тек ёлланылгъан пейгъамберлерден талап этильмей: пейгъамберлер озьлери баргъан адамлардан итаатны талап этмек акъкъыны алдылар (Йрм 26:12 в.и.). Алланынъ хаберджилерини динълемеген адамлар акъкъында Алла бойле дей: «Олар Мени динълемедилер» (Йрм 7:25 в.и.); 4) ёлланылгъанларгъа кучъ берип, Алла олар аркъалы Озь Сёзюни ерге еткизе (Збр 106:20; 147:14), бу Сёзни не ичюн ёллагъан олса, шу шейни ерине кетирмеге имкъян бере (Еш 55:11); Алла Озю «севгисини ве акъикъатыны» (Збр 56:4), эм де «Озь халкъына къуртулыш» ёллай (Збр 110:9); 5) Э.В.те

Ё. фиили базада Я.В.ке косътерген манада къулланыла: Алла Озь халкъыны сонъки Укумден къуртармакъ ичюн хабержилерни ёллай. Бойлеликнен, Мал 4:5,6-да Ильяс пейгъамбер экинджи кере ёлладжагъы акъкъында ваде этиле. Алланынъ макъсады, яни фукъарелерге Къуванчлы Хаберни даркъатмакъ, юрекleri бозулгъанларны тедавийлемек, мабусларны азат этмек, мераметлик ве укум пейгъамберлиги Еш 61:1-де в.и. ачыкътан айтыла, Иса Язынынъ шу ерини текрарлап, бойле дей: «Язылгъан сёзлер сиз Мени динълеген вақытта, бугунъ беджерильди» (Лк 4:16-21).

II. Янъы Васиегте.

Я.В.нинъ «ёлламакъ» аныламынынъ бутюн маналары Еш 66:19-да акс олуна, бу ерде Алла Озюнинъ къуртулыш тапкъан адамлары арасындан, Онынъ шуретини илян этмек ичюн путперестлерге ёллайджагъы акъкъында ваде эте. Я.В.нинъ метинлеринде «ёлламакъ» аныламынынъ айры бир ери бар, мында «Ё.» фиили адамларнынъ эйилиги ичюн Алланынъ энъ муим ве аль этиджи арекетини тасвир этмек ичюн хызмет эте. Эгер эвельден Алла Озь къуллары-пейгъамберлерни адамларгъа ёллагъан олса, энди О, Озь Огълуны оларгъа ёллай (Мт 21:33-46; Мк 12:1-12; Лк 20:9-19); бу Хабержи этрафында топлангъан шегиртлер «эльчилер» деп адландырылгъан, яни «хаберджилер»: 1) Алла хабержилерни ёллай, олар Иса келеджеги акъкъында пейгъамберлик япып, адамларны Исанынъ келеджегине азырлайлар (Джебрайль мелек Меръемнен лаф эткенде, Лк 1:26) ве О акъкъында шаатлыкъ япалар (Юх 1:6); 2) Исаны Алла ёллагъан: бу акъта айтылгъанда, Я.В. Месихнинъ кельгенини тарихта энъ буюк вақыа сыфатында такъдим эте. Алла Озь Огълуны тарихнынъ белли бир вақытында ёллады (Гал 4:4) ве бунынънен, пейгъамберлер эвельден корьген Хабержи акъкъында пейгъамберликлер беджериле (Лк 4:18-21). Иса Месихнинъ экинджи кере келеджеги акъкъында да, Оны Алла ёллайджакъ, деп айтылгъан (Фаал 3:20). «Ё.» сёзю Исанынъ вазифесини тасвирлей. Иса Озю кельмеди, Оны Алла ёллады (Юх 8:42). Иса Бабасыны биле, чюнки О, Исаны

ёллады (Юх 7:29) ве Исанынъ арекетлери Оны Бабасы ёллагъанына делиль олалар (Юх 5:36). Озюнинъ ёлланылгъаныны бильген Иса толу итаатлыкъ косътере: О, Озюнден ич бир шей япып оламай, лякин эр шейни Оны Ёллагъаннынъ ирадесине коре беджере (Юх 5:30); О, Озь огретювини ве сёзлерини дегиль, Оны Ёллагъаннынъ огретювини ве сёзлерини даркъата (Юх 7:16; 14:24). Исанынъ сёзюни динълеген ве Оны Ёллагъангъа иман эткен адамгъа эбедий аят бериле (Юх 5:24); 3) Алланынъ макъсады Исаны ёллап, адамларны ве дюньяны къуртармакътадыр: «Чюнки Алла Огълуны, дюньяны суд этмек ичюн дегиль, Онынъ ярдымынен дюньяны къуртармакъ ичюн ёллады» (Юх 3:17; тень. Лк 4:18). Алла Исаны «гуналарымыз ичюн одев оларакъ» ёллады (1Юх 4:10). Алла Огълуны ер юзюнде Алланынъ Падишалыгъыны къурмакъ ичюн ёллады. Исанынъ вазифесини даркъатмагъа кедер этмек мумкюн дегиль, ве шунынъ ичюн Оны тек озьлерине «сакъламагъа» истеген адамларгъа О, дей: «Мен Алланынъ Падишалыгъы акъкъында Къуванчлы Хаберни башкъа шеэрлерге де даркъатмакъ керегим. Мен шунынъ ичюн ёлланылгъаным» (Лк 4:43); 4) Иса Озь ишини беджермек ичюн адамларны ёллай. Иса Озю оларны пейгъамберлик япмакъ ве хасталарны тедавийлемек ичюн ёллай (Мк 3:14; Мт 10:5-8; Лк 9:2). Хабержилернинъ вазифеси — Исанынъ келишине эр шей азырламакъ, Алланынъ Хабержиси Иса Месихке ёл ачмакътадыр. Алла Озь Огълуны дюньягъа ёллай, О, шегиртлерини пейгъамберлик япмагъа ёллай: «Бабам Мени ёллагъан киби, Мен де сизни ойле ёллайым» (Юх 20:21; тень. 17:18). Хабержилернинъ «ернинъ кенарына» ёлланылувы (Фаал 1:8) Алла Озюнинъ ишини девам эттирмектир. Шунынъ ичюн Я.В. тек Исанынъ ердеки тарихыны дегиль де, Иса Оны Ёллагъаннынъ акимлигини берген биринджи хабержилернинъ тарихы ве хаберлерни де озь ичине ала: олар Мукъаддес Рухнынъ кучюни алдылар (Фаал 1:8). Иса оларгъа Къорчалайыджыны ёллай (Юх 16:7) ве олар гуналарны багъышламакъ я да багъышламамакъ кучюни алалар (Юх 20:23). Исанынъ хабержилерини

къабул этмеген адам Алланынъ укюмини кореджек (Мт 10:14,15; Мк 6:11; Лк 10:10-12). Иса ёлламагъан эр бир адам Алланынъ Сёзюни даркъатып оламай, Алланынъ Сёзю олмаса исе, не иман, не къуртулыш ола (Рим 10:13-15). Ёлланылгъанлар Исанынъ азапларына къошула, О, оларны «къашкъыр сюрюсине къойлар киби» ёллай (Мт 10:16; Лк 10:3); 5) Иса Озюнинъ тирилишинден эвель, О, «тек Исраиль халкъынынъ адашкъан къойларына йиберильгени» акъкъында айта (Мт 15:24); шегиртлерине де насиат бере: «башкъа миллетлернинъ топракъларына бармангъыз ве самариелилернинъ шеэрлерине кирменгъыз; лякин ёлуны джойгъан къойларгъа — Исраиль халкъынынъ алдына барынгъыз» (Мт 10:5 в.и.). Амма бу мания башта тимсаль киби (Мт 15:22-28), Иса тирильген сонъ исе бутюнлей ёкъ ола.

Иса шегиртлерини ернинъ кенарына къадар (Фаал 1:8), эписи халкъларгъа ёллай (Мт 28:19). Эндиден сонъ, Алла Исраиль халкъына ёллагъан Хабер путперестлерге де илян этиле (Фаал 10:36), чюнки Алланынъ къуртулышы оларгъа да ёлланылгъан (Фаал 28:28). Эльчи Павелни Алла «узакъкъа, башкъа миллетлернинъ алдына» ёлламакъ ичюн махсус тайинлеген (Фаал 22:21; 26:17). Къуванчлы Хаберни алгъанлар озьлери хаберджи олып, Оны даа узакъ ерлерге алып баралар (Рим 15:24; 1Тес 1:6-8). Бутюн иманлылар джемиетлери Къуванчлы Хаберни хаберджилер аркъалы даркъатувда иштирак этелер. Бугунъ Къуванчлы Хаберни къабул эткен адам ярын озю де хаберджи ола, ве Къуванчлы Хаберни даа эшитмеген я да къабул этмеген янъы адамлар оны къабул этелер (тень. 1Тес 1:6-8). Шунунъ ичюн Павел эр вакъыт Къуванчлы Хаберни «Месихнинъ Ады белли олгъан ерде» дегиль, башкъа ерлерде бильдирмеге аркет эткен (Рим 15:20). Юхан хаберни къабул этиджини бир къач кере «аманлыкъ, барышыкъ», деп адландыра. Алла Озь Огълуны дюньягъа ёллады (Юх 3:17; 10:36; 1Юх 4:9), Огъул да Озь шегиртлерини дюньягъа ёллай (Юх 17:18). Даа шуны бильмек керек ки, Юхан ичюн «дюнья» тек джографик анылам дегиль; о ичюн «бу дюнья», энъ эвеля, гуна ве къаранлыкъ алеми. «Исанынъ

дюньягъа хаберлери» Онынъ иманлылар джемиетини тешкиль этювнен битмей, чюнки Къуванчлы Хабер еудийлерге де, башкъа миллетлерге де, яни ер юзюндеки бутюн халкъларгъа аит. Шунунъ ичюн иманлылар джемиети Къуванчлы Хаберни «бу дюнья» тургъандже, «дюньядан» олгъан адамлар яшагъандже, Иса Месихнинъ Падишалыгъы эписининъ алдында пейда олгъандже ве Онынъ ады алдында «эр бир тиз» чёкюльгендже, даркъатмакъ керек (Флп 2:10 в.и.).

Рим 8:3: «Къанун, адамларнынъ кучьсюзлигинден кучьсюз олды. Шунунъ ичюн Алла Озь Огълуны ёллады, Оны гунакяр адамгъа ошатып, гуна ичюн къурбан этти ве бедендеки гунаны ёкъ этти».

Д.б.: Хабержи.

З

ЗАЛОГ (*син. Пей*) — *рус. Залог.*

Борджкѡ сорагѡан адам бордж берген адамгѡа кѡалдыргѡан предмет, бу предмет бордж кѡайтарылмасынынъ гарантиясы ола (еуд. *эравон* — Чыкѡ 38:17 ве сонѡ.; еуд. *авот* — Текр 24:10 ве сонѡ.; еуд. *хавол* — Ехез 18:12). Бордж берген адам залоггѡа урба ала биле, муддети кунѡ баткѡандже олмакѡ керек (эгер бу урба борджлуда бир дане олса) (Чыкѡ 22:25 ве сонѡ.; Текр 24:12 ве сонѡ.). Тул апайнынъ урбасы ве дегирмен ташлар залоггѡа алынмамалыдыр (Текр 24:6,17). Борджкѡа берген адам З. алгѡанда, о, борджлунынъ эвине киремели эди; о, З. чыкѡарып бермегендже, тышта беклемек керек эди (аег. 10 ве сонѡ.). Бу шартларны бозып З. алгѡанлар, намуссыз эсаплана эдилер (Эюп 22:6; 24:3; Ехез 18:12). Павел Мукѡаддес Рухнынъ З.ы (юн. *аррабон*) акѡкѡын-да айта; буны шойле манада анѡламакѡ мумкюн: Мукѡаддес Рух бериледжек кѡуртарылгѡан адамларгѡа байлыкѡнынъ бир кѡысмынынъ З.ы оларакѡ бериледир (2Кор 1:22; 5:5; Эф 1:14).

2Тим 1:12: «Шу себептен бу азапларны чекем. Амма мен утанмайым. Кимге инангѡанымны билем; эминим ки, мангѡа залог оларакѡ берильген ишни о кунѡге кѡадар сакѡламагѡа Онынъ кучю бар».

ЗАМАН

Бакѡ.: Вакѡыт.

ЗАМЕТ (*син. Иш; къасевет*) — *рус. Труд, трудность, тягость, забота.*

Еуд. *амаль, йагаи, иньян.* Э.В.те бу тышюнджелер инсаннын еркеди ёлунен якъындан багълы (бакъ. Збр 89:10; тень. Эюп 3:17; 11:16; 20:22). Чалышкъан адамнын аятында эр вакъыт озь алдында макъсат къоймакъ аде-ти ола, лякин макъсаткъа олгъан ёл аятнын сынавларынен муреккеплеше. Амма энъ агъыр шей шунда ки, адамнын бутюн З.лери нетиджеде «эписи бошуна» ве «ель къувалав» (Джем 1:3,8; 2:11; 4:8). «Иш» ве «къайгъы» анъламлары «кунеш астында» булунгъан адамнен олгъан чокъ шейлерни къаплап ала (Джем 2:22; 3:10). Мында адамларнын башкъа азапларында олгъаны киби себеплер чалыша. М.К.та адамнын ёлу эр вакъыт Алланын ирадеси ве эмирлеринен багълы олгъаны ичюн, онда аят къыйынлыкълары реаль тарзда акс этиле. Я.В.те бу тышюнджелер янъы мананы къабул этелер. Олар чокъусы алларда эльчи Павелнин мектюплеринде расткеле, о, Къуванчлы Хабернин даркъатылувына багъышлангъан, озь аятыны тасвир эткенде, сыкъ-сыкъ биринджи сырагъа чыкъалар. Бу агъыр хызметнин макъсады «эр бир адамны Месихте мукеммель этмек» (Кол 1:28,29). Эгер бунъа иришмек мумкюн олса, эльчилер хызметинин иши бошуна кечмейджек ве Месихнин кунюнде макътавгъа ляйыкъ оладжакъ (Флп 2:16). Амма хызмет сонъундаже агъыр ве заметлерге толлу ола, чюнки о гуна ве олюм дюньясында япыла ве эм ички, эм тышкъы куреште кече (2Кор 7:5). Лякин онъа Месихнин кучю ярдым эте (Кол 1:29), ве шунын ичюн эписи тузакъларгъа бакъмадан, о озь макъсадына ирише (Флп 1:6).

Джем 2:22-23: «Ер юзюндеки заметинден ве юрегинин къайгъысындан адамгъа не къаладжакъ? Онын эписи кунълери — кедер, замети де — къасеветтир, геджеси биле онын юреги раатлыкъ бильмей».

ЗЕВС — *рус. Зевс.*

Зевс, башкъа ады Юпитер, юнан римли аллаларынын пантеонында юкъары тургъан алла (Фаал 14:12 ве сонъ.).

О, адамларнынъ арасында (девлеттеки, айледеки) тертипни къорчалагъан ве англашма я да антны бозгъанлардан интикъам алгъан алла эсаплана эди. Юн. медениетинен берабер, Зевске табынув бутюн Акъ денъиз бою ве Якъын Шаркъкъа даркъалгъан эди. Листрадаки Зевс ибадетханеси шеэрнинъ тышында ерлеше эди (ает. 13). Ликаониянынъ шеэри Листрадаки путперест эали Павел ве Барнабагъа аллаларгъа киби табынмагъа тырыша эдилер. Олар Барнабагъа — «йылдыз», Павелге исе — «онынъ эльчиси» дей эдилер.

Фаал 14:13: «Шеэрнинъ огюндеки Зевс ибадетханесининъ руханийи шеэрнинъ къапуларына бугъаларны ве гуль чемберлерни кетирип, халкънен берабер къурбан чалмагъа истеди».

ЗЕНААТ (син. Эснаф) — рус. **Ремесло.**

I. Баш 4:22-де Тувал-Къаин биринджи «демирджи олып, бакъыр ве демирни дегген», деп адландырылгъан. Израильнинъ этрафында яшагъан халкълар, биринджи невбетте, мысырлы ве вавилонлылар арасында, З.лар инкишаф этип, м.э. 4-3 бинъ йыллыккъа аит олгъан къазмалар вакътында тапылгъан эснафджыларнынъ махсулаты чокъусы алларда айретнен япылгъан мукеммелик акъкъында делиллер бере. Израиллилер, ихтимал, кет-кете къомшуларындан З. бильгилерини менимсеп алгъан ве сонъ озьлери де юкъары усталыкъкъа саип олдылар. Малюм олгъаны киби, эписи белли оджалар ве улемаларнынъ, шу джумледен эльчи Павелнинъ З.лары олгъан, шунен израиллилер, сербест адамларгъа агъыр ишнен огърашмагъа ляйыкъ дегиль, деп сайгъан юнанлардан фаркъ эте эдилер. Израиль къоранталарында З. мирас киби кече эди, бутюн бир айле айны З.нен мешгъуль олмакъ мумкюн эди. Тап Э.В. девринде устахане я да гильдиялар киби бирлешмелер олгъаны корюне (бакъ. 1Тар 4:21 в.и.; Нех 3:8; Йрм 37:21).

II. **ТОКЪУМАДЖЫЛЫКЪ МАХСУЛАТЫНЫ ИШЛЕП ЧЫКЪАРУВ.** Адамларнынъ ургагъа олгъан ихтияджы токъумаджылыкъ санайынынъ биринджи олып айры

бир санайы сыфатында шекилленмеге имкян берди. Йипликчилик ве токъумаджылыкъ даа чокъ вакъыт девамында эв ишлери, эсасен къадынларнынъ 3.ты ве инсафлыгынынъ косътергичи сайыла эди (Икм 31:13, 19,21 в.и.), айны шу саада пек эрте ихтисаслаштырувны тапмакъ мумкюн. Падишалар девринде исраиллилерде токъумаджылыкъ ишлеп чыкъаргъан 3. меркезлери бар эди, меселя, Дебирде археологлар къазма япкъан вакъытта чокътан-чокъ токъума ве боялама устаханелерини таптылар. **ЙИПЛИКЧИЛИК.** Эсасен юнь йиплигинен огъраша эдилер. Юнь парчасыны къолунен къысып, йипликчи онъ къолунен бир топ юнни къопарып, баш ве ишарет пармакларынен сыйпалап йип япа, сонъ урчукъкъа (Икм 31:19), айландырув кучюни къуветлендирмек ичюн, юкъары уджунда таш, чамур я да кемик чыгырыкъчыгы олгъан, къарарнен 30 см узунлыгындаки индже агъач таячыкъкъа сарып къоя. Йипликчи урчукъны айландыра ве бошата, йипни бура ве таякъкъа сара эди. Мысырлылар исраиллилерге бакъкъанда йипни даа индже ясамагъа биле эдилер: олар 0,5 кг олгъан юнь обасындан 90 км узунлыгында йипни айландырып алгъанлары акъкъында малюматлар бар. **ТОКЪУМАДЖЫЛЫКЪ.** Токъума тезьясы ярдымынен алынгъан йиплерден без азырлай эдилер. Башта тезьяларны яткъызып къоя эдилер, сонъ исе — тиклеп; буюк устаханелерде тезьяларны тавангъа пеките эдилер (Чыкъ 35:35; Еш 38:12). 1Тар 4:21-де Ехуда къабилесининъ «индже кетен ишлеген», индже кетен бези токъугъан сойлары акъкъында айтыла. Амма малюм олгъанына коре, исраиллилер эсасен къаба кетен япкъанлар, индже кетенни исе чокъусы алларда Мысырдан кетиргенлер. Исраиллилер безни эсасен Фелестинде оськен кетенден япа эдилер. Кетен безининъ япма усулы бойле эди. Орькенлерни кесип, богъдай чеккенлери киби, башта урлукъларыны урып чыкъаргъанлар. Сонъ сапларыны кунеште къурута эдилер (бакъ. Ехо 2:6), ондан сонъ бир афта девамында, ички йымшакъ лифлерини къатып къалгъан къысмындан айырмакъ ичюн, сувгъа батыра эдилер. Сонъ сапларыны кене къурутып,

окъалай-окъалай лифлерини айырып ача, чешитлерге айыра ве тарай эдилер. Бойле этип алынган лифни юнь киби бир тарзда ишлете эдилер. **ЧАДЫРЛАРНЫ ИШЛЕП ЧЫКЪАРУВ.** Чадыр тиккен токъумаджылар эсасен эчки юнюни ишлете эдилер, ондан без япып, сонъ тике эдилер. Безлернинъ мальземеси кийизге ошай эди. Белли олгъаны киби, Павел де бу З.нен огъ-раша эди (Фаал 18:3). **АГЪАРТМА.** Агъартмаджылар З.ы (Еш 7:3; 36:2; Мк 9:3) бояджыларнынъ З.ына ошай эди. Безлер я да урбаны темизлеген агъартмаджылар, оларны ювуджы васталар къошулган буюк легенлер ичинде аякъларынен таптай эдилер. Агъартмаджыларнынъ эсас вазифеси — къырккъылган юнни ягъдан ве кирден темизлеп, шунунънен оны агъартмакъ. **БОЯЛАВ.** Бояджылар, юксеклиги ве диаметре къарарнен 1 м олган таш леген ве чанакъларнен файдалана эдилер. Легенлернинъ юкъары къысмында, къыйметли мад-деден ич бир шей гъайып олмасын деп, боялар акъып чыкъкъан, къарарнен диаметри 15 см олган тешик бар эди. Бойле легенлернинъ янында къазмалар вакътын-да археологлар сѣнген киреч ве поташ таптылар. Ренк чешитлиги буюк дегиль эди, чокъусы алларда къырмызы ве мор ренклернен файдаланган эдилер. Даа сонъ-ра Кучюк Асиядаки Тиатира мор тюске къумач боялав меркези олды (Фаал 16:14). Ихтимал, сары ве къырмызы ренклерни алмакъ ичюн къулланылган осюм-лик маделер де белли олгъандыр. **ТЕРИ (ДИБАГЪАТ) ИШЛЕП ЧЫКЪАРУВ.** Териджилер Фаал 9:43; ве Чыкъ 25:5-те аныбла, анда бояланган тери акъкъында ай-тылганда териджилер З.ты бильдириле.

III. КЪУРУДЖЫЛЫКЪ. Къуруджылыкъ З.ы айры сана-йы сыфатында исраиллилер арасында Сулейман пади-шанынъ девринде пейда олды. Сарай ве озъ эвлерини къурмакъ ичюн Сулейман феникели къуруджылар-ны теклиф этти (ЗПад 5:18), ихтимал, олардан исра-иллилер къуруджылыкъ З.ына огрендилер. Ташнынъ ишлетюви паалы олгъаны ичюн, эвлернинъ тепеле-ри чокъусы алларда уджуджа олган тола, чамур я да агъачнен япылган. **ТОЛА ИШЛЕП ЧЫКЪАРУВЫ.**

Мысыр кзуллугында олгъанда, израиллилер тола ве кирпич ишлеп чыкъарувынен огъраша эдилер (Чыкъ 5:7,10 в.и.). Бу З.нынъ озю даа эвель, Месопотамияда Вавилон кзуллеси кзурулышы акъкъындаки икяеден келип чыкъкъанындан бильмек мумкюн (Баш 11:3). Еш 9:10-да да кзуруджылыкъ ичюн азырлангъан кирпичлер акъкъында айтыла. Къавий этмек ичюн балчыкъны саманнен, сийрекче кирамет парчалары ве уфакъ ташларнен къарыштыра эдилер. Оны сув къошып, баса эдилер, сонъ къалыплангъан кирпичлерни, япышмасын деп, тобан сепильген тегиз ерге къоя эдилер. Кирпичлерни кочъме агъач къалыпкъа къойып, 2-3 кунъ девамында авада кзурумакъ ичюн къалдыра эдилер. Сонъ, даа кзурутмакъ ичюн оларны бир-бири устюне къойып, даа 2-3 афта девамында кунеште къалдыра эдилер, ондан сонъ олар кзуруджылыкъ ичюн келише эди. Сыкъ-сыкъ кирпичлернинъ устюнде тамгаларны — падишаларнынъ адлары я да насыл бина ичюн япылгъаны акъкъында излерини коръмеге мумкюн. Даа къатмагъан кирпичлернинъ устюндеки пармакъ излери, оларны иринтинен яхшыджа багъламагъа ярдым эте эдилер. Кирпичлернинъ буюклиги 50 x 25 x 10 сантиметрге ете эди. ДИВАРДЖЫЛАР (4Пад 12:12; 22:6) эв диварларыны толаларнен кзура, израиллилер толаларны багълап кзурмагъа ве бошлукъларны топракъ я да чакъылнен толдурмакъ усулыны биле эдилер. ТАШЧЫЛАР (4Пад 12:12) таш оджагында къаядан сындырылган бираз йымшакъча олгъан киречташ кесеклерини шашыладжакъ алда дос-догъру япа эдилер. Сыкъ-сыкъ ташларнынъ багълангъан ерлерини ёна-ёна тегизлей эдилер, тыш кенарларыны исе букленген япа эдилер. Кзуруджылыкъ вакътында саркъма, ольчю йипинде кзурушун саркъманен фейдалана эдилер (4Пад 21:13; Еш 34:11; Ам 7:7). Ёнуладжакъ ерини кзырмызы борнен сызып, бельгилей эдилер, онынъ излери къазмалар япылгъанда ташлар устюнде тапылгъан. Мегиддо шеэриндеки буюк къапуларынынъ таш чыгъырыкълары бир-бирине ойле сыкъ ерлештирилген ки, оларнынъ арасына пычакъ сокъмакъ биле мумкюн дегиль.

Ехез 13:10 в.и., ихтимал, КЪАБА СЫЛАВДЖЫЛАР-НЫНЪ ишине ошагъан ишни назарда туталар. Диварнынъ устуне, ихтимал, олгъан чатлакъларны япмакъ ичюн, балчыкъ ве киречни къарыштырып, якъа эдилер. Я.В. девринде мезарларны шу тарзда акълай эдилер ве оларны бир кимсе апансыздан тийип арамамасын деп, бельгилей эдилер (бакъ. Сай 19:16; Мт 23:27). ДЮЛЬ-ГЕРЛЕР агъачларны ишлетип, эм къуруджылыкъ, эм чанакъ-чѣльмек ишлеп чыкъарувнен огъраша эдилер (2Пад 5:11; Узеир 3:7; Мт 13:55). АГЪАЧ ОЙГЪАН УСТАЛАР Э.В.нинъ тарихий китапларында Чадырнынъ ички безетювинен багълы олып анъыла (Чыкъ 31:5), пейгъамберлернинъ китапларында исе — путлар япылгъанынен багълы (Еш 44:13). ЁЛ АЧЫДЖЫ зенааты Э.В. девринде олгъаны белли дегиль. Тек Ехезкель падишалыкъ япкъан девринде Ерусалимде узунлыгъы 550 метр ве юксеклиги 1,8 метргеде олгъан ер асты туннели къазылгъаны белли. Онынъ диварларында къазма излери корюне. Тамам бойле объектлер Мегиддо шеэринде де тапылгъан.

IV. АШ-СУВ МАХСУЛАТЛАРЫНЫ ИШЛЕП ЧЫКЪАРУВ. Инсан фаалиетининъ бу саасынен багълы олгъан 3.тан М.К.та тек ФУРУНДЖЫЛАР айры бир ортакълыкъ оларакъ адландырылгъан (Йрм 37:21; Хош 7:4). Эвде эр бир къадын богъдай чеккенине бакъмадан, ДЕГИРМЕНДЖИ 3.ы да олгъандыр, чюнки отъмекни тек эвде дегиль, фурунларда да пиширгенлер.

V. ДЕМИРДЖИЛИК. Къад 5:8-ге коре, еудийлер демирджилек санаатынен Мысырда таныш олгъанлар. IПад 13:19-21-ге коре, фелестинлилер Ханаанда демирджилек ишлеринде екяне усталар эдилер, ве шу екянелик тек Шаулнынъ гъалebesи нетиджесинде бозулды. Тек о вакъыттан сонъ, израиллилерде демирджи 3.лары илерилеп башлады. Арава вадийинде демир мадени ятакълары тапылды, башта олар Эдомнынъ эди. Меркези Къызыл денъиздеки лиман шеэри Эзион-Гавер олгъан бу виляетни запт этип, Сулейман падиша Якъын Шаркъта шу девирде энъ буюк санаат ишлеп чыкъарувны яратмагъа буюрды. Эюп акъкъында китаптан

(Эюп 28:1-11) маден къзып чыкъарув акъкъында ба-
зы тафсилятлар белли. Къзып чыкъарылган маден,
алимлернинъ фикрине коре, буюк иритме собаларда
иритилген ве эр вакъыт эсип турган шималь елинен
атешке уфюрмек ве сѣнмеге бермек ичюн файда-
ланганлар. Собаларны одун комюринен якъып, олар
ичюн якъын орманлардан агъач кетире эдилер. Тапып
алынган демирни даа ишлете эдилер, бакъырны исе
иритип, къалыплар ичине тѣке эдилер. Текр 8:9-даки
языда, ихтимал, бойле демирджилик ишлери назарда
тутулган. Тунч ишлеп чыкъармакъ ичюн зарур олган
къалай Фелестинде тапылмаган ве, ихтимал, четтен
алып кетирилген. ЗПад 7:46-да Сарай ичюн тунч (я да
бакъыр) савут-саба ясаган **ДЕМИР ИРИТИДЖИЛЕР**
акъкъында айтыла; къалып сыфатында олар «балчыкъ-
лы топракъта» оюкларнен файдалана эдилер. Еуд.
хараиш сѣзонен адландырылган усталар (4Пад 24:14;
Йрм 24:1), ихтимал, агъач, демир ве таш ишлетювинен
огъраша эдилер. Чокъусы алларда демир ишлетювинен
ДЕМИРДЖИЛЕР, хусусан демир ве бакъыр, эм де ал-
тын ве кумюшнен огърашкъанлар. **ДЕМИРДЖИЛЕР**.
Оларнынъ алетлери токмакъ, гурьсю, маша ве мых-
лар эди (Еш 41:7), ве атеш яхшы янсын деп, уфюрмек
ичюн корюк (Йрм 6:29). Демирджилер сила, алет, эв
эшьялары ве кой ходжалыгъы ичюн колюк-кедик япа
эдилер. Ехез 22:18-22-де маден насыл иритилип, темиз
демир япылганы ве сонъ къалыпкъа тѣкюлип, шекиль
япылувы, дѣгип догърултылувы косътериле. **БАКЪЫР**
УСТАЛАРЫ я да «бакъырджылар» (ЗПад 7:14), къарар-
нен бойле усулда бакъырны ишлете эдилер. Олар ма-
ден тѣкмек санаатына саип эдилер, бакъырны дѣгип,
япракъ инджелигине кетирген сонъ, оны джилялап,
юксек дѣреджеде махсулат, шу джумледен савутларны
япмагъа биле эдилер.

АЛТЫН ВЕ КУМЮШ УСТАЛАРЫ, бу санаат Мысыр-
да къадимий заманлардан берли белли эди, Вавилонда
исе м.э. IV-III бинъ йыл эвельси инкишаф эткен, олар
эсасен падишаларнынъ сарайлары ве ибадетханелери
ичюн къуюм ильванлар ве къыйметли эшьялар япкъан,

биз сонъра, бу шейлерни зенгин адамларгъа да япкъанлар. Бойле демирджилер («кумюшчилер») Нех 3:8,32-де анъыла. Къад 17:4; Еш 40:19-да олар башкъаджа адландырылгъан. Еш 1:25; Ехез 22:17-де в.и. демир ириткен оджакъта темизленюв кетишатында чыкъынты чыкъарылгъаны акъкъында айтыла. Еш 40:19; 41:7-де бу усталарнынъ санааты чокъусы алларда путларны япкъанда къулланылгъаны косътериле. Демирджилер лимеме ве къайнакъ усулларыны къуллангъанлар. Атикъиятчыларнынъ тапылмалары, алтын япракъларыны ишлеткен усталары назик ишлетювинен айырылгъан аджайип дюльбер шейлерни яратып олгъаныны косътере.

VI. БАШКЪА УНЕРЛЕР. Махсус профессионал такъым сыфатында мелем азырлайыджыларны (**МЕЛЕМ АЗЫРЛАЙЫДЖЫ**) къайд этмек мумкюн. Бу унернен огърашкъанлар мелем, сакъыз ягъы, къокъулы ягъ, тютетюв ве бахаратларны азырлай эдилер. Олар падишаны ве Сарайны озъ махсулатларынен темин этювинден гъайры, оны даа сата эдилер. Бирде-бир косътеришлернинъ олмагъанына бакъмадан, **АЯКЪКЪАПЧЫ** ве **ТИКИДЖИЛЕР** зенаатлары олгъаныны да фарз этмек мумкюн.

VII. МИМАРДЖЫЛЫКЪ, САРАЙ ДОНАТЫЛУВЫ ВЕ ЭВ ЭШЪЯЛАРЫНЫНЪ ЯПЫЛУВЫ. Санаат озъ хусусиетлеринен 3.къа пек якъын. Къазмалар косътергенине коре, Орта Шаркънынъ базы мемлекетлеринде, биринджи небетте Вавилон ве Мысыр санааты озюнинъ илерилевине энди м.э. IV-III бинъ йыл эвельси иришти, аджайип биналар, манзаралы ве эйкелли тасвирлер, эв эшъяларынынъ усталыкънен сюсленюви, бунъа шаат ола. Амма Исраильнинъ санааты акъкъында буны айтмакъ мумкюн дегиль. Ихтимал, бунынъ себеби Исраиль халкъынынъ къомшуларына бакъкъанда фукъарелигиндедир, амма истисна оларакъ, Сулейман падишанынъ девринде, мимарджылыкъ энъ юксек деджеде илериледи. Тарихий теджрибе косътере ки, санаатнынъ илерилеви зенгин укюмдар эви я да айры санаатсевер адамларнен багълы, амма Исраильдеки ер

кѳануны, санаатнынъ илерилевине маддий ярдым бер-
реджек буюк шорбаджыларнынъ пейда олувына кедер
эте эди. Бунынъ даа бир себеби шунда ки, Кѳанун Ал-
ланынъ халкына эйкеллерге сыгъынмакыны ясакъ эте
эди. Кѳомшу халкълар санаатынынъ илерилеви исе,
рессамларнынъ ибадетханелернинъ кѳурулышында
ве безетювинде иштирак этиюви я да путларны япып,
озь истидатларыны шекиллendirювинен багълы эди.
Эмиетлиги шунда ки, Э.В.те санаат акъкъында малю-
мат тапамыз, мес. унерли адамларнынъ фаалиети Еш
40:18 в.и.; 41:6 в.и., путперестликнинъ пейда олувынен
багълы. Эгер адам кыяфети тасвирининъ ясакъ эти-
люви эйкелтырашлыкъ ве рессамджылыкътан вазгеч-
мекни анълаткъан олса, эсас азиз ерни, чадырны я да
Сарайны безеткенде, оны энъ буюк дереджеде танта-
налы ве зенгинликнен донатмакъ ичюн бутюн олгъан
васталардан файдалангъанлар. Бу, Сарайгъа кириш
къапусы алдындаки кѳююлгъан диреклерге (ЗПад 7:21),
Сарайнынъ къапулары ве диварларынынъ устюнде ус-
талыкънен оюлып, алтыннен къаплангъан Керувар-
нынъ ресимлерине (ЗПад 6:35), пальма тереклери ве
ачылаяткъан чечеклернинъ тасвирине, Энъ Азиз Ерте
ерлешкен Керуваргъа, чешит ренкли безлер, нагъыш-
лы перделер (Чыкъ 26:1 в.и.) ве баш руханийнинъ ур-
баларына даир. М.э. IX ве VIII асырларда филь тиши
оюлувы боюнджа энъ юкълары дереджедеки усталыкъ
юзь берди. Агъачтан япылгъан мефрушатны, устюнде
осюмлик ве айванларнынъ тасвирлери олгъан, филь
тиши табакъларынен яраштыра эдилер. Базыда эв
эшьяларыны оюлгъан агъач, кыйметли ташларнен бе-
зетип, индже алтыннен къаплай эдилер. Ихтимал, бу
эшьяларнынъ эксериети кѳомшу девлетлерден алып
кетирилген олувы мумкюн. Тапылмалардан корюне
ки, Израиль усталарында (алтын усталарында) кѳююм-
джылыкъ ильванларынынъ чешитлери пек чокъ эди,
амма олар Месопотамия, Мысыр я да Юнанистан ус-
таларына хас олгъан мукеммелик дереджесине етме-
генлер. Башкъа тарафтан, савут-саба ишлеп чыкъларувы
энъ эрте девирлерде шу къадар юкълары дереджеге етти

ки, шекиль ве тасвирий зенгинлигинен, атта адий эв савутлары чокъусы алларда къомшу мемлекетлер усталарынынъ махсулатындан устюн эди. Исраиль унерджилери къуман, чечек савуты, къандиль ве шунъа ошагъан эшьяларынынъ япылувында энъ буюк мувафакъиетке еттилер.

Фаал 19:25: «Достларым! Сизлерге белли олгъаны киби, бизим къазанчымыз бу зенаатнен багълы».

ЗИНДАН (*син.* Тюрьме) — *рус.* Темница, тюрьма.

I. 1) Зиндангъа атув адети Мысырда (Баш 39:20; 40:3; 42:16-19), фелестинлилерде (Къад 16:21), Ашшурда (4Пад 17:4), Вавилонияда (Йрм 52:11), Фарсияда (Узеир 7:26) бар эди. Исраильдеки зинданлар акъкъында ильк малюматлар падишалар акимдарлыкъ эткен заманларына аит (2Тар 16:10; 18:26; Джем 4:14; Еш 42:7). 2) Я.В.те Ерусалимдеки ве Филиплердеки халкъ З.ы акъкъында айтыла (Лк 23:19; Фаал 5:18; 12:4; Фаал 16:23). Эсирлерни зынджырларнен багълай (Фаал 12:6; 16:26; тень. Баш 42:19; Къад 16:21) я да томрукъкъа (Фаал 16:24; тень. Йрм 20:2) пеките эдилер. Къаравуллар З. къапусы огюнде, адден муим эсирлерде исе — камеранынъ озюнде тура эдилер (Фаал 5:23; 12:6).

II. З. даа адамгъа къаршы душман, шейтан кучълерининъ тимсалидир. Иса бу З.нынъ эсирлерини «яман рухий кучълер»ни енъип, З.да олгъан «бир вакъытларда боюн эгмеген» рухларгъа Инджильни вааз этип, эсирликке алды (Эф 6:12; Кол 2:15; 1Пётр 3:19 в.и.; Эф 4:8; тень. Збр 67:19). Иблис 1000 йылгъа атылгъан тюпсюзлик де З. деп адлана (Сыр 20:2,7).

Мт 25:36: «Чыплакъ эдим, Мени кийиндирдинъыз. Хаста эдим, Мени бакътынъыз. Зинданда эдим, Мени келип коръдинъыз».

ЗИРААТЧЫЛЫКЪ — *рус.* Земледелие.

Исраиллилернинъ энъ къадимий вакъытларында кой хождалыгъынынъ энъ кениш даркъалгъан саасы айванасравджылыкъ эди. Палестинанынъ топракъларыны запт этип, олар энъ эвеля зираатчылыкънен огърашып

башладылар. Къадимий Ерихонда япылгъан къазулар косьтердилер ки, Палестина — бизге малюм олгъан энъ къадимий кой ходжалыкъ меркезидир. Къануннынъ текрары китабында 6:10 ве сонъ. къайд этиле ки, Палестинаны израиллиернинъ запт этювинден эвель де, кой ходжалыгъы бар эди. Къадимий Израиль къанунити кой ходжалыгъынен огърашкъан девлетке аиттир. Буны Мусанынъ бешинджи китабында ачыкъ-айдын корьмек мумкюн: мында эр единджи йылы топракнынъ раатланмасы ве топракъ пайы сынъырларынынъ къыбырдатылмаамасы акъкъында къанунлар бардыр (Текр 19:14; 27:17). Падиша Шаул биле башындан зираатчы эди (1Пад 11:5); израиллиернинъ учь эсас байрамы исе ходжалыкъ берекетинен багълы эди.

ИКЛИМ ВЕ ТОПРАКЪ. Къадимий заманларда Палестинанынъ иклими шимдикисине ошай эди. Ягъмурларнынъ микъдары шимдиге коре де денъишмеди, зираатчылыкъ да октябрь-апрель айларында ягъгъан ягъмурларгъа багълы эди. Энъ чокъ ягъмур шималий-гъарпнынъ яйлаларында ягъа, энъ аз исе — сахрада ве мемлекетнинъ дженюп ве шаркъында ягъа эди. Топракъ айдамакъ ичюн, энъ эвеля, вадий ве тегизликлер ишлетиле эди, амма дагъларнынъ ямачларында да къырмызы киреч къуругъан сонъ ве Иорданнынъ шаркъий ялысында январдагъ лавасы дагъылгъан сонъ, топракъ айдамагъа ола эди. Бойлеликнен, зираатчылыкъ ичюн денъиз боюндаки вадийнинъ ве Ехуда дагъларынынъ арасындаки байырлы топракълар, Самариедеки Махне вадийи — Шекемнинъ дженюбий шаркъы, Йизреэл вадийи, Моав ве Авран яйлалары келише эди. Топракны йымшакълатмакъ ичюн, башта ташлардан темизлей эдилер, ер зайыфлашмасын деп, эр единджи йылы топракъ раатлана эди (Чыкъ 23:10 ве сонъ.; Лев 25:1-7). Тегизликли топракъларнынъ етишмемезлиги ичюн, Ехуда дагъ тѣпеликлеринде террасалар япыла эди, дагъ джапларындаки берекетли топракъларны махсус таш къалавнен къоралай эдилер. Топракъ ишлери иклим себеплеринден тек октябрьнинъ сонъунда эртедже ягъгъан ягъмурлардан сонъ башлай эдилер, шунунъ ичюн

ашлыкъны дагъларда биле ионнинъ сонъунда джыйып битире эдилер. Раатлангъан топракъларда къой-эчкилер отлай эди, эм де топракъны кубрелей эдилер. Эрте ягъмурлар ягъып башлагъанынен, таш киби къаткъан топракъ йымшай эди ве ерни айдап, ашлыкъ сача эдилер. Берекетнинъ микъдары къыш ве кечки ягъмурларнынъ вакъты-саатине ве чокълугъына багълы эди (Ам 4:7-9). Ашлыкъ берекети даима сарынчкъа я да хасталыкълар телюкеси астында ола эди. Адет узьре, ер пайларыны оларнынъ саиплери бакъа эди, буюк зиратчылыкъ сийрек расткеле эди. Бираз вакъыттан сонъ чокълашып башлады, буны пейгъамберлернинъ укъом этиджи сёзлеринден билемиз (Еш 5:8-10; Микъа 2:2). Бойле буюк ходжалыкъларда къул ве ыргъатларны чалыштыра эдилер, лякин олар да Къанун тарафындан къорчалана эдилер (Чыкъ 21:2 ве сонъ.; Лев 25:39-46; Текр 15:12 ве сонъ.).

ТОПРАКЪНЫ ИШЛЕГЕН АЛЕТЛЕР. Башта, бесе-белли, ерни йымшатмакъ ичюн чапалар къулланыла эди, агъач сабакъкъа кескин демир къазма къошулгъан алет (Еш 7:25). Сонъра тек себзелерни ишлемек ичюн къулланды. Керчек зираатчылыкъ тек сабан пейда олувындан сонъра башланды, израиллилер Палестинагъа кельгенде, сабан энди къулланыла эди. Башта ерни уджу кескин къатты таякънен йымшата эдилер; таякъкъа белли бир кошеше къавийлештирилген таякъ къошула эди, оны эки огюз я да эшек тарта эди. Къыскъа вакъытта бу агъач сабангъа демир чатал къошулды. Ер къазгъан адам сабангъа бар кучюнен басып, боюндырыкънен экишер-экишер багълангъан айванларны уджу откъюр таякънен айдай эди.

КОЙ ХОДЖАЛЫКЪ ОСЮМЛИКЛЕРИ. Бизлерге белли олгъан ашлыкъ культуралардан энъ эвеля богъдай етиштириле эди (Галилеяда ве Иорданнынъ шаркъ ялысындаки энъ берекетли топракъларда) ве арпа (Ехудада), эм де спельта ашлыгъы я да полба (Еш 28:25; Ехез 4:9), даа Африкадан кельген тары — пек берекетли осюмлик эди, оны даа чапа къуллангъанда осьтюре эдилер. Чавдар ве джылаптан, бесе-белли, хаберлери

ёкъ эди. Отъемке энъ келишкен ашлыкъ богъдай эсаплана эди, онынъ янында, эсасен фукъаре адамлар, полба, тары ве арпа къуллана эди. Багъ-багъчаларда хурма, юзюм, зейтюн ве нар, эм де себзелер етиштириле эди (ЗПад 21:2; 4Пад 4:39): мерджимек, (Баш 25:34), бакъла (2Пад 17:28), согъан, сарымсакъ ве къавун-къабакъ етише эди (Сай 11:5).

ЭКИН. Топракъны кузьде айдай эдилер. Экин ноябрь ве декабрь айларында кечириле эди, башта бакъла, декабрьде богъдай, январь ве февральде язлыкъ культураларыны эке эдилер. Экин сачкъан адам чувалындан ашлыкъны чыкъарып, кениш алангъа оны сепе эди. Бир тарлада эки тюрюлю ашлыкъ сачмагъа олмай эди (Лев 19:19), бир арабагъа эки тюрюлю айванны екмек де олмай эди. Исраиллилерге таныш олгъан экин манзарасы Исагъа кинаели икяе ичюн малюмат бере, меселя, Мт 13:3 ве сонъ.,24 ве сонъ.; Мк 4:26 ве сонъ. Иса ашлыкъ данелерини Алланынъ сёзюнен къыяслай, бу сёзлер земинге коре (юрекке коре) берекет кетире.

МАХСУЛ ДЖЫЮВ. Топракъ ве экиннинъ азырланмасынынъ къыйын иши, ягъмурларнынъ бекленильмеси (ягъмурнынъ ёкълугъы джеза киби къабул этиле эди), сыджакъ шаркъий еллерден къоркъу (Текр 28:22) апрель-майыстаки кечки ягъмурлардан сонъ башлагъан махсул джыюв къуванчына авуша эди. Оракъ вакъты арпа орувындан башлана эди (апрельнинъ башында, ава ве тарланынъ ерлешкен ерине коре) ве къарарынен эки ай девамында кечириле эди, богъдайны сонъунда ора эдилер. Фияты энъ уджуз олгъан тары энъ берекетли ола эди, сонъ арпа, онынъ сайсы сачылгъангъа коре къарарынен 50 кере зияде ола эди, ве ниает, энъ къыйметлиси, богъдай, сачылгъанына коре 30-100 кере зияде ола эди (Мт 13:8). Ашлыкъ къол оракъларынен орула эди, энъ къадимий заманларда къыйыш таякъкъа кескин кремний пекитиле эди, демир девир кельген сонъ, демир оракъларны къулланып башладылар. Сабакъларны ортасындан онъ къолнен кесип, яни орувгъа коре баягъы юксек кесип, оракъчы сол къолунен оларны ерге къоя эди. Машакъчылар (шу джумледен

къадынлар да, Рут 2:8) оларнынъ артындан кетип, башакъларны багълай ве башакълары тѣбен къоя эдилер, бойлеликнен, ашлыкъ чыкътан къорчалана эди; амма эсасен багъламларны бир кереден армангъа алып бара эдилер, базан багъламай, оларны къат-къат къоя эдилер. Башакъларны ташымакъ ичюн арабаларны сийрек къуллана эдилер, тек кеч вакъытта гъарбий дагъларнынъ этеклериндеки тегизликлерде къуллана эдилер; бес-белли арабаларны фелестинлилерден корип ишлеттилер (1Пад 6:7 ве сонъ.).

АШЛЫКЪ ЧЕКЮВ. Оракъ вакътында зираатчылар сыкъ-сыкъ эвлеринден чыкъып кете эдилер ве тарла янында чалаш я да къобаларда яшай эдилер. Арман оларакъ тегиз бир ерни алып, къатты ерни даа да таптап-таптап, тегизлей эдилер; чевре-четини де ташларнен пекиштире эдилер. Арман гъарп ели тарафкъа бакъса, ашлыкъ даа да яхшы чельтене эди. Арманнынъ эсасен бир саиби ола эди (2Пад 24:18; Рут 3:2), амма даа чокъ ерли зираатчыларнынъ умумий мулькю ола эди.

ТОКЪМАКЪ ВЕ ТОКМАКЪЛЫКЪ. Бакъланы ве ашлыкънынъ бир къысмыны аиленинъ ихтияджлары ичюн, таякънен токъмакълай эдилер, амма эсасен айванларны ишлете эдилер (Текр 25:4; Хош 10:11). Айванларны алкъа бою айдап, арманда сачылгъан башакъларны оларгъа таптата эдилер. Сонъра токъмакълар къулланып башладылар (Ам 1:3). Токъмакълар бир къач дане агъач парчасы къошулып, огю тѣпеге къыйштырылгъан, тюрбюне исе кескин ташлар пекиштирилген эди (сонъра демир пычакълар багълап башладылар), ашлыкъны айырмакъ ве пытакъларыны кесмек ичюн. Даа бир къач вакъыттан сонъ, токъмакълыкълар пейда олды (Еш 28:27 ве сонъ.) — бир къач таш копчекли я да кочерли станина, оны чана аякъларында ашлыкъ обасынынъ устунден суйреп чеке эдилер (токъмакъ киби). Ишчи токъмакъ я да токъмакълыкъ устунде тура эди. Арман баскъандан сонъра, ашлыкъны чокътишли агъач сенеклер ярдымынен чельтейлер, кучлю акъшам елинде къабугъындан айырлар. Сонъ дагъылгъан тобан ве ашлыкъны агъач къазманен тѣпеге аталар, ель енгиль

кыаткыларны алып кетсин деп. Ашлыкны чекмеден эвель, кьум я да анбарларгъа ерлештиргендже, элей эдилер. (Ам 9:9). Левийлилернинъ китабындаки къанунлар кой ходжалыгынынъ принциплерини бельгилей эдилер. Бу табият кьоруйыджы ве икътисадий эсаclar шимдиге къадар озь эмиетини джоймайлар, базан исе янъыдан ачылалар. Мында топракъ кьорчаланмасынынъ амелий низамнамелери, (единджи йылда топракънынъ раатланмасы, Лев: 25) я да икътисадий меселелернинъ тертипленмеси (фукъарелернинъ машакъ джыймагъа акълары бар эди, Лев 23:22; Рут 2). Экинлернинъ осип чыкъмасыны Алла шу низамнамелернинъ тутулмасына багълай эди (Лев 26:14 в.и.).

Д.б.: Зенаат.

ЗИЯРЕТ — рус. Посещение.

I. «Зиярет» сёзю М.К.та тек догъру манасында — «кимгедир я да къайдадыр кельмек» къулланылмай, кочьме манада Алла япкъан арекетлерни де анылата. Рабби адамларгъа келип, оларнен алякъада булуна, оларны къайгыра. Алла адамны З. этсе, эр вакъыт онъа яхшылыкъ япылгъаны назарда тутула, атта бойле З.нинъ макъсады джеза олса да. Шунунъ ичюн биз Алла З.ининъ эки чешитини айырамыз: мерамет косътермек я да укюм этмек. Амма З.нинъ экиси де бир-биринен багълы. Алла адамгъа кельмесе, Алла оны къалдыргъан, сайыла.

II. Алланынъ ваделерини беджермек вакъты кельгенинде, Алла Оны беклеген адамларны З. эткен: Ибраимнинъ къадыны Сареге (Баш 21:1), Смаилнинъ анасы Ханнагъа (1Пад 2:21), Мысырда Исраиль халкъына (Баш 50:24; бакъ. Чыкъ 3:16 в.б.) Иса ерге кельгенде, Исраиль халкъы Онынъ З.и девринде яшагъан (Лк 1:68; 7:16). Алла Исраильни харап этти, чюнки адамлар Онынъ кельген «вакътыны танымадылар» (Лк 19:44). Даа зебурджылар, Алла Озь халкъыны, «Алланынъ юзюмини» З. этсин ве оны сакъласын, деп дувалар окъугъан (Збр 79:15 в.б.; 88:33). Адамлар Алланынъ З.и акъкъында оларгъа берильген рухий ве бедений эйиликлер аркъалы билелер (Збр 64:10).

III. Э.В. тек Алланынъ сабыры ве мерамети акъкъында дегиль, Алла гуналар ичюн джезалагъанына да делиллер бере: «Мен — РАББИМ, сенинъ Алланъдырым, куньддю Аллам, Мени кореджек козю олмагъан бабаларнынъ къабаатлары ичюн балаларыны учюнджи ве дёртюнджи несильгедже джезалайым» (Чыкъ 20:5; Сай 14:18). Итаатсызларгъа Алла дешет, хасталыкъ, дженк ве лянетлер ёллай (Лев 26:16 в.б.). Э.В.те, укъом этмек макъсадынен Алланынъ япкъан З.лери акъкъында чокъ делиллер бар (бакъ. Эюп 7:18; Збр 58:6; Еш 24:21). Бойле сынавлар ичюн Алла аныкъ бир вакъыт айырды (Чыкъ 32:34; Йрм 46:21); Алла бойле З.нинъ кунюни (Еш 10:3) ве йылыны (Йрм 23:12) тайинлей.

Збр 64:10: «Сен ерни зиярет этип, оны сувгъа тойдурасынъ ве оны зенгинлештиресинъ. Алланынъ дерьясы сувгъа толып таша. Сен ашыкъ азырлайсынъ, чюнки ер юзюни ойле яраткъансынъ».

ЗИЯРЕТ ЙЫРЫ — рус. Песнь восхождения.

Бу ад Збр 119-133-те расткеле. Базы теткъикъатчылар бу йырларны зияретчилер мукъаддес шеэрге (Ерусалимге) котерилип, оларнынъ алдында Сарай корюнгенде, йырлагъанлары акъкъында айталар. Башкъа изаатчылар буны «басамакълар устюнде йырлар» деп терджиме этелер ве Сарай басамакъларында ибадетханенинъ йырджылары тарафындан Чалашлар Байрамы мунасебетинен айтылгъан йырларны козьде туталар, олар къадынлар азбарындан азиз ерге алып баргъан 15 басамакътан ибарет олгъан. Учюнджи анылатувгъа коре, бу ифадели окъув услуби я да йырнынъ иджра этиув тарзыдыр.

Шу алда, еуд. *шир хаммаалот* ибареси литургия, инструментовка я да нагъменинъ косътериджиси олувы мумкюн.

ЗЫНДЖЫР — рус. Цепь, цепочка, оковы, узы.

I. Бакъыр З.лары мабуслар я да джинаетчилернинъ аякъларына къоюлгъан бугъавларнынъ бир къысмы эди (Къад 16:21; 4Пад 25:7; 2Тар 33:11; 36:6). З. мабуснынъ

тобукъларындан юкъяры кююлгъан алкъаларны бир-бирине багълап туткъаны ичюн, мабус тек кыскъа адимлар атып ола эди. М.К.та мабусларнынъ къолларында олгъан 3. да анбыла (Йрм 40:4; Фаал 12:6 в.и.); олар, ихтимал, Фаал 21:33; Эф 6:20; 2Тим 1:16-да да назарда тутула. 3.ларнен джин ургъан я да акъылыны ойнаткъанларны багълай эдилер (Мк 5:3 в.и.; Лк 8:29; тень. Дан 4:20).

II. Зынджырчыкълар безек сыфатында къулланыла эди. Алтын зынджырчыкълар баш руханийнинъ кокрек торбасынынъ бир кысмы эди (Чыкъ 28:22 в.и.); олар «Раббининъ Сарайы» диварларыны «къаплай» эдилер (2Тар 3:5); зынджырчыкъларнен Энъ Азиз Ода ве бакъыр колонналар безетильген эди (ает 16). Еш 40:19-да кумюш путларнынъ зынджырчыкълары анбыла.

Нах 1:12-13: «Мен сени азапларгъа огъраткъан олсам да, энди огъратмам. Шимди Мен олар сизге такъкъан боюндырыгъыны парчаларым, зынджырларыны узип ташларым».

И

ИБАДЕТ (*син.* Аллагъа хызмет этюв) — *рус.* **Богослужение.**

Эр бир И.нинъ манасы ве макъсады Алланынъ Озь халкъынен, Раббининъ И.те янъылашкъан ве къавийлешкен Озь джемиетинен алякъада олувы, Алланынъ ирадеси адамлар аркъалы ер юзюнде беджерильмесиндедир (Мт 6:9,10). И.те адамлар, эвельден берильген эйиликлер ичюн Аллагъа миннетдарлыкъ бильдирелер ве янъы хайырлы ишлер япкъаныны истеп ялваралар. Айны шу И.нинъ манасыдыр. Амма месихчининъ анъы И. базы вакъытта тек тыш шекильге кечкенинен разы олмай. «Динълемек къурбандан яхшы» (1Пад 15:22), чюнки Рабби Озь халкъына къурбанлар акъкъында аныкъ косътеришлер бермеди, амма буюрды: «Сесимни динъленъиз, ве Мен сизинъ Алланъыз олурым, сиз де Меним халкъым олурсынъыз» (Йрм 7:23).

Аслында, И. энъ эвеля Алла ичюн дегиль, адам ичюн зарурдыр, чюнки эр шейге аят ве нефес берген О, ич бир шейге мухтадж дегиль ве «инсан къолларынынъ хызметини талап этмей» (Фаал 17:25). **Мусанынъ даветинден эвель И.** Аталар девриндеки икяеде, сюрюнинъ биринджи догъгъанлары (Баш 4:4), миннетдарлыкъ къурбаны (Баш 8:20), шарапнен ягъ тѣков (Баш 35:14), эм де Раббининъ адыны айтып чагъырув (Баш 4:26; 12:8) ве онлукъ берюв (Баш 14:20; 28:22) акъкъында айтыла. **Къанун берильгенинден сонъ израиллилернинъ И.** Э.В. И.нинъ эмирини Синай дагъында Алланынъ Озю буюргъан эди. Кунъделик къурбанлар (Сай 28:3-8) раатлыкъ куню япылгъан махсус И.нен толдурыла эди (9,10 ает.),

даа янгы ай куню (11-15 ает.), буюк йыллыкь байрамлар (Сай 28:16-29:39), раатлыкь куню (Лев 25:1-7) ве юбилей йыллары (25:8-19) беджериле эди.

И. меркези мукъаддес ер, чадыр я да Васиегъ Сандыгыз олгъан ибадетхане ола эди. Бу ерде руханийлер ве левиликлер озь хызметлерини беджере эдилер; И.те бутюн ираиль джемиети иштирак эте эди (Текр 16:16; кыяс. 1Пад 1:3-5; Лк 2:41,42). **И.** меркезинде кьурбан олгъан. Якъыладжакь кьокьулы отлар (Чыкь 30:7,8), бутюнлей якъыладжакь кьурбанлар, кьансыз кьурбанлар ве ичимлик бахшышлары, миннетдарлыкь кьурбанлары ве гуна ичюн кьурбанларны эр кунь ве байрамлар куню кетирмеге керек эди (Сай 28; 29). Бутюнлей якъыладжакь кьурбандан (Текр 12:27) ве гуна ичюн кьурбанлардан гъайры (Лев 4:11,12), кьурбан мерасими, элбетте, кьурбан чалгъанларнынъ азиз еместе иштирак эткенлерини козьде тутат эди (1Пад 9:13,19,22-24).

Бу, берабер ашагъанларны Алланен олгъан бирлигини косьтере, бу аркет айрыджа Песах емегинде корюне эди (Чыкь 12:3-13). Ираилликлер Раббигъ-Таалынынъ огюнде озь миннетдарлыкь ве ваде берип кетирген, гоньюлли кьурбанларыны кьуванчнен ашамакь керек эдилер (Лев 7:15-18; Текр 12:5-7,11,12,27), ондан гъайры онлукь (Текр 14:22-27) ве биринджи догъгъан туварларнынъ ве кьой-эчкилернинъ эркек сойларыны (Текр 15:19,20).

Я.В.теки И. Ерусалимдеки ильк месихчилер джемиетинде иманлылар эр кунь ибадетханеге бара эдилер (Фаал 2:46; 3:1; 5:42). Куньделик яшайышта олар бир-биринен якъын алякьада ола эдилер (Фаал 2:44; 6:1 ве башкь.), эвлеринде Раббининъ акъшамлыкь емегини берабер ашап, дувалар окьугъанлар (Фаал 4:31; 12:12). Сувгъа батырып чыкьарув да эм джемаат огюнде (Фаал 2:41), эм тек бир кьач месихчининъ огюнде япыла эди (Фаал 10:45, 48). Куньделик топлашувларнен берабер (Фаал 17:11; 19:9), афтанынъ биринджи куню, Исанынъ тирильген куню (Мк 16:9), даа сонъ Раббининъ акъшамлыкь софрасы, вааз ичюн айырылгъан кунь киби анъыла (Фаал 20:7,11) ве садакьа джыйыла эди (1Кор 16:2). **Я.В. И.**ининъ майети Исанынъ, Баба Озю ичюн Рухта ве акъикьатта

Онъа ибадет этеджек иманлыларнынъ къыдыргъаны акъкъында сёзлерине эаслана (Юх 4:23,24). **Коклердеки И.** Еркеди И. коклердеки И.нинъ аксидир. Э.В.нинъ къурбанлары — коктеки кольгеси ве къыяфетидир (Еуд 8:5). Месих Озь къанынен бир вакъытта Мукъаддес ерге (кокнинъ озюне) кирип, эбедий къуртарувны къазанды (Еуд 9:11,12,24). Мелеклер — тек хызмет эткен рухлардыр (Еуд 1:14); Серафлар Алланы шуретлейлер (Еш 6:2-4); коклерде Аллагъа шукюр ве шан-шурет этиле (Сыр 4:8-11; 5:8-14; 7:9-12; 11:15-19; 14:13; 15:2-4).

Мк 11:17: «Языда: „Эвиме ‘Бутюн халкълар ичюн Ибадет Эви’ дейджеклер“, — деп язылмагъанмы?»

ИБАДЕТ ТЁПЕСИ — *рус.* **Высота, место поклонения.**

Еуд. *бамот*, текл. *бама*. Ханаанлылар ве моавлылар путларынынъ ибадет төпелери. Израиллилерге И.Т.лерини ернен эксан этмелери эмир этильген эди, оларгъа тек Алла-Таала сайлагъан ерде къурбан чалмагъа изин берильген эди (Текр 12). Лякин, бунъа бакъмадан, М.К. айткъанына коре, И.Т.лериндеки ибадет, опыкеге огърамайып, девам эте эди. Бу чокъусынен Шило мукъаддес ерининъ харап этильмеси ве Сулейман сарайынынъ къурулмасы арасында олгъан заманларында олып кече эди (Збр 77:60; Йрм 7:12,14; къыяс. 1Пад 4). Бойледже, Смаил И.Т.нде къурбан чалып, къурбан софрасыны къоя эди (1Пад 9:12-14,19,25); халкъ да И.Т.леринде Раббиге къурбан чала эди (3Пад 3:2). Давут ве Сулейман заманларында да Гивондаки И.Т.лерининъ биринде эр кунки ве хусусий себеплерге багъышлангъан къурбанлар чалына эдилер (1Тар 21:29). Та Вавилон эсирлигине къадар И.Т.лери путларгъа табынув (4Пад 21:2 в.и.), эм де Раббиге тертипсиз ве инат алда табынув ерлери эдилер (2Тар 33:17). И.Т.лериндеки путларгъа ве Алла ресимлерине табынув чокъусынен шималъ падишалыгъында олып кече эди (4Пад 23:15). И.Т.леринде путларгъа табынгъанда, къурбан чалынгъын ерлерини ве тютетме къурбан ерлерини къура эдилер (2Тар 14:3-4; 4Пад 16:4; Хош 10:8), янларына — Ашеранынъ таш эйкеллери ве ресимлерини ерлерштире эдилер (4Пад 23:14).

ЗПад 3:3: «Сулейман, бабасы Давутнынъ низамнамелерине коре яшап, РАББИни пек севе эди. Лякин ибадет тёперинде кьокьулы отларны якьа ве кьурбан чала эди».

ИБЛИС — *рус. Дьявол, Сатана.*

Бакъ. Шейтан.

2Тес 2:9: «Буюк аждерха, Иблис ве Шейтан адыны ташыгъан, бутюн дюньяны алдатып ёлдан ургъан къадимий йылан ер юзюне ташланды. Ер юзюне онынъ мелеклери де ташландылар».

ИБРАИМ — *рус. Авраам.*

Исраиль халкъынынъ биринджи баба-дедеси. Онынъ тарихы Башланув китабынынъ 12-25 бабларында икяе этиле. Алла оны сайлап, онъа васиет берди, тувгъан топракьтан узакъ Ханаан топрагьына кочьмеге эмир берди, шу топракьны чокьсайылы несилине бермеге ваде этти. Башта онынъ ады Ибрам эди, амма сонъундан Алла онъа янъы «Ибраим» адыны берди. Ибраим ве онынъ апайы Саре Исхакъ огьлунынъ догьувыны чокь вакьыт бекледилер ве чокь сынавлардан кечтилер. Ибраим исраиллилернинъ ве базы башкьа халкьларнынъ дедеси олды. Мукьаддес Китапта о — тюрю агьыр алларда Алланынъ бутюн эмирлерини беджермеге азыр олгъан, Раббиге ишанч толу орьнектир.

Баш 17:5: «Энди адынъ „Ибрам“ дегиль, „Ибраим“ оладжакь. Мен сени сайысыз халкьларнынъ бабасы-дедеси этеджегим».

ИДРАКЪ

Бакъ.: *Акьыл.*

ЙИГИТ

Бакъ.: *Бала.*

ЙИПЕК — *рус. Шёлк.*

Й. Ехез 16:10,13-те еуд. *мэши* сёзюнен анъыла, амма онынъ манасы толусынен Й.ни анълаткьбаны тек Сыр 18:12-де корюне, чюнки анда о юн. *сирикон* сёзюнен бериле.

Й.нинь ишлеп чыкъарувы, яни йипек къурту тыртырларнынъ салгыларындан алынган йиплер (*Bombyx mori*), Чин мемлекетинде м.э. бинъ йылдан зияде вакъыт девамында белли эди. Й.ни Акъ денъиз этрафына кетирип сатылувыны юнан девринден козетмек мумкюн. Табийй йипек токъумалары о къадар къыйметли эди ки, атта император Аврелиан девринде де (270-275 сс.) оларнынъ фияты алтынга тень эди. Тек VI асырда чинлилернинъ мукъайтлыкънен сакълагъан, йипек токумасынынъ ишлеп чыкъарув сырыны европалылар ачып олдылар.

Ехез 16:13: «Сен алтын ве кумюшлернен безендинъ, урбаларынъ индже кетенден, къыйметли йипектен ве паалы орьнекли безлерден тикильген эди. Энь яхшы уннен, балнен ве зейтюн ягъынен беслендинъ. Гузеллернинъ гузели олдынъ, падишалыкъ эйбетине яраштынъ».

ИКЯЕ (КИНАЕЛИ ИКЯЕ) — рус. Притча.

1) И. жанры та Э.В. заманларында белли олып кениш даркъалгъандыр. Тамам бу жанрда Ётамнынъ къаргышы (Къад 9:7 в.и.), Текъоадаки къадыннынъ икяеси (2Пад 14:6 в.и.) ве Натаннынъ кинаели икяеси (2Пад 12:1 в.и.) берильгендир. Я.В.де бу адетни Иса девам этти: О Озюнинъ хайырлы хаберинде И. сыкъ къуллана (Мт 13; Лк 12:13 в.и.; 15:1 в.и.; 16:19 в.и.). 2) И.де ахлякъ ве рухий дегерликлер акъкъында ифадели шекильде айтыла. Чокъусы алларда Алланынъ Падишалыгъы акъкъында айтыла (Мт 13:24,31,33,44,45,47; 18:23; 20:1; 22:2). М.К.таки И.де кинаели икяе насылдыр шахыс я да предметнинъ хусусиетлеринде дегиль де, умумен вазиетнинъ якъынлыгъында къурулгъаныны козьде тутмакъ керек. 3) Баыда И., эсас гъае иле сынъырланмайып, окъуйджыгъа теньештириджи образлар теклиф эте. Бу алда И. ве, эр бир образнынъ конкрет манасы олган, кинае арасындаки сынъыр силينه. Буны урлукъ сачыджи акъкъындаки кинаели икяесинде коръмек мумкюн (Мт 13:3-8,38-43). Юханнен берильген Инджильде даа ачыкъ-айдын кинаелер расткеле: мераметли чобан (Юх 10) ве Иса, акъкъый юзюм асасы (Юх 15). 4) къыска И.лер чокъусы

алларда икметли айтымлар ве аталар сөзлерине ошайлар (Мт 15:13,14; Лк 4:23; 6:39), шу себептен чешит тедкыкчатчылар Инджиллерде олгъан И.нинь чешит микъдарыны айталар (эписи оларакъ, къарарнен 40). И., адет узьре, эки чешит олалар: биринджисинде типик, даима текрарлангъан вакъиа, адесе я да арекетлер (мес. мая акъкъында И.) тариф этилелер, экинджи чешити екяне бир мисаль узеринде къурулыр, мес. истидат акъкъында И. (Мт 18:23 в.и.) я да ёлуны шашыргъан огъул акъкъында И. (Лк 15:11 в.и.). И. бир чешити бу тек Луканен берильген Инджильде расткельген акъыл огретиджи икяелердир. Оларда кинаелик ёкъ, амма орьнек алынаджакъ бирде-бир арекет тарзы бериле (Лк 10:30-36,37: «Бар, сен де бойле яп»), я да аксине, ред этиледжек арекет (Лк 12:16-21); мусбет ве менфий арекет тарзлары бир И.де де берильмеси мумкюн (Лк 18:10 в.и.). 5) Иса И.нинь манасы ве макъсады — Онынь хайырлы хаберининь рухий манасыны биревден гизлемек, башкъаларына ачмакътыр (Мт 13:10 в.и.; Лк 8:10). Иса Месихни къабул этмейип, онынь Хайырлы Хаберины ред эткен Онынь И.сини анылап оламаз ве мукъаддес улулыгъы сырынынь фаркъына барамаз: Алла улулугъы Иса Месихнинь шахсында кельгенини аныламагъа акъылы етmez. Озь издешлерине исе Иса козылерини ачты, ве олар Алла шуретининь фаркъына бардылар. И.лер адамны ахлякъ ве рухий сайлав огюнде къоялар. Олар адий, кинае, икметли сөз ве аталар сөзлерине зенгин олгъан акъыл огретиджи эдебий эсерлерден устюн келелер.

Мк 4:34: «О, эр шейни кинаели икяелернен айта эди. Тек шегиртлеринен бир Озю къалгъанда, бу шейлерни оларгъа ачыкъ анылата эди».

ИЛЬМЕК

Бакъ.: Тузакъ.

ИЛЬХАМ — *рус. Боговдохновенный, богодухновенный.*

Къ.юн. *теопнеустос*, «ильхамлангъан». 2Пад 14:3-ке коре, бир адам тюрлю малюматны башкъасынынь агъзына къоя биле, о исе даа башкъа адамларгъа хабер

еткизе. Алланынь исе хаберни Озь хаберджисининь юрегине кьоймагъа кучю бар (Узеир 7:27; Нех 2:12). Бу фикирни тасдыклагъан Тимотей 2Тим 3:16-да: «Бутюн Язы Алланынь Рухундан ильхам алып язылгъандыр ве огретмек, гунаны ярыкъкъа чыкъармакъ, адамларны догъру ёлгъа кьоймакъ, инсафлыкъ ёлунда тербие бермек ичюн файдалыдыр», — дей. М.К. аджайип шей аркъалы пейда олды: олюмли адамларгъа Алланынь Сёзюни айтмагъа ве язмагъа чаре тапылды. Шунуньнен берабер, оларнынъ эр бир шахсиетининъ озюне хаслыгъы истисна этильмеди, шунунъ ичюн Язынынъ айры кысымларында онынъ муэллифлерининъ аэнклиги сезиле. М.К. инсаниетнинъ ве Алланынь акъикъий Сёзюдир (1Кор 10:15,19; Гал 5:2; Эф 4:17; 1Тес 2:13). Рабби айткъан энъ буюк Сёз — Иса Месих (Еуд 1:1 ве дев.; Юх 1:14). Месих акъкъында Къуванчлы Хабер шаатлыкъ бере — Алланынь язылгъан Сёзю, Онынъ пейгъамберлиги (Еуд 2:3). Месих Озюнинъ шаатларына, О кеткен сонъ Мукъаддес Рух оларны огретеджегине ве О айткъан эписи шейлерни хатырлатып тураджагъына ваде берди (Юх 14:26; кыяс. эм де 2Пётр 1:19-21). Эльчилернинъ ваазыны толдургъан Алланынь Руху (1Тес 2:13) ве М.К. муэллифлерининъ языларыны толдургъан, Озь ишини токътатмады. О, иманлылар Алланынь Сёзюни динь-легенде тесир этмеге девам эте, Мукъаддес Рухнынъ ярдымындан М.К.нынъ догъру анълавы багълы (1Кор 2:12 ве кел; 2Кор 3:14-17).

1Тим 3:16: «Бутюн Язы Алланынь Рухундан ильхам алып язылгъандыр ве огретмек, гунаны ярыкъкъа чыкъармакъ, адамларны догъру ёлгъа кьоймакъ, инсафлыкъ ёлунда тербие бермек ичюн файдалыдыр».

ИМАН — рус. Вера.

- 1) Э.В.те И. тюшюнджеси Алланынь адамларгъа берген васиетинен узвий шекильде багълыдыр. Имандан, онынъ бекленмеси ве насип олмасындан эвель даима Алланынь иши келе. И. — бу адам юрегине ёллангъан Алланынь даветине джеваптыр; бу даветнинъ

пешинден кетмемек — имансызлыктыр. Алланын даветине адамнын джевабы — бу И.нын тек бир тарафы. Экинжи тарафы — ишанчтыр. *Аман* еуд. филининь эсас манасы — «инанмакъ». Алла акъкъында, О садакъатлыкъны (*аман* сёзюнден кельген *эмет* сёзю) сакълай, дегенде (Збр 145:6), буны бойле анъламакъ мумкюн: «Алла садыкъ, акъыкъатлы, ишанчлы, сарсылмаз, даимий». 2) И. — бу мукеммель ишанч алыдыр. Инанмакъ — демек, Алланын садыкълыгы ве ишанчлыгына толусынен фаркъына бармаздан эвель, анълайышлы олмагъан, бельгисиз, кимерде атта акъылгъа сыгъмагъан Алла даветининь пешинден кетмектир. Козьге корюнмеген Укюмдаргъа омрюнни, озюнни эманет этмек — будыр, темели Алла сёзюне ишанмакъ олгъан, И. 3) Аллагъа инанмакъ — демек, Оны акъыкъый Алла, адамнынь бутюн омрю, онынь рухий ве ахлякъый дюньясы Онынь къолунда олгъаныны танымакътыр. И. — насылдыр объектив керчекнинь адий танылмасы дегиль — Алланын танылмасынен берабер, Раббиге джан-юректен берилип, Онъа итаатны козьде туткъан, муайен яшайыш тарзыдыр. И. — бу адамнынь Аллагъа, бутюн арекетлери ве ишлерини тайинлеген, мунасебетидир. Ахлякъны бир шей ерине корьмеген И. имансызлыккъа, мунафыкълыккъа чевириле. Алланын Сёзюни къабул этмек, корьмек ве Алланын муджизелерини ис этип, ишанмамакъ — гуна, ороспулыкъ, путперестлик, Раббиден айырылувдыр (Хош 1:2). 4) Э.В.теки догъру адамларнынь И. эр вакъыт умют иле багълы эди. Умют — бу тек Аллагъа олгъан ишанч дегиль де, амма Онынь ваде эткен келеджекке эминликтир. Якъын арада оладжакъ шейде эмин олмагъан иманлы адам шуретли ахыр замангъа умют беслей. И. тамам бу умюттир, яни адамны къыйын куньделик яшайышында ярдым эткен таянчтыр. 5) Я.В.теки И. тюшонджеси Э.В.теки кибидир. Бу адамнынь, атта юректе шек догъгъанда биле, Алладан юзь чевирмеге изин бермеген, толусынен Аллагъа ишанчыдыр. Имансызлыкъ исе Алла яратувларына къоркъу иле бакъувдыр (Мт 8:26; 14:31;

Мк 4:40; Лк 8:25), Алланынь къудретине шекленювдир (Мк 11:23), эсен-аманлыгы, озь омрю акъкъында адден ашыр къайгы-къасеветтир (Мт 6:30). 6) Эльчи Павелнинь мектюплериндеки И. — бу Аллагъа (Рим 4:24), Инджильге (Рим 10:16), Иса Месихке (Гал 2:16) ве Онынь тирилювине И.

Иман ве инсафлыкъ. Озь мектюплеринде эльчи Павел темель къойгъан джемиетлерининь азаларына Къанунгъа къатиен бойсунмагъа тевсие этмей. Джемиетнинь еудий-месихчи азалары дёнген еудий олмагъанларны, къуртулыш алмакъ ичюн, арекет эткен севги (Гал 5:6) ве Алла ирадесине толу итаатлыкътан гъайры (къыяс. Рим 1:5; 15:18), Къануннынь тышкъы риаэт этильмеси де керек деп къандырмагъа тырыша эдилер. Римлилер ве галатиялыларгъа ёллангъан мектюплерде Павел бойле нокътаий назаргъа къатиен къаршы чыкъа, ве бунен берабер инсафлыкъны насыл анылгъаныны изалай: адам Алланынь огюнде къуртулыш я да акълавны Къанун беджерильмесинен дегиль де (Рим 3:9 в.и., 20; 4:15; Гал 2:21; 3:2,10,19,24), тек И. вастасынен къазанмакъ мумкюн. (Рим 3:22,28). Адамны Исагъа И. къорчалай: о, эмин ки, Алланынь Огълу бизим гуналарымыз ичюн сатылып, акъланмамыз ичюн тирильди (Рим 4:25) ве Раббимиз Иса Месихнинь ярдымынен бизим Алланен арамызда тынчлыкъ-аманлыкъ кельди (Рим 5:1). И. инсафлыкъ ве акълав кефалети оларакъ козьде тутуп, Павел оны догърудан-догъру Алланынь макемесинен багълай. Бу тек Аллагъа инанув ве ер юзюмиздеки яшайышымызда Онынь ярдымына ишанув дегиль де, Ахирет соравында акъланырым деген, адамнынь къатий эминлигидир. Павел тенбиелей: адам ичюн Месихнинь озю шефаат эткени себебинден, иманлы Ахирет соравында къуртуладжакътыр (Рим 8:34). Онынь ичюн о эминликнен айта ки, иманлы адам бу кунни къуванып беклемек керектир (2Тим 4:7 в.и.).

Еуд 6:12: «Дембель олмангъыз, Алла берген сёзнинь беджериледжегини иман ве сабырнен беклеген адамлар киби олунгъыз».

ИМАНЛЫЛАР ДЖЕМИЕТИ (син. Иманлылар топлашу-
вы) — рус. **Собрание, община, церковь.**

- I. 1) Э.В.те джемиетни бельгилемек ичюн эки сёз ишлети-
ле — *эда* ве *кахал*, биринджиси бутюн Исраиль халкы-
ны аңлата, яни акъайлар, апайлар ве балаларны, экин-
джиси исе, Алла сайлагъан Исраиль халкыны назарда
тута, яни иманлылар джемиетини. Аслында, олар эписи
бир-биринен багълы ве умумий тамыргъа алып баралар.
2) Э.В.теки джемиет Ибраимнинъ эвлятларындан ибарет
эди. Башта иманлылар джемиети топлашып ибадет эткен
ер Мескен эди, сонъ, Сулейманнынъ вакътында Сарай
олды. Исраильге аит олмакъ акъкъында шаатлыкъ эткен
васиет бельгиси — сюннет эди. Алла сайлагъан халкъ-
нынъ джемиетине къошулмагъа истеген эр бир адам,
эгер шунунъ ичюн башкъа сынъырланмалар олмаса
(Текр 23:2 в.и.), сюннет этильмек керек эди (Чыкъ 12:48).
- II. Я.В.те. 1) Юн. сёзю *екклесиа* сёзге чыкъмакъ акъкъы ол-
гъан джемиет азаларынынъ топлашувуны бильдире.
Септуагинтада бу сёз сыкъ-сыкъ Э.В. джемиетини, «Ал-
ланынъ халкы» (*кахал*) манасыны бильдире. 2) Я.В.те
екклесиа сёзю биринджи невбетте адамлар джемиетини
аңлата (Фаал 2:47; 1Кор 15:9; Кол 1:18,24), олар Иса Ме-
сихни Алланынъ Огълу ве Инсан Огълу, оларнынъ Къур-
тарьджысы ве Рabbиси, деп саялар ве Онъа иман этелер
(Мт 16:16 в.и.; 1Кор 1:2); И.Дж. — «азизлер ве Иса Ме-
сихке инангъанларнынъ» джемиетидир (Эф 1:1). Бу дже-
миет азалары даима ибадет этмек ичюн корюшелер ве
кунъделик аятта достлукъны сакълайлар (Фаал 2:44-47).
Джемиетке къабул олунмакъ ичюн, сувгъа батырылып
чыкъмакъ мерасимини япмакъ керек (Фаал 2:41). 3) Баш-
та биринджи месихчилер джемиети Ерусалимде еудий
джемиетинен якъындан багълы эди. Амма Стефаннынъ
ташларнен урып ольдюрилюви ве Ерусалим иманлылар
джемиетининъ къуваланувундан сонъ (Фаал 8 в.и.), эки
джемиет болунди ве Ерусалимден тыш, шегиртлер мус-
такъиль иманлылар джемиетлерини тешкиль эткен ве
тайинлеген такъымларгъа бирлеше эдилер (Фаал 15:41;
Рим 16:4 в.и.). И.Дж. ибаресинен «бутюн Еудие, Гали-
лея ве Самариеде» (Фаал 9:31) ве бутюн дюнъяда яшагъан

эписи имантыларны бильдирип башладылар. Дюнъявий И.Дж. ве айры мааллий И.Дж.лери «Иса Месихнинъ бедени» сайыла; онынъ азалары айры иманлылар, башы исе — Месихнинъ Озю (1Кор 12:12; Эф 1:22 в.и.). 4) И.Дж. эльчилер ве Къуванчлы Хаберни даркъатыджыларнынъ фаалиети аркъалы осьти ве даа шимди осе (1Кор 12:28; Эф 4:11; 2Тим 4:5). И.Дж.ни акъсакълалар идаре эте (Фаал 14:23), оларгъа даа бакъыджы ве чобанлар, дейлер (Фаал 20:17,28; 1Тим 5:17). Оларнен берабер хызметчилер де анъыла (Флп 1:1; 1Тим 3:8; Хызметчи). Къадынлар да иманлылар джемиетинде хызметчи вазифесини беджере эдилер (Рим 16:1). Джемиетте махсус вазифелерни тул къадынларгъа юклей эдилер (1Тим 5:9 в.и.). Пейгъамберлик къабилиети олгъан акъылар ве къадынлар И.Дж. нде пейгъамбер вазифесини беджере эдилер (Фаал 11:27; 21:9 в.и.; 1Кор 11:4 в.и.). И.Дж. файдасына ишлетильген Мукъаддес Рухнынъ башкъа бахшышларындан, шифа кучюни, аджайип шейлер япмакъ къабилиетини къайд этмек керек (1Кор 12:7-10). 5) Алланынъ хызметинде биринджи И.Дж.лери эсасен синагогаларнынъ теджрибесине таяна эдилер. Язынынъ, яни Э.В.нинъ, окъувына эльчилернинъ мектюплерини халкъкъа ачыкъ окъувы къошулды (Кол 4:16; 1Тес 5:27). Алланынъ хызметинде ибадетнинъ бойле чешитлери анъыла: вааз (Фаал 20:7), дува (Фаал 4:23 в.и.; 1Кор 14:15) ве аштан-сувдан вазгечюв (Фаал 13:2 в.и.), йырлар (Эф 5:19), къол къоюв (Фаал 6:6; 1Тим 4:14), пейгъамберлик, отъмек болюви (Фаал 2:46; 1Кор 11:20-34), сувгъа батырылып чыкъув ве акъча топлав (1Кор 16:1 в.и.).

Фаал 9:31: «О вакъыт, Еудие, Галилея ве Самариезде иманлылар джемиети ичюн тынчлыкъ девири кельди. Иманлылар Раббиден къоркъып, иманда къавийлешип яшай эди. Мукъаддес Рухнынъ ярдымынен оларнынъ сайысы эп арта эди».

ИМПЕРАТОР — *рус.* Император, кесарь.

Рим империясынынъ баш укъумдары. Онъа айры виляетлернинъ акимлери ве падишалары (меселя, Пилат ве Ирод) бойсуна эдилер. Биринджи императорнынъ ады

Юлий Цезар олгъаны ичюн, башкъаларына да «кесар» дей эдилер.

Мк 12:17: «Императорнынъ акъкъыны императоргъа, Алланынъ акъкъыны Аллагъа беринъиз, — деди».

ИНДЖИ — рус. **Жемчуг.**

Юн. *маргаритес.* Базы йымшакъ тенълилерде, къабурчакъ ичине ябанджы предметлер кирмеси нетиджесинде инкишаф эткен, яваш-яваш садеф къатмерлеринен къап-лангъан, урлукъкъа ошагъан къатты курречиклер. Якъын Шаркъта И.лерни осьтюрген йымшакъ тенлилер (*Pteria (Meleagrina) margaritifera*) Арап корьфези ве Къырмызы денъизде расткелелер. Эвель-эзельден И. алыш-веришининъ муим предмети эди (Мт 13:45 в.и.; Сыр 18:12). Дюльберлиги ичюн онынъ эм къыймети буюк эди, эм къуюмджылыкъта ишлетиле эди (1Тим 2:9; Сыр 17:4; 18:16). Коктеки Ерусалимнинъ къапулары И.ден япылгъандыр (Сыр 21:21). Мт 7:6-да Иса, домузлар огюнде И.лер дарма-дагъын этильмесининъ образыны ишлетип, Озь шегиртлерини тенбиелей: бахшыш эткенлерге къаршы къулланып, яман ёлда масраф этеджек адамларгъа рухий эйиликлерни багъышламагъа керекмей.

Мт 7:6: «Мукъаддес олгъан шейни копеклерге берменъиз — олар устюнъизге атылып, сизни парчаларлар. Инджилеринъизни домузлар огюне сепменъиз — оларны таптап ташларлар».

ИНДЖИЛЬ (*син.* Къуванчлы Хабер) — рус. **Евангелие, благая весть.**

Юнан сёзю *эуангелион* умумий манада «къуванчлы, эйи хабер» эм де яхшы хаберни кетирген «эльчиге мукъфат» манасыны ташый эди. Сонъра бу сёз «гъалебе акъкъында хабер» манасында къулланып башлады. Шунен берабер, «Инджилъ» сёзю диний лексикагъа да айттир ве императорнынъ культунда айры ер тутта. Эллинлернинъ девринде императорнынъ шахсы аллагъа тенъ корюле эди, тахт мирасчысынынъ догъувы акъкъындаки хаберге «къуванчлы хабер» деп, айтыла эди; къуванчлы хабер деп, мирасчынынъ тахткъа чыкъувына да айтыла эди,

чюнки императордан къртулыш ве тынчылык беклей эдилер. Укумдарнынъ эмирлери де кьуванчлы хабер сайыла эди. «Кьуванчлы хабер» ибареси Э.В.те расткельмесе де, кь.еуд. тилинде онъа манаджа якъын сёз бардыр — *басар*, «эйи хаберни кетирмек» демектир (Еш 52:7; 61:1 в.и.; Йрм 20:15), «гъалебе акъкъында хабер кетирмек» (4Пад 4:10; 18:26), даа «огют бермек» манасында кьулланыла (Збр 39:10). *Басар* сёзюнден *мевассер* сёзю келип чыкъа («эйи хаберни кетирген хаберджи»), бу сёз пейгъамбер Ешая китабынынъ экинджи кысымында чокъ кьулланыла, бу сёз Я.В.теки «кьуванчлы хабер» сёзюнинъ аныламасында пек муимдир. Мында Рабби галесининъ буюк бекленилови, Онынъ укуми кьурулувыны ве кьуртулыш заманынынъ башланувы озь ифадесини тапа. «Кьуванчлы хабер» дей эди: Рабби падишалыкъ эте (Збр 95:2-10; Еш 52:7; тень. Еш 40:9; 41:27; 60:6 в.и.; Нах 2:1), эм де бу адий хабер дегиль, тантаналы бильдирювдир. Алланынъ эр бир сёзюнде олгъаны киби, бу хаберде де Онынъ кучю ве укуми тура.

Иса Алланынъ Падишалыгъы акъкъында хаберджидир. Бу Падишалыкъ Исанынъ келювинен башланды (Мк 1:15). О, Э.В.те айтылгъан эйи хаберджидир. Онынъ хабери — Кьуванчлы Хабердир. Алланынъ Падишалыгъы Исанен багълыдыр, О, оны Озь Шахсынен ача (Лк 17:21). Онынъ косътерген муджизелери бу Падишалыкънынъ келювини бельгийей (Мт 11:2-6). **Инджилъ Месих акъкъындаки китаплар оларакъ.** Инджиль — Я.В.нинъ биринджи дёрт кысымынынъ умумий серлевасыдыр. Мында Иса Месихнинъ аяты, огретюви, олюми ве тирилюви тариф этиле. Инджильнинъ дёрт кысымы — бу бир бутюнликтир, бу дёрт икяе бир Эйи Хабернен багъланалар. Буларны серлевалары да тасдыкълай: Маттанен (Маркнен, Луканен, Юханнен) берильген Инджиль. Башкъа тарафтан, дёрт чешит-тюрлю икяе нетиджесинде, Иса акъкъындаки малюматлар толу ве зенгин шекильде бизге етип кельди.

Шуны айтмакъ мумкюн ки, Инджильнинъ учь кысымыларында язылы шекильде баштадан агъыз-агъыздан Исанынъ аяты, олюми ве тирилюви акъкъындаки

малюматлар тасвирлене, олар эльчилернинь огют ве оджалыкъ фаалиетине эсас олдылар. Юханнен берильген Инджиль айны икяеден келип чыкъа, лякин махсус тиль ве Джемиетке хитап этювинен хусусий характер ташый. Инджиль энъ эвеля огюттир. О, окъуйыджыларгъа ярдым этмек ве иманыны пекитмеге ярдым эте, Иса акъкъында Алланынъ Месиخي киби дюньягъа эйи хабер кетире, Онда Онъа ишангъанларны къуртулышкъа алып бара.

Мт 9:35: «Иса эписи шеэрлер ве къасабаларда юрип, синагогаларда адамларны огрете, Алланынъ Падишалыгъы акъкъында Къуванчлы Хаберни даркъата ве тюрюлю хасталарны ве дертлерни тедавийлей эди».

Д.б.: Къуванчлы Хабер.

ИНДЖИР — *рус.* Смоковница, инжир.

Акъ денъизнинь бутюн этрафларында расткельген терек.

И.нинь ватаны — Гъарбий Асия; Сурие ве Фелестинде къадимий заманлардан берли осьтюрильген И. ичюн (Сай 13:24) табиат шараити яхшы эди. Терек 6-9 м юксекликке ете; йылтыравукъ къабугъы олгъан кевдеси адет узьре къыйыш, буюк япракълы кенъ джайылгъан пытакълары гурь таджны мейдангъа кетире. И.нинь япракълары къышнынъ башында төкюле ве терек ягъмурлы мевсимнинь буюк къысмында чыплакъ олып къала, сонъ апрельнинь башларында бурьлери ачылып, яз къынлашкъаныны илян этелер (Мт 24:32). Фелестинде И. йылда учь кере мейва бере. Кечкен йылы сачылгъан тереклернинь биринджи махсулы баарьде пише. Апрель айында янъы пытакълар пейда олгъан ерде кучюк инджирлер чыкъа, яни «эрте инджир» (еуд. *паггим*), олар къышнынъ биткенини анылаталар (Йыр 2:13). Бу пек сувлу олмагъан эрте мейваларны ашайлар, чюнки йылыннь бу вакътында башкъа мейва ёкъ. Эрте инджири олмагъан терек мейва бермей. Иса, чокъ япрагъы олгъанына бакъмадан, мейвасы олмагъан И.ни лянет этти (Мт 21:18 в.и.; Мк 11:12 в.и.). Тахминен, эрте инджир асылгъан еринде язнынъ башында биринджи инджирлер пейда ола (еуд. *биккура*; Хош 9:10), олар майыснынъ сонгунда — июннынъ башында пишелер. Олар

пек лезетли ве сувлу (Еш 28:4), лякин чокъ вакыткъа сакъланылмайлар. Эрте баарьде ачылгъан бурьлерден язнынъ башына къадар «кеч инджирлер» (еуд. *тезна*) деп адландырылгъан мейваларны яраткъан филислер осе. Августнынъ сонъунда джыйылгъан бу мейвалар энъ лезетли сайыла. Кеч инджирлерни тазе олгъанда ашайлар, сонъ къуруталар ве деметлер шеклинде сакълайлар (1Пад 25:18; 1Тар 12:40). И.нинъ агъачы козенеكلي, шуннынъ ичюн о тек якъарлыкъ сыфатында ишлетиле эди. Бойледже, И.нинъ къыймети онынъ татлы мейвасындадыр, берекетсиз терекни адет узьре, файдасыз деп, кесе эдилер (Лк 13:7). Къадимий заманлардан берли инджирнинъ шифалы кучю бар, «басылгъан инджир» чибанларны шифалай, деп сая эдилер (Еш 38:21). Юзюм асмасы терекни сарып алсын, деп И.ни юзюм багъында сача эдилер (Лк 13:6). «Юзюм багъчасы ичинде ве инджир тереги тюбюнде» ибареси кочьме манада аманлыкъ ве боллукъны анылата эди (3Пад 4:25; 4Пад 18:31; Микъа 4:4; Зек 3:10). И. ваде этильген ернинъ зенгинлигини анылаткъан еди осюмлик ве махсулатларнынъ ичине кире (Текр 8:8). Геннесарет голюнинъ ялысы ве энъ эвеля Тиберия этрафлары инджир багъчаларынен мешур эди.

Йыр 2:13: «Инджир тереклери бурьленди, юзюм пытакълары ешерип, хош къокъулар сача».

ИНЕ ТЕШИГИ — *рус. Игольные уши.*

Я.В.ни тариф эткенлер Исанынъ икметли сёзюндеки (Мт 19:24) И.Т. таш диварда ерлешкен, деве кечип оламатгъан, тар къапуны анылаткъаны акъкъында дефаларджа фикир юрсете эдилер. Башкъа тарафтан, метинде «деве» ве «аркъан» (*камэлос* ве *камилос*) сёзлерини анылаткъан сёзлер къарышкъаны акъкъында да фикирлер бар. И.Т.не девеге бакъкъанда аркъан зиядедже ляйыкъ олгъаны, эбет, итиразгъа ёл къоймай, амма метинде къулангъан сёз зиядедже ифаделидир.

Мк 10:24-25: «Балаларым, Алланынъ Падишалыгъына кирмеге пек агъыр! Зенгин адамнынъ Алланынъ Падишалыгъына киргенинден девенинъ ине тешигинден кечкени къолайдыр».

ИНСАН ОГЪЛУ — рус. **Сын человеческий.**

Еуд. *бен-Адам*. 1) Адамнынъ М.К.ки умумен ады, хусусан шиирий метинлерде (бакъ. Баш 11:5; Сай 23:19; 1Пад 26:19; Збр 89:4; Икм 8:4; Джем 1:13). 2) Рабби, башкъаларындан айырмакъ макъсадынен, Ехезкельни адлагъан сёз (Ехез 2:1; 27:2; 28:2; 29:2; 37:3 в.б.). 3) Даниял китабындаки Месихнинъ ады (Дан 7:13, арама. *бар-наш*). 4) Мт 8:20; 9:6; 25:31; Мк 8:38; Лк 17:26; Юх 3:13 ве бир сыра башкъа ерлерде Иса Месих «Инсан Огълу» деп адлана.

Мт 8:20: «Тилькилернинъ къобалары бар, коктеки къушларнынъ ювалары бар. Лякин Инсан Огълунынъ башыны ястыкъкъа къойып ятмагъа ери ёкъ».

ИНСАФЛЫКЪ (*син. Догърулыкъ; акълыкъ*) — рус. **Праведность.**

Алланынъ багъышланмасыны къазанмакъ ичюн, адам огюнде эки ёл бар: а) Алла, Исраиль халкъына васиет бергенде, эгер олар, озъ невбетте, васиетни бозмайып, Онъа итаат этип яшасалар, О оларнынъ Алласы оладжакъгына, бу халкъкъа садакъ олып, онъа реберлик этеджегине сёз берген эди. Алла Озь ваделерине садакъ олмагъа месулиетини Озюне алды, Исраиль исе Къанунгъа бойсунуп, онъа садакъ олмагъа джевапкъар олды. И. — бу Къанун ве васиетке садакъят олып яшамакътыр. Алла догърулыкъы акъкъында айткъанда, Исраиль халкъы Алла онъа нисбетен меджбуриетини толусынен беджергенини лафсыз таный эди. Эгер адам Алланынъ огюнде инсафлы олып, Алланынъ ирадесине бойсунуп, васиет талапларыны кутьсе, о, озюнинъ догърулыкъыны тасдыкълап, Алланынъ огюнде озюни акълы сая эди: «Догърулыкъымны ве къабаатсызлыкъымны эсапкъа алып, мени де суд эт, я РАББИ!» (Збр 7:9); б) Диндар адамлар, Алла судуны къоркъмаздан беклеп, озъ инсафлыкъыны Алланынъ огюнде макътайлар. Лякин адамлар арасында ойле сойлары бар ки, ангилерине Алланынъ огюнде озюнинъ ве эр бир адамнынъ гуналары о къадар ачыкъ-айдын корюне ки, олар адамнынъ инсафлыкъына асла ишанмайлар: «Адамлар бозулды, игренч ишлер

япып башлады. Яхшылыкъ япкъан ич кимсе ёкъ» (Збр 13:1 в.и.). Оларда Аллагъа бир риджа къала: «Къулунънен давагъа кирме, чюнки яшагъанлардан ич бириси Сенинъ алдынгда акъланмаз» (Збр 142:2). Тек Алланынъ И. Онынъ мерамети ве рахметинен берабер, судны ред этип Алла тахты огюнде гунакярны акъламакъ ичюн темель олмасы мумкюн, гунакяргъа исе тек бойле багъышланувгъа ишанмакъ къала.

Сонъки заманларда Рабби Израильге янъы васиет тизеджек: «Къанунымны ичлерине ерлештиреджегим, юреклерине язаджагъым. Мен оларнынъ Алласы оладжагъым, олар да меним халкъым оладжакълар» (Йрм 31:31 в.и.). Израильнинъ янъылаштырылгъан халкъынынъ И. онынъ Алла огюндеки шахсий И. башкъа таби олмайджакъ. Къуртулыш тек Алланынъ мераметине ола багъышлангъанынынъ фаркъына барув о къадар ачыкъ айдын ола ки, Алла огюндеки эр бир гунакярнынъ И. тек Алла мераметинен багълана.

Гунакяр, Иса онынъ ичюн олип янъыдан тирильгенине ве озъ иманынен Месихнинъ беджерген къуртулышына алякъадар олгъаны ичюн, инсафлы таньлыр (Рим 1:17).

Баш 15:6: «Ибрам РАББИге иман этти, ве РАББИ тарафьндан бу онъа инсафлыкъ деп сайылды».

Д.б.: Адалет (1).

ИНСАФСЫЗ (*син.* Ярамай; яман) — *рус.* **Нечестивец, нечестивый.**

Э.В.те «инсафсыз» сёзю (еуд. *раша*, Я.В.те юн. *асебес*) эса-сен Эюп, Зебур ве Икметли сёзлер китапларында расткеле. И. тек Алланы инкяр этмей, о, даа арекетлеринде ифаделенгенине коре Онъа къаршы чыкъа — шунунъ ичюн *раша* сёзю чокъусы алларда «къанунсыз» деп терджиме этиле. И. — инсафлы я да диндарнынъ толу къарама-къаршылыгъыдыр.

I. Инсафсызнынъ Аллагъа олгъан мунасебети. Ачыкъ я да иманлыкъ тарзында сакълангъан алласызлыкъ тек Аллагъа нисбетен дегиль, якъынлары ве атта айванларгъа олгъан мунасебетте белли ола (бакъ. Икм 12:10). Алланы унуткъан И.лар, Алла олардан буны сорамайджагъына

ишаналар (Збр 9:25) ве шунинъ ичюн мыскъылджи оларар (Збр 1:1), озь алласыз истеклерининъ артындан юрелер (Иуда 18). Оларнынъ козю огюнде Алладан къоркъмакъ деген шей ёкъ (Збр 35:2). И.лар Алланынъ Къануныны аякъ астына аталар (Збр 119:53), бунъа бакъмадан, утанмайып Онынъ низамнамелерини огретелер ве Онынъ васиетини озь агъызларына алалар (Збр 49:16). И.лар Алланынъ огретювинден нефретлене ве бунынъ ичюн оларгъа «тынчлыкъ-аманлыкъ ёкъ» (Еш 48:22; 57:21). «Яман адамнынъ мерамети биле — зулум» (Икм 12:10). И. адам фукъарени ве факъырны ерге ура (Збр 36:14). И. адам инсафлынынъ артындан бакъа ве оны ольдюрмек ичюн чаре къыдыра (Збр 36:32). Яман адамларнынъ чалгъан къурбаны — пистир, къара ниетнен чалынгъан къурбан ондан бетердир (Икм 21:27).

- II. Алланынъ инсафсызларгъа олгъан мунасебети: 1) адамнынъ фикрине коре, Алла «инсафлыны да, яман адамны да ёкъ этер» (Эюп 9:22). Нелер олгъаныны козетип, адам «инсафлы ве инсафсызларны Алла укюм этеджек» деген хулясагъа келе (Джем 3:17; тенъ. Мт 25:31 в.и.); 2) И.лар укюм этиледжек: Йишайнынъ союздан бир эвлят Озь агъзынынъ айткъанларынен яман адамларны ольдюреджек (Еш 11:4). Рабби иманлыларны сынавлардан насыл къуртармагъа ве инсафсызларны джеза кунюнедже насыл сакъламагъа биле (2Пётр 2:6,9). Алла Озь хышымыны «чешит-тюрлю имансызлыкъкъа ве адамларнынъ инсафсызлыгына тѣкмеге азыр» (Рим 1:18), шунинъ ичюн «ярамай адамлар къыямет куню къуртулып оламазлар» (Збр 1:5); 3) Алланынъ ваде этильген мераметине коре, И. озюнинъ яман ёлундан къайтса, багъышланаджакъ (Еш 55:7): Рабби гуналынынъ олюмини истемей, амма онынъ «ярамай ёлларындан къайтып, яшайджагъыны» истей (Ехез 33:11). И.нынъ имангъа келюви Алланынъ бутюн къанунларыны беджерювнен ифаделенмек керек (Ехез 18:21): «Онынъ япкъан догърулыгъы ичюн о, яшайджакъ» (Ехез 18:22); 4) «имансызлар ичюн ольген» Месихтеки Алланынъ къаиделери ве ваделер беджерильген сонъ (Рим 5:6), биз «Исанынъ къанынен акълангъан олып, биз Месихнинъ ярдымынен Алланынъ хышымындан

къртуладжакъмыз» (Рим 5:9). «Амма адам ишлери-не таянмаса ве инсафсызны акълагъан Аллагъа ишанса, онынъ иманы инсафлыкъ деп сайбылыр» (Рим 4:5). *Збр 25:5-6*: «Яманлыкъ япкъанларнынъ топлашувыны кореджек козюм ёкъ, инсафсызларнен де отурмам. Къолларымны къбаатсыз тутарым, Сенинъ кърбан еринъе чыкъарым, я РАББИ».

ИРАДЕ

Бакъ.: Нует.

ИРОД — рус. Ирод.

Падишаларнынъ сюлялеси. Бу сюляле биринджи падиша Буюк Ироднынъ адынен адлана эди. Буюк Ирод — еудийлернинъ падишасы, м. э. 37-4 с. къадар бутюн Фелестин топрагъында акимлик япты. О, Исанынъ догъгъаны акъкъында эшитип, Вифлеемде янгы догъгъан балаларны ольдюрмеге эмир этти. Ирод Антипа — Буюк Ироднынъ огълу, м. э. 4 с. — м. с. 39 с. къадар Галилеяда акимлик япты. Ягъя оны къанунсыз эвленигинде къбаатлагъаны ичюн, Ирод Антипа Ягъяны якъалап джезаламагъа эмир этти. Бундан гъайры, Ирод Антипа Исанен судда корюшти. Ирод Агриппа I — Буюк Ироднынъ торуны ве Ирод Антипа къардашынынъ огълу, м. с. 39-44 с. къадар Фелестинде акимлик япты. О, месихчилерни мераметсиз джезалап башлады. Онынъ эмиринен эльчи Якъуп ольдюрильди ве эльчи Пётр зиндангъа атылды. Фаалиет китабы Ирод Агриппанынъ олюмини бойле тасвирлей: путперест хызметчилери оны алла ерине корип, шереплеп башладылар, ве о, шу шереплерни къабул этти. Шу вакъыт Алланынъ мелеги Иродны азаплы хасталыкънен урды, ве Ирод шу хасталыкътан кечинди. Ирод Агриппа II — Ирод Агриппа I огълу. Эльчи Павел денъиз янын-даки Кайсарея шеэринде онынъ алдында чыкъышта булунды. Ирод Агриппа II м. с. 44-70 с. къадар Фелестининъ бир къач виляетинде акимлик япты. Сонъ о, Римге кочип, анда м. с. 100 с. къадар яшады.

Мм 14:3: «Ирод Ягъяны якъалап, элини-аягъыны зын-джырларнен багълап, зиндангъа аткъан».

ИСА — рус. **Иисус**.

Къ.еуд. *Ешу, Ешуа; Ехошуа* адынынъ къыскъартылган шекили. Еудий адларындан бири. Онынъ манасы — «РАББИ къуртара».

Мт 1:21: «Меръем огъул догъаджакъ, ве сен Онынъ Адыны Иса къояджакъсынъ. О, Озь халкъыны гуналарындан къуртараджакъ, — деди».

ИСАНЫНЪ ЭКИНДЖИ КЕЛЮВИ — рус. **Второе пришествие Иисуса**.

Рабби Иса Месихнинъ ер юзюне экинджи келювине ишанмакъ — христиан динининъ темель къойган шартыдыр. И.Э.К. акъкъында илим, эсхатология (ахыр заман акъкъындаки илим) деп адланган, дин огренген илимге аиттир. Я.В.нинъ асыл нухасында И.Э.К. бельгилемек ичюн *парусиа* сёзю энъ чокъ расткеле. Озюнинъ адий, турмуштаки манасында о, «ресмий зиярет иле укюмдарнынъ келюви»ни аңлата. Шу сёзнен бир сырада *эпифанея* ве *апокалюпсис* — «пейда олув», «ачылув» (мес., 1Тим 6:14; 2Тим 1:10; Тит 2:13; 1Кор 1:7; 2Тес 1:7; 1Пётр 1:7,13; 4:13) — сёзлери къулланыла. Я.В.теки И.Э.К. акъкъында илим Раббининъ Куню (бакъ., мес., Ёэль 2:1 в.и.; Мал 3:2) акъкъында Э.В.теки пейгъамберликлерни инкишаф эте, амма мында бу кунъ энди тек Макеме куню киби къабул олунмай. Ер юзюни терк этип, Бабасы янына ерини алмакъ ичюн, кокке котерильген Рабби, шу вакъыттан Инджиль вазы ве Мукъаддес Рух тесири иле, Онынъ кельген Падишалыгы акъкъында шаатлыкъ эткен, иманлыларнынъ джемиетини топламагъа башлай. Не адамгъа, не де Онынъ Озюне белли олган, тайинленген вакъытта, О, кене ер юзюне келеджек. Бабасы берген вазифесине коре, башта земаневий ер юзюнде (бинъйыллыкъ падишалыкъ), сонъ исе, Алланынъ бутюн душманлары ёкъ этильген сонъ — янъы ер юзюнде макеме япып, Алланынъ Падишалыгыны тайинлейджек. Иса Озюнинъ экинджи келюви акъкъында Мт 24; Мк 13, ве Я.В.те башкъа ерлеринде де айта. Онынъ айткъан ибарелеринде бойле малюмат бериле: О, шурет ве къудрет

иле, чевре-чети мелеклер олгъан, булутлар устюнде келеджек. И.Э.К. шашыргъан адиселернен: кунеш, ай тутулувынен, йылдызлар «тюшмесинен», ер юзю ве денъиз сарсылмасынен — оладжакъ (Мт 24:29 в.и.; Мк 13:24 в.и.; къыяс. Ёэль 2:10,30,31; 3:15; Лк 21:25 в.и.). Бунен берабер кокте «Инсан огълунынъ бельгиси» оладжакъ, ер юзюндеки адамлар исе, окюр-окюр агълайджакълар (Мт 24:30). И.Э.К.нден эвель, иманлы адамларны зияде сыкъарлагъан, атта адам ве къоранта багъларыны бозгъан, ёлдан ургъан ве баштан чыкъаргъан шейлер арткъан заманы оладжакъ (къыяс. Мт 24; Мк 13). Месих онъа эмир этильген макемени япаджакъ, ер юзюндеки эписи адамлар суд этиледжеклер; къарар къатты ве япкъан ишлерине коре оладжакъ (Мт 16:27; 25:31 в.и.). Амма Юхан Инджильде ве Сырларнынъ ачылувында айта ки, иманлы адамлар суд этильмейджек (бакъ. Юх 5:24). Иманлыларнынъ джемиети ичюн И.Э.К. чокъусынен озь Раббисинен бирлешюв (бакъ. Мк 13:27; Юх 14:3) ве иманы, умути ве чеккен азаплары ичюн багъышланувны анълатаджакъ. Озюнинъ экинджи келювининъ вакъты акъкъында Иса бир хабер бермей, о, бу акъкъында тек Бабасы бильгенини къайд эте (Мт 24:36; Мк 13:32). И.Э.К. бекленильмеден олып (Мт 24:42 в.и.), йылдырымгъа ошайджакъ, адамларнынъ акъыл топламагъа вакъытлары олмайджакъ. Шу себептен Рабби Озь талебелерини рухий джеэттен даима тендюрист олмаларыны тевсие эте (бакъ., мес., Мт 24:42; 25:1-13 в.б.).

Мт 24:30: «О вакъытта кокте Инсан Огълунынъ бельгиси пейда оладжакъ. Ер юзюндеки эписи миллетлер окюр-окюр агълайджакълар, коктеки булутлар устюнде къудрет ве буюк шан-шурет иле келеяткъан Инсан Огълуны кореджеклер».

ИСРАИЛЬ — рус. Израиль.

Бакъ.: *Якъуп.*

Баш 46:1: «Израиль бутюн озь мал-мулькюнөн ёлгъа чыкъты. Беэр-Шева шеэринине келип, о, бабасы Исхакънынъ Алласына къурбан чалды».

ИСТЕК — рус. **Влечение, стремление, желание, похоть.**

Бир кимсени я да бир шейни зияде арзу этмек. Бу дуйгъу, чешит маниалар олса биле, адден ашыр истекке чевирильмек мумкюн. И. озюнен озю не эйилик, не де ярамайлыкътыр, лякин догъуртылгъан шейге коре, эм эйилик, эм де ярамайлыкъ ола билир. Эгер адамнынъ И. эйиликке догъуртылгъан олса, Алланынъ Озюне (Еш 26:8,9; Хош 6:3), адалетли судгъа (Еш 16:5), акъикъяткъа (Еш 51:1), Месихнинъ шуретинен бирликке (Флп 1:23) кетире, о заман адамнынъ истеги Аллагъа келише. Эгер де И. ярамайлыкъкъа догъуртылса, о, олюмге алып бара (Икм 11:19). Инджильде И. Аллагъа къаршы тургъан кучълернинъ сиясы оларакъ къулланыла, олар адамны озюне коре яшатмакъ истейлер. Къанун адамгъа тек гуналы шейлерни дегиль де, гуна яптыргъан истеклерни де ясакъ эте (Рим 7:7). Амма ясакъ озюнден озю де гуна ёлудыр (Рим 7:8). Янъы уянгъан И. адамгъа къолайлыкънен гуна яптыра (Якъ 1:15). Буны тек янъы догъувно денъиштирмек мумкюн, янъы догъув Аллагъа къаршы тургъан И. ве арзулардан бошата билир (Гал 5:16-25). Алла берген янъы къальп адамнынъ истеклерини Алланынъ ёлуна догъурта (Ехез 36:26).

- 1) Алла И. бильдирмей, О, къарар чыкъара, чюнки эр шей Онынъ къолундадыр (къыяс. Збр 113:11; 134:6). И.лер адамларгъа аит — эм гунакярларгъа (Икм 21:10,25; 23:3,6), эм Алладан къоркъкъан ве адамларгъа мерамет бильдирип, Алланынъ шурети акъкъында тюшонгенлерге (Фаал 26:29; Рим 9:3). Икм 3:15; 8:11-ге коре, И.лернинъ энъ юкъарысы ве дегерлиси — икметтир. Къадимий селямлашув ве багъышлавларда даима истенильген шейлер — Аманлыкъ, мераметлик ве тынчлыкътыр (Збр 121:6-8; Фаал 15:23).
- 2) Аллагъа къаршылыкъ косътерген беденнинъ маиетини тасвирлегенде, М.К. айта ки, беден ерине кетирильмесини беклеген И.ни ортагъа чыкъара. Бу дюньяда адамларгъа рух И.лерге зыт кельген беден И.лер аит (Гал 5:17; Эф 2:3). ПЮх 2:16-да бу фаний дюньянынъ маиети бойле тайинлене: «беден истеклери, козылер истеклери, зенгинликнен макътанув». Бу беден И.ини ашагъы

ве бешарет дуйгъулыкъ иле къарыштырмагъа керекмей, чюнки бу онынъ энъ олмайджакъ ве масхара ифаделенювидир (2Пётр 2:18). И. — бу бирде-бир шейнинъ эльде этмек ве зевкъ сюрмек ичюн, эр шейни урып-йыкъкъан ынтылувдыр. И. эм юксек ве алийдженап, эм ашагъы, мал дереджесинде олмасы мумкюн. Амма о, омюрнинъ акъикъий макъсадына саип олмакъ истегине денъиштирип, адамгъа даима укумдарлыкъ эте. «Беден истеклери ве козылер истеклери»нинъ фаркъына бармакъ ичюн, И.нинъ тесиринде булунгъан биринджи адамнынъ Аллагъа тенъ олмагъа уяндыргъан истек — М.К.та энъ яхшы мисальдир (Баш 3). И.ке берильген адам Алла онынъ башына язгъан алчакъгонъюликке дегиль де, истеги ерине кетирильмесининъ энъ юкъары дереджесине ынтыла. И. юрекни зеэрлей, акъыл-идракъны ёлдан ура, адамны джинает япмасына итей. Рухнен яшагъан адамгъа саип олмакъ ашагъы И. дегиль де, озъ джаныны севги ичюн къурбан этмек ынтылувы укумдарлыкъ эте. Исанынъ сёзюне коре, омюрнинъ акъикъий макъсады тамам бу ынтылувгъа багълыдыр (Мт 16:25).

Июх 2:16-17: «Дюньядаки эр шей: بدن истеклери, козылер истеклери, зенгинликнен макътанув, — Бабадан дегиль, лякин дюньядандыр. Дюнья да, дюньянынъ истеклери де кечип кетейта. Лякин Алланынъ истегенини беджерген адам эбедиен яшай».

Якъ 1:14-15: «Лякин эр кес озъ истеклеринен ёлдан урула, алданып кете. Сонъ истек эп артып, гунагъа алып кетире, япылгъан гуна исе адамны олюмге алып кетире».

ИФТИРА

Бакъ.: Акъарет.

ИЧИМЛИК — рус. Питье.

I. Адет узьре, исраиллилер сувны къюю ве хавузлардан ала эдилер (Йрм 2:13). Эчки ве къой сютюни (Текр 32:14; Икм 27:27), шарап (шу джумледен, яш союны) ве сархошлаткъан боза ичимликлерини ашап-иче эдилер. Шарапны экшиген юзюм шырасындан япа эдилер де,

ичине кьокьулы отлар кьоша эдилер. Булардан да гъайры даа бир экиши ичимлик белли — сирке, оны сув ве зейтюн ягынен кьарыштыра эдилер (Рут 2:14; Мт 27:48; Мк 15:36; Юх 19:29). Римлилерде сирке ашагы табака адамлар, аскер ве кьулларнынъ ичимлиги сайылыр эди.

II. Еуд. сёзю *шехар* «шарап» манасыны ташый (1Пад 1:15; Икм 20:1; 31:4,6; Еш 29:9 в.б.). Юзюм шырасындан гъайры, экшиген алма, хурма ве башкьа шыралар да иче эдилер. Израильде бира да кенъ даркьалгъан эди. Мысырда бираны арпа ве богъдайгъа туз ве шафран кьошып пишире эдилер. Бира Ашшур, Вавилония ве Шамда да кенъ кьулланыла; кьадимий бира неден ве насыл этип пиширилгени акъкъында базы малюматлар белли.

III. Мукъаддес Ерде хызмет эткен руханийлер ве Алла ичюн айырылып эяллангъан адамлар не шарап, не сархошлатыджы ичимликлер, не шараптан япылгъан сирке я да башкьа бир сархошлатыджы ичимликлерни ичмеге акълары ёкъ эди (Лев 10:9; Сай 6:3; тень. Лк 1:15). Рекъавлылар да шарап ичмей эдилер (Йрм 35:6). М.К.та шарапны макътагъан (Збр 103:15), шарап ве сархошлатыджы ичимликлернинъ ичильмесине разылыкъ берген (Текр 14:26) метинлер бар. М.К. Галилеялы Канадаки муджизе, яни Иса сувны шарапкьа чевиргени акъкъында икяе эте (Юх 2:1-11), амма айны заманда ичкиджиликни ярамай танып, керегинден арткьач ичмелерини тенбиелей (Баш 9:21 в.и.; Икм 31:4 в.и.; Эф 5:18). Шарапны хачкьа уруладжакъта макюм этильгенлерге бере эдилер (Мк 15:23).

Икм 20:1: «Шарап мыскьыллай, ички кучлю сеснен кьычыра, оларнынъ артындан эр бир кеткен адам икметли дегиль!»

ИЧИМЛИК БАХШЫШЫ — рус. Жертва возлияния.

И.Б. ичюн израиллилер шарап, башкьа ичкилер ве сувны кьуллана эдилер. Э.В.те И.Б. сыфатында сют аньылмай, амма араплар ве финикиялылар сютни бахшыш оларакъ кетире эдилер. Рас-Шамра метинлерине коре, Угарита аллаларына шарап ве сют кьурбан кетире эдилер; шарапны мабуделерге дегиль де, мабутларгъа кетире

эдилер. Къанун боюнджа исраиллилер хиннинъ дёртте бир (0,9 литра) къысмыны сабалыкъ ве акъшамлыкъ тѣкюльген бахшышары оларакъ кетирмек керек эдилер (Чыкъ 29:40,41; Сай 28:7 в.и.). Шарапнынъ микъдары къурбан кетириледжек айваннынъ буюклигине уймакъ керек эди, амма шарап ве ягънынъ микъдары ун микъдарына коре ойле буюк олмай эди. М.К.та тѣкюльген бахшыш оларакъ сув анъылмай, лякин кечки еудий дининде Чалашлар Байрамында бахшыш оларакъ сувны ишлете эдилер. Къанунда И.Б. мустакъиль къурбан оларакъ расткельмей, лякин отъмек бахшышларына къошма оларакъ бар эди, яни бутюн къурбанларнынъ арасында о, сонъки ерде тура эди. Баш 28:18-де Якъуп И.Б.нен дегиль, ягънен сюртювнен къурулгъан абидени азиз эткен эди. Лякин Баш 35:14-те бу абиденинъ огюнде Якъуп, бес-белли, шарап кетирген эди. Збр 15:4-ке коре, пугперестлернинъ табынув мерасиминде къан бахшышлары ишлетилъгени акъкъында Давут биле эди. Флп 2:17; 2Тим 4:6-да Павел Инджиль хызметинде озь олюмини И.Б.нен къыяслай эди.

Йрм 7:18: «Балалар одун топлай, бабалары атеш якъа, къадынлар Коклернинъ Къыраличесине пите пиширмек ичюн хамыр басалар. Мени ачувландырмакъ ичюн, олар башкъа аллаларгъа ичимлик бахшышларыны кетирелер».

ИШ (син. Эмек) — рус. Труд, работа.

1. АЛЛАНЫНЪ ИШЛЕРИ. М.К. тариф эткенине коре, коклер, ер юзю ве бутюн джанлы неснелерни Алла яраткъан (еуд. фийиль *бара*, «яратмакъ», тек Алла ишлерине нисбетен къуллана. Дюнъя яратылувыны битирип, Алла «Озюнинъ япкъан эписи ишлеринден раатланды» (Баш 2:2). Алла къыяфетине коре яратылгъан адамнынъ омрю де, И. ве раатлыкъ ритмине бойсунмакъ керек. Тек адам омрюне гуна киргени нетиджесинде (тень. Баш 3:16 в.и.), иш ёрулткъан кучь, агъырлыкъ, куреш, олюм телюкели олгъан хусусиетке наиль ола. Амма Алланынъ фаалиети дюнъя яратувынен битмеди: Рабби бутюн яратылгъанны къорчалай, дюнъя

иле идаре эте, эр шейнинъ хайыры ичюн арекет этип, гуна къазанган адамнынъ къуртулышынынъ къайдыны чеке. Исанынъ ер юзюндеки омрю бунъа толу эди (Юх 4:34; 5:17,36). О, шимди де Озь Джемиетини чагъыра, топлай ве эляллай, оны къаранлыкъ кучълер устюнден гъалип чыкъмагъа ве толусынен къуртулмагъа алып кете (Эф 6:12; Еш 40:11; Еуд 4:1-11).

- II. ИНСАН ИШЛЕРИ. М.К.та къулланган «яратмакъ», «япмакъ» маналары олган чешит сёзлерден Э.В.те *авад*, Я.В.те исе *эргадзестай* сёзлери «ишлемек», «чалышмакъ» сёзлерининъ маналарына энъ якъындыр: 1) Раб-би адамгъа тен ве рух багъышлады, адам онен насылдыр дегерли мулк оларакъ къулланмакъ керек (Лк 19:11-27). Адам бунунъ эсабатыны береджектир, чюнки бу бахшышнынъ ишленмеси ичюн джевапкъардир. Иш башкъа адамнынъ файдасы ве Алланынъ шуретленмесине ёлланымасы керек. Ишлемек эмири адамгъа Алладан берильгени ичюн, ишнинъ къыймети акъкъында айтмагъа мумкюн. Адам озь яратув фаалиетинде яраткъан Алланынъ къыяфетини омюрге кечире. Иш гуна къазанмаздан эвель де бар эди. Алла ильк адамларны Эдем багъчасында ерлешкен сонъ, олар анда топракъны ишлеп, оны къорчаламакъ керек эдилер (Баш 2:15). Шунунъ ичюн Алла ишни энъ башындан багъышлагъандыр. 2) Озь башына иш агъырлыкъ дегильдир. О, тек гуна къазанув нетиджесинде агъыр ола. Иш дегиль де, бош иш лянеттир (тикен ве когемлик). Бу Адем гунасы къаргъышынынъ нетиджесидир. Эм иш озю дегиль де, топракъ лянет олды (Баш 3:17). Ишнинъ экилеме хусусиети — багъышлав ве къаргъыш — олгъаны себебинден къыйынлыкътан кимсе къуртулып оламаз. 3) Юкъарыда айтылган месихчини эмекке мусбет мунасебет, дембелликке исе менфий мунасебет олмакъ кереклиги акъкъында нетиджеге алып бара. Бунунъ акъкъында тек Икметли сёзлер китабынынъ муэллифи дегиль де (Икм 6:6-8), амма бутюнлей М.К., ве энъ эвеля Я.В. дефаларджа хатырлата (1Тес 4:10 в.и.; 2Тес 3:10 в.и.).

2Тес 3:10: «Биз сизде олганда, сизге буны буюрдыкъ: ким чалышмагъа истемесе, аш ашамасын».

Д.б.: *Иш.*

ИШ АЛЕТЛЕРИ — рус. Орудия труда.

КОЙ ХОДЖАЛЫГЪЫНЫҢЪ ИНВЕНТАРИ (КОЛЮК-КЕДИГИ) — бу САБАН, АРМАН МАШНАСЫ я да АРМАН ТАШЫ, эм де чекилген богъдайнынь савурылмасында къулланылгъан КУРЕКЛЕР. Мысырда белли олгъан ЧАЛГЪЫ исаиллилерде деерлик расткельмей эди. Богъдайны ОРАКЪНЕН ора эдилер. Тунч асыргъа къадар бу устюнде чакъмакъташнынь кесечиклери пекинген къыйыш терек кесеги эди; кечче оракъны демирден япып башладылар, агъзынынь узунлыгы къарарнен 30 см эди (бакъ. Ёэль 4:13; Мк 4:29; Сыр 14:14 в.и.). **ЮЗЮМ ПЫТАГЪАН КЪЫЙЫШ ПЫЧАКЪ** оракъкъа ошай, амма ондан къыскаджа, онынъле юзюм пытакъларыны пытай эдилер. Айванларны сойып, этини парчаламакъ ичюн (Баш 22:6; Лев 8:20; 9:13), **ПЫЧАКЪ** (еуд. *маахэлэт*) къуллана эдилер, оны башта таштан ясай эдилер, кечче исе — маденден. Сулейманнынъ Сарайында къурбан чалмакъ ичюн къулланылгъан пычакъ алтыннен къаплангъан эди (бакъ. 3Пад 7:50). Аш ашагъанда, пычакънен санчкъычны къулланмай эдилер; этни эвельден догърай эдилер, отъмекни къопарып ала эдилер. Кескин пычакъларнен тыраш ола эдилер (Ехз 5:1), эм де, Йрм 36:23-ке коре, язмакъ ичюн къулланылгъан къамыш сапларыны ёна эдилер. 3бр 51:4-те яман тиль кескин пычакънен къыяслана. **СЕНЕКНИНЪ** (еуд. *мазлег*) бир къач чешити бар эди — пичен айландырмакъ ичюн эки тишли, ве богъдай савурмакъ ичюн бир къач тиши олгъан агъач сою. Диний хызметте учь тишли сенеклер къуллана эдилер, къурбан чалынгъан заманда пиширмек ичюн, устьлерине эт санча эдилер (Чыкъ 27:3; 1Пад 2:13 в.и.; 1Тар 28:17). Санчкъычлар я сапкъа пекине эдилер, я бутюнлей маденден япыла эдилер; тапылгъан сойларынынь тишлер узунлыгы къарарнен 20 см эди. Чешит санчкъан ве парчалагъан алетлернинъ еуд. адлары муайен бир алет чешитини адламай эдилер, шу себептен анги алет акъкъында лаф кеткенини тайинлемеге къыйын. **БАЛТА** (Къад 9:48;

Мт 3:10) — агъач ве ташнен иш корьмек ичюн эсас иш алетидир. Къысмен, амма исраиллилерде дегиль, балта арбий С. киби де къуллана эди (Йрм 46:22). Текр 19:5; Къад 9:48; Еш 10:15; Йрм 10:3; 46:22; Мт 3:10-да балта секира, узун саплы балта — бу агъачны ишлемек ичюн къуллангъан иш аleti, 1Пад 13:20-де о, топракъ ишленмеси иле багъланып аныългъандыр. Балтагъа якъын олгъан алет — БАЛТА-КЪАЗМА. Бу алетнен ташларны ишлей, таш ве тола диварларны парчалай эдилер. Балта-къазмаларны демир ве тунчтан, амма чокъча демирден ясай эдилер. Мувазий агъзы ерине оларда базада отъкюр шип ола эди. Балтанынъ тюрлю чешитлерини анылатмакъ ичюн, еуд. тилинде бойле сёзлер бар эди: *кардом, гарзэн, маацад, кашшил*. Балтагъа ошагъан КЪАЗМАНЫНЪ къанаты сапкъа коре конделен ерлешип, онъа къырчмачыкълар вастасынен, я да отуртмакъ ичюн япылгъан тешик иле устуне кечириле эди. Иш вакътында къазманынъ къанаты сапкъа нисбетен конделен ерлеше. Къазма зандаки я да юзюмликтеки топракъны ишлемек ичюн къуллана эди (Еш 7:25). ЧАПА (1Пад 13:20 в.и.) — къазманынъ бир чешитидир. Бу эки алет кимерде КУРЕКНИ (ангисининъ къулланув тасвирленмеси тек диний хызметлерде, Чыкъ 27:3 в.б. расткеле) аныдыра эдилер. ТОКЪМАКЪНЫ (ЧЁКЮЧНИ) эснафчылар агъач ве маденнен ишлегенде къуллана эдилер; таш ве маденден, яни демир ве тунчтан япылгъан чёкючлер, эм агъачтан (дюльгерлерде къуллангъан токъмачыкъ) расткеле эдилер. КЪАЛЕМ КЕСКИНИ тунчтан, кечче демирден япа эдилер, онынъ сапы я ола эди, я ёкъ, онынъле малынъ къошулгъан ерини ишлемек я да агъачнынъ устуне тешик оймакъ, сийрек алларда ташны ёнмакъ ичюн къуллана эдилер. Башындан ПЫЧКЪЫ тишлери олгъан чакъмакъташтан ибарет эди, эм о, баягъы къыскъа эди; кечче пычкъыларны маденден япып башладылар. МАША да къулланыла эди. Къуруджылыкъта, эм дюльгер, эм ташчыларда САРКЪМА къуллана эди, йип устунде асылгъан маденден япма агъырлыкъ. МЫХЛАР да белли эди (Зек 10:4). Мыхларны тунч ве демирден (бакъ. 1Тар 22:3), айры, сийрек

алларда — алтындан япа эдилер (2Тар 3:9); тапылган мыхларнынъ узунлыгы 6-20 см эди. Диваргъа къакъылган мых — сарсылмаз къаттылыкънынъ тимсалидир (Еш 22:23-25). Агъачта тешиклери буравнен тешмек ичюн, БУРАВНЫ къуллана эдилер, оны айландырмакъ ичюн, маден мильнинъ чевресинден айланган учкъурны къуллана эдилер. Теринен иш корьгенде, тешик япмакъ ичюн, БИЗ къулланыла эди, оны тунчтан, демирден, эвельде исе — кемиктен ясай эдилер (тенъ. Чыкъ 21:6; Текр 15:17). О ИНЕге ошай эди. Инелерни де кемик, тунч ве демирден ясай эдилер. Олар эки шекильде эдилер: а) башта урба инеси (топузбаш ине), сонъундан фибула (илик) къулланыла эди. Онынъ юкъары къысмы чокъусынен паалы таш я да джилялы алтын эди. Ти-киш инесини, адети узьре, 9-16 см узунлыгында олып, тунчтан япып, дёгюльген уджуны буравнен теше эдилер (Мт 19:24).

Чыкъ 27:3: «Къурбан ери ичюн куль къопкъалары, куре-чиклер, чанакълар, сенеклер ве комюр табакъларыны яп — эписи алетлерни тунчтан яса».

ИШАНЧЛЫКЪ (*син.* Садыкълыкъ) — *рус.* **Верность, надёжность.**

«Ишанчлыкъ» ве «садыкъ» сёзлеринен, иманны да анълаткъан, къ.еуд. ве юн. сёзлери берильгендир. Айны еуд. ве юн. сёзлери чокъусы алларда «акъикъатлыкъ», «акъикъат» киби терджиме этилелер. И. — ваделер ве вазифелериньни ерине кетирмекте къаттылыкъ, акъикъат ве инсафлыкънен сыкъы багълы олган садыкълыкъ. Акъикъат иманнен ян-янаша кельгени дайын, И. ве садыкълыкъ бири-бирине къошулалар. Адамнынъ И. гы темели — Алланынъ И.гы. Даа деделеримиз Алла И.гынынъ фаркъына барган эдилер (Баш 32:11). Алла Мусагъа ве Израильге «Ишанчлы Алла» оларакъ ачылды (Чыкъ 34:6; Текр 7:9). Алланынъ И.гы адамнынъ Онъа олган инанув темелидир (Збр 30:6); ишанчлы олып, Рабби, озь ваделерине коре (Еуд 10:23; къыяс. 1Юх 1:9), адамларны яманлыкътан къорчалар (2Тес 3:3). Месих «Алланынъ огюнде мераметли ве ишанчлы

баш руханий» деп адлангандыр (Еуд 2:17); Оны тайин-легенге, О, садыкъ къала (Еуд 3:2). Сыр 1:5; 3:14-те О, «ишанчлы Шаат» деп адланган. Аллагъа нисбетен И., акъикъат ве инсафлыкъ бири-биринен узвий багда келелер. Павел Алланынъ И.гъыны адамнынъ ишанчсызлыгъына къаршы къоя (Рим 3:3 в.и.); Алланынъ акъикъаты — Онынъ И.гъыдыр. Алланынъ бу акъикъатына ве ишанчлыгъына адамнынъ инсафсызлыгъына къаршы къоюлган Алланынъ инсафлыгъы къошула.

Еуд 2:17: «Бойле этип, О, Алланынъ огюнде мераметли ве ишанчлы баш руханий олды ве халкънынъ гуналары ичюн Озюни одеме этти».

Й

ЙЫЛАН — рус. Змея.

Фелестинде Й.нынъ чешит-тюрю сойлары бар, энъ балабан йыланнынъ узунлыгы 2 метрден арткъач. М.К.та Й.нынъ умумий тюшонджесини анълаткъан сёзлер (еуд. нахаш; юн. офис), адети узьре, «йылан» киби берилелер. Сёз тамырларынынъ маналары ве айры сёзлер къулангъан контекст, ашагъыдаки хулясаларгъа ёл ача: 1) еуд. *пэтэн* — хавфлы, зеэрли Й. (Збр 90:13; Текр 32:33; Эюп 20:14, 16; Збр 57:5; Еш 11:8): бойнузлы буз юрек йылан (*Cerastes cornutus*), адий буз юрек йылангъа сойдаш олгъан, узунлыгы 60-75 см зеэрли Й. Ренки къум тюсте, башы кенъ ве ялпакъ, устюнде де эки бойнузы корюнмекте. О бутюн шималий Африка ве Фелестиннинъ къумларында сыкъ расткеле. Базы фикирлерге коре, *пэтэн* — сагъыр йылан, бу акъкъында Збр 57:5 в.и. айтыла, мында *пэтэн*, ырымджылар къулангъан Й. киби анъыла. Й. ырымджылары (Джем 10:11; Йрм 8:17) зем. Мысырда, эм, бесе-белли, къадим заманларда да, чокъусынен сагъыр йыланларнен чалышалар. 2) Еуд. *цефа*, я да *цифони* (Еш 11:8; 59:5; Еш 14:29; Икм 23:32; Йрм 8:17) — зеэрли Й. (Еш 11:8). Бу Кучюк Асияда, Шам ве Фелестинде даркъалгъан шаркъий буз юрек йыландыр (*Vipera xanthina*), акъчиль боз тюстеки, узунлыгы 1 метр къадар зеэрли Й. 3) Еуд. *эфэ* (Еш 30:6; Эюп 20:16; Еш 59:5) — хиндли кобра сагъыр йылангъа якъын сойлугы олгъан зеэрли Й. (Эюп 20:16). Бу сары тюстеки, узунлыгы 2,5 м къадар олгъан зеэрли йылан; онынъ

ресимини къадимий мысыр эйкеллерининъ манълай ильваны оларакъ корьмеге мумкюн. 4) Еуд. *шефифон* (Баш 49:17): бу *Zamenis diadema*, шималий Африкадан Хиндистаннынъ шималине къадар даркъалгъан, узунлыгы 1,8 м къадар олгъан зеэрли йыландыр. 5) Еуд. *кунноз* (Еш 34:15) кучюк боаны (*Eryx jaculus*) анълатмакъ мумкюн, шималий Африка ве Асиянынъ гъарбий къысмындаки къумлу виляетлеринде даркъалгъан, 80 см къадар узунлыгында олгъан, зеэри олмагъан Й. 6) Еуд. *сараф* («якъыджы») Сай 21:6,8-де Алла Исраиль халкъына джеза оларакъ ёллагъан зеэрли Й. ве Муса япкъан бакъыр Й.ны анълата. Текр 8:15-ке коре, *сараф* чаяннен бир сырада анъыла, яни бу «якъыджы» Й. дегенде, зеэрли Й. козьде тутулмасы мумкюн; зеэрли Й.нынъ чакъмасы нетиджесинде пейда олгъан «аджджылыкъ» йылан зеэринде ве бутюн зеэрли Й.нынъ белгиси олмакъ мумкюн. М.К.таки Еш 14:29; 30:6-да анъылгъан учкъан *серафимлер* (*сараф* чокъл.) ве Еш 6:2,6-да Алла тахты янында тургъан алтыкъанатлы махлюкъны анълаткъан ерлер, адий Й. акъкъында айтмайып, бесе-белли аждерха ве ливьятангъа ошагъан махлюкъларны анълаталар. Мында Ешая руясында, Раббининъ тахты янында корьген серафимлерни тасвирлемек ичюн, халкъ арасында кениш даркъалгъан тасавурларны ишлете (Еш 6:2,6). 7) Еуд. *хомэт* — кесертки.

Й. чокъусы алларда ярамай ниет ве яманлыкъны (Збр 139:4; Мт 3:7; 23:33), телокени (Баш 49:17), ийлекарлыкъны ифаделей (Мт 10:16). Йылан чакъмасы башта бир тосаттан олгъан олюмни бильдире. Й. дефаларджа Рабби джезасынынъ силясы киби де анъыла (Сай 21:6; Текр 32:24; Йрм 8:17). Адем ве Аванынъ ёлдан урулмасы да Й. къыяфетинде кельди (Баш 3:1 в.и.), лякин муайен бир заманда Иблис, бу «къадимий йылан», авдарыладжакътыр (Сыр 12:9,14 в.и.; 20:2).

Сай 21:6: «О вакъыт РАББИ халкъкъа къаршы зеэрли йыланларны ёллады. Олар халкъны тишлемеге башладылар, ве Исраиль огулларындан пек чокъу ольди».

Д.б.: Аждерха.

ЙЫЛДЫЗ — рус. Звезда.

Исраиллилер йылдызлы кокни корип, шу йылдызларны асыл эткен (Баш 1:16; Збр 135:7 ве сонъ.), эписи йылдызларны ады-адынен ве сайысыны бильген (Збр 146:4; Еш 40:26) Аллагъа дува этмеге себепчи ола эди (Збр 8:4; 148:3). М.К.та бир чокъ йылдыз ве йылдыз такъымынынъ адлары анбыла. Къайсы йылдыз такъымы козьде тутулгъаныны биз бильмеймиз. Еуд. *Аш* (Эюп 9:9) я да *Аиш* (Эюп 38:32) Арслан йылдыз такъымы ола билер. Онынъ «балалары» исе — тахминен, Къыз йылдыз такъымынынъ бир къысмы олмакъ мумкюн, арапларда «арслан артындан къувалагъан копеклер» деп адлана. Базы алимлер исе Джетемен йылдыз уюри деп, эсаплай. Сыкъ-сыкъ йылдызлы кок «эсапсыз чокълукъ»нынъ темсили ола (Баш 15:5; 22:17; Текр 1:10; Нах 3:16; Еуд 11:12). Й. гузелиги, оларнынъ нуру исраиллилерни сукъландыра эди, амма олар йылдызларны алла деп (путперестлер киби) ич бир вакъыт эсапламай эдилер, йылдызларны Алла яраткъан ве Кунеш ве Ай киби, белли бир функцияны беджермеге — кокте яръклар олмагъа яратты деп, сая эдилер (Баш 1:15 в.и.; Йрм 31:35). Алла Й.ларнынъ арекетине ёнелиш бере (Эюп 38:32), Й. такъымларынынъ шеклини бельгилей (Эюп 9:9), неджм чыкъаджакъмы, ёкъмы къарар эте (Эюп 9:7). Алла «йылдызларгъа мууръ къоя», яни «къапуларыны къапата» ве олар чыкъып оламайлар. Исраиль халкъынынъ фикрине коре, Й.лар — бу Алланы шуретлеген махлюкълардыр (Збр 148:3) ве олар дженк эте билелер (Къад 5:20), амма башкъа халкълардан фаркълы оларакъ, йылдызларны алла эсапламай эдилер. Къанун Й.ларгъа ибадет этмеге ясакъ эте эди (Текр 4:19). Амма базада исраиллилер Й.ларгъа ибадет этип, путперестлик гунасына бата эдилер. Фаал 7:43-ке коре, Шималий падишалыкънынъ (Исраильнинъ) сакинлери Ремфан йылдызынынъ ресимини япып, янында ташый эдилер (Амос 5:26). Падиша Менашше Ерусалим сарайында коклернинъ ордусына ибадет эте эди (4Пад 21:5; 2Тар 33:3). Ёшия падиша путперестликни лягъу эткенине бакъмадан, (4Пад 23:4 ве сонъ.,11), Йирмея ве Ехезкель де Й.ларгъа ве Кунешке

ибадет этювге кяршы курештилер (Йрм 8:2; 19:13; Ехез 8:16). Й.ларгъа ибадетнен сыкъы багълы олгъан Й.ларгъа бакъып фал ачмакъ Вавилонда пек кениш даркъалгъан эди (Дан 2:27; 4:4; 5:11). Лякин Рабби бир кере Й.ны ишлеткен, шаркъ акъсакъалларына Месихнинъ догъувы акъкъында хабер эткен эди (Мт 2:2). Рабининъ махсус судундан эвель Й.лар сѣнемек кереклер (Ехез 32:7; Ёэль 2:10; 3:15). Иса да экинджи келишининъ огюнден оладжакъ аляметлернинъ арасында Й.ларны аныгъан эди (Мт 24:29; Лк 21:25); Сырларнынъ ачылувы китабында да заманларнынъ сонъунда оладжакъ кяинат фелякетлери акъкъында айтыла (Сыр 6:13; 8:12; 12:4; тень. Дан 8:10). Къыя лаф оларакъ, Месих акъкъында Якъуптан чыкъкъан Й. деп айтыла (Сай 24:17), акъикъяткъа чевиргенлер акъкъында исе кок къуббесинде парылдагъан Й.лар дениле (Дан 12:3).

Эюп 22:12: «Алла коклерден юксек дегильми? Йылдызларгъа бакъ, не къадар юксектелер!»

ЙЫМЫРТА — рус. Яйцо.

М.К.та Й. аш махсулатлары арасында аныыла (Лк 11:12 в.б.), амма Й.нынъ акъы етерли дереджеде леззетли дегиль, деп язылгъан (Эюп 6:6). Й. къозлагъан къушлар айрыджа имае этиле эди (Текр 22:6). Байлыкъны акъсыз ёлнен къолуна кирсеткен ве оны насыл масраф этеджегини бильмеген адам озю къозламагъан Й.ларнынъ устюнде отургъан кекликнен къыяслана (Йрм 17:11).

Еш 10:14: «Теректеки къуш ювасыны дайын, халкъларнынъ зенгинликлерини къолай таптым, ювадан йымырта алгъан киби, озюме бутюн топракъларны алдым. Къанат къыбырдаткъан, агъыз ачкъан, „ин“ деген кимсе олмады».

ЙЫР — рус. Песня.

Исраильде халкъ байрамлары чокъусы алларда йырларнен берабер олгъан. Амма Й.ларнынъ толу метинлери бизге сынъырлангъан микъдарда етип кельди (2Пад 1:19-27). Й.ларны тойларда (Йрм 25:10) ве байрам вакътында йырлагъанлар (Ам 6:5). Падишанынъ сарайында иджра

этов ихтимал эр кунь япылган эглендже эди (2Пад 19:35). Й. ве чалгынен ёлгъа чыкъкъан достларны озгъаргъанлар (Баш 31:27), ве гъалебе къазанып, эвге къайткъан аскерлерни къаршылагъанлар (1Пад 18:6,7). Къуванч (Икм 25:20; Ехез 33:32) ве сатирик Й.лар анъыла (Збр 68:13; Агъл 3:63); Ешя ороспу акъкъында Й.дан бир къач сатыр кетире (Еш 23:15,16). Исраиллилернинъ лирик Й.лары акъкъында Сулейманнынъ энъ яхшы йырындан фикир этмек мумкюн. Къую къазгъан (Сай 21:17,18) я да юзюм эзген (Йрм 48:33) ишчилер йырлагъан Й.лар да бар эди. Ольгенлер акъкъында такъмакълап, матем агълав йырларыны иджра эте эдилер (2Пад 3:33,34; 2Тар 35:25). М.К.таки энъ къадимий Й. имансыз адамларнынъ шефкъатсыз зорбалыгыны макътап иджра эткен Ламехнинъ макътанчакъ Й.ыдыр (Баш 4:23,24). Мусанынъ (Чыкъ 15:1-9) ве Деворанынъ гъалебе Й.лары исе (Къад 5), аксине, бугуньки куньгедже сакъланып къалгъан Исраиль ядикярлыкъларнынъ эксериети киби улу ве юксек рухлы.

1Тар 16:23: «Эй, бутюн дюнья, РАББИге йырлар йырланъыз, Онынъ къуртарувыны кунь-куньден илян этинъыз!»

К

КЕВШЕКНИ КЕВШЕГЕН АЙВАНЛАР — рус. **Жвачные (животные).**

Э.В.теки Къанун «туякълары болюнген» айванларны эял деп сая эди; оларнынъ этини ашамагъа мумкюн эди (Лев 11:3 в.и.; Текр 14:6). К.К.А.дан деве, ер тавшаны ве къоян истисна эдилер, чюнки олар кевшекни кевшейлер, амма оларнынъ туякълары экиге болюнмеген. Бу айванларнынъ этини ашамакъ, джесетлерине токъунмакъ да ясакъ эди. *Текр 14:6-7:* «Туякълары болюнген, я да экиге айырылгъан ве кевшекни кевшеген айванларнынъ эписини ашангъыз. Лякин кевшекни кевшеген ве туякълары экиге болюнген айванлардан мына буларны ашамангъыз: дени, тавшанны ве къая къоянны».

КЕЛЬМЕШЕК — рус. **Пришелец.**

1. Исраиль джемиетининъ теркибине исраиллилернен бербер «кельмешеклер» де кире эдилер (Чыкъ 12:19; Лев 16:29; Сай 9:14), олар исраиллилер арасында яшап, бирде-бир несиль башынынъ имаассинде эдилер. Олар Алла сайлагъан халкънынъ адетлерини кутъмеге сёз берип, муайен акълар иле файдалана эдилер. Оларгъа «кельмешеклер» ве «вакътынджа яшагъан адамлар» дей эдилер (Сай 35:15); «зальмыкъ этмеге ве хорламагъа» ясакъ эди (Чыкъ 22:21). Рабби-Таала К.ни севгени ичюн, оларны, кечмиште «Мысыр топрагъындаки ят адамлар» олгъан (Текр 10:18 в.и.) исраиллилер де севмеге борджлу эдилер. К.ге нисбетен мераметли олмакъ кереклиги Къанунда дефаларджа ангъыла (Текр 14:29; 16:11,14; 26:11).

К.ни «адалетсиз» суд этмеге ясакъ эди (Текр 24:17; 27:19). К.лер азиз халкъкъа аит олмасалар да (Текр 14:21), оларнынъ чокъусы исраиллиернен тень акъларгъа саип эдилер (Лев 24:22). Исраиллиерге К.нинъ къызларына эвленмеге ясакъ этильсе де, олар эвлене эдилер (Текр 21:10 в.и.; Къад 14:1 в.и.; Узеир 9:1 в.и.; 10:2). К. исраиллиернен берабер Къанунны динълев мерасиминде иштирак этмеге борджлу эдилер (Текр 31:12). Олар Алла ве Онынъ халкъы анылашмасына къошулып (Текр 29:9-12), Исраиль джемиетине тек сюннет этильген сонъ къабул этиле эдилер (Чыкъ 12:48). К. левийлиер, етимлер ве тул къадынларынен берабер учъ йылда бир, онда бир пайыны ала эдилер (Текр 26:12). Ондан гъайры оларнынъ Афталар ве Чалашлар Байрамларында иштирак этмеге акълары бар эди (Текр 16:11). Оларгъа путперест олмагъа (Лев 20:2), пис ишлерни япмагъа (Лев 18:26), къан ашамагъа (Лев 17:10), джумаэртеси куню ишлемеге (Чыкъ 20:10; 23:12) ве Песах Байрамында маялы пите ашамагъа (Чыкъ 12:19) ясакъ этиле эди. Исраиллиер киби, К. Одеме Куню аштан-судан вазгечмек (Лев 16:29), япкъан хаталары ичюн багъышлав сорамакъ ве Рабби-Гаалыны яманламамакъ (Лев 24:16; Сай 15:26-31) керек эдилер. Оларгъа Раббиге къурбан чалмагъа изин бериле эди (Лев 17:8). Сюннет этильмегендже, К.ке Песах Байрамында иштирак этмеге ясакъ эди, амма сюннет этильген сонъ, онынъ, еудийлернен берабер, диний хызметлерде иштирак этмеге акъкъы пейда ола эди.

II. «Кельмешек» сёзю Я.В.те иманлы адамнынъ ер юзюндеки яшайышына нисбетен къуллана (1Пётр 1:1; 2:11; Еуд 11:13). Эр бир месихчининъ акъикъий ветаны колердедир (Флп 3:20; Еуд 13:14); бу дюньяда яшагъан месихчи онынъ душманлыгъыны ис эте. Алланынъ халкъы теркибине Иса Месихке иман вастасынен кирген путперестлер энди К. дегиль де, Рабби джемиетинен тень акълары олгъан азалардыр (Эф 2:19).

Лев 19:10: «Багъынъызда эр бир юзюм салкъымыны джыймангъыз, ерге тюшкен юзюм данелерини топламангъыз. Буны фукъарелерге ве кельмешеклерге къалдырынгъыз. Мен — РАББИМ, сизинъ Аллангъыз».

КЁРЛУКЪ

Бакъ.: *Хасталькъ.*

КЕРУВЛАР — рус. Херувимы.

Еуд. *керувим, керув* сёзюнинъ чокълукъ сайысыдыр.

1) Керувларны М.К.та къалгъан мелеклерден айырмакъ керек. Эгер Алланынъ «хаберджилери» олгъан мелеклерге чешит вазифелер берильсе (Баш 28:12; 32:1; Къад 2:1-4; 3бр 90:11; Мт 18:10; Фаал 12:7-10; Еуд 1:4 в.и.), К. исе башта бир Алланынъ Озю бутюн улулыгъында пейда олгъан ерде мейдангъа чыкъалар (тень. Чыкъ 25:17-21; 3бр 79:2; 98:1; Ехез 1; 10 в.б.). К. акъкъында ильк кере Баш 3:24-те айтыла, анда Алла оларгъа омюр тереги ве Эдем багъчасыны къаравулламагъа эмир бере. К.нынъ бунъа ошагъан тимсаль ролю Чыкъ 25:17-22-де. К. Васиет Сандыгъынынъ къору-йыджылары оларакъ, айны заманда Раббининъ козьге корюнмеген тахтынынъ козьге корюнген темель вазифесини беджерелер (1Пад 4:4; 2Пад 6:2; 3бр 79:2; 98:1 в.б.). 2) Эр вакъыт инсан къыяфетинде корюнген мелеклерден фаркълы оларакъ, К. даима учкъан махлюкълар оларакъ тасвирленелер. Ниает, Ехезкельнинъ руясында тек олар тасвирленелер, ве бу, адам къыяфетли олгъан, бузав аякъларына ошагъан аякълар устюнде тим-тик юрген, адам къоллары ве беденини къапаткъан дёрт къанатлы джанлы махлюкътыр. Энь шашыртыджы хусусиети исе — эр бир керувнынъ дёрт бети (адам, арслан, бузав ве къартал бетлери) олгъаныдыр (Ехез 1:4 в.и.). Ехез 41:19-да тек эки: адам бети ве арслан къыяфети олгъаны, бесе-белли, ойматджылар дёрт бетини де бир тарафкъа бакъсын деп тасвирлемеге чаре тапамагъанларыдыр. К.нынъ беденлери, аркъалары, эллери ве къанатлары «козьлернен толу эди» (Ехез 10:12). Васиет Сандыгъы, Чадыр ве Сулейман къургъан Алланынъ Сарайында К.нынъ тасвирленмеси акъкъында малюмат о къадар аз ки, оларнынъ къыяфети, я да ишбу къыяфетнинъ Ехезкельнинъ тасвирленмесине уйгун кельгени акъкъында аныкъ тасавур этмеге имкян ёкъ. Тек Сарайнынъ

Энь Мукъаддес Еринде ерлешкен К.нынъ кыяфети акъкъында малюмат бар (3Пад 6:23-27; 2Тар 3:10-13). Оларнынъ юксеклиги къарарнен 5 метр эди, озь ачыкъ къанатларынен олар бири-бирине ве Мескеннинъ диварларына токъуна эдилер. Бугунъ К.ны чокъусынен, неден асыл олгъанлары белли олмагъан (*курубу*), къанатлы махлюкълар киби тасавур этелер. Оларнынъ филь тишинден япылгъан эйкельчиклерини Месопотамия, Фелестинде ве Суриедде кечирильген къазма ишлери вакътында тапалар. 3) Ехезкель пейгъамбернинъ руясында К. дёрт джанлы копчеклер иле Раббининъ арабасыны тешкиль этелер (Ехез 1). К. ерден ерге ташылгъан Васиет Сандыгъынынъ къапагъында ерлеше эдилер (Чыкъ 25:17-22), ве оларнынъ узери-не Рабби отура эди (1Пад 4:4; 2Пад 6:2; 4Пад 19:15; тень. Сай 7:89). 1Тар 28:18-де Сулейман Сарайынынъ алтын К.ы да «араба» киби бельгиленген, Давут исе, Рабби устьлеринде учып кетти, дей (2Пад 22:11; 3б 17:11). К. — ер юзюнде Алла олгъанынынъ шаатларыдыр, ве Чадыр ве Сарайнынъ зийнетленмесинде оларнынъ ресимлери тамам буны аныламагъа ярдым этелер (Чыкъ 26:1,31; 36:8,35; 3Пад 6:29,32,35; 7:9,36; 2Тар 3:7,14; Ехез 41:18-20,25). Юханнынъ руяларында Рабби тахтынынъ янында даа бир кере дёрт «кок айванлар» расткеле (Сыр 4:6-8; 5:6), оларны да, бесе-белли, К. деп саймагъа мумкюн. 4) Баш 3:24-те К. Алла олмасынынъ шаатлары киби дегиль де, Онъа кеткен ёлда къаравулар сыфатында расткелелер, мында олар омюр терегине кеткен ёлны адамлардан къорчалай эдилер. 5) Ехез 28:13-19-да Тир падишасы Эдем багъчасында, Алланынъ азиз дагъында олып да, кибарлыгъы ичюн къувалангъан керувнен кыяслана. Тариф этиджилер бу вакъиада Иблиснинъ авдарылмасыны корелер.

Баш 3:24: «Адамны къувалагъан сонъ, Эдем багъчасынынъ янындаки, шаркътаки омюр терегине алып баргъан ёлны къорчаламакъ ичюн, Керувларны ве эписи тарафларгъа ургъан атешли кылычны кыйды».

Д.б.: Мелек.

КЕСЕРТКИ — рус. **Ящерица.**

Lacertidae. Фелестинде Клер эр ерде расткеле. Оларнын бир кыч чешити белли. Э.В. К.ни арам айван, деп сая (Лев 11:29 в.и.). Лев 11:30-да бойле махлюклар косьтериле: 1) ЛЕТАА дегенде, ихтимал, ашератлы сыйрекленген геккон (*Platydactylus muralis*) козьде тутула. 2) ХАМЕЛЕОН (еуд. *коах*), ихтимал, Нил вараныдыр (*Varanus niloticus*). Онын узунлыгы 2 метрден зияде, эсмери ренкте ола, (кьюю зейтюн туюнден кьаралы-ешиль туюнедже), аркьасында сырларнен ерлешкен сары леке-лери бар эди. Эксериетнен Шималий Африкада расткеле. 3) ХОМЕТ — бу башкьа, толусынен белли олмагьан кесерткилернин чешити, ихтимал, *Chalcides sepioides* — кучюк, индже аякьлы, йылангьа ошагьан бир махлюкь. 4) КЕСЕРТКИ (еуд. *цав*), ихтимал, *Uromastix spinipes*, от ашагьан буюк сыйрекленген махлюкь.

Лев 11:29: «Ер юзюнде огьул чькьаргьан махлюкьлардан булар сиз ичюн арамдыр: кёр сычан, сычан, кесертки ве онын сою, геккон, варан, саламандра ве хамелеон».

КЕФИЛЬ — рус. **Поручительство, поручитель.**

Э.В.те сыкь-сыкь К. акькьында айтыла; Сулейманнын Икметли сёзлери башкьасы ичюн К. олмакьтан кьатты тенбиелейлер (Икм 6:1-5; 11:15; 20:16; 22:26 в.б.). Кьол тутып пекитильген эр бир К. ихтимал (Икм 17:18), эки тараф ичюн де бутюнлей ишанчлы олмаз, чюнки озь келеджегини бильмек, адамнын кьолунда дегиль. Тек Алла акьикьаттан да Кефиль ола биле. Амма эп бир адам мухтадж олгьангьа ве ярдым сорагьангьа ярдым этмеге борджлу.

Икм 11:15: «Ябанджы адам ичюн кефиль олгьан адам озюне зарар кетире, „Келиштик!“ демектен кьачынгьан адам исе эсен-аман яшар».

КИНАЕЛИ ИКЯЕ — рус. **Притча.**

Кеньлешкен кьыяславдыр, о, эр вакьыт тапмаджа, тасавур этиов усуллары кьууллана. Еудийлернин адетинде тек акьыл огреткен кьыскьа икяе дегиль де, аталар сёзлери, айтымлар, тапмаджалар, кьанатлы сёзлер, икметли

сёзлер, аллегорияларгъа да «кинаели икяе» дей эдилер. Кинаели икяени анъламакъ ичюн башыны чалыштырмакъ керек. Кинаели икяелер Шаркъта кенъ даркъалгъан эди. Оларны уйдургъан ве анълагъан адамларгъа «икметли» дей эдилер.

Мт 13:35: «Агъзымны ачып, кинаели икяелерни айтарым, дюнья яратылгъандан берли гизли сырларны анълатаджагъым».

Д.б.: Икяе.

КИРАГЪА АЛЫНГЪАН

Бакъ.: Ыргъат.

КОГЕМ

Бакъ.: Тикен.

КОЙ — рус. Селение, село.

Еуд. *хацер* («азбар»), кечче *кефар*; сахра къумлары ве кийик айванлардан къорчаламакъ ичюн таш уймеси я да тикенли къоранен къапалы, эали яшагъан ер (базыда чадырлар къасабасы). Койлернинъ этрафы адет узьре къале диварларынен сарылмай эди. К.нинъ къурулушы белли бир ерлешювни козьде тута эди. Сиясий, медений, икътисадий мунасебетлерде ве махкеме джержяны ве мудафаа меселелеринде койлер шеэрлерге багълы эдилер. Бойледже, шеэр «ана», (тень. 2Пад 20:19; юн. *метрополис*), койлер ве кучюк шеэрчиклер исе «къызлар», деп адландырыла эди (Збр 47:12). Еудийлер эсирликтен къайткъан сонъ, шеэр ве кой арасындаки фаркълар азлашты ве эсасен идаре меселелеринен багълы эди (тень. юн. *комполейс* в Мк 1:38). Юн. сёзю *аерос* бир къач айры азбарны бильдире, *комэ* сёзю исе — озюнинъ кою.

Сай 21:25: «Исраиллилер эписи андаки шеэрлерни запт этти. Сонъ олар аморлыларнынъ эписи шеэрлеринде, Хешбон шеэринде ве этрафындаки койлерде яшамагъа башлады».

КОК ПАДИШАЛЫГЪЫ

Бакъ.: Аланынъ Падишалыгъы.

КОКЛЕР — рус. Небо, небеса.

М.К.та еуд. *шамайим*, юн. *уранос* киби, корюнген ве корюнмеген К.ни аңлата.

I. К. ве ер берабер аңылгъанда, корюнген, Алла яраткъан дюнъянынъ бутюнлигини аңлата (Баш 1:1; Збр 72:25; 120:2). К. Э.В.те ер юзюнде тарттырылгъан буюк чалаш сыфатында бакъыла (Збр 103:2; Еш 40:22 в.и.), Къыямет куню о «эльязма» киби букленеджек (Еш 34:4; Сыр 6:13 в.и.). Шунынънен берабер, даа бир аңлам бар, онъа коре К. — буллюр къуббеге ошай (Ехез 1:22), кузгю (Эюп 37:18) я да темиз сапфирден (Чык 24:10) япылгъан киби. Бу къуббе тиреме диреклер устюнде киби энъ юксек дагъларда ерлешкен (Эюп 26:11). Онынъ араба къапусы, къапулары (Баш 28:17; Збр 78:23) ве пенджерелери бар (Баш 7:11; 8:2; 4Пад 7:2, 19; Еш 24:18); олар аркъалы Рабби ягъмур, къар, бурчакъ, яшын (Эюп 38:25) ве Озюнинъ мераметини ёллай (Мал 3:10). Андан кок маннасы ерге ягъдырылды (Збр 77:23 в.и.). К.ге коре кунеш ве йылдызлар озь ёлларыны ачалар (Баш 15:5; Ехо 10:13; Эюп 9:9 в.б.). Къушлар учкъан ава мейданы да коклерге аит (Баш 1:26; Мт 6:26 в.и.). Бир куню К., ер киби, озь яшайышыны токътатаджакъ (Збр 101:26 в.и.; Еш 51:6; Мт 24:35), янъы бир яратувгъа ерини береджек (Еш 65:17; 2Пётр 3:10,13).

II. 1) К.ни Алланынъ яшагъан ери деп сайгъан М.К. (Збр 2:4; 13:2; 113:11; Еш 63:15; Мт 6:9), кокке — «Раббининъ тахты», ерге — «Онынъ аякъ баскъан ери», дей (Еш 66:1; Мт 5:34 в.и.; 23:22; Фаал 7:49). Алланынъ эр ерде олгъаны адамнынъ бошлукъ акъкъында тасавурыны ёкъ эте (3Пад 8:27; Збр 138:7 в.и.), лякин корюнген К. адамнынъ тасавурында корюнмеген К.нинъ сымасы киби тасдыкъ этиле (Кол 1:16). Мелеклернинъ (Баш 18:2; Ехо 5:13) ве тирильген Исанынъ (Юх 20:19,26) келюви акъкъындаки хаберлер Алланынъ коклери бизим маддий дюнъямызнен алякъада олгъаныны косътере. (Исанынъ къыяфети денъишкен вакъытта Оны кольгесинен къапаткъан булутны, эм де Иса котерильген вакъытта Оны шегиртлерининъ козылеринден къапаткъан

булутны кыяслангыз, Мт 17:5; Фаал 1:9.) К. озюнинъ бар олганынен башкъа, корюнген коклерден фаркълы. Мында, адам корьген дюньягъа къаршы, Алланынъ корюнге ден дюньясы бар. 2) Алланынъ яшагъан ери — Месихнинъ эбедий ветаныдыр. О, коктен тюшти (Юх 3:13,31) ве тирильген сонъ анда да къайтты (Мк 16:19; Лк 24:51; Фаал 1:9 в.и.). О, Алланынъ онъ тарафында отура (Мк 16:19; Еуд 1:3) ве бир кунъ кене ер юзюне келеджек (Мт 24:30; Фаал 1:11; 1Тес 4:16; Сыр 1:7). 3) К. мелеклернинъ де яшагъан ери (Мт 18:10; Сыр 7:11; 15:5 в.и.); Шейтан исе К.ден къувып чыкъарылды (Лк 10:18; Сыр 12:7-9). 4) К. бир вакыт къуртулыш тапкъанларнынъ, коклерде адлары язылгъанларнынъ яшагъан ери оладжакъ (Юх 14:2-4; 17:24; 1Тес 4:17; Сыр 7:9-17; Лк 10:20; Еуд 12:23). Бу ерде олар яшайджакълар (Флп 3:20), бу ерде оларнынъ хазинелери (Мт 6:20), оларнынъ мукъяфаты (Мт 5:12) ве оларнынъ мирасы да бар (1Пётр 1:4). М.К. бу ерни шурет ери, деп тюшюне (Еуд 2:10), бу ерде мукеммеллик ве гузеллик укюм этеджеклер (Сыр 21:1 — 22:5). Яшайыш (1Тим 4:8), Аллагъа хызмет (Сыр 22:3), Аллагъа ибадет (Сыр 5:9-14; 11:15-18; 12:10 в.и.) ве шурет (2Кор 4:17) эбедий оладжакъ.

III. Э.В.теки еудийлернинъ фикирлерине коре, бир къач кок бошлугъы бар экен (еуд. *шамайим* — теклик олмагъанда, чокълукъта); сонъ иудаизмде оларнынъ еди данеси косьтерильди. Шу коклер саны акъкъында М.К.та айтылмагъан; Павел тек «учюнджи кок» акъкъында айта (2Кор 12:2-4). Еудийлерге мектюбинде «коклерден юксек котерильген» Месих «коклердеки тахтынъ онъ тарафында отурды» (Еуд 7:26; 8:1), айтылгъанындан гъайры, даа О, улу баш руханий олып, «коклерден кечти» (Еуд 4:14) ве «бизлер ичюн Алланынъ алдына, коклерге кирип котерильди» (Еуд 9:24).

IV. Я.В.те «кок» сёзю «коктеки Алла» я да «коктен (Озюни косьтерген) Алла» манасында да къулланыла (Мт 21:25; Мк 11:30; Лк 15:18).

Збр 113:24: «Коклернинъ коклери — РАББИнинъдир, амма ерни О, инсан огууларына берген».

КОЛЬГЕ

Бакъ.: *Талда.*

КОМЮР — рус. Уголь, уголья.

I. М.К.та К. манасында чокбусы алларда агъач К. бериле (Еш 44:19; Икм 26:21). Ливанда К. тутумлары олгъанына бакъмадан, къадимий Фелестинде таш К. къулланылгъаны акъкъында ич бир делиль ёкъ. Орман ёкълугы себебинден, агъач К.ни чалы-чырпыны якъып япа эдилер (Збр 119:4). Оны къызынмакъ (Еш 47:14; Йрм 36:22; Юх 18:18), аш пиширмек, отъмек пиширмек ве эт къавурмакъ (Еш 44:19; Ехез 24:11), эм де къокъулы отларны якъмакъ (Лев 16:12) ве маденлерни дёгмек ичюн къуллана эдиллер (Еш 44:12; 54:16). Лякин адет узьре, исраиллилер чалы-чырпы, олю одун, къуру осюмликлер ве кубрени якъа эдилер (Збр 57:10; Джем 7:6; Еш 44:15; Ехез 4:12,15; 15:2,4,6; Мт 6:30). Еш 6:6-да, ихтимал, янаяткъан К. акъкъында дегиль, отъмек ве башкъа ашларны пиширмек ве къавурмакъ ичюн къыздырылгъан ташлар акъкъында айтыладыр. Бойле таштан, пиширильген питенинъ еудий ады пейда олды.

II. «Атешли комюр» ибареси М.К.та сыкъ-сыкъ кочъме маанада да къулланыла. Алланынъ укюмдар сыфатында киришюви К.нинъ сыджагъынен къыяслана (2Пад 22:9,13; Збр 17:9,13 в.и.; 139:11). Эюп 41:13-те сув айгъырынынъ «комюрлерни туташтыргъан» нефеси акъкъында айтыла. Ехезкель, онынъ чагъырылувына къошулгъан тюшюнде, керуварны алевленип янгъан К.нен къыяслай ве керуварлар арасында янаяткъан К.ни коре (Ехез 1:13; 10:2). Ким душманына яхшылыкъ япса «башына янгъан куллерни топлай» (Икм 25:22; Рим 12:20).

2Пад 22:13: «Онынъ огюнде йылтырагъан нур джайылды, Ондан эр шей комюр киби аевленди».

КОМЮР ТАБАГЪЫ — рус. Угольница, кадельница, кадило.

Еуд. *махта* я да *миктерет*. К.т. адет узьре саплы тавагъа ошагъан тегиз маден эшьялары киби ола эди. Олар Чадырда ве Сарайда тютетильген къурбан мерасиминде къулланылгъан (Чыкъ 27:3; 38:3; Сай 4:14; 16:6,17 в.и.,

37-39,46; 4Пад 25:15; 2Тар 26:19; Ехез 8:11). Янаяткъан комюрнен толдурылгъан комюр табакъларында тютетилген къурбанларны якъа эдилер (Лев 10:1; 16:12). Сулейманнынъ Сарайы вакътында комюр табакълары алтындан япылгъан эди (3Пад 7:50; 2Тар 4:22); олар м.э. 586 с. вавилонлылар Ерусалимни басып алып, виран эткен вакътында, Сарай эшьяларынен берабер анъыла (Йрм 52:19).

Сай 16:17: «Эр кес озь комюр табагъыны алып, ичине къо-къулы отлар къойсун, ве эр кес озь комюр табагъыны РАББИнинъ огюне кетирсин».

КОПЕК — рус. Собака, пёс.

I. ДОГЪРУ МАНА. 1) М.К.та эвсиз К.лер анъыла (еуд. *кэ-лев*; юн. *кюон*), олар аш къыдырып долашып юрелер (Збр 58:7,15), ташлангъан эр шейни алалар (Чыкъ 22:31). М.К.та олар олюлерни ашагъанлары акъкъында айтыла (3Пад 14:11; 16:4; 4Пад 9:36); олар Лазарнынъ къотурларыны ялагъанда, онынъ яры олю олгъаныны косътере (Лк 16:21). М.К.нынъ девринде, эвсиз копеклернен берабер, ав ве бекчи К.лер олгъан, оларны эв айванлары сыфатында бакъкъанлар (бакъ. Еш 56:10; Мт 15:26).

II. КОЧЪМЕ МАНА. Израиллилер ичюн К. арамлыкъ тимсали, энъ нефретли шей эди. «Копек» сёзю акъаретли сайыла (1Пад 24:15; 2Пад 9:8; 16:9), оны даа озюни ашаламакъ ичюн айтмагъа мумкюн эди (1Пад 17:43; 4Пад 8:13; Джем 9:4). Къозуны тевбе этмейип къурбан чалгъан адам Раббининъ алдында «копекнинъ бойнуны кыргъан»гъа ошай (Еш 66:3). К. ороспулыкъ ве ахлякъсызлыкъ тимсали эди (Сыр 22:15; Текр 23:18). Беден истеклерине бойсунгъан ве ялан оджаларгъа да копек, дей эдилер (Флп 3:2; 2Пётр 2:22; тенъ. Икм 26:11).

Икм 26:11: «Къускъагъына къайткъан копек киби, ахмакълыгъында инатлангъан акъылсыз адам да ойледир».

КОРЮНИШ (син. Тюш; келюв) — рус. Явление.

1) Адет узьре бу сёзнинъ манасы адам къабул эткен адисени анълата. Амма базада, К. тек ички тасавургъа саип олгъан джерьянларны назарда тута, мес., тюшлер я

да руюларны (1Пад 3:5; Дан 8:1; Фаал 16:9). Алланынъ Падишалыгы ичюн муим олгъан вакъытта, Рабби, Озо сайлагъан халкъынынъ иманыны къавийлештирмек ичюн, оларгъа кок дюньясыны якъынлаштыра эди (Баш 18:1; Къад 6:12; 13:3; Мт 17:3). Бойле К.лерге, мелек къыяфетинде Алланынъ К.и кире, эм де табиат К.лери (Баш 18:1; 32:2; Чыкъ 19:16; 20:18; 24:17; Сай 22:32; Ехо 5:13-15; Мт 28:2; Мк 1:13; 16:5; Лк 1:11; 22:43; Фаал 12:7-11). Раббининъ Шурети Израиль халкъына булутлар ве атеш ичинде де корюнген эди (Чыкъ 16:10; Лев 9:23,24 в.б.). 2) Э.В.те Раббининъ К.и акъкъында ваделер къысмен Исада я да толусынен Иса Месихнинъ экинджи кере келеджек куню беджериледжек (Збр 93:1; 101:17; Еш 60:2; Зек 9:14; Мал 3:2). Алланынъ Огълу бу дюньягъа адам сыфатында кельди (2Тим 1:10; 1Юх 1:2; 3:8; Еуд 9:26). Тирильген сонъ О, тек мелеклерге дегиль, Озь эльчилерине де кельди (1Тим 3:16; Фаал 13:31; 9:17; 26:16,19; 1Кор 15:1-8). Вакъытнынъ сонъунда О, Алланынъ Шуретинде келеджек (Мт 24:30; 2Тес 1:10; 1Пётр 5:4; Еуд 9:28); бу К. иманлыларны къуртараджакъ ве имансызларны ёкъ этеджек (2Тес 2:8; 1Тим 6:14; 2Тим 4:1; Тит 2:13).

Д.б.: Рую; Тюш.

КОРЮШОВ ЧАДЫРЫ — рус. Скиния собрания.

Бакъ.: Мескен.

Чыкъ 27:21: «Харун ве онынъ огъуллары Корюшков Чадырында, Шаатлыкъ Сандыгыны сакълагъан перденинъ огюнде, РАББИнинъ огюнде къандильни акъшамдан сабагъадже якъсынлар. Бу израиллилерге ве оларнынъ эвлятларына эбедий низамнамедир».

КОШЕ — рус. Угол.

Бир шейни сакъламакъ ичюн я да сакъланмагъа мумкюн олгъан шахсий ер. Месея, къавгъаджы апайынынъ янында олмагъа истемеген акъай, таваннынъ К.синде яшай (Икм 21:9; 25:24). Амма Месихнинъ хызмети, олюми ве тирилуви киби вакъиалар К.де олмагъан (Фаал 26:26), Онынъ къуртарув джесарети эписи халкъларгъа корюнемек ве огретильмек керек (тень. Мт 28:19).

Икм 21:9: «Таваннынъ бир кошечигинде отурмакъ къав-
гъаджы апаинен эвде яшамакътан яхшыдыр».

КУБРЕ — *рус. Навоз.*

Къадимий вакытлардан берли эв айванларынынъ К.си тарлаларда къулланылгъан, къурутылгъан деве ве сыгъыр К.си исе якъарлыкъ сыфатында ишлетильген (Ехез 4:15). М.К.та «К.» сёзю, бойсундырмакъ, акъарет-лемек акъкъында лаф кеткенде, кочъме манада къулланыла («тарладаки кубре киби», 4Пад 9:37; Йрм 9:22), я да файдасызлыкъ (Лк 14:35). Еш 25:10-да эджнебийлер тарафындан запт этильген Моав «кубре астында къалгъан» тобаннен къыяслана. Гуна ичюн къурбан кетирюв тевсиелери арасында, къурбан къалымтыларыны орду-дан тыш ерде якъмагъа керек, деген эмир бар (Чыкъ 29:14; Лев 4:11 в.и.), анда адам аджети акъкъында да айтыла (Текр 23:12-14). Шунынъ ичюн, эр бир бинаны «пусюр ер»ге чевирилюви насыл намуссызлыкъ олгъаны ангълашыла (4Пад 10:27) ве пейгъамбернинъ, оларнынъ гуналары ичюн бетлерине «кубре сачаджагъы» акъкъында вадеси, руханийлерге насыл масхаралыкъ олгъаны беллидир (Мал 2:3). К. ичинде ятмакъ (1Пад 2:8; Збр 112:7; Агъл 4:5) адамнынъ буюк мухтаджлыгъы ве акъаретлигини косътере эди (тень. Еш 25:10).

Мал 2:3: «Мен сизинъ эвлятларынгъызны къувалайджагъым. Бетлерингъызге къурбанларнынъ кубресини, байрамларда къурбан чалынгъан айванларнынъ кубресини сачаджагъым. Сонъ сизни кубренен берабер котерип атаджакълар».

КУКЮРТ — *рус. Сера.*

Еуд. *гофрут*; юн. *тейон*; Иордан вадийинде ве Олю денгъиз ялысындаки бор ве киреч чёкюнти къаяларда сыджакъ К. чокъракълары ве К. къатламлары белли эди (биринджи невбетте Тиберияда ве Ярмукта). М.К.та К. эр вакыт Алланынъ укюминен багълы олып ангъыла (Содом ве Гомора: Баш 19:24; Лк 17:29; тенъ. Текр 29:23; Эдом: Еш 34:9; Ашшур: Еш 30:33; Гог: Ехез 38:22; динсизлер: Эюп 18:15; Збр 10:6). Сыр 9:17 в.и. К. дешетли джезаны

ангылата. Иблис ве онынъ ишдешлерининъ олюм джезасы ери атешли кукюрт озени сыфатында тасвирлене (Сыр 14:10; 19:20; 20:10; 21:8).

Баш 19:24-25: «РАББИ коктен Содом ве Гоморанынъ устюне атеш ве кукюртни ягъмур дайын ягъдырды ве эки шеэрни, бутюн дживарларны, бу шеэрлерде яшагъан бутюн сакинлерни, ер юзюнде олгъан бутюн осюмликлерни де кырып ёкъ этти».

КУМЮШ — рус. Серебро.

Еуд. *кэсэф*; юн. *аргирион*; алтындан сонъ энъ кыйметли маден (Текр 8:13; 17:17; 2Пад 21:4; 3Пад 20:3). Израилъге К.ни Офир (3Пад 10:22) ве Таршиштен кетире эдилер (Йрм 10:9; Ехез 27:12). М.К.та кумюш кульчесинден темиз маденни ириткенлери акъкъында сыкъ-сыкъ ангыла (тень. Эюп 28:1; Збр 11:7; 65:10; Икм 25:4; Ехез 22:18-22). Чекильген К.ни (Еш 46:6) төлев ве деньишов вастасы сыфатында къуллана эдилер (Баш 23:16; 37:28). Кумюш акъчалар тек Вавилон эсиринден сонъ пейда олдылар. К.тен безеклер (Баш 24:53; Чыкъ 3:22; Йыр 1:10), таджлар (Зек 6:11), чалгъы алетлери (Сай 10:2), къаделер (Баш 44:2) ве савутлар япа эдилер (Сай 7:13; Узеир 1:9). К.ни чокъ микъдарда Чадыр (Чыкъ 38:25-28), Сарай ве оларнынъ эшьяларыны япкъанда къулангъанлар (1Тар 28:14-17; 29:2-7). К.тен путларны (Збр 134:15; Еш 2:20) ве путперест ибадетханечиклерини япа эдилер (Фаал 19:24). Чокъусы алларда К.нен рухий ве коктеки эйликлерни къыяслай эдилер (Эюп 28:15; Збр 118:72; Икм 2:4; 3:14; 8:10; 10:20; 16:16; 22:1; 1Кор 3:12; 1Пётр 1:18).

Икм 3:13-14: «Икметке иришкен адам, англайышкъа саип олгъан адам не бахтлыдыр! Оны къазангъаны кумюш къазангъанындан яхшыдыр, онынъ келири алтындан олгъан келирден берекетлидир».

Д.б.: Акъча.

КУНЕС — рус. Солнце.

М.К.та К. — Алла яраткъан ве Онъа бойсунгъан куньдюз ярыгъыдыр (Баш 1:16; Збр 135:8; Йрм 31:35; Мт 5:45), Яратыджынынъ укюм бельгиси ве Онынъ шуретининъ

тасвири (Збр 83:12; Мт 17:2; Сыр 1:16). Рабби К.нинъ ёлуны бельгийей (Збр 73:16; 103:19; тенъ. Ехо 10:12-14; Эюп 9:7). Путперестликте кенъ даркълган К.ке табын- нув (4Пад 23:5,11; Ехез 8:16), Израиль халкъына ясакъ этильген эди (Текр 4:19). К. астында бу ер юзюнде аят кече (Джем 1:9; 2:11 в.б.). К.ке къуванмакъ (Джем 11:7 в.и.), К.ни коръмек (Джем 7:11) — бу ердеки аят- нынъ бахшышыдыр. К.нинъ догъувы ве баткъаны ва- къыт косътергичи сыфатында Къануннынъ тюрюлю къаи- делеринде муим роль ойнай (Чыкъ 22:2,3; Лев 22:7; Текр 16:6; 23:11), ерде олар шаркъ я да гъарпыны бильдире (Збр 49:1; 112:3; Мал 1:11). Алла укюм этеджек куню К. сёне- джек (Еш 13:10; 24:23; Ехез 32:7 в.и.; Ам 8:9; Ёэль 2:10,31; Мт 24:29; Сыр 6:12; 9:2; тенъ. Мт 27:45 ве пар.). Эр шей беджерильген сонъ, Алла Озю Озь халкъынынъ ярыгъы оладжакъ (Еш 60:19 в.и.; Сыр 21:23; 22:5).

Збр 18:5-6: «Алла кунеш ичюн анда мескен япты; кунеш, ниях одасындан киев киби, чыкъа, батыр киби, къу- ванып, озь месафесини чапып кече».

КУНЬ, КУНЬДЮЗ — рус. День (сутки).

I. Афта ве айнынъ бир къысмы олган суткалар. Израил- лилернинъ суткалары биринджи куннинъ кунеш отур- гъанындан башлап, айланыр куню онынъ отургъанына къадар узана эди (Чыкъ 12:18; Лев 23:32), яни екяне ва- къыт феза ичине гедже саатлери куньдюз саатлеринден эвель келе эдилер (къыяс. Дан 8:14 «акъшам ве саба»; къыяс. юн. сёзю *нюхтэмерон*, «gedже-куньдюз» — 24 саат). Афтанынъ куньлеринден тек единджиси — джу- маэртесининъ ады бар эди, къалган куньлер сыра но- мерасынен адлана эдилер (къыяс. Мк 16:2; Юх 20:19; Фаал 20:7).

II. Куннинъ саатлерге болюнмеси. Куннинъ саатлерге бо- люнмеси израиллилерде тек Вавилон эсирлигинден сонъ пейда ола; еуд. тильде о заман, вакъыт къысмы оларакъ саатни анылаткъан сёз даа ёкъ эди. Чокъусы алларда Э.В.теки заманда адамлар ичюн сутканынъ акъшам, саба ве уйлелик маалесине болюнмеси етерли эди (Збр 54:18).

III. Сутканынъ ярыкъ къысмы. «Сутка» манасынен берабер К. сёзю, геджеден фаркълы оларакъ, даа сутканынъ ярыкъ къысмыны анылата (Баш 31:39; Юх 9:4). 1Тес 5:5-те Павел эльчи джемиет азаларыны, озь талеле-рини ифадели шекильде, «куньдюзнинъ огъуллеры» деп адлай. Ондан гъайры, К. сёзю муайен бир вакъыт я да вакъыт къысмыны анылатмакъ ичюн де къулланыла: «кунь», «вакъыт», «куньлер», «заманлар» ве иляхре.

Юх 9:4: «Даа куньдюз олгъанда, Мени Ёллагъаннынъ иш-лерини япмакъ керекмиз. Гедже келеята, о вакъыт ич кимсе чалышып оламайджакъ».

КУНЬДЖЮЛИК — рус. Ревность.

Еуд. *кина*; юн. *дзелос*. I. Куньджю Алла. «Алла куньджю» ибареси Алла Озь макъсатларыны къатты ве кесен-кес беджергенини анылата (Чыкъ 20:5; 34:14; Текр 4:24; 5:9; Ехо 24:19; Нах 1:2). Озь Падишалыгъыны къур-гъан алда, О, гъайретнен душманларыны ёкъ эте (Еш 42:13; 59:17; 63:15; Юх 2:17). Онынъ куньджюлиги ве гъазабы (Ехез 36:5 в.и.) «путларгъа», даа догърусы путперестликке (Текр 32:16) ве Онынъ халкъы гуна-ларына къаршы олып, бутюн арам шейлерни ёкъ эте-джек (Ехез 5:13; 16:38, 42; 23:25; 38:19; Цеф 1:18; Зек 1:14; 8:2). Алланынъ К.лиги адамларны темиз этмеге, Онынъ падишалыгъыны пекитмеге ве къавийлештир-меге (Еш 9:7) ве Онынъ адыны шуретлемеге ярдым эте (Ехез 39:25).

II. Адамнынъ куньджюлиги. Адамнынъ К.лиги — джош-къунлыкъ косътерюви, чокъусы алларда гуналы ола (Йыр 8:6). Амма М.К.та федакяр К.лик ве яхшы иш-лерде К.лик (гъайрет) (Гал 4:18), Алланынъ шурети акъкъында К.лик белли (Збр 68:10; тень. Збр 118:139; Юх 2:17).

Ехез 38:19: «Гъазабымнынъ алеви янып, Мен куньджюли-гимде шойле дейим: шу куню Израиль топрагъында бу-юк бир ер тепренмеси оладжакъ».

КУФИОР СЁЗЛЕР

Бакъ.: Акъарет.

КУЧЬ (*син.* Къувет; къудрет) — *рус.* **Сила, мощь, могущество.**

«К.» сёзю тюрлю еуд. ве юн. сёзлерининь эсас манасындан гъайры, башкъа маналарыны да анылата: «мал-мулк алы», «къавийлик», «мухтешемлик», «къувет», «имае», «ярдым», «таяма», «къудрет» в.б. К. Алланынъ айырылмаз хусусиети ве Онынъ фаалиетине хас аляметидир. Тек Алла толусынен К.нинъ саибидир. О, Озь истегинен яраткъанларны, шу джумледен адамны да К.нен таминлей, я да марум эте.

I. Алланынъ К.ю М.К.та «сынъырсыз» деп адландырыла (2Кор 4:7; тень. Эф 1:19), чюнки о ердеки бутюн адамларнынъ кучюнден зиядедир. Алла буюк К.юнен кок ве ерни яратты (Йрм 32:17), ве бунынъ себебинден «О, корюнемсе де, Онынъ эбедий къудрети ве Онынъ Аллалыгъы» ачыкътан корюнип тура (Рим 1:20). Алланынъ К.ю Онынъ уюмлеринде (Чыкъ 9:16; Збр 20:14) ве Онынъ мераметли ярдымында корюне (Текр 4:37; 2Тар 25:8). К. — Алланынъ Озю (Мт 26:64), Онынъ Руху (Лк 1:35; 24:49) ве Къуванчлы Хаберининъ бельгилеринден бири (Рим 1:16; тень. Еуд 4:12). Шунынъ ичюн Алла К.юнинъ шуретлеви эр вакъыт Алланынъ шуретлевинен берабер ола (Эюп 37:23; Збр 64:7; 146:5; Мт 6:13; Сыр 4:11; 19:1 в.б.).

II. ИСА МЕСИХНИНЪ КУЧЮ. Ешая пейгъамбер аркъалы берильген вадени (Еш 9:6 в.и.), Къуванчлы Хабержи Лука да тасдыкълай: Месихтен «Раббининъ къувети» келе (Лк 5:17; тень. 6:19; Фаал 10:38). Павел Иса «Алланынъ къудретли Огълу» оларакъ ачылгъаны акъкъында (Рим 1:4), ве шимди бизим вазифемиз «Оны ве Онынъ тирилюв къудретини билъмек» (Флп 3:10), деп шаатлыкъ бере. Амма вакъытнынъ сонъунда ер юзюндеки бутюн къабилелер Инсан Огълунынъ «къудрет ве буюк шан-шурет иле» келеяткъаныны кореджеклер (Мт 24:30; Сыр 5:12 в.и.).

III. АЛЛАНЫНЪ КЪУДРЕТИ ИНСАНДА. Даа Зебурда айтылгъан: Алла инсан аятынынъ К.юдир (Збр 26:1), О, инсанны К.нен силялай (Збр 17:33), онынъ рухуна буюк К. бере (Збр 137:3). Олар не къадар зайыф олса да (ает 29; 2Кор 12:9 в.и.), «Раббиге ишангъанлар тазе

кучь аладжакъ» (Еш 40:31). Иса шегиртлерине бойле ваде берген: «Мукъадес Рух устюнъизге тюшкен сонъ, сиз кучь-къувет аладжакъсыз» (Фаал 1:8). Биринджи шейт Стефан «иман ве къудретке толгъан» адам деп адландырылгъан (Фаал 6:8). Фаал 9:22-де месихчилернинъ сабыкъ къувалайыджысы Павел акъкъында бойле айтыла: «Шаул исе эп къудретке кире эди»; о, озю ички денъишови акъкъында бойле дей: «Алла бизге къоркъакълыкъ рухуны дегиль, кучь-къувет рухуны берди» (2Тим 1:7). Алла К.юнинъ уфакъ къысмы бутюн иманлылар джемиетини агъа-къардаш севгиси, садыкълык ве джесаретли шаатлыкъ япмагъа кучь бермек мумкюн. Рабби, чокъ К.ю олмагъанына бакъмадан, Онынъ сёзюне садыкъ къалгъан ве Онынъ адыны инжар этмегенлерге эйилик бере (Сыр 3:8). Биз, дюньявий, вакътында ве ойле де ишанчсыз адам К.юне дегиль, бизде ич бир вакъыт олмагъан, амма дувамызгъа джевап олып, Алланынъ эйилиги ве ирадесинен бизге берильмек мумкюн олгъан Алланынъ К.юне ишанмакъ керекмиз.

Эюп 37:23: «Къудретли Алланы акъылымыз анъламаз. Онынъ кучю — буюк, суду — адалетли, догърулыгъы — сонъсуздыр. Ич бир адамны О, хорламаз».

КУЧЮКАСИЯ

Бакъ.: Асия.

Къ

КЪААРЪ

Бакъ.: Азанлар.

КЪАБААТ — рус. **Вина.**

М.К.къа коре, инсаннынъ ишлеген гуналары оны Алланынъ огюнде къабаатлы япалар. Бу Къ. адамны Алладан узақлаштыра. Гуналы олмакъ — Онынъ огюнде къабаатлы олмакътыр (Лк 13:1-5). Алланынъ эмирлерининъ бирисини бозгъан эр бири исе гуналы сайыла (Якъ 2:10). Адамларнынъ огюнде ич бир къабаат япмагъан адамны да тапмакъ мумкюн дегиль. Эр бир адам озь ишлери ичюн джевапкъардыр (Текр 24:16; 4Пад 14:6; Йрм 31:30; Ехез 18:4,20; 33:12 в.и.), эм адамларнынъ огюнде къабаатлы олсакъ, нетиджеде, бизлер Алланынъ огюнде къабаатлы оламыз. Азиз ве Тири Аллагъа мурджаат эткенде, адам озь къабаатыны толусынен анълай, Къ. не къадар терен олгъаныны огрене (Збр 50:6; Мт 6:12; Лк 15:18). Адамнынъ гуналарыны багъышлап, Алла онъа Озюнен субетлешмеге ёл ача. Шунынъ ичюн Иса Озь джаныны къурбан этип, чокътан-чокъларны къуртарды (Мт 20:28). О, джаныны бизим къабаатларымыз ичюн къурбан этти (Еш 53:4 в.и.).

Якъ 2:10: «Ким Къанунны толусынен беджерсе, амма тек бир шейде гуна япса, о, бутюн Къанунны бозгъан киби къабаатлы ола».

КЪАБААТСЫЗ (*син.* Къусурсыз) — рус. **Безвинный, невинный, непорочный.**

Къбаатсызлыкъ — ахлякый темизлик, гунасызлыкъ, ни-замлыкътыр. «Къбаатсыз» сёзюнен тюрлю еудий ве юнан сёзлери анылатыла. Алланынъ дюньягъа япкъан укюми вакътында, Нух къусурсыз олгъаны ичюн онынъ къорантасы къуртулды (Баш 6:9 в.и.). Алла къусурсызларны къорчалай ве сакълай (Икм 11:5,20). Инсафлыларнынъ къбаатсызлыкъгы имансыз адамларнынъ оларгъа къаршы нефретини чыкъара (Збр 63:5; Икм 29:10). Эписи месихчилерден гунасыз олмакъ талап этиле (2Пётр 3:14; Эф 1:4; Флп 2:15) ве биринджи невбетте — иманлылар джемиетининъ хызметчилеринден (1Тим 3:2; Тит 1:7). Иса Месихнинъ бутюнлей къбаатсызлыкъгы, Онъа дюнья гуналары ичюн одеме къурбаны олмагъа имкъан берди (Еуд 7:26; 9:14).

Икм 11:20: «Къара юрекли адамлардан РАББИ нефрет эте, ёллары къусурсыз адамлардан исе разы къала».

Д.б.: Къусурсыз.

КЪБАКЪБАШ (*син.* Ахмакъ) — *рус.* Рака.

Арам. *рака* — «ахмакъ», ихтимал, Я.В. девринде даркъалгъан акъарет этиюви. Иса тенбиелей ки, ким озь агъа-къардашына (иман къардашына) «къбакъ баш» айтса, Юксек Шуранынъ укюмине бериледжек, ким исе агъа-къардашына «акъылсыз къяфир» десе, джеэннем атешинде янаджакъ, дей (Мт 5:22). Агъа-къардашына себепсиз ачувлангъан адам да укюм этиледжек. Исанынъ бу сёзлерине ошагъан бир къач язы Олю денгиз эльязмаларында бар. Къумран джемиетинде «Велиарнынъ бутюн акъайлары» «эбедий атеш къаранлыкъгында» махкемеге бериледжек, бу джезаны «эписи интикъам эткенлер», я да «очъ алгъанлар» ерине кетиреджек, яни джезалайджы мелеклер я да Велиарнынъ озю. Къумран эльязмаларындан биринде, джемиет шурасы «имансызларны, япкъан ишлери ичюн джевапкъа тартмакъ керек», деп айтылгъан. Бу шуны косътере ки, Мт 5:22-де юн. сёзю *сюнедрион* еудий Юксек Шурасына тенъ олгъаны шарт дегиль; буны даа, Я.В.нинъ Сурие терджимесинде шу ерде «шура» акъкъында дегиль, «иманлылар джемиети» акъкъында айтылгъаны косътере. Бундан гъайры,

Игнатийнинъ мектюплеринде *сionedрион* сёзю биринджи невбетте эльчилернинъ даиресини, экинджи ден, иманлылар джемитининъ акъсакъалларыны анылата. Бойлеликнен, Иса къабаатлыны Юксек Шура тарафындан джезалануву акъкъында айткъанда, ихтимал Павел айткъан «Шейтангъа бермек» арекетини козьде тута эди (1Кор 5:3-5; 1Тим 1:20).

Мт 5:22: «Мен исе сизге айтам: ким агъа-къардашына кин тутса биле, махкемеде къабаатлы сайыладжакъ. Ким бирисине „къабакъ баш“ десе, Юксек Шура огюнде къабаатлы сайыладжакъ. Ким бирисине „акъылсыз къяфир“ десе, джеэннем атешине огърамагъа ляйыкъ оладжакъ».

КЪАДЕ (*син. Савут*) — *рус. Чаша.*

- 1) Къ. сёзю шекли ве буюклиги акъкъында пек аз малюмат сакъланып къалгъан, чешит-тюрлю савутларны бильдирген бир къач еудий сёзюнен анылатыла. Эксериетнен бу чамурдан ясалгъан савутлар эди, амма таш, агъач, тери, къыйметли маден, демир, тунч, джам ве чини де мальземе сыфатында къулланыла эди, Мысыр амелий санааты тесиринден исе, Къ. ясагъанда, паалы ташлар ве ренкли маденлерни къуллана эдилер. Ашшур мемлекетинде энъ меракълы шекиллери олгъан Къ.лер расткеле эди (мес., арслан башы шеклинде). Кечче юн. ве рим. тесири дуюла башлады. Израиллилер чамур Къ.лерни чельмек я да замбакъ чечеклери шеклинде япа эдилер (3Пад 7:26). Къ.лернинъ меснетлери, тюрлю къалынлыкъта аякълары, саплары ве къапакълары ола эди (Узеир 1:10).
- 2) Буюк савутны (еуд. *мизрак*), Мескенде ве Сарайда ибадет вакътында (Сай 4:14), къурбан ашы (Сай 7:13) ве къан ичюн къуллана эдилер (Зек 9:15; 14:20). Бойле Къ.лер джилялы алтын, кумюш ве бакъырдан япыла эди (Чыкъ 27:3; Сай 7:84; 3Пад 7:45,50). Бойле Къ.лерден шарап иче эдилер (Ам 6:6). 3) Мукъаддес Языда, Израильде Къ.лернен Я.В. девринде къуллангъанлары акъкъында да айтыла. Булар эсасен шарап Къ.лери эди, амма башкъа ичимликлерни де Къ.лерден иче эдилер (Мт 10:42). Куньделик къуллануву ичюн, шарапкъа сув къарыштырып ичмеге, махсус Къ.лер бар эди (Еш 65:11;

Икм 23:30); зенгин адамларнынъ айры, яхшы безетильген Къ.лери бар эди, олардан тек озьлери иче эдилер (Баш 40:11 в.б.), фукъарелернинъ исе, 2Пад 12:3-ке коре, тек бир Къ.си бар эди, олар ондан озю ичкен сонъ, къойларгъа да сув бере эдилер. Эгер зенгин адамлар эсасен шарап ичкен олсалар, фукъарелер бир Къ. сувнен кечине эдилер (Мт 10:42). Къ.ни толдурып, мусафирлер ве эв сакинлерине ичимликлерни даркъатмакънен къоранта башы огъраша эди. Эгер бирде-бир савутнен файдаланмасалар, оны диваргъа асып къоя эдилер (Еш 22:24). М.К.та Къ.лернен фал бакъмакъ ичюн файдалана эдилер, деп языла, амма буны Исраильге ич бир алякъасы ёкъ (Баш 44:5). Фал бакъмакъ ичюн сувнен толдурылгъан Къ.ге ягъ, я да аксине, сувны ягъгъа тёке эдилер, къаденинъ ичине къыйметли ташларны ата я да мум тамлап, белли къаиделерге коре келеджекни тариф эте эдилер. Амма эксериятнен Къ.лернинъ тюрлю диний мерасимлерде хызмет этильгенде, чешит макъсатлар ичюн къуллангъаны анъыла (мес., Сай 7:84; 1Тар 28:17; Узеир 1:10; 8:27). Мес., Къ.нен къурбанлыкъ суву ичюн савут сыфатында къуллана эдилер (Чыкъ 25:29; 37:16; Сай 4:7; бакъ. Збр 115:4). Халкънынъ устюне пускюртмек ичюн, Муса къанны Къ.ге къойды (Чыкъ 24:6). Чыкъ 25:31-де къандильнинъ устюндеки ягъ ичюн япылгъан чаначыкълар акъкъында айтыла. Песах Байрамыны къайд эткенде, «берекет къадеси»не айры ер бериле эди, ихтимал, акъшамлыкъ Песах ашында о учюнджи Къ. эди, оны даркъатмакътан эвель, къоранта башы дува окъуй эди. Эльчи Павел бу Къ. акъкъында бойле дей: «шукюр къадесини алгъанда, Аллагъа шукюр этемиз» (1Кор 10:16). 21-инджи аетте оны «Раббининъ къадеси», деп адландырлар, чюнки Месих, Онынъ, бизим къуртулышымыз ичюн чеккен азабыны ве олюмини хатырлагъанда, ондан ичмеге буюрды (Лк 22:17-20; 1Кор 11:23-25). Месих къуртаргъан инсаниетнинъ бельгиси олгъан «Раббининъ къадеси», ихтимал, путперестлернинъ къурбан зияфетлеринен багълы олгъан «шейтаннынъ къадесинден» фаркъ этиле (1Кор 10:21). 4) Эксериятнен Къ. сёзю М.К.та кочъме манада къулланыла. Инсан такъдирини

Къ.нен къыяслай эдилер (Збр 10:6; 15:5; 22:5). Къорантанынъ башы Къ.ни толдургъаны киби, Рабби-Тааля да инсафлыларгъа эйилик берип, адамнынъ такъдирини бельгилей (Збр 10:6; 15:5; 22:5). Ольгенлернинъ артындан янып отургъангъа досту теселли Къ.сини бере, амма Ехуданынъ гунасы ичюн, Алла онъа бойле Къ.ни бермейджеги акъкъында М.К.та айтыла. Къуртулыш Къ.си адамнынъ миннетдарлыгыны ифаделей, чюнки Рабби оны буюк ёкъсуллыкътан къуртарды (Збр 115:4); «гъзап къадеси» ибареси исе Алланынъ гъзабы ве къатты джезасынынъ ифадесидир (Еш 51:17,22; Йрм 25:15-18; Сыр 14:10; 16:19). Гъзап Къ.сини ярамайлар сонъки тамчысына къадар ичмек кереклер (Збр 74:9). Алла ёллагъан ичкиджилик (эеджанлыкъ, айретлик, гъзап) Къ.си — гуналаргъа баткъан халкълар я да Израильнинъ озю якъынлашкъан Алланынъ джезасыны дуймагъанларынынъ бельгисидир (Еш 51:17,22; Зек 12:2; бакъ. эм де Збр 59:5; 74:9; Йрм 25:15-18; Хав 2:16). Сархош йыкылып, «ачылгъан аврет ерлерини» коръмегени киби, ичкиджилик Къ.синден ичкен адамнынъ да гуналары ве масхаралыкълары ачыла (Хав 2:16; д.б. Агъл 4:21; Ехез 23:31-33). Гуна шеэри Вавилон, озюнинъ алтын Къ.синен халкъларны сархош ве акъылсыз япып, оларны озюнен берабер олюмге алып барды (Йрм 51:7; Сыр 17:4; 18:6). Амма азап ве гъам Къ.си, джезагъа огърасын деп, тек инсафсызлыгъа берильмей; Алла оны къабаатсызларнынъ агъзына да узата (Йрм 49:12; Мт 20:22; 26:39,42). Иса Озюнинъ Къ.си акъкъында айткъанда, Онынъ алдындаки азапларны назарда тута, ве бойле Къ.ден ичджеклери акъкъында, Къуртарыджыдан келеджектеки Падишалыкъта Онынъ онъ ве сол тарафына отурмакъны истеген, Зебедайнынъ огулларына эвельден айтты (Мт 20:22). Гетсимани багъчасында Иса, эгер Бабанынъ ирадеси ойле олса, «бу къадеден» Онъа ичмеге керек олмагъаны ичюн дува окъуды (Мт 26:39,42; Юх 18:11).

1Кор 11:25: «Эм де акъшам ашындан сонъ къадени алып: „Бу къаде — къанымнен кучъке кирген янъы васиеттир. Ондан эр кере ичкенинъизде, акълынъызда Мени тутып, ичинъиз“, — деди».

КЪАДИМИЙ АРАМИЙ ТИЛИ

Бакъ.: Арабий тили.

КЪАДИМИЙ ЕУДИЙ ТИЛИ

Бакъ.: Еудий тили.

КЪАДИМИЙ ЮНАН ТИЛИ — рус. Древнегреческий язык.

Эскендер Зулъкарнайнынъ запт этмелеринден сонъ, юнан тили шаркъий Акъ денъиз ялысында халкъара тиль олды. Янбы Васиет, чокъча адам окъуп олсун деп, юнан тилинде язылды.

КЪАДЫЛАР (син. Ёлбашчылар) — рус. Судьи.

I. 1) Нун огълу Ехошуа ольген сонъ (Ехо 24:29-31; Къад 2:6-10), Исраильге къадылар ёлбашчылыкъ эттилер (Рут 1:1). Исраиль халкъынынъ омрюндеки бу девир шефкъатсызлыкъ ве зорбалыкъкъа толу эди, Шаул падиша сайланълмасына къадар девам эте эди (Къад 9,19; 1Пад 10-12). О заманларда исраиллилер ерли башлыкъ ве акъсакъалларнынъ къолунда эдилер (Къад 2:7; 10:18; 11:5-21; 1Пад 4:3; 8:4); меркезлештирилген акимет ёкъ эди, ве эр бир аким истегине коре арекет эте эди (Къад 17:6; 18:1; 21:25). Исраиль къабилелери арасындаки багъ зайыфлашты (тенъ. Къад 5:15-17), исраиллилернинъ юреклери пахыллыкъ ве кибирлиликке баттылар (Къад 8:1-3; 12:1-6). Халкъ группаларгъа болюнген эди: 1) Иорданнынъ шаркъий ялысында яшагъан къабилелер, 2) Иорданнынъ гъарбий ялысындаки шималий ве орта виляетлеринде яшагъан къабилелер, 3) гивонлылар ве евуслылар иле башкъа Исраиль халкъындан айырылгъан, дженюптеки Ехуда къабилеси. Чешит ерлерде даа эвельки ханаанлы эали къалгъан эди (Къад 1:19,21,27-35; 3:1-6). Парча-курче олгъан, тышкъы душманларгъа къаршы бирлешип чыкъып оламагъан Исраиль халкъы къомшуларнынъ айдут баскъынларына ве теджавузына къаршы имаесиз эди. Бу феякетлернинъ себеби — исраиллилер Раббиден юз чевирип, итаатсызлыкъ бильдиргенлери ве путларгъа табынгъанлары эди (Къад 2:10-13). Эсас табынув ери, Мескен, Шилода ерлешкен эди

(Ехо 18:1; 1Пад 1:3). Лякин исаиллилер шахсий ибадетханелерни ве айры къабилелерге аит олгъан табынув ерлерини къура эдилер (Къад 17; 18:30). 2) Къадылар девриндеки Израильнинъ тарихы бири-бирине ошагъан вакъиаларнынъ къайта-къайта текрарланувынен характеризлене. Рабби, исаиллилер Ондан юзь чевиргенлери ичюн, джезаламакъ макъсадынен, душманларнынъ къолуна бере эди (Къад 2:11-15; 3:7; 6:1; 13:1). Сонъ олар Раббиге ялварып, ярдым сорап башлай эдилер. О заман О, дуваларыны къабул этип, оларгъа бир къады ёллай эди, къады исе Израильни душманлардан азат эте ве мемлекетте барышыкъны тайинлей эди (Къад 1:18; 3:31; 8:28). Аманлыкъ вакътындаки халкънынъ кунъделик яшайышыны Рут акъкъында китап тариф эте. Къады ольген сонъ, халкъ кене Алладан юзь чевире эди (Къад 3:12; 4:1; 6:1), дженклер башлай эди, къабилелер арасындаки давалар янъыдан къозгъалай эдилер.

- II. 1) Къадылар Израиль халкъынынъ яшайыш акъкъыны къорчалагъан, тек арбий ёлбашчылар ве ят укюмдарлыгъындан азат этиджилер дегиль эдилер (Къад 2:16,18; 3:9,15). Оларнынъ макъсады адалетли суд этмек (Къад 4:5; 1Пад 7:15 — 8:3), Алланынъ эмирлерини къорчаламакъ (Къад 2:17,19), даваларны чезмек, адалетсизликни ёкъ этмек эди. Баракъны Сисерагъа къаршы дженк этмеге чагъыргъан Девора апай да къады эди (Къад 4:5-7); Смаил, къады олмаздан эвель, пейгъамбер эди (1Пад 3:20). Элий баш руханий эди (1Пад 1:9) ве, бесе-белли, Тола, Яир, Ивцан, Элон ве Авдон киби, дженклерге ёлбашчылыкъ япмай эди (Къад 10:1-5; 12:8-15). Гидонны ве Шимшонны догърудан-догъру Рабби чагъырды (Къад 6; 13), Йифтахны исе халкъ сайлады (Къад 11:11); Тола ве Яир акъкъында язылгъан ки, олар Израильни къуртармакъ ичюн турып, Израильнинъ къадылары олдылар (Къад 10:1,3). Бу вазифени тек Смаил озь огъууларына мирас оларакъ берди (1Пад 8:1-3). Отниэл, Гидон, Йифтах ве Шимшонгъа, уруш башламаздан, Раббининъ Руху энгени белли (Къад 3:10; 6:34; 11:29; 13:25). 2) Къады, Муса ве Нун огълу Ехошуа киби, Раббининъ эмирине коре аракет эте эди. Эр бир Къ.нынъ

акимиети муайен ер ве Исраиль къабилелерининъ бир къысмына даркъала эди. Шу себептен айны заманда бир къач Къ. акимдарлыкъ эте биле эди. Истикъраргъа ынтылгъан базы исраиллилер мемлекетте падиша акиметини тайинлемеге тырыша эдилер. Даа Гидонгъа падиша олмагъа теклиф эте эдилер, амма о, Исраиль падишасы Раббининъ Озю олгъаныны къайд этип, бу теклифни ред этти (Къад 8:22 в.и.). Озъбашымчылыкъ бильдирип, Гидон огълу Авимелек Шекемде падишалыкъ этип башлады, лякин бу чокъкъа сюрмеди (Къад 9). Къадылар акимдарлыгъынынъ сонъунда «башкъа халкъларда олгъаны киби» падишалары олсун деп (1Пад 8:5), халкънынъ истеги о къадар кучлю олды ки, Смаил, Раббининъ эмирине коре, падишаны тайинледи (ает 6-9).

Къад 2:18: «РАББИ оларгъа къадылар къойгъанда, РАББИ Озю къадыларнен берабер эди ве къадыларнынъ омрю бою оларны душманларындан къуртара эди, чюнки эзиет чекип, къыйналып инъильдегенлерини эшиткен РАББИ оларны аджый эди».

Д.б.: Башлыкъ.

КЪАЙГЪЫ

Бакъ.: Бея; Азап.

КЪАМЧЫЛАВ — рус. Бичевание.

Къамчылав ве чубукъларнен урувны римлилер соргъуда (Фаал 22:24) ве хачкъа мыхламаздан эвель (Мт 27:26; Юх 19:1) къуллана эдилер, ондан гъайры бу джезанынъ бир чешити эди (Фаал 16:22; 2Кор 11:25). Рим ватандашы бундан къорчалангъан эди. Рим къамчысы дирек устюнде пекинген тери къайышларындан япылгъан эди. Чокъусы алларда къайышларгъа кемик я да къуршун парчаларыны оре эдилер, онъа ола, ургъанда даа зияде агъыра эди. Еудийлер синагогада къамчылай эдилер (Мт 10:17; 23:34; Фаал 5:40; 22:19). Еуд. къанунларына коре, урушларнынъ сайысы 40 зияде олмамакъ керек (Текр 25:3). Сайгъанда янъылмагъа къоркъкъан еудийлер отуз докъуз кере ура эдилер (2Кор 11:24).

Мт 27:26: «Бундан сонъ Пилат Бараббаны чыкъарып йиберди, Исаны исе къамчылап хачкъа мыхламагъа эмир берди».

КЪАН АКЪУВЫ

Бакъ.: Хасталыкъ.

КЪАН КИЕВИ — рус. Жених крови.

Циппора, огълуну сюннет этмеге унуткъан акъайы Мусаны бойле адлады (Чыкъ 4:24 в.и.). Сюннет япмагъанларны Алла джезалай эди (Баш 17:12-14). Къ.к. ибареси, Циппора Рабби ольдюрмеге истеген Мусанынъ омрюни сюннет къанынен одемеге борджлу эди, олса керек.

Чыкъ 4:25: «О заман Циппора, чакъмакътан япылгъан пычакъны алып, огълуну сюннет этти ве кесильген тери парчасыны Мусанынъ аякъларына тийип, онъа: — Сен меним къан киевимсинь, — деди».

КЪАНДИЛЬ (син. Шамдан) — рус. Светильник, подсвечник.

I. Эвни ярыкълатмакъ ичюн чыракъны бир меснет — шамдан устуне къоя эдилер (Мт 5:15). Мегиддода тапылгъан шамданларнынъ темелинде тунч даиреге пекитильген чубукълар багъланып, бир миль шеклинде иншаны темсиль этелер. Миль къушлар я да къадын беденлерининъ тасвирлеринен безетильген. Бунъа ошагъан шамдан Башан шеэринде къазма ишлери вакътында тапылгъан.

II. 1) Корюшков Чадыры ичюн Къ. (Чыкъ 25:31-40; 37:17-24; 40:24; Лев 24:2-4) темиз алтындан япылгъан. Онынъ сапы, темели ве алты пытагъы бар, мильнен берабер Къ.нинъ бир узунлыкъта олгъан еди пытагъы бар эди. Эр бир пытакънынъ устюнде, мильден экишер-экишер чыкъкъан пытакъларда, бадем чечегине ошагъан уч чаначыкъ пекитильген. Къ.нинъ сапында бойле чаначыкълар дёрт дане эди, оларнынъ эр бири алты пытагъы чыкъкъан еринде, дёртюджиси исе — тёпесинде, тамам чыракънынъ тюбюнде эди. Къандильнинъ еди лампады бар эди, мельтени темизлегенде къулланылгъан

машалар ве табакълар ола эди (Чыкъ 25:37,38; 37:23). Къ.ни япкъанда ишлетильген алтыннынъ чекиси 1 талант (35 кг якъын) эди. Мусагъа Синай байырында алтын Къ.нинъ нумюнеси косьтерильген эди (Чыкъ 25:9,40). Чубукънынъ юксеклигини аныкъламакъ мумкюн дегиль, лякин о, ихтимал, къурбанлыкъ пителери ичюн масадан юксекче эди. Еди чаначыкъкъа еди чыракъ пекитиле эди — эр бири ягънен толу, — эр биринде къайтаны яна эди. Баш руханий Къ.ни саба темизлеп, акъшам якъа эди, шунынъ ичюн о, тек акъшамдан сабагъадже яна эди (тенъ. Чыкъ 27:20,21; 30:7,8; Лев 24:2; Сай 8:2,3; тенъ. 1Пад 3:3). 2) Сулейманнынъ Сарайы азиз этильген вакъытта Къ. ихтимал, Корюшов Чадырындан алып кетирильген савутлар арасында олгъандыр (тенъ. 3Пад 8:4; 2Тар 5:5), лякин о айрыджа анъылмай; Сарайда онынъ ерине он дане янъы Къ. къююлгъан (3Пад 7:49; 2Тар 4:7). Эсирден сонъ девирде Сарайда кене тек бир алтын Къ. тура эди, амма оны да IV Антиох Эпифан хырсызлап кеткен; Ехуда Маккавей тарафындан къююлгъан янъы Къ. (1 Мак 4:49), Ироднынъ сарайы виран этильген сонъ Римге ёлланылгъан. Римдеки Титнинъ зафер кемериндеки Къ.нинъ ресимине бакъкъанда, бу Къ.нинъ базы кысымлары Мусанынъ китапларында тасвир олунгъан Къ.ден фаркъ эте. 3) Кеч еудийлик девринде ибадетханеде, Тевратнен сандыкъ янында эки дане еди чаначыкълы Къ. тура эди; ондан гъайры, бойле къандиллер сыкъ-сыкъ мезарларда, ибадетханелерде ве савутларда бельги сыфатында тасвирленген.

III. Рухнынъ ягънен бесленген еди лампатлы алтын Къ. (Зек 4) Раббининъ Иманлылар джемиетини бельгийей (Сыр 1:4,12,20).

Чыкъ 37:17: «Сонъ темиз алтындан къандильни япты. Бу къандильни бир кесек маденден дёгди. Темели ве сапы, лампатлар ичюн чаначыкълар, гонъдже ве чечеклери бир кесек маденден дёгюльген эди».

Мт 5:15: «Чыракъ якъкъанда, онынъ устюни савутнен къапатмайлар, аксине, оны шамдан устуне ерлештирелер, ве о, ярыгъыны эвдекилернинъ эписине бере».

КЪАНЛЫ ИСАЛ

Бакъ.: Хасталыкъ.

КЪАНУН — рус. Закон, законодательство.

Умумий къабул олунган манада Къ. — бу беджерилю-ви кесен-кес олган къаидедир, бу къайдени джемиет эр бир азасы ичюн тайинлей. Къанунджды озь эмири-ни, эки тараф арасында — укюмдар ве онъа таби олганларнынъ арасындаки мунасебетлерни (Баш 47:26; Узеир 7:26; Эст 1:19; 2:8; 3:8), ана-баба ве балалары арасында (Икм 6:20), Алла ве адам (Нех 9:29; Еш 1:10) арасында къарарлаштырылган мунасебетлерни Къ.да ифаделей. Алланынъ Къ.ы — бу «омюрнинъ къурулышы», оны Алла бельгилей ве Оны сечильген адамларнен сыкъы суретте багълай (меселя, Адемнен — Баш 2:16,17; 3:15-19; Нухнен — Баш 9:1-7), бу адамларнынъ эр бири бутюн инсанетни темсиль эте, я да Израильнинъ сечильген халкъы бутюн халкъларны темсиль эте. Синай къанунджылыгында (Чыкъ 20-31) Алланынъ эмири кесен-кес бильдириле, бу эмирни адамлар эвель анълагъан (Рим 1:19) ве чешит-тюрлю халкъларнынъ къанунларында ифаделенген эдилер. Бойлеликнен, биз айры къанун нормаларыны кенълештирген я да лягъу эткен Алланынъ вахийинен иш тутамыз. Къ. кенълештирилювининъ ве тасдыкъланувынынъ мисали — бу азизлик акъкъында къанун ве Къануннынъ текрары китабы мисаль ола билир (Лев 17-26; Текр 12-26). Къ. лягъу этилювининъ мисали — Иса тарафындан «баба-деделернинъ урф-адетлерини» лягъу этиювдир (Мт 15:2 ве сонъ.; Мк 7:5 ве сонъ.). Къ. оджалары Къ.ны екъане, эр тарафлама ве шубесиз беджериледжек къаиде оларакъ огрете эдилер: «Алла тек Тевратта (Къанунда) пей-да олды». Оларнынъ ишанчы екъане Къ.гъа эсасланып, Алланынъ Озь халкъы ичюн япкъан ишлерине бакъмай эди. Адамнынъ Алла огюндеки догърулыгы ве келеджек яшайышнынъ залогыны олар Къ.нынъ беджерилювинде коре эдилер.

Къ. сёзю Тевратта *мицва* (эмир), *тора* (къанун), *давар* (васиет, сёз), *орак* (ёл), *мишпат* (норма), *хукка* (низамнаме),

пикуддим (къаиде), *дерех* (ёл), *имра* (сёз), *эдут* (шаат-лыкь) еуд. сёзлеринен ифаделене; сёзлернинъ эписи Збр 118 къулланыла.

Къанун Яратыджысы. Синайда васиетни берген тек бир Алла эди. Кене де Синайда О, Озюни дюньянынъ укюмдары деп илян этти (Чыкъ 19:16 ве сонъ.). О, алемге Озь эмирини ачты, сечип алгъан джемиетине исе Озюнинъ къуртулыш планыны ачты (тенъ. Еш 45:19). О, Израильни васиет халкъы деп сечти, оны Мысыр къуллугъындан къуртарды (Чыкъ 20:2; тенъ 12:1 ве сонъ.) ве онынъ Падишасы ве Раббиси олды (тенъ. «сенинъ Алланъ» — Чыкъ 20:2). Шунынъ ичюн васиет берген Алла Озь халкъына Къ. бере (Чыкъ 20:1 ве сонъ.; Лев 19:1 ве сонъ.; Текр 5:1 ве сонъ.; 6:1 ве сонъ.; Збр 147:8; Йрм 2:8), онынъ яшайыш къурулышыны бельгилей ве къуртулыш ёлуны косътере. Бу Къ.нынъ хусусиети шунда ки, о, екяне Алладан, Яхведен, Озю сечкен халкъына берильгендир. Бу къанун яратыджылыгынынъ эсасында адамлар дегиль де, Рабби, «Сенинъ Алланъ» тура (Чыкъ 20:2). Беджерильмеси кесен-кес олгъан Онынъ Къ.ы сечильген халкънынъ яшайышынынъ эписи тарафларыны къаплап ала — акъ-укъукъ, ахлякъ ве диний тарафларыны. Рабби Израильнинъ ахлякъына тек этика ве ибретте токъталмагъа ёл бермей, ибадетке тек ырымджылыкъ ве урф-адетлернинъ беджерильмесинде токъталмагъа рухсет бермей, акъ-укъугъына исе секуляризм ве релятивизмнен сынъырланмагъа имкян бермей.

Муса Алланынъ огюнде Израильнинъ бутюн джемиетини темсиль эте эди. О, Алланен субет эте эди, халкъ ичюн риджада булуна эди (Чыкъ 19:6,23; 20:18 ве сонъ.), Алла сечип алгъан халкъкъа Онынъ васиетлерини беян эте эди (Чыкъ 19:3-6,25). Алланынъ хабержиси оларакъ, Муса Алланынъ ве Израильнинъ арасында тек араджысы дегиль де, амма Алланынъ Къ.ны кетирген адам эди (Чыкъ 24:3,4,7-12; Лев 26:46; 27:34).

Къ. эки къысымдан ибареттир: Онсёзлюк (Он эмир, Чыкъ 20:2-17) ве васиет китабы (Чыкъ 20:22 — 23:19). Даа тафсилятлыджа Къ. азизлик васиетинде (Лев 17-26) ве Къануннынъ текрары китабында (Текр 12-26) беян

этиле. Мусанынъ Къ. эсасында сечилип алынув ве Алланынъ севгиси ята (Чыкъ 19:4 ве 20:2). Къ. нетидже-синде, Израиль халкъы башкъа халкълар арасындан айырылып, Алланынъ огюнде юксельген эди (Текр 4:6-8). ОН ЭМИР — бу Израиль халкъына мураджат, мында къыскъа, ифадели ве ачыкъ шекильде «эсас къаиделер» мевджут, олар Алла вахийининъ уникаль шаатлыгъыдыр. Алла Озю къанун яратыджысы олгъаны ичюн, Къ. янъы, универсаль манагъа саип ола. Олар, Къадимий Шаркътаки къанун чыкъарыджылар тиймеген сааларны къаплайлар, олар шу къадар мукеммель ки, огюнде эр бир дюньявий акъ-укъукълар кери чекиле. Олар гражданлыкъ акъ-укъугъыны ве ахлякъны бирлештирелер, бир багълайлар — не къадар фаркълы олса олсун, — чюнки буны Алланынъ эмри талап эте.

ВАСИЕТ КИТАБЫ (Чыкъ 20:22 — 23:19) Алланынъ халкъы ичюн кунъделик яшайышта эсас олгъан къанундыр. Мында: 1) козьге корюнген, нисбий гражданлыкъ акъ-укъукълар — *мишпатим*; 2) козьге корюнге корюнген абсолют къурулуш — *деварим*; 3) козьге корюнген-рухий, келеджектеки Алла Падишалыгъынынъ прообразы олгъан *хуккот* — джемиет къурулушы акс эттириле. 1. *Мишпатим* я да «акъ-укъукълар» (Чыкъ 21:2 — 22:19) — бу гражданлыкъ тертибининъ тайинленмеси ве тутулмасыдыр, мында: а) социаль укъукъ — къууларнынъ къорчаланувы (Чыкъ 21:2-11); б) джинаий укъукъ — аятнынъ къорчаланувы (Чыкъ 12-32); в) граждан укъугъы — мал-мулькнинъ къорчаланувы (Чыкъ 21:33 — 22:15); г) дин укъугъы — азизликнинъ къорчаланувы (Чыкъ 18-20) кире. *Мишпатим* Израильни Алла ичюн азиз халкъкъа чевирмеге хызмет эте. Мында тайинленген тертиптен чекилюв сынъырлары ве джинает ве гуна ичюн джезалар къайд этиле. Шунен берабер, олар бу дюньянынъ фанийлигини терен анълаткъан къанунлардыр. *Деварим* я да «сёзлер» — бу хусусий аят къурулушыны тайинлеген къаиделердир, олар Алла сечкен халкъ ичюн кесен-кестир (Чыкъ 22:21 — 23:9). Алланынъ эмирлери, энъ эвеля,

адамлар арасындаки шахсий мунасебетлернен багълы (Чыкъ 23:21-27). *Зуккот* — джемиет къурулушыны ве заманларнынъ сонъунда къуруладжакъ тертипни регулирлеген къаиделер (Чыкъ 23:10-19). *Хуккот*, мында: а) раатлыкъ (единджи) йылы ве раатлыкъ (единджи) куню акъкъында къанун кире (Чыкъ 23:10-13) — дюнья яратылувыны хатырлатмакъ ичюн берильген къаиделер; б) эр йыллыкъ байрамлар акъкъында эмир (учъ байрам акъкъында) (Чыкъ 23:14-17); в) къурбанлар акъкъында эмир (Чыкъ 23:18,19) — джемиетнинъ озъ Алласынен мунасебетлерини регулирлеген Алланынъ къайдеси къайд этиле. *Хуккот* исраиллилернинъ аятыны заман, социаль ве диний урф-адетлернен багълы олгъан къаиделерини бельгилей. Бойлеликнен, Алла тап учъ кере халкъына бахшыш берди. Оларгъа келеджектеки оладжакъ мукеммель дюнья къурулушынынъ мисалини берди, Онынъ буюк ишлерини хатырлатмакъ ичюн, эр йыллыкъ байрамларда Озюни шуретлев вакътыны бельгиледи, ниает, къурбанлар акъкъындаки эмирлерде Озюнинъ исраиллилернен козьге корюнмеген ачыкъайдын багъыны косътерди. Бу къаиделер, акъсыз дюнья Къ.ларынынъ зорбалыгъы алтында яшагъан халкъкъа, мераметли Алланынъ мында оладжагъыны гарантирлей эди. Лякин Къ. денъишмеген ве къатып къалгъан дегильдир. Алланынъ вахийлерине бакъсакъ, Къ.нынъ тикленюв ёлунда олгъаныны коремиз. Коремиз ки, Инджильнинъ иманлы адамы Месихнинъ Къ. боюнджа яшай (Гал 6:2), ве шу янгы Къ. — севгининъ буюк вахийидир (Юх 13:34; 15:12). Инсаниетнинъ къуртулыш тарихы Месихте озъ екюнени тапа. Месих — бу «Къануннынъ сонъу»дыр (Рим 10:4). Иса «Къанунны я да пейгъамберлерни» ёкъ этмек ичюн дегиль, оларны беджермек ичюн кельди (Мт 5:17 ве сонъ.). Павел Рим 3:31-де иман Къ.ны лягъу эте, деген фикирге ялан дей. «Биз Къанунны тасдыкълаймыз», — дей о, иман ве Алланынъ укъугъыны умумен козьде тутып. Месихнинъ Джемиети ичюн Синай къанунлары ве онынъ меджбуриетлери энди керчек дегильдир. Онынъ ерине Къуванчлы Хаберге ишанч кельди.

КЪАНУННЫНЪ ЭМИЕТИ. Къуванчлы Хабер Къануннынъ ерини алмагъа мумкюн дегиль, олар ян-янаша олмакъ кереклер. Исанынъ Озю де «Къанунгъа бойсунды» (Гал 4:4). Дагъ устюнде адамларны огреткенде, О, (Мт 5:17-20) Къанунны тутмакъ кереклиги акъкъында айта эди. Алланынъ эмирлери Онъа буюк сынава ярдым эте эдилер (Мт 4). Онынъ бутюн омрю, Голгофада хачкъа серильмегендже, Алланынъ дюньягъа ве бизим эпимизге мукеммель укюмининъ тимсали эди. Къ.гъа ве Инджильге олгъан мунасебет муреккеп эди, чюнки къарама-къаршы концепциялар догъа эдилер. Базылары, Къ. беджерилювинде къуртулыш ёлуны корелер, башкъалары, Аллагъа екяне ёл — Алланынъ мерамети, деп тюшюне эдилер (тень. Рим 2:21 ве сонъ.). Даа базылары исе, акъланмакъ ичюн ёл эм Къ. ярдымынен ачыла, эм Инджиль ярдымынен ачыла, дей эдилер, яни эм иш, эм де мерамет аркъалы.

Мукъаддес Китап Къ.гъа «Месихке алып баргъан тербиеджи» дей (Гал 3:24), шунен берабер, Къ. гунагъа «алып бара» дей (Рим 7:7); лякин Къ.нынъ Къуванчлы Хаберге мунасебетини негатив демеге мумкюн олмаз (тень. Мт 5:17; Рим 3:31). М.К.та айтыла ки, Синайдаки вахий къуртулыш тарихында пек муим вакъиа олды Гал 3:17). Къ. берильгенинен, дюнья ве тарих бир меркез таптылар, бу меркез ичтимай ве шахсий, аятий ве рухий яшайышны тайин этти. Инджильнинъ берильмеси акъкъында М.К.та бойле айтыла: бу инсаниетнинъ тарихында янны бурулыш олды (Еш 42:6,9; 49:6 ве сонъ.; 54:9,10; Йрм 31:31 ве сонъ.; Ехез 34:11 ве сонъ.; 36:26,27). Теврат ве Инджильнинъ арасындаки муим фаркъ шунда ки, Алла, эр бир ортакълардан вазгечип, къафадарларыны Озю алып бара (тень. Ехез 34:11 ве сонъ.; Зек 10:3). Исраильге берильген багъышланув Иса Месихтен, Алланынъ Эвлядындан, энди эписине берильди. Иса суд этиджининъ тахтындан турып, джинаетчилерге азырлангъан джеза ерине кечти, Къ. огюнде япылгъан гуналарны хачкъа котерди. Сонъра Алла ичимизге Озь Къ.ыны къойды (Йрм 31:33), ве шимди Озю къуртулгъанларда яшай: «Месих ичимизде» (Кол 1:27). Месихчилернинъ

Къ.гъа мунасебети темилинден денъишти. Къанун «Иса Месихте» ерине кельди, эм онынъ ерине кельмесинде къоркъу дегиль де, севги себепчи олды. Месихнинъ Джемиети тек Онынъ Къ.ы боюнджа яшамакъ керек (1Кор 9:21), бойсунып, итаат этип, хызмет этип. О, эмир этмей ве къоркъузмай, ялвара, шаатлыкъ эте, риджа эте (Юх 12:26; 13:15,16; 1Кор 4:12,13; 2Кор 5:20). Къуванчлы Хаббернинъ хызметчилери энди инсанларнынъ ахлякъыны огретмейлер; олар судны беклеп отургъан дюньягъа келелер ве Алланен барышмагъа теклиф этелер ве Къ. ерине адамларнынъ омузларына Иса Месихнинъ «енгиль юкюни» юклейлер (Мт 11:30). Сабыр ве итаатнен олар Рабби чагъыргъан азатлыкъны огретелер (Юх 8:36), ве янгы Къ.ны берген Рух азатлыкъыны огретелер (Рим 3:27; 8:2; Якъ 1:25; 2:12). Месихчи Къ.ны ойле анълатмакъ керек ки, онда гуна зынджырларындан бошатылып, мераметли Алланен субетке алып баргъан ёл коръмек керек.

КЪАНУННЫНЪ ЧОКЪМАНАЛЫГЪЫ. Юкъарыдаки айтылгъанлардан шойле нетиджелерге кельмек мумкюн: 1) Къ. — эписи халкълар ичюн акъ-укъуъларнынъ энъ юкъары нормасыдыр, о, бу дюньяны деградиядан къуртара. Эр бир гражданлыкъ кодексининъ къыйметини кесювде Он Эмир энъ муимдир. Къ. — Инджильнинъ къабулында азырланув этапыдыр, гунакъярларнынъ акемидир (1Тим 1:8-10) ве «Месихке алып барыджыдыр» (Гал 3:24). Исанынъ шегиртлери ичюн де Къ. ярдымджи, «ёл косьтериджи» ве азатлыкънынъ янълыш анъмасына къаршы тургъан вастадыр (тень. Рим 6:1; 1Пётр 2:15-17). Къ. къуртулыш ёлу киби огретильмесин деп, Месихнинъ Джемиети дикъкъатнен бакъмакъ керек, чюнки Тевраттаки Къ. ольдюре, тек Рухнынъ Къ.ы яшайыш бере (2Кор 3:7,8).

Збр 18:8: «РАББИнинъ Къануны мукеммельдир, о, джангъа кучъ бере. РАББИнинъ шаатлыкъы догърудыр, о, саде адамгъа акъыл бере».

КЪАНУН ОДЖАЛАРЫ — *рус. Книжники, учителя Закона.* Мукъаддес Языны ве биринджиден Мусанынъ Къануныны теренден огренип анълаткъан адамлар. Олар Къанунны

язып ала, огрене, аньлата, кьуллана ве адамларгъа огрете эдилер. Боиле адамларны еудий джемиетинде буюк урмет эте эдилер.

Мт 2:4: «О, халкънынъ эписи баш руханийлерини ве Къанун оджаларыны топлап, олардан Месихнинъ не ерде догъмакъ керегини сорады».

КЪАНУНСЫЗЛЫКЪ (*син.* Акъсызлыкъ) — *рус.* **Беззаконие.**

Бу Алланынъ эмир ве васиетлерининъ бозулувынен багълы бутюн арекетлерни къаплагъан тюшюндже. Бу тюшюнджени аньлаткъан чешит къ.еуд. сёзлер «къанунсызлыкъ» ве «джинает» (эм де «къабаат», «гуна») киби сёзлернен берилелер. Ишбу тюшюнджеге Я.В.нинъ юн. метининде — *аномиа* («къанунсызлыкъ») (2Пётр 2:16; 1Юх 3:4; 2Кор 6:14 и др.). Къ. Алланынъ Къанунына терс кельген арекет, онъа себеп оларакъ, башкъа адамгъа нисбетен япылгъан акъсызлыкъ, я да адамнынъ къазангъан гунасыдыр. Бу арекет фикирде, дуйгъуларда, сёз я да иште, яни Алланынъ Къанунлары укюм сюрген эр бир саада япылмасы мумкюн. А. Алла ирадесине къаршы чыкъувда (Ехо 22:20; Еш 13:11), Аллагъа хызмет этиов арекетлерининъ бозулмасында (Лев 26:1,39), абдестке къулакъ асмамакъта (Лев 17:16), адалетни бозып косьтермекте (Текр 19:16), башкъа адамгъа зарар кетирильмесинде ифаделенмек мумкюн (Баш 50:17).

1Юх 3:4: «Гуна япкъан эр бир адам Къанунны боза. Гуна — къанунсызлыкъ демектир».

КЪАПАТМАКЪ (*син.* Япмакъ) — *рус.* **Покрывать, закрывать, повязывать.**

1) М.К.та «озь башыны япмакъ» ибареси чокъусы алларда бирисине «сайгъы косьтермек», эм де «озюнинъ бир шейден айры олгъаныны ифаде этмек» маналарыны аньлата. Бетини Алланынъ алдында ве О якъынлашкъан вакъытта япа эдилер (Чыкъ 3:6; 3Пад 19:13). Къадынлар бетини эркеклерден япа эдилер (Баш 24:65); олюмге укюм этильгенлернинъ башларыны къапата эдилер (Эст 7:8); 2) башындаки орьтю эм кедер ифадесини аньлата эди (2Пад 15:30; 19:4); 3) лепрагъа

огърагъаннынъ дудакъларында багъ, онынъ кирли олгъаныны бильдире; башкъа вазиятлерде бу багъ кедер бельгиси эди (Ехез 24:17) я да масхаралыкъ сюкюти (Микъа 3:7); 4) бетлерини махсус тарзда орътюнен къапатып, ороспулар, ихтимал, буны озьлерининъ айырув бельгиси япкъанлар (Баш 38:14); 5) кочъме манада «бирининъ бетини япмакъ» ибареси «оны бир шейни яхшы коръмек, я да бир шей акъкъында малюмат алмакъ имкянындан марум этмек» манасыны анылата. Алла къадыларнынъ «бетлерини къапатты», ве олар адалетли укюм этмедилер (Эюп 9:24), гизли шейлерни коргенлернинъ бетлерини де къапатты, шунунъ ичюн ич кимсе оларнынъ пейгъамберликлерини анылап оламады (Еш 29:10,11).

Еш 1:15: «Къолларынгъызны Манъа узаткъанларынгъызда, сизни коръмейим деп, козьлеримни къапатаджагъым. Дуваларынгъызны чокълаштыргъанынгъызда, эшитмейджегим. Ольдюрген адамларнынъ къанындан къолларынгъыз къырмазы».

КЪАПКЪАН

Бакъ.: Тузакъ.

КЪАРАВУЛ

Бакъ.: Сакъчы.

КЪАРАЛАМАКЪ

Бакъ.: Акъарет.

КЪАРАНЛЫКЪ — рус. Тьма.

I. ДОГЪРУ МАНА. 1) Къ., ярыкъ киби — кунъдюз ве гедженинъ денъишовини тайинлеген Алланынъ яратылувыдыр (Баш 1:2 в.и.; Эюп 26:10; Збр 103:20). Къ., яратылгъан шей олгъаны ичюн, ярыкъ киби яхшы (Баш 1:31). Ер, кунъдюз ве гедже олгъанда, ярыкъ ве Къ. битмейджеклер (Баш 8:22). Амма шимдики дюнья эбедий олмайджакъ, вакъыт кечкенинен о «янгъы кок ве янгъы ерге» ёл береджек (Сыр 21:1). Янгъы, денъишкен ерни Алланынъ шурети ве Къозу ярыкълатаджакълар

(Сыр 22:5). 2) Э.В.те гедже ве Къ. чокъусы алларда къоркъу ве бахытсызлыкъны ифаделе этелер (Эюп 3:4 в.и.; 20:26; Збр 34:6; 106:10; 111:4; Еш 5:30; 8:22; 58:10; Йрм 13:16; Агъл 3:2; Микъа 7:8); Алланынь Озю джеза сифатында ярыкъны Къ.къа чевирмек мумкюн (Еш 45:7).

- II. КОЧЬМЕ МАНА. 1) Кочьме манада Къ. М.К.та Аллагъа душман олгъан кучьлерни ифаделей, Алла исе Озь мукъаддеслиги ве мукеммеллиги аркъалы ярыкътыр (1Юх 1:5). Къ. Раббини бильмеген ве Онъа иман этмеген путперестлер дюньясынынъ тимсали олып хызмет эте (Еш 9:2; 60:2; Лк 1:79). Шунунъ ичюн, тири имангъа мураджаат этюв Алланынь ярыгъындан ибарет (2Кор 4:6), Къ.тан Раббининъ ярыгъына кечювдедир (Эф 5:8; 1Пётр 2:9). Ким дюньянынъ ярыгъы олгъан Месихнинъ пешинден кетсе, Къ.та бошуна кезмейджек (Юх 8:12); ким Онъа иман этсе, Къ.та къалмайджек (Юх 12:46). 2) Къ. — гуна ве имансызлыкъ дюньясы (Еш 5:20; Мт 6:23; Лк 11:35 в.и.; Юх 1:5; 3:20; Рим 2:19; 2Кор 6:14; Эф 5:8; 1Тес 5:4; 1Юх 1:6; 2:8). Шунунъ ичюн, гуналар — «къаранлыкънынъ иши» (Рим 13:12; Эф 6:12). Шейтан гуналы дюньяда укюмдарлыкъ япа ве явуз рухлар къаранлыкъ кучюни ифаделейлер (Лк 22:53; Фаал 26:18; Эф 6:12; Кол 1:13). Месихчи исе, ярыкънынъ огълу олып, Къ.къа аит дегиль (1Тес 5:4 в.и.). 3) Шейтан адамны Къ. алемине джелъп этип, оны шу ерде тутмагъа ынтыла. О, адамны ёлдан урмагъа ве Алладан къайтармагъа арекет эте (Баш 3:5). Эгер Шейтан буны япса, адам акъылдан тая ве онынъ дуйгъулары сёне, ве адамнынъ бутюн акъылы, руху ве бедени къаранлыкъ ола (Мт 6:23). 4) Къ. — даа ярыкъ падишалыгъындан кеткен адамлар ичюн «тышкъы къаранлыкъ», азап ве гъам еридир (Мт 8:12; 22:13; 25:30). 5) Хачкъа мыхлангъан вакъыттаки Къ. (Мт 27:45; Мк 15:33; Лк 23:44; тенъ. Ам 8:9) эписи Исаны ташлап кеткенде, Онынъ хачта, дюньянынъ гуналары ичюн азап чеккенининъ бельгиси эди.

Мт 4:16: «Къаранлыкъта яшагъан халкъ буюк ярыкъ коръди! Олюм топрагъында, олюм саесинде яшагъан адамлар ичюн ярыкъ парылдады».

КЪАРТАЛ — рус. Орёл.

- I. Къ. киби берильген еуд. сёзю *нэшер* бутюн йыртыджи къушларны аңлата, эм Къ.ны, эм чайлакъларны. Израиллилерде олар арам сайылыр эди, оларны ашамагъа ясакъ эди (Лев 11:13; Текр 14:12). Фелестинде Къ.нынъ чешит сойларыны расткетирмеге мумкюн. Къ.лар чокъусы алларда мында тек къышлайлар, язда исе тек Негев сахрасында къырал мезар Къ.ыны корьмеге мумкюн. Энь балабан Къ., буркют, эм де кичик сюрюлернен учкъан чёлъ Къ.ы къышта бутюн Фелестин бою расткеле. Эм де омюр тарзынен къарталлардан даа чокъ сарычларны аңдыргъан йылан ашагъан чешитлери расткеле.
- II. Кочьме манада Къ. М.К.та чокъусынен къудрет ве кучьни темсиль эте (Еш 40:31; Хав 1:8 и пр.). Ехез.17:3,7 Къ. башта Вавил., сонъундан исе Мысыр падишалыкъларыны ифаделей эди. Бундан сонъ Къ. вызлыкънынъ ифаделенмеси (Текр 28:49; 2Пад 1:23; Эюп 9:26; Икм 23:5; Йрм 4:13; Агъл 4:19; Сыр 12:14), Алланынъ Озь халкъыны къорчалап къайгъыргъанынынъ тимсали киби чыкъкъаны да сийрек ал дегиль (Текр 32:11), амма Къ. киббарлыкъны да аңлатмакъ мумкюн (Йрм 49:16). Алла шуретининъ пейда олувындаки дёрт махлюкънынъ (Керувларнынъ) башлары бир тарафтан къарталюзьлю эдилер (Ехез 1:10; 10:14; Сыр 4:7).

Лк 17:37: «Олю беден къайда олса, леш къарталлары да анда топлашаджакълар, — деди Иса».

КЪАСДИЕ — рус. Халдея.

Къасдийлилер мемлекети, Фарс корьфезининъ ялы боюнда ерлешкен топракълардан энь намлы девлеттир. Мында къасдийлилернинъ Ур деген шеэри ерлешкен эди (Баш 11:28). Вакъыт кетишатынен Къ. сёзю бутюн Вавилонияны аңлатып башлады (Ехез 23:16), бу серлева сонъки вавил. сюлялеси заманында пекинди (м.э. 626-539 сс.). Къасдийлилернинъ Ур шеэри территориясында, Телль-аль-Мукайярда, XX а. 40-ынды сс., Л. Вулли ёлбашчылыгъындаки археологик экспедициясы тарафындан, номай ильмий малюмат берген, къазмалар япылгъан эди.

КЪАСДИЙЛИЛЕР — рус. *Халдеи*.

Еуд. *касдим*; вавил. *калду*; юн. *халдайой*; Эюп 1:17-де аңылгъан арабий ырыкочебе къабиле. Къ. Вавилониянынъ дженубинде ерлештилер ве вавил. медениетини ве цивилизациясыны къабул этип, Янъы Вавилон падишалыгынынъ темелини къойдылар (4Пад 25:4; 2Тар 36:17; Еш 13:19; Йрм 21:4 в.б.). Дан 2:2,4,10; 4:4-те Къ. сёзю тюшлерни тарифлеген ве йылдызларда фал бакъкъан руханийлерни аңлатмакъ ичюн де къулланыла.

Дан 2:2: «Падиша, онъа онынъ тюшлерини икяе этмек ичюн, эписи тылсымджыларны, фалджыларны, ырымджыларны ве къасдийлилерни чагъыртты. Олар келип, падишанынъ огюнде турдылар».

КЪАСЕВЕТ — рус. *Забота*.

Еуд. *дэага йагон*; энъ эвеля, келеджекте япыладжакъ я да оладжакъ шейнен багълы раатсызлыкъ ве агъырлыкъ дуйгъусы (джан сыкъынтысы) (Икм 12:25; Ехез 12:18 в.и.). Бунен берабер, Къ. сёзю кучьлюнинъ зайыф акъкъында тюшонджеси, кучьлюге эманет этильген я да онъа таби олгъан адам акъкъында тюшонджеси. Бу манада Алла, бутюн яратылгъан дюнья акъкъында киби (Мт 5:45; 6:26,28-30), Озюнькилери акъкъында Къ. эте (Нех 9:21; Збр 54:23; 1Пётр 5:7). Онынъ, емек ве урба акъкъында Къ. этменъиз, дегенини бу манада аңламакъ керектир (Збр 126:2; Мт 6:25-34; Лк 21:34; къыяс. Збр 39:18). Иса шегиртлерине падишаларгъа догъру джевап бермеге акъкъында къасевет этмеге эмир бере, чюнки «айтыладжакъ сёзлеринъиз белли оладжакъ», — дей (Мт 10:19,20; Лк 12:11). Павел де эр бир иште Раббите мураджаат этмеге тевсие эте (Флп 4:6 в.и.), чюнки озь къасеветине толусынен далгъан эр бир кимсе, Алланынъ сёзлерини къабул этмей (Мт 13:22; Мк 4:19; тенъ. Еш 57:11); бойле адам керчек аяттан тыш яшай (Джем 5:2).

Икм 12:25: «Къасевет адамнынъ юрегини къырап, гузель сёз исе оны къувандырып».

КЪАШЫНТЫ

Бакъ.: Хасталыкъ.

КЪАЯ — рус. Скала.

М.К.та Къ. — кучь, къорув ве хавфсызлыкь ифадесидир (Збр 30:3,4; Еш 32:2; 33:15 в.и.). Къая чешитининь къаттылыгы — Алла М.К.та сыкъ-сыкъ Къ. деп адлагъанынынь себебидир (Текр 32:4; Збр 17:3; Еш 26:4).

Збр 18:15: «Агъзымдан чыкъкъан сёзлернен, юрегимден кечкен тюшонджелернен разы ол, я РАББИ! Сен — меним таянган Къаям ве Къуртарыджымсын!»

КЪОЗУ — рус. Агнец, ягненок.

Къозу — къадимий заманларда Къ. къурбан айваны сайыла эди. Къанунда Песах вакътында къурбан оларакъ бир йыллыкъ къозуларны къурбан чалмагъа эмир этиле эди (Чыкъ 12:5), эр кунлюк, байрамлыкъ ве махсус къурбанлар оларакъ къурбан чалына эдилер. Къ. метафорик тарзда ярдымгъа мухтадж олгъан, имдатсыз джаннынъ тимсали эди. Даа Иса Месихнинь башкъа ады оларакъ къуллана.

Чыкъ 12:5: «Айван сизде къусурсыз, эркек ве бир яшлы олмакъ керек. Оны къозулардан я да улакълардан алынъыз».

КЪОЙ — рус. Овца.

I. 1) Фелестинде эвель-эзельден къуйрукълы Къ.ларны асрай эдилер. Бу безз тюстеки Къ.лар эди (Збр 147:5; Еш 1:18), амма оларнынъ башлары ве аякълары къара ренкте олгъаны да сийрек расткельген ал дегиль эди (Баш 30:32). Кенъ къуйрукъларында 10 килогъа баргъан ягъ бар эди (Лев 3:9). Къ. темиз ве эр бир къурбан ичюн ляйыкъ айван деп эсапланыр эди (Лев 12:6-8; 14:10; Сай 15:3). Къ. акъкъында къач кере лаф юрсетильгенине коре: тёленген берги (4Пад 3:4), тутуп алынган гъанимет (Сай 31:32; 1Тар 5:21) я да къурбанлар акъкъында (3Пад 8:63; 2Тар 35:7-9), — Фелестинде къадимий заманларда Къ.ларнынъ номай сюрюлери бар эди деп, фарз этмеге мумкюн. Кочебе акъсакълалар ве замандашларынынъ мультю арасында биринджи ерде Къ.лар анъылгъаныны да къайд этмеге керек (Баш 12:16; 24:35; 13:5; 29:10; 31:38; 32:7; Чыкъ 2:16). Эюпнынъ байлыгы да башта бир Къ.ларнен багълы эди (Эюп 1:3; 42:12). Къой сютю (Текр 32:14; Еш 7:21 в.и.) ве эти (1Пад 25:18; 2Пад

12:4; 17:29; Нех 5:18; Еш 22:13 в.б.) муим азыкълар эдилер, юню исе (Лев 13:47; Икм 31:13; Ехез 34:3) урба япмакъ ичюн ишлетиле эди. Къларнынъ къырккъылмасы байрам оларакъ къайд этиле эди (Баш 38:12 в.и.; 1Пад 25:2,36; 2Пад 13:23 в.и.). 2) Эв къойларынен бир сырада кийик сойлары да бар эди. О къойларнынъ айыргъан хусусиети, боюнларындаки юньлери, адден узун эди.

- II. М.К.та Къ. сёзю адам тимсали киби, кинаели манада сыкъ расткеле. Яни адам да, Къ. киби, идаре, къайгъырув ве къорчалавгъа мухтадж олып, озь башына къалса, «ёлны адаштырмакъ» мумкюн (2Пад 24:17; 3Пад 22:17; Еш 53:6; Ехез 34; Мт 9:36; 10:6; 15:24; 26:31). Къ. — Алла мерамети, къайгъырувы (Збр 76:21; 77:52; 94:7; 99:3; 118:176; Ехез 34:11-16) ве Иса севгисининъ предмети. Иса исе, яхшы Чобан киби, озь омрюни къойларнынъ омрю ерине теклиф эте (Юх 10:2-16; 21:16 в.и.; 1Пётр 2:25).

Юх 10:11-13: «Мен яхшы чобаным. Яхшы чобан къойлары ичюн джаныны бере. Чобан олмагъан, шахсий къойлары олмагъан, пара ичюн чалышкъан адам къашкъырнынъ кельгенини коръсе, къойларны ташлай да къача, чюнки о парагъа чалыша ве къойлар ичюн ич къайгъырмай. Къашкъыр исе къойларны талай ве дагъыта».

КЪОКЪУЛЫ ОТЛАРНЫ ЯКЪУВ — рус. Жертва курения, курение.

Ичимлик бахшышы ве отъмек бахшышынен бирликте, еудийлернинъ ибадетлеринде къансыз къурбанларнынъ сырасына Къ.О.Я. да кире эди, оны путперестлер де кетире эди. Буну шахсий эвлерде тапылгъан къокъулы отларны якъыладжакъ ерлер (Йрм 44:8,15,17-19) косътере. Гузель къокъулы отларнынъ якъылмасы куньделик яшайышта да ишлетиле эди (Икм 27:9). Аллагъа ибадет эткенде, натаф сакъызы, шехелет, гузель къокъулы галбан, темиз къара май къулланыла эди, оларны тенъ микъдарда къарыштырып, уфата эдилер (Чыкь 30:34-36; 37:29). Бойле тертипте бу отларны башкъа макъсатнен къулламагъа олмай эди (Чыкь 30:37 в.и.), эм де Рабби ясакъ эткен Къ.О.Я. Алланынъ Сарайында тютетмеге олмай эди (Лев 10:1). Къ.О.Я. куньде эки

кере, саба ве акъшам, башта чалаштаки кърбан еринде, (сонъра Сарайда) кечириле эди (Чыкъ 30:7-9); бу мерасимни тек руханийлер кечире биле эдилер (Сай 16:40; 1Тар 6:49; 2Тар 13:10 в.и.; 26:16-20; Лк 1:8 в.и.). Элялланув куню баш руханий комюр толу табакъны котерип къокъу булуты ичинде Энь Мукъаддес Ерге кире эди (Лев 16:12), булут оны эляк олувдан кърчалай эди (Лев 16:13). Сайылар китабында да тютетювнинъ барыштырув ве кърчалав кучю акъкъында Сай 16:46-да в.и. айтыла. Збр 140:2, Сыр 5:8; 8:3-5-ке коре, тютетюв азизлернинъ дуваларына тенъ келе деп айтыла.

Сай 16:40: «Израиль огъулларына бу, хатырлатув олды: Харуннынъ эвлятларындан гъайры башкъа ич кимсе РАБ-БИНинъ огюнде къокъулы отларны якъмагъа якъынлашмасын».

Д.б.: Бахшыш (1).

КЪОКЪУЛЫ ШЕЙЛЕР — рус. Благовония.

Алоэ — осюмлик, онынъ япракъларындан къыйметли къокъулы ягъ япа эдилер. Дефн этмезден эвель олю сарылгъан басмагъа бу къокъулы ягъны синъдире эдилер.

Либан — экзотик осюмликнинъ кърутулгъан сакъызы. Оны якъкъанда къокъулы тютюн чыкъа эди. Либан тютетюви башта Чадырда, сонъ Ерусалим Сарайында бахшыш кетирювнинъ бир чешити эди. **Мюр** — паалы къокъулы ягъ, дженюбий тереклернинъ сакъызындан азырлана. Оны тиббиетте азапларны эксильтмек ве олюни дефн эткенде ягъламакъ ичюн къуллана эдилер.

Мт 2:11: «Эвге кирип, Баланы ве Онынъ анасы Меръемни коръдилер де, тиз чёкип, Онъа бель буктилер. Сонъ хазинелерини ачып, Онъа алтын, либан ве мюр багъышладылар».

Д.б.: Алоэ.

КЪОЛ — рус. Рука.

I. Кочъме манада Къ. сёзю бутюн адамны анылатмакъ мумкюн. Бойледже, «къолларындан талап этмек» ибареси «менден талап этмекни» анылата (Баш 43:9). Темиз Къ.-лар адамнынъ озюнинъ инсафлыгъыны ве сафлыгъыны

ангылата (Эюп 17:9), онынъ къбаатсызлыгыны (Баш 20:5), ве аксине, булашыкъ къоллар, «къолда ялан» я да Къ.лары къангъа толу, адамнынъ бозукълыгы акъкъында шаатлыкъ бере (Эюп 16:17; Збр 7:4; Еш 1:15). Адам тарафындан яратылгъан эр шей онынъ Къ.ларынынъ ишидир (Текр 2:7; Збр 89:17), о, озь Къ.ларынынъ ишинден ашай (Збр 127:2). Раббининъ яратувы акъкъында да «Онынъ къолларынынъ иши», айтыла. Адамны да Раббининъ Къ.лары яратты (Эюп 10:8), ве онынъ кунълери Алланынъ Къ.да (Збр 30:16). Дува окъугъан адам Раббининъ Къ.уна озь рухуны бере (Збр 30:6). Ич кимсе Раббининъ Къ.ундан О, туткъан адамларны хырсызлап оламай (Юх 10:28 в.и.) ве мелеклер озьлерининъ Къ.ларында алып баргъанларны да (Збр 90:12 в.и.). «Къудретли къолунен» («Озь къудретинен») Рабби Озь халкъыны къуллукътан алып чыкъты (Чыкъ 13:3); О, Озь Къ.уны Мысыргъа юкледи (Чыкъ 7:4). Алла душманларнынъ Къ.ундан къуртара (Баш 32:11), амма укюм ичюн «тири Алланынъ къолуна тюшмек къоркъунчлыдыр», адамнынъ къолуна тюшмеге исе бундан бетердир (2Пад 24:14). Джебалагъанда, Алла Озь Къ.уны айры адамларгъа я да халкъларгъа чевире (Еш 1:25; Ам 1:8; Збр 80:15). Раббининъ Къ.у пейгъамберлерге тие, оларгъа сырларны ача ве кучъ бере (3Пад 18:46; 4Пад 3:15), лякин о сахте пейгъамберлер ве яланджы фалджыларны джебалай (Ехез 13:9; Фаал 13:11); бунгъа бакъкъанда путларнынъ да «къоллары бар; лякин олар сезмейлер» (Збр 113:15).

- II. Сыкъ-сыкъ Къ. акъкъында хусусан онъ къолу назарда тутулгъанда, метафора шеклинде кучъ, акимием ве укюмдарлыкъ косътериле. Алла адамны онъ Къ.ундан тутта (Збр 72:23), онгъа ильхам бере (Еш 41:13). Алланынъ онъ Къ.у аджайип шейлер ярата ве душманларны ёкъ эте (Чыкъ 15:6; Збр 16:7). Рабби адамнынъ онъ тарафында тура, онгъа ярдым эте (Збр 15:8; 108:31; 109:5), махкемеде исе, укюм этильгеннинъ онъ тарафында оны къбаатлагъан Иблис тура (Збр 108:6; Зек 3:1). Шейтаннынъ хызметчилери онынъ бельгисини онъ Къ.унда ташыйджакъ (Сыр 13:16), Къ.ундаки бельги даа бир

шейнинь даимий хатырлавы олып хызмет эткен (Чыкь 13:9; Еш 49:16). Падишанынь онь Къ.у тарафындаки ер шеревли сайыла эди (3Пад 2:19). Тирильген Иса «эр шейни Онынь къолуна берген» (Юх 3:35) «Къудретли Алланынь онь тарафында» отураджакь (Мк 14:62; 16:19; тень. Фаал 7:55). Исанынь шегиртлери Онынь «бири онь», «экинджиси сол» Къ.у тарафында отурмакь ичюн разылыкь сорадылар (Мк 10:37).

- III. 1) Къ.уны етекчилик этмек ичюн туталар (Баш 19:16); Алла я да мелек Къ.ларыны истек ве къайгы ичюн (Еш 65:2), я да укум ве джеза телюкесини косьтермек ичюн узаталар (2Пад 24:16; Эюп 1:11; Еш 10:4); адам исе Къ.уны ясакь этильген мейвагьа узата биле (Баш 3:22; 3бр 124:3). Къапалы авуч садакъанынь ред этилювини, ачыкь авуч исе бериледжегини анълата (Текр 15:7 в.и.), ве «садакъа бергенининь сол къолу онь къолунынь не япкъаныны бильмемек керек» (Мт 6:3). Озь джаныны Къ.уна къоймакь я да Къ.унда ташымакь «озь яшайышыны телюке астына къоймакь» деген мананы анълата (Эюп 13:14; 3бр 118:109). Къулларнынь козьлери эр вакыт, оларнынь энъ кучюк бельгисини къачырмамакь ичюн, эфендисининь Къ.ларына тикилип бакъа (3бр 122:2). Бирининь Къ.ларына сув текмек, онынь шахсий хызметчиси олмакьны анълата (4Пад 3:11). 2) Къол тутув бир шартнаме тизилувининь делили ола эди (4Пад 10:15), ондан гъайры бир кефалет сыфатында хызмет эте эди. Къ.ларны нумайыш шеклинде ювмакь, шахсий къабаатсызлыгьынынь косьтерюви эди (Текр 21:6 в.и.; Эюп 9:30; 3бр 25:6; 72:13; Мт 27:24). Фериселер аш ашмакьтан эвель Къ.ларыны буюк гъайретнен юва эдилер (Мт 15:2; Мк 7:2-4). Къ.ларыны ювмайып, биревге тийген арам адам, оны да арам эте эди (Лев 15:11). 3) Эльчырпмалар тек къуванч ве джошкъунлыкьны дегиль (4Пад 11:12; 3бр 46:2; Еш 55:12), даа масхаралыкьны (Эюп 27:23; Агъл 2:15), азап ве гьамны ифаделемек мумкюн (Сай 24:10). Гьамнынь бельгиси сыфатында Къ.уны башына къоя эдилер (Йрм 2:37; 2Пад 13:19). Къ.уны (пармагьыны) агъзына къойып, утангьаныны ифаде эткенлер (Эюп 21:5; Икм 30:32; Микъа 7:16).

Чыкъ 15:12-13: «Сен онъ къолунъны узаттынъ — оларны ер ютты. Озь мераметинънен Озюнъ къуртаргъан бу халкъкъа ёлны косътересинъ. Озь къудретинънен бу халкъны Сенинъ отургъан еринъе алып кетесинъ».

КЪОЛЛАР КЪОЮВЫ — рус. Возложение рук.

Э.В.теки эписи адетлернинъ тимсаллик арекетлери рухий дюнъяда олып кечкен адиселернен багълыдыр. Къ.Къ.нда ибадет япмакъ ичюн рухий укюмдарлыкъ ве Алланынъ кучю (Сай 27:18 в.и.; Текр 34:9; 4Пад 13:16), багъыш-лавлар (Баш 48:17 в.и.; тень. Мт 19:13), джевапкъарлыкъ (Лев 24:14) я да суч бериле (Чыкъ 29:15 в.и.; Лев 16; Сай 8:12). Я.В.те Къ.Къ. ве дува окъувнен багъышланув бериле (Мт 19:13,15). Месих Къ.Къ. ярдымынен хасталарны тедавийлей эди (Мт 9:18; Мк 5:23; 6:5; 7:32; 8:23,25; 10:16; Лк 4:40; 13:13), сонъра буны Павел де япты (Фаал 28:8). Эльчилер Къ.Къ.нен Мукъаддес Рухны теслим эте эдилер (Фаал 8:14-19). Фаал 6:6; 13:3-ке коре, эльчилер къолларыны къойып, юксек хызметке багъышланув ве Рухнынъ бахшышларыны бере эди (1Тим 4:14; 2Тим 1:6).

1Тим 5:22: «Бирде-бир адамнынъ башына къол къоймагъа (ве бойле этип, оны джемиетнинъ бакъыджысы я да хызметчиси япмагъа) ашыкъма».

КЪОМШУ — рус. Сосед.

Якъын этрафта яшагъан адам (якъын адам). Озь вакътын-да ярдым этмек ве къол тутмакъ къабилиети олгъаны ичюн, якъын этрафта яшагъан Къ. узакъта яшагъан агъа-къардаштан эмиетли ве якъынджа ола (Икм 27:10). Амма шунынънен берабер, озь етишмемезликлерини я да даа бир шейни Къ.нынъ козюнден сакълап оламагъан, онынъ тарафындан акъарет ве масхаралыкъкъа огъратыла биле (Збр 30:12; 43:14; 78:4; 79:7; 88:42).

Збр 30:12: «Душманларым чокъ олгъаны ичюн, адамлар мени масхара этелер, къомшуларым мангъа къыйыш бакъа, танышларыма да къоркъу сачам. Мени сокъакъ-ларда корьгенлер менден къача».

Д.б.: Якъын.

КЪОРКЪУ — рус. Страх.

Акъикъий я да тахминий хавф огюнде адамнынъ ис эткен телюкеси. М.К.та адий, бизим киби адамлар косътери-ле, оларнынъ бизим киби къветсизлиги ве къоркъу-лары бар эди (тень. Збр 33:5; Мт 14:26; 28:4; Юх 7:13; Фаал 2:43; 1Кор 2:3). Эр бир адам душманлардан, гуна къаранлыгъындан, олюмден ве Шейтан кучълеринден къоркъа (Эф 6:12). Адамны Къ.дан ве бу кучълерден тек Иса азат эте биле, чюнки О, олардан даа да кучълюдир. Бу акъкъында онынъ чокъ кере текрарлагъан «Къоркъ-ма!» чагырувы шаатлыкъ эте (мес., Мк 5:36).

АЛЛАДАН КЪОРКЪУ ВЕ АЛЛАНЫНЪ СЕВГИСИ. 1) Ал-ланынъ огюндеки къоркъу акъкъында да о къадар чокъ айтыладыр, мында Къ. ве урьмет бири-бирине къошу-ла: ким Алладан къоркъса, демек, Оны урьмет эте. Ве, аксине, ким Алланы урьмет этсе, демек, Ондан къор-къа, Онынъ юджелиги ве азизлигинен толуша. Еудий сёзю *йира* Къ. ве Аллагъа урьмет манасыны ташый, эм де энъ юксек икмет, къуртулышкъа алып баргъан догъ-ру ёлдаки биринджи излердир (Эюп 28:28; Збр 110:10; Икм 1:7; 9:10). Э.В.теки азизлернинъ иманлылыгъы та-мам Алладан Къ.сына эсаслангъандыр. Бойле дюньяба-къыш Я.В.те де озъ исбатыны тапа (1Пётр 2:17). Мын-да Э.В.теки *йира* сёзюне юнан фиили *фобейн* тенъ келе (Мт 10:28; Лк 1:50; 18:2; 23:40; Фаал 10:2; 13:16; Кол 3:22; Сыр 11:18; 14:7; 15:4; 19:5). 2). Алланынъ огюн-де Къ. ис этмеген адам тек ерге аит яшайыш кечире, мында Алланен мунасебетлерге ер къалмай. Амма Ал-ланен мунасебетлер кесильсе, бу яшайыш озъ мана-сыны джоя, чюнки Алла — яшайышнынъ темелидир (Кол 1:17; Еуд 1:3). Ерге аит яшайыштан гъайры яша-йышны къабул этмеген адамны даа да шиддетли Къ. сарып ала — яшайышнынъ гъайып олувы Къ.сы. О, М.К.таки керчекни бильмек керек: «Алладан къоркъ-макъ керек» (Текр 10:12,20; Мт 10:28; Рим 11:20 в.и.). Алладан Къ. — Онынъ севгисине джевап олгъан би-зим севгимиздир. Я.В.теки Аллагъа севги Къ.дан ус-тюндир (Э.В.тен фаркълы оларакъ), амма кимсе етал-магъан Алланынъ шурети ве кимсе анълап оламагъан

Алланынь барлыгы огюнде Къ. мында да бардыр (Еуд 12:28 в.и. в.б.). 3) Я.В.те айтыла ки, Алланынь къанунларыны къул киби къоркъып тутмагъа дегиль, севги ве урмет ичюн тутмакъ керектир (Юх 14:15,23). Ким де ким Алланынь севгисине боюн эгип джевапланса, Алланынь къулларына берильген яны сербестлик къанунларына коре арекет этедир (Рим 8:21). Аллагъа севги не къадар кучлю олса, ялан, къул дереджесиндеки Къ. о къадар зайыфлаша. Boyle севгиде Къ. ёкътыр (1Юх 4:18).

Текр 2:25: «Энди бутюн ер юзюнде яшагъан халкълар сенинь акъкъынъда эшиткенинен, къоркъу ве дешет тюбюне къалырлар».

КЪОЧКЪАР — рус. Овен, баран.

Еуд. *айил*; къойнынъ эркеги (Ехез 34:17). Къ.лар эм эт берген (Баш 31:38), эм къурбан чалынгъан айван оларакъ къыйметли эдилер (Баш 22:13; Чыкъ 29:1; Лев 9:4; 16:3; 19:21; 1Тар 29:21; 2Тар 29:32; Узеир 6:17 в.б.). Даниял пейгъамбернинъ руюсында Къ. озюнинъ чешит бойнузларынен, м.э. 334-331 сс. Эскендер Зулькарнаиннынъ енъген мадайлылар ве фарслыларнынъ экилеме падишалыгыны (уфакъча сою — Мадай; балабанджа — Фарс) ифаделей эди (Дан 8:3-7,20).

Дан 8:3: «Козьлеримни котерип бакъсам, дерья ялысында тургъан бир къочкъарны корьдим. Онынъ эки узун бойнузы бар эди. Бойнузларнынъ экинджи чыкъкъан сою биринджисинден узун эди».

КЪУВАНЧЛЫ ХАБЕР — рус. Евангелие, радостная весть, благая весть.

Къ.юн. *эвангелион*. Э.В.те анъылгъан, Иса Месихнинъ ер юзюне кельгенинен илян этильген хабер. Онынъ манасы шунда ки, Алла адамларны севгени ичюн, Озь Огълуны ерге ёллады, Онынъ хачта ольгени ве тирильгенинен бутюн адамларгъа гуналардан ве эбедий олюмден къуртулыш ёлу ачылды. Бу хабер месихчилер иманынынъ эсасы олды. «Эвангелион» сёзюнен «Инджилъ» сёзюнинъ пейда олувы да багълы. Кечче бу сёзнен Иса

Месих акъкъында икяе эткен дёрт китапны адландырып башладылар.

Мт 9:35: «Иса эписи шеэрлер ве къасабаларда юрип, синагогаларда адамларны огрете, Алланынъ Падишалыгы акъкъында Къуванчлы Хаберни даркъата ве тюрюлю хасталарны ве дертлерни тедавийлей эди».

Д.б.: Инджиль.

КЪУВАНЧЛЫ ХАБЕРНИ ДАРКЪАТЫДЖЫ (*син.* Хаберджи) — *рус.* **Евангелист, блавестник.**

Юн. *зуангелидзоменос*, «къуванчлы хаберни даркъатыджы» — арбий гъалебе акъкъында хабер кетирген эльчиге Септуагинтада бойле айтыла (къыяс. 1Пад 31:9). Иманлылар джемиетининъ хызметчилери (Эф 4:11) акъкъында лаф юрсетильгенде, Къуванчлы Хаберни даркъатыджылар эльчи ве пейгъамберлерден сонъ келелер. Оларнынъ сырасына Филипп де кире эди. О, Ерусалим джемети ходжалыкъ хызметлер ичюн сайлангъан, еди хызметчилерден бири олып, шу ишни, Стефан киби, хаберджи вазифесинен берабер беджере эди (Фаал 6; 21:8). Хаберджи хызмети Тимотейге де берильген эди (2Тим 4:5). Айны вазифени, 2Кор 8:16-гъа коре, Тит де беджере эди. Х.лер джемиетлери тарафындан ёлланылгъанларына бакъмадан, озъ хызметлеринде олар бир ерли джемиетке бойсунмай эдилер. Оларнынъ вазифелери баягъы умумий эдилер. Мукъаддес Рухнынъ пешинден юрип, олар шеэр ве виляетлер бою Инджиль ваазынен юре эдилер (Фаал 8:26,30,39,40). Лякин базы алларда олар бир ерде девамлы вакъыт бою къалмалары керек эди, чюнки о заман оларнынъ бирде-бир ерли джемиетнинъ онъмасы ичюн ишлемеге вакъытлары олур эди. Х.лер эльчилерге бойсунып, оларнынъ ишдешлери эсаплана эдилер (1Тес 3:2). Х.нинъ унваны III а. башлап, Я.В.теки Инджильни теркип эткенлерге: Матта, Марк, Лука ве Юхангъа берильген эди.

Эф 4:11-12: «О Озю базы адамларны эльчи, базыларны пейгъамбер, базыларны Къуванчлы Хаберни даркъатыджы, базыларны исе иманлылар джемиетине башлыкъ

ве оджа этип кьойды, олар азизлерни иман хызметине азырласынлар ве Месихнинь беденини кьурсунлар».

Д.б.: Хаберджи.

КЪУВЕТ

Бакъ.: Кучь.

КЪУДРЕТЛИ (КЪУДРЕТЛИ АЛЛА) — рус. Всемогущий.

Еуд. *эль шаддай*. Алла Къ., чюнки о бутюн шейлерни яраткъан, бутюн вакъиаларны идаре эткен ве Озь Падишалыгыны мукеммеликке алып баргъан Алладыр. Шу себептен Онынъ кьолунда олгъан бутюн дюнья Онъа хызмет эте: табиятнынъ кьудрети, адам кучю ве мелеклернинъ акими (Чыкъ 6:1; Эюп 36 в.и.; Збр 90:1,11; 103:4; Еш 45:1-7; Ам 5:8; Еуд 1:14). Раббиге кьаршы олгъан душман дюньясы биле, Алланынъ язгъаны омюрге кечсин дие, Къ. Аллагъа хызмет этмеге меджбур (Чыкъ 15:6; Еш 13:3-6). Алланынъ кьудрети — Онынъ васиетлери беджерильсин дие кефиликтир.

Сыр 1:8: «Мен — Альфа ве Омега, Башланув ве Сонь, — дей Рабби-Таала. — Мен барым. Эвельде бар эдим, энди де келеятам. Мен — Кьудретли Аллам».

КЪУЛ — рус. Раб.

I. 1) а) Башында, израиллилернинъ Къ.лары дженк вакътында эсирге алынгъан эджебийлер эди (Сай 31:9,18,26; Текр 21:10 в.и.; тенъ. 4Пад 5:2), олар четэль кьул сатыджыларындан, эксериетнен феникелилерден сатын алынгъан (Баш 17:27; Лев 25:44-46; кыяс. Ехез 27:13) я да эфендининъ эвинде догъгъанлар, яни догъма Къ.лар (Баш 14:14; 17:12; Джем 2:7). Израильнинъ сагъ кьалгъан Ханаан сакинлерини Сулейман сарайлар ве Алланынъ Сарайыны кьурулышында Къ.лар сыфатында джелъп эткен (3Пад 9:20 в.и.). Кьуллукъкъа алув бойле вакъытларда умумий къабул этильген къанунгъа эсаслана эди (арбий къанун ве запт этиджининъ акъкъы, я да шунъа коре сатын алув ве саип олмакъ акъкъы). Лякин адам хырсызлыгы олюм джезасы узеринде ясакъ этильген эди (Чыкъ 21:16; Текр

24:7); б) зарарнынъ одемеси акъкъында давалар бакъылгъанда Къ.нынъ орта фияты 30 кумюш эди (Чыкъ 21:32). Юсуф 20 кумюшке сатылгъан эди (Баш 37:28); в) Къ. озь эфендисининъ мулъкю олса да (Лев 25:46; Чыкъ 21:21), амма эп бир бутюнлей акъсыз дегиль эди: Къ.ны ольдюрген джезалана эди (Чыкъ 21:20 в.и.), эгер де Къ. агъыр яраланса, оны азат этмеге керек эди (Чыкъ 21:26 в.и.). Эгер эсирге алынган апай озь эфендисине акъайгъа чыкъса, о, янъы акъларгъа насип ола ве акъайы ондан разы олмаса, о, азат ола (Текр 21:10-14). Эюп хызметчилернинъ акълары акъкъында айткъанда, оларны итибарсыз къалдырмагъа олмай, чюнки оларны да Рабби яратты, дей (Эюп 31:13-15). Текр 23:16-да в.и. исраиллиге къачкъан Къ.ны саибине къайтармакъ керек олмагъаны акъкъында айтъла. Чокъусы алларда Къ.лар эвде джевапкъарлы вазифелерни беджере эдилер (Баш 24; 39:3-6); олар атта эвлятылыккъа алына эдилер (1Тар 2:34 в.и.) я да озь эфендилерининъ мирасчылары ола эдилер (Баш 15:2 в.и.). Къ.гъа олган мунасебетнинъ эсасында бойле хатырлав бар эди: унутма, «сен де Мысыр топрагъында къул эдинъ» (Текр 15:15).

- 2) а) Сатын алынган еудий Къ. айры бир вазиятте ола эди (Чыкъ 21:2). Онъа Къ. сыфатында дегиль, ишке алынгангъа киби бакъмакъ керек эди (Лев 25:38-40). Эгер оны кельмешекке ишчи сыфатында сатсалар да, бу хусуиет онен къала эди (Лев 25:47-54). М.К.та аиле азасыны (Чыкъ 21:7) я да озюни къуллуккъа сатувнынъ себеплеринден бири фукъарелик сайыла (Лев 25:39,47). Хырсыз хырсызлагъан шейлернинъ фиятыны одеп оламаса, оны къуллуккъа саткъанлар (Чыкъ 22:3); б) еудий къулнынъ хызмет муддети, бундан гъайры оны сатын алып, къайтармагъа, я да озю акъча топлап, озюни азат этмеге мумкюн эди (Лев 25:47-49), адетиндже алты йылнен сынъырлангъан; едиджи йылында оны бедава азат этмеге керек эди (Чыкъ 21:2; Текр 15:12-18). Шунунънен берабер, эгер о къуллуккъа сатылмаздан эвель эвленген олса, онынъ апайы ве балалары онен берабер азат этиле эдилер. Эгер эфендиси онъа апай берген олса, демек къадын балаларынен берабер Къ.лукъта къала. Эгер бу

адам озь аилеси ичюн я да шорбаджысына алышкьаны себебинден Къ. олып къалмагъа истесе, эфендиси онынъ къулагъыны къапу алдында теше эди (Текр 15:16 в.и.; тень. Чыкъ 21:3-6). Ондан сонъ о, эбедиен Къ. ола ве единджи (раатлыкъ) йылы, башкъа еудий къулларны азат эткенде, оны къалдыра эдилер (Лев 25:40 в.и.). Джарие оларакъ сатылгъан Исраиль къызларына алты йыллыкъ сынъыры даркъалмай эди. Амма эфендиси сатын алгъан къызны бегенмесе, оны башкъасына сатын алмагъа рухсет бермек керек эди; лякин оны ябанджыгъа сатмагъа акъкъы ёкъ эди. Эгер эфендисининъ огълу шу къызгъа эвленсе, амма сонъ озюне даа бир башкъа апай алса, оны азат эте эдилер (Чыкъ 21:7-11). Сонъ, вакъыт кечкенинен, еудий къулларгъа нисбетен махсус косътермелер беджерильмеди. Йирмеянынъ вакътында Вавилон телюкеси астында израиллилер бу къаиделерни тиклемеге ынтылдылар, амма оларны беджермек вадеси кене де тек ниетлер беянаты олды (Йрм 34:8-22). 3) Я.В. къулдукъны ред этмейип, оны реаль бир ал олгъаныны къабул эте. Павел Къ.ларны азатлыкъ акъкъында къасевет этмеге чагъыра эди, амма эгер вазиетни яхшы тарафкъа денъиштирмеге имкян олса, шу имкяннен файдаланмагъа тевсие эте эди (1Кор 7:21). Къачкъан Онисимни Павел Филимонгъа къайтарып ёллады, лякин «къул киби дегиль, къулдан юкъары, севимли дин къардаш» киби (Флм 10-18). Къ.лар ве хызметчилер озьлерининъ эфендилерине бойсунмакъ кереклер (Эф 6:5-8; Кол 3:22-25; Тит 2:9 в.и.), олар не къадар къатты къол олса да (1Пётр 2:18); эфендилери исе Къ.ларгъа нисбетен «дикъкъатсыз» олмамалары керек, чюнки Къ. да онъа дин къардашы, яни иманлы ола (1Тим 6:2). Эфендилерден Къ.нен адалетли мунасебетте олмакъны талап эте эдилер (Эф 6:9; Кол 4:1). Амма Алланынъ алдында ве Месихте эфендилер ве Къ. арасында фаркъ ёкъ (1Кор 7:22; Гал 3:28; Кол 3:11).

- II. 1) Чокъусы алларда М.К.таки Къ.лар (хызметчилер) сёзининъ догъру манасында Къ. олмагъан ишчилердир. Падишанынъ Къ.лары дегенде, онынъ аскерлери козьде тутула (1Пад 17:8), лякин адет узьре акъчагъа хызмет эткен

дженкчилер, кьолуна кылыч алгъан койлюлер дегиль (2Пад 2:12 в.и.; 3:22; 11:1). Адамлар башлыкъларгъа (Сай 31:49; 2Пад 9:8; 3Пад 1:26), эджнебийлерге (Баш 19:2) я да садыкълыгъыны косьтергенде ве хызмет этмеге азыр олгъанда, озюне Къ. дегенлер. 2) Бир адам озюне Къ. десе (Лк 1:38,48), Алланынъ огюнде озь ерини косьтермеге истей. Аллагъа мураджаат эткенде озюне Къ. деп (Сай 11:11; 1Пад 3:9; 3Пад 8:28; Фаал 4:29), ибадет эткен, садыкълыгъыны ве итаат этмеге азыр олгъаныны бильдире (Сыр 1:1; 7:3; 22:6). Рабби Озю бу ибаренинъ догъру олгъаныны тасдыкылап, Ибраим, Муса ве Давуткъа «Меним Къ.ларым», дей (Баш 26:24; Сай 12:7; 2Пад 7:5). Ичинде фалджылыкъ руху олгъан бир хызметчи кызы Филиплер шеэринде Павел ве онынъ ёлдашлары акъкъында «Бу адамлар Юдже Алланынъ кьулларыдыр», — деп багъыра эди (Фаал 16:17). Къадимий иманлылар джемиетининъ вааз ве ибадетинде Иса акъкъында (Фаал 3:26 — юн. *naïc* «кьул», «хызметчи» ве «бала», «сабий» манасында олмакъ мумкюн) я да шунъа коре, Давут акъкъында (Фаал 4:25) Алланынъ Къ.у сыфатында айтылгъан; эльчилер Павел (Рим 1:1; Флп 1:1; Тит 1:1), Пётр (2Пётр 1:1) ве Юхан (Сыр 1:1) озьлерини Алланынъ я да Иса Месихнинъ Къ.лары, деп адландыралар. Хызмет этмеге азырлыкъ озь дин кьардашларына да даркъала, чюнки Месихнинъ сёзлерине коре, «ким биринджи олмагъа истесе, эписинден сонъ олсун ве эписине хызмет этсин» (Мк 9:35; 10:44). Амма йыкыылгъан адам, гунанынъ багъышланувы аркъалы Алла ве инсафлыкънынъ Къ.у олгъандже (Рим 6:17-22), гунанынъ Къ.у (Юх 8:34; Рим 6:17), олюм кьоркъусынынъ Къ.у (Еуд 2:15) ве бозукълыкънынъ Къ.у (2Пётр 2:19) къала. 3) Къ. аныламынынъ махсус манасы Я.В.те Къанун ве Къуванчлы Хабернинъ кьаршылыгъынен багъланып ишлетиле. Муса Алланынъ бутюн эвинде садыкъ хызметчи эди (Еуд 3:5, д.б. Сай 12:7), ве о аркъалы Къанун берильди (Юх 1:17), «Синай дагъындан васиет кьуллукъ догъурды» (Гал 4:24). Аксине, Месих Алланынъ эвинде Огъулдыр (Еуд 3:6); О, адамларны акъикъатен азат эте (Юх 8:35 в.и.). Къанун девринде кьуллукъ рухунен олгъаны киби (Рим 8:15),

энди Месихте кьуллар ёкъ, тек эвлятлыкь Рухуны къабул эткен балалар, Алланынь огьуллары бар (Гал 4:7). Месих адамларны паалы фияткъа сатын алып, азат этти. Павел оларны, кене «адамларнынъ кьулу» олмасынлар (1Кор 7:23), «къуллукь боюндырыгъыны» такъмасынлар, яни Къануннынъ кьуллукь кучюне бойсунмасынлар, деп тенбиелей (Гал 5:1).

III. М.К.та «къул» сёзю эр вакъыт эркек джынсына тень олып косътериле. Э.В.те «къадын къул» — эфендисининъ къолунда олгъан къадын (эджебий, Лев 25:44, я да еудий къадын, Йрм 34:9), Я.В.те де — бирисине багълы къадын (Лк 12:45; Фаал 16:16). Юкъары хызметте олгъан шахскъа мураджаат эткенде къадын озюни онынъ Къ.у, деп адландыра эди (Рут 3:9; 1Пад 25:24; 2Пад 14:6), бу падишалар ве уюмдарларнынъ апаилары ичюн де ляйкъ эди (3Пад 1:13). Бундан гъайры, «къадын къул» сёзю апаиларнынъ Алла алдында ерини акс эте (1Пад 1:11; Лк 1:38,48). Бакъ. Збр 115:7: «Мен Сенинъ къулунъ ве Сенинъ хызметчининъ огълу олам».

Текр 32:36: «Лякин РАББИ Озь халкъыны акълайджакъ. Къолларында такъат къалмайджакъ вакътында, не къул, не азат къалмайджагъыны корьгенде, Озь къулларына мерамет этеджек».

Д.б.: Ыргъат.

КЪУЛЛЕ — *рус. Башня.*

1) Шеэр диварларындаки къуллелер (2Тар 26:9; Нех 3:1,11,25-27; Збр 47:13) башта шеэр диварларынынъ зайыф пекинген ерлерини къорчаламакъ ичюн хызмет эте эдилер, сонъундан исе, шеэр диварларынынъ айырылмаз бир къысмы олдылар. 2) Юзюм багъларындаки къаравулар ичюн чалаш ве чадырлар (Еш 1:8) ерине чокъусынен таш къуллелерни къоя эдилер (Еш 5:2; Мт 21:33; Мк 12:1). Бойле Къ. чобан ве сюрюлерни къорчаламакъ ичюн, сахрада да къура эдилер (2Тар 26:10).

Баш 11:4: «— Келинъ, озюмизге шеэр ве башы кокке тийген къулле къурайыкъ; бутюн ер юзюнде дагъылмайыкъ деп, озюмизге нам къазанайыкъ».

КЪУЛЛУКЪ ЭВИ — рус. Дом рабства.

Бу ибаре исаиллиер къуллукъта олгъан Мысырны анълата (Чыкъ 13:3,14; 20:2; Текр 5:6; Ехо 24:17; Къад 6:8; Йрм 34:13; Микъа 6:4). Оны тек Алланынъ ярдымы аркъалы къуртарылгъан ве азат этильген Исраиль халкъы акъкъында айткъанда къуланалар.

Текр 5:6: «Мен — Алланъ олгъан Раббим. Мен сени Мысыр топрагъындан, къуллукъ эвинден чыкъардым».

КЪУРБАН (син. Бахшыш) — рус. Жертва.

Къадим заманлардан башлап, Къ. тюрлю халкъларда диний ибадетлерде муим роль ойнай эди. Лякин чешит динлерде къурбан чалув мерасими чешит мана ташый эди: энъ адий — иляхийге аш теклиф этип, онынъ козюне кирмектен, онъа миннетдарлыгъыны, садыкълыгъыны ифаделемек я да озь олмайджакълыгъыны косьтермекке баргъандже. М.К.къа коре, Аллагъа Хабиль, Хаин, Нух, Ибраим, Исхакъ, Якъуп ве Эюп къурбан чалдылар (Баш 4:3,4; 8:20; 15:9; 26:25; 31:54; Эюп 1:5). Хаиннинъ Къ.ы къансыз эди (топракъ махсуллари), къалгъан къурбанлар исе, айванлар ольдюрлюви ичюн, къан тѣкюльмесинен багълы эдилер. Къурбанларнынъ эсас манасы Аллагъа миннетдарлыгъыны, Яратыджыгъа садыкълыгъыны ифаделемекте эди. Кларнынъ эмиети акъкъында Алла Исраильге о, Мысыр эсирлигинден азат олгъан сонъ тариф этти. Аллагъа чалынаджакъ Къ. микъдары ве чешити, чалынув тертибини тайинлеген Къанунны халкъ Раббиден Синай дагъында алгъан эди. Къ.ларнынъ энъ эсас чешитлери булардыр: бутюнлей якъыладжакъ Къ. (Лев 1), ашлыкъ бахшышлары (Лев 2), шукюр я да аманлыкъ Къ.ы (Лев 3), бильмейип япылгъан гуна ичюн Къ. (Лев 4:1 — 5:13) ве къабаат ичюн Къ. (Лев 5:14 — 6:7). Бу беш чешит Къ.ларнынъ арасында тек бири къансыз эди: ашлыкъ бахшышлары, о, бутюнлей якъыладжакъ Къ.нынъ къошма сыфатында къабул олуна эди (Лев 9:16,17). Къ. не себептен чалынгъанлары къысмен адларындан белли.

Исраиль диний ибадетлеринде эсас Къ. — ГУНА ИЧЮН КЪУРБАНДЫР (Лев 4:1 — 5:13; Сай 28:15-23;

Йрм 42:13). Оны аселет япылмагъан къабаатны одемек ичюн чала эдилер (Лев 4:2). Бойле Къ.нынъ дёрт чешити айырыла: баш руханийнинъ гунасы ичюн Къ. (3-12 ает.), бутюн Исраильнинъ джемиети ичюн Къ. (13-21 ает.), халкънынъ бирде-бир ёлбашчысы ичюн Къ. (22-26 ает.) ве адий исраиллининъ гунасы ичюн Къ. (27-35 ает.). Баш руханий бугъаны (къурбан чалынаджакъ айванлардан энъ паалы союны) Къ. чала эди; бугъаны бутюн Исраиль джемиетининъ гуналарыны одемек ичюн де къурбан чалмакъ керек эди. Башлыкъ текени къурбан чала эди, адий исраилли исе — эчки я да къозуны, эгер пек фукъаре олса, эки кийик гогерджин я да эки гогерджин баласыны чалмакъ мумкюн эди (Лев 5:7-10). Сонъки къаиде Алла огюнде къазанылгъан гунанынъ колеми эм гунакъярнынъ джемиет огюнде туткъан ерине, эм де о джемиетнинъ огюнде олгъан месулиетине ляйыкъ олмакъ кереклигининъ косътергичи эди. Баш руханийнинъ гунасы агъырлыгына коре бутюн Исраиль джемиетине тенъ келедир, чюнки о, Раббининъ огюнде джемиетнинъ темсильджиси эди. Адий исраиллининъ чалгъан Къ. да айны къаиделер аит (Лев 4:27-31). Гуна ичюн кетирильген эр бир къурбан мерасими дёрт къысымдан ибарет: а) Къ.нынъ такъдими (27 ает. в.и.). Лев 1:3-ке коре, Къ. айваныны чадырнынъ къапусы огюне кетирмеге керек эди. Бунынъле Аллагъа иманы ве Онынъ багъышлавыны алмакъ мухтаджлыгъы ифаделене эди; б) къолнынъ къоюлувы. Къ.ны алып кетирген эр ким къолуны айваннынъ башына къойып, санки де озъ къабаатыны онъа кечире эди (Лев 4:29; къыяс. 16:21); в) союлув (Лев 4:29). Къабаатлы адам айванны озю соймагъа борджлу эди. Мерасимде хусусий эмиет къангъа айырыла эди: о, малнынъ беденинден акъып чыкъмакъ керек эди, сонъундан оны махсус савутларгъа джыя эдилер. Гунанынъ пешинден мытлакъа олюм кельмек керек (бакъ. Ехез 18:4; Рим 6:23), онынъ ичюн — Алланынъ мераметли къанунына бинаэн — гунакъяр ерине омрюнен гунаны одеген Къ. ольмеси изин этиле эди; г) къан иле сюртюв. Къ. союлгъанындан сонъ,

руханий озь вазифелерини башлай эди. О, пармагъыны Къ. къанына батырып, о къанны, эгер гуна ичюн Къ. адий исраилли чалгъан олса, къурбан якъыладжакъ ерининь огге чыкъкъан къысмына — муюзларына сюрте эди (Лев 4:25,30). Эгер Къ. руханий (7 ает.) я да бутюн джемиет (18 ает.) ичюн олса, къанны къо-къулы отларны якъмакъ ичюн ерининь бойнузларына сюрте эдилер (18 ает.). Эгер яшайыш тимсали олгъан къан (Лев 17:11) къурбан ерининь бойнузларына сюр-тюльсе эди, Аллагъа бу яшайыш Къ. этильгенининь исбаты олып, къабаат одельгенини анылата эди; д) ай-ваннынъ къаныны Къ. чалгъан сонъ, онынъ ягъыны якъа эдилер; онынъ териси, эти ве ич алетлерини ор-дудан тыш, темиз ерге чыкъарып якъмакъ керек эди.

БУТЮНЛЕЙ ЯКЪЫЛАДЖАКЪ КЪ. чалувында (Лев 1) ба-рышув меселеси муимлигини джоя эди; бойле алларда къанны Къ. ерининь тышкъы тарафларына пускюрте эдилер (5 ает.). Бутюнлей якъыладжакъ Къ.нынъ май-ети — Къ. айванынынъ такъдим этильмеси, къолнынъ къоюлмасы, союлмасы, къан иле пускюртильмесинден сонъ, Къ.нынъ толусынен якъылмасы келе эди. Руха-ний айван этини парчалап, Къ. ерининь устюне къо-йып, якъа эди. Бойлеликнен, думан ве атеште олгъан Къ. толусынен Аллагъа котериле эди, бутюн парчалары де яна эди (9,13 ает.). Къ. чалгъан адам озюне бир шей къалдырмай эди, эр шей Аллагъа аит эди (къыяс. Баш 22:2). Бу Къ. чалув Къ. чалгъан адамнынъ Раббиге бу-тюнлей садыкъ олгъаныны косътере эди. Мисаль ола-ракъ, Исраиль халкъынынъ кунъделик Къ.лары, саба ве акъшам Къ. чалынгъан эки баш бир яшлы къочкъар, бутюнлей якъыладжакъ Къ.лар эди (Чыкъ 29:38-42; Сай 28:3-8; Узеир 9:4,5; Дан 9:21).

АШЛЫКЪ БАХШЫШЫ (Лев 2) топракъ махсулларын-дан ибарет эди; о тѣкюледжек бахшышнен берабер бутюнлей якъыладжакъ Къ.гъа кире (Сай 28:4-6). Тѣ-кюледжек бахшыш кетирильгени заманда Къ. ерининь устюне ашлыкъ бахшышына тенъ кельген азачыкъ ша-рап тѣкюле эди. Бу мерасимде барышыкъ гъаеси (озь къабаатынъны Къ.гъа кечирюв) олмагъанындан себеп,

мында кьолнынъ кьююлмасы эмир этильмей эди. Ашлыкъ бахшышы уннынъ энъ яхшы союндан кетириле эди (Лев 2:1), онынъ без ренки темизликнинъ тимсали эди. Бу бахшышкъа дува тимсали олгъан кьокьулы майны (1,2 ает.) кьоша эдилер (къыяс. Збр 140:2; Лк 1:10; Сыр 5:8); бахшышны кетиргенде дува окьумакъ ве шукур этмек керек эди. Бахшышларда гунакярлыкьнынъ тимсали олгъан маялы хамыр (Лев 2:11) ясакъ этиле эди (къыяс. 1Кор 5:6-8). Бахшыш тузлу алда кетириле эди (Лев 2:13): тузлу махсул бозулмай, бу эр бир бозулугъа кьаршылыкьнынъ тимсалидир. Ашлыкъ бахшышына зейтюн ягьы да кире эди (Чыкъ 29:40). Бахшышнынъ янып битмеген кьалымтылары руханийлерге бериле эдилер (Лев 2:3).

АМАНЛЫКЪ КЪ.Ы (Лев 3:3) туварлардан — бугьалар я сыгьырлар (1-5 ает.), я да малдан — кьойлар (6-11 ает.) я эчкилер (12-16 ает.) кетириле эди. Мерасим тамам бутюнлей якьыладжакъ Къ. мерасими киби кечириле эди, тек айван толусынен дегиль де, тек ягьы, яни Къ.нынъ энъ яхшы ери якьыла эди (бакъ. Еш 25:6; 55:2). Раббиге энъ гузели берильген сонъ, Къ. айванынынъ этини кьурбан чалгъан адам ве онынъ сой-сопу ашай эдилер (Лев 7:15). Бу бераберлик софрасы — айны заманда эм Алла Эвиндеки барышувунынъ кьуванчлы байрамы (Текр 12:5-7,17,18; къыяс. Збр 22:5; Лк 15:23), эм Алланен яндыдан башлангъан сёйлешювининъ тимсали эди. Аманлыкъ Къ.лары сырасында **ШУКЮР КЪ.Ы** (Лев 7:12,15; 22:29), **АДАКЪ КЪ.Ы** ве **ОЗЪ ИСТЕГИНЕН КЕТИРИЛЬГЕН КЪ.** (Лев 7:16; 22:21; Сай 15:3) чешитлери айырыла эди.

КЪАБААТ ИЧЮН КЪ.нынъ (Лев 5:14—6:7; 7:1-10) макьсады — бильмезден я да аселет кетирильген зияннынъ одельмесидир. Зарарны толусынен одемек ичюн, къабаатлы адам тайинленген колемден арткъач олгъан бештен бир пайыны даа одемек керек эди (Лев 5:16; 6:5). Къабаат ичюн Къ. мерасими гуна ичюн Къ. мерасиминден деерлик фаркъ этмей эди (Лев 7:7), тек Къ.нынъ къаны Къ. ерининъ бойнузларына дегиль де, чевре-четине сюртюле эди.

ЭЛЯЛЛАНУВ КУНЮ. Йылда бир кере, элялланув куньде, Харун ве онынъ эви (яни руханийлер ичюн), халкъ ве чадыр, сонъундан исе сарай ичюн тантаналы Къ. чалмагъа керек эди (Лев 16): 1) Харун халкънынъ гуналары ичюн Къ. чалмаздан эвель, озъ гуналарындан элялланмакъ керек эди (11-14 ает.). Буны япмакъ ичюн, о бузавны Къ. якъыладжакъ ернинъ янынъда соя эди, Мукъаддес Ерге къан толу савут ве тютетме ичюн савутынен кирип, мис къокъулы тютетмени Раббининъ юзю огюне атешке къоя эди. Мис къокъулы тютетмелер баш руханийнинъ гуналары багъышланмасы ичюн, Аллагъа котерильген дуваларынынъ тимсали эди. Сонъ Харун къанны Сандыкънынъ къапагъына пускюрте эди. Бунынънен о, Раббининъ огюнде, онынъ ерине олгъан айваннынъ омрю алынгъаныны, яни баш руханийнинъ гуналары ичюн олгъан къабааты одельгенини тасдыклай эди (Чыкъ 25:22; Сай 7:89). Невбеттеки къурбан ичюн, халкъны элялламакъ ичюн, эки теке керек эди (Лев 16:5,15,20-28). Олардан бир данесини (15 ает.), бутюн халкънынъ гуналары одельмеси ичюн, къурбан чала эдилер. Руханий онынъ къаныны Энь Мукъаддес Ерге кирсетип, халкънынъ ерине олгъан къурбан айваннынъ олюмини тасдыкъламакъ ичюн, Васиет Сандыгъынынъ къапагъына пускюрте эди. Сонъундан Харун, бутюн халкънынъ векили оларакъ, тири текенинъ башына къолуны къоя эди де, исраиллилернинъ бутюн гуна ве къабаатларыны тариф эте эди. Устюнде халкънынъ гуналары олгъан текени чельге чыкъарып, йибере эдилер. Бу — Рабби оларнынъ гуналарыны багъышлап, Озюнинъ булунгъан еринден ёкъ эткенининъ бельгиси эди. Чадыр да лекели деп эсаплана эди, чюнки о, гуналы халкъ олгъан ерде ерлешкен эди; онынъ ичюн де элялланув мерасими керек эди (16-19,33 ает.; Еуд 9:21). Онынъ ичюн Харун къанны Васиет Сандыгъынынъ тек къапагъына дегиль де, огюндеки топракъкъа, Энь Мукъаддес Ерге ве, ниает, толусынен якъыладжакъ къурбан ерининъ озюне де пускюрте эди.

Э.В.ТЕКИ КЪ.ЛАРНЫНЪ МАНАСЫ. Э.В.теки Къ.лар Месих фаалиетининъ «кольгеси ве къыяфети» эдилер

(Еуд 8:5). Бойле «къыяфет» сыфатында олар, Месихнинь кельмесине къадар, Э.В.нинь къанунлары арекет эткен заманларында тайинленген эди (Еуд 9:10). Исанынь олюм ве яшайышы акъкъында эвельден хабер эткен, Э.В.теки Къ.лар Израиль халкъыны адакъ этильген Месихнинь кельмесине азырламакъ керек эдилер (Рим 10:4; Гал 3:24). Исанынь къараманлыгына коре, бутюнлей якъыладжакъ Къ.дан эвель гуна ичюн Къ.нынь чалынмасы — Къ. чалувынынь догъру тертибидир. Гуна ичюн Къ. — гуналарымызнынь багъышланувы ве Алла бизни къабул этювини тасдыкълай, бутюнлей якъыладжакъ Къ. исе бизим Алланен Месихте барышувымыз нетиджесинде алгъан янъы омрюмиз, эндиден сонъ толусынен Раббиге аит олгъаныны хатырлата (2Кор 5:17-21). Бу талап Месихнинь Озю бизде яшагъаны нетиджесинде омюрге беджерильмеси мумкюн (Гал 2:20; Кол 1:27). Э.В.теки бу эки энъ муим Къ. чалувларынынь мисалеринде, олар Израиль халкъыны Месихнинь кельмесине насыл этип азырламалары кереклиги анылашыла. Чюнки Месихнинь тек Озю, Алла Къозусы киби, адамларгъа багъышлав ве къуртулышны берип олгъан Къ. олмасы мумкюн эди (Еуд 9:9-14). Э.В.теки Къ.лар, Алланынь къуртулыш акъкъында фикирлерининь ачылувы олып, месихчилер ичюн эбедий эмиетлидир.

Еуд 10:8: «Биринджиден О, айтты: „Сен не къурбанларны, не бахшышларны, не бутюнлей якъыладжакъ къурбанларны, не гуна ичюн къурбанларны истемединь, олар Сени къувандырмай“. Сонъ О: „Мына Мен Сенинь истегиньни беджермеге кельдим, эй, Алла!“ — деди. Экинджисини тасдыкъ этмек ичюн, О, биринджисини ёкъ эте».

Д.б.: Бахшыш (1).

КЪУРБАН ЕРИ — *рус. Жертвенник.*

Къ.Е. сёзюнен еуд. сёзю *мизбеах* — «къурбан кетирильген ер» анылатыла. Къ.Е. Акъ денъиз бассейнинде яшагъан эписи динлерге ве халкъларгъа ве башкъа регионларгъа аиттир. Адам озь алласына къурбанлар кетирген азиз ер

оларакъ, Къ.Е. — алланен субетлешюв еридир. Къурбан этиледжек айванлар, ашлыкъ ве башкъа къурбанлар, бес-белли, якъыла эди, эм де котерильген тютюн Алла тарафындан къурбаннынъ къабул этильгенининъ алямети сайыла эди. М.э. III-юнджи бинъйыллыкъта бойле дюнъябакъыш Месопотамияда ве Мысырда энди бар эди. Къ.Е. эр бир ибадет еринде бар эди, культ кечирильген эр бир ерде бар эди, эм де шахсий я да айлевий Къ.Е. де ола биле эди. Бес-белли, Къ.Е. тешекюр я да хатыра ичюн къурула эди, мында даима къурбан кетирмек ниети ёкъ эди. Патриархларнынъ Раббиге догъру ёлу, олар къургъан къурбан ерлеринден кече эди (бакъ. Баш 12:7 в.и.; 13:18; 26:25; 35:1). Къурбан ерлерини, эксеретнен, тёпеликлерде я да орманларда къура эдилер. Мабутларнен (аллаларнен) корюшюв ерлери оларакъ, олар *мащева-гва* якъын, тик къоюлгъан ташларда мабутнынъ (алланынъ) маддий образыны коре эдилер. Месея, бойле ташларнынъ бириси акъкъында Баш 28:18 айтыла ве сонъра Якъуп акъкъында икяеде расткеле. Кеччерек Израильде бойле абиделернинъ къурулышыны тенкъид этип башладылар, чюнки къурджыларнынъ фикрине коре, бу ташлар ичинде Алланынъ Озю яшай деп, тюшюне эдилер, лякин Къ.Е. акъкъында ойле тюшюнмей эдилер.

Таш ве топракътан япылгъан къурбан ерлери — Къ.Е. энъ эвельки шекиллериدير. Топракъ Къ.Е. таш ве чамур обасы эди, эсасен алчакъ дёрткошели стол формада эди. Базан исраиллилер Къ.Е. сыфатында тапылгъан балабан ташларны къуллана эдилер (бакъ. Къад 6:20; 13:19; 1Пад 6:14; 14:33). Къ.Е. ичюн ташларны тегизлемеге ясакъ эди (Текр 27:5 в.и.; Ехо 8:31 в.и.). Ташларнынъ тегизленмеси оларны арамлай эди. 3Пад 18:31,32-де он эки дане таштан япылгъан Къ.Е. анъыла, «Якъупнынъ он эки къабилесининъ сайысына коре». Къ.Е. устюнде орта, кеччеки Къ.Е.нинъ четлеринде айны таштан кесильген тёпечиклер (бурьтюклер) тапыла эди. Бойле кучюк вертикаль тёпечиклер (бойнузлар) Алланынъ укюми ве юджелигининъ тимсали эдилер. Эгер тёпечиклер кесильсе, Къ.Е. арамланув ве гъайып олувыны бильдире эди (Ам 3:14).

Исраиллилернинъ шойле низамнамеси бар эди: эгер истенильмеден адам ольдюрильген олса, ольдюрген адам Къ.Е. бойнузларына япышса, онъа Алланынъ къорчалавы бериле эди (Чыкъ 21:13 в.и.; 3Пад 1:50; 2:28).

Бутюнлей якъыладжакъ къурбан ери (рус. **Жертвенник все-сожжения**) Алланынъ Мескенинде ерлеше эди, сонъра Алланынъ Сарайында ерлештирильди, бу — тунчнен къаплангъан агъач къуту эди (Чыкъ 27:1 в.и.), ичине, тахминен, таш я топракъ къоя эдилер. Ортасынадже агънен орюльген эди. Ирод къургъан Алланынъ Сарайындаки бутюнлей якъыладжакъ къурбан ери акъкъында биз авропалы тарихчы Иосиф Флавийнинъ эсерлеринден огренемиз. Бу — тегизленмеген ташлардан ясалгъан, юксеклиги 7.5 метр бина эди, темели 25x25 метр эди.

Къокъулы отларны якъмакъ ичюн ерлер (рус. **Жертвенник курения**) сыкъ-сыкъ тапыла эди, та энъ къадимий заманлардан берли къулланыла эдилер. Дёрткошели балчыкъ я да кирпич тюркюрлер беллидир (Еш 65:3). Оларнынъ юксеклиги 1 метр къадар, мейданчыгъы исе бир къач сантиметрни тешкиль эте эди (меселя, 7x9). Сай 16:10-гъа коре, Раббининъ огюнде къокъулы отларны якъып тютетмеге тек Харун несилинден олгъан баш руханийлернинъ акъкъы бар эди. 3Пад 7:48 алтын къаплы ер анъыла, о, Сарай ичюн керек эди, Ехезкельнинъ проектинде исе (Ехез 43) бойле ер ёкъ эди. Онынъ дёрт кошесинде де бойнузчыкълары бар эди, индже алтын япракъларнен къаплангъан эди ве алтын чембернен сюсленген эди. Оны Васиет Сандыгъыны къапаткъан перденинъ огюнде къоймакъ керек эди, Харун исе эр саба ве эр акъшам къокъулы отларны мында якъмакъ керек эди. Йылда бир кере, отлар якъылгъан ерни темизлемек (элялламакъ) ичюн, онынъ бойнузчыкъларыны къурбан къанынен сюртмек керек эди. Сулейман да къокъулы отлар якъмакъ ичюн ерни Сарайда Энъ Азиз Оданынъ огюнде къурдургъан эди (3Пад 6:22; Еш 6:6). Лк 1:11 коре, Ирод къургъан Сарайда да бойле ер бар эди.

Я.В.те Къ.Е. акъкъындаки малюмат Э.В.нен ве о замандаки Алланынъ Сарайынен (Мт 23:18; Мт 23:35; 1Кор

9:13) багълы эди, амма тек образ киби (Еуд 13:10) я да Сырларнынъ ачулувында образлы элементлер оларакъ къулланыла эди (Сыр 6:9; 8:3,5 в.б.). Шусы корюне ки, Рабби Голгофада бир керелик ве екюнлейиджи къурбан кетирген сонъ (Еуд 7:12,27 в.и.), къурбан ерининъ лягъу этиови акъкъында айтыла.

Лев 9:24: «РАББИнинъ огюнден атеш чыкъты ве къурбан ерининъ устюндеки бутюнлей якъыладжакъ къурбанны ве ич ягъларыны бутюнлей якъты».

КЪУРТАРУВ (*син.* Къуртулыш, къуртулув) — *рус.* Спасение.

I. КУРТАРУВ ВЕ ОЛЮМ. Алланынъ Къ.ы дюньянынъ виран этильген алыны айрыджа айдынлатып акс эттире. Итаатсызлыкъ ве йыкъылув нетиджесинде инсаниет гуна ве олюм укюминде эди (Рим 5:12, 16,19; 1Кор 15:22). Йыкъылган инсаниет ичюн джеза бутюн яратылган шейлерге даркъала, олар эписи манасыз ве эмиетсиз яшайышкъа укюм этильди (Рим 8:20). Бойледже, «къуртарув ве къуртулыш» бу феякетнинъ ёкъ этиовини ве биринджи дередженинъ тикленювини бильдире (Фаал 4:28; Эф 1:4,11 в.и.).

II. Э.В.те КЪУРТУЛЫШ. Алланынъ эр бир ярдымы Э.В.те Къ. сыфатында къабул этиле (Чыкъ 14:13; Къад 15:18; Збр 17:3,36; 117:14; Еш 60:18), бу фикир Алланынъ къуртарыджи ярдымынынъ эсасына ачыкъ-айдын таяна (Збр 97:1-3), Месихте ваде этильген (Баш 3:15) ве умют иле бекленильгенини косътере (Баш 49:18; Збр 118:123,166). Алланынъ фикрине коре, башкъа халкълар да дюньянынъ бу денъишювинде иштирак этеджеклер (Збр 71:11,17), бойледже Алланынъ Къ.ы «ернинъ сонъунадже» узанаджакъ (Еш 49:6).

III. Я.В.те КЪУРТУЛЫШ. Къ. акъкъындаки эписи сёзлер Иса Месих ве Онынъ фаалиетинен багълы Алланынъ Падишалыгъыны, Онынъ экинджи келювинде толусынен беджериледжегини косътере (Лк 1:69; Фаал 4:12; 16:17; Эф 1:13; Флп 1:19; 1Пётр 1:5). Къ. Алланынъ янъы падишалыгъында аятны тасвирлемек ичюн къулланыла. 1) Къ. сёзю Иса Месихнинъ мукеммель эйилик ишини анълата. Месихнинъ сёзлери ве ишлеринде, айрыджа

Онынъ олюминде ве тирилловинде, Э.В.нинъ буюк ваделери беджерильди (2Кор 1:20): Шейтан озъ кучюни джойды (Юх 12:31; 16:11), гуналар багъышланды (Эф 1:7), Алладан узакъта олгъанлар Онъа якъынлаштылар (Эф 2:13), адам гунанынъ укюминден азат олды (Юх 8:36; Рим 1:24; 6:14; 8:2). Иса Месихнинъ келювинен янъы девир — Къ. деври башланды (Гал 4:4 в.и.). Мукъадес тарихта аль этиджи бурулыш башланды, янъы девир кельди, онда Алла Къуртарьджы ве Падиша сыфатында эр шейни янъыдан ярата (Рим 3:21 в.и.). Энь муим дегъишме юзь берди, бунынъ нетиджесинде къаранлыкъ кучюнден эбедиен къуртарьлып, Алла Огълунынъ Падишалыгына кирдик (Кол 1:13; тенъ. Рим 6:15 в.и.). Иса Месих яшайышы, азапары, олюми ве тириллови аркъалы гуналыларны къуртармакъ ичюн Алланынъ ирадесини беджерди (Юх 19:30; Флп 2:8) ве олеяткъан дюнья ичюн къуртарьджы эйиликни алды (Рим 1:16; Гал 1:4; Эф 2:5; 1Тес 5:9). 2) Къ. сёзю даа Иса Месихнинъ юкселювинен экинджи келюви арасындаки девирде олгъан ве бу вакъытны «къуртулыш кунюне» айландыргъан дамий суретте олгъан арекетни бильдире (2Кор 6:2). Тирильген Рабби шимди де дюньяда арекет эте (Юх 15:16; Эф 4:4-6), Сёз ве Рухунен, бутюн халкълардан Къ. ичюн сайлангъан, Озь иманлылар джемиетини къорчалай ве онъа ярдым эте (Мт 28:18 в.и.; 1Пётр 1:5; Юх 10:27 в.и.). О, Озь хабержилери аркъалы Къуванчлы Хаберни бутюн дюньягъа даркъата (Рим 10:17 в.и.). Аджайип ишлер япып, адамларны къорчалап ве имае этип, оларны идаре этип, тедавийлеп ве азат этип, эм де джезалап ве укюм этип, Месих Озь Алла Падишалыгынынъ акимлигини тасдыкъ эте. О, дюньяны, экинджи кере келеджек кунюне бойле азырлай. Иса Месих эр вакъыт, олюм ве лянеттен адамнынъ эбедий Къ.ыны ярата. 3) Ниает, Къ. сёзю Алла Падишалыгынынъ ер юзюндеки бутюнлей акимлигини анълата (Сыр 7:10; 12:10; 19:1). Исада берильген янъы акыкыат энди етип кельди, лякин о тек келеджекте толу оладжакъ (Рим 13:11). Месих аркъалы берильген ве Онда булунгъан эбедий Къ.ны иманда бильмек мумкюн ве бир кунь Алланы «О, олгъаны киби»

корьгенде, Къ.къа къошуладжакъмыз (1Юх 3:2). Биз сонъки укъомден къуртарыладжакъмыз, чюнки адларымыз Аят китабында язылган (Сыр 20:12). Бизни «беденимизниъ къуртулышы» (Рим 8:23), онынъ денышюви (1Юх 3:2), Исанен «бет-бетке» корюшюв (1Юх 3:2; тень. 1Кор 13:12), Исанынъ бутюн душманлары устюнден гъа-лебеси (Сыр 21), козяшсыз, агърысыз ве олюмсиз эбедий бахыт беклей (Сыр 21:4). Алланынъ толу Къ.ы бутюн душманлар енъилген сонъ келеджек (Сыр 20:10,14) ве екяне Аллагъа (Сыр 19:6 в.и.), «падишалыкъ, кучъ ве шурети» Олгангъа шеревлер этиледжек.

Збр 49:23: «Ким къурбан ерине шукюр кетирсе, Мени урьмет эте. Ким озъ ёлуна диккъкъат этсе, Мен онъа Алланынъ къуртарувыны косьтереджегим».

КЪУРТАРЫДЖЫ — рус. Спаситель.

М.К.та Рабби-Таала Къ. деп адландырылган. О, Озь халкъыны къуртаргъаны киби (1Тар 16:35; Збр 84:5; Еш 43:3; 49:26), эр бир айры адамны да къуртара (Збр 16:7; 50:16). Я.В.те Иса Месих Озь халкъынынъ (Лк 2:11; Фаал 5:31; тень. Мт 1:21), Озь Беденининъ яни иманлылар джемети-нинъ (Эф 5:23) ве дюньянынъ (Юх 4:42; 1Юх 4:14) Къ.сы деп адландырылган. Ондан гъайры, эльчилернинъ мектюплеринде Алланынъ Озю сыкъ-сыкъ Къ. деп адландырыла (1Тим 1:1; 4:10; Тит 1:3; 2:10; Иуда 25).
1Юх 4:14: «Баба Озь Огълуны дюньянынъ Къуртарыджысы оларакъ ёллады. Биз буны коръдик ве бунгъа шаатлыкъ беремиз».

КЪУРУГЪАН КЪОЛ

Бакъ.: Хасталыкъ.

КЪУСУР (син. Эксиклик) — рус. Порок, недуг.

Адам я да айваннынъ хасталыгъы, бедений етишмемезлиги. Айвандаки къусур оны къурбан чалмагъа эльверишсиз япа эди (Лев 22:21 в.б.), чюнки къурбанлыкъ айванда ич бир бедений К. я да яра олмамакъ керек эди (Лев 22:17 в.б., Текр 15:21). Къурбан чалган руханийнинъ де бедени ярасыз ве озю сагълам олмакъ керек эди. Алла

бедений ве рухий хасталыкъларны тедавийлей (Збр 102:3).
Лев 22:21: «Адагъы я да истегине коре РАББИге аманлыкъ къурбаныны кетиргенде, эр бир адам айванны тувардан я да къой-эчкилерден кетирсин. Къабул олунмакъ ичюн, айван къусурсыз олсун. Айваннынъ бир тюрюлю беден эксиклиги олмасын».

КЪУСУРСЫЗ (*син.* Къабаатсыз) — *рус.* **Беспорочный, безупречный, безукоризненный, непорочный.**

Бу, бири-биринен багълы олгъан, къабаат акъкъында тасавур берген тюшонджелер чешит еуд. ве юн. сёзлеринен ифаделене. Олар бу адамнынъ бир къабааты ёкъ, ве оны опъкелемек я да сёгмек ичюн себеп олмагъаныны бильдирелер. Э.В.те адамнынъ къусурсызлыгы акъкъында лаф юрсетильгенде (Икм 11:3), бу о, Алла Къануны эмирлерини бозмагъаныны (Збр 118:9; Икм 13:6; Лк 1:6; Флп 3:6), я да белли бир шараитте онынъ аркетлери догъру ве Алла багъышлавны къазангъаныны ифаделейлер (Эюп 31:6; Збр 25:1,11). Айны шараитлерде Иса Озь талебелерини имаесине алып, оларны къабаатсыз сая (Мт 12:7). Бунен берабер Э.В.те къайд этиле ки, Алланынъ козюнде толусынен къабаатсыз олгъан адам ёкъ. Я.В.те Алла Къанун эмирлерининъ тариф этильмеси, къабаат сёз тутмадан башламай да, ниет, фикир ве дуйгъуда олгъаныны косьтере (Мт 5:22,28). Итаатнынъ зарурлыгъынынъ анъламасы, талебелерни: «Ким къуртулып оладжакъ экен?» (Мт 19:25) деген суалине, яни Алланынъ огюнде насыл этип къабаатсыз къалмакъ кереклигине джевапны кыдыртаджакъ. Гуна акъибети олгъан олюм, озь башына залым олгъан (Мт 7:11; Лк 11:13) адамларгъа (Рим 5:12) акимдардыр. Оларнынъ къабааты даа, Алланынъ севгисине наиль олгъан, Исагъа инанмагъанларына багълы олып даа арта (Юх 16:9). Я.В.те къабаатсызлыкъ ве къусурсызлыкъ акъкъында айтылгъанда (Флп 2:15; 1Тим 5:7), олар адам гъайретининъ акъибети олмагъаны да къайд этиле. Къабаатсыз адам башта бир ойле адам, ангисининъ къабааты, Иса оны башына алып багъышлав алгъаны (Еш 53:6; Мк 10:45)

нетиджесинде силинир, ве ким бу бахшышны иманы иле къабул эткен союдыр.

Мт 12:7: «Эгер сизлер „Мен кърбан истемейим, мерамет истейим“ деген сёзлернинъ манасыны бильген олсаныыз, къабаатсыз адамларны къабаатламаз эдинъыз».

Д.б.: Къабаатсыз.

КЪЫЗ (1) — рус. Девица, дева.

I. Эвли олмагъан къыз. Къанунгъа коре, Къ.ны ёлдан ургъан бирев, онъа эвленмеге борджлу олып (Чыкъ 22:16,17), айырылмагъа акъкъы ёкъ эди (Текр 22:28,29). Эгер нишанлы Къ. ороспуланса, оны ольдюре эдилер (22-24 ает.); эгер онынъ намусына токъунгъанда, Къ. ярдымгъа чагъырмагъа имкяны олмаса эди, о, къабаатсыз сайыла эди (25-27 ает.). Акъайгъа чыкъкъан Къ. намуссыз олгъаны акъкъында ялан шаатлыкъ ичюн къатты джезалай эдилер; эгер шу шаатлыкъ догъру чыкъса, Къ.ны ташнен урып ольдюре эдилер (13-21 ает.). Баш руханийге тек Къ. балагъа эвленмеге тевсие этиле эди (Лев 21:13 в.и.). Ехез 44:22-де бу тевсие бутюн руханийлер ичюндир, амма оларгъа руханийлернинъ тул къадынларына да эвленмеге изин бериле эди.

II. Еуд. тилинде Къ.ны анылаткъан эки сёз къуллана. *Бетула* сёзю башта бир Къ. баланы анылата (Баш 24:16; Къад 11:38; 2Пад 13:2; 3Пад 1:2), *алма* сёзю исе яшы еткен Къ.ны анылата (Баш 24:43; Чыкъ 2:8; 3бр 67:26; Икм 30:19; Йыр 1:2; 6:8; къыяс. Мт 25:1).

III. Къ. сёзю еудийлерде чокъусы алларда шеэр ве халкъларны анылата эди: Ерусалим (4Пад 19:21), Сион ве Израиль (Агъл 2:13; Йрм 18:13; 31:4,21), Сидон (Еш 23:12), Вавилон (Еш 47:1) ве Мысыр (Йрм 46:11).

4Пад 19:21: «Мына онынъ акъкъында РАББИнинъ сёзлери: Сион къызы сенден нефретленир, устюнъден кулер. Ерусалим къызы артынъдан башыны саллар».

КЪЫЗ (2) — рус. Дочь.

(Еуд. *бат*; юн. *тыюатер*.) М.К.та Къ. сёзю догъмуш (Баш 30:21), эвлятыкъ бала (Эст 2:15), торун (Баш 24:48), келин (Рут 1:12) ве башкъа сой-соплагъа нисбетен

ишлетиле. Бу сёз чокълукъта бир къоранта я да джемиетнинъ къадынларыны аңгылата. Бойледже, Сай 25:1; 2Пад 1:20; Лк 23:28-де «Моав къызлары», «Фелестинлилернинъ къызлары» ве «Ерусалим къызлары» акъкъында айтыла. Израиллилерде бабаларнынъ укюми Къ.ларына, огъланлардан зияде даркъала эди; оларнынъ мирас акъкъы да агъаларынен тень дегиль эди (Сай 27:1-11). Бабасы къызыны сатмагъа мумкюн эди (Чыкъ 21:7). Къ. берген сёз, тек бабасынынъ разылыгъы олса, акъикый сайыла эди (Сай 30:4 в.и.). Къ. сёзю сыкъ-сыкъ шеэр ве мемлекетлернинъ адларыны аңгылатмакъ ичюн къуullanылгъан: Сион къызы, Ерусалим къызы (Еш 37:22), Тир къызы (Збр 44:13), Вавилон къызы (Збр 136:8), Мысыр къызы (Йрм 46:11), Эдом къызы (Агъл 4:22).

Йыр 3:11: «Келинъиз, эй, Сион къызлары, Сулейман падишагъа бакъынъыз!»

КЪЫЗЫЛ ДЕНЪИЗ — рус. Черное море.

Еуд. *ям суф*; бу джогъраф. ады М.К.та Сукъкъот корьфези (Сай 33:10 в.и.), Акъаба корьфези (3Пад 9:26) ве Сукъкъот боюнда ерлешкен гольни (Чыкъ 13:18; 15:4,22), ихтимал, о вакъытта Къызыл денъизнен богъазларнен багълы олгъан аджджы ве Тимсах голлерини бильдире. Тек Септуагинтада (Чыкъ 15:4,22), сонъ Я.В.те (Фал 7:36; Еуд 11:29) *ям суф* ерине юн. «Къызыл денъиз» ады пейда ола (юн. *эрютра таласса*), амма о, джогъраф. джеэттен еудий адынен бутюнлей тень дегиль. Биринджиден, М.К.тан тыш метинлерде, о боюнда олгъан голлерни кирсетмей, экинджиден, къадимий джогърафияджылар ичюн Инд океаны ве атта Фарс корьфезини кирсетмек мумкюн. Мысырлылар м.э. XV асырда Нил дерьясыны Сукъкъот корьфезинен багълагъан каналны къаздылар. Бу канал аркъалы Синай ярымадасынынъ гъарбий ялысы ве Серабит-эль-Хадим дагълы маден виляетинен денъиз ёлу ачылгъан эди. Къыраличе Хатшепсутнынъ Къызыл денъизнинъ дженубий-гъарп ялысында ерлешкен Пункъа япкъан белли сефери, ихтимал, бу ёлдан кечкен. Ихтимал, фыравун Некъонынъ эмирини беджерип, феникелилер Африка этрафында сеяат этип,

Къызыл денъизден кечкен ёлнен файдалангъанлар. Еллер шимальден дженюпке эсип, Къызыл денъизде геми-лернинъ арекетини агъыраштыра эди: йылнынъ докъуз айында, денъизнинъ шималинде шималий еллер, дженюбинде исе эксерьетнен дженюбий еллер эсе эди.

Чыкъ 15:3-4: «РАББИ — аскердир! Онынъ Ады — РАББИ! О, фыравуннынъ арабаларыны ве онынъ ордусыны денъызге ташлады; фыравуннынъ энъ яхшы башлыкълары Къызыл денъизде богъулдылар».

КЪЫЙМЕТЛИ ТАШ(ЛАР) — рус. Драгоценные камни.

Палестинанынъ озюнде къыйметли ташлар ёкътыр, амма мында чешит предметлерни къазып чыкъаргъанда, бир талай Къ.Т. ве ярыкъыйметли ташлардан япылгъан шейлер тапылгъан эди, шу джумледен муурьлер ве скарабей къонъузы шеклинде япылгъан эйкельчиклер де бар эди. Бу шейлер, тахминен, Мысырдан кетирильген эди. Бундан башкъа, Къ.Т.ны Хавиладан, Шевадан (ЗПад 10:2; Ехез 27:22), Офирден (ЗПад 10:11) ве Эдомдан (Ехез 27:16) кетире эдилер.

Агат, акик (еуд. *шево*; акъкъад. *шубу*), ярыкъыйметли таш, силикатлар группасына кирген минерал, ады таш ятакъларындан бири олгъан Сицилиянынъ Ахат озенининъ адыдыр. Таш тюрю ренклерде олмакъ мумкюн, амма табиий ресими олгъан таш энъ къыйметли эсаплана (Чыкъ 28:19; 39:12; Сыр 21:20), — рус. **Агат**.

Аметист, мор якъут (еуд. *ахлама*, юн. *аметюстос*), къырмызы-мор я да мор туюлю кварцнынъ айдын кристаллары (Чыкъ 28:19; 39:12; Сыр 21:20). Бу Къ.Т.ны Палестинагъа Эдомдан, Мысырдан, Галаттан, Къыбрыстандан, базыларыны исе Испания ве Индистандан кетире эдилер. Мор якъут эсасен муурьли юзюклер ясамакъ ичюн ишлетиле эди. Къадимий юнанларнынъ инанчларына коре, мор якъут сархошланмакътан къорчалай эди; къадимий еудийлер бу ташны такъсанъ, татлы юкьюлар кетире деген фикирде эдилер, — рус. **Аметист**.

Берилл (юн. *берюлос*), силикатлар группасына аит минерал, чешит ренкли олур: мавы, сары, ешилъ, гульгуллю (Сыр 21:20), — рус. **Вирилл, берилл**.

Ешилъ хризопрас (юн. *хрюсопрасос*, «алтын-ешиль тюсю таш»), ярыкъыйметли, халцедоннынъ чешити. Бу таш айдын дегильдир, оны сыкъ-сыкъ халцедоннен къарыштыралар (Сыр 21:20), — рус. **Хризопрас, хризопраз.**

Зумрут (еуд. *барекет, барекат*; юн. *смарагдос*), шаркъ зумруты — бу айдын ешилъ бериллди, Юкъары Мысырда расткеле (Чыкъ 28:17; 39:10). Тирде зумрутларны къуюмджылар ишлете эдилер (Ехез 28:13). Юхан Алланынъ тахты чевресиндеки коккъушакъны бу ташнен къыяслай (Сыр 4:3), — рус. **Смарагд, изумруд.**

Кок якъут (еуд. *санир*; юн. *санфейрос*), М.К.та бойле адландырылгъан Къ.Т. лазурит олса керек, силикатлар группасына аиттир, ком-кок таш, сыкъ-сыкъ безе ве алтын тюсте бенеклери олмакъ мумкюн, Асияда да расткельмек мумкюн. Къадимий заманларда бу таш къыйметли эсапланып, къыймети пек юксек эди (Эюп 28:16; даа теъ. Ёыр 5:14; Еш 54:11). Муса заманларында 70 акъсакъал Алланынъ аякълары тубюндеки мейданчыкъны «темиз кок якъуттан япылгъан» дейлер (Чыкъ 24:10), — рус. **Сапфир.**

Кристалл (юн. *крьсталлос*, «буз»), сув киби тюсюз кварц, башкъаджа айткъанда дагъ буллюри. Бу Къ.Т.тан Алла шеэрининъ къорасы япыладжакътыр (Еш 54:12). Ехез 1:22 ве Сыр 4:6 Алланынъ тахты устюндеки къуббе ве огюндеки денъиз де кристалл киби айдын оладжакътыр, — рус. **Кристалл.**

Къырмазы сердолик (еуд. *одем*; юн. *сардион*), сердолик олса керек, халцедон чешитли силикатлар группасына аит таш, къырмазылы-портакъал тюсюдир (Чыкъ 28:17; Сыр 21:20), — рус. **Сардис, сердолик.**

Сардоникс (юн. *сардонюкс*), къаверенкли ве къырмазы я да безе тамырчыкълы халцедоннынъ чешити, — рус. **Сардоникс.**

Сары якъут (юн. *хрюсолитос*, «алтын таш»), сарылы-ешилли айдын таш, силикатлар группасына аит, Мысыр ве Нубияда къазылып чыкъарыла (Сыр 21:20). Антик хризолит — земаневий топаздыр, — рус. **Хризолит.**

Сюмбюль (юн. *ювакитос*), силикатлар группасына аит минерал, Къ.Т. къырмазылы-къаверенкли, сарылтым,

сийрекче ешилтим тюсю олур. Сув киби тюсюз де ола билир (аквамарин), я да мавы (берилл я да ферузе) (Сыр 21:20), — рус. **Гиацинт**.

Топаз (еуд. *питда*; юн. *топадион*), силикатлар группасына аит, айдын, чокъусы сары, къаверенкли тюсю эм ачыкъ мавы тюсю ола билир (Чыкъ 28:17; Сыр 21:20). Бу Къ.Т. Хуш мемлекетинден кетире эдилер (Эюп 28:19), олар Гирде де белли эдилер (Ехез 28:13), — рус.

Топаз.

Халцедон (юн. *халкедон*), силикатлар группасындан минерал, гизликристаллы индже йипли структуралы кварцынынъ бир чешити. Тюсюз я да ачыкъ куль тюсю ярыкъыйметли таш, озь адыны Босфордаки (Богъздаки) Халкедон шеэрининъ адындан ташый (Сыр 21:19), — рус. **Халкидон**.

Хризолит, ферузе (еуд. *таршиш*), фосфатлар группасына кирген минерал, ком-кок я да ешилтим тюсю олур, Синай ярымадасында пек чокъ расткеле. Айтылып кечкен ташларнынъ арасында ферузе — энъ йымшакъ таш. Даниял пейгъамбер озь руясына кельген «эр»нинъ беденини бу ташнен тенъештире (Дан 10:6), — рус. **Бирюза**.

Шохам (еуд. *шохам*; юн. *онюкс*, «тырнакъ»), халцедоннынъ чешити, онынъ акълы-къаралы къатламлары яхшы корюне. Хавила топракъларындан къазып чыкъарылгъан оникс ташы пек мешур эди (Баш 2:12). Э.В.те ониксни «къыйметли» деп адландырдылар (Эюп 28:16; Ехез 28:13). 12 Израиль кабилесининъ адлары бойле эки ташта оюлып, баш руханийнинъ эфодынынъ къушачыкъларындаки юваларына отуртылгъан эди (Чыкъ 28:9,12), — рус. **Оникс**.

Эльмаз (еуд. *яхалом*), къыйметли таш, Септуагинта ве Вульгатада яспис (яшма) деп адландырылгъан (Чыкъ 28:18; 39:11; Ехез 28:13). Земаневий эльмазлар къадимий заманларда белли дегиль эди, чюнки оларнынъ акъкъындаки акъикъый малюмат тек м.с. I-инджи асырда пейда олды. Еуд. *шамир* сёзю Еш 5:6; 7:23-25-те ве башкъа аетлерде джыйма манада къулланыла, бес-белли, мында адамантан, корунднынъ бир чешити

козьде тутула, эльмаз киби, минераллар арасында энъ къавий таш (бакъ. Ехез 3:9), — *рус. Алмаз.*

Якъут (еуд. *нофех, экдах, кадкод*), къыйметли таш, оксид группасына аит минерал, къырмызы айдын корунд, даа бир ады карбункул (Чыкъ 28:18, 1Тар 29:2; Еш 54:12; Ехез 27:16), — *рус. Рубин.*

Яспис (еуд. *яшефэ; юн. иаспис*). Адет узьре яспис дегенде, яшманы козьде туталар, амма бойле къыяслав бес-белли догъру дегильдир, чюнки Сыр 21:11-де яспис — гъает айдын ве зияде ялтыравукъ таштыр. Яшма исе айдын дегиль, къаверенкли я да ешилтим тюсю олур ве ярыкъыйметли ташларгъа аиттир. Бунгъа коре, шуны тахмин этмек керекмиз ки, Сыр 4:3-те къыйметли опал акъкъында сёз юрсетиле, — *рус. Яспис.*

Яхонт (еуд. *лешем*), тахминен, кербап, къадимий заманларда пек къыйметли эди, М.К.та ялынъыз эки кере анъыла. Кербап баш руханийнинъ кокрегиндеки торбанынъ учюнджи сырасында биринджи таш эди (Чыкъ 28:19; 39:12), — *рус. Яхонт.*

Чыкъ 28:17-21: «Онынъ устюндеки юваларгъа дёрт сырагъа сыралап, ташларны къой. Якъут, сары якъут, зумрут ташлары — бу биринджи сыра. Экинджи сыра: карбункул, кок якъут ве эльмаз. Учюнджи сыра: яхонт, агат, аметист. Дёртюнджи сыра: хризолит, шохам, яспис. Эписи ташларны алтын юваларгъа къой. Израиль огъуллаарынынъ он эки адына коре бу ташлар он эки дане олсунлар».

КЪЫРМЫЗЫ УРБА — *рус. Багряница, алая одежда.*

Урба. Кармин — хермес эменинде яшагъан, уфакъ къатты къанатлы махлюкънынъ бедени ве йымыртасындан та къадим заманларда япылгъан, ал-къырмызы ренкли боялагъан мадде. М.К.та паалы басма ве урбаны анълата эди (Сыр 17:4; 18:12,16). Боялангъан басмалар (къырмызы ренкли юнь в.и.) башта бир энъ мукъаддес ерининъ ве онынъ ичюн савут-сабасынынъ ильванланмасында (Чыкъ 25:4; 26:1, 31,36; 36:8,35,37; 38:18,23; Сай 4:8 и др.), руханийлернинъ урбасында (Чыкъ 28:5 в.и., 8,15,33; 39:1 в.и.), эм де арынув мерасиминде къуллана

эди (Лев 14:4,6; Еуд 9:19). Устюнден кульмек ичюн, Исагъа кийдирильген урба (Мт 27:28; Мк 15:17,20; Юх 19:2,5) римли аскерлернинъ къырмызы плащлары козьде тутулмасы мумкюн.

Мт 27:28: «Онынъ урбаларыны чыкъарып, устюне къырмызы тюсю урба кийдирдилер».

КЪЫЯМЕТ КУНЮ

Бакъ.: Ахирет куню.

КЪЫЯФЕТ (син. Образ) — рус. Образ.

М.К.та Иса Месих эки кере «корюнмеген Алланынъ къыяфети (юн. *эйкон*)» деп адланган (2Кор 4:4; Кол 1:15). О, Алланынъ Огълу, — Алла шуретининъ нуру ве Алла табиятынынъ къыяфети (юн. *характэр*, «баскъыч»), «Онынъ маиети», Еуд 1:3. Исанынъ Аллагъа ошагъаны — тышкъы ошав дегильдир. Иса тек «Алланынъ вазифесини беджере» я да «Алланы такъдим эте» демеге де янълыштыр. Алла — бу Рух, ярыкъ, севги, омюр. Буларнынъ эписи Исада, Онынъ хачта олган олюмге ве коклерге котерильгендже олган итаатлыгъында толусынен ифаделенгендир (Флп 2:7-9). «Мени корьген Бабамны корьди», — дей эди Иса (Юх 14:9). Амма Иса Месих ер юзюнде тек Алланынъ козьге корюнген Къ. киби дегиль де, Онынъ джанлы делили оларакъ олды (Мт 17:5), О, адамларгъа Алланынъ гъайып эткен Къ. къайтармагъа имкяныны да берди (Эф 4:23 в.и.; Кол 3:9 в.и.). Аллагъа ошамакъ — бу башта бир, догърулыкъ ве азизликке ынтылып, беден денъишмесиндедир (1Кор 15:49; 2Кор 3:18).

Баш 1:27: «Алла адамны Озюнинъ къыяфетине коре яратты, оны Алланынъ корюнишине коре яратты: оларны эр киши ве къадын оларакъ яратты».

Л

ЛАМПАТ (син. Мешгаль) — рус. **Светильник, факел.**

Еуд. *лапид*; юн. *лампас*; М.К.та чокъусы алларда Л. дегенде, анъаневий манада мешгаль козьде тутулгъан, яни ягъ я да къатрангъа батырылгъан чулнен сарылгъан пытакълар демети. Бойле Л. азбарны ярыкълатмакъ ичюн къулланыла эди (Юх 18:3). Дженклер вакътында, хусусан къамачав япкъанда, душманнынъ орду ве шеэрлерини мешгальлер ярдымынен якъа эдилер (бакъ. Къад 15:4 в.и.). Гидоннынъ дженкчилери янайткъан мешгальлерни, ярыкъ оларнынъ олгъаныны косътермесин, деп гугюмлер ичинде сакълай эдилер (Къад 7:16,20). Л. сыфатында (Йрм 25:10; Мт 25:1) къадимий девирде къайтаныны яхшыджа туттырмакъ ичюн бир тарафы я да бир къач ерлери тарлаштырылгъан сай къаделер къулланылгъан. Л. он кыыз акъкъында кинаели икяеде анъыла (Мт 25:1-13), ихтимал, ичине ягъ къоюлгъан ве ягълангъан къайтанлар сокъулгъан кичкене савутлар акъкъында айтыла эди. «Лампатны догъурт» (ает 7) дегенлери, къайтанны, атеши догъру янсын, деп куеден темизлемектир. Асырлар девамында Л.нынъ шекли даима денъишип тура эди, ахыр-сонъу о къайтаны ичюн бир ювасы ве ягънен толдурмакъ ичюн тешиги олгъан, къапалы савуткъа айланды. Л.нынъ чини шекли уйменинъ муайен медений къатламынынъ яшыны анъламагъа имкян бере. Л.ны чокъусы алларда махсус меснет устуне ерлештире эдилер. Л.ны эвден алып чыкъкъанда, адет узьре, ягъы битсе къошмакъ ичюн, янына бардачыкъларда ягъ ала эдилер (Мт 25:4).

II. Л. (еуд. *менора*) Э.В.те кочьме манада Алла ве Онынъ Сёзю (2Пад 22:29; 3Бр 118:105), ве Исраильнинъ падишасы Л. деп адландырылганлар. Л. аятнынъ (Эюп 21:17; Икм 13:9), айрыджа бирде-бир сой ве адамлар несилининъ бельгиси ола биле (3Пад 11:36; 4Пад 8:19; 3Бр 131:17).

Юх 18:3: «Бойлеликнен, Иуда бир арбий болюкни эм де баш руханийлерден ве фериселерден мемуларны алып, о ерге кельди. Кьолларында лампатлар, мешгаллер ве сила бар эди».

ЛЕГЕН (*син. Савут*) — *рус. Умывальник, умывальница.*

1) Легенде (юн. *ниттер*) Иса шегиртлерининъ аякларыны ювган (Юх 13:5). 2) Рабби Мусагъа чадыр ичюн ясамагъа буюрган савутлар арасында бакъыр Л. де бар эди. Бу Л. сувнен толдурыла эди, Харун ве онынъ огьуллары чадырда я да кьурбан еринде хызмет этмектен эвель кьолларыны ве аякларыны ювмакъ керек эдилер (Чыкъ 30:17-21). Бу Л.нинъ корюниши белли дегиль. Еуд. *кийор* сёзю малюм тегерек бир шейни бильдире. Амма чадыр алдында турган Л.нинъ аяклары даимий суретте айры аныылганыны эсапкъа алсакъ (Чыкъ 30:17 в.и.; 31:9; 35:16; 39:39; 40:11; Лев 8:11), савутнынъ озю табакътан айырыла, деген хуляса чыкъармакъ мумкюн. Бецалел чадырнынъ кириши янында хызмет эткен кьадынларнынъ маден кузьюлеринден Л. ве онынъ аякларыны ясады. Л.нинъ буюклиги белли дегиль. Сулейманнынъ Сарайында Л. ерине «кьююлган бакъырдан денъиз» (бакъыр хавуз) ве он дане уфакъча бакъыр меснет бар эди (3Пад 7:23-39). Бу сефер де чанакълар ве аяклар айры кьююлган эдилер. Раббининъ савутларыны ташыган руханийлернинъ кьоллары ве аяклары, ич бир шей гуна акъкъында хатырлатмасын деп, темиз олмакъ керек эди (Еш 52:11; Юх 13:1-10). Атта Иса Месих гуналарымызны Озюнен темизлегенинден сонъ да (Еуд 1:3), Онъа иман эткен эр бир адам «озюни темизлемек керек, чюнки О, темиздир» (2Пётр 1:8 в.и.; 1Юх 3:3).

3Пад 7:38: «Бундан гъайры, ювмакъ ичюн Хирам он дане бакъыр леген япты. Эр бирининъ ичине 40 буюк

кьопкъа сув сыгъа эди. Эр бир леген экишер метр кень-лигинде эди».

ЛЕПРА ХАСТАЛЫГЪЫ — рус. Проказа.

Бакъ.: *Хасталыкъ* → *Тери хасталыгъы*.

ЛИБАН — рус. Ладан.

Бакъ.: *Къокъулы шейлер*.

ЛИВЪЯТАН

Бакъ.: *Йылан; Аждерха*.

ЛИЛИТ (син. Гедже хаялети) — рус. Ночное привидение, Лилит.

«Гедже хаялети» (Еш 34:14) деп терджиме этильген еуд. сёзю *Лилит*, вавил. ырымлары метинлеринде де расткельген къадын джин чешитининъ ады оладыр. Риваетке коре, бу къадын джин чешити сахрада булуна ве адамларгъа уджюм эте. Эвель Лилит буран джинини анълата эди ал-лелем, амма онынъ ады *лайла* (гедже) сёзюне ошагъаны ичюн, еудийлер оны гедже джини деп сая эдилер.

Еш 34:14: «Кийик айванлар сыртланларнен корюшеджек, анда теке шейтанлары кычырышаджакълар, Лилит анда ерлешип, раатланаджакъ».

ЛЯНЕТ ЭТИОВ

Бакъ.: *Бутюнлей ёкъ этиов*.

М

МАКЪТАВ — рус. *Хвала*.

- I. Бутюн М.К. Алланы М.гъа толу; М. бутюн М.К.нынъ кысымларында, хусусан макътав тюркюлерде, ангилери фельсефе маналы ве агълав тюркюлернен невбет-невбет келелер. *Яда* еуд. фиильнинъ эсас манасы — «танымакъ», «тасдыкъламакъ»; юн. сёзю *доксадзейн* исе «шурет», «ихтишам», «къудрет» киби сёзлерге тень келе.
- II. М.да Алла дюньянынъ яратмасы, къорчаламасы ве къуртармасы ичюн, бутюн яраттыкъларнынъ, ве энъ эвеля адамнынъ, миннетдарлыгъы ифаделене (Збр 39:4; Фаал 4:21). Бунен берабер къайд этмек керек ки, Э.В.те догърудан-догъру миннетдарлыкъ бильдирген сёз ёкъ. Алланынъ къуртарыджи арекетлерине адам М.нен джевап бере. Адам Алланы тек сагъ олгъанда макътамакъ мумкюн, олюм исе М.ны сёндюре (Збр 29:10; 87:11,12; 113:25,26; Еш 38:18,19). Э.В.те бунъа ошагъан тасдыкълав чокъусынен тек беден олюмге аит (яни Алла М.ны ер юзюнде яшагъан адамлардан эшитмеге истей). Эюп 19:25-те исе Алла тарафындан коклерге чагъырылгъан иманлылардан Аллагъа М. эшитильгенини де къайд этмеге мумкюн (Я.В.те бу ачыкъ-айдын корюне, бакъ. Флп 1:21-23; Сыр 7:9-17). Тамам бойле М. — Алладаки омюрни айыргъын хусусиеттир.
- III. Иманлылар джемиети (эм Э.В., эм Я.В. заманларында) озъ ибадетлеринде Алланы шуретлей. Мында Алла Озь халкъы арасындадыр, мында О «Исраильнинъ макътавлары арасында» яшай (Збр 21:4; тень. даа 2Тар 5:13,14; Збр 94; 99; Рим 15:6). Къурбан чалгъанда да Алланы

шуретлейлер (2Тар 29:25-31), атта М.нынъ озю де кьурбан оларакъ козьде тутула (Збр 49:23; 68:31,32).

IV. Шурет ичюн себеп башта бир васиет халкъына эйлик кетирген ве инсаниетликнинъ тарихыны догъурлагъан Алланынъ ишлеридир (Чыкъ 15:1-19; Збр 104; 134). Амма шуретнинъ эсас себеби адамларны Месих вастасынен ве Месихте сайланып чагъырылгъаныдыр (Эф 1:3-14). Атта Алла Озь халкъыны алып кеткен ёл эр вакъыт кьолай олмаса да, М. тынъмай (Эюп 1:20,21); Алла геджелери де тюркюлерни бере (Эюп 35:10; тень. Фаал 16:25). М. атта Алланынъ адалетли джезасыны алгъанлардан янъгырай (Ехо 7:19 в.и.; Еш 12:1-6). Алла Озь халкъына нисбетен тек мераметли ёлбашчылыкъ эткенине ола дегиль де, дюньяны яраткъаны ичюн де шуретлене; о йырлангъан ерде бутюн дюнья кьошулгъан макътав гимни янъгырай (Эюп 38:7; Збр 18:2-7; 144:10; Еш 42:10-12; Збр 28; 103 в.б.).

V. Алланы тек ер юзюнде дегиль де, коклерде де макътайлар (Хав 3:3). Анда Оны мелеклер, бутюн «кок ордусы» шерейлей (Збр 102:20,21; Збр 148; Еш 6:1-4; Лк 2:13,14); ер юзюндеки М. — коклердеки шуретнинъ зайыф ышыгыдыр. Амма энди шимди ер юзюндеки иманлыларнынъ джемиети ве Алла тахты огюндеки мелеклер арасында сыкъы багъ бар, бу акъкъында Сырларнынъ ачылувы деген китап тарифлей, онынъ гимнлеринде ер юзюнде яшагъан адамларнынъ сеслери коктеки шуретнен бераберликте эшитилелер (Сыр 4:8-11; 5:8-14; 11:15-18; 12:10-12; 14:3; 15:3,4; 19:1-7).

Збр 21:4-5: «Сен Мукъаддесинъ, Исраилнинъ макътавлары арасында отурасынъ. Баба-деделеримиз Санъа ишанды; олар Санъа ишанды, ве Сен оларны кьуртардынъ».

МАКЪТАВ ЙЫРЫ — рус. Хвалебная песнь.

I. Мусанынъ (Чыкъ 15:1-19; Текр 32:1-43), Деворанынъ (Къад 5) ве Ханнанынъ (1Пад 2:1-10) макътав йырларынъдан гъайры, Раббини шуретлеген чокътан-чокъ йырлар джыйынтыгы Зебурда такъдим этиле. Базы йырлар башта айры адамларнынъ дува ве шуретлери эди (Збр 8; 9:1-21; 33), дигерлери исе, энъ башындан

Мукъаддес Еркеди ибадетлер ичюн эдилер (Збр 75; 104; 113:9-26; 117; 123; тень. 1Тар 16:7-36). Сарайда йырлар, чокъусы алларда, музыкаль алетлер чалмасынен берабер иджра этиле эдилер (1Тар 25:6; 2Тар 5:12,13; Збр 53; 54; Збр 135). М.Й. (*халлел*) деп, башта бир 112-117 йырлар адланалар, олар эр йыл кечирильген буюк байрамларда, мисаль оларакъ, Песах вакътында иджра этиле эдилер (тень. Мт 26:30).

- II. Я.В.те Эски Васиектеки назмиетинен сыкъы багълы олгъан, Меръемнинъ (Лк 1:46-55), Зекъарьянынъ (ает 68-79) ве Симеоннынъ М.Й.лары бар. Эф 5:14; 1Тим 3:16 йырларнынъ парчалары бар, юн. метинлерде олар муайен ширий ольчюнен айырылып туралар. Эф 5:14-ке къошма оларакъ, Климент Эскендериелининъ ширлери чыкъа: «Эй, юкълэгъан, тур ве олюернен котерил! Танъ йылдызынен эвельден хабер этильген ве озь нурларынен омюр багъышлагъан Месих, Янъдан тирилювининъ кунеши, сени ярыкълатыр!» Алланынъ макътавларынынъ энъ юкъары нокътасы Юханнынъ китабындадыр, мында о заманларнынъ сонъунда Раббининъ кесен-кес гъалебеси акъкъында айта (Сыр 4:11; 5:12-14; 7:12; 11:15-18; 22:10-12; 19:1-7). Ондан гъайры янъы йыр (Сыр 5:9; тень. 14:3), Мусанынъ йыры ве Къозунунъ йыры (Сыр 15:3,4; тень. Чыкъ 15:1) айры анъыгалар.

Юх 2:10: «Мен исе Санъа макътав йырымнен къурбан чаладжагъым, берген сёзюмни беджереджегим. Ялынъыз Сен, РАББИ, къуртара билесинь!»

МАСА — рус. Стол.

- 1) М. мебель предмети оларакъ къадимий заманларда ёкъ эди. Еуд. *шулхан* сёзю териден япылгъан килим манасыны ташый, оны къоранта табангъа я да къонагъа тёшей эди, онынъ чевресинде ашамакъ ичюн топлаша эди — я ятып, я да отуруп. Тек укюмдар ве асылзаделернинъ эвлеринде М. бар эди (Къад 1:7; Ехез 23:41), лякин онынъ башында тек бир къач адам отура биле эди. Бойлеликнен, мырзаларнынъ емеклеринде бир къач дане айры М. къулланыла эди деген тахмин кетирмек мумкюн. 2)

Я.В.тен сонъраки заманларда юнан адетлери тесиринде, байрам емеклери ичюн алчакъ М.лар къулланып башладылар, мусафирлер бу М.нынъ чевресинде ята эдилер. (Мт 9:10; 26:7; Мк 16:14; Лк 7:36). Ятакълар я да килимлер М.нынъ этрафында я дёрт тарафтан, я да учь тарафтан ерлештириле эди, хызмет эткен къуллар онынъ янына якъынлашсын деп.

Ехез 40:41: «Бойлеликнен, къапунынъ бир янында дёрт маса бар эди, ве къапунынъ башкъа янында дёрт маса бар эди. Эписи оларакъ, къурбанларны соймакъ ичюн секиз маса бар эди».

МАСАЛ (*син.* Эфсане) — *рус.* **Басня.**

Къыскъа колемли, кинаели, ахлякъий шиир, икяе. М. иштирак эткенлер, адам тилинен лакъырды эткен айван ве осюмликлер олмасы мумкюн. «Масал» (юн. *мютоc*, «эфсане») сёзю «уйдурма», «ялан» маналарында 1Тим 1:4; 4:7; 2Тим 4:4; Тит 1:14; 2Пётр 1:16 расткеле.

1Тим 4:7: «Алласыз масаллардан ве къартларнынъ эмишдемишлеринден юзь чевир, Алла истеген ишлерни япмагъа азырлан».

МАХКЕМЕ

Бакъ.: Адалет (2); Суд.

МАХЛЮКЪ (*син.* Яратылгъан шей) — *рус.* **Тварь.**

I. Юн. сёзю *ктисис*, *ктисма* («яратылыш», «яратылгъан шей», «махлюкъ») терджимеси оларакъ, тек Я.В.те расткеле. Къад. еуд. сёз *нэфэши* чокъусы алларда «джан» киби терджиме этиле ве «(джанлы) яратылыш» манасында къуллана, лякин «бир адам» (мес., Лев 5:1,4), базыда исе «тири джан» (мес., Баш 1:24) маналарында расткельгени де сийрек дегиль.

II. Бу сёз яратылгъан бир шейни (Рим 8:39) анылатмакъ мумкюн, амма да яратылышнынъ озюни де козьде тутмасы мумкюн. Яратылышнынъ башы — Месих, эр бир М.тан эвель бар, амма о яратылгъан дегиль де, догъгъан эди. О, Бабасы киби, Биринджи ве Сонъкисидир (Кол 1:15 в.и.; Сыр 3:10,14). Адамлар (инсаниет) ве бутюн

дюнья да — М.лар (Мк 16:15); Рим 8:19-22-де эр бир тири Алланынь яратылмасы бир бутюнлик киби къабул олуна. Гунагъа батувынынъ нетиджесинде бутюн М.лар ер юзюне укюмсюрген лянетке огърады ве иманлылар-нен берабер къуртулыш беклей.

III. Месихте инсангъа аит эр бир шейнинъ «ич бир къый-мети ёкъ», къыймет энди тек янъыдан яратылгъан инсанда, яни Алладаки янъы омюрге. Онынъ яраткъанлары арасында месихчилер — биринджи ерни алгъанлардыр (Гал 6:15; 2Кор 5:17; Якъ 1:18).

2Кор 5:17: «Демек, Месихке инангъан адам — янъы яратылгъан инсандыр. Эски олгъаны ёкъ олды, энди янъы олгъаны пейда олды».

МАХСУЛ (*син.* Берекет; мейва; емиш) — *рус.* Урожай, плоды.

1) Алла, адамларгъа Озь садъкылыгъыны косътермек ичюн, эр йыл М.ны бере (Йрм 5:24). Нухкъа васиет берип, сув ташкъынындан сонъ ваде эткенини беджере (Баш 8:22). Онынъ эйилиги зенгин берекетлер ичюн яхшы аваны (озь вакътында баарь ве кузь ягъмурлары) ярата (Лев 26:3-5; Текр 11:13-15; Збр 64:10-14). Ашшурлылар япкъан виранлардан сонъ, Алла Хизкиягъа учюнджи йылында янъы ашлыкъ сачып, оны ораджакъларыны ваде эте (Еш 37:30). Оракъ вакътынен багълы Раббининъ мерамети эписи адамларгъа аит. Шунинъ ичюн, бутюн М.ны джыймакъ ясакъ этиле; берекетнинъ къалгъан къысмы фукъарелер, кельмешеклер, тул къадынлар ве оксюзлер ичюн эди (Лев 19:9 в.и.; Текр 24:19-22). Алла, айлыгъы тѐленмеген оракъчыларнынъ шикъетини эшите (Якъ 5:4). Бол М.нынъ къуванчы ве янъы берекетнинъ байлыгъы келеджектеки къуртулыш вакътыны бельгилей (Еш 9:3; Ам 9:13). 2) Адамларны джезалап, Алла берекетни ёкъ эте (Чыкъ 9:25,31 в.и.; Йрм 12:13; Ёэль 1:11). Рабби адамны лянет этсе, о, ашлыкъ сачып, М.ны джыймай (Микъа 6:15); онынъ М.ы башкъаларына тие (Йрм 5:17). Бундан гъайры, Алланынь укюми сыкъ-сыкъ виран этильген берекетни (Еш 16:9 в.и.; Йрм 48:32 в.и.), оракъ вакътыны (Йрм 51:33; Ёэль 3:13; Сыр 14:15-20) ве берекеттен къалгъаныны джыймакъны

косътере (Йрм 6:9; 8:13). Я.В.те берекетнинъ джыовы сыкъ-сыкъ сонъки Укумни аньлата (Мт 3:12; 13:30,39; Мк 4:29). Иса Озь ишлерини ве шегиртлерининъ ишлерини Раббининъ ашлыгъыны ораджакъ ишчилернинъ етишмегинен къыяслай (Мт 9:37 в.и.; Юх 4:35-38). 3) Сачув ве оракъ мисалинде рухий аятнынъ эсас къанунлары ачыла. М.К.нынъ чокъусы муэллифлерини масраф этильген ишке коре алынган нетиджелер эджанландыра эди (Еш 5:1-7; Лк 13:6). Адам не сачса, оны да джыя — яхшылыкъны да, яманлыкъны да (Эюп 4:8; Икм 22:8; Хош 10:12 в.и.): беден истеклери — чюрюкни, рух исе — эбедий аятны догъура (Гал 6:7-9). Шу шей ольчулерге де айт: сачкъанына коре, ашлыкъ аз я да бол ола (2Кор 9:6). Рухнынъ урлукъларыны сачкъан (1Кор 9:11), онъа керек олган шейни алмакъ борджлу. Амма эр бир богъдаининъ урлугъы топракъкъа тюшкен сонъ оле, чюнки урлукъ тек топракъкъа тюшкен сонъ мейва берип ола (Юх 12:24). Козъяшларыны тѣкип сачкъан адамлар къуванчнен берекет джыяр (Збр 125:5 в.и.). Павел Месихни «олюлерден биринджи» деп адландыргъанда, сачмакъ ве джыймакъ меселелери де пейда ола (1Кор 15:20). Мында, Исанынъ тирилиши куню (тень. Мт 28:1) — раатлыкъ кунюнден сонъ кельген кунъ, Маясыз Пиширильген Отьмеклер Байрамынынъ биринджи куню, эр йыл Аллагъа къурбан сыфатында, берекетнинъ биринджи культесини руханийге кетиргенлер куню акъкъында айтыла (Лев 23:10 в.и.). Бу къурбандан сонъ янъы берекетнинъ отъмегини ашамагъа мумкюн эди (ает 14). 4) М.К.та эм махсул, эм берекет сѣзю яхшы ве яман арекетлернинъ, ниетлернинъ акъибетлери тариф этиле (Йрм 17:10; 21:14; 32:19; Мт 7:16 в.и.; 12:33). Берекет — бу гъайрет иле япылган эмек ичюн такъдирленювдир (2Тим 2:6), диндар адам лафларынынъ тесири (Икм 12:14; 13:2; 18:20), эв бикесининъ чебер эллеринен япылган шейлер (Икм 31:16,31) ве догъру адамнынъ акъкъыдыр (Еш 3:10). М.К.та «чокъ берекет бериледжеги» (Юх 12:24), Месихнинъ олюми, Исада къалмакънынъ берекети (Юх 15:4), Алла сѣзюнинъ М. (Мт 13:8; Рим 1:13), Алланынъ икмети (Икм 8:19),

гунадан арынув (Рим 6:22), төвбеге келюв (Мт 3:8), адлетлик (Еш 32:17), эм Алла адыны шерефлеген «макътав кърбаны» (Еуд 13:15) акъкъында кинаели манада айтыла. Гал 5:22 ве Эф 5:9-да Мукъаддес Рухнынъ мейвасы акъкъында айтыла.

Гал 5:22-23: «Рухнынъ мейвасы исе — севги, кърванч, тынчлыкъ-аманлыкъ, сабыр, мерамет, яхшылыкъ, ишанч, йымшакълыкъ ве озюни кърлда тутув. Буларгъа къраршы ич бир къранун ёкъ».

Еш 9:3: «Я РАББИ, Сен халкъны чокълаштырдынъ, оларгъа буюк кърванч багъышладынъ. Берекет джыйгъан заманда киби, алынгъан гъаниметнен пайлашкъан вакъытта киби, халкъ Сенинъ огюнде кървана».

МАЯ — рус. Закваска.

Отъмек пиширгенде, хамыргъа бир парча эски, экшиген хамыр кърша эдилер, оны эвельки хамырдан къралдырып, сув ичинде сакълай эдилер. Бу парчадан янъы хамыр экший эди. М.нынъ бойле хусусиети козьге кърюнемеген, амма эмиетли тесирнинъ тимсали олды, бу тесир эм ярамай (Мт 16:6,11 в.и.; Мк 8:15; Лк 12:1; Гал 5:9), эм яхшы манада анълашыла эди (Мт 13:33; Лк 13:21). Исраиллилерге кърурбан еринде якъыладжакъ отъмек бахшышларына М. къроймагъа ясакъ эди (Лев 2:11), амма экши хамырдан пишкен отъмек аманлыкъ кърбаны олмакъ мумкюн эди (Лев 7:13 в.и.) ве биринджи берекет оларакъ кетириле эди (Лев 23:17). Мысырдан чыкъкъанда, исраиллилернинъ отъмек хамырыны экшитмеге вакъты ёкъ эди (Чыкъ 12:39); буны хатырлап, олар Маясыз Пишкен Пителер Байрамында маялы шей ашамакъ ве эвде тутмакъ мумкюн дегиль эди (Чыкъ 12:17-20; Текр 16:3 в.и.).

Чыкъ 12:19: «Эвлерингъизде еди кунъ мая олмамакъ керек. Ким минген хамырдан пишкен пите ашаса, о джан, кельмешекми я да исраиллими олсун, Исраиль джемаатындан айырыладжакътыр».

МЕВТА

Бакъ.: Джесет.

МЕДЖБУРИЙ ИШЛЕР — рус. Принудительные работы.

Смаилнинъ сёзлерине коре, М.И.ни яптырмакъ, берекетнинъ онда бир пайыны алмакъ, исаиллилерни арбий хызметке чагъырмакъ в.б. киби, акъкъы Исраиль падишасына аит (1Пад 8:10-17). Смаил, исаиллилернинъ огъулары падишанынъ тарлаларыны ишлеп, берекетини джыймакъ кереклери акъкъында айта (1Пад 8:12). Амма, бесе-белли, бу ишлер кучюк къысмынынъ башына тюше эди, шу себептен М.И. агъырлыгъы адден агъыр киби сайылмамакъ керек. Падиша къууларына М.И.лер яптыраджагъы акъкъында тенбиелев баягъы къатты эди: «къууларынъызны, энъ яхшы йигитлеринъизни де алып, озь ишлеринде ишлетеджек» (1Пад 8:16) М.И.нинъ бутюн агъырлыгъыны халкъ Давут сарайы ве онынъ къалелери (2Пад 5:9, 11), эм Сулейманнынъ лейхасына коре, Сарай, падишанынъ сарайы ве едеклернен ат арабалары ичюн шеэрлернинъ къурулмасы вакътында чекти. Бойле адден ашыр буюк лейха ичюн, незаретчи хызмети ве агъыр ишлерни беджерген (2Тар 2:16,17; 8:4-8) мемлекеттеки ханаанлылар етерли олмагъанларындан себеп (3Пад 9:15, 17-21), Сулейман бутюн Исраильге берги тёлетмеге меджбур олды (3Пад 5:13,14). Исраиллилерден олгъан ишчилер вакътынджа, арды-сыралы бирер айгъа М.И.ге чагъырыла эдилер. Бойле ишчилерден бири, бесе-белли, Неват огълу Еровоам эди (3Пад 11:27,28). Еровоамнынъ яхшы чалышкъаныны корьген Сулейман «Юсуфнынъ эвиндеки» бутюн ишчилерге незаретчи олып тайинледи. Сулейманнынъ олюминден сонъ, баш незаретчи Еровоамнынъ ёлбашчылыгъында, Исраильнинъ он несили оларнынъ «агъыр юкюни» (3Пад 12:3,4) енгиллештирмеге талап эттилер. Лякин Реховоам падиша бу талапны къаба шекильде ред этти, ве халкъ исяяныны мейдангъа кетирди. Нетиджеде, Реховоам тюшюнмезден эльчи этип ёллагъан, исаилли ишчилерининъ ёлбашчысы Адорамны ташнен урып ольдюрдилер (3Пад 12:16-18).

3Пад 5:13: «Сулейман падиша эписи исаиллилерни чалышмагъа меджбур этти. Чагъырылгъан адамларнынъ сайысы 30 000 адам эди».

МЕЗАР

Бакъ.: Дженазе.

МЕЙВА (син. Емиш) — рус. Фрукты.

М.К.та мейва тереклери ве чалылыкълар анъыла: алма, хурма, инджир, зейтюн, бадем, нар, тут, джеviz тереклери, эм юзюм. Исраиллилерге мейва тереклерининъ емишлерини, тек бу тереклер мейва берип башлагъанындан сонъ, беш йыл кечкенде ашамагъа мумкюн эди (Лев 19:23-25).

Лев 27:30: «Топракъ берекетининъ он пайда бир пайы — ернинъ урлукъ берекетинден ве тереклерининъ мейваларындан онда бир пайы — РАББИнинъкидир. Бу, РАББИнинъ азизлигидир».

Д.б.: Махсул.

МЕЙДАН

Бакъ.: Базар.

МЕКТЮП — рус. Письмо.

ФЕЛЕСТИН ТЫШЫНДАКИ МЕКТЮПЛЕР. Ибраим яшагъан девирде адамлар энди М.лер яза эдилер. Мари шеэрининъ къазмаларында тахминен 20 бинъ М.лерден ибарет олгъан бир архив тапылды. Балчыкъ табакълар устюнде язылгъан бу М.лер (м.э. 1700 с.) Фират дерьясы ялыларындаки аят манзарасыны тиклемеге имкян бере. Бойледже, бир М.те падиша Зимри-Лиманынъ къыз къардашы, озь къойларыны ёкъ эткени ве отлатмакъ ичюн янъыларыны алмагъа истегенини яза. Бундан бойле хуляса чыкъармакъ мумкюн ки, падишанынъ къыз къардашы озю мал бакъкъан, яни чобанлыкънен тек фукъаре адамлар огърашмагъан (тень.: Рефикъа, Рахель, Сиппора).

II. ФЕЛЕСТИНДЕ ТАПЫЛГЪАН МЕКТЮПЛЕР. Месопотамия ве Мысырда тапылгъан муим ве буюк языларгъа бакъкъанда, Фелестин къазмаларында тапылгъан М.лер топламлары буюк дегиль. Энь буюк остракларнынъ (язылары олгъан, балчыкътан япылгъан савут парчалары) архиви Самариеде тапылгъан, амма онда

тек падишагъа шарап ве ягъ еткизип бермек акъкъын-да кыскъа язувлар мевджут. Лакиштеки остраклар исе Еудиеле Вавилон истилясы вакътында уком сюрген къарышыкълыкънынъ ярыкъ тасвирини косъгере. Бу балчыкъ табакълары, ихтимал, Невукъаднещар Ерусалимни къамачавгъа алгъан вакъытта пейда олгъан, амма Лакиш даа дженк майданындан тыш эди. Табакъларда «Азекъа» ады да расткеле (бакъ. Йрм 34:7). Балчыкътан ясалгъан савут парчаларында мерекепнен язылгъан М.лер Лакишнинъ эсас къапусы янындаки бинада тапылгъан. Олар Лакиш коменданты «Яош эфенди»ге мураджаат эте ве, ихтимал, вавилонлылар шеэрни басып алгъан вакъытта (м.э. 588 ве 586 сс. арасында) ёкъ олгъан архивнинъ эсас кысмындан къалгъанлар. Олю денгизининъ гъарбий ялысында, Бар-Кохба исьянынынъ (134-135 сс.) сонъки вакътынен багълы, Симон бар-Косеба (Бар-Кохба адландырылгъан) язгъан 17 М.лер тапылгъан. Айны бу М.лер исьян акъкъында олгъан малюматларнынъ эсас менбасы сайыла.

III. ПЕРГАМЕНТ ВЕ ПАПИРУСЛАР. Къумран эльязмаларындан гъайры, башкъа ич бир пергамент я да папируслар Фелестинде тапылмагъан, амма Мысырда къуру иклим шараитинде бу материаллар пек яхшы сакъланып къалгъан. Бойлеликнен, Саккарада бир М. тапылгъан, онда Невукъаднещар къамачавгъа алгъан Ашкелон эалиси мысырлылардан ярдым сорагъан. Еудий ордусы олгъан ерде — Элефантинде папируслар устюнде язылгъан чокъ М. тапылгъан, оларнынъ ичинде м.э. V ве IV асырларгъа аит алыш-вериш англашмалары бар эди. Оларда, хусусан Санбаллат, Самариенинъ фарс валиси ве руханий Юхананнынъ адлары (м.э. 410 с.) расткеле.

IV. Э.В.теки МЕКТЮПЛЕР. Э.В.те М.лер сыкъ-сыкъ ангыла ве базыда оларнынъ мундериджеси де бериле (2Пад 11:14; 3Пад 21:8; 4Пад 20:12; 4Пад 5:5-7; 10:1-3; 19:10-14). Йирмеянынъ еудий эсирлерине Вавилонгъа язгъан М.бининъ буюк эмиети бар (Йрм 29:11 в.и.). Даа «айырылышув» М.лер (Текр 24:1) ве сатыш язылары ангыла (Йрм 32:10-14). Сатыш язылары балчыкътан ясалгъан табакъларда япыла эди ве сонъ оларны савут ичине

кьойып, муурь баса эдилер. Аньлашманынъ метини савутнынъ тышында да текрарлана эди. Бойле язувларнынъ нумюнелери Месопотамияда тапылган.

- V. Я.В.теки МЕКТЮПЛЕР. Я.В. 21 М.тен ибарет. Оларнынъ эксеритини эльчи Павел язган (Рим, 1 ве 2Кор, Гал, Эф, Флп, Кол, 1 ве 2Тес, 1 ве 2Тим, Тит ве Флм). Бундан гъайры, Фаалиет китабында Эльчилер топлашувыннынъ ферманыны озь ичине алган М. косьтериле (Фаал 15:23 в.и.), ве Лисийнинъ М.би (Фаал 23:26 в.и.). Башкъа М.лер де анъыла (1Кор 5:9; 2Кор 10:9 в.и.; Кол 4:16). Эльчи Павелнинъ мектюплери, Я.В.нинъ башкъа мектюплери киби, эсасен бойле шекильде язылган: ёллатыджи ве селямлав (Рим 1:1,7; 1Кор 1:3; 2Кор 1:2; Гал 1:1,3 в.б.), къабул этиджи (мес., Гал 1:2; Эф 1:1; Флп 1:1; Кол 1:2 в.б.), Аллагъа шукюр этиов ве ибадет (мес., Кол 1:3; 1Тес 1:2 в.и.; 2Тес 1:3; 2Тим 1:3 в.б.). Сонъунда селямлар ола эди (Рим 16:3 в.и.; 1Кор 16:19 в.и.; 2Кор 13:12 в.и.; Эф 6:21 в.б.), эм де ёллатыджынынъ шахсий имзасынынъ ерине эйиликлер (1Кор 16:23 в.и.; 2Кор 13:13; Гал 6:18; Эф 6:24 в.б.). Эсас чизгилерге коре, М.лернинъ бойле къурулышы о девирнинъ М. шеклине лыйкъ эди. Павелнинъ М.лери онынъ къадимий язынынъ нумюнелери ве риториканен таныш олгъанындан гъайры, тек онъа хас олган хусусиетлерни ачып косьтере, меселя, дуванынъ М. башына ерлештиргени (миннетдарлыкъ ве шефаат), адеттеки юн. *хайрейн* ерине — селямлар (Я.В.те тек Фаал 23:26 ве Якъ 1:1-де). Я.В.нинъ муэллифлерининъ М.лери шекиль ве мундеридже тарафындан Къуванчлы Хабернинъ макъсадына бутюнлей келише. Оларда вааз, огретюв (Рим 1:18 в.и.; 2:1 в.и.; 6:1 в.и.; 7:1 в.и.) ве насиат (Рим 12:1,2; 15:30 в.и.; 2Кор 6:1; 10:1 в.и.; Гал 5:1 в.и.; Эф 5,6), пейгъамберликлер (Рим 11:25; 2Тес 2:1 в.и.) ве макътав (Рим 11: 33; 2Кор 1: 3 в.и.; Эф 1:3 в.и.; 3:14 в.и.). Павелнинъ М.леринде биринджи къысмында чокъча огретювде насиатларгъа эмиет бериле (мес., Гал 1:1-5:12), башкъаларында исе месихчилер аятынынъ суаллери (насиат, огют, тешвикъ — мес., Гал 5:13-6:18). Еудийлерге язган М.бинде огретювлер эр даим насиатларнен

къарыша. Я.В.теки М.лер къад. юн. я да къад. еуд. нухаларны кочюрмектен гъайры, бутюнлей янғы бир эдебий жанрны тасвир этелер. Бу М.лернинъ услуби тек Павелге аит олып, башкъа ич кимсеге хас дегиль.

Эст 9:26-27: «Шу мектюпнинъ бутюн сёзлерине, озь козьлеринен корип эшиткенлерине коре, ехудалылар эписини къабул эттилер ве сёз бердилер ки, озьлери, эвлятлары ве оларгъа къошулгъанларнынъ эписи бу эки кунни мытлакъа байрам япаджакълар, язылгъанына коре ве озь вакътында, эр бир йыл буны этеджеклер».

МЕЛЕК — *рус. Ангел.*

Еуд. сёзю *малах* ве юн. сёзю *ангелос* «эльчи», «хаберджи» маналарыны ташый. Эки сёз Мукъаддес Китапта эм адий эльчилерни (Баш 32:3; Якъ 2:25), эм де Алланынъ эльчилерини (пейгъамберлер, руханийлер) бельгилей (Хагъ 1:13; Мал 2:7; Мт 11:10), лякин даа чокъча Алланынъ коктен ёллангъан эльчилерини бельгилей. Мелеклерни, иманлы адамларны киби, Алланынъ огъулары я да эвлятлары деп адландыралар (Эюп 1:6; 38:7). Мелеклернинъ бар олувы Мукъаддес Китапта тасдыкълана. Башланув китабында М. анъылгъаны (Баш 16:7; 19:1,15) М. акъкъындаки илимнинъ бундан кеч пейда олув фикрине имкян бермей. М. Керувлар ве Серафлардан фаркълана, олар, Алланынъ эльчилери оларакъ, адамнынъ огюнде инсан къыяфетинде пейда оларар (Баш 18;1-15; 19:1; Къад 13). Учуп юрген М. тек Сыр 14:6 анъыла. М. сыкъ-сыкъ Алла халкъынынъ къорчалайыджылары киби тасвир этилелер, амма Алла судуннынъ беджериджилери киби де тасвириленелер (2Пад 24:16 ве сонъ.; 1Тар 21:12). Оларнынъ эсас вазифеси — адамларгъа, хусусан, Рабби сайлагъан адамларгъа, Алланынъ эмирини хабер этмектир. 1) Э.В.те М. Алладан къоркъкъанларнынъ кучлю сакълайыджы ве къорчалайыджылары киби тасвириленелер (3бр 102:20), олар иманлыларны къолларында котерип юрелер (3бр 90:11 ве сонъ.). Олар душманларны енъе (Чыкъ 14:19 ве сонъ.; 4Пад 19:35; 3бр 34:5 ве сонъ.), лянетни токътата (Сай 22:22), суд акъкъында тенбиелей (Баш 19:1,15),

адамларнынъ тюшюне келе ве теселли бере, эм де догъ-ру ёлгъа къоя билелер (Баш 28:12; 31:11; 32:2).

Алладан хабер кетирген я да Онынъ эмирини беджерген мелекке чокъусы алларда «Алланынъ мелеги» деп айтыла. О, Яхвенинъ озюни темсиль эте, Исраиль халкъы ичюн Алланынъ ярдымы оларакъ пейда ола (Баш 16:7; Чыкъ 14:19; Сай 22:22; Къад 6:11 ве сонъ.; 4Пад 1:3 ве сонъ.). Я.В.те М. тарихнынъ муим вазиетлеринде пейда олалар. Олар Зекъарья, Меръем, Юсуфкъа ве чобанларгъа Иса Месихнинъ догъувы акъкъында хабер этелер (Лк 1; 2), Исагъа, Иблисни енгенинден сонъ, хызмет этелер (Мт 4:11), Гетсимани багъчасындаки дува эткенде, Онынъ рухуны пекиштирелер (Лк 22:43), Онынъ тирилюви акъкъында хабер кетирелер (Лк 24:4,6), Исанынъ коклерге котерильгенинден сонъра исе, Онынъ экинджи кере келеджеги акъкъында да хабер этелер (Фаал 1:10 ве сонъ.). Бундан да башкъа, М. адамларнынъ къуртулышына къуваналар (Лк 15:10) ве эйиликни асабалыкъ этеджеклерге хызмет этелер (Мт 18:10; Еуд 1:14). Алладан къоркъкъан адам ольгенде, М. оны къуванч ерине алып кетелер (Лк 16:22) ве онынъ табуты янында къаравул олалар (Юх 20:12; Иуда 9). М. Пётрны ве эльчилерни зиндандан бошатты (Фаал 5:19; 12:7 ве сонъ.). М. эльчилерге сеятлары девамында ёл косътере (Фаал 8:26) ве путперестлерни Месих акъкъында хаберни къабул этмеге азырлай эдилер (Фаал 10:3,7,22). Сырларнынъ ачылувы китабында М. сыкъ-сыкъ Алланынъ судуны беджермек ичюн пейда ола (тень. Мт 13:39,49; 24:31) ве Алланы шуретлемек ичюн келелер. М. рухий джанлар олса да, оларны махсус урьмет этмемели (Сыр 19:10; 22:8 ве сонъ.). Ойле вакытлар келирки, азизлер, Алланынъ къуртулгъан балалары, акъибетте Исанен берабер М. суд этеджеклер (1Кор 6:3). М. алеминде озь иерархиясы бар. Мукъаддес Китапта баш мелеклер я да мелеклернинъ башлыкълары акъкъында айтыла: Микаиль (Дан 10:13, 21; 12:1; Еуд 9; Сыр 12:7) ве Джебрайль (Дан 8:16; 9:21; Лк 1:19, 26). Апокрифлерде даа Рефаиль ве Сарииль акъкъында айтыла. Мукъаддес Китапнынъ Кол 1:16 ве 1Кор 15:24 ерлеринде

де кок махлокъларынынъ чешит итибарлы севиелери акъкъында айтыла. М. озь акъбылы ве ирадесине эсасланып, акъ я да акъсызлыкъны сече бильгенлери ичюн, оларнынъ бир къысмы Иблисининъ тарафына кечип, Раббиге хызмет этмейип, Иблиске хызмет этелер (Юх 8:44; 2Пётр 2:4; Еуд 6). Амма олар «Шейтангъа ве онынъ мелеклерине азырланылгъан эбедий атешке» тюшеджеклер (Мт 25:41; Сыр 20:10,15).

Сыр 12:9: «Буюк аждерха, Иблис ве Шейтан адыны ташыгъан, бутюн дюньяны алдатып ёлдан ургъан къадимий йылан ер юзюне ташланды. Ер юзюне онынъ мелеклери де ташландылар».

МЕЛЬЕМ (*син.* Къокъулы сакъыз) — *рус.* **Бальзам.**

М.К.та тюрлю чалы ве тереклер сакъызларындан япылгъан, М.нинъ чокъ чешитлери анъыла. Ишбу М. (еуд. *бесем*) ялыбоундаки дженубий арап. виляетинде оськен терек сакъызындан япыла. Фелестинде мельэм тереклерининъ энъ буюк къысмы Енгедди ве Ерихоннынъ этрафына сачылгъан эдилер. Олар анда та рим акимитининъ заманларына къадар сакъланып къалгъан эдилер. Мельэм тереклерининъ индже пытакларында акъчилъ сары тюстеки сакъыз, яни М. пейда ола. Башта М. балгъа ошагъан шингенлик ола, амма сонъундан, ава тесири нетиджесинде къарара ве къата. Бесем еуд. сёзю чокъусынен джыйма тюшонджеси манасында къуллана — къокъулы шейлер (3Пад 10:25; 2Тар 9:1,9,24; Йыр 4:10,14). М. къокъулы тютетменинъ бир къысмы олып, мис къокъулы шей оларакъ тенге сюртюле эди (Чыкъ 25:6; Эст 2:12). Шева къыраличеси Сулейман падишасына къокъулы шейлернинъ чокътан-чокъ чешитлерини багъышлагъан эди (3Пад 10:10). Чокъусы алларда «М.» сёзюнен еуд. *цори* (сакъыз) адлайлар (Баш 43:11; Йрм 46:11; 51:8). Бойледже, Чыкъ. 30:34 еуд. сёзю *шехелет* бериле. Лякин бу сёзнинъ манасы, янгъанда адден ашыр къокъугъан, йымшакъ тенлилерден бир чешитининъ къабурчагъыны анълатадыр. *Баш 43:11:* «Бабалары Исраиль оларгъа: — Ойле олса, бойле япынъыз: янынъызгъа бу ернинъ энъ яхшы

махсулларыны савутларгъа алып, о адамгъа бираз тюрлю тереклерден алынган къокъулы сакъызлар ве бал, фыстыкъ ве бадемлерни бахшыш оларакъ беринъиз».

МЕСИХ — рус. Мессия, Христос, Помазанник.

Къ.еуд. *Машиах*; къ.юн. *Христос*; сёзю-сёзюне «ягънен сюртюльген» манасыны анылата. Къадимий Израильде Алла Озь хызметине сайлагъан руханийлер, пейгъамберлер ве падишалар зейтюн ягъынен сюртюле эдилер. Пейгъамберлернинъ ярдымынен еудийлерге айткъанына коре, Алла дюньягъа Месихни ёлламагъа сёз берди. О, Израиль халкъыны къуртарып, дюньянынъ халкъларына эбедиен падишалыкъ этеджек эди. Исанынъ вакътында еудийлер кергинликнен Къуртарыджынынъ келеджегини беклей эдилер. Оларнынъ умют эткенине коре, О, оларны эджебий баскъындылар — римлилерден азат этип, Израильнинъ эвельки шуретини тиклейджек эди. Амма дюньягъа кельген Къуртарыджи — Иса Месих — даа чокъ шей япты. О, бутюн инсаниетни гуна къуллугъындан ве олюмден къуртарды. Онынъ ярдымынен Алла адамларгъа янъы эбедий васиетни берди.

Ипад 2:10: «РАББИ бутюн дюньяны суд этер. Озю къойгъан падишасына кучь берер, Озю сайлагъан Месихни къветнен пекитип, шуретлер».

Д.б.: Ягънен сюртюльген адам.

МЕСИХНИНЪ ДУШМАНЫ — рус. Антихрист.

Къ.юн. сёзю *антихристос* Юханнынъ 1-инджи ве 2-нджи мектюплеринде беш кере расткеле (1Юх 2:18; 2:22; 4:3; 2Юх 7). Мында, Месихнинъ ерини тутмагъа истеген бир кимсе, яни Месихнинъ душманы козьде тутула. М.Д. Э.В.те ве Я.В.те башкъа адларнен адландырыла. Юхан, М.Д. дегенде, Месихнинъ экинджи келишинден эвель пейда оладжакъ бир кимсени козьде тутуа, эм де бир чокъ М.Д.нынъ пейда олувындан эвель келеджек Месихнинъ душманларыны да козьде тутуа, олар дюньягъа шимди келелер я да энди кельдилер (1Юх 2:18; 2Юх 7). Сонъкилери М.Д.нынъ рухунен толугу, шунунъ

ичюн айтмакъ мумкюн ки, М.Д.нынъ руху шимди де дюньяны толдура (1Юх 4:3). М.Д. ве ондан эвель кельген месихнинъ душманларына яланджы ве ёлдан уруджы дерлер. Бойлеликнен, мында буюк бир падиша дегиль де, яланджы оджалар козьде тутула, олар Исаны Месих дегиль дейлер (1Юх 2:22; 2Юх 7). Та Э.В.те Даниял «кучюк бойнуз»ны, яни Алланы акъаретлеген ве Онынъ азизлерини ёкъ этмеге арекет эткен падишаны коре (Дан 7:8,24 ве сонъ.; тень. 11:21—35). Бу образны догърудан-догъру Суриенинъ падишасы Антиох IV Эпифаннен (м.э. 175-163 сс.) багълай эдилер. О, сонъки заманлардаки М.Д.нынъ прообразы эди. Лякин Э.В.теки Алланынъ душманларыны Я.В.теки душманлардан айырмакъ керек. Тек акъикъий Месихнинъ пейда олувындан сонъра, Я.В.те М.Д. акъкъында тасавур догъды (Месихнинъ ерини тутаджакъ киби). Иса озю «ялан месихлер» акъкъында айта (Мт 24:24; МК 13:22). Месихнинъ инсан олгъанында шубеленмейип, олар озь-озьлерини Месих адландыралар ве, Э.В.теки ваделерни беджермек ичюн кельдик, дейлер. Сонъки заманларда келеджек М.Д. акъкъында энъ эвеля 2Тес 2 айтыла: Месихнинъ келювинден эвель, Онынъ кучю ве шуретинде «гуналарнынъ адамы, олюм огълу» пейда оладжакъ. Бу М.Д. Месихнинъ келювинден эвельки хабер оладжакъ. О — «олюм огълу, къанунсыз ишлер япкъан адам» (2Тес 2:3). «О, эр шейге къаршы чыкъаджакъ, озюни „Алла“ ве „азизлик“ адлангъан эр шейден юксельтеджек ве Алланынъ Сарайында озюни отуртып, озюни Алла деп, косьтереджек» (2Тес 2:4). О — «олюм огълу», яни Алагъа къарама-къаршыдыр. Амма «Алланынъ Сарайында» отурмакъ истей (2Тес 2:4). М.Д. ве Иблис ичюн Месихнинъ джемиетини запт этип, оны гъайып этмектен башкъа бир шей муим дегиль. Къысмен бу ишни беджерип оладжакъ, ве Павел заманларнынъ сонъундаки «Алладан вазгечюв вакъты» акъкъында айта (2Тес 2:3). Бу вазгечюв, энъ эвеля, ялан аляметлер ве муджизелер ичюн оладжакъ, булар зулумнынъ укюметини къолгъа алув вакътында косьтериледжеклер (2Тес 2:9-12; Сыр 13:13 ве сонъ.). Амма

зулумнынъ укюметине бакъмадан, Месих «Озюнинъ нефесинен оны ольдюреджек, корюнишинен онынъ къуветини ёкъ этеджек» (2Тес 2:8). Айны шекильде М.Д. акъкъында Сыр 13-те языла. О — анавы «кийик айван», бир озюнде дёрт йыртыджы айваннынъ бельгилерини топлай. Даниял оларнынъ образында дёрт дюнья девлетини коре эди (Дан 7). Шейтан М.Д. озь «месихи» киби силяландыра, о, дюньяджа аким олсун деп, элиндеки бутюн укюмини сарф эте (Сыр 13:2,7). Мында сиясий ёлбашчы акъкъында сёз юрсетиле, онъа ибадет этелер, ве о, диктатор укюмини элинде булундыра. О, ифрит дегильдир, аксине, мувафакъиетли шахыс, о, бутюн меселелерни чезмеге сёз бере ве бутюн дюньяны запт эте. О, Алланынъ къалыбында пейда ола ве Онынъ тарихта япкъан муджизелерине бенъзеген муджизелер япа. Олюм ве сонъраки тирилюв муджизеси биле имитация япыла, шунынъ ичюн бу кийик айван ибадетке ляйкъ ола (Сыр 13:3 ве сонъ.) ве Месихнинъ Джемиетини къувалай (Сыр 13:7,17). Лякин акъикъый Месих келип, оны енъе (Сыр 17:16; 2Тес 2:8). Месихке ве онынъ Джемиетине къаршы исяян, Месихнинъ текрар келювине ёл къоймамакъ ичюн, М.Д. озь ордусыны дженкешмеге чыкъаргъанда, энъ юксек нокътасына ете (Сыр 19:19). Амма дженкешмеге сыра кельмейджек, чюнки яманлыкънынъ ёлбашчылары, кийик айван ве ялан месих якъаланаджакъ (Сыр 19:20) ве ольдюриледжеклер. Бундан сонъра Аллагъа къаршы тургъан кучлер устюнден екюнлейиджи суд оладжакъ ве келеджектеки дюнья падишалыгъы къуруладжакъ.

Июх 2:18: «Балачыкълар, вакъытнынъ сонъки саати кельди! Сиз Месихнинъ душманы келеяткъаныны эшиткенинъызге коре, шимди Месихнинъ чокъ душманлары пейда олды. Бундан биз сонъки саат кельгенини билемиз».

МЕСИХЧИ (*син.* Месихнинъ тарафдары) — *рус.* Христианин, последователь Христа.

Иса Месихнинъ издешлери ильк кере месихчилер деп Сириялы Антиохияда м.с. 43 с. адлангъан эдилер (Фал 11:26). Башындан бу сёзни Къуванчлы Хабернинъ

душманлары кьулансалар да, тезден о умумкьуланув-
гъа кирди. Амма эписи бир Я.В. те бу сёз даа тек эки
кере расткеле (Фаал 26:28; 1Пётр 4:16).

1Пётр 4:15-16: «Сизлерден ич кимсе кьатиль, хырсыз,
яман ишлер япкъан я да башкъасынынъ малыны тутып
алмагъа тырышкъан киби олып, азап чекмесин. Амма
сизлерден ким месихчи олгъаны ичюн азап чексе, утан-
масын, аксине, бойле ад ичюн Алланы шуретлесин».

МЕСКЕН (*син.* Чадыр) — *рус.* **Скинн**я.

Къ.еуд. *мишкан*, къ.юн. *скенэ* — «яшагъан ер».

I. 1) М. — ерини авуштырмагъа имкяны олгъан мукъад-
дес чадырдыр, Синай дагъы этегинде израиллилерге
Къанун бергенден сонъ, Рабби онда булуна эди (Чыкъ
25:8). Онынъ башкъа адлары — Шаатлыкъ Мескени,
Шаатлыкъ Чадыры (Чыкъ 38:21; Сай 9:15) ве РАБ-
БИНинъ Эви (Чыкъ 34:26). Онынъ энъ чокъ кьулла-
нылгъан ады «Корюшов Мескени» догърудан-догъру
«Корюшов Чадыры»ны анълата (Чыкъ 40:34 в.и.), яни
Раббининъ ачылгъан ери, ангиси акъкъында О бойле
дей эди: «Анда Мен сизлернен корюшип лаф этерим»
(Чыкъ 29:42). 2) Бу Ч.ны башкъа Корюшов Ч.ындан
айырмакъ керек (Чыкъ 33:7-11). Израиллилер алтын
бузавгъа табынгъан вакъыттан сонъ, акъикый Ч. кьу-
рулмагъандже, Муса оны орудан тыш кьойды. Рабби
исраиллилернен мында да корюшкени белли, амма бу
Ч.да кьурбан чалынгъанлары ве диний хызметлер отъ-
керильгенлери акъкъында малюмат ёкъ.

II. **МЕСКЕННИНЪ КЪУРУЛМАСЫ АКЪКЪЫНДА ЭМИР
ВЕ ОНЫНЪ БЕДЖЕРИЛЬМЕСИ.** 1) Мескен кьурул-
масы акъкъында эмирини Муса Раббиден алды. Рабби
Мусагъа онынъ «орьнегини» косътерген (Чыкъ 25:40;
Фаал 7:44; Еуд 8:5). Керек олгъан материаллар берги ве
халкъ гоньюлли оларакъ кетирген бахшышлар ярдымы-
нен топлангъан эдилер (Чыкъ 35:4-29). Ч.нынъ кьурул-
масы ичюн, Рабби Ехуда несилинден олгъан Бецалелни
ве Дан несилинден олгъан Охолиавны чагъырып, олар-
гъа керек усталыкъны багъышлады, олар исе ишлерге
ёлбашчылыкъ этип, кьалгъан ишчилерни огрете эдилер

(Чыкъ 31:1-11; 35:30-35; 36:8). 2) Муса М.ни Мысырдан чыкъкъанларындан сонъ экинджи йылы биринджи айынынъ биринджи кунюнде къойды (Чыкъ 40:17). Исраиллилер еди кунъ девамында М.ни, къурбанлыкъ ерини ве руханийлерни темизлеп эялладылар (Чыкъ 29:37; Лев 8:33,35), секизинджи куню исе Харун озюнинъ биринджи къурбаныны чалды ве М.ни Рабининъ Шурети толдурды (Чыкъ 40:34 в.и.; Лев 9:1,23 в.и.). Ондан сонъ Исраилнинъ башлыкълары 12 кунъ девамында эяллав къурбанларыны кетире эдилер (Сай 7).

III. МЕСКЕН ТАСВИРЛЕНМЕСИ. 1) М., савут-сабасы ве руханий урбаларынынъ тасвирленмеси, М.К.нынъ Чыкъыш китабында, 25-30 ве 36-39 бабларда бериле. Рабининъ эмирлери Васиет Сандыгы ве онынъ къапагындан башланалар (Чыкъ 25:10-22; Еуд 4:16). Васиет Сандыгы Энь Мукъаддес Ерте тура эди, М.нинъ гъарбий тарафында ерлешкен энь тёрюнде, онынъ шаркъ тарафында исе Мукъаддес Ер ерлеше эди; экиси де берабер М.ни тешкиль эте эдилер, онынъ чевресинде исе азбар бар эди. Энь Мукъаддес Ер эр тарафы къарарнен 5 м олгъан куб шеклиндеки ер эди, Мукъаддес Ер исе эки къат узунджа олып, юксеклигинен кеньлиги айны эди. Мукъаддес Ернинъ шималий тарафында пите бахшышлары ичюн олгъан алтыннен къапалы маса, дженубий тарафта — къандиль (менора), гъарпта, устюнде керуларнынъ нагъышлангъан ресимлери олгъан перденинъ огюнде, — тютетме къурбаны тура эди (тень. 3Пад 6:22; Еуд 9:3 в.и.). 2) М. азбарыны 60 черчиве къоралай эди (Чыкъ 27:9 в.и.). Азбарнынъ киришини кеньлиги 10 м олгъан дёрт ренкли без къапата эди. 3) Азбарда, бутюн алетлеринен берабер, толусынен якъылгъан къурбан ери тура эди (Чыкъ 38:3), онен М.нинъ арасында абдест алмакъ ичюн савут ерлеше эди (Чыкъ 40:7 в.и.).

IV. ИБАДЕТ. М.де руханийлер ве левийлилер ибадет эте эдилер (Чыкъ 28:43; 29:30; Сай 4:3). Левийлилер М.деки бутюн алетлер ичюн джевапкъар эдилер; олар М.ни дагъыта, ерини денъиштире ве ерлештире эдилер (Сай 1:50 в.и.); руханийлер къурбан айванларыны бутюнлей

якъмакъ ичюн къурбан ери устюнде къурбанларны якъып кетире эдилер (Лев 6:5,7), къокъулы отларны якъмакъ ичюн ер янында, пите бахшышлар масасы ве алтын къандильнинъ янларында ибадет эте эдилер (Чыкъ 30:1-7; Лев 24:1-9). Энь Мукъаддес Ернинъ ичине йылда бир кере, улу Одеме Куню, тек баш руханийнинъ кирмеге акъкъы бар эди. О, перденинъ артына кирип, къурбан чалынган айваннынъ къанынен халкъны эяллай эди (Лев 16).

V. БИР ЕРДЕН БАШКЪА ЕРГЕ КОЧЮВ. Сахра бою долашкъанда, М. израиллилер ордусынынъ ортасында тура эди, чевресинде тар бир сыранен левийлилер ве руханийлер ерлеше эдилер (Сай 3:23,29,35,38). Невбеттеки сырада, эр тарафтан учер дане, Израиль къабилелери ерлеше эдилер (Сай 2). М.нинъ устюнде кунъдюз — булут, гедже — атешке ошагъан бир шей ерлеше эди. Булут М.нинъ устюнден котерильгенде, бу ёлга чыкъмакъ кереклигининъ алямети эди (Сай 9:15-23). Бир ерден башкъа ерге кочкенде, М.ни ордунынъ ортасында кеткен левийлилер ташый эдилер (Сай 10:11-28). Ханаанда М. башта ордуда Галгалда къала эди, сонъра Шилода къоюлган эди (Ехо 18:1). Давутнынъ заманларында М. къурбанлыкънен берабер Гивонда тура эди (1Тар 16:39; 21:29; 2Тар 1:3). Бунен берабер, Давут Ерусалимде башкъа чадырны къойды (2Пад 6:17). Сулейман падиша Алланынъ Сарайыны къургъан сонъ, Корюшюв Чадыры ве бутюн алетлери анда ерлешкен эди (3Пад 8:4).

VI. МАНА. 1) М. РАББИнинъ мескени эди (Чыкъ 25:8), Азиз Ери эди. Анда О, израиллилернинъ Алласы оларакъ, араларында булунган эди (Чыкъ 29:45 в.и.). Алланынъ Шурет булуты къурулган М.ни толдургъанындан сонъ, Алла Озюнинъ халкъында яшап башлады (Чыкъ 40:34 в.и.). Лякин Азиз Алланынъ гунакяр халкънен мунасебети тек Рабби ве израиллилер арасында руханийлер ве къурбанлар араджылыкъ эткени ичюн олмакъ мумкюн эди (Чыкъ 28,29). 2) М.нинъ базы предметлери Месихнинъ тимсали кибидир: къурбан ери (Еуд 13:10-13), перде (Мт 27:51; Еуд 10:20), къандиль (Иса — дюньянынъ ярыгъыдыр; Юх 8:12),

отъмек бахшышларынынъ столы (Иса — омюр отъмеги; Юх 6:35). Куб шеклинде олгъан Энь Мукъаддес Ер он ракъамынен (Алла мукеммеллигининъ ракъамынен) берабер, мукеммелик тимсали оларакъ къабул олуна (тень. Эюп 11:7-9; Эф 3:18; Сыр 21:16).

Чыкъ 8-9: «Исраиллилер Манъа Азиз Ерни къурсунлар, ве Мен оларнынъ араларында яшарым. Эписини Мен саныа шимди косътереджек планларыма коре этинъиз. Мескенни ве онынъ эписи алетлерини япынъыз».

Д.б.: Яшагъан ер.

МЕСЛЕАТ (*син.* Насиат; огют) — *рус.* Совет, наставление, назидание, указание.

1) Насиат, огют, бирине не япмакъ кереклиги акъкъында фикир бильдирюв. Бильги (Икм 15:7) я да меслеатчынынъ ниетине коре (2Тар 22:4; Эюп 5:13) М. истенильген (Сай 27:21; 2Тар 10:6) я да чагъырылмагъан (Чыкъ 18:19); икметли (Икм 1:5) я да «ярамай» (Ехез 11:2) олмакъ мумкюн. М. оны алгъанны къарарны къабул этмектен (Икм 1:25,30) ве джевапкъарлыкътан азат этмей. Алла М. берип, Озь ваделеринен онынъ нетиджесинде кефиль ола (Еш 46:10; Збр 32:11) ве адамларны Озь М.лары аркъалы идаре эте (Збр 72:24). О, Онынъ М.ларына ишангъан адамларгъа ярдым эте, душманларнынъ явуз М.ларыны ёкъ эте (2Пад 17:14) ве оладжакъ вакъиаларнынъ огюни ала (Фаал 4:28). 2) Раббининъ М.лары адамны къуртармакъ ве онъа бу къуртулыш ёлуны косътермек ичюн чагъырылгъан — Онынъ М.лары эр вакъыт (Збр 32:11; Еш 46:10) къуртулыш ёлуна озь истегинен кельгенлерге ярдым эте (Лк 6:47 в.и.). Лякин Алла Озь ирадесини фыравун киби итаатсыз ве инат адамларгъа нисбетен косътере (Чыкъ 5-14). Тек Алла ич кимсенинъ М.ына мухтадж дегиль (Еш 40:13 в.и.; Рим 11:34).

3Пад 12:13: «Падиша, акъсакъалларнынъ берген меслеатындан вазгечип, халкъкъа пек серт джевап берди».

МЕШЪАЛЬ

Бакъ.: Лампат.

МИРАС (*син. Пай*) — *рус. Наследство, наследственное право.*

ЕРДЕКИ МИРАС. Ибраим девриндеки мирас акъ-укъугына коре, джариелерден дегиль, тек апайлардан олгъан огуллар мирасчы ола биле эдилер (Баш 21:10; бакъ. Къад 11:2); амма джариелернинъ огулларында бабасынынъ мал-мулькюнден бир пайыны ве бир кере ярдым алмагъа акъкъы бар эди (Баш 25:6). Базыда кызлары да огулларынен берабер мирасчы ола эдилер (Эюп 42:14). Балалары олмагъан вакъытта, къул (эв азасы) мирасчы олып тайинленмек мумкюн эди (Баш 15:2 в.и.). Мусанынъ Къанунына коре, исаиллининъ олюминден сонъ, мал-мулькю огуллары арасында болуне эди, ве буюк огулу къардашларындан эки кере чокъ ала эди (Текр 21:15-17). Эгер огуллары олмаса, кызлары мулькни мирас этип ала эдилер (Сай 27:1-8); бу алда, оларгъа тек озъ къабилелерининъ эркеклерине акъайгъа чыкъмакъ керек эди (Сай 36:1-12). Баласыз вефат эткен адамнынъ мирасы агъасы я да огулан къардашына, эгер олар олмаса, эмджелерине, эгер олар да олмаса, энъ якъын догъмушына бериле эди (Сай 27:9-11). Мерхумнынъ агъасына я да къардашына онынъ апайыны алмакъ керек эди. Бу никяхнынъ биринджи огулу мерхумнынъ адыны ала ве мал-мулькюнинъ мирасчысы ола (Текр 25:5 в.и.). Эгер мерхумнынъ агъа-къардашлары олмаса, онынъ апайыны якъын догъмушларындан бириси ала эди (Рут 3:12 в.и.), о, тул апайнынъ топракъ пайы мухтаджлыкъ себебинден сатылгъан я да борджлары ичюн берильген олса, оны къайтарып алмагъа меджбур эди (Рут 4:1). Эгер тул апайны алмагъа разы олгъан ич кимсе тапылмаса, мирас онынъ мулькюне айлана ве олюминден сонъ онынъ догъмушларына кече. Левийлилерге мираснынъ ич бир къысмы берильмеген, чюнки РАББИ Харунгъа бойле деди: «Исраиль огулларынынъ арасында сенинъ къысметинъ де, пайынъ да — Меним» (Сай 18:20; Текр 10:9; Ехез 44:28 в.и.).

КОКТЕКИ МИРАС. Эльчи Павел М. аныламыны башкъаларындан зияде кочъме, рухий манада къуллана. Ондан гъайры, шу манада о 1Пётр 1:4; 3:9; Якъ 2:5-те расткеле.

«Азизлерине берген яръкьтаки мираснынъ къысмыны алмагъа ёл берди» (Кол 1:12) — эбедий аяттыр, онъа Иса Месихнинъ эйилигинен эписи халкъларнынъ иманлылары сайланып, Рабби Озюнинъ мирасчылары олдылар (Эф 1:11,18), Э.В.те эвельден айтылгъаны киби (Збр 82:8). Шу бозулмаз, темиз ве солмаз мирас (1Пётр 1:4) месихчилер ичюн Алланынъ балалары сьфатында азырлангъан, амма олар озьлери онъа ляйыкъ дегиль эдилер ве озь кучюнен оны алып оламайлар (Рим 4:14; Гал 3:29; 4:7; Тит 3:7). Амма, тек Месихнен берабер азап чеккенлер Онынъ мирасчылары олар (Рим 8:17); Алланынъ садыкъ къулларына Онынъ Падишалыгъында мукъфат бериледжек — олар Раббиден мирас аладжакълар (Кол 3:24). Бунунъ залогы — Мукъаддес Рухтыр, о, янъы догъгъанларнынъ юреклеринде яшай ве оларда коктеки мираскъа чагъырылгъанлары акъкъында ишанчны сакълай (2Кор 1:22; Эф 1:14).

Эф 1:14: «Рух — Алланынъ адамлары къуртулсынлар ве Алланынъ шурети юксельсин деп — бизге бериледжек мираснынъ биринджи къысмыдыр».

МИС КЪОКЪУ (*син.* Мунис къокъу; хош къокъу) — *рус.* **Благоухание.**

- 1) «Раббиге мунис, мис къокъу» — Э.В.те Аллагъа чалынгъан (Баш 8:21; Чыкъ 29:18,25,41; Лев 1:9,13,17 в.б.) ве Алла къабул эткен къурбан акъкъында лаф юрсетильгенде, бу тургъун ибаре ськъ къуллана. 2) Павел эльчиге коре, М.Къ. адамнынъ ишлерини де анълатмакъ мумкюн (2Кор 2:14-16). 14-юнджи ает бойле дей: «Аллагъа шукюрлер олсун! О, бизни эр вакъыт Месихнинъ тантаналы юрюшинде алып бараята ве эр ерде бизим ярдымымызнен Озь акъкъындаки бильгини, хош къокъуны киби, даркъата». Римлиернинъ бутюн гъалебе юрюшлеринде, къолларында тютеп мис къокъуны даркъаткъан савутлары олгъан, дженк вакътында запт этильген эсирлер мытлакъа бар эдилер. Яни, Павелнинъ сёзлерини бойле тарифлемеге мумкюн: Иса Месих «гъалип чыкъкъан» иманлы адам, М.Къ. киби, Раббининъ пешинден кетип, Инджильни арекетлеринен даркъата.

2Кор 2:15: «Базы адамлар къртулушкъа, башкъалары олюмге кетелер, биз исе оларнынъ арасында Месихининъ Аллагъа бахшышы оларакъ кетирильген хош къо-къусы оламыз».

МУДЖИЗЕ (син. Аджайип иш) — рус. Чудо.

I. МУДЖИЗЕЛЕР ВЕ ДЮНЬЯНЫНЪ ТАБИЙ ТИЗИЛЮВИ. М. акъкъындаки эр бир тюшондже дуньянынъ олгъан табиий тизилюви акъкъындаки фикирге эсаслана. М.ге къаршы энъ чокъ даркъалгъан итираз — бу «табиат къанунларынынъ» имкянсыз бозулувы оладжакъ эди. Лякин табиий фенлерге коре «табиат къанунлары» деген шейлерни озъ башына арекет эткен кучълер киби саймагъа мумкюн дегиль. Табиат къанунларынынъ нокътаи назарына коре, мумкюн олгъан ве олмагъан шейни аныкъ тасдыкъламакъ пек къыйын, чюнки оларнынъ озъара тесиринде бутюн себеплернинъ эсапкъа алынувыны ве ачылгъаныны къайд этмек олмай. Шунъа коре М.ни де Алла барлыгъынынъ эксперименталь исбаты, деп саймагъа мумкюн дегиль; табиий фенлер эм иман, эм имансызлыкъкъа нисбетен битарафтыр. Амма М.нинъ аджеле инкяр этиюви М.К. М. деп сайгъан шейнинъ фельсефий янълыш фикир этиювинден ве анъламамазлыкътан келип чыкъа.

II. Э.В.те МУДЖИЗЕ. 1) Э.В.те тек айретте къалдырыджы ве анълашылмагъан адиселер бакъылмай. Алемнинъ яратылувы ве сакъланувы да Алланынъ буюк М.си. «Дунья муджизелерге толугъа, О, Озю де энъ буюк муджизе» (Августин). Алланынъ акимиети сынъырсыз олгъаны ичюн, М.К. табиий ве табиаттан тыш адиселерни айырмай. Аллагъа эр шей бойсуна (Баш 18:14; Мт 19:26; Мк 14:36), О, муджизевий тарзда адамларгъа Озъ къудрети ве Озъ шуретини ачмакъ ичюн адет узъре ве айретте къалдырыджы усулларнен арекет эте. Онынъ табиатта да, тарихта да япкъан арекетлери М. киби сайыла (Чыкъ 7:3; Эюп 37:5,14-16; Збр 77:43). Бойлеликнен, кок гудюрдиси (Эюп 37:5), йылдызлар уюри (Эюп 9:9 в.и.), адамнынъ ана кърсагъында яратылувы (Збр 138:13-15), Алланынъ эр ерде барлыгъы (ает 5 в.и.) ве

Онынъ адамларгъа берген ярдымыны М. деп адландырдылар (Збр 39:6). 2) Айрыджа, М.лернинъ буюк къысмы Мысырдан чыкъыш деври ве Ильяс пейгъамбернинъ фаалиетинен багълы. Бу, еудийлернинъ Мысыр эсиринден азат олувы, Къызыл денъизден кечюв, коктен тюшкен маннаны ашап тоймакъ ве Мусанынъ къаядан сув чыкъарувы, олюлернинъ тирилюви, Алланынъ укюминен багълы муджизелер ве иляхре. Ахыр заман кельмезден эвель де, муджизе ве бельгилер оладжакъ (Ёэль 2:30 в.и.; Фаал 2:19 в.и.).

III. Я.В.те МУДЖИЗЕ. 1) УМУМИЙ МАНАСЫ. Къуртулыш хабери М.нинъ манасы акъкъында кенъдже тасавурны ача: олар тек мумкюн дегиль, Алладан узакълашкъан дюньягъа гунанынъ виран этиджи тесиринден къуртармакъ ичюн зарурдыр, эсасен оны къуртармакъ ве мукеммель этмек (ваделерни беджермек) вакътында; мукеммель олмагъан дюньянынъ ичинде М.лер — кёр адамларнынъ козылерини ачкъан бельгидир. М.нинъ «табийй» (я да «табиаттан тыш») манасы кёр адамнынъ кене корип олгъаны дегиль, онынъ кёр олгъаны табиаттан тыш экени умумен ачылып берильгенинде. Гуналар багъышланувынынъ М.си ольдюрген табиатнынъ янъы этювинде (бакъ. Лк 5:23-26; Рим 8:21), Я.В.те энъ буюк М. исе — «табиат къануныны», яни гуна ве олюм къануныны «Месих Исада» аят руху къанунынен енъмекте (Рим 8:2). 2) ИСА КОСЪТЕРГЕН М.ЛЕР: а) М.нинъ тимсали Иса Месихнинъ Озю ве Онынъ адамджылыгъыдыр (1Тим 3:16), эм де «эсас муджизе» — Онынъ олюлерден тирилюви. Исанынъ аяты ве фаалиетиндеки эписи М.лерни Онынъ тирилюв М.си нокътаи назарындан бакъмакъ ве аныламакъ керек. Исанынъ юкъарыдан, Алладан кельгени Онынъ тирилювинен исбат этильди ве О, хачта олип, гуналы инсанлыкъны къуртаргъаны тасдыкъланды, демек, Онынъ бутюн аятынынъ М.лери бунынъ табийй нетиджесидир. Эгер О, олюлерден тирильмеген олса, «бизим хабери-миз боштыр, сизинъ иманынъыз да бошуна... Эгер биз ялынъыз бу омюр ичюн Месихке умют багъласакъ, биз энъ аджыныкълы бир алдамыз» (1Кор 15:14-19).

Иса Алланынь Падишалыгы якынлашканы акъкъында огретювини М.лернен анылата ве пеките. Бу М.лер адамны я имангъа, тевбе этювге, я да имандан възгечмеге чекелер (Мк 1:15,22-28; тень. Мт 11:21 в.и.). М. — бу бельгилер ве аляметлердир (Юх 2:11,23; 3:2; 4:48,54; 6:2,14,26,30; 7:31; 9:16; 10:41; 11:47; 12:18,37; 20:30), олар адамларнынъ юрек ниетлерини ачып бере, оларны шахсий къарар къабул этмеге меджбур эте. М. ве иман бир-биринен багълы. Бир тарафтан, иманнынъ озю — М.дир, башкъа тарафтан, Иса имансызлыкъ укюмсюрген ерде муджизелерни косътермей (Мт 13:58). М.лер имангъа хызмет эте, олар аркъалы адам иманда къатты олса, озь макъсадына иришелер. Иса косътерген аляметлер иманда салланувлар ве кескин имансызлыкъкъа тиреле эди (Юх 1:5-16 ает; Юх 5:16; 6:26; 7:5,46-48; 8:40,44-59; 12:37; 15:24). Белли ки, мес., хастаны тек иманы олса тедавийлемек мумкюн эди (Мт 15:28; Мк 2:5; 9:23): «Сени иманынъ къуртарды» (Лк 7:50; 8:48; 17:19; 18:42). Къуванчлы Хаберге инанмайып, юрегини къапаткъангъа ич бир М. ярдым этmez, аксине, оны къабаатлайджакълар (Мт 11:23). Амма М. акъкъында айткъанда, кимнинъ кучюнен беджерильгени акъкъында суальге де джевап бермеге керек (Мт 12:24 в.и.; Фаал 4:7). Бельгилер ве М.лер янълыш олмакъ мумкюн (2Тес 2:9; тень. Мт 24:24; Сыр 13:13 в.и.), шунунъ ичюн Иса Месихлигини М.нен тасдыкъламагъа истемей эди (Мт 12:38 в.и.; Лк 16:31). 6) Инджильнинъ дерт муэллифлери Исанынъ япкъан 41 М.си акъкъында айталар. Адамларнынъ устюнден япылгъан М.лер тедавийлев сыфатында аныыла, оларнынъ джинлерни къувып чыкъармакътан буюк фаркълары бар (Мк 1:27,30,32,34,40-45; 2:1-11; 3:1—6:10 в.и.), эм де олюлерден учь тирилюв: синагога башлыгъынынъ къызы (Мк 5:39-43), Наин шеэринден йигит (Лк 7:11-17) ве Лазар (Юх 11). Табиатнен багълы М.лер арасында фуртунанынъ ятыштырувы (Мк 4:35 в.и.), голь устюнде юргени (Мк 6:45), отьмеклернинъ чокълаштырувы (Мк 6:30 в.и.; 8:1 в.и.), сувны шарапкъа чевиргени (Юх 2:1 в.и.), аджайип балыкъ авы (Лк 5:1 в.и.), балыкънынъ

агъзында акъча тапылувы (Мт 17:27) акъкъында айтмагъа мумкюн. в) Исаныъ замандашлары, бизим девирнинъ адамлары киби, М.лерге ойле пек инанмай я да умумен инанмай эдилер. Иса, Онъа ве О япкъан М.лерге косътерильген умумий имансызлыкътан айретте къала эди (Мк 4:40; 6:6; 16:14; Лк 18:8; Юх 10:38; 14:11). О, М.ни япмагъа истегенде, адамлар Оны масхара эте эдилер (Мк 5:40), адамлар М.ни инкяр эте (Юх 9:16), инкяр этмеге чаре олмагъанда исе, олар Исанынъ аркетлерини джинлернен багълай эдилер (Мк 3:22 в.и.; Юх 8:48 в.и.). Эльчилернинъ озълери оларда олгъан иманны къуветлештирильгенини истейлер (Лк 17:5), римлилер ве юнанлар киби, башында олар Рабининъ тирилювинде шубеленелер (Мк 16:11; Лк 24:11; Юх 20:24 в.и.; Фаал 17:32; 26:8). Шунунънен берабер, адамлар ве Къанун оджалары бельгилер ве М.лерни талап эте эди, амма Иса оларны инкяр этти, чюнки олар Онъа иман этмей ве Онынъ пешинден бармагъа истемей эдилер (Мт 27:39-44; Лк 11:16,29 в.и.). г) Иса япкъан М.ни билъги нокътаи назарындан я да «табийй себеплер» тарафындан анылатмагъа ынтыла эдилер (мес., фикирлерине тесир этиов усулынен тедавийлемек) я да оларны къадимий иманлылар джемиетининъ «шаатлыкълары» киби сонъ пейда олгъан, М. акъкъында Рим ве юнан вакъиаларына эсасланып, Месихке олгъан озъ иманыны эфсане шеклинде илян этмек. Амма М.К. метинлерининъ огренюви, М. бу хаберлернинъ айырылмаз къысмы ве оларнынъ мана мунасебетлерини бозмайып, Иса акъкъында тюшонджелерден чыкъармагъа олмагъаныны косътере. д) Иманлыларгъа озъ аятлары бельгилернен ве М.лернен берабер оладжагъы акъкъында ваде этильген (Мк 16:17 в.и.; Юх 14:12). Алланынъ Озю эльчилернинъ огретювини «бельгилернен, аджайип шейлернен ве эр тюрлю къудретли ишлернен, ве Озъ истегинен адамларгъа Мукъаддес Рухны берип» исбатлады (Еуд 2:4). Бу М.лер ве бельгилер иманлылар джемиетинде «келеджек асырнынъ къудретлеринен» беджериле, олардан о «Алланынъ хайырлы Сёзюнинъ» дадыны алды (Еуд 6:5). Эписи М.лер — мукеммель

дюньянынъ шаатлыкълары, оларнынъ макъсады ваделернинъ беджермектедир.

2Тес 2:9: «Къанунсыз адамнынъ келюви Шейтаннынъ аркетлерине коре тюрлю кучьнен, бельгилернен, сахте муджизелернен косътериледжек».

МУКЪАДДЕС КИТАП — рус. Библия, Священная книга, Священное Писание.

Юн. сёзо *библос* — «китап» манасыны ташый. М.К. — бу 66 айры китап джыйынтыгыдыр. Бугуньки куньде Э.В. бу чешит эдебий жанрларда язылган ве айры муэллифлерге аит олган 39 эсер джыйынтыгыдыр. Мундериджелерине коре бу китаплар учь группагъа болюнелер: а) тарихий (Теврат, Ехо, Къад, Рут, 1-4 Пад, 1-2 Тар, Узеир, Нех); б) икметли (Эст, Эюп, Збр, Икм, Джем, Йыр); в) пейгъамберлик (Еш, Йрм, Ехез, Дан, кучюк пейгъамберлер). Бу группаларгъа китаплар, муэллиф шахыслары ве яратув заманлары козьге алынмаздан, бирлештирильдилер. Э.В.нинъ эписи китаплары еуд. тилинде язылган, тек бир къач къысымлары арабий тилинде берильгендир. Э.В.нинъ еуд. метинининъ огренильмеси ве текрар язылмасынен, сес къурулышынынъ сакъланмасына айрыджа дикъкъат эткен, тек еудийлер огърашты. Алла китапларыны келеджек несиллерге (Масорет метини) сакъламакъ боюнджа алып барган ишлерини, олар бир илимге чевирдилер. 1947 с. Олю денъизининъ эльязмалары тапылды. Шимди исе алимлернинъ къолларында м.э. I-II-нджи асырларгъа аит эльязма ве метин парчалары бардыр. Я.В. Алла ве адам арасында, Иса Месих вастасынен, тизильген анылашманы тасдыкълагъан темель къоюджы метинлер бардыр. Я.В. 27 китаптан ибарет, оларны да Э.В., дин огренильмесинен огърашкъан алимлер, учь группагъа болелер. Бу, биринджиден, Исанынъ омрю, фаалиети, азаплары, олюми ве янъыдан догъувыны тасвирлеген, ве иман эсасларыны тайинлеген тар. китаплардыр (Инджилъ). Бундан гъайры, бу группагъа — путперестлер арасында, та Римге къадар, иманнынъ мувафакъиет иле кениш даркъалмасы акъкъында

икяе эткен, эльчилернинъ Фаалиети де кирмектедир. Ишбу огретиджи китапларнынъ экинджи группасыны, Месих огретмесининъ маиети ве сахте огретмелерининъ яланыны ортагъа чыкъаргъан мектюплер тешкиль эте. Мектюплерде джемиетлернинъ омрюнде эльчилернинъ ёл косътериджи ишлери акъкъында хабер бериллип, яман ёлгъа урулмагъа мейиллери олгъан адамлар ичюн тенбиелевлер бар. Бу группагъа Павел эльчининъ мектюплери де кире. Оларнынъ теркибинде хусусий болюкни иманлылар джемиетининъ башлыкъларына язылгъан мектюплер (Тимотей ве Титке язылгъан мектюплер бутюн джемиетке дегиль де, айры хызметчилерине, джемиетнинъ башлыкъларына, «чобанлар» олгъан пасторларгъа язылгъанлары ичюн, чобанларгъа ёллангъан мектюплер деп адлана) тешкиль эте. Бу группанынъ къалгъан мектюплери умумий я да бутюндюнья мектюплеридир (Якъуп мектюбинден Иуда мектюбине къадар; юнан сёзю *католикос* «умумий, эр кес ичюн аит олгъан» мананы ифаделей), олар конкрет джемиетлерге дегиль де, бутюн иманлыларгъа ёлланылгъандыр. Учюнджи группагъа тек бир китап — Юхан дин оджасынынъ Сырларнынъ ачылувы кире. Мында Юхан Раббининъ гъалебесини ве дюньянынъ келеджек Макемесини корьгени акъкъында икяе эте.

Д.б.: Алланынъ Сёзю.

МУКЪАДДЕС ЯЗЫ — рус. Священное Писание.

I. Месихчилер ичюн М.Я. — бу Янъы Васиет ве Эски Васиет китаплары. А. ЭСАС МЕСЕЛЕЛЕР. «МУКЪАДДЕС ЯЗЫ» СЁЗ БИРИКМЕСИ ВЕ ОНЫНЪ МАНАДАШ СЁЗЛЕРИ. Я.В. китапларынынъ муэллифлери «Мукъаддес Язы» сёз бирикмесине манадаш олгъан бир сыра ибарелер къуланалар: 1) «Мукъаддес Язы», «Мукъаддес Язылар» ибарелери (Рим 1:2; 2Тим 3:15) Э.В. языларыны анылаталар, ангилери Рим 14:25 «пейгъамберлернинъ китаплары» деп адланалар (тень. Мт 26:56; 2Пётр 1:19). Чокъусы алларда, айны, М.Я. манада, Я.В. муэллифлери «язы» я да «язылар» сёзлерини къуланалар (бакъ. Мт 21:42; Мк 15:28; Лк 24:27; Юх 2:22; 5:39;

Фаал 17:2; 1Кор 15:3,4; 1Пётр 2:6; Якъ 4:5), эм теклик-теки шекли я Э.В.ни толусынен (Юх 10:35; Гал 3:22; 1Пётр 2:6), я да Э.В.нинъ муайен ерини козьде тута, сонъкиси сыкъча расткеле (Лк 4:21; Юх 19:24,28,36,37; Фаал 8:32,35; 1Тим 5:18); 2) Юх 10:34; 12:34; 1Кор 14:21-де «къанун» сёзю «язы» сёзюнинъ манасыны анълата. Къанун да «лаф этип» ола (Рим 3:19; 7:7; 1Кор 9:8); 3) «Къанун ве пейгъамберлер» (Лк 16:16; тень. Мт 11:13; Рим 3:21); 4) «Муса ве пейгъамберлер» (Лк 16:29; 24:27; Фаал 28:23); 5) «Пейгъамберлернинъ язылары», «эписи пейгъамберлер», «пейгъамберлернинъ сёзлери», «пейгъамберлернинъ айткъанлары» (Мт 26:56; Фаал 3:18,24; 13:40; 7:42; 15:15; 24:14; 26:22,27); 7) а) Къанунда язылгъан сёз (Юх 15:25); Ешая пейгъамбернинъ сёзю (Юх 12:38); «Исанынъ сёзю» (Юх 18:32), «язылгъан сёз» (1Кор 15:54); б) «Алланынъ сёзю», «Раббининъ сёзю». Иса (Юх 10:34-35) «Къанун», «Алланынъ сёзю» ве «Язы» сёзлерини, фаркъ этмейип къуллана. Джанландырув хусусан ачыкъ-айдын ашагъыдаки ибарелерде корюне: Алланынъ сёзю эп арта (Фаал 6:7) ве даркъала эди (Фаал 12:24; тень. Лк 8:11), оны зынджырларнен багъламагъа мумкюн дегиль (2Тим 2:9), о, тири, къудретли ве тюшонджелерини эм ниетлерини сынап бакъа (Еуд 4:12), о тиридир (1Пётр 1:23). Иса Месих инсан шеклине кирген тири Сёз киби чыкъа (Юх 1:1-14; Сыр 19:13). Иса айта ки, Онынъ сёзлери, Къанун ве пейгъамберлер киби, эбедийдир (тень. Мт 5:17 в.и. с 24:35; Мк 13:31; Лк 21:33). Иса олип тирильген сонъ, шегиртлери Мукъаддес Языгъа ве Исанынъ сёзлерине инандылар (Юх 2:22). Олар ичюн эм биринджиси, эм экинджиси екяне бир бирдемлик эди. Мукъаддес Языларгъа инанмагъан адам Исанынъ сёзлерине де инанмаз (Юх 5:54 в.и.); 8) Айны ибаре: «О, бизим Алламыздыр, бизлер исе — Онынъ яйласынынъ халкъы, Онынъ къолундаки къойлармыз. Эгер бугунъ Онынъ сесине къулакъ аскъан олсангъыз!» (Збр 94:7 в.и.) бир кере Давутнынъ адындан айтыла (Еуд 4:7), башкъа сефер исе «Мукъаддес Рух айткъаны киби» деп тариф этиле (Еуд 3:7). Айны бир ибаре эки нокътайы назардан бакъылгъаны да

сыкъ расткеле: бир кере адамнынъ озю айта («Давутнынъ озю, Мукъаддес Рухтан ильхам алып, бойле деген» Мк 12:36), башкъа сефер — Алла (Мукъаддес Рух Давутнынъ агъзындан айтты, Фаал 1:16), амма эр сефери М.К. я да М.Я.дан муайен бир ер козьде тутула.

Б. БОЙЛЕ СЕЗ КЪУЛЛАНУВЫНЫНЪ СЕБЕБИ.

1) М.К.та ерлешкен М.Я. акъкъындаки фикирлер хусусий шекильде акъикъатны къабул этювни ифаде этелер: пейгъамберлер ве эльчилер, Алланынъ халкъы ве Месихнинъ иманлылар джемиети оларнен Алла лаф эткенине сарсылмаз шекильде инаналар. М.К.нынъ бутюн язылары бу темель къоюджы къандырувгъа синъип, онъа эсасланалар: Алла айта, адам динълемеге борджлу. 2) Еуд. тилинде фииль укюм сюре. Онынъ заманлары бири-биринден къатиен айырылмайлар. Юн. тилинден фаркълы оларакъ, еуд. тили конкрет арекетни къайд эте. 3) М.К.нынъ озю айткъанына коре, о, адам сёзлеринен берильген Алланынъ Сёзюдир. Онынъ итибары, оны Алланынъ Озю бергениндедир. Шу себептен М.К.нынъ малюматлары энъ юкъары итибаргъа саип.

В. МУКЪАДДЕС ЯЗЫГЪА МУНАСЕБЕТ.

1) Э.В. заманларында. Э.В. языларына коре, Алла, ирадесини бильдирмек ичюн, Озюне Озю бегенген халкъны сайлап алды. «Васиет китабында» язылгъан Алланынъ ирадеси несильден несильге кечмек меджбур: а) «Динъле, Израиль! РАББИ — Алламыздыр, РАББИ — бирден-бирдир! Алланъ олгъан РАББИни бутюн юрегинънен, бутюн джанынънен, бутюн кучюнънен сев. Мен санъа бугунъ буюргъан бу сёзлер юрегинъде къалсынлар. Оларны балаларынъа огрет. Олар акъкъында эвинъде отургъанда, ёл бою кеткенде, яткъанда-тургъанда айт» (Текр 6:4-7). Алланы джан-юректен севген эр кимнинъ бутюн омрюни, къоранта мунасебетлери, эмек ве юкъугъа баргъандже, Онынъ ирадеси тайинлейджек. Алланынъ Сёзю — тири сёз олып, севги ве итаат олгъан ерде омюр ярата. «Мен сизге бугунъ айткъан бу сёзлерни акъылларынъызда тутунъыз, бу Къанун сёзлерининъ эписини тутып беджермеге балаларынъызгъа эмир этинъыз» (Текр 32:46); б) Нун огълу Ехошуанынъ китабында айны эсас мананы

тапмагъа мумкюн: «Тек къуветли ве артыкъ джесаретли ол, къулум Муса сангъа буюргъан бутюн Къанунны тут ве беджер. Къанундан не солгъа, не сагъгъа урулма, ве эписи туткъан ишлеринь онъундан келир. Бу Теврат китабынынъ сёзлери даима агъзынъда олсун. Бу китапны гедже-кунъдюз огрен ве анда язылгъаннынъ эписини тыпкъы-тыпкъына беджер» (Ехо 1:7,8). Онъа энъ башында айтылгъан сёзлернен Нун огълу Ехошуа омрюнинъ сонъунда халкъны къандыра (Ехо 23:6). Аллагъа олгъан севги мында ильк оларакъ, толусынен садакъатлыкъны ифаделеп, илериде Аллагъа энъ юкъары садакъатлыкънынъ ифадеси олгъан сёз иле бериле: Алланъыз олгъан Раббинъизге япышынъыз (Ехо 22:5; 23:8; тень. Баш 2:24; Мт 19:5; 1Кор 6:17; Эф 5:31; 4Пад 18:6); в) къадимий исраиллилернинъ М.Я.гъа мунасебетлери Падишалар акъкъында 3-юнджи ве 4-юнджи китапларда ачыкъ-айдын ифаделенгендир (4Пад 22; Ешай). «Падишалар ичюн» къанунгъа коре (Текр 17:18-20), эр бир падиша Къанунны кочюрип алмагъа борджлу эди. «Бу Къанун падишада олсун. Падиша оны омюрбилля окъусын, Алласы олгъан РАББИден къоркъсун, бу Къануннынъ эписи сёзлерини ве бу низамнамелерини тутсун ве оларны беджерсин». Бесе-белли, падишалар бу эмирни энди беджермей эдилер. Сарай харабелерини джыйыштыргъанлары вакъыт тапылгъан Къанун китабыны эшиткенде, Ёшия адден ашыр шашкъан эди. Китапта олгъан къаргъышлардан отю патлап, о, тевбеге келе ве бутюн мемлекет бою, Къанун талапларына коре, радикаль ислятлар кечире. Алла оны эшитип, ишлерини онъундан кетире, чюнки «Ёшия Мусанынъ къанунына бойсунып, РАББИге бутюн джан-гонълюнен ве бар кучюнен берильди. О киби япкъан падиша эвель ёкъ эди» (4Пад 23:25). Амма Ёшия ольген сонъ, исраиллилер, оларны Вавилон эсирлигине къуваламагъандже ве Ерусалим дарма-дагъын олмагъандже, кене путперестликке урулар; г) М.Я.нынъ пейгъамберлери. Хаберлернинъ догърудан-догъру Алладан алгъанларыны пейгъамберлер озь чыкъышларында «РАББИ бойле айта», деген сёзлер иле ифаделеп, эмирлер ве Къануннынъ

низамнамелеринде акс олунган Алла ирадесининъ нуфузына таяна эдилер. Исраиль халкъы «Къанунны тап-тадылар, низамнамени денъиштирдилер, эбедий Васитни боздылар» (Еш 24:5). Бу къабаатлав къайта-къайта текрарлана (Еш 5:24; 42:24; Йрм 6:19; 9:12-14; 26:4-6; 32:23; 44:10,23; Ехез 44:23 в.и.; Хош 4:6; Ам 2:4; Зек 7:12; Мал 2:4-8). Пейгъамберлер исраиллилерге Раббиге севген юреклеринен япышмакъ кереклери ве бойле япмагъанларнынъ акъибети дешет ве харап оладжагъындан гъайры башкъа бир шей акъкъында хабер этмейлер. Пейгъамберлер ичюн Исраиль халкъынынъ омюр ёлу — Алла сёзюнинъ акъикъийлигини исбатлагъан джанлы делиль эди. Олар озь халкъынынъ мисалинде эм къаргъыш, эм багъышлавда омюрге кечкенини кордилер; д) Вавилон эсирлигинден къайткъан Узеир «Исраильнинъ Алласы РАББИ Мусагъа берген къануныны яхшы бильген кяттип эди» (Узеир 7:6). Эсирликтен къайткъан еудийлер арасында М.Я.нынъ итибарыны гъайрыдан тиклеген тамам о эди. Бутюн топланган Исраиль джемиетининъ огюнде Узеир Къанунны окъуй эди (Нех 8:18). Къабаатыны анылап чеккен азапларындан итаатлы олган халкъ, Къанунны динълеп, шашкъанларындан агълай эдилер, ве Узеир оларгъа «РАББИнинъ огюнде къуванч» акъкъында хатырлатмагъа меджбур эди. Хошеа пейгъамбер халкъкъа, олар Къанунны бильмегенлери ичюн, ёкъ этиледжеклери акъкъында хабер этти (Хош 4:6). Йыллар кетишатынен исраиллилер Алланынъ низамнамелерини унута эдилер. Шунынъ ичюн Узеир Э.В. ни окъумагъа мунтазам адетни яратты, ве бу адет Я.В. вакъытларына къадар сакъланып къалды: «Китаптан, Алланынъ Къанунындан парча-парча окъуй, сонъ анылата эдилер, ве халкъ окъугъанларыны анылай эди» (Нех 8:8). Бунынъ иле Узеир Текр 6:6-9,12-де берильген эмирни омюрге кечирди; е) Э.В. джемиетининъ М.Я.гъа олган мунасебети биринджи зебурда, эм де 150-нджи зебурнынъ киришинде ифаделенгендир. Оларны эм Исраильнинъ Э.В. джемиетининъ, эм Я.В. иманлылар джемиетининъ дува джыйынтыгъы деп адламагъа мумкюн: «Не де бахтлыдыр ярамазларнынъ акъылынен

юрмеген, гунакярлар ёлуна тюшмеген, мыскыльджылар топлашувында отурмагъан адам! О, РАББИнинъ Къануннандан кейф ала, гедже-куньдюз Онынъ Къануныны тюшюне. Акъкъан сувлар янында сачылгъан, мейвасыны озь вакътында берген, япракълары ич солмагъан терек кибидир о адам! О не япса да, эр шейни беджерир!» Эгер адамнынъ юреги Алланынъ Сёзюнде тамыр атса, о, оны керчектен берекетли эткен М.Я.нынъ гизли шифа бериджи тесирини толусынен дую (тень. Йрм 17:7-10; Еуд 4:12 в.и.). 2) Я.В. заманларында: а) Иса заманларында еудийлер озь синагогаларында Узеир адет эткен М.Я.нынъ окъулувыны ве тафсирини омюрге кечире эдилер (бакъ. Лк 4:16-27; Фаал 15:21). Бу вазифени авам халкъ беджере эди. Еуд. диний хызметининъ меркезинде Теврат ерлешкен эди. Огълан балалар алты яшындан башлап, «Васиет Китабы» талап эткени киби (Текр 6:7), бабалары берген Къанун насиатларынен сынъырланмайып, синагогаларда окъумакънен язмакъны да огрене эдилер; б) эльчи ве Иса Месихнинъ шегиртлери ичюн Э.В. озь эмиетини асла джоймады. Муса ве пейгъамберлер вастасынен берильген Алланынъ ваделери Иса Месихте омюрге кечкенлерини билип, Э.В. олар ичюн не къадар эмиетли олгъаныны ильк оларакъ анъладылар. Бу Бероядаки еудийлер мисалинде ачыкъ-айдын корюне: «Алланынъ Сёзюни буюк азырлыкънен къабул этип, бу огретюв догъру экенми, деп, кунь-куньден Мукъаддес Языларны араштырып тешкере башладылар» (Фаал 17:11). Къадимий джемиетнинъ иманлы адамлары, Мукъаддес Языларынынъ окъулмасында ве дувада иштирак этмек ичюн, башта Ерусалим Сарайы (Фаал 2:46; 3:1) ве синагогаларгъа (Фаал 15:21; 26:11) къатнамакъны девам эткен эдилер. Оларгъа М.Я.нынъ тафсиринен ортагъа чыкъмагъа теклиф эткенлеринде, олар бу имкянны къачырмай эдилер. Мисаль оларакъ Аполлос да ойле япа эди, онынъ акъкъында о «Мукъаддес Языларны яхшы бильген адам эди» ве «Иса акъкъында догъру огрете эди» бутюн халкъ огюнде «Мукъаддес Язылары эсасында Исанынъ Месих олгъаныны исбатлай эди» (Фаал 18:24-28; тень. Фаал 13:5,14 в.и.,42; 14:1; 15:21; 17:1-3; 19:8-10).

Э.В.нинь окъулмасы иманлылар джемиети ичюн де му-
им вакъиа эди. Бойледже, Павел Мукъаддес Языны ба-
лалыкътан бильген Тимотейге хатырлата: «кельгеним-
дже, иманлылар джемиетине Языны (башта бир Э.В.
языларыны), сес чыкъарып окъу, насиат бер ве огрет»
(1Тим 4:13). Кечче диний хызметлерде Я.В. языларыны
да изаат этип башладылар (Кол 4:16; 1Тес 5:27; Сыр 1:3);
в) ИСА. Лука хабер эткени киби, Иса даа он эки яшында
олып, оджалар арасында сарайда отургъанда, оларны
динълей эди, суаллер бере эди ве Озю де оджаларгъа
джевап бере эди (Лк 2:41-52). Инджиль муэллифлери
Исанынъ Иблисенен курешини акс эттирелер, ангисине
О учь кере «язылгъан» деп джевап бере ве бунен оны
енъе. Иса мисаль оларакъ кетирген Муса китабындаки
фикир (Текр 8:3), М.Я.нынъ ве олардаки акъыкът адам
омрю ичюн эмиетли олгъаныны акс эттире: «Яшамакъ
ичюн адамгъа ялынъыз аш ашамакъ етерли дегиль, онъа
Алланынъ агъзындан чыкъкъан эр сёз керек» (Мт 4:1-11;
тень. Текр 32:46,47; Йрм 15:16; Юх 6:63). Иса — бутюн-
лей Алланынъ сёзюнен яшагъан Адам эди. Онынъ ашы
«Мени Ёллагъаннынъ ирадесини беджермек ве Онынъ
ишини битирмек» эди (Юх 4:34; 5:30). Бутюн омрюни,
арекетлерини, олюми ве янъыдан тирильмесини О Язы-
ларнынъ беджерильмеси ичюн хызметке багъышлай:
«Мен оларны ёкъ этмек ичюн дегиль, беджермек ичюн
кельдим» (Мт 5:17); «Мына бурулгъан кягъытта (Му-
къаддес Языда) Меним акъкъымда язылгъаны киби,
Мен Сенинъ истегинъни беджермеге кельдим, эй Алла!»
(Еуд 10:7; тень. Збр 39:9). О сувгъа батырылувны къабул
эте ве бойле къайд эте: «Шимди шай олсун, бизге Алла-
нынъ истегенини япмакъ керек» (Мт 3:15). Иса синаго-
галарда халкъны огрете эди (Мт 4:23; 9:35; 12:9; 13:54;
Мк 1:21,39; Лк 13:10), омрюнинъ сонъунда бойле къайд
эте эди: «эр вакъыт...синагогаларда ве Алланынъ сара-
йында огреттим...» (Юх 18:20; 6:59). О, кятиплерден
фаркълы оларакъ, Э.В. Языларынынъ тафсиринен сы-
нъырланмайып, оларны Озь омрюнде беджере эди (Юх
19:28). Исанынъ «Мукъаддес Язы бозулмайджагъында»
шубеси ёкъ эди (Юх 10:35). М.Я.ны окъумагъан ве

бильмеген адам акъикъатны бильмез (Мт 21:42; 22:29); М.Я., Исанынь сёзлери киби, онъа итаат бильдирмеген адамны къабаатлайджакъ (Юх 5:45; 12:48). Э.В.ке инанмагъан адам Исанынь сёзлерине де инанмай (Юх 5:47); олюлер тирилип, М.Я.нынъ акъикъыйлигини исбатласалар биле, о инанмаз (Лк 16:29,31).

- II. МУКЪАДДЕС ЯЗЫНЫНЪ ПЕЙДА ОЛМАСЫ. А. М.К. озюнинъ пейда олмасыны Алланынъ азат ирадесинен анылата: «Эски заманларда Алла бир къач кере тюрлю ёлларнен баба-деделеримизге Озь истеклерини пейгъамберлернинъ ярдымынен бильдире эди. Бу сонъки кунълерде исе О, бизге Озь сёзлерини Огълунынъ ярдымынен айта эди» (Еуд 1:1,2). Алла умумен дегиль де, догърудан-догъру «деделерге», конкрет тарихий девирлерде яшагъан, конкрет тарихий шахысларгъа айта эди. Э.В. заманларында Онынъ сайлагъан вастасы — Исраиль халкъы эди, Я.В. заманларында исе — Иса Месих Озю эди. Вахийи Иляхий, яни адамгъа айтылгъан Алланынъ лафы, — бу, айны заманда, эм сёз, эм иш. М.Я. Алланынъ ирадесини адамларгъа хабер этип, изаатыны бере. Алла ирадесини адамларгъа тарихий джержян заманында ача. Оны муайен ерде ве муайен заманда муайен адамлар ала эдилер, о догъру ве келеджек несиллерге ич бир деньишмесиз берильмеге борджлу эди. Б. ЭСКИ ВАСИЕТ КАНОНЫ. 1) Канон юн. сёзюнинъ умумий манасы — «къаиде», «ольчю», «норма», ниает, «иман къаиделеридир» (Я.В. метининде о 2Кор 10:13,15-те в.и.; Гал 6:16-да расткеле ве «М.Я.нынъ нуфузлы топламы» манасыны анылата. 2) Синай дагъы этегинде Васиет бергенде, Алла Исраильнинъ сайланмасыны санки де муурьнен пеките. Васиет эмирлери Васиет сандыгъында сакълангъан «Васиет Китабында» язылгъандыр. Алла энъ башында Он эмирни тек агъзавий шекильде дегиль де, язылы шекильде де бергени — М.К. пейда олмасынынъ джиддий делидир (Чыкъ 31:18). «Ташлар — Алланынъ иши, оларнынъ язылары — Алла ойгъан язылар эди» (Чыкъ 32:16). Эмирлернинъ Чыкъ 24:4,12-де язылувы эм Мусагъа айт, эм догърудан-догъру Аллагъа: «Муса

РАББИнинъ эписи сёзлерини язып кьойды» — «Мен (Алла) Къанун ве эмирлерни яздым». 3) Муса заманларында окъумышлыкъ кенъ даркъалгъан адисе эди; атта Ибраим озь языларыны язып ола эди, чюнки Ур сакинлери ичюн бу адий бир иш эди. М.К.таки малюматларгъа эсасланып, Тевратнынъ тизильмесинде Мусанынъ муим ролюни козьге алмакъ керек. 4) Нун огълу Ехошуа акъкъында бойле малюмат бериле: о, Муса «Къануныны кочюрип алды» ве, «Къанун Китабында» айтылгъаны киби, Къануннынъ эписи сёзлерини окъуды (Ехо 8:32,34,35; 23:6). 5) М.К. Смаил (1Пад 10:25) ве сонъки пейгъамберлер акъкъында, олар язылар якъъаныны хабер эте: «РАББИден Йирмеягъа бойле хабер кельди: — РАББИ, Израильнинъ Алласы, бойле дей: Мен санъа айткъан бутюн бу сёзлерни китапкъа яз» (Йрм 30:1,2; 36:2,27,28; 51:60; тенъ. Хав 2:2; Сыр 1:11). 6) Узеир, ондан эвель Ёшия падиша киби, «Васиет Китабыны» азыр алда тапты (Узеир 7:6). Онынъ тесири алтында М.Я.ларгъа олгъан дикъкъат артып башлады. 7) «Васиет Китабынынъ» низамнамелери, Алла адындан пейгъамберлернинъ язылары киби, Израиль халкъындан Аллагъа деръал итаат олмаларыны талап этти, чешит китаплар ве джыйынтыкъларнынъ Э.В. кьаиделерине топланмасы исе чокъ асырлар девамында япылгъан чокъкъа сюрген джерьян эди. Тек м.э. II асырда Лк 24:44-те анъылгъан Э.В.нинъ учъ парчагъа болюнмеси пекинген эди. Айры китаплар (Эстер, Сулейманнынъ энъ яхшы йыры, Джемаат башы) чокъ вакъыт девамында давалы эдилер ве оларнынъ канонгъа кирсетильмеси музакере этиле эди. Я.В. муэллифлери Э.В.ни чокъусынен, эсасен м.э. 150 с. Септуагинтанынъ юн. терджимесинде билип эзберден айталар. В. ЯНЪЫ ВАСИЕТ КАНОНЫ. 1) «Адет» сёзю онъа манадаш олгъан «ривает» сёзю киби, догърудан-догъру «(несильден несильге) кечкен несне» деп терджиме этиле: а) Иса Месихнинъ кельмесинден эвель, асырлар девамында еудий кятиплери Э.В. Языларынынъ изаатыны берген чокътан-чокъ эсерлер яздылар. Бу «кьартларнынъ риваетлери» (Мишна, Талмуд; Мк 7:3,4,11,12)

къабул этильген Къанун изааты киби бериле эдилер, амма иште олар нормагъа чевирилип М.Я.нен бир сырагъа къоюла эдилер ве — Исанынъ къыйметине коре — Язынынъ даа бир чешити киби олып къалдылар: «Сиз Алланынъ эмирини (М.К.таки) быракъып, инсан урф-адетлерини тутасыз» (Мк 7:8 в.и.,13; тень. 1Пётр 1:18); б) Я.В.те бу риваетке бам-башкъа къабул олунгъан ривает (юн. парадосис) къарама-къаршы къоюла эди: М.Я.нынъ изааты киби дегиль де, заман кетишатынен Инджильде къайд этильген малюматнынъ башта агъзавий, сонъра язма шеклининъ тыпкъы берильмеси кибидир. Э.В. Языларынынъ берильмеси не къадар догъру олгъаныны эм М.К.таки, эм башкъа малюматларгъа коре анъламагъа мумкюн. Месихчилернинъ джемиети пейда олгъаны заман Э.В. каноны энди бар эди, М.Я. даркъалмасынынъ къануний адетлери де къуллана эдилер. Я.В. Языларынынъ темелини башта бир Исанынъ сёзлеринде къыдырмакъ керек. «Эр шейни озь козюнен корьген» Сёзнинъ хызметчилери (Лк 1:2; тень. 2Пётр 1:16), Исанынъ тирильмеси акъкъында тарихий вакъиа оларакъ хабер этмек ве башкъаларгъа Онынъ сёзлеринен Онынъ омрю акъкъындаки икяелернен берабер айтмакъ векаялетини къабул эттилер. 2) Эльчилер Иса Месихнинъ тек тирильмеси акъкъында дегиль де, Онынъ ер юзюндеки яшайышы акъкъында да хабер эте эдилер. Месихнинъ ер юзюндеки омрюнинъ шааты олмакъ — эльчи сайылмакъ ичюн меджбурий шарт эди. Пётрнинъ сёзлерине коре, «Ягъя Исаны сувгъа батырып чыкъаргъан замандан башлап, Рабби Иса арамызда яшагъан вакъытта, тап О, кокке алынган кунге къадар бизлернен берабер юрген адамлардан бири» эльчи олмакъ мумкюн эди (Фаал 1:21 в.и.). Адисени толусынен тасвирлемек ичюн, козюнен корьгенлерден бирининъ шаатлыгъы адети узьре етерли дегиль. Шу себептен адисени толусынен яратмакъ ичюн, чешит шаатларнынъ хабер эткенлери бири-бирине къошма малюмат оларар. 3) Павел Исанынъ ер юзюндеки омрюни сейир этмеди, амма Дамаск ёлунда онъа тирильген Иса пейда олып, эльчи векаялетини шахсен

багышлады. Месихнинь ер юзюндеки омрю ве Песах акькьында исе, Павел башкьа эльчилернинь икяелерини кьулла. Ривает ве Раббининь догьрудан-догьру вахийи онынь ичюн бири-биринен багылдыр, чюнки Алла Озю акькьында эльчи риваетлери вастасынен де хабер эте. Шунунь ичюн риваетлерден алгъан малюматларны Павел Раббининь Озюнден алгъан киби сая: «Мен Раббининь Озюнден алгъан ве сизлерге эткен хабер бойле... Мен Раббининь Озюнден алдым ве сизлерге хабер эттим...» (1Кор 11:23; тень. 1Кор 7:10,25; 9:14; 1Тес 4:15). Раббининь тирильмеси ве Акьшамлыкь акькьында хаберни эльчи шаатлардан кьабул этти. Амма риваетнинь берильмесинде кокке котерильген Рабби Озю иштирак эте. 4) Канон ве иманнынь насыл этип кутюльмесини тайинлеген шартлар шекилленип башлангъаны акькьында шаатлыкьны Я.В.те корьмеге мумкюн. Башында язгъан мектюплерининь биринде Павел месихчилернинь джемиетине бойле мураджаат иле чыкьа: «Шунунь ичюн, агъа-кьардашлар, кьатты турунъыз ве я агъыздан (агъзавий адет), я мектюпнен (эльчилер мектюплери) бизден алгъан огретювлерни тутунъыз» (2Тес 2:15). Павел онынь мектюплерине нуфузлы ёл косьтергичке дайын мунасебет талап эте: «Эгер бир адам бу мектюпте язгъан сёзлеримизни дингьлемесе, оны козьде тутунъыз» (2Тес 3:6,14). О даа озь мектюплерини, тек Э.В. Языларына айт олгъан, сес чыкьарып окьулмасыны тевсие эте: «Бу мектюпни бутюн агъа-кьардашларгъа окьумагъа сизге Раббининь Адынен буюрам» (1Тес 5:27). Норматив (Я.В.те берильген) эльчилер адетининь бирдемлигини «эльчилер огретюви» тешкиль эте, онынь акькьында даа, ичинде даима кьадимий джемиет олгъаныны айта эдилер (Фал 2:42). **Г. КАНОН ВЕ МЕСИХЧИЛЕРНИНЬ ДЖЕМИЕТИ.** 1) Эльчилер озь вазифесини догьрудан-догьру Иса Месихтен алдылар. Шунунь ичюн, олар ольген сонь, догьру эльчилик адети екюнленди. Я.В. Языларында ифаделенген бу адет, озюнинь ички эльчилик нуфузына ола хусусий манагъа саип, онынь вастасынен Месих Джемиетке мураджаат эте эди. Джемиет исе

бу сёзлерде Онынъ сесини таный: «Чобаннынъ сесини танып, къойлар онынъ артындан юрелер» (Юх 10:4; 1Юх 2:20,26 в.и.). 2) Каноннынъ ишлеп чыкъарылмасы джемиет векаялетинде олмайып, табынувны акс эттире. Канонны тайинлеп къабул эткен Джемиет бойле айта: а) илеридеки адет эльчилер риваетинен тешкерильмеси керек; б) Джемиетнинъ омрюни ве иманыны тайинлеген норма вазифесинде М.К. етерлидир; в) Джемиет озю-озюне норма олып оламай, огретюви де эльчилер язма адетинен пекинмеген орьнеги олмадан темиз къалып оламай. 3) Менбасы ве мундериджеси Иса Месих олгъан эльчилернинъ адети, келеджек заман ве Месихтен эвель адетнинъ девамы ичюн тек норма олмайып, Языларны толусынен анъламакъ ве изаат этип олмакъ ичюн нуфузлы къаидедир. 4) Тарихий нокътай и назардан Я.В. каноны эр ерде къарарнен 200 с. къабул олунды. М.Я.гъа анги метинлер кирсетильмеси акъкъында аныкъ тасавурнынъ шубесиз мухтаджлыгъындан гъайры, пекинген каноннынъ ишлеп чыкъарылмасыны ашагъыдаки аллар тезлештирмек мумкюн эдилер: а) еудийлик иле давалар; б) апокрифик адет ве эдебиятнынъ адден ашыр даркъалмасы; в) сахте гностик оджаларнынъ артыкъ чокълашмасы. 5) Э.В. каноны яратылмасы заман олгъаны дайын, чокъусы Я.В. парчалары девамлы вакъыт ичинде давалы эдилер. Мисаль оларакъ, къарарнен 150 с. аит олгъан «Муратори каноны» эписи Я.В. Языларыны анъа, лякин Еуд, Якъ, 3Юх, 1Пётр, 2Пётр китапларыны анъмай. Бугунъде-бугунъ къабул олунгъан Я.В. китапларынынъ джедвели ильк кере эскендериели епископ Афанасийнинъ (363 с.) Песах Байрамы мунасебетинен ёллангъан мектюбинде расткеле. М.с. 397 с. Я.В. Языларынынъ каноны Карфаген топлашувында ресмий шекильде тасдыкълангъан эди. Бутюн къадимий месихчи эдебиятнынъ огренильмеси Я.В. каноныны башкъаджа ве яхшыджа тайинлемекнинъ имкяны олмагъаныны косътере; эгер Э.В. китапларыны да Э.В.нинъ апокрифик эсерлери ве еудийликнинъ башкъа диний эдебиятынен къыясласанъ, айны алгъа да расткелемиз.

III. МУКЪАДДЕС ЯЗЫНЫНЪ НУФУЗЛЫГЪЫ. А. ВАХИЙИ ИЛЯХИЙ ВЕ ТАРИХ. 1) Алла адамларнен лаф эте. Бу иман иле къабул этильген ве теджрибе иле тасдыкълангъан ибаре адам-акъыллы фаркъына бармакъ ичюн белли къыйынлыкъларны ортагъа кетире. Лякин М.К. бу къыйынлыкъларнынъ себебини акъыл тарлыгъында дегиль, адам юрегининъ шефкъатсызлыгъында коре (Рим 1:21; Эф 4:18). Онынъ шаатлыгъына коре, догърудан-догъру Алланен къонушув, Оны корьмек ве юзьме-юзь Онен лаф этмек имкяныны (Чыкъ 33:11; 1Кор 13:12) адам гунагъа баткъанындан себеп джойды. Энди адамнынъ огюнде бойле суаль тура: Алла, тарихий шахыс олмайып, тарихта лаф ве арекет этип оламы? Адий адам сёзю олгъан М.К. насыл этип Алланынъ Сёзюне чевириле? 2) М.К. муэллифлери огюнде бойле суаллер турмай, чюнки Алла сёзлери ачылмасында догърудан-догъру иштирак эте эдилер. Олар ичюн Алла Озюни ачкъанда биле, О мустакъиль къала. О, тарихкъа кирсе биле, тарихнынъ Раббиси къала. Озь сёзлерини берип, адам сёзлеринен язып алмагъа изин бергенде биле, О, Озь сёзюнинъ Раббиси къала. Б. НУФУЗЛЫГЪЫНЫНЪ ТЕМЕЛИ. 1) М.К. язиджылары ичюн Иса Месих — Алланынъ эбедий къыяфетинде олгъан Онынъ Сёзю. М.К.нынъ акъикъийлиги умумий Алла Сёзюнинъ омюр толулыгъында ерлешкендир. 2) М.К. энъ юкълари Алла нуфузынен ифаделене, чюнки: а) о, Озь сёзюни адам сёзюнен берген Алла ирадесине нисбетен пейда олды. Онынъ Сёзю яшасын деп, Алла къайгырувыны девам эте. «Мен юкълamayым, айткъанларымны бедже-реджегим» (Йрм 1:12; тень. 23:29); б) о, коклер ве ер юзюндеки бутюн акимиети Онда олгъан, акъикъий Алланынъ Сёзюне алып бара (Мт 28:18); в) онынъ ярдымынен Рабби заманнынъ эр бир дакъкъасында яшагъан адамларгъа даима мураджаат эте: «Бакъынъыз, коктен лаф эткен Биревден башынъызны чевирменъыз» (Еуд 12:25; тень. 2:1-4).

IV. МУКЪАДДЕС ЯЗЫНЫНЪ АЛЛА ТАРАФЫНДАН ИЛЬХАМЛАНДЫРЫЛГЪАНЫ. А. ВАХИЙ, КОЗЪЛЕР АЧЫЛУВЫ, ИЛЬХАМ: а) Алла Озюни тек М.Я.да ве

Месихте ачмай, Озю яраткъан дюньяда (Збр 18:1-7; Рим 1:19,20), тарихта (Фаал 14:16,17; 17:24 в.и.) ве адамнынъ инсафында да Озюни ача (Рим 2:14,15). Табиаттан берильген вахий тарихий вахийнинъ себеби ола. Гуналы адам исе бу умумий ве табий вахийде шубеленип я да ред этип ола, ве о вакъыт бу вахий Аллагъа акъикъий табынувгъа ёл ачмай. Алла токътамаздан эйилик япып (Фаал 14:17), бир адамны Озюнинъ вахийинден марум къалдырмады, шу себептен Алланынъ огюнде адамгъа багъышлав ёкъ (Рим 1:20) ве о, Ахирет куню мытлакъа джевап бермели. Амма Алла бу фаний дюньяны севди (Юх 3:16) ве бу дюньяны къуртармакъ ичюн, Озь Огълуны одейиджи къурбан этти; б) шунунъ ичюн Иса Месих Алланынъ вахийи меркези олды. Оны корьген Бабасыны корьди. Амма Иса адамлар ичюн тек Рух ве Алланынъ Сёзю, яни М.К. вастасынен ачыла. Тек Мукъаддес Рухкъа (Эф 1:17 в.и.) козьлернинъ ачылувы иманлыгъа дюнья яратылмасында, тарихта, адамнынъ инсафы ве М.К.та Алла арекетлерини ве шу арекетлернинъ макъсадыны анъламагъа имкян бере: «эр бир шейни — ердеки ве коктеки бутюнни — Онда, Месихнинъ башлыгъында бирлештирмектир» (Эф 1:9-11); в) М.К.нынъ хусусиети шунда ки, о дюнья яратылмасы ве тарихта Алланынъ умумий сырларынынъ бир парчасы дегиль де, о озю — вахийнинъ бир чешитидир; онынъ менбасы исе Озюни Иса Месихте ачкъан Алланынъ Озю (Гал 1:12; тенъ. Йрм 23:28); г) М.К.нынъ муэллифлери оларгъа Рух не айтса, тюшонмеден, табий къабилиетлерини ишлетмеден яздылар деп анъламагъа янълыштыр. Аксине, М.К.нынъ муэллифлери озь эсерлерини язгъанда, озь акъыл-идрагини толусынен ишлете эдилер. Мес., Лука тарихий тедкъикъатларнен огърашып, малюматны чешит менбалардан топлай ве озь фикирлерини язып ала эди (бакъ. Лк 1:1-3; Фаал 27). Алла Озь вахийни бермек ичюн, шахсий ве тарихий тайинленген хусусиетлери олгъан адамларны сайлай, эяллай ве чагъыра. Б. МУНДЕРИДЖЕ. ШАХЫС. СЁЗ. ТЕСИР: а) М.К.та Алла ве адамларнынъ айткъанлары болюнмез сыкъы багъда олалар, сырларнынъ

мундеридже ве шекили де айны. М.К. муэллифлери Рабби Рухунен ильхамлана эдилер (бакъ., мес., 1Пад 16:13; 2Пад 23:2; Ехез 11:5; Юх 16:13; 1Кор 2:10-13; 1Тес 1:5; 2:13; 2Пётр 1:20,21), метин де Алла тарафындан ильхамлангъандыр (2Тим 3:16); Алланынь ильхамдыргъаны алет вазифесини беджере: «Бутюн Язы Алланынь Рухундан ильхам алып язылгъандыр ве огретмек, гунаны ярыкъкъа чыкъармакъ, адамларны догъру ёлга къоймакъ, инсафлыкъ ёлунда тербие бермек ичюн айдалды». М.К.нынъ айры алынган ибаре ве атта айры бир сёзнинъ манасы не дайын олгъаныны, ишбу айры сёз ве ибарелернинъ ильмий лингвистик тедкъикъатларынен бир сырада, М.К. айры ибарелери адамгъа не дереджеде теселли, умют бергени ве ёл косътерип олгъанынынъ керчек теджрибеси акс эттирмек мумкюн. В. МУКЪАДДЕС ЯЗЫНЫНЪ АКЪИКЪИЙ-ЛИГИ. а) Э.В. бойле хабер эте: «Къанунынъ — адалетлидир... бутюн эмирлеринъ исе — ишанчлыдыр... Сенинъ Сёзюнънинъ темели — акъикъаттыр» (Збр 118:142,151,160). Алла Озю — Озь сёзюнинъ акъикъий ве ишанчлы шаатыдыр (Йрм 42:5). Я.В.те Иса «ишанчлы ве акъикъий шаат киби» тасвирлене (Сыр 3:14). О, бойле айта: «Мен — акъикъат олам» (Юх 14:6) ве «Мен акъикъат акъкъында шаатлыкъ этмек ичюн догъдым ве шу макъсатнен дюньягъа кельдим» (Юх 18:37); б) акъикъий шаат. Алла Озюни адамларгъа Иса Месихте ачты. Месихнинъ хачкъа урулгъаныны козюнен корьгенлерден бири бойле айта: «Буны корьген адам, сиз де иман эттинъиз деп, шаатлыкъ этти. Онынъ шаатлыгъы догърудыр, о, акъикъатны айткъаныны биле» (Юх 19:35). Исанынь тирильгенини корьген айны адам бойле деди: «Мына бу шегирт, бу ишлернинъ эписине шаатлыкъ этип, оларны язып алды» (Юх 21:24; тень. 1:14,17; 5:33). Эльчилер «Акъикъийни бильгенлерининъ» аньлайышыны, ве олар озьлери «Акъикъийде, Онынъ Огълу, Иса Месихте» олгъанларыны ве «О, акъикъий Алла ве яшайыш эбедий» олгъаныны Алланынь Огълу Озюнден къабул эттилер (1Юх 5:20). Олар акъикъатны бильгенлери ичюн, Месихнинъ акъикъаты олардадыр

(2Кор 11:10), олар озьлери «акъикъаттанлар», акъикъатны динълейлер (Юх 18:37) ве акъикъатны ачалар (2Кор 4:2); в) акъикъый шаатлыкъ. Иса Месих дува эте: «Оларны акъикъат кучюнен азиз эт. Сенинь Сёзюнь — акъикъаттыр» (Юх 17:17). Амма Алланынь сёзю — бу Онынъ шахсий сёзюдир, ангисини шегиртлер акъикъатта билелер (Юх 8:32), ве о, акъикъат оларнынъ сёзю де ола (Фаал 26:25), чюнки «акъикъат Руху» оларны догъру ёлгъа къоя (Юх 14:17; 15:26; 16:13). Шу себептен акъикъый шаатны динълеген адам Алланынь акъикъый сёзюни эшите (1Тес 2:13). Шунунъ ичюн эльчи бойле айтмакъ мумкюн: «Булар — Алланынь акъикъый сёзлеридир» (Сыр 19:9; 21:5; 22:6). Бу «акъикъат сёзю» адамларнынъ къуртулмаларына хызмет эте (Эф 1:13; Кол 1:5; Якъ 1:18; 2Пётр 1:12); г) акъикъый шаатлыкъ догърудыр, онъа ишанмагъа мумкюн. Шунунъ ичюн «акъикъый сёз» илимине нисбетен яшамакъ керек (Тит 1:9). Лука озь Инджилини, оны аладжакъ адам «хабер акъикъый олгъаныны» аныламакъ ичюн, язды (Лк 1:1-4; тень. Збр 18:8,9; 92:5; 110:7). Г) МУКЪАДДЕС ЯЗЫНЫНЪ МУКЕММELЛИГИ ВЕ ДОГЪРУЛУГЪЫ. а) Месих Озю Акъикъат ве Яшайыш олгъаны себебинден, Онынъ Сёзю де — бу тек назариеде олгъан олю акъикъат дегиль, бу Рух ве яшайыштыр; бу акъикъат адамларны азат эте (Юх 8:32; 2Кор 3:17); б) М.К. шахыс, мундеридже, сёз ве арекетнинъ айырылмаз бирдемлигини яраткъанындан себеп, о, тек озюнинъ догматик джеэттен къабул этильген мундериджесинде дегиль де, озь ифадесининъ тарихий усулында да догъру ве акъикъыйдир. М.К. озь малюматларында тарихий, джогърафик, генеалогик, «джемиетшынас» малюматларгъа саип ола; оларны, акъикъатны ильмий менимсев земаневий дереджесини сынъырсыз сайсанъ, тек о заман «яньлыш» деп къабатламагъа мумкюн. Алла Озь ирадесини адамларгъа тарихий джерьян девамында бильдире эди, шунунъ ичюн онынъ делиллерине пейда олгъан заманларына нисбетен къыймет кесмеге керек. Тарих ве табият, хронологик такъдимлер ве джогърафик малюматлар, бизим заманымызгъа коре дегиль, М.К. пейда олгъан девирине,

башкъя талаплагъа ве себеплерге ляйкътыр; в) бутюн М.К. муайен бир макъсаткъа коре — Иса Месих акъкъында Алла сырыны хабер этмек ичюн — яратылгъандыр. М.К.нынъ вазифеси — айры тарихий я да джемиетшынас малюматларны даркъалмасы олмайып, адамларгъа Алла акъкъында бильгилер, Онынъ тарихта ве дюнья яратылмасында арекетлери акъкъында хабер этмектир. М.К. — тарих ве дюнья акъкъында бизим дегерлеримизнинъ нормасыдыр. О, башкъя къаиделер укюмсюргени заманларында пейда олгъанына бакъмадан, бизим заманымызнынъ ильмий менимсемеси, фельсефий фикир, эм де ичтимаий-медений ве сиясий омрюмизге аиттир.

- V. ИЗААТ. 1) МУКЪАДДЕС КИТАПНЫНЪ ОКЪУЛМАСЫ ВЕ ДИНЪЛЕНМЕСИ. Эм Э.В., эм Я.В. заманларында иманлылар, Алланынъ Сёзюни буюк урмет бильдирип, Языларны аякъ устюнде окъуй ве динълей эдилер (Лк 4:16). Сонъра окъулгъан парчаларгъа изаат бере эдилер (Нех 8:5-8; 1Тес 5:27; 1Тим 4:13). Окъуйдыжы ве динълейиджилер сырасында эсасен джаил я да бильгилери аз олгъан адамлар, къуллар ве эснафчылар эдилер. 2) АНЪЛАЙЫШ. Амма бу рухий джеэттен «осьмюр», диний джеэттен юклери къыт олгъан месихчилерге (озылери де «окъумагъан, адий адамлар» олгъан, Фаал 4:13) эльчилер, олар М.Я.да ифаделенген фикирлернинъ фаркъына мустакъиль барып оладжакъларыны, ве догърулыгъыны тешкерип оладжакъларыны (Эф 3:4; 1Пётр 1:12; 1Юх 2:20,27) тенбиелей эдилер. Языларнынъ анълайышыны оларгъа Алланынъ Озю бере (Фаал 16:14; 2Тим 2:7; 1Юх 5:20). Бу дюньянынъ икметли адамлары шурет Раббисини танымадылар, юрегини Мукъаддес Рух ачкъан адий адам исе Оны таныгъан. Мукъаддес Рухнынъ ярдымы олмайып, М.К.нынъ рухий анълайышы, не къадар окъулса-окъулсын, кельмез. Тек Раббиге ялварув окъуйдыжы ичюн М.К.ны ача. 3) ЯЗЫНЫНЪ АЧЫЛМАСЫ. Рабби эм анълайышны, эм де Языларны ача, ве адам окъугъанларыны ве неге ишангъаныны анъламагъа башлай (Фаал 8:26-40). 4) ИЗААТ. М.К., оны насыл этип изаат этмеге

кереклигини, озю тайинлей. Онынъ макъсады — Месихке иманын уятмакъ; о тамам шу себептен язылган эди ве оны ойле изаат этмеге керек (Юх 20:30,31). «Шу исе, Иса — Месих, Алланынъ Огълу олгъанына инанынъыз деп ве инанып, Онынъ Адындан аятны алынъыз деп, язылгандыр». М.К.нынъ эписи муэллифлеринде ниет айны эди. 5) МЕСИХ — М.К.нынъ омюр меркезидир. Мукъаддес Рухнынъ еяне макъсады — Месихни шуретлемек (Юх 16:14). 6) Э.В. ве Я.В.нинъ БИРДЕМЛИГИ тек Иса Месихнинъ шахсында ифаделене. М.К. эписи муэллифлери, сырнынъ чешит девирлерде иштирак этип, тюрлю тиль шекиллерини къулансалар да, бир Къуртарыджы акъкъында шаатлыкъ этелер, ангиси озюнинъ къуртарыджы арекетинен одейиджи Джемиетни Алланен мунасебетине къайтараджакъ. Иса ве Я.В. муэллифлери 350-ден зияде Э.В. цитаталарыны къуланганлар ве къарарнен 3500 кере къыя шекильде Э.В.ке мураджаат этелер. М.К.нынъ Озю Э.В. ве Я.В.нинъ бирдемлигини башта бир Э.В.те берильген ваделер Я.В.те омюрге кечкенлеринде коре (теъ. Мт 5:17; Мк 1:15; Лк 4:21; Гал 4:4; Эф 1:10). 7) ЯЗЫНЫНЪ ЯЗЫНЕН АНЪЛАТЫЛМАСЫ. «Язы озю-озюни изаат эте» принципи бутюн М.К. бир бутюнлик олгъанында эминликнинъ акъибетидир. Метиннинъ огренильмеси, бутюн ярдымджи васталар ярдымынен, адден ашыр дикъкъат иле япылмасы керек.

VI. СЕЗ ВЕ РУХ. 1) Рух аятны багъышлай. М.Я. Мукъаддес Рухнен багълы, шунинъ ичюн оны огренмеге тек Рухнен керек: «Рух аятны багъышлай, беден исе ич бир файда кетиралмай. Меним сизге айткъан сёзлерим — Рух ве аяттыр» (Юх 6:63). 2) Рух кучъ багъышлай ве хайырлы хаберджининъ сёзю замандашларгъа тесир эткен ве Алланен мунасебетке алып барган Алланынъ сёзюне чевириле. 3) Рух Алланынъ сёзюне алып бара. Рух сёзни динълемеге ве оны озюнинъ я да биревнинъ теджрибеси, дюньябакъышы, адетлеринден айырмагъа огрете. Рух итаатсызлыкъны ёкъ эте ве «Раббиге» ве Онынъ сёзюне «япышмагъа» огрете. 4) Рух эмирлерни анъламамазлыкътан ве М.К.ны суистимал этмектен

азат эте. М.К. — кьанунлар китабы дегиль, мераметли бахшыштыр. «Язылгъанларнынъ эписине инамакъ керек» (Фаал 24:14) ибаресине мытлакъ саймагъа керекмей: о, адам эр бир айры ибареге отю патлап ве сёз-итиразсыз табынмакъны козьде тутмай. Иса Месихте омюрнинъ бутюн толулугъы сакълыдыр, бутюн Язылар онъа ишарет этелер. Бу толулукътан эр ким, онъа не къадар керек олса, «яхшы бахшышлар бир-бири артындан» (Юх 1:16) алмагъа мумкюн — бирине зиядедже, башкъасына азджа. Алланы севген Онынъ эмирлерини кутеджек (Юх 14:15) ве М.Я.да Онынъ образыны кыдыраджакъ.

Юх 5:39: «Сиз Мукъаддес Языларны дикъкъатнен огрене-сиз, оларнынъ ярдымынен эбедий аятны алмагъа тюшюнесиз. Бу Язылар исе Меним акъкъымда шаатлыкъ этелер».

Д.б.: *Мукъаддес Кутан.*

МУКЪАДДЕС, МУКЪАДДЕСЛИК (син. Азиз, азизлик) — рус. **Святой, святость, святое.**

I. СЁЗНИНЪ ЭТИМОЛОГИЯСЫ. Мукъаддес (еуд. *кадош*; юн. *гагиос*) — юкъары, адеттен устюн, азиз этильген ве янына барылмагъан шейдир. Мукъаддеслик Алланен олгъан алякъаны ве шунунъ ичюн темизлик ве бозулмамазлыкънен багъны козьде туту — гуналыкънен фаркълы оларакъ.

II. МУКЪАДДЕС КИТАПТА МУКЪАДДЕСЛИК. 1) М. англамы тек Аллагъа аит ве озю Онынъ тарафындан бельгилене. М.лик — Алланынъ айрылмаз хусусиети, Оны бутюн мевджут олгъан ве бутюн яратылгъандан айыра. Алланынъ М.лиги азиз, адам ичюн иришильмеген, дешетли ве къоркъунчлы буюклик сыфатында, эм де токъунулмагъан, эйиликке толгъан, мерамет кучю, укюм ве миннет, адалет ве севги сыфатында белли ола. 2) М.лик Мукъаддес (Еш 6:3) ве Азиз этиджи Алла аркъалы тасдыкълана (Ехез 37:28). Адам, иш ве вакъытны Алла Озюнинъки япкъанда ве шунен азиз эткенде, олар азиз оларар. М.ликни адам яратмай, М.лик Алладан келе; О, мукъаддес олгъаны ичюн, бизге де мукъаддес

олмагъа керек (Лев 11:44 в.и.; 19:2). 3) Алладан гъайры мукъаддес деп адланган эр шей, М.ликнинъ менбасы ве эсас себеби, элбетте Онен багълы: а) ИСРАИЛЬ халкъы — Алланынъ халкъыдыр ве шунунъ ичюн «руханийлернинъ падишалыгъы ве мукъаддес халкъ» сайыла (Чыкъ 19:6); б) РУХАНИЙЛЕР мукъаддестир, чюнки оларны Алла сайлады ве азиз этти (Лев 21:1-9); биринджи невбетте бу баш руханийге айт, онынъ алтын тахтачыгъы устюнде «Раббининъ азизлиги» деп оюлган (Чыкъ 28:36); в) Алланынъ сырлары ачылган ЕРЛЕРИ мукъаддестир, чюнки олар Алланынъ къолунда, мес., янаяткъан чалынынъ этрафында «мукъаддес ер» (Чыкъ 3:5) я да мукъаддес Ерусалим шеэри, Алланынъ булунган ери (Еш 48:2; 52:1); г) Аллагъа багъышланган ВАКЪЫТ мукъаддестир, мес., раатлыкъ куню (Чыкъ 35:2), Раббининъ байрамлары ве байрамлыкъ топлашувлар (Лев 23:4 в.и.); д) ЭШЪЯЛАР Аллагъа хызмет этселер, мукъаддестир, мес., Васиет сандыгъы (2Тар 35:3; тенъ. 2Пад 6:6 в.и.), Алланынъ хызметинде къулланылган мерасим савутлары (Сай 31:6), къурбанлар (Ехез 42:13), теклиф отъмеклери (1Пад 21:4), сув (Сай 5:17), онда бир пай (Лев 27:32), руханийнинъ урбалары (Чыкъ 28:2). 4) а) Я.В. Алла-Баба акъкъында айткъанда, Э.В.нинъ сёзлеринен къуллана (Еш 6:3): «Къудретли Рабби-Таала — Мукъаддес, Мукъаддес, Мукъаддестир» (Сыр 4:8). Исанынъ Озю дува окъугъанда, Аллагъа бойле сёзлернен мураджаат эте: «Мукъаддес Баба» (Юх 17:11). «Мукъаддес Рух» Мерьемге энди, шунунъ ичюн «догъаджакъ бала Азиз», Оны Алланынъ Огълу деп адландыраджакълар (Мт 1:18; Лк 1:35). Исанынъ бу маиети, мес., джинлер Онга бойсунып, «Алланынъ Азизи» дегенде корюне (Мк 1:24); б) Инсан Огълу шурет ичинде кельгенде, Онен берабер кельген МЕЛЕКЛЕР (Мт 25:31), Алла оларнынъ агъзындан лаф эткен ПЕЙ-ГЪАМБЕРЛЕР (Лк 1:70), Мукъаддес Рух аркъалы Месихнинъ сыры оларгъа ачылган ЭЛЬЧИЛЕР ве пейгъамберлер мукъаддес, деп адландырылганлар (Эф 3:4 в.и.). Сувгъа Батырыджи Ягъя «инсафлы ве азиз адам» деп адландырылган (Мк 6:20); в) М.лик Я.В.нинъ

Алланынь халкъына, Исанынь иманлылар джемиетине хастыр (Рим 11:16). Эльчи Павел озь окъуйыджыларына мураджаат этип, оларны «сайлангъан азизлер» (Рим 1:7; 1Кор 1:2), «Месихте» олгъанлар (Рим 8:1) ве Онынъ бедени — иманлылар джемиетининъ азалары, деп адландыра. 5) Адамларнынъ, Аллагъа хас олгъан М.ликке аит олувы (Эф 4:24), — Я.В.нинъ эсас мевзуларындан бири сайыла ве Э.В.тен фаркълы оларакъ азиз эшьялар бу ерде анъылмай. «Мукъаддес ер» (Фаал 6:13) ве «мукъаддес шеэр» (Мт 27:53) ибарелери Э.В.теки манада къулланыла. Иса Месих Алланынь Огълу, Месих ве эндиден сонъ Алланынь Сарайы олгъан (1Кор 3:17), Озь Иманлылар джемиетининъ Раббиси сыфатында ачыла (Рим 1:4).

Ехез 36:23: «О заман халкълар Мен — РАББИ олгъанымны билирлер, — дей РАББИ-ТААЛЯ. — Оларнынъ козю огюнде сизлер аркъалы Озь мукъаддеслигимни косьте-реджегим».

МУКЪАФАТ (*син.* Акъ) — *рус.* Плата, вознаграждение, награда.

I. Башкъа адам авале эткен ишни беджергени ичюн адам М. ала. Ишни беджерген эр ким мукъяфатыны алмалы (тень. Баш 29:15; Лев 19:13; Текр 24:14,15; Лк 10:7). Э.В.теки Къанун ве пейгъамберлернинъ шаатларына коре, къазанылгъан мукъяфатнынъ төленмеси Алланынь ирадесине ляйыкъ. Аллагъа итаат олмамакъ киби характеризленген башкъа джемиет къабаатлары арасында, мукъяфатны төлемемек (Йрм 22:13) ве къазанмайып акъкъыны талап этмек де анъыла (Микъа 3:11).

II: 1) «Мукъяфат», «акъ», «төлев» сөзлери кинаели манада башта бир Алланынь адамгъа итаатсызлыгъы ве яман ишлери ичюн берген джезасы акъкъында лаф юрсетильгенде къулланылалар. Бойле «мукъяфат» бахытсызлыкъ, берекетсизлик, ачлыкъ, хасталыкъ, олюм ве гурбетликте халкънынъ дагъылмасында ифаделенир (тень. Эюп 20:29; 27:13; 36р 10:6; Еш 17:14; Йрм 6:19; 13:25; Рим 1:27; 2Пётр 2:13.) Акъикый мукъяфат исе — бахыт, къуванч, эсен-аманлыкъ, рухий багъышлау — адамгъа

итаатлыкъ ве яхшы ишлер ичюн берилир (Збр 18:12; Еш 61:8); 2) еуд. къанунджылары адамнынъ Алланен олгъан мунасебетлер схемасыны бойле тиздилер: яман арекет эткен адамнынъ башына, адет узьре, энди бу дюньяда Алланынъ джезасы ве бахытсызлыкъ тюше; догъру арекет этип Аллагъа итаат эткен адам исе бу дюньянынъ аманлыгъы ве Алланынъ багъышланувына ишанмагъа акъкъы бар (Лк 18:9-14). Эюпнынъ достларынынъ ве Лк 13:1-5; Юх 9:2 в.б. айтылгъанларына коре, бойле хуляса чыкъармагъа мумкюн: бу гъалелер даа илериледилер ве адамнынъ итааты я да итаатсызлыгъы, онынъ догърулыгъы я да гунакарлыгъы акъкъындаки нетиджелерни тек омрюнинъ тышкъы алы-эхвалына эсасланып чыкъармагъа мумкюн. Алла эм хиянет, эм мераметли адамлар ичюн кунеш догъмасына эмир эткени ве ягъмурны эм догъру, эм яман адамларгъа ягъдыргъаны акъкъында айткъанда, Иса, адамнынъ омюр-тарзы онгъа нисбетен Алланынъ мунасебетини тайинлемеге янълъыш олгъаныны анълата эди (Мт 5:44,45); 3) Иса иманлылар келеджекте алынган мукъяфатлары акъкъында чокъ айта эди (Мт 5:12; 10:41,42; 19:27-29; Лк 6:23); бунен берабер О, Алладан мукъяфатыны талап этмеге адамнынъ акъкъы ёкъ олгъаныны косътере эди (Мт 20:1-15; Лк 17:7-10). Юзюм багъындаки ишчилер акъкъында икметли икяе Месих Падишалыгъынынъ азалары ичюн «ишнинъ япылган колемине коре одев» олмагъаныны къандырыджы шекильде исбатлай. Мында адамнынъ козьге корюнген яшайышы дегиль де, онынъ Алла акъикъатына толмасы (Мк 5:6), яни Месихке аитлиги ве Азиз Рухнынъ ичерсинде олмасы муим ер тута. Мытлакъа мукъяфатнынъ теленмесини козьде туткъан эфенди ве ишчи арасындаки мунасебетлернинъ ерине, энди М. талап этмеген, иманлынынъ Бабасы олгъан Алланен баба-огъул мунасебетлери келе (Мт 6:1-5; Лк 6:35; Рим 4:4,5). Иса киби азап чеккен ве Онынъ ерине масхара олгъан месихчининъ мукъяфаты Раббинен бу яшайышта олгъан мунасебетте ве илеридеки шуретте, эм Алланынъ багъышлавында сакълыдыр (Мк 10:29,30). 1Кор 3:8-15-те

Павел эльчи айта ки, месихчининь атта Алланынь кучю багъышланган еяне бир иш ичюн, мукаяфатыны аладжакъ.

1Кор 3:8: «Эм сачкъан, эм суварган адамлар бирликте чалыша. Лякин эр бири озь ишине коре мукаяфатны аладжакъ».

МУНАСЕБЕТ (*син.* Бирликте олув) — *рус.* **Общение, единство, единомыслие, единодушие.**

СЁЗ МАНАСЫ. 1) М. сёзю (юн. *койнония*) «сыккы мунасебет», «къаршылыккы акъ ве вазифелерни козьде туткъан» экисинден бири базы имтиязгъа саип олган «яккъын араны» анълата; 2) лакъырды юн. тилинде *койнония* («умумийлик») сёзю «умумий бир иште иштирак»ны я да «адамлар арасындаки мунасебетни» анълата; 3) Э.В.те М. сёзю адамлар арасындаки мунасебетлерни анълата (2Тар 20:35; 3бр 49:18); адам ве Алла арасындаки мунасебет васиет сёзюнен бериле; 4) Я.В.те, аксине, М. сёзю Алла иле эр тарафлама ве анълы тарздаки М. анълата.

Я.В.теки МУНАСЕБЕТ ТЮШЮНДЖЕСИ. 1) Я.В.те М. эсасында адамнынъ «Месихте» я да Месихнинъ адамларда булунмасыдыр (2Кор 5:17; Гал 2:20); 2) М. Алланынь ирадесине коре омюрге кече ве адамгъа иман вастасынен багъышлана; Алла иле даимий М. адамнынъ итаатлыгъында ифаделене; 3) месихчилернинъ М. мисаллери, адамлар Месих тенининъ азалары киби тасвирленген, эльчи Павел мектюплеринде сыкъ расткеле (1Кор 12:12 в.и.). Бу М. араларында Раббининъ Акъшамлыгъында да олып кечкен эди (1Кор 10:16 в.и.); 4) Иса Месих иле М. месихчилернинъ бири-биринен олган М. ачыкъ-айдын корюне. Месихчилер, азиз оларакъ, Месихнинъ иманлылар джемиетининъ азаларыдыр (Еуд 10:14). Олар бу дюньяда яшайлар, амма олар ичюн янгы дюнья энди ачылды (Юх 17:15 в.и.).

Юх 1:3: «Бизим сизнен араларымыз яккъын олсун деп, биз эшиткен ве корьген шейлеримизни сизлерге беян этемиз. Биз исе Бабанен ве Онынъ Огълу Иса Месихнен яккъын мунасебетлерде булунамыз».

МУУРЬ (*син.* Тамгъа; печат) — *рус. Печать.*

I. 1) М.э. III бинъ йылында М.лер Орта акъ денъиз боюнда кенъ даркъалгъан, шу джумледен Якъын Шаркъта. Шунунънен, Фелестиндеки къазмаларда чокъ М.лер тапылды, амма оларнынъ эксериети о ерге Месопотамия я да Мысырдан алып кетирилген. 2) М.лерни ташлардан, сыкъ-сыкъ яры къыйметли сойларындан оюп ясагъанлар (бакъ Чыкъ 39:6). Оюмаджылар М. устюнде безеклер, символик тасвирлер, тюрю левха я да язма бельгилернинъ ресимлерини ойгъанлар. Ресимден гъайры, устюнде саибининъ ады ве насылдыр язы: беян я да тилек олгъан М.лер де тапылды. М. йымшакъ ерде (дым чамурда) къабарыкъ из къалдыргъан (Эюп 38:14). 3) М.лер арасында, из къалдырмакъ ичюн махсус азырлангъан ерде айланып басылгъан сойлары айырыла эди, эм де штамп сыфатында ишлетильген сойлары бар эди. Айландырып басмакъ ичюн, окълавгъа ошагъан 2—8 см узунлыгъында, ичи оюлгъан М. эди. Юварлангъанда о дёрткошели тасвир къалдыра, оны бир къач кере текрарламакъ мумкюн эди. Тамгъалы М.ни кубик я да овал шеклиндеки ташта ойгъанлар. Тамгъалы М. адетке коре окълавгъа ошагъандан уфакъча эди. Мысырда о эксериетнен азиз деп сайылгъан скарабей боджеги шеклинде япылгъан. 4) М.нинъ къануний кучю бар эди ве оны даа имза сыфатында къуллана эдилер (ЗПад 21:8); эм де весикъаларны муурълей эдилер (Еш 8:16; 29:11). Къуманнынъ сапларында М.нинъ изи падишагъа я да азиз ерге бериледжек табиий берги сыфатында къуман теркибини косътере эди, буны даа М.нинъ устюндеки языда къайд эте эдилер. Чельмек къапатылгъанда, даа дым чамургъа юварлангъан М. онынъ саибини косътере эди. Бир шейнинъ устюндеки изнен тенъ кельген М.ни косътерген эр бири бу шейнинъ саиби сайыла эди. 5) Саибининъ адынен берабер М.де сыкъ-сыкъ бабасынынъ ады ве унваны языла эди. Шунунъ ичюн М.нинъ падиша, меслеатчы, руханий ве шахсий адамларгъа менсюплигини аныкъламагъа мумкюн. 6) М.ни янында, боюн багъына такъып юре эдилер (Баш 38:18), я да белинде, я да къолуна пекитип; эм

- де оны юзюкке ерлештире эдилер (Йрм 22:24; Йыр 8:6).
- II. Весикъаны къануний сыфатта тасдыкъламакъ ве им-заламакъ ичюн, «муурь баса» эдилер (1Кор 21:8; Нех 10:1; Йрм 32:10), ондан гъайры, шу тарзда къорув теминлене эди (Дан 6:17; Мт 27:66). М. ве «муурьлемек» сёзлери М.К.та зиядедже кочьме манада къулланыла: а) Павелнинъ эльчилик хызмети онынъ ишининъ мейваларынен М.нен киби тасдыкълана (1Кор 9:2), Ибраим сюннет аляметини инсафлыкъ М.и киби иман аркъалы къабул этти (Рим 4:11). Инсан Огълуна «Алла Баба Озь муурини басты» (Юх 6:27); б) Алла йылдызларнынъ юкселишине кедер этип М. баса биле (Эюп 9:7). О, базы сырларнынъ ачылувыны «муурьлей», яни оларны адамларгъа ачмагъа ясакъ эте (Дан 12:4; Сыр 10:4; 22:10; бакъ Еш 8:16). Башында муурьленген шейни Алланынъ Къозусы ачып ве беджерип ола биле (Сыр 5 в.и.); в) буюк гъазап куню фелякетинден эвель, Алла Озь къулларыны, манълайларына муурь басып, бельгилемеге буюрды (Сыр 7:2-8; тень. Ехез 9:4), оларны ички ве тышкъы сынавлардан сагъ-селямет кечирмек ичюн (тень. Сыр 3:10; 9:4); г) М. сёзюнинъ тюрлю маналарнынъ топламы «Мукъаддес Рухнен муурьлемек» ибаресинде мевджут (2Кор 1:21 в.и.; Эф 1:13; 4:30). Алла бу арекетинен шу адамны Озюнинъ мультю деп сая ве онъа Озь къуртарувыны тасдыкъ эте. Гуналы адам Месихнинъ къанынен къуртарылды (1Пётр 1:18 в.и.), бу къурбанны иман аркъалы къабул этилювинен акъланды (Рим 3:23-26), ве энди Алланынъ баласы ве Месих киби мирасчы олгъаны акъкъында Рухтан тасдыкъланув ала (Рим 8:16 в.и.). Бу онъа Аллагъа къаршы чыкъкъан кучьлерден къорчалав бере (1Тес 5:23 в.и.; 1Пётр 1:5; Иуда 24).
- III) Эльчи Павел иманлы къоюлгъан «Алланынъ къавий темели»не басылгъан М. акъкъында айта (2Тим 2:19; тень. 1Кор 3:11). Бу, Алланынъ акъикъатындан узакълаштыргъан сахте огретювлернен багълы айтылды (2Тим 2:16-18). Бу М.де «Рабби ким Онынъки олгъаныны биле» деген язы, Иса, Алланынъ ирадесини беджермейип, тек Онынъ адыны айткъанларнынъ ич бирини

бильмейджегини аңлата. Шу вакытта Иса, адамлар алдында Оңа керчектен иман эткенлерни инкяр этмейджек (Мт 10:32 в.и.). Бу акъта М.деки экинджи язы тасвир эте: «Раббинь Адыны тилине алгъан эр бир адам яманлыкътан узакълашсын!», деген язы, иманлыларгъа аяттаки ве окъувда алласыз ве Алланы нефретлеген шейлерден вазгечмекни талап эте (2Тим 2:19).

Эф 1:13: «Къуртулышынъыз акъкъында Къуванчлы Хабери эшиткенинъизде ве Месихке инангъанынъызда, сизлер Месихте акъикъат сёзюни, ваде этильген муурни, яни Мукъаддес Рухны алдынъыз».

МЫСКЪЫЛЛАМАКЪ (*син.* Масхара этмек; кульмек) — *рус.* Насмехаться, смеяться, издеваться, кощунствовать.

М.К.та «мыскъылламакъ» ве «масхара этмек» тюшюнджелерини косьтермек ичюн, тюрлю сёзлер къулланыла. Адий манада «мыскъылламакъ» я да «масхара этмек» бирининъ устюнден кульмек я да яман шакъа этмекни аңлаткъан сёзлер ве арекетлерни ифаде эте (4Пад 2:23; Мт 22:6; 27; Мк 10:34; 15:20; Лк 20:11), меселя, нефрет бельгиси сыфатында бурнуны бурюштимек (юн. *мюктеридзеин*; Гал 6:7). М.К. мыскъылджыны алгъышламай ве оны зарарсыз шакъаджы деп саймай. Эсасен, чокъусы алларда Сулейманнъ Икметли сёзлеринде бойле адамлар акъкъында айтыла: озь маиетине коре мыскъылджы октем, магърур ве юзсюздир. О, магърурлыкъ атешинде арекет эте ве огютлерни къабул этмей (Икм 9:7 в.и.); икмети олмаса да, огретювге къулакъ асмай (Икм 13:1). Шунунъ ичюн, куюфюрлик япкъан адам икметли адамларнен къонушмакътан къача (Икм 15:12), амма о ахмакъ олгъаны ичюн джезагъа ляйыкътыр (Икм 19:29). Мыскъылджы къаерде пейда олса да, о, мырылты ве къозгъалавгъа чагъыра (Икм 29:8). Амма сонъунда Алла мыскъылджынынъ устюнден куледжек ве куюфюр япкъанны масхара этеджек (3бр 2:2 в.и.), джинаетчилернинъ озьлерини джезагъа береджек (Еш 43:27 в.и.; 45:16; Ехез 22:4; 23:32), чюнки О, тек алчакъгонъюллилерге эйилик бере (Икм 3:34). «Фукъарени ашалагъан онынъ Яратыджысыны акъаретлей»

(Икм 17:5) ве акъарет, мыскъылджы озюнинъ магърур-лыгынынен Аллагъа къаршы чыккъанда, мыскъыллыкъ акъикъий куфюрге чевириле (2Пад 19:22; 2Тар 32:17). Исанынъ хачы янындан кечкенлер Оны лянет эттилер (юн. *блaсфeмeйн*), баш руханийлер де Оны масхара этип (юн. *эмпaйдзeин*; Мт 27:39,41). Збр 1:1де мыскъылджылар инсафсызларнен къыяслана. Бу ерни раввинлер тарафындан анылаткъанына коре, мыскъылджылар — бир ерде топланып, Алланынъ Къануны акъкъында тюшюнмеген адамлардыр.

Икм 13:1: «Икметли огълан бабасынынъ огютини динълей, мыскъылджы исе опыкеге къулакъ асмай».

МЫСЫР — рус. Египет.

Еуд. сёзю *мицраим* экилеме сайы (чифт тюшонджелерни анылатмакъ ичюн, мес., козылер) шекилини ифаделей, бу мемлекетнинъ эки къысмы олгъанынынъ косьтергичидир: Юкъары ве Ашагъы М. Амма «мицраим» сёзю тек Ашагъы М. анылатмакъ ичюн де къуллана. Еш 11:11 ве Йрм 44:15-те онынъ артындан Патрос ады, яни Юкъары М., келе (къыяс. Ехез 30:14,16). Мысырлылар озылери озь мемлекетине Кемет («къара») деп айта эдилер, чюнки сюрюльген топракынынъ къара ренки сахранынъ акъ ренкинен адден фаркъ эте эди. М. — бу бойдан-бой Нил озени акъкъан мемлекеттир. М. сыджакъ, сувгъа мухтадж олгъан иклимде ерлешкендир. Эскендериедеки сагъанакълар дереджеси йылда зорна 190 мм тешкиль эте, Каирде — 300 мм, Асуанда исе ягъмурлар деерлик ягъмайлар. Къадимий М. узун оазис эди. Нил вадийининъ гъарп тарафындан таш юксекликлеринен къум дюналары олгъан тегиз Сахара сахрасы (Ливия сахрасы) ята. Нил вадийининъ боюнда чокътан-чокъ оазислер ерлешкен. Шаркъта, Нил вадийи ве Къырмызы денъызнинъ араларында Арава сахрасы ята. О ерининъ сынъыры Вадий-эль-Ариш, Мысырнынъ вадийи эди (Сай 34:5; Ехо 15:4; Еш 27:12; 3Пад 8:65). Дженюпте М. Нубия иле къомшу эди, бу сынъыр Севене янында кече эди. М. Эфиопиянынъ сынъырында ерлешкен Мигдолдан Севенегеде девам эткен сахрагъа чевириледжеги

акъкъында Ехезкель (Ехез 29:10; 30:6) пейгъамберлик эткенде, о, мемлекетнинъ шималъден дженюпке яткъан энъ узун тарафыны бельгилей. Баштадан Акъ денъиз Каирнинъ шималинде ерлешкен виляетлерге къадар узана эди. Дерья кетирген тынмалар Нил дельтасыны яратып, ялы боюны шималъге тараф узаттылар. Джография джеэттен М. Нил вадийи ве онынъ дельтасына, сиясий джеэттен — Юкъары ве Ашагъы М.гъа болуне. Нил дерьясы — М.нынъ джан берген дамарыдыр, М. омюр бутюнлей онъа багълы. Шунынъ ичюн юнанлар (Геродот) М. «Нил бахшышы» деп адлайлар. Нил олмаса эди, бу мемлекет сахрагъа чевирилир эди (Еш 19:5-9). Нил ве Къырмызы денъизнинъ арасында ерлешкен, шаркъта яткъан дагълардан, мысырлылар саркофаглар ичюн къара таш кетире эдилер. Гъарбий ялыда яткъан киреч къобаларында аджайип алебастр къазып чыкъара эдилер. Синай ярымадасындан бакъыр ве малахит келе эди. Сувлары ташкъаны заман Нил берекетли балчыкъ кетирип, эр йыл топракъны зенгинлештире эди. Бу берекетли земинде къадим заманлардан башлап сюрюльген топракъ ве багъчалар ишлене эдилер. Озен ятагъындан бир къач километр узакълыгъында къара топракъ сахрагъа кече. Козь къамаштырыджы кунеш ве адджы сыджакъ къуру ава М.нынъ иклимини тайинлейлер. О, яз айлары даимий шималий еллер нетиджесинде йымшакълана, амма къышта Акъ денъизден кельген булутлар ве салкъын ава тек Нил дельтасына барып ете. Ава темизлиги чевре-четтеки сахрагъа багълы. Юкъары М.да ягъмур адден сийрек ягъа, Каирде исе, йылда олгъаны-оладжагъы 4-5 ягъмурлы кунь ола. Сюрюльген топракълар тек буюк ве уфакъ арыкълар бою кельген — озенден я да чокъракъ ве къююлардан сувлар иле теминлене эдилер. Сувны сув котерген копчеклер ярдымынен ала эдилер. Мысырлылар мында асылзаде менлигинен айырылгъан юксек медениетни инкишаф эттирдилер. Олар сахра халкъларыны «къум сакинлери» ве «яй окъчулары» адлап, оларгъа нефрет иле бакъа эдилер. Баш 46:34-те ашагъыдаки хусусий фикир бериле: «...Эр къой чобаны мысырлылар ичюн арамдыр». Мысырлылар Хамдан асыл олгъан

халкъларгъа аитлер (Баш 10:6). Асырлар бою эджнебий халкълар ве запт этиджилер (гиксослар, ливийлилер, нубийлилер, ашшурлылар, вавилонлылар, фарслар, юнандар) М.нынъ медениетине озь исселерини къоштылар. Мысырлыларнынъ дини ич бир заман бир бутюнликни такъдим этмеген эди. Мысырлылар алла кучьлерининъ ачылмасыны айванларда, осюмликлерде, чокъракъ ве дагъ юксекликлеринде коре эдилер. Энь буюк иляхийлер бу: Амон, Птах ве кунеш алласы Ра (я да Атум); башкъа белли аллалар — Осирис ве Гор эдилер. Мысырлылар олюмден сонъ олгъан яшайышкъа инана эдилер ве шунунъ ичюн дженазе мерасимине буюк эмиет айыра эдилер. Пирамидалар, дюрбелер ве олюклерни мельэмлегенлери бунъа шааттыр. Аллаларгъа табынувынынъ тышкъы аляметлери оларакъ, айры иляхийлернинъ мескенлери сайылгъан, сарай иншаатлары эди. Бунъа даа ольген фыравунларнынъ сарайлары къошула эдилер.

Энь муим аллаларгъа олгъан табынувларда халкъ тек буюк байрамларда, буюк мерасимлер заманында иштирак эте эди. Илиополь (Гелиополь, Он) — кунешке табынувынынъ меркези олгъан, къадимий мысыр шеэрлеринден бири эди. (Баш 41:45). Ехезкель Мысыр пайтахты Мемфис (Ниф) пулларынынъ устюнде Раббининъ макемеси акъкъында айта (Ехез 30:13). Бу Птах алласына ве онынъ ер юзюндеки такъдими — къара бугъа Аписке табынувынынъ эсас ери эди. Ехез 30:17 Пи-Бесет адлангъан шеэр «Бесет мышыкъ-алланынъ эви» эди. Юкълари М.нынъ пайтахты Фивы Нах 3:8-де Но-Амон (Амон шеэри) киби бельгиленген. Бу алла да макеме этиледжеги акъкъында хабер бериле (Йрм 46:25).

Девлетнинъ башында фыравун тура эди. Бу сёз мысырлы *пер-о*, «буюк эв, сарай» сёзюнден келип чыкъа. Мезкюр сёз бирикме «падиша» сёзю киби де къабул олуна эди. Исраиллилер ве ашшурлылар ичюн бу сёз деерлик хас исим манасына наиль олды (Чыкъ 6:13).

М.К.та Мысыр Рабби Озь халкъыны къуртаргъан «къуллукъ эви» киби такъдим этильген (Чыкъ 20:2; къыяс. Сыр 11:8). Пейгъамберлер, энь эвеля Ешая ве Йирмея, еуд. падишаларны Ашшургъа, сонъундан исе — Вавилонгъа

къаршы олгъан куреште М.дан ярдым къыдыргъанларында опькелей эдилер. Хизкия заманларында Ашшур сераскери, М. акъкъында, онъа таянгъаннынъ къолуны санчыгъан, сынгъан таякъкъа ошагъаныны айткъанда, акълы эди: фыравун да, онъа ишанмагъа истегенлер эр кес ичюн тамам бойледир (4Пад 18:21; къыяс. Еш 30:1-17; 31 и др.).

Чыкъ 20:2-3: «Мен — РАББИМ, сенинъ Аллангъдырым. Мен сени Мысыр топрагъындан, сен къуллукъ эткен ерден алып чыкътым. Меним юзюм алдында сенде башкъа аллалар олмасын».

МЮР — рус. Смирна.

Бакъ.: Къокъулы шейлер.

Н

НАРД (син. Къокъулы ягъ) — рус. **Нард**.

Еуд. *нерд*; юн. *нардос*; 3 500 — 5 500 метр юксеклигинде Гималай дагъларында оськен валериан (*Valerianaceae*) къорантасына менсюп осюмлик *Nordostachys Jatamansi* тамырындан ве сапынынъ ашагъы къысмындан алынган къокъулы шингенлик. Къадимий девирлерде индистанлылар Н.ны тиббиетте къуланган ве саткъанлар. Израильде Н. Сулейман заманындан белли эди (Йыр 1:11; 4:13 в.и.), амма узакъ Индстандан кетирмек оны пек паалы япа эди (Мк 14:5). Башкъа мадделернен къарыштырылган Н. алебастр бардакъларда Н. суву, ягъы я да мелем сыфатында сатылган (Мт 26:7; Мк 14:3).

Йыр 4:13: «Сен — нар багъчасысынъ! Анда энъ яхшы мейвалар, къына ве нард ягълары, нард ве шафран, тюрюлю къокъулы шейлернен шекер къамышы ве тарчын, эр бир хош къокъуларнен мюр ве алоэ».

НЕГЕВ (син. Дженюп) — рус. **Негев, юг**.

Еуд. сёзю *негев* М.К.та дженюп деген мананы анълаткъанда, чокъусы алларда дюньянынъ бир тарафыны дегиль, Негевнинъ сахра къысмыны — Ехуданынъ дженюбий топракъларыны анълата (Ехо 15:21-32), бу ерде Симеон къабилесинден израиллилернинъ шеэр ве койлери ерлеше эди (Ехо 19:1-8). Негевнинъ шималий сынъыры Гъазадан Олю денъызгедже узана эди. Дженюбий-шаркъта сынъыр Халакъ дагъындан кече («таз дагъ») (Ехо 11:17; 12:7); Халакъ ады шимдигедже, земаневий Джебель-Халакъта сакъланып къалды (янгы

еуд. Хар-Хехалакъ, Беэр-Шевадан тахминен 50 км. узакълыгында дженубий-шаркъта ерлешкен). Шимди, гъарпта Синай ярымадасындан, шаркъта Аравагъадже, Дж.те Акъаба корьфезинден, шимальде Ехуда дагъларынадже бутюн ерлер «Негев» деп адландырыла. Бу виляетнинъ меркези шимди де Беэр-Шева. Гъарбий ялысында яшамакъ ичюн къолай ер сыфатында тек Негевнинъ шималий къысмыны эсапкъа алмакъ мумкюн, онынъ дженубий къысмы исе сахра. Саиль тегизлигинден — Беэр-Шева ве Курнубдан Эль-Ауджи ве Къадеш-Барнеагъадже, тахминен 35 км узунлыгында ёлакътан сонъ, терен олмагъан чукъурлыкъларгъа толу бир яйла бар. Башта бу ерлер кой ходжалыгъы ихтияджлары ичюн ишлетиле эди; анда небатей ве рим. късабалары бар эди, оларнынъ арасында, эрте месихчилернинъ вакътында илерилев деврини башындан кечирген, Шивта късабасы айырылып тура эди. Къазма ишлери вакътында тапылгъан бу шеэрнинъ тахминен 8-10 бинъ сакини олгъан, олар ичюн учъ джемаат аммамы бар эди. Шеэр этрафындаки тарлалардаки таш обалары, ихтимал, юзюм багъларынынъ къалымтыларыдыр. Сонъ шаркъ тарафкъа, Аравагъадже, ташлы, джансыз сахра ерлешкен эди, ондан Петра ве Эцион-Гаверге баргъан муим ёл кече эди.

Баш 20:1: «Ибраим андан чыкъып, Негев деген ерге ёл алды ве Къадешнен Шур арасында яшап башлады. Сонъ вакътынджа Герар шеэринде ерлешти».

НЕЗАРЕТЧИ — *рус. Приставник, притеснитель, надзиратель.*

Незаретчи (еуд. *ногес*) — меджбурий ишлерде чалышкъанларны незарет этмек ичюн тайинленген мемура (Чыкъ 5:6,10,13); айны тюшондже башкъа ерлерде «залым» (Еш 9:3,4; Зек 9:8) сёзюнен бериле. Еш 60:17-де *ногес* сёзю кинаели манада бериле. Мысыр ресимлеринде Н. эр вакъыт къолунда таякъ тутат (тень. Еш 9:4).

Чыкъ 3:7: «РАББИ деди ки: — Мысырда Меним халкъым чеккен зулумыны корьдим. Незаретчилерининъ япкъан ишлери ичюн къопаргъан къыяметини эшиттим. Халкъымнынъ гъам-къасеветлерини билем».

НЕСИЛЛЕРНИНЪ ДЖЕДВЕЛИ

Бакъ.: *Шеджере.*

НИЕТ (*син.* Ираде; истек) — *рус.* **Воля, желание.**

Н. сёзю Э.В.те, Я.В.ке коре сыкъча юрек ташкъынынынъ кучюни анълата. Мында инсан омрюнинъ энъ юксек ифадесини анлатмакъ мумкюн. Н. инсаннынъ бир шей япмагъа истегининъ меркези, негизидир. Алла Озь сербест ирадесине коре арекет эте. О, коклерде сынъырсыз падишалыкъ япа (Мт 6:10). Онынъ эмирине кимсе къаршы турып оламаз (Рим 9:19). Алланынъ ирадеси эр бир аятнынъ меркезинде олмакъ керек, шу джумледен, адамнынъ аятында да, чюнки «эр шей Ондан чыкъып, Онынъ ярдымынен бардыр ве Онынъ ичюндир» (Рим 11:36; 1Кор 8:6). Алла ич бир кимсени ольдюрмеге истемей (Юх 6:38 в.и.), эр кеснинъ эбедий яшайышкъа насип олмасыны истей. Шу макъсатнен О, Озь Эвлядыны ерге ёллады, Онынъ макъсады Бабасынынъ Н.ини беджермек эди (Мт 26:42; Лк 22:42; Юх 4:34; 5:30), эм Озюни инсаниет ичюн къурбан этмек (Гал 1:4). Я.В.ке коре, Алланынъ Н.и даима къуртулышкъа догърулгъандыр, Алланынъ севгиси шундаки, О, гуналы адамларгъа бабалыкъ япа (Эф 1:5). Алла гуналыны тек акъламакъ дегиль, оны азиз этмек де истей (1Тес 4:3). Шунынъ ичюн Еудийлерге мектюпнинъ муэллифи окъуйдыжыларгъа Алла тирилюв кучюнен оларны Озюнинъ ирадесини япа бильсинлер деп, яза (Еуд 13:20 в.и.). Раббининъ ирадесини беджерген янъы бильгиге саип ола (Юх 7:17; Кол 1:19-11). Алланынъ ирадесини беджерген адамлар дюньянен берабер ольмейджеклер, аксине, эбедий яшайджакълар (1Юх 2:17). Алланынъ адамларны азиз япмакъ Н. оларнынъ азаплары аркъалы да ерине келе (1Пётр 3:17; 4:19; тень. Фаал 21:14), эм де Алла олардан итаат беклей ве сабыр бере (Еуд 10:36).

Икм 20:5: «Адамнынъ ниетлери онынъ юрегинде терен сувлар киби, лякин анълагъан адам ондан оларны чекип чыкъарыр».

A decorative border with a repeating floral pattern surrounds the text.

НИЗАМЛЫ

Бакъ.: Эдепли.

НИКЯХ

Бакъ.: Эвленюв.

НУР

Бакъ.: Ярыкъ.

О

ОГРЕТИОВ — *рус.* Учение.

I. Тап Э.В.те Алла икметининь О.ине макътав айтыла (Икм 4:2; 5:1). Ехошафат падишасы озь башлыкъларыны халкъны огретмеге ёллай эди (2Тар 17:7). Эр бир инсафлы О. Алладан келе, о аркъалы О, Озь мукъаддес ирадесини ачып бере, адамларгъа акъыл ве икмет бере. Икметлининь О.и — аят менбасыдыр (Икм 13:14). Мусаны Алла огреткен сонъ (Чыкъ 4:12,15), о, Израиль халкъына Алланынь къанунлары ве низамнамелерини огретип ола эди (Чыкъ 18:20). Алланынь О.и аятнынъ бутюн сааларына тесир эте ве толу итаатны талап эте эди. Алла О.ининь эсасларыны озь ичине алгъан мукъаддес китаплар азиз ерде сакълана эдилер (тень. 4Пад 22:8 в.и.). Руханийлер О.ни халкъкъа анылатмакъ керек эдилер, амма базылары озь вазифелерини догъру беджермегенлери ичюн, Израильнинъ пейгъамберлери оларны пек яманлай эдилер (Хош 4:6; Микъа 3:11).

II. Юн. сёзю *дидаскалия* Септуагинтада ве Я.В.те «огретюв», «огретмек», эм «огретильген», яни аслында О. манасыны анылата. Рим 12:6,7-ге коре, О. къабилети Рух берген къабилетлер сырасына кире; бойле къабилети олгъан, оны кереги киби къулланмагъа борджлу (ает 7). Иманлылар джемиетининъ бакъыджылары даима «огретювнен огърашмакъ» кереклер (1Тим 4:13,16); олар «огретиджи» (1Тим 3:2; 2Тим 2:24), яни огретмек къабилетининъ саиби олмакъ кереклер (ает 2).

III. 1) Я.В.те Исанынь О.и (Юх 7:16,17), акъикъат Руху тарафындан берильген Къуванчлы Хабернинъ эльчилернен

О.и (Юх 14:26; 16:13) ве Иса Месихнинь сёзюне ве кьуртарыджы ишине эсаслангъаны акъкъында айтыла (Юх 16:14). Айны шу О.де иманлылар джемиети кьурула. Инсан эр вакъыт М.К.та тасдыкълангъан ве Иса Месихте беджерильген (1Тим 6:3; 2Тим 3:16; Тит 2:10), Алла сырларынынъ ачылувыны джанландыргъан эльчилернинь О.инде булунмакъ керек (Фаал 2:42; 1Тим 4:16; 2Тим 3:10). Бу О. — «сагълам» (1Тим 1:10; 2Тим 4:3; Тит 1:9; 2:1), «яхшы» (1Тим 4:6), «темиз» огретюв (Тит 2:7), Алланынъ О.и (ает 10), Месихнинь О.идир (2Юх 9). Месихчилер джемиетине Э.В.нинь языларыны да огренмеге буюрылгъан эди (Рим 15:4; 2Тим 3:16). 2) Э.В.те эвельден ялангъа (Збр 23:4), бош О.ге кьаршы тенбиелер бар эди (Йрм 10:8), амма тек Я.В.те иманлылар джемитининь О.и ялан огретювлерге (Гал 1:6-9; Фаал 15:24), джинлернинь огретювлерине (1Тим 4:1), адамларнынъ ве ер юзюндеки (Кол 2:22), ят ве ёлдан ургъан (Эф 4:14; Еуд 13:9), ялан, кьаранлыкъ ве динсизлик менбалары олгъан огретювлерге кьаршы кьоюла. Ялан О. «гангрена киби даркъала» (2Тим 2:17) ве адамларны догъру ёлдан ура (2Пётр 2:15). Шунунь ичюн иманлыларгъа тенбиелев этиле «рухларны сынавандан кечиринъыз» (1Юх 4:1 в.и.) ве «Сакъынынъыз!» (Мт 16:6).

2Тим 2:3-4: «Ойле бир вакъыт келеджек ки, адамлар догъру огретювден юзь чевиреджеклер, оджаларыны озь истеклерине коре сайлайджакълар ве озь бегенген шейлерни дингълейджеклер, кьулакъларыны акъикъат сёзюнден чевирип, масаллар тарафына айланаджакълар».

ОГЪУЛ — рус. Сын.

И. 1) Огъул догъмасы — Алланынъ бахшышыдыр (Баш 17:16; 21:2; 30:12-24; Къад 13:2-5; 1Пад 1:11; Лк 1:13-17). Баба-делелер заманында, акъай ве къадын кьулкъасындан догъгъан балалар къадыннынъ огъуллары деп сайылыр эдилер (Баш 16:1 в.и.; 30:3,6). 2) «Огъул» манасыны анылаткъан еуд. сёзю *бен* баягъы кенъ манада да кьулланыла. Мес., бойле маналарны айырмагъа мумкюн: а) умумен несиль: торунлар, торунчелер, эм де даа кеч пейда олгъан несиллер (мес., Мт 1:1).

Несиллернинъ узун арды-сыралыгы акъкъында лаф юрсетильгенде, «огъуларнынъ огъулары» акъкъында сыкъ айтыла (Къад 12:14, 1Тар 8:40; Баш 45:10); б) миллий, диний, ичтимаий, ахлякый-этик я да башкъа бир джемиетни тешкиль эткен адамлар, мес. «Сион огъулары» (Збр 149:2), Вавилон адамлары (Ехез 23:15), пейгъамбер огъулары (3Пад 20:35; Ам 7:14), Белиар огъулары (яни яман рух Белиаргъа хызмет эткенлер) (2Пад 7:10, тень. 2Кор 6:15), олюм огъулары (1Пад 26:16), ёкъсуларнынъ огъулары (Икм 31:5); в) айванларнынъ балалары (Збр 146:9) ве осюмликлернинъ пытакълары (Баш 49:22). 3) Я.В.те эльчилер ваазы нетиджесинде имангъа кельгенлер де О.лар деп адланалар (1Тим 1:2; 1Пётр 5:13).

- II. 1) Алланынъ Къанунында О.нынъ акълары ве вазифелери бериле; олар бабаларына бойсунмакъ кереклер, лякин бабалары да адден ашыр акимдарлыкъ этмемелилер. «Икметли огълан — бабасына къуванчтыр, акъылсыз огълан — анасына бея» (Икм 10:1; тень. 19:13). Якъын Шаркъта кенъ даркъалгъан биринджи догъгъан О.нынъ къурбан чалынмасы (4Пад 3:27; 16:3; 17:31; 23:10; Микъа 6:7), израиллилерде Къанун иле ясакъ этильген эди (Лев 20:1-5; Текр 18:10). Къорантанынъ дагъылмасы, балаларнынъ ана-бабагъа къаршы чыкъмасы халкънынъ келеяткъан гъайып олмасынынъ алямети киби къабул олуна (Микъа 7:6; Мал 4:5,6). 2) Баба эвинде яшагъан О.нынъ омюр тарзы ве тертиби муимдир (тень. Баш 27 и 33; 37 и 45). Агъа-къардашлар бир къорантада яшагъанда, эр бир джан агърысы даа бетер къабул олуна (Икм 18:19). Шунунъ ичюн къорантадаки аманлыкъ О.гъа багълыдыр, онынъ сакъланылмасы да ильк вазифелеринден биридир (Збр 132:1). О.лар арасында ильк догъгъан сою устюнликке саип.
- III. Алла да — Баба, ве Онынъ огъулары бар. Э.В.те бутюн Израиль халкъы Алланынъ огълу сайыла (Чыкъ 4:22; Хош 11:1). Рабби Давуткъа илериде хусусий бир усул иле Алланынъ Огълу оладжакъ эвлят ваде этти (2Пад 7:12-16). Бу ваде Иса Месихте омюрге кечти, шунунъ ичюн Я.В. Исаны эсасен Алланынъ Огълу (юн. *гююс*),

имантыларны исе — Алланынъ эвлятлары (юн. *тек-на*) деп аздай. «Экинджи Сарай» еудийлик девиринде Исраиль халкъы толусынен Алланынъ огълу киби эди, ве къан боюнджа Ибраимнинъ несилинден олгъан эр бир исраилли биле, ваденинъ мирасчысы олып (тень. Рим 9:4), Алланынъ огълу сайылыр эди. Иса огей ве къан боюнджа тувгъанлыкъны айыра (Юх 8:37,41-44): тек Ибраимнинъ тири иманыны мираскъа алып, онынъ ишлерини беджерген бирев, онынъ огълу деп сайыла (Юх 8:39 в.и.). Месих Ибраимнинъ бу огъуллаарыны къабул эте (Еуд 2:16). Бойледже, Месихни иман ёлунен къабул эткенлер Алланынъ огъуллаары ве бунен берабер Ибраимнинъ огъуллаары оладжакълары акъкъында Инджильдеки хабер омюрге кечириле (Юх 1:12 в.и.; Гал 3:26-29). Адамларны Алланынъ огъуллаарына чевирмек ичюн, Иса Месих олюмни къабул этти (Юх 11:51 в.и.). *Мт 5:44-45*: «Мен исе сизге айтам: душманларынынъизни севинъиз эм сизни къувалагъанлар огъруна дувалар окъунъыз. Ана ондан сонъ Коклердеки Бабанъизнынъ огъуллаары олурсынъыз».

ОГЪУЛ КИБИ АЛМАКЪ — рус. Усыновлять.

Алланынъ сатын алынгъан огъуллаары, эвлятлыкъ рухуны къабул этип, янъы вазиятти алалар ве рухнынъ ярдымынен Аллагъа «Бабамыз», дейлер (Рим 8:15; тенъ. ает 9). Бойледже, олар энди Къанун къуллугъына бойсунмайлар (Гал 4:5 в.и.). Синай дагъында япылгъан Алланынъ ваделерине ве васиетине эасланып, исраиллилернинъ огъул киби алынмагъа акъкъы бар (Рим 9:4), лякин бу шей тек Иса Месихте беджерильмек мумкюн (Эф 1:5). Рим 8:23-те Э. шуретининъ толусынен ачылувы назарда тутулып, ичине беденнинъ къуртулышыны аладжакъ (бакъ. 1Юх 3:2).

Рим 8:16-17: «Алланынъ Руху бизим рухумызнен берабер бизге Алланынъ балалары олгъанымыз акъкъында айта. Эгер Алланынъ балалары олсакъ, мирасчылар да оламыз. Алланынъ берекетинден Месихнен берабер мирас аладжакъмыз. Эгер биз Месихнинъ азапларына къошулсакъ, Онынъ шуретине де къошуладжакъмыз».

ОДЕМЕ КУНЮ — рус. *День очищения.*

Къ.еуд. *йом хаккиптурим*, янғы еуд. йом киппур — догър.: «гуналар одельген кунь».

Единджи айнынъ онунджи куню (тишри айы — сентябрь-октябрь айы) Къанунгъа коре байрам топлашувы, ашсудан вазгечюв ве иштен раатланув куню эди (Лев 16:29,31; 23:27-32; Сай 29:7). Бу куню баш руханий Раббининъ огюнде озюни ве бутюн халкъны гуналарындан толусынен темизлей эди (Лев 16:17,30,33,34; 23:28). Къанун иле эмир этильген ораза ве баш руханийнинъ сарай ве мескеннинъ Энь Мукъаддес Ерине кирмеге акъкъы олгъан, йыл девамында бу еяне кунь эди (Лев 16:2 в.и.; Еуд 9:7). Эр элдинджи йылы О.К. хусусий маналы эди, чюнки о, еди кере еди йыл кечкенинден сонъ, юбилей йылыны башлай эди. О.К., Харуннынъ эки огълу, Алла эмирине къаршы олгъан Раббиге атешни кетиреджекте, эляк олгъанларындан сонъ тайинленген эди (Лев 10:1 в.и.). Э.В.теки диний хызметининъ озеги ве энъ юкъары нокътасы олгъан О.К., Исанынъ хачтаки къурбан олюминден сонъ лягъу этильген эди. Э.В.теки баш руханий озю темизленювге мухтадж олып, даима текрарлангъан «йылда бир кере» (Еуд 9:7,25) темизленювни беджере эди. Энди онынъ ерине гунасыз, азиз ве эбедий (Еуд 9:12,26,28; 10:12,14,18) баш руханий Иса Месих (Еуд 7:26,28) тарафындан бир кере япылып эбедий олгъан темизленюв кельди. О, озь къанынен, бизлер ичюн Алланынъ юзю огюне, кокке чыкъты (Еуд 9:24; къыяс. 7:25).

Лев 23:27: «Единджи айнынъ онунджи куню Одеме Куню олсун. Мукъаддес топлашув япынъыз. Алчакъгонъюлли олунъыз».

ОДЕМЕ (син. Сатын алув) — рус. **Выкуп, искупление.**

Юн. сёзю *лотрон* («одеме») учь еуд. сёзлерининъ маналарыны ифаделей: 1) *кофер* — «кетирилген зарар ичюн одеме» (Чыкъ 21:30; 30:12; Сай 35:31,32; Икм 6:35); 2) *геулла* — «къулнынъ азат этильмеси ичюн пара» (Лев 25:51,52); 3) *пидйон* — «гъайып этильген омюр ичюн / ольдюрильген джан ичюн одеме» (Чыкъ 21:30; Сай 3:49).

Къанун лянетинден (Гал 3:13), гунадан, олюм ве Иблистен къуртулмакъ ичюн тѣленген, къыймети олмагъан О. — бу Иса Месихнинъ къаныдыр (1Пѣтр 1:18,19; 1Юх 1:7), яни Онынъ Озь омрюни къурбан этмесидир (Мт 20:28; Мк 10:45).

Еуд. *пада, гаал*; юн. *люо, лютроомай*. Рабби еудийлерни Мысырдан чыкъарып, халкънынъ эписи ильк догъгъан балаларынынъ саиби олды (Чыкъ 13:11 в.и.). Ильк догъгъан балаларынынъ ерине, озьлерини толусынен Алла хызметине багъышлагъан левийлилернинъ къабилеси (Сай 3:40 в.и.) олды. Кечче ильк догъгъан огълан балалар ичюн одеме тайинленген эди (Чыкъ 13:12,15). Муайен бир алларда он пайда бир пайнынъ (Лев 27:31) я да Раббиге багъышлангъан предметлернинъ одемесини де бермеге мумкюн эди, яни оларнынъ ерине пара бахшышларыны кетирмек. Эгер фукъарелешкен исраилли мулькюни я да озюни къуллукъкъа сатса, онынъ энъ якъын сою, одеиджек адам (еуд. *гоэл*) онъа къол тутып, саткъан мулькюни я да озюни сатын алмакъ керектир (Лев 25:24-34,47-55). Кочъме манада, Алла исраиллилерни, олар гуналары ичюн кимге сатылгъан олсалар, ондан сатын ала (Еш 52:3; къыяс. Еш 50:1). О, адамны къан догъмушлыгъы боюнджа дегилъ де, гонъюлли оларакъ сатын ала. Бойледже, о Одеиджи, Сатын алыджы ола. Бу сѣзнинъ М.К.та къулланылувы онынъ экилеме манасына багълыдыр: «бирде-бир шейни я да биревни башкъасындан одеп алмакъ» я «бирде-бир шейни я да биревни озю ичюн сатын алмакъ». Я.В.те Месих Озь къаны къыйметинен гуналы адамларны Иблисининъ къолундан одеп ала (1Кор 6:20; 2Пѣтр 2:1; Сыр 5:9; Сыр 14:3 в.и.). Месих одеме берип алгъан адам, Алланынъ къулу олып, озюни адамларгъа къуллукъкъа берип оламай (1Кор 7:23; къыяс. Гал 5:1).

Текр 21:8: «Я РАББИМ, Сен Озь халкънынъ, сатын алгъан Исраиль ичюн одеме эт, бу къабаатсыз ольдюрильген адамнынъ къаны ичюн Озь халкънынъдан акъкъыны сорама. Сонъ оларгъа къан ичюн одеме этилир».

1Пѣтр 1:18: «Сизлер билесинъиз ки, бабаларынынъиз сизге берген бош яшайышынынъиздан не бозуладжакъ алтынгъа, не

кумюшке сатын алындынъыз, лякин Месихнинъ кыйметли къанына, яни къабаатсыз ве темиз-пак къозунынъ къанына сатын алындынъыз».

ОДЖА — рус. Учитель.

- I. Насылдыр бильгилер берген эр ким — О.дыр (тень. 1Тар 25:8; Икм 5:13). М.К.та О. деп, энъ эвеля Алланынъ ирадесини адамларгъа бильдирген ве акъикъатны бильмеге меракъ догъургъан адамлар адлана (Муса: Чыкъ 24:12; Зекъарья: 2Тар 26:5 в.б.). Дан 12:3-те догъру О.лар макътанъла. Адамларны Алладан чевирген О.лар исе, суд этиледжектир.
- II. Ичтимаий бир табакъа оларакъ, Къанун оджалары, судийлер арасында тек Вавилон эсириден сонъ пейда олдылар. Биринджи Къанун оджалардан бири Узейр эди (Узейр 7:11). Оларнынъ эсас вазифеси Э.В.нинъ тариф этильмеси эди, ве олар судийлернинъ омюр тарзына ве дюньябакъышына юнан путперестликнинъ кирмесине къаршы чыкъа эдилер. Къанун оджалары, Языны бозмайып, омюрнинъ эр бир конкрет алында судийлерге насыл арекет этмек кереклигини огретмекни озъ вазифеси деп сая эдилер. Бойлеликнен олар халкъ ичюн агъырдан-агъыр юк олгъан къанун-къаиделерини тиздилер. Будыр Исанынъ къанун оджалары иле тартышмаларынынъ энъ эвельки себеби (Мт 7:1 в.и.; 23:23 в.и.; Мк 2:23 в.и.).
- III. Я.В.те чешит О.лар анъыла: 1) судий О.лар (Лк 2:46; Юх 3:10); 2) Сувгъа Батырыджи Ягъя (Лк 3:12); 3) эписи судийлер (Рим 2:20); 4) эписи месихчилер (Еуд 5:12); 5) путперестлер О.сы олгъан Павел (1Тим 2:7; 2Тим 1:11); 6) иманлыларнынъ джемиетинде хусусий оджа хызметинен огърашкъан месихчилер (Фаал 13:1; 1Кор 12:28 в.и.; Эф 4:11). Амма башта бир, О. деп, Иса Месих адланды.
- IV. Иса-Оджа. 1) Иса Алланынъ Падишалыгъы акъкъында Къуванчлы Хабер вааз этип, хасталарны тедавийлей эди. Бундан гъайры исе О, Къанун оджалары киби, синагогаларда (Мт 4:23; 9:35) ве Сарайда огрете эди (Мт 26:55; Мк 12:35). Къанун оджалары киби (Мк 2:18), О да халкъ ве Озь шегиртлерини огрете эди (Мт 5:1,2). Олар

киби, О огретеджек малюматны Э.В.тен ала эди (Мт 5:21; 15:3; 22:37). Исагъа нисбетен энъ сыкъ расткельген мураджаатлар — «Рабби», «Оджа» (юн. *дидаскале*, Мт 8:19; 19:16 в.б.), я да «Равуни» (Мк 10:51; Юх 20:16). Никодим Онъа «Алладан кельген бир Оджа» деп айта (Юх 3:2). Исаны эм халкъ, эм кысмен Къанун оджалары да О. деп сая эдилер (Мт 22:16; Мк 12:32 в.и.). Инджиль шаатлыкъ эткенлерине коре, янындаки адамлары Оны, Къанун оджаларыны дайын, урьмет эте эдилер. Башта бир бу Онынъ шегиртлерине аит (Мт 26:17 в.и.; Мк 4:35,36; 6:37; 11:1 в.и.; Юх 4:8). 2) Лякин, эписи бир, Исанынъ огреткенлери Къанун оджалары япкъан ве огреткен шейлеринден пек фаркъ эте эди, шу себептен, Къанун оджалары адден хошнутсыз олып, сонъуна Оны къатты нефрет этип башладылар. Иса не О. керек олгъан тасиль алды, не де диний тешкилят адындан халкъны огретмеге бир векаяет алгъан эди (Мт 13:54; Юх 7:15 в.б.). О, адамны тышкъы къанун къаиделернен багълагъан эр бир бош лафнынъ арды-сыралы душманы эди. Иса адамдан башкъа адамны ве Алланы севмеге, Алланынъ ирадесине бойсунмагъа талап эте эди (Мт 22:37,39). О, энъ эвеля Алла Падишалыгъынынъ деллялы эди (Мк 1:15). О, Мукъаддес Рухнынъ акими иле огрете эди (Мк 1:22; Мт 7:29) ве Мукъаддес Язынынъ эвельки тарифлерине озюнинъ «Мен исе сизге айтам» айткъаныны къаршы къоя эди (Мт 5:21 в.и.). Онынъ фаалиети ве огретювининъ хусусиети Онынъ шахсына багълы эди: О «ёл, акъикъат ве аят»тыр (Юх 14:6). Алланынъ Огълу олгъаны ичюн, Иса Озь шегиртлеринден бутюнлей итаат этип, пешинден шубесиз кеткенлерине талап эте эди (Мт 16:24,25; 19:21). Исанынъ огренюви Алланынъ вахийи ачылмасына тенъдир. Онынъ нуфузы адден ашырдыр: шегиртлерининъ тек бир Оджасы бар — Алланынъ Месихидир (Мт 23:8).

- V. Баштаки иманлыларнынъ топлашувынынъ оджалары: 1) Исанынъ истегине коре, Онынъ шегиртлери де халкъны огрете эдилер (Мк 6:30). Иса олюлерден тирильген сонъ исе, О, оларгъа оджалыкъны девам этмеге васиет этти (Мт 28:20). Иса шегиртлерининъ энъ муим

вазифеси — Иса Месихте къртулышны вааз этмектир. Эльчилер: «Тевбе этип, Аллагъа къайтынъыз ве Рабби Исагъа иман этинъыз», деп огрете ве вааз эте эдилер (Фаал 20:21). Ондан гъайры, Израиль халкъына Къуванчлы хабер кетирип, олар даима Мукъаддес Язылар эсасында, Иса — ваде этильген Месих олгъаныны исбатлай эдилер (Фаал 9:20-22). Оларнынъ огреткенлери, къртулышкъа аит делиллерни кетирмекте дегиль де, Месихни къабул этип, Алланен барышмагъа чагъырувдан ибарет эди. 2) Эльчилер, пейгъамбер ве Инджильни вааз эткенлернен берабер, оджаларнынъ Джемиетте хусусий вазифеси бар эди: олар Къуванчлы Хаберни кърту даркъатмакъ дегиль де, Месихнинъ огретюви иманлыларнынъ омрюнде акс олунсын дие, Месих ваазынынъ манасыны, Онынъ оде-йиджи олюми ве тирильмесини анълатмакъ керек эдилер. Онынъ вазифелери джемиет башлыгъы вазифелеринен сыкъы багълыдыр (Эф 4:11); олар даркъаткъан огретюв Мукъаддес Рухнынъ хусусий истидаты узеринде эаслангъандыр (1Кор 12:28). О. даима «огретювде» олмалы (Рим 12:7; 2Тим 4:2) ве «тенбеллерни огютленъыз, рухтан тюшкенлерни юреклendirинъыз, кучъсюзлерге ярдым этинъыз» деп, акъыкъат сёзюни огретмелилер (1Тес 5:14; 2Тим 2:15). Якъуп, О. омузларына тюшкен гъает буюк месулиетни къайд этип, оджалыкъкъа адден ашыр ынтылувдан сакъындыра (Якъ 3:1). Еуд 13:17-де Оларгъа итаат этмеге чагъырыла, чюнки олар огреткен Джемиет азалары акъкъында Аллагъа эсабат бермеге меджбур оладжакъ. Месихчилер оларнынъ сёзлерини акъылда тутуп, иманларына такълит этмелилер (Еуд 13:7). 3) Тит 2:3-те эсли-башлы къадынлар балаларны, торунларыны ве къранталарынынъ башкъа азаларыны тевсие, иш ве озъ орьнеги узеринде «яхшы ишлер япмагъа» огретмек кереклери акъкъында айтыла. 4) М.К.та дингъелейиджилерине хош кельген шейлер айткъан яланджы оджаларнынъ тесиринден къатты сакъындырув селендириле (2Тим 4:3; 2Пётр 2:1).

Мм 23:8: «Сизлерге исе „Равви“ демесинлер, чюнки сининъ бир Оджаныз бар. Сиз бир-бирингизге — агъа-къардашсынъыз».

ОЗЕН

Бакъ.: Дерья.

ОКСЮЗ — рус. Сирота.

М.К.та кьоранта бабасы Алланынъ огюнде эвини кьорчалагъан джевапкяр оларакъ танылгъан сонъ, Олер, бабасыз олгъан балалар олып, адамларнынъ залымлыгъы огюнде имаесиз къалалар. Оларны сыкъарлайлар (Чыкъ 22:21), уралар (Эюп 31:21) атта ольдюрелер (Збр 93:6). Оларнынъ мулькюни хырсызлайлар (Эюп 24:3), эв-мескенлери иле башкъалары къулланалар (Икм 23:10). Эгер О., акъикъат кыдырып, къадыларгъа мураджаат этсе, оны тапмай (Еш 1:23; Йрм 5:28), чюнки къадылар адалетсиз макеме япып, О.нинъ тарафларыны тутмай (Текр 24:17). О заман ишке мераметли Алла кирише, залымлыкъкъа ёл къапата, заваллы Олернинъ акъларыны кьорчалап, оларны аш-сув иле теминлей (Текр 10:18; Збр 145:9). Шунунъ ичюн эр учюнджи йыл он пайда бир пай берильген йыл деп илян этиле, о заман шу пайны Олерге ве джемиеднинъ башкъа хорлангъан азаларына бермек керек (Текр 26:12 в.и.). Ондан гъайры, берекет джыйылгъан сонъ, Олер, тул апайлар ве кельмешеклернинъ унутылгъан культелер, къалгъан зейтюн ве юзюмге акълары бар эди (Текр 24:19-21). Олерни акъсыз макеме эткен лянет олсун (Текр 27:19), о, Алла макемесине чагъырыладжакъ (Мал 3:5); Олерни кьорчаламакъ — эр иманлынынъ боюн-борджудыр (Еш 1:17 в.и.). Я.В. Олерге ве тул апайларгъа берильген ярдым, Алланынъ огюнде темиз ве гунасыз диндарлыкъ олгъаныны хатырлата (Якъ 1:27). Иса, озъ талебелерине, оларны къалдырмайджагъыны ве кене келеджегини айтып, оларгъа теселли бере (Юх 14:18). Онынъ ичюн кельмешеклер (1Пётр 1:1) ве акъсызлар, Олер киби, бу дюньянынъ залым ве душманлыгъындан оларны ер юзюндеки бутюн акимиедни къолунда туткъан Алла кьорчалайджагъыны билелер (Мт 28:18).

Чыкъ 22:22: «Не тул апайгъа, не де оксюзге залымлыкъ этменъиз».

ОЛЬГЕН АДАМЛАРНЫНЪ РУХЛАРЫНЕН ЛАФ ЭТМЕК —

рус. Вопрошение мертвых.

Тылсымджылыкынънъ хусусий шекли. «Олюнинъ рухунынъ султаны» я да «султаниеси» (еуд. *баалат ов*; 1Пад 28:7), яни джады, олюнинъ рухуны чагырып, келеджектеки вакъиалар акъкъында сорай эдилер (1Пад 28:7 в.и.). Ольген адамларнынъ рухларынен лаф этюв, бес-белли, хусусий ырымларнен япыла эди, бу да сыкъ-сыкъ ольген адамнынъ рухуны чагырмакъ ичюн, онынъ мезарында япыла эди (Еш 65:4). Явашчыкъ сес я да фысылты джевап оларакъ къабул этиле эди (Еш 29:4; тень. 8:19). Ольгенни корьмек де мумкюн эди (1Пад 28:12). О.А.Р.Л.Э. исраиллилер арасында ханаанлыларнынъ писликлери сайыла эди (Текр 18:9-12) ве Алла тарафындан ясакъ этильген эди (Лев 19:31). Ясакъны бозгъанлар олюм джезасына укюм этиле эди (Лев 20:6,27). Амма Исраиль халкъыннынъ бутюн тарихы девамында бу ясакъ бозула эди. Шаул башта фалджыларны къувалады (1Пад 28:3), лякин сонъ озю олардан ярдым сорады, шунунъ ичюн де эляк олды (1Тар 10:13). Ахазнынъ заманларында олюлернен лаф этмек кениш даркъалгъан эди (4Пад 21:6). Тек Ёشيا бу писликлерге сонъ къойды (4Пад 23:24). М.К.та олюлернен лаф этюв Мысырда да даркъалгъан эди (Еш 19:3).

Лев 19:31: «Рухларнен лаф эткенлерге бармангъыз, джинлерни чагыргъанларны къыдырмангъыз. Ёкъса сиз арам олурсыз».

ОЛЬДЮРЮВ — рус. Убийство.

1) Мусанынъ Къануны О.ни макъсатлы ве макъсатсызгъа айыра эди. Макъсатнен башкъасыны урып ольдюрген адамны олюм джезасына бере эдилер. Адам ольдюргенни атта къадимий адетке коре азиз ерде сакъланмагъа ынтылувы къуртармай эди (Чыкъ 21:12,14). Эгер адам О.и тесадюфен, вазиетке коре япылса, къатильнинъ аяты сакъланып къала, ве онъа малюм бир ерде яшамакъны буюра эдилер (Чыкъ 21:12,13). Амма къатиль ве ольдюрильген арасында душманлыкъ

олгъаныны я да олмагъаныны бильмек ичюн, махкеме япыла эди (Сай 35:20-25). Тек аселет япылгъан О. уджюм нетиджесинде, акъикый джинает деп сайыла эди (Текр 19:4-13). Шу алда, къатильни олюм джесасы беклей эди (Чыкъ 21:12; Сай 35:31). Бунынънен берабер, Мусанынъ Къануны инсаннынъ озюни къорчаламакъ акъкъыны таный эди. Эгер адам гедже айдут я да «къазгъан хырсызны» тапып, ольдюрсе, онъа «къан сайылмай» эди. Амма, эгер О. кунеш чыкъкъан сонъ япылса, бу озюни къорчаламакъ чарелеринден тыш сайыла эди (чюнки ярдымгъа чагъырмакъ я да айдутнынъ насыл сиясы олгъаныны коръмеге мумкюн эди) ве къан къатильге сайыла эди (Чыкъ 22:2,3).

2) Сай 35:33-ке коре, ольдюрильгеннинъ къаны ерни арам эте ве одеме (темизленюв) тек къатильнинъ къаныны тѣкип, беджериле (Сай 35:33). Эгер къатиль белли олмаса, къабаат ер юзюне агъырлыкъ япмасын деп, махсус одеме къурбаныны, иште олмагъан ве боюндырыкъ такъмагъан тананы, кетирмек керек эди (Текр 21:1-9). Бу, дженкте олгъан О.ге де аит эди (атта дженкте иштирак этиювнен Рабби разы олса да). О. бу адамны арам эте ве онъа къуртулыш керек эди (Сай 31:19-24). 1Тар 22:8-10; 28:3-ке коре, дженклер вакътында Давут тѣккен къан онъа Раббиге Сарай къурмагъа кедер этти. 3) Э.В.нинъ эмирлеринде фаалиетнинъ эмиети онынъ ниетине багълы олгъаны себебинден, Я.В.те Иса, адам фаалиетининъ бутюн тышкъы корюнишлери онынъ ички алына — юрегинде къапалы шейнен багълы, деп огрете. Кимнинъ фикирлери яман олса, о, Алланынъ укюмине ляйкъ; гъазап ве нефрет О.ге алып бара ве эгер О. япылмаса да, буны ис эткен адам Раббининъ алдында бутюнлей къабаатлы ола (Мт 5:21,22; 15:19,20; тень. 1Юх 3:15). Сыр 21:8 ве 22:15-ке коре, къатиллер Алланынъ Падишалыгъыны мирас этип алмайджакълар.

Мм 15:19-20: «Адамнынъ юрегинде яман фикирлер, адам ольдюрюв, аиле садыкълыгъыны бозув, ороспулыкъ, хырсызлыкъ, ялан шаатлыкъ, куфюр сѣзлер догъып, ондан чыкъалар. Мына бу шейлер адамны арам эте».

ОЛЮ ДЕНЪИЗ ЭЛЪЯЗМАЛАРЫ — рус. Рукописи Мертвого моря.

I. 1947 с. Еудиенинь дагылы кысымында, Олю денъизге якъын ерде пек чокъ микъдарда къадимий элъязмалар тапылгъан, олар кысымен я да толусынен сакъланып къалгъан эди. Бу тапылмалар «Олю денъиз элъязмалары» киби белли олдылар. Вадий-Къумран къобаларынынъ биринде биринджи, апансыздан япылгъан ачылувдан сонъ, башкъалары да япылды: элъязмаларны даимий суретте кыдырып башладылар. Бугуьнки кунъде алимлернинъ 400-ден зияде метинлер топламы бар, олардан 175 данеси М.К.тан. Э.В.нинъ бутюн китаплары элъязма метинлеринде такъдим этильген, истисна оларакъ тек Эстер акъкъында китап. Энь мешур, толу сакъланып къалгъан бургъу, Ешая пейгъамбернинъ китабы сайыла. Тапылгъан элъязмалар м.э. 200 с. — м.с. 68 с. аит (Къумран тапылмалары) ве м.с. 132-135 сс. (Вадий Мураббаат тапылмалары). М.К.та олмагъан метинлер еудий сектасынынъ элъязма материалларынынъ топламы — онынъ низамнамеси, гимнлери, ярыкъ балаларынынъ къаранлыкъ балаларына къаршы дженки акъкъындаки макъале, Нахум ве Хаваккъукъ китапларынынъ изалары ве Башланув китабынынъ арам. тилинде апокриф шеклинде анылатувы. Бутюн топлангъан материаллар Ерусалимде сакълана, о ерде тюрлю мемлекетлернинъ мутехассыслары даимий суретте оны огренелер.

II. 1) Хирбет-Къумранда, биринджи элъязмалар тапылгъан къобадан узакъ олмагъан ерде, алимлер бир къасабанынъ харабелерини ве мезарлыгъыны таптылар. Чокъ вакъыт кечмеден, бу къасабанынъ сакинлери бир заманлары сакълангъан элъязмаларынынъ саиплери олгъанлары белли олды. Шу ерлерни римлилер басып алувындан эвель м.с. 68 с. Къумран джемиетини, Еудий дженки вакътында адет узъре белли къадимий джерьянларнен багълайлар (Филон Эскендериели, Юсуф Флавий, Плиний) еудий эссеилер сектасынен. 2) Эссеилер акъкъында биринджи малюмат Маккавейлер сюлялесинден Ёнатан укюмдарлыкъ якъан девирге аит (м.э. 160-143 сс.). Олар еудий къанунларыны къатты туткъан аскетлер эди. Эссеилер

айры джемиетлерде яшай эди, унер ве кой ходжалыгы-
нен огъраша ве арбий хызметни ред эте эдилер. Олар
берабер отурып ашай эди, темизленюв мерасимлерини
къатты тута ве акъкъан сувда ювуна эдилер. Джемиетке
къабул олунмакъ ичюн, узун муддетли сынаван кечмек
керек эди; тек къабул этильгенлер эссеилернинъ гизли
огренювинен таныш ола эдилер. 3) Къумранда яшагъан
адамларнынъ огренювинде ве куньделик аятында чокъ
ошагъан шейлер бар. Бу ерде де Къанунны къатты тут-
къан ве шу Къанун тек эписи бир фикирде олгъан дже-
миетте беджерильмек мумкюн, деген адамлар яшай. Дже-
миетнинъ тышында, атта Алланынъ Сёзюни огреткен ве
ангълаткъанлар да Къанунгъа къаршы чыкъа ве Оны боза
эдилер. Алланынъ Падишалыгы тек бойле оладжакъ-
на эмин олып, олар биле-биле бутюн къолайлыкълардан
вазгечип, Алланынъ ирадесине коре, Къанунны къатты
беджерип бераберликте яшамакъ ичюн, Олю денъиз эт-
рафындаки ерлерге кочтилер. 4) Озюни, вакъытнынъ
сонъунда къуртулыш тапмагъа ляйыкъ, деп сайгъан дже-
миет, онынъ эсасчысы ве огретиджисини языларында
«адалет оджасы» ве базада «Алла юрегине икмет ве бутюн
къулларынынъ ве пейгъамберлерининъ сёзлерини къой-
гъан руханий», деп адландыра; о аркъалы Алла Озь хал-
къы ве джемиетинен оладжакъ бутюн вакъиаларны ачып
береджек. Бу янъы сырларынынъ ачылувы Э.В.нинъ ты-
шына чыкъты. Пейгъамберлерден сакълы шейлерни Алла
бу оджакъа ачкъан «О, пейгъамберлик сёзлерининъ бутюн
сырларыны онъа ачып берген». Инсафлылар огретиджи-
нинъ сёзюне къулакъ асалар, бундан баш тарткъанлар-
нынъ эписи исе — динсизлердир. 5) Бу метинлерде
огретиджининъ ве акъикъатнынъ озюне къаршы чыкъ-
къан «инсафсыз руханий» косътериле, онынъ акъкъын-
даки бутюн малюматлар, эсасен, Ёнатан Маккавейнинъ
(м.э. 153 с. баш руханий) шахсиетине тенъ келе. Демек,
Къумран джемиети эсасчысынынъ фаалиети тахминен
м.э. 150 с. аит. Онынъ издешлери ичюн Месих ролюни
ойнагъаны акъкъында бир къач кере къайд этильген,
амма джемиет весикъалары бойле хуляса ичюн етерли
делилдерни кетирмей.

III. Къумранджылар джемиети эрте иманлылар джемиетинден эм тешкилий, эм Къанунгъа олгъан мунасебетинен айырылып тура эди. Башкъа тарафтан, Къумран гимнлери (еуд. *ходайот*) Я.В.ке келишкен акыкыятлар акъкъында айталар: адамнынъ гуна аркъалы башындан бозулувы ве яхшы ишлернинъ файдасызлыгъы; Алла берген инсафлыкъ, багъышланув ве Мукъаддес Рух аркъалы темизленюв; бу ерде атта Алла эшитсин деп, Рухта дува окъумакъ акъкъында да белли эди. Шунунъ ичюн Алланынъ къуртарыджысыны беклеген къумранджылар ве еудийлер арасында багъ олгъаны истисна дегиль (Лк 1; 2:27-38). Бунгъа бакъмадан, Олю денгиз эльязмаларыннъ ачылувы себебинден, тарихчыларнынъ къадимий иманлылар джемиетининъ пейда олувына ве Я.В.ке коре бакъышлары деньшишеджек, деп тюшюнмеге себеп ёкъ.

ОЛЮЛЕРНИНЪ ДЮНЬЯСЫ (*син.* О бир дюнья; мезар; Аваддон; Шеол) — *рус.* **Ад, преисподняя, царство мёртвых.**

I. Э.В.те «олюлернинъ дюньясы» ве «о бир дюнья» ибарелеринен еуд. *шеол* сёзю терджиме этильгендир (3Пад 2:6; Эюп 24:19; 26:6; Збр 15:10), Я.В.те исе айны ибарени юн. *гадес* сёзю ифаделей. Сонъки сёз ве даа базы башкъа сёзлер (мес., Аваддон) олюлернинъ падишалыгъы акъкъындаки юн. метинлеринде расткеле. Бу ерде олюлер Къыямет кунюне къадар къалалар ве даа бу ерни гуналыларнынъ Къыямет кунюнден сонъ джезаларыны чеккен ер дейлер (бакъ. Сыр 20:13 ве сонъ.).

II. *Гадес* ве *шеол* сёзлери олюлернинъ дюньясы манасыны ташыйлар, даа ер тюбю, олю деген маналары бар. Олюлернинъ падишалыгъы сыкъ-сыкъ ер тюбюндеки бошлукъны анълата (Эюп 7:9; Збр 62:10; Еш 14:15; Ехез 32:18). Бойле этип, Къорах ве онынъ адамлары ер тюбюне тюштилер (Сай 16:30,33), Шемуил исе, «не ичюн мен андан чыкъмагъа кереким» деп сорады (1Пад 28:15). Еуд. *ала* фиили юкъарыгъа арекет манасыны ташый. Я.В.те айтыла ки, Месих «ернинъ алчакъ ерлерине» эне эди (Эф 4:9), анда зинданда отургъан рухларны, олюлерни огрете эди (1Пётр 3:19; 4:6). Багыда ойле теэссурат догъа ки, санки *шеол* сёзю тек мезар манасыны анълата (Баш

37:35; 42:38; 3Пад. 2:6; Эюп 17:13-16), олюлернинъ дюньясы сёзлеринен кесен-кес фаркъы ёкъ киби корюне. Шеолда иш ёкъ, ой-фикир ёкъ, билги эм икмет ёктыр (Джем 9:10); олюлер сусалар (Збр 30:18) ве Раббини шерефлемейлер (Збр 6:6; 113:25; Еш 38:18). Шеол — бу къаранлыкъ, ялан, яры-яшайыш, амма ой-фикир мында бар (Еш 14:19). Олюлер дюньясында тек гуналылар дегиль де, (Сай 16:33; Эюп 24:19; Збр 9:18; 48:14), лякин догъру адамлар да бар (Еш 38:10). Олар Алланынъ ярдымыны ве янгы яшайышны беклеп туралар (1Пад 2:6; Збр 15:10; 48:16; тень. Збр 72:24; Дан 12:13), чюнки Шеол Алла ичюн де ачыктыр (Эюп 26:6; Икм 15:11; Ам 9:2), Рабби анда да бар (Збр 138:8). Тек Лк 16:22-26 ачыкъ-айдын олюлернинъ дюньясындаки эки мейдан акъкъында айттыла, олар буюк джарнен бири-биринден айырылгъандыр, амма эки мейданда яшагъанлар бири-бирини корелер ве эшителер. Луканен берильген Инджильде догъру адамлар анда теселли тапалар, гуналылар исе азап чекелер, деп язылгъандыр. Иса Месихнинъ къолунда олюлер дюньясынынъ ве олюмнинъ анахтарлары бардыр (Сыр 1:18). Зиндандаки рухларгъа ве олюлерге О, Инджильни огрете эди (1 Пёт 3:19; 4:6). Олюлер дюньясынынъ къапусы Месихнинъ Топлашувыны енъип оламазлар (Мт 16:18), ве бу дюньядан иманлы оларакъ кеткен инсан Месихнен къаладжакътыр (Флп 1:23). Олюм Месихнинъ гъалебесинен тапталгъандыр (1Кор 15:55, 57). Ахиретте эр кес тирильгенден сонъра, олюлер дюньясы бошاپ къаладжакъ (Сыр 20:13). О вакъыт гуналылар омюр-билля «атешли голь»нинъ ичинде къаладжакълар (20:15; 21:8).

III. Алевли джеэннем акъкъында (юн. *геенна* Хинномнынъ огъуулары адлы вадийнинъ адындан келип чыкъа) Иса бир къач кере Алланынъ джезасыны чеккен гунакярларнынъ ери деп айта (Мт 5:22, 29; 10:28; 23:15-33). Джеэннем — бу алевли соба, мында агълав ве тиш гъыджырдысы оладжакътыр (Мт 13:42,50), бу сёнмез, даимий атештир (Мт 3:12; 18:8), мында «оларны кемирген къуртлар ольмейджек ве оларны якъкъан атеш сёнмейджек» (Мк 9:47), бу эбедий азап (Мт 25:46). Джеэннемнинъ

атеши Иблис ве онынъ мелеклери ичюн де тайинлене (Мт 25:41; Сыр 19:20; 20:10,15). Мукъаддес Китапнынъ контекстинде джезнем сонъки укюмнен, эбедий лянетнен ве гуналыларнынъ айыпланувынен багълыдыр, эм де бу — инсафлыларгъа олгъан Алланынъ мераметини даа да юксельте.

Збр 9:18: «Ярамай адамлар, Алланы унуткъан бутюн халкълар олюлернинъ дюньясына тюшип кетеджеклер».

Д.б.: Авaddon.

ОЛЮМ — рус. Смерть.

М.К.та бу сёзнинъ эки манасы бар: ер юзюндеки яшайышнынъ сонъунда олгъан ал, эм ишбу алгъа алып баргъан деерлик муджесемленип тасвирленген кучь.

I. О. дегенде, адет узьре, адам омрюнинъ сонъундаки анъ козьде тутула, яни организмнинъ омюр фаалиети екюмленип, фикир гъайып ола, нефес токътай, беден сувуй ве тозгъа чевирилип башлай (тень. 4Пад 4:31,32; Юх 11:39). О. хасталыкъ, къартлыкъ, яра ве джеза нетиджесинде кельмек мумкюн. Беден омрюнинъ гъайып олувыны анылаткъаны ичюн, О. адджы (1Пад 15:32) ве азап чекиджидир (Фаал 2:24). Бунен берабер, оны тек залым этильген факъыр-фукъарелер дегиль де, омюрге тойыпташкъанлар да арз этмек мумкюн (Эюп 3; 6:8-13; Юнус 4:8). Сонъки куньлернинъ феякетинде адамлар О.ни къыдыраджакълар, амма тапалмайджакълар (Сыр 9:6).

II. Чокъусы алларда О. яшайышнынъ душманы олып, оны къоркъуза, дарма-дагъын эте ве ахыр-сонъу, адамнынъ этрафтаки дюньянен бутюн багъларыны узип, муджеселленген Аллагъа къаршы чыкъкъан кучь киби тасвирлене (Рут 1:17; Збр 17:5,6). Бойле манада О. Сыр 6:8-де без атнынъ устюндеки атлы киби тасвирлене. Адем заманларындан берли О.нинъ адамлар устюндеки укюми умумий ве, истиснасыз, эр кеске аит (Збр 89:4; Джем 3:19-10; Еш 40:6-8; Рим 5:12,14; 1Кор 15:22). О. — Алладан адам юзь чевиргени, гунанынъ акъибети ве махсулыдыр (Баш 2:17; Рим 5:12; 6:23). Алланынъ эмирлерини беджермейип ве гунагъа батып, адам О.нинъ къолуна тюше (Рим 6:16; 8:6; 1Кор 15:56; Еуд 2:14,15; Якъ 1:15).

Э.В.те бу алнынъ фаркъына баргъанларыннан себеп, олюнинъ джеседине токъунмакъ адамны арамай эди (бакъ. Лев 5:2; Сай 19:11). Озь Судунынъ беджерильмеси ичюн, Алланынъ Озю адамны О.ге бермеси мумкюн (1Пад 2:31; 3бр 21:16). Амма Алла, адам джинаетчи олса биле, онынъ О.ни истемез (Ехез 18:23); ахыр-сонъу О, даима О.нинъ душманы къала (тенъ. Хош 13:14). Алла О.нинъ устюнден тамамынен гъалип чыкъып оны ернен эксан этмегендже (Еш 25:8; 1Кор 15:26; Сыр 20:14), онынъ гъаниметини тартып ала (3бр 32:19; 55:14; 67:21).

III. М.К. джынсий, фаний ве эбедий яшайыш арасында фаркъ эте. Эбедий яшайыш — адамнынъ Алланен даимий мунасебетидир. Айны шекильде М.К. джынсий ве рухий О.ни айыра. Рухий омюр — яхшылыкътыр, эбедий О. исе — яманлыкъ, къаргъыш ве гъайып олувдыр (Текр 30:15,19; Икм 2:18; 8:36; 11:19; 12:28). Рухий О. — Алланен олгъан багънынъ узюльмеси ве яхшылыкънен яманлыкъны айырып олув къабилиетининъ ёкъ олмасы (Лк 15:32; 1Тим 5:6; 1Юх 3:14). Бунен берабер, рухий дже-эттен ольген адамлар, санки де Алланен мунасебетлери яхшы деп беллемеге мумкюнлер (Сыр 3:1). Алланен багъы узюльгенинден башлап, эр бир адам рухий О. алында ола; тек адам янъыдан тирилип, янъы омюр ичюн къуртарылса, бу ал денъишир (Юх 5:24). Шунинъ ичюн иманлылар акъкъында айтылгъан ки, олар О. эбедиен коръмейджеклер (Юх 8:51), чюнки адам янъы омюрни ольдюрюп оламаз (Мт 10:28). Адамнынъ омрю джынсий О. иле битмегени акъкъында Сырларнынъ ачылувы китабы шаатлыкъ эте. Имансызлар экинджи кере олджеклер (Сыр 2:11; 20:6). Экинджи О.нинъ иманлылар устюнде укюми ёкъ (Сыр 20:6), чюнки Иса Месих Озюнинъ джаныны О.ге берди ве бойледже О.нинъ укюмини тартып алды (Еш 53:12; Флп 2:8; 2Тим 1:10), яни оны ёкъ этти (1Кор 15:54). Исанынъ шегиртлери, сувгъа батырылув ёлунен Исанен бирлешип, бу гъалебеге аит. Бойлеликнен, олар О.нинъ укюминден азат олалар, ве оларны Раббининъ къолундан тартып алмагъа, Онынъ севгисинден айырмагъа ич бир шей беджерип олмаз (Рим 8:2,38). Шу себептен Исанынъ О.и олар ичюн омрюнинъ башы

ве чокърагыдыр (тень. Рим 5:10; 1Кор 11:26). Озь гъа-
лебеси себебинден Месих О.нинь эфендиси ола (Сыр
1:18), ве О. Онъа бутюн гъаниметини бермеге меджбур
оладжакъ (Сыр 20:13). Алланынь бу кучю акъкъында
Э.В. де биле эди. Бойлеликнен, Збр 15:10-гъа коре, Алла
озь азизлерини О.ге бермез. Алланынь укюми Ханокъ-
нынъ коклерге алынгъанында (Баш 5:24), эм Месихнинъ
экинджи келювинден башлап, иманлылар ольмейджек-
леринде ифаделене (тень. 1Тес 4:17).

IV. Алла адамны яшайыш ве О. арасында сайламакъ имкя-
ныны бере (Текр 30:15; Йрм 21:8). Я.В.те бу Инджиль-
нинъ ваазы вастасынен омюрге кечириле. Адам оны
къабул этип я да къабул этмейип, омюр я да О. акъ-
къында меселени чезе. Иса Месих акъкъында къуванч-
лы хабер базылар ичюн — олюм сасыгъы, башкъалары
ичюн исе — яшайыш берген къокъудыр (2Кор 2:16).

V. Джевап берип оламагъан, бир шейге къаршы озюни
алып барамагъан ве арекет этип оламагъан шейни, адет
узъре, олю деп саялар (тень. Мт 28:4). М.К. буну Ал-
ла огюнде не кучь, не манагъа саип олгъан эр шейге,
путларгъа (Збр 105:28), эм де адамнынъ ишлер аркъалы
акъланмагъа япкъан файдасыз арекетине (Еуд 6:1), ве
атта, севги ишлеринде юзь бермеген имангъа нисбетен
къуллана (Якъ 2:17).

Сыр 21:8: «Амма къоркъакъ, имансыз, игренч, адамларны
ольдюрген, ороспу, джады, путперест ве бутюн ялан-
джыларнынъ къысмети — атеш ве кукюрт янгъан голь-
дедир. Бу, экинджи олюмдир».

Д.б.: Юкьу.

ОМЮР

Бакъ.: Яшайыш.

ОМЮР ТЕРЕГИ — рус. Дерево жизни.

Омюр тереги Баш 2:9-да Эдем багъчасынынъ ортасын-
да оськен яхшылыкънен яманлыкъны айырып та-
ныткъан терекнен берабер анъыла. Адам «къолу-
ны узатып... омюр терегинден махсул ашап, эбедиен
яшап башламайгъайды», деп (Баш 3:22), Рабби-Таала

адамларны Эдем багъчасындан къувалады ве шаркъта Эдем багъчасы янында, омюр терегине алып баргъан ёлны къорчаламакъ ичюн Керувларны ве эписи тарафларгъа ургъан атешли къылычны къойды (Баш 3:24). Сыр 2:7-де еньеджек адамгъа О.Т. мейвасындан ашамакъ акъкъы бериледжеги акъкъында айтыла. Сыр 22:2,14-те де Эдем багъчасы ве анда оськен О.Т. акъкъында айтыла. Сулейманнынъ йырларында О.Т. бир къабилиет, ферах я да къыйметни акс эттире (Икм 3:18; 11:30; 13:12; 15:4).

Баш 3:24: «Адамны къувалагъан сонъ, Эдем багъчасынынъ янындаки, шаркътаки омюр терегине алып баргъан ёлны къорчаламакъ ичюн, Керувларны ве эписи тарафларгъа ургъан атешли къылычны къойды».

ОН ПАЙДА БИР ПАЙ — рус. Десятина.

О.П.Б.П. — арбий гъаниметтен бир керелик төлев (Баш 14:20) я да адет узьре мунтазам шекильде, эр йыллыкъ берекеттен ве башкъа келирлерден Азиз Ер (Лев 27:30-33) я да падиша ичюн төлевлердир (1Пад 8:15,17). Бу бергилер мал-мулк я да келирнинъ 1/10 къысмына тень эди. Къанунда: Израиль Раббиге О.П.Б.П.ны бермек керек «ернинъ урлукъ берекетинден ве тереклернинъ мейваларындан» (Лев 27:30), эм де тувар ве къойлардан (27:32; къыяс. 2Тар 31:6) ве шу О.П.Б.П. Раббиге багъышланмакъ керек. Мал бергилери ерине акъча бермеге мумкюн эди, яни малны кери сатын алмакъ, амма онынъ микъдарыны махсулат къыйметининъ 1/5 къысмына арттырмакъ керек эди (Лев 27:31). Ханаанны басып алгъандан сонъ, левийлилер, яшамакъ ичюн шеэрлер ве оларнынъ этрафындаки йилаларны алдылар (Сай 35:2-5; Ехо 21:2 в.и.), амма топракъ пайлары оларгъа берильмеди. Бунунъ ерине одеме оларакъ, башкъа израиллилерден О.П.Б.П. алгъанлар (Сай 18:21,24), ондан озь небетинде руханийлерни бакъмакъ ичюн ондан бир пайыны айырмакъ керек эди (18:26-30). Бутюн къурбанлар киби, бахшышлар, адакълар, берекетнинъ биринджи мейвалары ве маллар тонгъучларынынъ О.П.Б.П.ны меркезий Азиз Ерге алып бармагъа керек

эди (Текр 12:4 в.и.; 14:22 в.и.), эгер адамлар пек узакъта яшагъан олсалар, бахшышларны сатмагъа разылыкъ бериле эди; сонъ сатудан тюшкен келир Азиз Ер олгъан ерде ашайт малларыны сатын алмакъ ичюн сарф этиле эди (14:24-26). Къуванчлы къурбан емеги О.П.Б.П.ны телемекнен багълы эди, онда левийлилер де иштирак эте эдилер (Текр 12:17 в.и.; 14:26 в.и.). Эр учюнджи йылы О.П.Б.П.ны Азиз Ерге кетирмек дегиль, левийлилер ве фукъарелер (ябанджылар, оксюзлер ве тул къадынлар) яшагъан ерлерде даркъатмакъ керек эди (Текр 14:28 в.и.; 26:12). О.П.Б.П., биринджи догъгъан ве тонгъучлар киби, Раббининъ азизлиги эди (Лев 27:30). Исраиллилер оны Аллагъа тапшыргъанда, ер ве онынъ берекети Раббиге аит олгъанынен разы ола эдилер (Чыкъ 19:5; Лев 25:23; Збр 50:12), чюнки адамлар бутюн малмульклерини сатын алмагъан (Текр 8:17 в.и.), олар оны Алладан берильген бахшыш сыфатында къабул эткен (Текр 28:1-14). Исраиллилер тарафындан япылгъан бу бергилер оларнынъ бутюн мулькиети ве сатын алынган малларыны азиз этип, Алланынъ ирадесине бойсунгъанларыны косьтере эди.

Лев 27:30: «Топракъ берекетининъ он пайда бир пайы — ернинъ урлукъ берекетинден ве тереклерининъ мейваларындан онда бир пайы — Раббининъкидир. Бу, Раббининъ азизлигидир».

ОН ЭМИР — рус. Десять заповедей.

О.Э. Чыкъ 20:2-17 ве Текр 5:6-18-де косьтериле. Э.В.те олар «Васиет сёзлери» (Чыкъ 34:28) я да «Он Эмир» (Чыкъ 34:28; Текр 4:13), Я.В.те исе «эмирлер» деп адландырылгъан (юн. *энтолай*; Мт 19:17; Рим 13:9). Земаневий эдебиятта О.Э. эксерьетнен «декалог» деп адландырыла (юнанджадан *дека* — «он» ве *логос* — «сёз»). Он сёз — Мусанынъ буюк къанунджылыгынынъ биринджи къысмы олып, Синай дагъында Васиет тизильгенининъ бельгисидир. Бу Исраиль халкъынынъ эсас Къануны, оны Алла Озю эки таш табакъ устюнде язгъан (Чыкъ 24:12; 31:18; 32:16; Текр 4:13; 10:4). Муса О.Э.нинъ илян этилювине шаат олгъан, амма

Алланынъ сёзлерини эшитмеген адамларгъа табакъларны берди (Чыкъ 19; 20). М.К.та эмирлернинъ ракъамлары ёкъ, амма метинге эсасланып, бойле болюнмени теклиф этмеге мумкюн:

(Кириш:) Мен Раббим, сенинъ Алланъдырым (Чыкъ 20:2).

1. Меним юзюм алдында сенде башкъа аллалар олмасын... (20:3).
2. Озюнге путларны яратма... (20:4-6).
3. Рабби-Тааланынъ Адыны нафиле айтма... (20:7).
4. Раатлыкъ кунюни акълында тут... (20:8-11).
5. Бабанъны ве ананъны урьмет эт... (20:12).
6. Адамнынъ джаныны алма (20:13).
7. Аиле садъкълыгыны бозма (20:14).
8. Хырсызлама (20:15).
9. Ялан шаатлыкъ этме... (20:16).
10. Якъын адамнынъ эвини арзу этме... (20:17).

Он сёзнинъ маиети Озь халкъына бу дюньяда догъру ёлларны косьтерген ве ялан ёлларны къапаткъан екяне Алланынъ (Чыкъ 20:3; Текр 6:4), Раббининъ реберлик ирадесини танымакътадыр. О.Э.ден эвель кельген Алланынъ вахийи ве Алла тарафындан ерине кетирилген Исраильни Мысыр эсиринден къуртарув эди, шу акъкъында мукъаддемеде аныкъ айтыла (Чыкъ 20:2). Исраиль халкъы ве Алланынъ талабындан эвель олгъан Алланынъ бахшышы бу талапнынъ беджерювини зарур эте. Шунунъ ичюн Раббининъ халкъы Алланынъ Къанунына коре яшамакъ керек, Рабби-Таалыгъа ве якъын адамгъа бутюн юрекнен хызмет этмек керек: «Азиз олунъыз, чюнки Мен, Рабби, сизинъ Алланъыз — азизим» (Лев 19:2). Я.В.те Иса ве эльчилер бу эмирлерге бир къач кере мураджаат этелер (Мт 19:18,19; Мк 10:19; Лк 18:20; Рим 13:9; Якъ 2:11). Бунунънен берабер, эмирлерни тыштан дегиль, ичтен беджермеге зарур олгъаныны къайд этип, олар эки эсас шартларыны айыралар — Аллагъа ве якъын адамгъа олгъан севгидир (Мт 22:36-40).

Чыкъ 34:28: «Муса аш ашамайып, сув ичмейип, РАББИнинъ янында 40 кунъ ве 40 гедже турды. О, ташларда васиет сёзлерини, Он Эмирни ойып язды».

ОПЮШ — рус. Целование, лобзание.

- I. Шаркѡта опюш урьметнен селямлашувнынъ кенъ даркѡлган шекли эди, айрыджа кѡл О. вакътында, башкѡта адамнынъ кѡлуна эгилип опьмек ве озъ манълайына тийдирмек керек эди (Чыкъ 18:7). Урьмет косътерювнинъ даа бир усулы — алидженап адамнынъ урбасына дудакъларыны тийдирмек. Смаил Шаулны опькенде, сайланган падишагъта бойсунгъаныны косътерди (1Пад 10:1). Аякъларыны О. терен алчакъгонъюллик ве сѣсюз бойсунмакъны бильдире эди. Айны шу шей «топракъ яламакъ» (Збр 71:9) ибаресинен косътериле, яни агъзынен тозлы ерни я да бирининъ тозлы аякъларыны тиймек. Исанынъ аякъларыны опькен къадын (Лк 7:38,45) Алланынъ багъышлавны илян эткен инсангъта озъ миннетдарлыгъыны ве садъкълыгъыны бильдире эди. Путперестлер Баалны (3Пад 19:18), алтын бузавны опелер (Хош 13:2); озъ кѡлларыны О. кунеш ве айгъта ибадет этмекнен бир сырада анъыла (Эюп 31:27).
- II. О., къучакъламакъ киби, тенъдешлернен селямлашув эди. Шунен берабер, опькенлернинъ эр бири башта башыны бирининъ онъ омузына кѡйып, онъ янагъындан опе, сонъ сол омузына кѡйып, сол янагъындан опе эди. Бойле этип, Якъуп ве Исав бир-бирине селям бердилер (Баш 33:4), бойле Юсуф Биньяминге ве агъаларына озюни танытты (Баш 45:14 в.и.), бойле бабасы ёлуны шашыргъан огълуны кършылады (Лк 15:20), бойле Павел Эфестеки иманлылар джемиетининъ акъсакълларынен сагълыкълашты (Фаал 20:37). Бирини опькенде сакъалындан гута, я да сакъалыны опе эдилер (2Пад 20:9).
- III. Селямлашкъанда бабасыны (Баш 27:26 в.и.; тенъ. 50:1) ве анасыны (3Пад 19:20), огълуны (2Пад 14:33; Лк 15:20), агъа-кърдашларыны (Баш 33:4; Чыкъ 4:27), достларыны (1Пад 20:41; 2Пад 15:5; 20:9 в.и.; Мт 26:48 в.и.; Лк 22:47 в.и.), ве сой-сопларны опе эдилер (Баш 29:11,13). Сагълыкълашкъанда да опюше эдилер (Рут 1:9; 2Пад 19:39). Тербие талапларына коре, эв саиби мусафирни опип кършыламакъ керек эди. Амма ферисе Симон Исагъта бойле незакетлик косътермеди

(Лк 7:45). Севгилилер арасында опюшлер акъкъын-да Йыр 1:1; 8:1-де, ороспунынь опюши акъында Икм 7:13-те айтыла.

IV. Месихчилик севгиси сыфатында опюшлер эльчилернинь мектюплеринде «азиз опюш» (Рим 16:16; 1Кор 16:20; 2Кор 13:12; 1Тес 5:26) я да «севгинен опымек» (1Пётр 5:14), деп адландырыла.

Рим 16:16: «Бири-бириньизнен азиз опюшнен селямлашы-нъыз».

ОРАЗА (*син.* Аштан-сувдан вазгечюв) — *рус. Пост.*

Еуд. *цум*, «ичеклерини сыкъмакъ»; юн. *нестеуо*. Аштан-сувдан озь истегинен вазгечюв ве шу вазгечювнинь вакъты.

I. Э.В.те сыкъ-сыкъ О. акъкъында айтыла, оны айры адамлар я да бугюн Израиль халкъы туткъан, амма Мусанынь беш китабында *цум* сёзю къулланылмай. Одеме кунюнде адамлар «озь джанларыны алчакъгонъюлли япмакъ» керек эдилер (Лев 16:29-31; 23:27; тень. Фаал 27:9), бунъа эльбетте аштан-сувдан вазгечюв де кире эди. Месея, бир адам ваде берип, сонъ аштан-сувдан вазгече эди (Сай 30:14). Алланынь огюнде дагъ устюнде Мусанынь аштан-сувдан вазгечювининь эмиети айрыджа буюк эди (Чыкъ 34:28), эм де Раббининь мелеги Ильясны ашатып-ичирген сонъ, онынъ къыркъ куньлик аштан-сувдан вазгечюви де эмиетке малик эди (3Пад 19:8). Язынынъ базы ерлеринде адамлар тек аштан дегиль, сувдан да вазгечкени акъкъында айтыла (Юнус 3:5-8; Фаал 23:12); ихтимал, бойле вазгечюв О. вакътында да олгъандыр (Къад 20:26; 1Пад 7:6; Йрм 36:6). Эстер китабында еудийлер (Эст 4:16) ве эльчи Павел (Фаал 9:9) бойле О.ны учь кунь девамында туткъанлар. Бойле къатты О.нынъ даа узун муддетлери М.К.та къайд этильмеген. Адетиндже ораза туткъанлар тек аштан вазгече, девамлы вазгечюв вакътында сув ичмеге мумкюн эди. Давут еди кунь девамында ич бир шей ашамагъан (2Пад 12:16-21); Иса акъкъында О, къыркъ кунь девамында ич бир шей ашамагъаны ве «ондан сонъ ач олгъаны» айтыла (Мт 4:2; Лк 4:2). Даниял учь афта девамында адий,

аз аш ашагъан (Дан 10:3), Алланынъ алдында бу онынъ алчакъгонъюлли олгъаныны косътерди (12 ает). Бельки Анна да шу тарзда аштан-суддан вазгечкендир (Лк 2:37), о, «гедже-куньдюз дувалар окъуп ве аштан-суддан вазгечип, Аллагъа ибадет эте эди». 1Пад 31:31-де еди куньлюк О. акъкъында анбыла, амма онынъ насыл беджерильгени акъкъында ич бир шей айтылмагъан. Аштан-суддан вазгечкен адамнынъ рухий алы онынъ тышкъы къыяфети ве арекетлерине тесир эте эди: о, адет узьре къаба урба кийген, куньделик ювунмаларны япмагъан ве башына куль сепкен (3Пад 21:27; Нех 9:1; тенъ. Эюп 2:12 в.и.). О. тюрлю себеплерге коре тутулгъан: а) якъынларынынъ вефатындан сонъ (1Пад 31:13; 2Пад 1:12); б) нетиджеси бутюнлей Алланынъ мераметинен багълы олгъан муим вакъиаларнынъ алдында (2Пад 12:16,21-23; Эст 4:3,16 в. б.); в) Алланынъ алдында самимий тевбе ве алчакъгонъюллик девринде (1Пад 7:6; 3Пад 21:27; Узеир 10:6; Нех 9:1; Юнус 3:7 в.и.) я да Алланен толу субетке иришмек ичюн (Чыкъ 34:28; Текр 9:9,18). О.ны ич бир шей кедер этмегенде, дува окъумакъ я да Аллагъа ялварувнынъ муимлигини косътермек ичюн де тута эдилер (Дан 10:3,12).

- II. Вавилон эсиринден сонъ аштан-суддан вазгечюв.
- 1) Вавилонда олгъанда, израиллилер йылда дёрт кунь девамында аштан вазгече эдилер: а) 4-юнджи айнынъ (*таммуз*) 9-ынджы куню — о вакъытта Ерусалимни къасдийлилер басып алдылар (Йрм 52:6 в.и.), б) 5-инджи айнынъ (*ава*) 10-унджы кунюнде — о вакъытта шеэр виран этильди ве Алланынъ Сарайы якъылды (Йрм 52:12 в.и.), в) 7-нджи айнынъ (*тишри*) куньлеринден бири — о вакъытта Гедаля ольдюрильген (Йрм 41:1 в.и.), г) 10-унджы айнынъ (*тевет*) 10-унджы куню — о вакъытта Ерусалимнинъ сарып алувы башлангъан (Йрм 52:4). Эсирликтен къайтып кельген сонъ, бу О.лар девам эттирильди (Зек 7:3,5), амма пейгъамберликте Алланынъ халкъы бу аштан-суддан вазгечкен куньлерни байрам куньлери япаджакъ вакъты келеджеги акъкъында айтыла (Зек 8:19). Пейгъамберлер О.ны тышкъы теэсурат ичюн япылгъан косътергич аретке къаршы чыкъмагъа файдасыз тырыштылар (Еш

58:5 в.и.; Зек 7:5 в.и.); 2) Я.В. девринде энъ эвеля фериселер О.ны бунъа ошагъан тарзда туткъанлар. Олар афтада эки кере ораза туткъанлар, яни Къанунда бельгиленгенден баягъы чокъча (Лк 18:12; тень. Мт 9:14) — джумаакъшамы, Муса Синайгъа котерильген куню, ве базарэртеси, о, дагъдан тюшкен куню. Иса О. туткъан адамларны «аштан вазгечкенлерини бильдиргенлери» ичюн тенкъит эте эди (Мт 6:16).

III. Иса Месих ве аштан-судан вазгечюв. 1) Иса Озь хызметини башламаздан эвель, 40 кунъ ве гедже аштан вазгечкен (Мт 4:2). О, О. туткъан экиюзлюлерни къаралай эди (Мт 6:16-18) ве акъикъий О. насыл олмакъ кереклигини косьтерди — башыны ягълап, бетини ювып, гизли тутмакъ керек. Ягъянынь шегиртлери, не ичюн Иса ве Онынъ шегиртлери олар ве фериселер киби сыкъ-сыкъ аштан вазгечмейлер, деген суальге, Раб-би Озюни ве шегиртлерини киев ве тойдаки мусафирлернен къыяслап, олар берабер олгъанда О. ичюн себеп ёкъ, деп джевап берди. Амма бираздан сонъ Иса Озь шегиртлерине, олар джин ургъан йигитке ярдым этмеге истемегенлерде: «Бойле джинлерни тек дува ве ораза ярдымынен къувмакъ мумкюн», — деди (Мк 9:29); 2) Я.В.те Берекет Байрамындан сонъ эльчилер ораза туткъанлары акъкъында айтыла. Бойледже, эльчи Павел имангъа кельген сонъ ве даа сонъ (2Кор 6:5) аштан-судан вазгечкен (Фаал 9:9). Антиохия джемиеги Павел ве Барнабаны адамларны огретмек хызметине ёллагъанындан эвель ве сонъ аштан-судан вазгечкен (Фаал 13:2 в.и.), эльчилер озьлери исе иманлылар джемиеги ичюн акъсакълалар сайлангъанда, аштан-судан вазгечкенлер (Фаал 14:23); 3) Я.В. иманлыларгъа О.гъа нисбетен толу сербестлик бере. Асырлар кечкенинен, адамлар О.гъа зияде итибар берип башладылар ве орта асырларда оны меджурий япып, йылнынъ тайинленген куньлеринде туттылар. Бу ерде де реформация инкъиляп япты, амма тез арада О.нынъ М.К.таки аныламы унутыла башлады.

Мт 6:17-18: «Лякин сен аштан-судан вазгечкенде, башынынь зейтюн ягъынен ягълап, бетиньни ювып юр.

Сенинъ аштан възгечкенинъни адамлар дуймасын, оны тек гизли олгъан Бабанъ бильсин. О вакъытта, эр гизли ишни корьген Бабанъ сени мукаяфатлар».

ОРДУ (1) — рус. Войско, армия.

Исраиль О.сы халкъ арасындан топлангъан 20 яштан буюк акъайлардан ибарет эди (Сай 1:2 в.и.; 26:2). Руханий ве левилийлер арбий хызметтен бошатыла эди (Сай 1:47-50), лякин аджети олгъанда, олар, башкъа акъайлар киби, силя ташымагъа мумкюн эдилер (1Тар 12:23,26-28; 2Тар 23:7). Я.В. пейда олгъандже, левилийлерден силялангъан сарай къаравуллеры тертиплене эди. Якъында эв къургъан, юзюм багъчасыны сачкъан ве нишанлы олгъан исраиллийлер арбий хызметтен бошатыла эди.

Къоркъакъ ве джесаретсизлер (Текр 20:5-8) де мында кире эди. Падишалар заманларына къадар Ода тек сюнго ве къалкъан котерип юрген аскерлер бар эди (Чыкъ 12:37; Сай 11:21; 1Пад 4:10; 15:4; 1Тар 12:8,24,34; 2Тар 14:8; 25:5), олардан башкъа, таш аткъан окъчулар да бар эди (1Тар 8:40; 12:2; 2Тар 17:17). Къабилелер сой ве къоранталаргъа болонгени ичюн, О да бинълерге, юзлерге (Чыкъ 18:25; Сай 31:14,48; 2Пад 18:1; 2Тар 25:5) ве даа да юфакъ, элли (1Тар 8:12; 4Пад 1:9) ве он аскерлик болюклерге болуне эди. Арбий болюклернинъ къурулушы къабиленинъ ички къурулушына эаслана эди, шунунъ ичюн бинъ кишилик болюкнинъ сайысы даима денъише эди эм де бинъ кишиден аз олмакъ мумкюн эди. Эр бир болюкнинъ башлыгъы бар эди, яни 1000, 100 ве 50 аскернинъ озь башлыгъы ола эди (1Пад 18:13; 2Пад 18:1; 4Пад 1:9; 11:4). О.ны орду башлыгъы идаре эте эди (1Пад 14:50; 2Пад 20:23; 3Пад 2:35; 4:4). Давут заманларында халкъ О.сы башкъаджа тертиплене эди ве 12 болюктен ибарет эди, эр болюкте 24 бинъер аскер хызмет эте эди. Эр болюк йылда бир ай девамында хызмет эте эди (1Тар 27:1-15). Даимий О.нынъ башлангъычы та Шаул заманларында асыл олды, о, янында 3 бинъ аскер тутта эди, бу аскерлер Исраиль къабилелерининъ эписинден топлана эди ве керекли вакъытта фелестинлийлернинъ уджюмине къаршы турмагъа азыр эдилер (1Пад 13:2; тенъ. 24:3).

Шаулдан къачып кеткен вакъытта, Давутнынъ О. озеги бар эди, онынъ джесюрлеринден тертипленген эди, сонъра олар юксек арбий вазифелерни беджерип башладылар (2Пад 10:10; 20:23; 1Тар 27:2,5,7,9-14). Бундан башкъа, Давутнынъ къаравуллеры (керетлилер ве перетлилер) ве 600 парагъа хызмет эткен гъатлы аскери бар эди, оларнынъ башлыгъы Иттай эди (2Пад 15:18). Сулейман озь О.сыны 1400 дане арабанен таминледи, арабаларны 12 бинъ атлынен берабер «дженк арабалары шеэрлеринде» — Хацор, Мегиддо ве Гезерде, эм Ерусалимде ерлештирди. Атлар ичюн дёрт бинъ ат ахыры ве араба аранлары къурулды (2Тар 1:14; 9:25).

Чыкъ 12:41: «430 йыл кечкен сонъ, тамам бу куннинъ геджесинен РАББИнинъ бутюн ордулары Мысыр топрагъындан чыкъып кетти».

ОРДУ (2) — рус. Стан, лагерь.

Исраиллилер Мысырдан кеткен сонъ, ордулар ерлешкен ерлер.

1. М.К.та сахрада юрген заманларда исраиллилернинъ О.сы насыл япылгъаны тафсилятлы акс эттирилген эди (Сай 2; 3:23,29,35,38). О.нынъ меркезинде Корюшюв Чадыры — Алланынъ булунгъан ери бар эди (Сай 2:2). Корюшюв Чадырынынъ этрафында исраиллилер ерлешкен эдилер — дюньянынъ дёрт тарафында учеручер къабиле ерлеше эди. Шаркъ тарафында, Ехуда байрагъы тюбюнде, — Йиссакъбар ве Зевулун; дженюбий тарафта, Рубеннинъ байрагъы тюбюнде, — Шимеон ве Гъад къабилелери; гъарп тарафтан, Эфраим байрагъы тюбюнде, — Менашше ве Биньямин къабилелери ве шималь тарафында, Дан байрагъы тюбюнде, — Ашер ве Нафталий къабилелери. Ёлгъа чыкъкъан вакъытта исраиллилернинъ тертиби акъкъында Сай 10:11-28-де айтыла. Эр бир къабиле къоранталарынен ерлеше эди (Сай 2:2). Он эки къабиленинъ чадырлары ве Корюшюв Чадыры арасында озь О.сыны левийлилер ерлештире эдилер (ает 17). Кехатнынъ огуллары мукъаддес шейлер ичюн джевапкъар эдилер, олар Чадырнынъ дженюбий тарафында ерлеше эдилер (Сай 3:29,31),

гершонлылар (ает 23-26) ве Мерарийнинъ огъулары Чадырнынъ ве азбар черчивелерининъ авуштырылувы ичюн джевапкяр эдилер (ает 33-37) ве гъарп ве шималь тарафта ерлешкен эдилер. Корюшюв Чадырынынъ кириши огюнде, шаркъ тарафында, озъ чадырларыны Муса, Харун ве руханийлер ерлештире эдилер (ает 38).

II. О. ерлештириледжек ерни исраиллилерге Раббининъ булуты косътере эди; булут ашагъы энип, Чадырны оръте эди, котерильгенде исе, ёлгъа чыкъмакъ вакътыны бельгилей эди (Сай 9:15-23). Руханийлернинъ журналары О.нынъ ёлгъа чыкъыш вакътынынъ сигналы эди (Сай 10:2,5-8). Огде, ёлны косътерип, Васиет Сандыгъы аретет эте эди (ает 33), о Раббининъ имаеси алтында эди. Васиет этильгенинден берли, исраиллилер даима, Ода да, ёлджулукъта да (Сай 9:15; 10:34), булут ве атеш дирегинде Раббининъ бар олувыны коре эдилер (Сай 14:14).

III. Мукъаддес Алланынъ янларында олмасы халкъны азизлик ве темизликни кутъмеге меджбур эте эди (Текр 23:14). Лепра хасталары ве араманлангъанлар О.дан чыкъып кетмек керек эдилер, чюнки бу ер Раббинен корюшеджек ер эди (Лев 13:46; Сай 5:1-4; Текр 23:10 в.и.). Гуна ичюн кетирильген къурбан О.нынъ тышында якъыла эди (Чыкъ 29:14; тень. Еуд 13:11-13); олюм джезасы да онынъ тышында ерине кетириле эди (Лев 24:14). Араманлангъанлар тек эляллангъан сонъ, О.гъа кире биле эдилер (Сай 31:19-24).

Чыкъ 19:16: «Учюнджи куню танъ аткъанда, кок гурюльдеди, яшын яшынлады, дагъ тёпесинде къюю булут пейда олды, пек кучлю бору сеси эшитильди. Ордуда олгъан бутюн халкъ титреди».

ОРОСПУ (син. Фаише) — рус. **Блудница, блудник.**

М.К.та фаишелер акъкъында баягъы сыкъ хабер этиле (Ехо 2:1; Къад 16:1; ЗПад 3:16; Икм 23:27). Исраиллилерде, башта бир ханаанлыларнынъ бол-берекетке табынувларында къуллангъан, диний ороспулыкъ акъкъында да чокъ хабер этиле (Сай 25:1 в.и.; Йрм 3:2; Хош 4:13 в.и.; къыяс. Баш 38:15). Диний ороспулыкъ финикийлилерде, сириялыларда, вавилонлыларда да расткеле эди.

Бол-берекет къадын путу (Астарта, Ашера, Анат, Баалат) я да эркек путунынъ (Ваал, Адонис) мукъаддес ерлеринде хызмет эткенде, тек къызлар дегиль де, эркеклер де (Текр 23:18; 3Пад 14:24; 15:12; 22:46) ибадет тѣпеликлерине кельген адамларнен ята эдилер. Антик муэллифлер хабер эткенлери киби, эр бир къыз я да къадын тойдан эвель (тень. Лев 19:29; Хош 4:13) омюрде бир кере, сарайда руханийнен я да башкъа бир акъайнен ятмакъ керек эди. Вавилоннынъ тарихындан бизге белли олгъаны киби, базы ана-бабалар путкъа бойле хызмет этмек ичюн озь къызларыны багъышлай эдилер (тень. Лев 19:29). Къанун олюм иле джезалагъан (Лев 19:29; 21:7,9; Текр 23:18 в.и.; тень. Сай 25:5-8; Текр 13:6 в.и.) диний ороспулыкънынъ даркъалмасы, пейгъамберлер эр бир путперестликке (Йрм 2:24 в.и.; 3:1-3,6,9; Ехез 16:15-34; 23:1-21) О. деп айткъанларынынъ себеби олды. Я.В. эр бир О. ясакъ эте (1Кор 6:9,13-20; Эф 5:3,5; 1Тес 4:3; Еуд 13:4). Мт 19:9 Иса О. айырылуw ичюн екяне себеби олгъаны акъкъында айта. Амма эм къадын, эм эркек ороспулар ичюн багъышлав ёлу ачыкътыр (Мт 21:31; 1Кор 6:9). «Путперестлик» манасында «фаише», «ороспу», «ороспулыкъ» сѣзлери башта бир Сыр 2:20 в.и.; 14:8; 17:1-19:2 къуллаана.

Сыр 2:20: «Лякин санъа къаршы бойле айтам: сен Изевель къадынынынъ ишлерине къаршылыкъ косътермейсинъ. О, озюне пейгъамбер деп, Меним къулларыма ороспулыкъ япмагъа ве путкъа къурбан этильген шейлерни ашамагъа огрете ве оларны догъру ёлдан ура».

ОТЬМЕК — рус. Хлеб.

I. ОТЬМЕК ЭСАС АШАЙТ МАХСУЛАТЫ ОЛАРАКЪ. О. эвель-эзельден израиллилернинъ эсас ашайт махсулаты эди (Баш 3:19; 14:18; 21:14 в.б.). «Бизим Бабамыз» дуwасында олгъаны киби: «Бугунъ бизге кунъделик отъмегимизни бер», 2Пад 9:7-де О. дегенде, бутюнлей аш козьде тутула, (Мт 6:11; тень. Лев 26:5; 3бр 36:25; 103:15; Еш 30:20; 58:7). Башындан екяне белли олгъан арпа О.ги (Къад 7:13; 4Пад 4:42) кечче тек фукъаре адамларнынъ ашы ола, богъдай О.ги исе, эвель тек барлыкълы

адамларгъа ляйкъ олып, кениш даркъала. О.нинъ пиширильмесинен эв бикелери огъраша эди. Олар къыйын ишнинъ беджерильмеси ичюн къадын хызметчилер ве къулкъаларны джелъп эте эди. Уста фурунджылар тек Мысыр (Баш 40:1) я да Рим империясында дегиль де, падишалар акимдарлыкъ эткен заманларында Израильде де расткельгенлерине бакъмадан (1Пад 8:13; Хош 7:4 в.и.), истисна эдилер; бойледже, Йрм 37:21-де «фурунджылар сокъагъы» аныъла.

- II. ОТЬМЕК ПИШИРИЛЬМЕСИ. Адет узьре, О.ни къадынлар пишире эдилер (Баш 18:6; 1Пад 8:13; Йрм 7:18). Бунынъ ичюн олар эр саба озъ эвлеринде богъдай чеке эдилер, сонъ балчыкътан япылгъан я да ташта оюлгъан савут ичинде сувгъа ун къойып, тузлап, мая къошып баса эдилер. Маясыз пишкен О. де белли эди (Чыкъ 12:8,17; 23:15; 34:18; Текр 16 в.и.). Хамыр котерильген сонъ, ондан, адетиндже, ялпакъ, диаметри 30-50 см олгъан, тегерек пителер япып, ортасыны пармакънен теше эдилер. Пишкен сонъ, къалынлыгъы энди 2 мм-ден 1 см-ге къадар олгъан пителер къолайлыкънен ортадан болюне эдилер; оларны кесмей эдилер (Мт 14:19). Бундан гъайры даа узун ве къалын отъмеклер пишириле эди, амма оларны, бесе-белли, пек сийрек пишире эдилер. О.нинъ энъ къолай пиширильмесининъ усулы бойле эди: хамырдан япылгъан пителерни атешке адден ашыр къыздырылгъан ташлар устюне, я да сыджакъ куль ичине къоя эдилер (3Пад 19:6; Еш 44:19). Адетиндже, эвель балчыкътан япылгъан тавалар, сонъундан исе маден сойларынен къуллана эдилер. Оларны адден ашыр къыздырылгъан ташлар устюне къойып, устьлерине, бираз вакъыттан чевирильген пителерни къоя эдилер (Лев 2:5; 6:21; Хош 7:8). О. пиширильмесининъ бу усулы шимдики заманда да кенъ къулланыла. Фурунлар эки чешит эдилер. Бири, топракъ ичинде авдарылгъан къазан шекилинде къазылып, устьтеки агъзы къапалгъан, фурун чукъуры эди. Экинджи чешит фурунлар ер устюнде къурула эдилер. Адден ашыр къыздырылгъан фуруннынъ агъзындан ичинде ерлешкен больме диварына къойып пишире эдилер. Фурунда ава

насыл киргени акъкъында аныкъ малюмат ёкъ. Фурунлар тютегенлери ичюн, оларны эв ичинде дегиль де, эвге пек якъын ерлешкен махсус ерде япа эдилер. Фурунлар буюк олгъанлары ичюн, айны заманда О.ни он къадын къадар пиширип ола эдилер. Пителерининъ дамыны даа яхшы япмакъ ичюн, пиширильгенлери заман оларгъа ягъ къоша эдилер.

III. ОТЬМЕКНИНЪ КИНАЕЛИ МАНАСЫ. 36р 103:15-те О. акъкъында, о, адам юрегине къувет бере, деп айтыла. Иса Озю Озюни Алланынъ О.ги ве «коклерден тюшкен Аят отъмеги» деп адлай (Юх 6:33,35,41,50-58). Бунынънен Иса айта ки, эбедий омюрге наиль олмакънынъ муим шарты — Онынъ иле багъ, Онъа иман олгъаны. Бойлеликнен, «ашап-ичмек» (Лк 14:15) ибареси Алланынъ Падишалыгъында бир софра башында бирлешмени анылата. Акъшамлыкъ вакътында Иса Озь беденине О. деп айтты (Мт 26:26). Бу О. — Исанынъ къурбанынен иришилген ве даима тасдыкъланып шаат этильген, Джемиет бирдемлигининъ тимсалидир (1Кор 10:16 в.и.; 11:26). О.нинъ шарапнен берабер анылгъаны бол-берекетли зияфетни (Баш 14:18), сувнен берабер исе — адий, амма токъ туткъан ашны анылата (Икм 25:21; Ехез 12:18). «Отъмегинъни сувгъа акъыз», «ашынъны ачнен пай этинъиз» сёзлери — бол хайриетке чагъырувдыр (Джем 11:1; Еш 58:7). Лякин даа Э.В.те, Алла адамнынъ аманлыгъы акъкъында къайгъыргъаны къайд этильгенинде (Чыкъ 16:8; 23:25; Лев 26:5), «...яшамакъ ичюн адамгъа ялынъыз аш ашамакъ егерли дегиль, онъа РАББИнинъ агъзындан чыкъкъан эр сёз керек» деген фикир ифаделене (Текр 8:3).

Икм 28:21: «Экиюзлю олмакъ — яхшы дегиль, адам бир тилим отъмек ичюн адалетсизлик япар».

Д.б.: Аш.

ОЮН — *рус.* Танец, пляски, хоровод, ликование.

Къадим заманларда О. дегенде, эр кишилер я да къадын ве къызлар группасынынъ халкъ огюндеки авагъа ляйыкъ пластик ве ритмик арекетлерининъ беджерильмеси козьде тутула эди (Йрм 31:13). Айры оюнджы къызлар

падишанынъ огюнде чыкышта булуна эдилер (Йыр 7:1; Мк 6:22). Земане девирдеки чифт оюнлар белли дегиль эдилер. О. — умумий кьуванч ифаделенмеси эди (Збр 29:12; Агъл 5:15; Лк 15:25), Оларнен исраиллилер гъалевени къайд эте эдилер (Чыкъ 15:20). Къадынлар гъалип чыкъкъанларны Оларнен, тюркюлернен ве даре чалувнен къаршылай эдилер (Къад 11:34; 1Пад 18:6; 21:11; 29:5). Олар иле кьуванчлы вакъиалар ве байрамлар къайд этиле эдилер (Къад 21:20-23; Еш 16:9 в.и.), шу джумледен Берекет Байрамы. Кеч еудийлик девринде юзюм багъчаларында О. ичюн ер айырмагъа адет эди, амма мында тек къадынлар ойнай эдилер. Исраиль диний хызметлеринде де Олар муим ер тутмакъта эдилер (теңь. Чыкъ 32:19). Васиет сандыгъыны Ерусалимге алып кеткенлеринде, онынъ огюнде Давут ойнай эди (2Пад 6:14,16); зебурлар Раббини шу джумледен Оларнен де шуретлемеге чагъыралар (Збр 86:7; 149:3; 150:4). Шу себептен Олар келеджек къртулуш ваделерде анъылалар (Йрм 31:4).

Агъл 5:15-16: «Юрегимизнинъ кьуванчы битти, оюнларымыз агълавгъа чевирильди. Таджымыз башымыздан тюшти; бизге беля; гуна яптыкъ!»

П

ПАДИША — *рус.* **Царь.**

I. ПАДИША АКМИЕТИНИНЪ ПЕЙДА ОЛУВЫ. 1) Исраиллилернинъ девлети бутюн къомшу девлетлерден фаркълы, теократик эди. Исраильнинъ П.сы Яхве, Рабби-Тааля, эди. О, халкъкъа Озь къанунларыны ве къаиделерини берди (Чыкъ 20:11 в.и.), Ур ве Тум алетлери ве Озь пейгъамберлери аркъалы ирадесини косътере эди (Текр 18:15 в.и.). Муса ве Нун огълу Ехошуа тек Алланы ифаде эте эдилер, халкъны озь истегинен дегиль, Онынъ ирадесине коре идаре эте эдилер (Чыкъ 3:10; Сай 27:18-20). Оларнынъ вефатындан сонъ диний ве джемиет тертиби бозулды: исраиллилер озюне коре догъру корюнген шейлерни япып башладылар (Къад 17:6). Исраиллилер эджнебий зулум астында къалып, Аллагъа мураджаат эткенде, О, оларны азат этмек ичюн, къайта-къайта къадыларны ёллай эди, амма олар да халкънынъ аятыны бутюнлей яхшы тарафкъа чевирип оламадылар (Къад 2:16 в.и.). Фелестинлилерден Исраильге кельген телюке (тенъ. 1Пад 13:19-22), эм де Смаил огъууларынынъ саткъынлыгъы, халкъ озюне П.ны талап эткенине ве шунынънен Алланынъ укюмдарлыгъыны ред эткенине себеп олды (1Пад 8). Рабби халкънынъ талабыны беджерип, онъа П.ны берди (ает 7,22). 2) Мукъаддес Рухкъа бойсунгъан П. Алланынъ акими ве ярдымджысы олмакъ керек эди (1Пад 10:6; 3Пад 3:8 в.и.). Даа Ханаангъа кирмезден эвель, еудий халкъына багъышлангъан Къанунда, исраиллилерде П.нынъ пейда олув ихтималы эсапкъа алынган

эди (Текр 17:14-20), шунынънен берабер бу П.нынъ Алла эмирлерине бойсунмакъ вазифеси айрыджа бельгиленген эди. Смаилнинъ тенбилерине къулакъ асмагъан, истраиллилернинъ биринджи падишасы Шаул бу талапны беджерип оламады; П.нынъ итаатсызлыгъы онынъ йыкъылувына алып барды (1Пад 13:9-14; 15:13-23). Аксине, Шаулдан сонъ падиша олгъан Давут, гуналарына бакъмадан, Алланынъ юрегине яткъан адам олып къалды (1Пад 13:14; Фаал 13:22). Рабби Давуткъа, онынъ эвлятлары эбедиен падишалыкъ япаджакълар (2Пад 7) ве онынъ союндан Алланынъ Падишалыгъынынъ инсафлы укюмдары оладжакъ, деп ваде берди (2Пад 23:1-5). Бу умят, еудий падишалары даа зияде Алладан узакълашкъанда, девлет исе ахыр-сонъу виран олгъан вакытта да сёнмей эди (м.э. 587 с.). Амма асырлар кечкенинен, Месихнинъ тасвиринен пек чокъ ялан тасавурлар багълангъаны ичюн, Исанынъ келюви, ваденинъ чокъ бекленильген беджерилюви олып, Онынъ замандашларынынъ умятлерине уймай эди, шунынъ ичюн О, оларнынъ ред этювинен расткельди. 3) Дженубий Еудий падишалыкънынъ дамийлиги, Шималий Израиль падишалыкътаки сюлялелер ве айры укюмдарларнынъ тез-тез денъишкенинден фаркълы эди. Рабби I Еровоамны чагъырып (3Пад 11:29-39), Сулейманны путперестлиги ичюн джезалады (ает 33), амма бу Давуткъа берильген вадеге тесир этмедди (ает 36). Еровоамгъа ваде этильген эйиликнинъ шарты онынъ Аллагъа бойсунмакъ эди (ает 38), лякин онынъ да, бутюн варислерининъ киби, руху зайыф эди (3Пад 12:26 в.и.). О вакыттан сонъ фитне ве падишаларнынъ ольдюрювлери нетиджесинде тахтнынъ бабасындан огълуна кечюв тертиби сыкъ-сыкъ бозула эди (3Пад 15:27; 16:9 в.и.; 4Пад 15:10,14,25,30).

II. ПАДИШАНЫНЪ УКЮМИ ВЕ ДИН. Алланынъ халкъы ичюн П. — Алла ягънен сюрткен аким эди (1Пад 10:1; 16; 3Пад 1:32-35). Ягънен сюртюльмек, янгы П.ны Алла къойгъанына ве о, Алладан керекли бахшышлары алгъанына шаатлыкъ олмакъ керек эди. Падишанынъ бельгилери тадж ве акимет таягъы эди (Баш

49:10; 2Пад 1:10). Акъикый пейгъамберлер — Натан (2Пад 12), Ильяс (3Пад 21), Микъая, Йимланынь огълу (3Пад 22:8 в.и.), в.б. — къайта-къайта Раббининъ талапларыны ер юзюндеки укюмдарларгъа такъдим эте эдилер. Ялан пейгъамберлер исе, Рамот-Гиладгъа къаршы Ахав падишаны дженкке чагъыргъанлары мисалинде киби, оларгъа ялтакълана эдилер (3Пад 22). Инсафсыз П.ларнынъ Ерусалим Сарайында ибадет этюв ве азизликке олгъан мунасебетлери, Алла оларгъа илян эткен укюмининъ эсас дереджесини ангыкълады (3Пад 22:43; 4Пад 16:2 в.и.). Шималий Падишалыкънынъ Падишалары, I Еровоам Бет-Эльде ве Данда къойгъан танагъа сыгъынмакъны девам этип (4Пад 17:21-23; тенъ. 3Пад 12:28-32), озъ башларыны лянетке огъраттылар (3Пад 16:2). Амма путперестлик даа бетер олып чыкъты, онда Ехуданынь П.лары — Ахаз, Менашше, Амон къабаатлы эдилер (4Пад 16; 21).

III. ПАДИШАНЫНЪ МАКЪСАДЫ. Израиль П.лары дженк вакътында ордунынъ башлыгъы ола эдилер (1Пад 12:2). Амма Давут чокъусы алларда сеферге озюнинъ арбий башлыгъыны ёллай эди, озю исе Ерусалимде къала эди (2Пад 10:7; 11:1). П.нынъ къолунда мемлекетнинъ идаре этюви эди. О, баш укюмдар (3Пад 3:9); онынъ файдасына салым топлана эди (1Пад 8:14-17). Бундан гъайры, П. израиллиерни берги ишлерине джелъп этмек мумкюн эди. Базида М.К.та акъсакъалларнынъ меслеат я да акъыл танышма вазифелери (3Пад 12:6) я да израиллиернинъ топлашуву акъкъында айтыла (1Тар 13:1-4), амма П. укюмининъ сынъырлары я да онынъ незарети акъкъында ич бир малюмат ёкъ.

1Пад 8:11: «Сизлерге падишалыкъ этеджек падиша бойле шейлер япаджакъ: огъулларыныгъзыны алып, озъ дженк арабаларына ве атлылары арасында къояджакъ, ве олар къаравул оларакъ онынъ дженк арабалары огюнде чападжакълар».

ПАЙ

Бакъ.: Мирас.

ПАРА

Бакъ.: Акъча.

ПАРАЛИЧ

Бакъ.: Хасталыкъ.

ПАХЫЛЛЫКЪ — рус. Зависть.

Алла бирде-бир шейни Озюне къалдыргъаны ичюн адам мемнюн олмаса я да башкъа адамгъа бирде-бир шей берильген олса, адам исе бу шейни къарардан зияде озю ичюн истесе, бунъа П. дерлер. П. себеби башкъа адамгъа берильген зенгинлик ола билир, балалар я да бабанынъ артыкъ севгиси ола билир (Баш 26:14; 30:1; 37:11; Икм 28:22). Исаны пахыллап саттылар (Тф 27:18); еудийлер пахыллап, эльчилерни къувалай эдилер (Фаал 13:45). Джемиетте якъынынъа севгинен янашмакъ керек, онынъ эбедий къуртулышыны къайгъырмакъ ве ерде аманлыкъ истемек кереклер. П. исе бу къайдени боза (2Кор 12:20; Якъ 3:16). Пахыллагъан адам башкъа адамгъа зарар кетирмеге бакъа, лякин базылары огют этиджини пахыллап, озълери огют этмеге башлайлар. Я.В.ни даркъатув иши Павел ичюн шу къадар муим эди ки, оны пахыллап огют этип башлагъанларгъа биле къувана эди (Флп 1:15-18). П. дуйгъусындан, беден ишинден киби (Гал 5:20), бошанмакъ керек (Рим 13:13; 1Пётр 2:1).

Мк 7:21-23: «Ичтен, я да инсаннынъ юрегинден яман фикрлер, ороспулыкъ, хырсызлыкъ, адам ольдюрюв, айле садыкълыгъыны бозув, ачкозылик, яманлыкъ, алдав, ахлякъсызлыкъ, пахыллыкъ, куфюр сёзлер, менменлик, акъылсызлыкъ чыкъа. Мына бу яманлыкъларнынъ эписи адамнынъ ичинден чыкъып, оны арап этелер».

ПЕЙ

Бакъ.: Залог.

ПЕЙГЪАМБЕР — рус. Пророк.

Алланынъ ирадесини илян этмек ичюн, Рабби сайлагъан адам. Мукъаддес Рухнынъ тесиринде лаф эткен пейгъамберлер келеджекте оладжакъ вакъиаларны ачмакътан

гъайры, огретиджи ве къабаатлайджы олып, адамларны төвбе этмеге ве Аллагъа чевирильмеге чагыра эдилер. Пейгъамберлер, Месих даа догъмаздан эвель, Онынъ келеджеги акъкъында айта эдилер. Эски Васиетте чокъ пейгъамберлер акъкъында тариф этиле ве оларнынъ пейгъамберликлери косътериле; Эски Васиетнинъ чокъусы китаплары оларнынъ адынен адлангъан. Пейгъамберлер Янъы Васиетте де анъыла — бу, Мукъаддес Рухнынъ кучюнен лаф эткен ве Алла оларгъа ачкъаныны башкъаларына огреткен иманлылар.

Текр 18:18: «Мен олар ичюн саметдешлерининъ арасындан санъа ошагъан Пейгъамберни асыл этерим. Мен онъа айтаджакъ сёзлерини береджегим. О, оларгъа айтаджакъларынынъ эписи Меним эмирлериме коре оладжакъ».

ПЕСАХ — рус. Пасха.

I. АДЫ. Еуд. *pesah* сёзю М.К.та бир тарафтан П. Байрамыны, башкъа тарафтан исе — байрам къурбаны, песах къозусыны анълата. Бу сёз фиильден келип чыкъкъан, онынъ биринджи манасы «топалламакъ» эди, сонъ «бир шейнинъ устюнден секирип кечмек», «тиймейип къалдырмакъ» манасыны алды. Мысырда Рабби биринджи догъгъанларны ольдюргенде, еудийлернинъ эвлерине тиймеди, оларнынъ устюнден «атлап кечти» (Чыкъ 12:13). Бу вакъианы еудийлерге П. хатырлатмакъ керек.

II. ЧЫКЪЫШ КИТАБЫНДАКИ ПЕСАХ. 1) Фыравун, Алла онынъ инатлыгъыны сындырмакъ ичюн мысырлыларгъа докъуз джезаны ёллагъан сонъ биле, запт этильген исраиллилерни сахрагъа йибермеге истемеди. Ондан сонъ Муса фыравунгъа сонъки, энъ агъыр джезаны — бутюн мысырлыларнынъ биринджи догъгъан балалары оледжеги акъкъында илян этти (Чыкъ 11:4-6). Бу джеза фыравунны исраиллилерни мемлекетинден азат этмеге меджбур этеджек эди (Чыкъ 11:8). 2) Еудийлерге шу кунге яхшы азырланмакъ керек эди, бу олар ичюн бирден иман сынавы да эди (Еуд 11:28). Авив айынынъ 10-ундгы кунюнден башлап, яни Исраильнинъ янъы йылындан (Чыкъ 12:2), эр бир эвнинъ

башлыгы бир яшлы кьусурсыз кьозу я да улакьны озь кьорантасы ичюн азырласын (Чыкь 12:3,5). Эгер кьоранта бир кереден кьозуны ашамакь ичюн кичкене олса, ашайджакь адамларнынь сайысы етерли олсун деп, кьомшу кьорантагьа кьошулмакь керек эди (Чыкь 12:4). Кьозуны 14 авив куню «акьшам устю» («кьаранлыкь тюшкенде») соймакь керек эди, яни кунеш баткьанынен кьаранлыкь тюшмекнинь арасында (Чыкь 12:6; Лев 23:5; Сай 9:3,5,11). Эзов отунынь деметинен эр бир еудий эвининь кьапу первазы ве босагьасына кьозу кьаныны якьмагьа керек эди (Чыкь 12:7, 22). Кьозуны бутюнлей пиширмек керек эди — башы, аякьлары ве ичеклеринен берабер; ич бир кемиги сындырылмайджакь, этини чий я да сувгьа пиширип ашамакь ясакь эди (Чыкь 12:8,9; тень. Текр 16:7 ве 2Тар 35:13). Песах кьозусыны эвде пиширмек керек эди. Песах ашынынь теркибине даа маясыз пишкен пите ве адджы отлар кире эди. Бутюн кьалгьан ашны атеште якьмакь керек эди, ашагьанларнынь эписи исе дерьал ёлгьа чыкьмагьа азыр олмакь керек эди (Чыкь 12:8-11).

3) Бутюнлей кьызартылгьан кьозу бирлик ве бутюнликнинь бир тимсали эди. П. ашыны бир эвде, «Екяне олгьан» Раббининь огюнде (Текр 6:4) ашамакь керек эди (Чыкь 12:46). Бир кунь ичинде О, Израильни азат этти (Чыкь 12:41) ве шунынь ичюн Онынь халкьына тек Онья хызмет этмек керек (Текр 6:5). Маясыз пителер — тез пишкен «кьайгы пителери» (Текр 16:3); сонь олар текрар-текрар, чыкьыш вакьтында олгьан аджеле арекетлерни хатырлай эди (Чыкь 12:34,39); адджы отлар исе Мысыр ыргьатлыгында кечкен яшайышнынь тимсали эди. 4) Израиллилер Песах ашыны ашагьанда, яры геджеде 14-юнден 15-ине кьадар авив айында Рабби фьравуннынь биринджи догьгьан баласындан башлап, зинданда отургьан эсирнинь биринджи догьгьан баласынадже, эм де «айванларнынь бутюн биринджи балаларыны», Мысыр топрагьында олгьан эписи биринджи догьгьан балаларны (Чыкь 12:29,30). Амма Израиль халкьы, биринджи догьгьан балаларнынь ерине Песах кьозуларны кьурбан кетирип, олар

аркъалы къуртулды. Бойлеликнен, чыкъыш ичюн ёл ачылды.

III. ПЕСАХНЫ ТЕКРАРЛАМАКЪ АКЪКЪЫНДА КЪАНУННЫНЪ КЪАЙДЕЛЕРИ. 1) Исраильнинъ Мысыр ыргъатлыгындан азат этильгени акъкъында даимий хатырлав сыфатында, Къанун исраиллилерге эр йыл П.ны Маясыз Пишкен Пителер Байрамынен бирлештирип къайд этмеге буюра (Чыкъ 12:14 в.и.; Сай 28:16,17; Текр 16:1-8; тень. Ехез 45:21-24). Песах къозусыны соймакъ ве ашамакъ тек махсус азиз ерде мумкюн эди (Текр 16:5-7), бунынъ ичюн эписи Исраиль акъайлары «Алланынъ огюне» кельмек керек эдилер. Эписи бабалар огъулла-рына байрамнынъ манасыны анълатмакъ керек эдилер (Чыкъ 13:8). Исраиллилерге ата-бабаларынынъ къул-лукътан къуртулганыны хатырлап, оларны бу буюк вакъианы юреклеринде текрар-текрар башындан кечирме-ге меджбур эткен бу умумий зияфетте ич бир ябанджы, вакътынджа яшагъан, ыргъат иштирак этип оламай эди. Кумюшке сатын алынган къул сюннет этильген сонъ, ябанджы исе озъ истегинен буны япса, байрамда ишти-рак этмеге разылыкъ ала эдилер (Чыкъ 12:43-48). Арам-ланган я да узакъ ёлджулыкъта олганы ичюн П. Бай-рамыны озъ вакътында япмагъа чареси олмагъанлар бир айдан сонъ кучюк П. деп адландырылган Байрамны япа биле эдилер. Итаатсызлыкъ себебинден байрамны итибарсыз къалдырган эр бир адам олюм джезасына ляйыкъ эди (Сай 9:10-12-13), чюнки о озю еудий джеми-етинден четлеше эди. 2) Догърудан-догъру, П.къа 15-ин-джи авивден 21-инедже девам эткен Маясыз Пителер Байрамы къошула эди, бу байрам да бир тарафтан чы-къышны хатырлай, башкъа тарафтан оракъ вакъты кель-генини къайд эткен байрам эди (Чыкъ 12:17-18; Текр 16:3; Лев 23:10-14). Байрамнынъ биринджи ве сонъки кунълери азиз топлашув кунълери эди, о вакъытта тек аш пиширювинен багълы ишлерге разылыкъ бериле эди (Чыкъ 12:16; Лев 23:7,8; Сай 28:18,25). Эр кунъ байрам къурбанлары кетириле эди, оларгъа исраиллилернинъ гонъюлли къурбанлары да къошула эди (Лев 23:8; Сай 28:19-24; Чыкъ 23:15). Бутюн байрам девамында маялы

отъмекни ашамакъ ве эвде тутмакъ биле ясакъ этиле эди (Чыкъ 12:18-20; Лев 23:6). Раатлыкь кунюнден сонъ эртеси куню (яни биринджи раатлыкь кунюнден сонъ), байрамнынъ экинджи куню руханий биринджи культени салланаджакъ къурбаннен бутюнлей якъыладжакъ къурбан оларакъ къозуны кетире эди. О вакъыткъа къадар янъы берекетнинъ мейваларыны ашамагъа разылыкь берильмей эди (Лев 23:9-14). Бельки бу биринджи къурбан бирден умумий оракъ вакъты башлангъанынынъ тимсалидир (Текр 16:9). П. вакътында киби, Маясыз Пишкен Пителер Байрамында да Алланынъ эмирлерини бозгъанларны олюм джезасы беклей эди (Чыкъ 12:19).

IV. ИСРАИЛЬ ТАРИХЫНДА ПЕСАХ БАЙРАМЛАРЫ.

П. байрамлары акъкъында тафсилятлы шекильде тек бир къач кере тариф этиле: Синайда П. Байрамыны къайд эткен сонъ (Сай 9:1-5), оны Ханаангъа кельген вакъытта: о заман исраиллилер П. Байрамыны Гилгалда кечирдилер ве эртеси куню бу топракьнынъ берекетини, маясыз пишкен пите ве къызартылгъан захирени ашадылар, ондан сонъ манна башкъа тюшмеди (Ехо 5:10-12). Сулейман Сарайны къургъан сонъ П. Байрамыны даима къайд этип башладылар (2Тар 8:13). Хизкия (2Тар 30) ве Ёشيا (4Пад 23:21-23; 2Тар 35:1-9) падишалары девринде къайд этильген эки П. Байрамынынъ муим эмиети бар: падишалыкъ болюнген сонъ, биринджи кере бутюн Израиль къабилелери бирлешип топланды (2Тар 30:1,11 в.и.; 35:18). Амма, эгер Хизкиянынъ П.ы экинджи айда кечирильсе (2Тар 30:2 в.и.), Сай 9:10-да в.и. косътерильген эмирлерге коре, Ёشيا оны биринджи айда, Къанун талапларына коре къайд эткен (2Тар 35:1). Эки алда да П.тан сонъ Маясыз Пишкен Пителер Байрамы кельген (2Тар 30:21; 35:17).

V. КЕЧ ИУДАИЗМ ДЕВРИНДЕ ПЕСАХ БАЙРАМЫ. Кеч судий адети П.нынъ насыл къаиделери, чыкъышнынъ озюне хас себебине коре, озь эмиетини джойгъаныны аныкъ бельгилей: 10 авив куню къозуны сайламакъ, къапуларгъа къан якъмакъ, эвден чыкъмакъны ясакъ этмек, аш ашагъанларнынъ ёлгъа чыкъмакъ азырлыгъы. Къурбан къозулары (оларнынъ сайысы бир къач он бингъе

бара экен) 14 нисан куню кьарарнен саат 15-тен сонъ, Ерусалим Сарайында чалына эдилер. Къозуны саиби я да о буюргъан адам сойгъан; руханийлер къанны чанакъларгъа топлап, озьлеринден бирине бере эдилер, о, топлангъан къанны кьурбанлыкъ ерининъ тюбюне тёке эди. Къозулар союлгъан вакъытта левийлилер 112-117 зебурларны (еуд. *халлель*) йырлагъан. Къозуларны Ерусалим сынъгырында ашамакъ керек эди. Шунунънен берабер, байрамгъа кельген аджыларнынъ такъымлары, Песахны берабер ашамакъ ичюн анылашып, сыкъ-сыкъ кьоранта джемиетининъ ерини ала башладылар.

VI. ИСАНЫНЪ ОЛЮМИ ОЛГЪАН ПЕСАХ. 1) Юхандан берильген Инджильде, Иса 14 нисан куню, П. арфесинде ольди (Юх 19:14), ич бир кемиги сындырылмагъан, акъикый кьурбан Къозусы киби ((Юх 19:36). 13 нисан куню Иса Озь шегиртлеринен сонъки кере акъшамлыкъ ашны ашады (Юх 13:1). Дефн мерасими 14 нисан куню акъшам, «буюк» деп адлангъан раатлыкъ кунюнден эвель этильди (Юх 19:31), бельки шу йылы байрам такъвимий раатлыкъ кунюне догъру кельгени ичюндир. Бу алда, тирилюв сабасы янъы берекетнинъ биринджи мейвалары кетирильген афтанынъ биринджи кунюне догъру келе (Юх 20:1). Эльчи Павел шаатлыкъ япкъанына коре, Месих биз ичюн П. къозусы киби кьурбан олды (1Кор 5:7) ве олюлерден биринджи олып, тирильди (1Кор 15:20,23). 2) Синоптик Инджиллерде тирилюв куню афтанынъ биринджи куню (Мт 28:1; Мк 16:1,2; Лк 24:1), ольген куню исе — раатлыкъ кунюнинъ арфеси, деп адландырылгъан (Мт 27:57,62; Мк 15:42; Лк 23:54), амма олар П. арфесини анымайлар. Шунунънен берабер, олар бир агъыздан, шегиртлеринен берабер Исанынъ акъшамлыкъ ашыны ашагъан кунюне «Маясыз Пишкен Пителер Байрамынынъ биринджи куню» дейлер, о вакъытта Песах къозусыны кьурбан кетиргенлер (Мт 26:17; Мк 14:12; Лк 22:7), яни 14 нисан куню. Бойлеликнен, олар Юхан ве Павелден фаркълы оларакъ, Исанынъ ольген кунюни 15 нисанда косътерелер, бу байрам раатлыкъ куню, шунунънен берабер, такъвимге коре келеджек раатлыкъ кунюнинъ арфеси ола. 3) Юхан

ве синоптик шаатлыкълары арасындаки зыддиетни эки тарзда анылатмакъ мумкюн: а) Раббининъ Акъшамлыкъ ашы куню «Маясыз Пишкен Пителер Байрамынынъ биринджи куню», деп адландырылган (бакъ. Мт 26:17; Мк 14:12; Лк 22:7); Инджиллернинъ муэллифлери еудийлернинъ адетине коре, 13 нисан куню акъшам саат 6-дан сонъ олган акъшамлыкъ ашыны 14 нисангъа кечиргенлеринен багълы олмакъ мумкюн. Шу алда, Иса ичюн азырланган ашта П. къозусы ёкъ эди, чюнки къозуларны тек келеджек куню соя эдилер; б) фериселер ве саддукийлер арасында Берекет Байрамыны къайсы куню кечирмек акъкъында тартышмалар олгъаны малюм. Бу ерде, хусусан П. догърудан-догъру раатлыкъ кунюне я да онынъ арфесине тюшкен вазьетнинъ эмиети буюктир. (Иса ольген йылы П. раатлыкъ куню къайд этильген.) Ихтимал, дава эткен тарафлар озъара келишкен, нетиджеде саддукийлер озъ П.ыны фериселерге бакъкъанда бир куньден сонъ къайд эткенлер. Эгер Иса ольген йылы бойле олган, деп сайсакъ, шу алда Иса П.ны эвельдже къайд эткен (бакъ. Мт 26:18), яни такъвимге коре 13 нисан куню, амма фериселер оны Къанунгъа коре къайд этмек керек деп, 14 нисан сая эдилер; саддукий руханийлери исе эртеси кунюни П. деп саялар (Юх 18:28). О вакъытта, Исанынъ олюми «къарарнен саат докъузда» олса, яни куньдюз саат 3-ке якъын (бакъ. Мт 27:46,50 ве паралл. ерлери), саддукийлернинъ Песах къозуну къурбан чалмакъ ресмий вакътына тенъ келе, фериселер ичюн исе бу кунь Маясыз Пишкен Пителер Байрамынынъ биринджи раатлыкъ куню ве шунуньнен берабер, о афтанынъ такъвимге коре раатлыкъ кунюне азырланув куню эди. Эгер бу фикир догъру олса, Инджильдеки малюматларнынъ бир-биринен келишмегени анылашыла, акълы ве къарама-къаршы корюниши ёкъ ола.

Чыкъ 12:47-48: «Исраиль огъулларынынъ бутюн джемааты Песахны тутмакъ кереклер. Эгер сенде вакъынджа яшамакъ ичюн кельмешек ерлешип, РАББИнинъ Песахыны япмагъа истесе, онынъ эвинде олган эписи эркеклерни сюннет эт. Сонъ о, Песахны япмакъ мумкюн, ве энди исраилли дайын олур».

ПЕЧАТ

Бакъ.: *Муурь.*

ПЕШИТТА — *рус. Пешитта.*

М.К.нынъ Суриедэ энъ чокъ даркъалгъан ве белли терджимесидир. Бу сёз «адий» деген мананы анылата. Ихтимал, бу адлав Э.В.нинъ янъы терджимеси Ориген тарафындан азырлангъан сонъ пейда олды.

Э.В.нинъ терджимеси оларакъ, П. II асырнынъ сонъунда мевджут эди. Ихтимал, П. еудий месихчилер тарафындан яратылгъан. IV асырда бу терджиме бутюн Э.В. китаплары ве апокрифлерни озъ ичине алгъан. Тахминен V асырнынъ сонъунда, суриелилер шаркъий ве гъарбий къысымларгъа болюнгенде, Э.В. ве Я.В. терджиме метинлери сонъки алына кельдилер: суриели месихчилернинъ эки къысмы бир терджименен файдаланып башладылар. Я.В.нинъ П.сы Эдесс епископы Равуланынъ (411-435 сс.) терджимесине эаслана. Онда 2Пётр; 2 ве 3Юх; Иуда ве Сыр етишмей — Суриедэки терджимеге олар сонъ кирсетильди.

ПЕШМАН ЭТМЕК (*син. Тёвбе этмек; языкъсынмакъ*) — *рус. Раскаиваться, сожалеть.*

I. 1) Адамнынъ төвбе этиови акъкъында Э.В.те сийрек айтыла (Чыкъ 13:17; Къад 21:15; Йрм 8:6; 31:19; Эюп 42:6). Бу сёз мында тек Аллагъа нисбетен къулланыла. 2) Я.В.те «тёвбе» аныламы юн. *метамеломай* фиилинен бериле (Мт 21:29; 27:3; 2Кор 7:10), онынъ манасы *метанозо* фиилинен сыкъ багълана. Гунадан азап (пешман) ве ондан олгъан игренч (тёвбе) бир-биринен къавий багълылар. Амма адамнынъ ердеки къайгъысы, онъа зарар кетиргени я да масхара эткени ичюн, япкъан хаталарындан пешман этиови оны эбедий олюмге алып бара.

II. 1) Э.В.те къайта-къайта Алланынъ пешман олгъаны акъкъында айтыла, меселя: «РАББИ ер юзюнде адамы ясагъанына пешман этти, Онынъ юреги янды» (Баш 6:6). Адамлар яманлыкъ япкъанда, Алла оларгъа берген ваделерине пешман эте (Йрм 18:10). Бир ерде Алла дей: «Мен Шаулны падиша этип къойгъаныма пек

языкъсындым» (1Пад 15:11). Башкъа тарафтан, Раб-би Онынъ Озь ирадеси аркъалы юзь берген явузлыкъ (Йрм 18:8) ве белялар (Юнус 3:10; Ёэльъ 2:13) ичюн языкъсына. Амма О, бойле дей: «Мен айттым, къарар эттим, пешман этмейджегим, ниетимден къайтмайджагъым» (Йрм 4:28) ве: «Мен арткъа къайтмам, аджымам, пешман да этмем» (Ехез 24:14). 2) Алланынъ айткъаныны адам ольчюсинен бакъмагъа олмаз: «Алла адам дегиль, О, ялан сёйлемез. Алла инсан огылу дегиль. О, тюшонджесини деньшиштирмез. Айтып да, япмазмы? Сёз берип де, ерине кетирмезми?» (Сай 23:19). Раб-би Шаулны падиша этип къойгъанына языкъсынгъаны акъкъында 1Пад 15-те эки кере айтыла (15:11,35), 15:29-да бойле айтылган: «Исраильнинъ Эбедий Олгъан ялан айтмай ве языкъсынмай, чюнки О, адам дегиль, инсан киби языкъ этмей» (тенъ. Мал 3:6). 3) Алланынъ пешман этюви акъкъында сёзлер, эгер инсан Онъа олгъан мунасебетини деньшиштирсе, Рабби де инсангъа олгъан мунасебетини деньшиштиргенини акс этелер. Шунунънен берабер, Рабби Озю акъкъында тире Алла сыфатында шаатлыкъ бере, О, Озь маиетинде деньшишеген олып, бутюнлей сербест аркет эте. Алла къоркъутувыны, макъсадына иришкенинен, къайтарып ала биле, я да беджерильмейджегини бильсе, вадесини вакътынджа беджермемек мумкюн. Амма бу, Рабби хата япа ве сонъ оны къабул эте, дегени дегиль; Алла эр бир ишинде инсафлыдыр (Йрм 12:1).

Фаал 2:38: «Тёвбе этинъиз, гуналарынъыз багъышланмасы ичюн эр биринъиз Иса Месих Адындан сувгъа батырылып чыккынъыз. О вакъыт Мукъаддес Рух сизге бахшыш олып бериледжек».

Д.б.: Тёвбе.

ПИЧИЛЬГЕН КИШИ — рус. Скопец, евнух.

Шаркънынъ падиша сарайларында П.К.лер, яни чешит усуллар иле бала догъмакътан марум этильген эр кишилер, харем незаретчилери ве башкъа сарай хызметлеринде къуллана эдилер (Эст 2:3,14; 4:5). Бунунъ не-тиджесинде еуд. сёзю *сарис* кенъ манагъа саип олды

(везир, векиль), шу себептен М.К.та бу сёз расткельген сайын, о, пичильген кишини аңлатмай. Исраилли-лерде эм адам, эм айванларны пичмеге ясакъ эди, ич бир пичильген киши Рабби джемиетине кирип оламай эди (Лев 22:24; Текр 23:1). П.К.лерни руханийлернинъ хызметине де кьоймай эдилер (Лев 21:20). Лякин Алла кьуртульшынынъ заманы кельгенде, Рабби пичильген кишини де кьабул этеджек (Еш 56:3-5; тень. Йрм 38:7 в.и.; 39:15-18); шу себептен пичильген кишининъ (везирнинъ) (юн. *энухос*), Кандаке везирининъ сувгъа батырылмасы (Фаал 8:27-39) хусусий манагъа саип ола. Мт 19:12-де «пичильген киши» сёзю кьусур иле догъгъан, я да я адамлар тарафындан пичилген, я Коктеки Падишалыкъ ичюн озю-озюни пичкен адамгъа нисбетен кьулланьла (тень. 1Кор 7:7,25-40).

Еш 56:3: «РАББИге инангъан ябанджы: „РАББИ мени Озь халкъындан айырды“, — айтмасын, пичильген киши де: „Мына, мен кьуру бир тереким“, — демесин».

ПОНТИЙ ПИЛАТ — *рус.* **Понтий Пилат.**

Римли аким, Иса Месихнинъ ердеки аяты девамында, Римнинъ бир кьысмы сыфатында, Суриенинъ виляети олгъан Фелестиннинъ идаре этиджиси. Понтий — Пилатнынъ римли Понтийлер акърабасына аит олгъаныны косътерген ад. Амма бу кьорантагъа догъгъанынен менсюп эдими, я да эвлятлыкъкъа алынгъан сонъ «Понтий» ады берильгенми, белли дегиль. 6 м.с. сенеси Архелай (Мт 2:22) тахтан алып ташланылгъан сонъ, Еудиеде Римнинъ догърудан-догъру идарелиги тайинленди. Виляетни Сурие башлыгъына бойсунгъан аким идаре этип башлады. Бу акимлер сырасында бешинджи олып, Валерий Гратнынъ ерини алгъан Понтий Пилат олды (М. 26 с.), оны бу вазифеге император Тиберий тайинледи. Кибирли ве шефкъатсыз П.П. еудий халкъына нефретнен бакъа эди, онынъ диний дуйгъуларыны бир чокъ кере акъарет этти. Бойледже, тайин этильген сонъ чокъ вакъыт кечмеден, о, байракълары устюнде император тасвирленген арбий такъымны Ерусалимге ёллады. Еудийлер наразылыкъ косътерип, римли акимнинъ

резиденциясына, Кайсараягъа эльчилерни ёлладылар. Агъыр музакерлерден сонъ байракълар алып ташланды. Даа сонъра П.П. сакинлери сув этишмегенинден чекишкен Ерусалимде сув агъыны къурмакъ ичюн айырылгъан ибадетхане хазинесинден акъчаны тайин этильгенине коре ишлетмеди. Бу, шеэрде тертипсизликни догъуртты. Амма аким эеджанлы халкъ арасына, урбасыны денъиштирген аскерлерни эвельден кирсепти, олар аркъалы адамларны къувалады. Сонъ П.П. Ерусалимдеки Ироднынъ сарайында Тиберий шерефине язылгъан алтын къланларны ерлештиргеге буюрды. Бу кене шеэр сакинлерининъ гъазабыны къозгъалады, еудийлер арасында урмет къазангъан бир къач адам исе, императоргъа шикъет эттилер. Къланларны алып ташладылар. Аким бахшышлардан чекинмей ве зорбалыкъ япмакътан тартынмай эди (Лк 13:1). Халкъ ондан нефретлене эди. 31 сенеси Сеян йыкътырылгъан сонъ, П.П. келип тюшкен шикъетлернен багълы алда император оны вазифесинден четлештирди, деп кюркъа эди. Бу ал, Исанынъ ишинде П.П.нынъ аркетлерини анылата (Мт 27:2,11-26; Мк 15:1-15; Лк 23:1-25; Юх 18:28-19:16). П.П.нынъ къадыны ондан Инсафлыгъа яманлыкъ япмагъаныны истеди (Мт 27:19), амма о, топлангъанларны мемнюн этмек ичюн, даа якъында бу Адамнынъ къабаатыны коръмегени акъкъында айтса да, Исаны хачкъа мыхламагъа берди (Юх 18:38; 19:4,6). Онынъ «Бу Инсафлынынъ къанында» къабаатсыз олгъанынынъ бельгиси сыфатында П.П. кълларыны ювды (Мт 27:24). Ирод Антипанен барышмакъ имкянитинден файдаланмагъа истеп, П.П. Исаны онъа ёллады (Лк 23:7-12). П.П. укъумдарлыгъынынъ сонъу даа бир къанлы вакъианен бельгиленди. Гаризим дагъында бир кунъ чокъ сиялы адамлар топланды, оларны бир самариели къызыштырып, Муса алтын савутларны сакълагъан ерни косътереджегим, дей эди. П.П. адамларны къуваламакъ ичюн аскерлерни ёллады, бир къач инсан ольдюрильди ве эсир алынгъанлар да олюм джезасына берильди. Самариелилер Суриенинъ башлыгъы Вителлийге шикъет ёлладылар, ондан сонъ 36-нджы сенеси

башкъа аким тайин этильди, П.П. исе джевап бермек ичюн Римге чагырылды. Сонъ, базы малюматларгъа коре, П.П. Френкистаннынъ дженюбине, Виеннагъа сюрюгюн этильген. Риваетлерде язылгъанына коре, анда о, озюни ольдюрген.

Мт 27:19: «Пилат къады курсюсине отургъанда, апайындан хабер кельди: „О инсафлы адамгъа ич бир шей япма. Бугунъ мен тюшюмде О ичюн пек азап чектим“».

ПРЕТОРИЯ — *рус.* Претория.

Юн. праиторион; лат. преториум. Претория римли укюмдарнынъ яшагъан ери эди, бунен берабер П. аскерлер яткъан ер вазифесини де беджере эди (*Мт 27:27; Мк 15:16*). Ерусалимдеки П.да Понтий Пилат Исаны соргъугъа чеккен эди. Бельки, П. бинасында апсхане де ерлешкен эди: 1) П.нынъ Ерусалимде ерлешкен ери акъкъында базы малюматларны (*Юх 18:28*) тек *Мк 15:8*-ден алмакъ мумкюн; бу малюматларгъа коре, П. шеэрнинъ юксек къысында ерлешкен эди. Пилат Исаны соргъугъа чеккен (*Юх 18:33; 19:9*) ве аскерлер Оны мыскыллагъан (*Мт 27:27; Мк 15:16*) бинанынъ огюнде таш төшельген төпеликте рим укюмдары махкеме эте эди (*Юх 19:13*). Адет узьре, П. Антонийнинъ къалесинде ерлешкен, деп сайыла эди. Рим укюмдарынынъ резиденциясы Ерусалимнинъ о еринде ерлешмесе де, эр алгъа къаршы, исыангъа къаршы аман чаре тапмакъ макъсадыннен, Пилат, чокъсайылы дин къардашларынен берабер кечирильген Песах байрамы заманында, сарай майданынынъ янында ерлешкен къалени устюн корьди (тень. *Фаал 21:31* в.и.). Антоний къалесининъ ички азбары киречташынынъ буюк табакъларынен төшельген эди, шу себептен чокъусы тедкъикъатчылар *Юх 19:13*-те анылгъан махкеме ери тамам анда кечирильгендир, деп саялар. Лякин азбар къаленинъ ичинде ерлешкени себебинден, баш руханийлер путперестлер яшагъан ерлерине кирмеге керек эдилер, бу ал исе еудийлернинъ абдестини боза эди (тень. *Юх 18:28*). М.К.нынъ башкъа тедкъикъатчылары П.ны, гъарбий төпеликте ерлешкен, ве, Ерусалимни зиярет эткен укюмдарлар, адет узьре,

анда токъталган, Ироднынъ сарайы деп сая эдилер. Иосиф Флавий хабер эткенине коре, бу сарайнынъ огюне укюмдар Гессий Флор махкеме эте эди. Бунъа коре, П., бесе-белли, бу — баш руханий, абдестини бозмайып, кирмеге имкяны олган, сарайгъа шаркъ тарафындан къошулган таш тешельген тепеликтир. 2) Кайсареядаки П. — Ироднынъ сарайы бар эди (Фаал 23:35). Фаал 25:23-те, соргъулар кечирильген махкеме залы сарайнынъ ичинде ерлешкени козьде тутула. 3) Эфесте, П. деп, укюмдарнынъ яшагъан ерини, Римде исе — императорнынъ шахсий гвардиясы, аскерлернинъ яткъан ерини адлай эдилер (тень. Фаал 28:16).

Мт 27:27: «Акимнинъ аскерлери Исаны преториягъа алып бардылар. Исанынъ этрафында бутюн арбий болюкни топлалдылар».

ПУРИМ БАЙРАМЫ — *рус.* Праздник Пурим.

Исраиль халкъы эр йыл къайд эткен къадимий байрамларгъа (Песах, Биринджи Махсул Байрамы, Чалашлар Байрамы) еудийликнинъ кеч девиринде даа бир, бугунь де бутюн мемлекетлерде яшагъан еудийлер тарафындан кечирильген, П.Б. къошулды. Эстер китабында икяе этильгени киби, Хаман еудийлерни къырып ташламакъ ниетинде эди, амма Эстер ве Мордекъай оларны бундан къуртардылар. Бу вакъиагъа ола, П.Б.ны къайд этип башладылар. Бу Байрамны Орта Шаркъ тарафында даркъалган шекильде яшагъан еудийлер джемиети къайд этмеге башлагъан эди. П.Б. акъкъындаки энъ къадимий язма шаатлыгъы Фелестиндедир — о, 2Мак 15:36-да, «Мордекъай куню» адланып, анъыла. Адет узьре, бу байрамны койлерде 14 адар айында ве шеэрлерде 15 адар айында къайд этелер, ондан эвель муайен аш ве сувдан вазгечюв вакъты келе. Еудийлер къуртулгъаны себебинден шень зияфетлер кечирелер, бирибирлерине бахшышлар багъышлайлар, фукъарелерге номай ярдым этелер. Байрамнынъ мытлакъ кечирильген вакъиалардан бири — маскараддыр. П.Б. вакътында Эстер Китабы окъула; чокъусынен оны пьеса оларакъ саналаштыралар.

Эст 9:28: «Бу куньлер хатыралыкъ куньлери оладжакъ эди, ве оларны эр несильде, эр къабиледе, эр виляетте, эр шеэрде тутаджакъ эдилер. Пурим куньлери ехудалылардан айырылмасынлар, олар даима эвлятларнынъ акълында олсун».

ПУТ — рус. Идол.

«Путлар», «эджнебий аллалар», «кельмешек аллалар», «башкъа аллалар», «миллетлернинъ аллалары» я да «арам путлар» дегенде, пут аллалары ве оларнынъ ресимлери козьде тутула эдилер (Чыкъ 23:24; Текр 27:15; 4Пад 23:24; Еш 2:8; Ехез 22:3,4; Нах 1:14). Путларгъа табынганда козьге корюнмеген Алланынъ ерини козьге корюнген, адам я да айванларны акс эттирген ресимлер ала (Текр 4:16-18; Рим 1:23). Раббиге япыладжакъ табынув да оларгъа нисбетен япыла. Лякин Алла Озь шуретини башкъасына ве Озь шаныны путларгъа бермеге истемей (Еш 42:8); олюм джезасы иле О, Къанунда эр бир путперестликни ясакъ эте ве Ханаанда путперестлик ернен эксан этильмеси ичюн эмир бере (Чыкъ 20:3-5; 23:13,24,32,33; Текр 12:1-3,29-31; 13). Бунгъа бакъмадан, исраиллилер даима путларгъа табынып, башларына Алланынъ джезасыны алдылар (4Пад 17:7-23). Исраиль пейгъамберлери путперестликни ороспулыкъ ве фаишеликке тень къойып, шу замандаки диний адетлерни козьде тутуа эдилер. Я.В.те путперестлик Алла Падишалыгъыны мирас этип алмагъа бермеген адам гуналары сырасында ангыла (1Кор 6:9,10; 10:14; Сыр 21:8; 22:15). Бунен берабер, путперестлик дегенде, путларнынъ аллаларына адий табынувдан зияде олгъаныны англамакъ керек: Кол 3:5-те путперестлик — эр бир ачкозьлюк, 1Пад 15:23-те исе — фал бакъув ве инатлыкъ, яни озь «менлигини» Алланынъ ерине къойгъан адамларнынъ гуналары (къыяс. Мт 6:24). М.К.та путларнынъ олмайджакълыгъы ве такъатсызлыгъы — джансыз, бош, тильсиз олгъанлары мыскъыллана (Збр 105:28; Йрм 2:5; Хав 2:18; 1Кор 12:2). Олар адамгъа не ярдым этип, не де зарар кетирип олалар (Йрм 2:28; 10:5; къыяс. Йрм 7). «Халкъларнынъ бутюн аллалары — бош путлардыр, Рабби исе коклерни яратты» (1Тар 16:26;

Збр 95:5). Лякин бутюн юкъярыдаки малюмат путларнынъ ресимлери артында шейтанлар олгъанына къяршы чыкъмай. Бу кучълер Аллагъа къяршы турамайлар, чюнки Рабби бутюн «аллалардан» юкъяры, О — Алла ве алла олмагъан шейлер олгъан бутюн «аллаларнынъ» Акимидир (2Тар 13:9; Гал 4:8; Текр 10:17; Збр 94:3; 96:9). Амма адам фаркъына бармайып путларгъа хызмет этсе биле, онгъа къяршы бу кучълер хавфлыдыр. «Пут дюньяда ич бир шей дегиль, ве бирден-бир Алладан башкъа алла ёкъ», — дей эди Павел эльчи (1Кор 8:4). Онынъ айткъанларына коре, путларгъа къяурбан чалынгъаны яман рухлар ичюн япыла, ве шу себептен месихчилер путларгъа къяурбан чалынгъан софраларгъа къошулмамакъ керек (1Кор 10:19-22).

П.лар япмакъ ичюн агъач, таш, алтын, кумюш, бакъыр ве демир къуллана эди (Еш 40:20; 44:13; 4Пад 19:18; Йрм 2:27; Чыкъ 20:23; Еш 44:12; Дан 5:4; Сыр 9:20). Маден иритип япылгъан П.лар, берабер кумюш ве алтыннен къаплангъан П.лар, эм де кумюш ве алтыннен безенген агъач П.лар да ангъыла (Чыкъ 34:17; Еш 42:17; Еш 30:22; Йрм 10:3-5). Маден иритип япылгъан сойларыны баыда алтыннен къаплап кумюш зынджырларнен безете эдилер (Еш 40:19). Еш 44:12-ге коре, усталар П.лар япкъанда ораза тута эдилер.

М.К.къа коре, бол-берекет табынувы юксек байырларда, ибадет тёпелеринде эр бир талдалы терек тюбюнде, багъчаларда ве эмен тереклери арасында ирмакъ вадийлери ве къая чатлакъларында япыла эди (Йрм 3:6; Хош 4:13; 4Пад 16:4; 17:10; Еш 1:29; Ехез 6:13; Еш 57:5,6). Сарай я да путханелери, эм тёпеликлери де мында ерлеше эдилер (1Пад 5:2; 31:10).

М.К.та исраиллилер путларгъа бутюнлей якъыладжакъ къяурбанларны чала, ашлыкъ ве ичимлик бахшышларыны кетире, къокъулы отларны якъа ве къяурбан ашларыны кетире эдилер (4Пад 16:4; 17:32; 2Тар 28:4; Хош 12:11; Еш 57:6; Ехез 6:13; 16:19; 18:6). Бу малюматларны къазма вакътында тапылгъан айван кемиклерининъ, къяурбан ве тютетме савутларынынъ къалымтылары, таш устюндеки ягъ плёнкасы тасдыкълай. Къяурбан

чалувынынъ хусусий шеклинен улакны анасынынъ сютюнде пиширге ясакъ олгъаны багълы (Чыкъ 23:19). Исраильде къатты ясакъ этильген адамларнынъ къурбан чалынмасы (4Пад 16:3; 17:17; Збр 105:36-39; Еш 57:5; Йрм 7:31; Ехез 16:20,21), эркек путхане орос-пуларынынъ эвлери де расткеле эди (4Пад 23:7; Хош 4:14; Микъа 1:7).

Э.В.те кунешке, айгъа ве коктеки йылдызларгъа да табынув акъкъында айтыла (Текр 4:19; 4Пад 17:16; 21:3; 23:5). Бойле мерасимлер, бесе-белли, лыйыкъ къурбанлыкълар къурулгъан таванларда да кечириле эдилер (Цеф 1:5; 4Пад 23:12). 4Пад 23:4, 11-де «коклернинъ ордусына япылгъан шейлернинъ эписи», кунешнинъ атлары ве ат арабалары анъыла. «Коклер кыраличеси», бесе-белли, Чолпан йылдызына табынув да путперестликке аит (Йрм 44:17-19).

Нах 1:2: «РАББИ адамларгъа путларгъа ибадет этмеге ёл бермез, Алла адамларнынъ акъларыны берер. РАББИ джезалай, Онынъ гъазабы дешетлидир».

ПУТКЪА БАГЪЫШЛАНГЪАН ШЕЙЛЕР — рус. Идоло-жертвенное.

Пут аллаларына багъышлангъан я да къурбан чалынгъан ашайт. Я.В. заманларында дёнген путперестлерден тешкиль олунгъан иманлыларнынъ джемиетлери, адети узьре, диний макъсат иле союлгъан, яни путларгъа къурбан чалынгъан мал этини базарда сатын ала эдилер (1Кор 10:25 в.и.). Умумен алгъанда, Павел эльчи макъсадыны сорамайып этни ашамакънынъ бир айыбы ёкъ, деп сая эди. Лякин эв сабысы мусафирге огюндеки эт П.Б.Ш. олгъаны акъкъында айтса, я да бойле этнинъ ашалмасы «ёлдан урмаса», бу бам-башкъа меселе (Рим 14:15; 1Кор 8). Путперестлерден олгъан месихчилерге еудийлерден олгъан месихчилернен берабер бир софрагъа отурмагъа имкянлары олсун деп, П.Б.Ш.ден четлешмеге тевсие этиле эди. Путперестлернинъ къурбан софраларында исе месихчилерге иштирак этмеге къатиен ясакъ этиле эди: «шейтанларнынъ софрасындан ашларны пайлашып ашамагъа оламазсынъыз» (1Кор 10:19-22).

1 Кор 10:28: «Амма насылдыр бир адам сизлерге: „Бу аш кърбан я да бахшыш оларакъ бир путкъа багъышлангъандыр“, — десе, шуны бильдирген адамны ёлдан урмасын деп ве видждан раат олсун деп, буны ашамангъыз».

Фаал 15:29: «...путларгъа союлгъан кърбанлыкъ этлеринден, богъулып ольдюрильген айваннынъ этинден ве къан ашавдан, ве ороспулыкътан озылерингъизни сакълангъыз».

Р

РААТЛЫКЪ — *рус. Покой, отдых.*

Раат, раатлыкъ, раат олмакъ — М.К.та бу сёзлер Алланынъ алыны, иш биткен сонъ адамнынъ алыны да анълата. «Ишлерден раатланмакъ» ибареси М.К.нынъ башында (Баш 2:2) ве сонъунда да расткеле (Сыр 14:13). Акъикый Р. Алланен олгъан алякъаны анълата ве Онынъ къарарларыны беджермекни назарда тута. Дюнъя яратылгъан сонъ тешкиль этильген Р. адамнынъ гунагъа баткъанынен ёкъ этильди. О вакъыттан берли дюньяда къайгъы укюм эте (Джем 2:23), чешит шекиллерде косътериле. Гуна адамны ойле бир алгъа кетирди ки, о, озъ отъмегини агъыр ишнен къазанмагъа меджбур олды (Баш 3:17-19; 4:12). Алла берген бахшышлардан зевкъланып, Р.та яшамакъ ерине (Джем 4:6; Мт 6:26 в.б.), адам озъ аятыны зенгинлик топламакъ аркъалы хавфсыз япмагъа ынтыла (Збр 38:7; Лк 12:19). Бунъа адамнынъ ачувынен къозгъалангъан къайгъы да къошула (Збр 54:17-23; Якъ 3:8). Явуз рухларгъа огърагъан адамлар ичюн Р. тапмакъ пек къыйын (Мт 12:43-45; Мк 5:4). Адамлар яшагъан дюнья да Р.ны бильмей, о дженклер я да дженк бекленювинен толу (Мк 13:7). Бу фани дюньяда Алла Р.къа чагъырылгъан халкъны яратты. Шунынъ ичюн Алла Исраильнинъ маддий тарафтан темин этилюви акъкъында къайгъыра (Чыкъ 3:8), оларнынъ эр единджи куню Р. куню олсун деп (Чыкъ 20:8-10). Экин мейданлары да эр единджи йылда раатланмакъ керек эди (Лев 25:2-7). Исраиль халкъы Алланынъ ёлунда къалгъанда, Р. алында ола (Ехо 21:44 в.б.; ЗПад 5:18; 8:56). Алла Озь халкъы арасында

Р.та олса, къртулыш толу оладжакъ (2Тар 6:14; Збр 131:8,14). Исраиль халкы ваде олып кьалгъан Р.кьа даа етип бармады (131:8). Шунынъ ичюн, пейгъамберлер келяткъан, бозулмайджакъ Р. акъкында айталар (Еш 32:18), онъа Алланынъ Руху Озь халкыны алып бараджакъ (Еш 63:14). Бу ваделер Раббининъ Руху олгъан Иса Месихте беджерильдилер (Еш 11:2) ве Онынъ агъыр юкюни ташыгъанларгъа О, рухий Р. багъышлай, яни Онынъ ишини Онен больгенлерге (Мт 11:29). Онынъ халкына менсюп олгъанлар энди джисманий яшайыш меселелеринен огърашмайлар, чюнки эр шейни Алланынъ кьолундан алалар (бакъ. Мт 6:25 в.б.). Олар чалышалар (2Тес 3:10 в.б.) ве озьлеринде олгъан шейлерге мемнюп олалар (1Тим 6:6-10), олар Алланен севги ве аманлыкъта булуналар. Бунъа бакъмадан, Р. але даа макъсат, чюнки иманлылар даима тышарыдан (Эф 6:11) ве иманлылар джемиети тарафындан сынавгъа огъратылалар (Фаал 20:28-31). Ким эр бир кыйынджылыкларгъа бакъмайып, макъсадына ынтылса (Еуд 4:11), Алланен эбедий алякъа имаесинде (Сыр 7:14-17) озюнинъ бутюн ишлеринден мукеммель Р. тападжакъ (Сыр 7:13).

Чыкъ 16:23: «РАББИнинъ айткъаны будур: „Ярын — раатлыкъ, РАББИге ибадет этмек ичюн мукъаддес раатлыкъ кунюдир. Къызартыладжакъ шейлеринъизни къызартынгъыз, пишириледжек шейлеринъизни пиширингъыз, кьалгъаныны исе четке кьойып, сабагъадже тутунгъыз“».

РААТЛЫКЪ ЙЫЛЫ — рус. Субботний год (год отпущения).

1. Рабби Къанунда буюрды ки, исраиллилер алты йыл девамьнда ерни сюрсюнлер, единджи йылы исе топраккъа раатлыкъ берсинлер. О заман топракъ Раббининъ раатлыкъ байрамыны этмек керек эди, яни Раббининъ раатлыгъында топракъ да иштирак этмек керек эди. Бу йылы исраиллилер, кьуллары, ыргъатлары, кельмешек ве фукъарелер, айван ве кийик айванларнынъ ашы оларакъ тек озь-озюнден оськен шей емек олмакъ мумкюн эди (Чыкъ 23:10 в.и.; Лев 25:1-7). Лякин Р.Й.нда олмагъан берекетнинъ ерине, Рабби эвельки, алтынды йылында адден ашыр бол берекетлер ваде эткен эди (ает 19-22).

II. Чалашлар Байрамында раатлыкъ йылы адеттеки берет ичюн тешекюрлер ерине бутюн халкънынъ огюнде Къанун окъулмакъ керек эди (Текр 31:9-13).

III. Единджи (раатлыкъ) йылы исраилли озь юрташына борджларыны багышламагъа керек эди, ябанджыларнынъ борджу багышланмай эди (Текр 15:1-11). Шуннынъ ичюн бу йылгъа да борджларны багышлав йылы айтыла эди (*шенат хашемитта*, Текр 15:1; 31:10), амма бу йылны юбилей йылынен къарыштырмагъа олмай (*шенат хайювель* — юбилей йылы). Р.Й. борджларны талап этилювининъ ясагъы акъылнен япылгъан эди, чюнки бутюн топракълар экильмейип ята эди, амма иш фаалиети ичюн бойле вазьет агъыр эди. Шуннынъ ичюн Иса Месихнинъ келювинден бироз эвель, Къанун оджасы Гиллель анълашма япкъан вакъытта борджларны эр бир заманда талап этильмеси акъкъында иза къошты.

IV. Р.Й. къанунынъ бозулувы «топракъ озь раатлыкъ йыллары ичюн акъкъыны аладжакъ» яни йылларджа бом-бош къаладжыгъына алып бара (Лев 26:34 в.и., 43), Вавилон эсири тамам бойле къоркъузувнынъ нетиджеси оларакъ къабул этиле (2Тар 36:20,21). Шуннынъ ичюн Нехемья заманларында раатлыкъ кунълери тутулувынынъ меджбуриети айры къайд этиле эди (Нех 10:31). Иосиф Флавийнинъ эсерлеринде Маккавей заманындан башлап, Ерусалимнинъ бозулувына къадар Р.Й. тутулгъаны акъкъында бир сыра делиллер тапмакъ мумкюн (70 с. м.с.).

Лев 25:4-5: «Лякин единджи йылы топракнынъ раатлыкъ вакъты, РАББИ ичюн раатлыкъ вакъты олсун. Тарланъызда урлукъ сачманъыз, юзюм багынъызны пытанъыз. Тарланъызда озю-озюнден осип чыкъкъанны джыйманъыз, пыталмагъан пытакълардан салкъымларны узип алманъыз. О йыл топракъ ичюн раатлыкъ йылы олсун».

РААТЛЫКЪ КУНЮ — рус. Суббота.

I. Еуд. фиили *шават* «арекетлерни токътатмакъ», «белли бир шейлерден раатланмакъ», «раатлыкъ кунюни тутмакъ» демектир; *шаббат* исми раатлыкъ куню я да

байрам куню манасыны ташый. Лякин бу мана афтанынъ тек единджи кунюне даркъалмай эди, афтанынъ къачынджы куню олса олсун, байрам куньлерине, иштен азат куньлерге, меселя, темизленюв Куню киби, куньлерге де даркъала эди (Лев 16:31; 23:24,32). Бойле куньге, раатлыкъ куньден фаркълы оларакъ, израиллилер байрам Р.К. дей эдилер.

- II. НИЗАМНАМЕЛЕР ВЕ КЪАНУНЛАР. 1) Эр бир еди куньлюк афтанынъ сонъундаки Р.К. Израиль халкъы ичюн маннанынъ коктен ягъдырылувынен багълы оларакъ тайинленген эди (Чыкъ 16:5,22-30), сонъра бу куннинъ махсус статусы Къанунда исбатланып пекиштирилген эди (Чыкъ 20:8-11; 31:12-17). Къадимий израиллилернинъ афтасы ве афтанынъ сонъки куню бармы-ёкъмы меселеси бизге белли дегильдир. Китапнынъ метинлеринден шуны билемиз ки, еди куньлюк вакъыт къысмы акъкъында тек буюк сув ташкъыны акъкъындаки хаберден билемиз (Баш 7:4; 8:10,12); той мерасимлери де еди кунь девамында кечириле эди (Баш 29:27,28). 2) Эр единджи кунь (Чыкъ 23:12) мукъаддес раатлыкъ куню эди (Чыкъ 16:23; 31:15; 35:2), бу куню чалышмагъа ясакъ этиле эди (Чыкъ 20:10; 31:14); бу къанун къуллар, кельмешеклер ве айванларгъа да аит эди. Р.К. атеш якъмакъ ясакъ эди (Чыкъ 35:3); Р.К. ичюн кереккен ашны кунь эвельден пишире эдилер, джума куню я да башкъа бир кунь аш азырлана эди (Мк 15:42; Чыкъ 16:23). Р.К. яшагъан ерден кетмеге ясакъ эди, шунунъ ичюн манна топлав (Чыкъ 16:27-29) ве одун топлав Р.К. акъкъындаки къанунны боза эди. Амос ишлер арасындаки тенеффюс акъкъында айтып кече (Ам 8:5), Йирмея исе «юклерни ташымакъ ясагъы» акъкъында айта (Йрм 17:21 в.и.). Бу къанунларны бозгъанлар олюм джезасына укъом этиле эдилер (Чыкъ 31:14,15; 35:2; Сай 15:35). Амма Р.К.нинъ эсас манасы бу кунь къуванч куню олмасындадыр (Еш 58:13), бу куню израиллилер берабер топлаша эдилер (Лев 23:3; тень. 4Пад 4:23) ве Раббиге шукюрлер этип, Онъа ибадет эте эдилер (Збр 91). Эр куньлюк бутюнлей якъыладжакъ къурбанлар эки кере зияделеше эди (Сай 28:9,10), Мукъаддес Ерте исе янъы теклиф пителери къююла эди (Лев 24:8).

III. РААТЛЫКЪ КУНЮНИНЪ ИСБАТЛАНУВЫ ВЕ ОНЫНЪ ЭМИЕТИ. Раатлыкъ куню исаиллилер ичюн Алланынъ раатлыгына якъынлашувны анълата эди. Чюнки дюньянынъ япылмасындан сонъ, единджи куню О, ишлерден раатлангъаны ичюн, О, эр бир единджи кунни азиз этти ве багышлады (Баш 2:2 в.и.) ве исаиллилерге де бу кунни азиз этти (Чыкъ 20:11; 31:17), яни башкъа куньернинъ сырасындан айырып, Раббиге багышланмасыны буюрды. Кунделик ыргъатлыкъ ишлеринден азат этильген исаиллилер ичюн (Чыкъ 5:4-9) Мысыр къуллугъында (Текр 3:20; Ехо 1:13-15) Р.К. оларны Рабби азиз эткенининъ темсили (Чыкъ 31:13; Ехез 20:12), башкъа халкъларнынъ арасындан айыргъанынынъ темсили, ве Алланынъ васиетини алгъан халкъ тек Раббининъ багышланувы иле яшагъанынынъ темсили олды. Раатлыкъ кунюнинъ къанунлары раатлыкъ йылына да (единджи йыл) аит олгъаны ичюн, бу даа да ачыкъ-айдын корюне. Р.К.нинъ тутулувы я да бозулувы Алла берген васиетнинъ тутулувы я бозулувына тень ола эди (Еш 56:2-7).

IV. КЕЧКИ ЕУДИЙ ДИНИНДЕ РААТЛЫКЪ КУНЮ. Р.К.нинъ ве раатлыкъ йылынынъ тутулувы акъкъында къанунгъа Нехемья заманында Алланен васиетни янгылаштыргъанда айры дикъкъат айырылды (Нех 10:32). Раввинлер биле эди ки, Р.К. «агъры ичюн дегиль, зевкъсефа ичюн» берильди, амма оларгъа коре, Р.К. акъкъындаки къанун башкъа къанунларнынъ джемисине тень олгъаныны билип, онынъ тутулувыны гъает тафсилляты низамнамелернен къайд эттилер. Чадырнынъ къурулушынен багылы олгъан 39 ишнинъ эсасында (тень. Чыкъ 26), раввинлер Р.К. япылмасы ясакъ этильген аркетлернинъ джеделини тиздилер. Бу джедельге коре, чешит уста ишлери, къошулып япылгъан янгы эшьяларнынъ мейдангъа кетирильмеси я да айырып япмакъ, юк ташымакъ, юрмек, ат айдамакъ ве 1 километр месафеге узакъ кетмек ясакъ этиле эди. Шунунънен берабер, къанун оджалары айры ясакъларны кечмеге имкъян къыдырып тапа эдилер. Мес., базы шейлерни сатын алмагъа мумкъюн эди, лякин алгъан шей ичюн пара тѐлемейип,

башкъя куню парыны бермеге ве алган шейни анъма-
магъя мумкюн эди; эшекнинъ эгерине сув бардакълары-
ны къойып, «ялдап кетмеге» мумкюн эди, чюнки бу шей
ясакъланмай эди. Бойледже, къанунларнынъ тышккы
тутулувы нетиджесиде, Р.К.нинъ тутулувы Алланен му-
насебет тутув ве Онъя таби олув вастасы толусынен озь
дегерини джойды.

- V. Я.В.ТЕКИ РААТЛЫКЪ КУНЪЛЕРИ. 1) ИСА ВЕ РААТ-
ЛЫКЪ КУНЪЛЕРИ. Иса Р.К.ни Озьджесине анълай эди,
бу анълайыш раввинлернинъ анълайышыннан фаркъ
эте эди, бу исе даваларгъя алып бара эди (Мт 12:1-14;
Мк 2:23 — 3:6; Лк 13:10-17; Юх 5:1-18). Руханийлер Са-
райда раатлыкъ кунюнинъ къурбанларыны кетиргенде
(Сай 28:9 в.и.), озьлерини арамайып, белли бир аре-
кетлер япа эдилер, башкъаларгъя бойле арететлер ясакъ
эди (Мт 12:5). Р.К. сюнетке отуртмагъя кимсе ясакъ
этмей эди (Юх 7:22 в.и.). Бутюн омрю Алланынъ эми-
рини беджерюв олган Иса исе (Юх 4:34) Озю де «Са-
райдан буюк» (Мт 12:6), эм де «Р.К.нинъ саиби» биле
эди (ает 8; Мк 2:28). О, биле эди ки, Р.К. адам ичюн
берильген (ает 27), шунунъ ичюн Р.К.нде де эйилик япа
эди (Мт 12:12; Мк 3:4) ве Бабасы киби аретет эте эди
(Юх 5:17), адамларны шейтан аскысындан азат эте эди
(Лк 13:16) ве оларны тедавийлей эди (Юх 7:23 в.и.; 9:14).
Бунунънен Иса адамларгъя акыккый Алланынъ раат-
лыгъыны кетириджи олгъаныны косътерди (Мт 11:29).
- 2) КЪАДИМИЙ ИМАНЛЫЛАРНЫНЪ ДЖЕМИЕТИ
ВЕ БИРИНДЖИ АСЫРЛАРНЫНЪ ДЖЕМИЕТИ.
- а) Я.В.теки месихчилер Р.К.нинъ тышккы къанунла-
рыны беджермектен бош олгъанларыны анълай эдилер,
чюнки Алланынъ эмирини беджерильмесине афтада
бир кунъ дегиль де, бутюн омюрлерини багъышлай эди-
лер. Шунунъ ичюн иманлыларнынъ бир кысымы бел-
ли бир кунълерге айры эмиет бере эдилер, башкъала-
ры исе эписи кунълерни бир деп эсаплай эдилер (Рим
14:5-9). Лякин эльчи Павел Р.К.ни тутувны Къанунгъя
къайтыш деп эсаплай эди, демек, хайырдан чекилюв
дей эди (Гал 4:9-11; 5:1-4). Биринджи асырларнынъ
язьджылары (Игнатий, Иустин, Тертуллиан) да шу

фикирде эдилер. б) Р.К. ерине месихчилернинъ ибадет куню афтанынъ биринджи куню олды, тирилов ве тирильген Раббининъ келюви куню олды (Юх 20:1,19,26). Бу кунъ Я.В.те отъмек боллов куню, вааз (Фаал 20:7,11) ве айырып сакъланган акъча куню киби анъыла (1Кор 16:2). Бельки, Сыр 1:10-да биринджи кунъ манасыны «Раббининъ куню» деп анъламакъ мумкюндир, факъат бу манада Акъибет куню манасыны да анъламакъ мумкюн. Биринджи асырларда афтанынъ биринджи куню «Раббининъ куню» деп бельгилене эди, сонъра башкъа манасы да пейда олды — «Кунеш куню», бу мана путперестлернинъ байрам кунюнден келип чыкъты. в) Энь муими шунда ки, месихчилернинъ байрамында еудийлернинъ байрам кунюнде олган энъ корюмли алямети ёкътыр — бу ишлерден раатланмакъ. Истисна оларакъ ибадет вакътыны айырмакъ керек, чюнки бу кунъ кюллерга да бериле эди, месихчилер исе, оларнынъ этрафындаки путперестлер киби, кунъделик ишлеринен огъраша эдилер. Рахиплик пейда оляаткъан заманларда, бу къанунларны энъ къатты туткъан монастырьлерде биле тутула эди. Тек 321 сенеси Константин император месихчилерде Раббининъ куню эсапланган, путперестлерде кунешнинъ куню эсапланган кунъни девлет байрамы деп илян этти. Бу куню, башкъа девлет байрамларында киби, ишхане ве муэссиселер иштен азат этиле эдилер. Сонъра имп. Феодосий ве имп. Юстиниан базар кунълери япылган чешит ишлернинъ микъдарыны къыскъарттылар.

Чыкъ 20:9-10: «Алты кунъ чалыш ве озь тюрлю ишлеринни яп. Единджи куню исе — РАББИ-Таалыанъа ибадет этмек ичюн раатлыкъ кунюдир. Бу куню бир тюрлю иш япма. Не сен, не огълунъ, не къызынъ, не кюлуунъ, не хызметчи апаынъ, не айванынъ, не де яшаган ерлеринъизде отурган кельмешек бир ишни япманъыз».

РАББИНИНЪ ЁЛУ (*син.* Алланынъ Ёлу) — *рус.* **Путь Господень.**

Месихчилер джемиетининъ ве Иса Месихнинъ огретювининъ ильк адларындан бири (бакъ. Фаал 9:2; 22:4).

Фаал 9:2: «Дамаск шеэриндеки синагогалар ичюн мектюплерни сорады. „Ёл“ адлангъан огретювнинъ изинден баргъан кимни тапса, акъай я да къадын олгъанына бакъмайып, оларны якъалап, Ерусалимге кетирмек ниетинде эди».

РАББИНИНЪ КУНЮ — рус. День Господень.

Э.В.те Р.К. дегенде, Алланынъ, адам омрюне макеме я да къуртулыш, ичюн киришкен куню я да вакъты козьде тутула. Айры пейгъамберликлерде Р.К. ахыр заманнен багълы олмасы (я да олмамасы) мумкюн. Исраиль халкъы Р.К.ни мубарек вакъианы киби беклей эдилер; Р.К. Исраиль душманларыны Алла джезалайджакъ кунь, эм де Исраильнинъ къуртуладжакъ ве башкъа халкълар узерине аким оладжакъ куню деп, фарз этиле эди. Амос пейгъамбер бу куннинъ кельмеси, Раббилерини быракъып, путларгъа табынгъан исраиллилер ичюн дешетли оладжакъы себебинден, Р.К. — бу ярыкътыр (Ам 5:18,20), деген фикирге къаршы чыкъа. Амос кунь эвельден хабер эткен къаранлыкъ, уфакъ-тюфек мусибетлер дегиль, дюньявий фелякетлерни козьде тутула. Э.В.нинъ чокъусы пейгъамберлер де айны фикирде эдилер (Ам 8:9; къыяс. Еш 2:12 в.и.; 24:21; Ёэль 2:31; Микъа 1:3,4; Зек 14:4-8). Халкъ уютлери я да пейгъамберлернинъ кунь эвельден эткен хаберлери оламы, Р.К.нен багълы олгъан уютлер ичюн — мында олып кечкен сиясий деньишмелер чокъусы алларда дюньявий деньишмелер иле багълы олгъаны аиттир (къыяс. Цеф 1:14-18). Р.К.нен багълы халкънынъ уют багълагъаны адий бир шей олгъаны акъкъында Амостан гъайры башкъа пейгъамберлер де айткъанлары, Алла халкъы ичюн Р.К. мубарек олгъанында умумий эминлик дженубий, яни Ехуда падишалыгъында да укюм сургенининъ косътергичидир. Сонъундан пейгъамберлер бу янълыш фикирни озъ ваазларынен догъурлагъан эдилер. Э.В.те Р.К. акъкъында макеменинъ джезалайыджи куню деп, пейгъамберлик хаберинен берабер, къуртулыш акъкъында хабер де бардыр (Ёэль 2:28-32; Ам 9:11; Ов 17-21). Ёэль ве Цефанья Р.К. келеджекте оладжакъ

кунь деп язсалар да, Э.В.теки сонъ кельген пейгхамбер (Агъл 1:21; Ехез 34:12), м.э. 586 с. Ерусалимнинъ дармадагъын этильмесини Р.К.нинъ омюрге кечмиште кечирильмеси киби тарифлейлер; энди исе келеджектеки къуртулыш ве Ерусалимнинъ гъайрыдан тикленмеси ичюн, Алла киришир, деген умят беслене. Р.К. озюнен берабер къорчалавны (Зек 12), темизленювни (Мал 3:2), гунадан темизленювни (Зек 13:1 в.и.), мерамет ве ярдым рухунунъ энмесини (Зек 12:10), тири сувларны (Зек 14:8) кетирмек керек. Бутюн бу пейгхамберлик-лернинъ умумий алямети будыр: Р.К.нде ваде этильген къуртулыш, бундан эвель джезалайыджы макемеден кечкен, Алла халкъынынъ къысмети оладжакъ. Пейгхамберлик хаберининъ халкъ умютлеринден олгъан къатий фаркъы будыр.

Ёэль 1:15: «Ах, насыл кунь! РАББИнинъ куню якъындыр. О куню Къудретли Алла эр бир шейни ёкъ этеджек».

РАББИНИНЪ СОФРАСЫ — рус. Вечеря Господня, трапеза Господня.

Р.с. Исанынъ олюми арфесинде донатылгъан эди. Исанынъ байрам софрасы, исаиллилер Мысырдан чыкъкъандан эвель, Алланынъ огюнде чалгъан Исраиль Песахыны козьде туту (Чыкъ 12:3-24; Мт 26:17; Мк 14:12; Лк 22:1; 1Кор 5:7). Р.с. — Иса олюмини анъмакъ ичюн къоюлгъан, Месихке инангъанларнынъ софрасы. Э.В.теки Алла халкъына, Мысырдан чыкъкъанларыны эбедий акъылда тутмакъ ичюн, Песахны соймагъа эмир этильгени киби (Чыкъ 12:24 в.и., 42), Я.В.теки иманлылар да Раббининъ олюмини эбедий хатырламакъ керек: «Буны Мени анъмакъ ичюн япынъыз!» (Лк 22:19). Р.С.ны Павел озюнинъ кинаели тарифинде Исраиль халкъы сахра бою долашкъанда заман олып кечкен вакъиалар иле багълай (1Кор 10:3 в.и.). О, «рухий изден кеткен таштан чыкъкъан» рухий аш ве рухий ичимлик акъкъында айтып, таш Месихнинъ темсили олгъаныны козьде туту. Э.В.теки халкъ ичюн сахрадаки коктеки манна не олгъан олса, Р.с.ында иштирак этюв де Алланынъ янгы халкъы ичюн айны, яни — Раббининъ гъалebesи ве буюк сабыры акъкъында

хатырлавлардан алынган кучьнинъ джанлы менбасы эди. Айны ерде, биз иманлыларны бирлештирген софраны козьде тутканымыз да кьайд этиле: эр кес айны рухий ашны ашады, ве эр кес айны рухий ичимликни ичти. Р.с. кьоюлганда, аш ашаганда, иманлылар Алла Месих вастасынен беджерген, кьуртулышнынъ буюк джесаретни хатырлайлар. Иманлыларнынъ джемети эм Алла бахшыш эткен багъышлавгъа кьошулганыны, эм де Месих тенининъ азалары олган иманлыларнынъ бирлешмесини омюрге кечире (1Кор 10:16 в.и.). Р.с. Алланен адамлар арасында Голгофада тизильген Я.В.нинъ иляны, эм де айны вакъытта Исанынъ одев олюми акъкъындаки хайырлы хабердир. Алла Синай дагъында Израильге васиет бергенде, исбат оларакъ, кьурбан айванларнынъ кьаны тьоюлген эди (Чыкъ 24:8). Я.В. де айны шекильде тасдыкъланган эди (Еуд 9:15 в.и.). Э.В. Израильнинъ Алланен мунасебет кьурып, оны Алланынъ халкъына чевире эди. Я.В. бутюн инсаниетке даркъала. Алла кьуртулышынынъ бельгиси олып, Р.с. бир тарафтан иманлылар топлашувынынъ озю ичюн тайинленгендир, экинджи тарафтан исе — козьге корюнемеген дюнья ичюн. Софрагъа кьошулмагъа тек джемиет азаларынынъ акъкъы бар эди. Отьмек ве шарап бельги тилинен бойле айталар: биз отьмекни парчагъа больгенимиз догъру олганы киби, Иса до озюни шефкъатсыз алда хорламагъа изин берип, олумни инсаниет ичюн къабул эткени де догъру. Биз шарапны ичкенимиз догъру олганы киби, О, бизлер ичюн къан тьокип, ашаланып, эр кес тарафтан быракъылганы да догъру. Я.В.нинъ шаатлыгъына коре, биз билемиз ки, Алланынъ мелеклери ве джинлер, Месихнинъ джемети вастасынен Алла нелер япкъаныны сейир этелер (Мт 18:10; 1Кор 11:10; Эф 2:2; 6:12; 1Пётр 1:12; Еуд 1:14). Онынъ ичюн иманлыларнынъ джемети Раббининъ софрасы башында топланганда, козьге корюнемеген дюнья оларны сейир этелер демеге мумкюн.

1Кор 10:21: «Сизлер эм Раббининъ къадесинден, эм шейтанларнынъ къадесинден ичип оламазсыз; эм Раббининъ софрасындан, эм шейтанларнынъ софрасындан ашларны пайлашып ашамагъа оламазсынъыз».

РАВВИ, РАВВУНИ — рус. **Равви**.

Еуд. *рабби*, «меним оджам»; кеч еудийликте рухий оджарларгъа урьмет иле мураджаат этиов (Мт 23:7 в.и.). Къуванчлы Хаберджи Юхан Р. сёзюни *раббуни* сёзю киби, юн. *дидаскалос* «оджа», «уста» деген мананы анълаткъан сёзюнен терджиме этти (Юх 1:38; 20:16). Кеч еудийликте бойле мураджаат учь дереджели урьметке малик эди: *рав*, *равви* ве *раббуни*, олардан сонъкиси энъ юксек.

Юх 1:49: «О вакъыт Натанель: — Равви, Сен Алланынь Огълусынъ, Израильнинъ Падишасысынъ! — деди».

РАЗЫЛЫКЪ — рус. **Благоволение, согласие**.

Алла ве адам арасындаки мунасебетлер, Алланынь эмирлерине адам не дереджеде бойсунгъанынен тайинленелер. Раббининъ акъсызлыккъа (Збр 5:5), сёз тутмагъан адамгъа (Джем 5:3), Ондан юзюни чевиргенге (1Кор 10:5 в.и.; Еуд 10:38), имансызлыгъында инат олгъанларгъа разылыгъы ёкъ (Еуд 11:6). Итаатсыз (1Пад 15:22), севгисиз (Хош 6:6) ве мераметсиз (Мт 9:13) олгъан къурбанларны Рабби къабул этмей. Алла Ондан къоркъкъанларны, Онынъ мераметине (Збр 146:11) ишангъанларны, Онынъ догърулыгъы, дюнъясы ве къуванчына (Рим 14:17 в.и.) къучакъ ачкъанларны, Онынъ Р. дува эткенлерни (Збр 142:10; Кол 1:9 в.и.) севе. О икмет, акъыл ве къуванчны кимден разы олса, онъа багъышлай (Джем 2:26), онен душманларыны барыштыра (Икм 16:7) дуваларыны къабул эте (1Юх 3:22). Алла биз Онъа омюрлеримизни къурбан этеджегимизни беклей (Рим 12:1). Ондан гъайры Алла къабул этеджек къурбан киби, Раббиге шукюр этиов ве Оны макътав (Збр 68:31 в.и.; 118:108; Еуд 13:15 в.и.), эфкъяр толу юрек иле Раббиге мураджаат этиов (Збр 50:19), эм башкъа адамгъа нисбетен олгъан керчек севги къабул олуна (Флп 4:18; Еуд 13:16).

Збр 146:11: «Лякин РАББИнинъ разылыгъы Ондан къоркъкъан ве Онынъ эйилигини беклеген адамларнен олур».

РИМ — рус. **Рим**.

І. Р. шеэри м.э. 753 с. Тибр озени ялысында асыл олунгъан. Башында къасабалар Палатин тёпелигинде ерлешкен,

сонъ къомшу тѣпеликлер — Капитолий ве Къуиринал, олардан сонъ Джелиев тѣпелиги, Авентин, Эскъуилин ве Виминал ерлештирильди. Шунунъ ичюн Р.ни еди тѣпеликтеки шеэр деп адландыргъанлар (тенъ. Сыр 17:9). М.э. 510 с. къадар Р. падишалыкънынъ пайтахты эди, сонъ исе (м.э. 510-27 сс.), чокъ дженклер нетидже-синде Аппенин ярымадасыны ве бутюн Акъ денъиз эт-рафыны басып алгъан джумхуриетнинъ пайтахты олды. Август екаяне укюмдар олгъан сонъ, Р. императорлыкъ ве джиан девлети олды. Онынъ укюмдарлыкъы астында бутюн белли олгъан мемлекетлер бирлештирильди ве «Рим аманлыкъы» (Pax Romana) сиясий азатлыкъ умютнинъ бельгиси олды. Запт этильген мемлекетлерден къайтып, римлилер озъ шеэрини бойсунгъан халкъларнынъ аллаларына олгъан итибарларны алып келе эдилер ве бу аллаларгъа ибадетханелер къура эдилер. Шунунънен берабер, укюмдарлыкъ япкъан императоргъа аллаларгъа япылгъан итирамны бермек ынтылувлары даа зияде юзь бере эди. Римде бутюн сиясий ве диний акимияет топлангъан эди.

II. РИМНИНЪ ДЮНЪЯ АКИМЛИГИНЕ НИЕТИ Алла сайлагъан Израиль халкъынынъ къаршылыкъына расткельди, чюнки олар, Раббининъ Падишалыкъы ер юзюнде укюм этеджеги ве Ерусалим бу Падишалыкънынъ пайтахты оладжагъына умют эте эдилер. Тек эки исыянны къангъа батыргъан сонъ (66-73 сс. ве 132-135 сс.) Р. бутюнлей гъалебе къазанып, бу къарама-къаршылыкъны бастырды. Р. ве еудийлер арасындаки биринджи алякъалар м.э. 161 с. Ехуда Маккавей Римнен бир-бирине ярдым этмек шартнамесини имзалагъан сонъ олды. М.э. 63 с. Помпей Суриени запт этип, Рим императорлыкъына Еудиени де къошты. Биринджи йыллары Р. Буюк Ироднынъ союндан олгъан ерли мырзаларны тиймеди; амма м.с. 6 с. Еудие ве Самарие Римнинъ виляетлери олып, аким тарафындан идаре этилип башладылар. Акимнинъ преториясы (яшагъан ери) Акъ денъиз ялысында Кайсарейда ерлеше эди. Енъильген еудийлер римлилерге салым бермеге меджбур эдилер (Мт 22:17-21). Император Августнынъ укюмдарлыкъы

вакътында Иса догъды (Лк 2:1-7), Тиберий укюмдарлыгынынь 15-инджи йылында сувгъа батырып чыкъарыджы Ягъя кельди (Лк 3:1 в.и.); шу императорнынь девринде Исаны хачкъа мыхладылар. Клавдийнынь вакътында еудийлерни Р.ден чыкъардылар (Фаал 18:2); Нерон, Павел ондан укюмни талап эткен император эди (Фаал 25:11). Исанынь, Ерусалим виран этиледжеги акъкъында пейгъамберлигини (Мт 24; Лк 19:41-44) римли арбий башлыкъ Тит ерине кетирди, сонъ исе о да император олды. Биринджи месихчилер Къуванчлы Хаберни ер юзюнинъ бутюн кошелерине даркъаткъанда, чокъ мемлекетлерни бирлештирген императорлыкъ озюнинъ буюклигинен ве юнан тилининъ халкъаратиль олувынен, оларгъа ярдымджы ве себепчи олды. Амма бу дюнья императорлыгы месихчилерни къанлы такъип этиювине ве ёкъ этмекни башлайджагына аз вакъыт керек олды. Р. эр шейни таптап ашагъан, кюфюр адларнен толу, ороспу, азизлернинъ къанындан сархош олгъан, йыртыджы айвангъа чевирильди; амма бу ороспу мытлакъа укюм этиледжеги акъкъында пейгъамберлик япылгъан (Дан 7:7; Сыр 14:8; 16:19; 17:3-6,9,18; 18:2,10,21).

III. Император Клавдий бутюн еудийлерге Р.ден чыкъып кетмеге эмир этти (Фаал 18:2). Месихчилер джемиети Р.де эрте пейда олды, ве Павел озь мектюплеринден бирисини анда ёллады (Рим 1:7,15; 15:23). Павелнинъ озю Римнинъ иманлылар джемиетини тешкиль этмеги, амма оны келеджектеки гъарбий огретюв сеферлери ичюн башлангыч нокътагъа чевиirmeге истеп, барып бакъмагъа авес эте эди (Рим 15:23,24; Фаал 19:21; 23:11). Павел императорнынь укюмни талап этип, мабюс сыфатында Р.ге кетирильген эди. Амма башында онъа бу ерде ич бир къаршылыкъ коръмейип, адамларны огретмеге мумкюн эди (Фаал 28:16,31).

Фаал 23:11: «О геджеси Рабби Иса Павелге корюнип: „Джесюр ол! Меним акъкъымда Ерусалимде насыл шаатлыкъ япкъан олсанъ, ойле шаатлыкъ Римде де этмек керексинъ“, — деди».

РИМЛИЛЕР — рус. Римляне.

М.К.та римлилер — тек чокъ халкъларны бойсундыргъан императорлыгынынъ пайтахты ве Рим сакинлери дегиль (Юх 11:48; Фаал 25:16; 28:17), догъма я да башкъа бир ёлларнен алынган, римли гражданылыгы олгъанларнынъ эписидир (Фаал 16:21,37 в.и.; 22:25-29). Рим гражданынынъ бир сыра имтиязлары бар эди. Онъа къаршы зорбалыкъ япмакъ ясакъ эди, мес., махкъом этильмегендже багъламакъ я да къамчыламакъ олмай, оны хачкъа мыхлап ольдюрмеге мумкюн дегиль эди, эгер укюм этильсе о, онынъ иши акъкъында еяне къарар къабул этеджек, императорнынъ укюмини талап эте биле эди (Фаал 25:10 в.и.; 26:32).

Фаал 25:16: «Мен оларгъа: „Биринджиден, къабаатланган адамнынъ къабаатлагъанларнен корюшмеге ве онъа юклеген къабаатлавлардан озюни къорчаламагъа имкяны олмакъ керек. Ойле олмаса, адамны къабаатлайджыларынынъ къолуна бермеге римлилернинъ адети дегиль“, — деп джевап бердим».

РУХ (МУКЪАДДЕС РУХ) — рус. Дух, Святой Дух.

Башта еуд. сёзю *руах*, юн. сёзю *пнеума* «нефес» я да «ель» манасыны ташый эди, «рух» манасы сонъра пейда олды. Я.В.те *пнеума* сёзю беш манада къулланыла: 1) эсас манасы — «ель» — бу сёзни Иса Никодимнен субетте ишлетти: «Ель истеген еринде эсе» (Юх 3:8); 2) бир къач кере бу сёз «адамнынъ джаны» манасында къулланылды. Яирнинъ кызы акъкъында бойле айтыла: «Къызчыкънынъ джаны беденине къайтты» (Лк 8:55). Эльчи Павелнинъ руху, «пуллар толу» Афина шеэрини корип, «гонълю янды» (Фаал 17:16). Алланынъ Руху «бизим рухумызнен берабер бизге Алланынъ балалары олгъанымыз акъкъында айта» (Рим 8:16); 3) *пнеумата* сёзю (*пнеума* сёзюнинъ чокълукъ шекли) «къусурсыз олгъан инсафлы адамлар» (Еуд 12:23) ве «зинданда олгъан рухлар» (1Пётр 3:19) контекстинде расткеле; 4) М.К.та ярамай рухлар акъкъында айтыла: «арам (пис)», залым рухлар (Мт 10:1; Фаал 5:16 в.б.), фалджы рухлар (Фаал 16:16), юкбу рухлары (Рим 11:8) ве иляхре. Мында мытлакъа

конкрет бир шахыс акъкъында лаф кетмей, чонки «рух» сёзю кочьме манада да къуланмакъ мумкюн; 5) адетиндже *пнеума* сёзю «Мукъаддес Рух» ибаресинде къулланыла. **М.Р. Алланынь Руху оларакъ.** Алланынь Руху эр бир тири джангъа ярдым эте. Шекильсиз ве бош къяинаттан ер юзю яратылгъанындан эвель, Алланынь Руху сувларнынъ устюнден учып юре эди (Баш 1:2). Онда санаткъяр менбасы бар эди, шунунъ ичюн барлыкъны джанландырды. Алланынь Руху — аятны яраткъан Алланынь нефесидир (Эюп 27:3; 33:4; 36р 103:29 в.и.). Бу яшайыш руху «Исраильнинъ дагъылгъан кемиклерини» тирильтти (Ехез 37:1-14) ве Алланынь эки шаатыны да тирильтти (Сыр 11:11). О, Аллада олгъан сёзге (логос) ошай, бу сёзнен эр шей яратылды (Юх 1:1 в.и.). **М.Р. Алланынь кучю оларакъ.** М.Р. — Алланынь кучюдир, о, адамнынъ яшайышыны тайинлей ве ёнете. Алланынь Руху адамгъа анълайыш (акъыл) бере (Эюп 32:8). «Оларны огретмек ичюн, Озюнънинъ Мукъаддес Рухунъны бердинъ» (Нех 9:20). «Рухум сизинъ аранъызда булуна: къоркъманъыз!» (Хагъ 2:5). О, буюктен-буюк ишлер япа, махсус ибадет япмакъ ичюн чагъырылгъан адамларгъа февкъуляде истидатлар бере, меселя, рессамларгъа (Чыкъ 31:1 в.и.), акемлерге (Къад 3:10; 6:34 в.б.), пейгъамберлерге (Еш 59:21); Исраильнинъ ягънен сюртольген падишаларына (1Пад 10:6, 10; 16:13 в.и.). Сыкъ-сыкъ Алланынь Руху айры адамларгъа я да адам группаларына эне эди, оларгъа пейгъамберлик истидатыны багъышлай эди (1Пад 19:20, 23); Мусагъа энген Рухнынъ бир къысмы 70 акъсакълнынъ устуне де энген эди (Сай 11:17). Эль-Ясагъа Ильяснынь руху энген эди (4Пад 2:15). Иса Иордан озенине батырылгъан сонъ, Онъа Алланынь Руху энди (Мт 3:16). Шу Рухнынъ кучюнен О, хасталарны тюзельте ве чокъ яхшы шейлер япа эди (Фаал 10:38). Шу Рухны Иса озъ шегиртлерине уфюрди ве: «Мукъаддес Рухны къабул этинъиз», — деди (Юх 20:22). «Рух даа берильмегенде, чонки Иса шуретини даа алмагъан эди» (Юх 7:39), дегенде, М.Р.нынъ Элли кунлюк куню энеджеги козьде тутула эди. Шунунъ ичюн Иса: «Меним кетеегъаным сиз ичюн файдалыдыр; чонки мен кетмесем,

Къорчалайыджи сизге кельмез. Эгер кетсем, оны сиз-
лерге ёллайджагъым», — деди (Юх 16:7).

М.Р. энгенде кучлюо увулты, кучлюо ель ве «атешке ошагъан айры-айры олгъан тиллер» пейда олды. Бу вакъыт Исанынъ шегиртлери М.Р.къа толдылар. Месихчиге М.Р. энгенде, адамнынъ ички дюньясыны башкъа шей идаре эте: «энди мен яшамайым, лякин меним ичимде Месих яшай» (Гал 2:20). Онынъ «акъикъат руху» бизни догъру ёлгъа къоя ве келеджекни бильдире (Юх 16:13). М.Р. — бу акъикъый оджа, о бизге Исанынъ сёзлерини хатыр-лата (Юх 14:26), Иса акъкъында ве Онынъ къуртары-джы джесаретлиги акъкъында шаатлыкъ эте (Юх 15:26). Иманлы инсан М.Р. аркъалы къусурсыз тирилювни англай, Иса айткъаны киби, Алланынъ Падишалыгъына кирмек ичюн керекли олгъан алгъа саип ола (Юх 3:3,5). Эндиден сонъ — о, «янъы яратылгъан инсан»: «Эски олгъаны ёкъ олды, энди янъы олгъаны пейда олды» (2Кор 5:17). Тек шимди иманлы адам толу ольчюде Алланынъ эвляды ола ве бунен багълы сербестликке малик ола, «чюнки Алланынъ Рухунен юргенлернинъ эписи — Алланынъ огулларыдыр» (Рим 8:14). Иманлы адам М.Р. аркъалы Месихни къабул этти ве Раббининъ хызметине чагъырылды ве онгъа насип этиледжек бахшышлар аладжакътыр. Эликуньюк куню, адамларгъа Месих акъкъында хабер этсинлер деп, М.Р. энген шегиртлерге укюм ве кучь багъышланды. Олар «Рух оларгъа муим шейлер айтмагъа берген къабилиетинен эджнебий тиллерде лакъырды этип башладылар» (Фаал 2:4). М.Р. башындан иманлыларгъа ойле бахшышлар бере ки, оларгъа берильген миссияны беджерсинлер деп, кучю олсун. Биринджи месихчи джемиетлеринде бойле бахшышлар чешит-тюрлю эдилер, сонъра месихчилер бу бахшышларнынъ бир къысмыны гъайып этилер. Бу бахшышлар ве оларнынъ керекли эльде этилюви акъкъында 1Кор 12 ве 14-те бакъынъыз. Бахшышлар Раббини шерефлемек ичюн ве Онынъ Джемиетини къурмакъ ичюн берильген эди. Бу бильгилер, хасталарны тюзельтмек, пейгъамберлик япмакъ, рухларны айырмакъ киби бахшышлар эди (1Кор 12:8-10). Бутюн бу бахшышлар Джемиетнинъ

мулькюдир; онынъ эр бир азасы Алланынъ эмирине коре, тек шу азанынъ миссиясына кереклидир (1Кор 12:11; Эф 4:7). Бахшышларнынъ эписини бир М.Р. бере (1Кор 12:4). М.Р. иманлыгъа огют бере (Сыр 3:6,13,22), онынъ гизли гуналарыны къабаатлай (Фаал 5:1-11; 1Кор 14:24 в.и.), дуваларында пеките, «айтылмагъан сёзлернен» биз ичюн Алланы чагъыра (Рим 8:26). Рухнынъ махсуллары — севги, къуванч, тынчлыкъ-аманлыкъ, сабыр, эйилик, мерамет, ишанч, йымшакълыкъ ве озюни къолда тутувдыр (Гал 5:22,23; тень. Эф 5:9). Оларнынъ энъ буюк махсулы — севгидир (1Кор 13). М.Р.нынъ мурунинен «тамгъалангъан (басылгъан)» месихчи Месихте олгъан озь къуртулышына инана ве къуванчлы уютнен гуналарнынъ сонъки багъышланмасыны беклей (Рим 15:13; 2Кор 1:21 в.и.; Эф 1:13 в.и.). М.Р. тек Алладан бериле, о тек Алланынъ мерхаметидир (Фаал 8:17-20). М.Р. бахшышыны алмакъ ичюн, шу шартларны беджермек керек — тевбе этмек ве ишанчнен Иса Месихке мураджат этмек (Фаал 2:38). Месихчи М.Р.нен толмакъ керек (Эф 5:18) ве «рухны сёндормемек» керектир (1Тес 5:19). 1Тес 4:7-8: «Алла бизлерни писликке дегиль, азизликке чагъырды. Шунынъ ичюн, буны къабул этмеген адам инсанны дегиль, сизге Мукъаддес Рухны берген Алланы ред эте».

Д.б.: Ель.

РУХАНИЙ — рус. Священник.

- I. СЁЗНИНЪ ЭТИМОЛОГИЯСЫ. 1) Еуд. сёзю *кохен* — «руханий», *кохан* филинден келип чыкъа — «руханий вазифесинде олмакъ», «мукъаддес хызметни беджермек», яни Сарайда къурбан чалмакъ ве къокъулы отларны якъмакъ. 2) Давут ве Сулейманнынъ сарай мемуриети джевеллеринде *кохен* сёзю контекстине коре мемур, меслеатчы деген мананы анылата.
- II. Э.В.теки РУХАНИЙЛЕР. М.К.та Хаин ве Хабиль, Нух ве ата-бабалар да Аллагъа къурбан чала эдилер ве Чыкъ 19:24-те энди Р.лер аныыла. Ихтимал, бу Р. вазифеси аиле башлыкълары олгъан адамларгъа аит эди (Эюп 1:5). Мелкиседекнинъ руханийлиги айры ер ала. Синай

дагында Алла Мусагъа Харун ве онынъ Надав, Ави-ху, Элазар ве Итамар огъуларыны Р.ликке чагырма-гъа буюрды (Чыкъ 28:1). Руханий хызметине бу адамлар ве оларнынъ эвлятлары чагырылгъан эди, левийлилер оларгъа бойсуна ве Сарайда ярдымджи вазифелерини беджермек керек эдилер (Сай 3:5-13; 8:5-22; 18:6 в.и.). Амма М.К.та, Харуннынъ руханийлиги пекитильгенден сонъ да, онынъ эвлятларына менсюп олмагъан адамлар Раббиге къурбан эткен аллар къайд этильген. 1) **РУХАНИЙГЕ ОЛГЪАН ТАЛАПЛАР.** Руханийде беден эксиклиги олмамакъ керек эди (Лев 21:17-24). Арам олмамакъ ве эвленюв меселесинде Р. ичюн, адий израиллилерге бакъкъанда, къатты къаиделер бар эди (Лев 21; 22). Озь невбетинде, баш руханий ичюн косътермелер, башкъа Р.лерге бакъкъанда, даа къатты эди. Буларнынъ эписи Израильнинъ Алласынынъ мукъаддеслигини ве шунен берабер Р.лернинъ адамлар ве мукъаддес Алла арасындаки араджылыгъыны косътере эди. 2) **РУХАНИЙЛЕР ЯШАГЪАН ЕРЛЕР ВЕ РУХАНИЙЛЕРНИНЪ БАКЪЫЛУВЫ.** Ханаанда Р.лер левийлилерге яшамакъ ичюн айырылгъан 48 шеэрден 13-юнде яшай эдилер. Эписи бу левийлилернинъ шеэрлери Ерусалим янында, яни Ехуда, Шимеон ве Биньямин къабилелерининъ сынъырларында эдилер (Ехо 21:4). Р.лер Израиль Раббиге кетирген бахшышлар эсабына яшай эдилер. Сай 18:8-19-да къурбанларнынъ къайсы бири Р.лернинъ пайы оладжыгъынынъ джедвели бериле. Бундан гъайры, «Израильдеки эр шейнинъ ондан бир пайына» акъкъы олгъан левийлилер (Сай 18:20-24), алгъан шейлернинъ ондан бир пайыны азиз бахшыш сыфатында Р.лерге бере эдилер (Сай 18:25-32). Харуннынъ несилинден олгъан израиллилер, беден эксикликлери олгъаны ичюн къурбан чалмагъа акъкъы олмаса да, бу къурбанларны ашап ола эдилер (Лев 21:21-23). 3) **РУХАНИЙЛЕРНИНЪ УРБАСЫ.** Ибадет эткенде, Р. кетенден тюп урбасыны, индже кетен халатны кийип, къушагъыны багълай ве башына сарыкъны кие эди (Чыкъ 28:40,42). Р.лер хызметини яланаякъ олып беджере эдилер, буны Чыкъ 3:5-те корьмеге мумкюн. 4) **РУХАНИЙЛИККЕ ЧАГЪЫРУВ.**

Чыкь 29:1-35-те ве Лев 8-де тасвирленген мерасимде гуна ичюн бир тананы кьурбан чала эдилер (ает 14-17), бутюнлей якьылган кьурбан — бир кьочкьар (ает 18-21) ве руханийлернинь айырып азиз этюв кьурбаны — бир кьочкьар (ает 22-29); Р.лер кьурбан устюне зейтюн ягыны септире эдилер. Чыкь 28:41; 40:15; Лев 8:30-дан белли ки, баш руханий Харуннен берабер онынь огьуларынынь башлары да зейтюн ягынен ягьланган; демек, эписи Р.лер азиз этильгенлер. Ихтимал, сонь тек баш руханийнинь башыны ягьнен ягьлагьандырлар. Ягьнен ягьланув Р.ге Раббининь Рухуны багьышлап, онынь Раббиге берильгенининь бельгиси олмакь керек эди. 5) **РУХАНИЙЛЕРНИНЬ МАКЪСАДЫ ВЕ ВАЗИФЕЛЕРИ.** Р.лер Алла ве Онынь халкьы арасында араджьлар эди. Оларга Алланынь алдында халкьны темсиль этмек керек эди, яни биринджи невбетте, олар азиз ерде, даа догьрусы, Сарай огьндеки азбарда ерлешкен Мукьаддес Ерте ве кьурбанлар бутюнлей якьылган ерининь янында хызмет этмек керек эдилер. Айны бойле хызметнен, Сарай даа кьурулмаган вакьытта Р. Корюшов чадырында огьраша эди. Мукьаддес Ерте тургань кьокьулы отлар якьылган кьурбан еринде олар отларны тютете эдилер ве Сарай азбарындаки кьурбанлар бутюнлей якьылган еринде — айванларны кьурбан чалмакь керек эдилер. Бундан гьайры, олар Сарай савутларыны бакьа ве кьурбанлар бутюнлей якьылган ердеки атеш эр вакьыт янып тургьаныны незарет этмек керек эдилер. Олар Сарайдаки темизлик ве тертип акькьында кьайгьырмакь, онынь безетювини незарет этмек кереклер. Р.нинь вазифеси дженк башлангьаныны ве байрамларны кумюш боруларны чалып, илян этмек, эр эки алда Израиль акькьында Раббиге хатырлатмакь ичюн (Сай 10:9 в.и.). Алла ве адамлар арасындаки араджьлар сыфатында Р.лер де адамларнынь алдында Алланы темсиль этмек керек эдилер. Бундан гьайры, Р.лер ве левийлиернинь вазифеси халкькьа Кьанунны огьретмек ве энь агьыр ве давалы вазиедлерде кьарар чыкьармакь эди (Лев 10:11; Текр 17:8-13; 19:17; 21:5 в.и.; Мал 2:7). Адамларнынь иман темизлиги меселелери

де оларнынъ акъкъына кире эди. Раббининъ эмири-нен Р.лер адамларгъа хайыр дуваларыны окъумакъ (Сай 6:22-27), дженк мейданына чыкъкъанда исе, аскерлерге Раббиге олгъан ишанчларыны хатырлатмакъ керек эди (Текр 20:2-4).

III. Я.В.теки РУХАНИЙЛЕР. Я.В. месихчилер джемиетинде Э.В.ке коре руханийлик олгъаны акъкъында ич бир шей айтмай. Амма Я.В.нинъ эсас фикирлеринден бири, Алла Мукъаддес, деген фикир, яни О, яраткъан эр шейден айры ве шунынъ ичюн Алла ве адам арасында араджы керек. Иса Месих исе бойле бир араджыдыр. Аллагъа ёл тек О аркъалы алып бара (Юх 14:6). Шунунъ ичюн Месих — Мелкиседек киби, эбедий руханий (Еуд 5:6; 6:20; 7:17,21), Алланынъ огюнде ишанчлы баш руханий (Еуд 2:17), буюк баш руханийимиз (Еуд 4:14), мукъаддес, къабаатсыз ве лекесиз, гуналы адамларнынъ арасындан олмагъан ве коклерден юксек котерильген баш руханий (Еуд 7:26), яхшылыкъ кетирген баш руханий (Еуд 9:11), Алланынъ Эвине башлыкъ япкъан буюк руханий (Еуд 10:21), деп адландырылгъан. Иса эбедиен къалгъаны ичюн, руханийлик хызметини эбедиен япа (Еуд 7:24). Иса Месихнинъ иманлылар джемиетининъ дюньягъа Рабби акъкъында илян этмек къысмети бар. Павел Алланынъ эйилигинен Къуванчлы Хаберни бильдирмек акъкъында айта (Рим 15:16). Иманлылар джемети Раббиге хызмет этмек ичюн сайлангъан ве эр бир иманлы, озюни Алланынъ хызметине берип, озь джаныны Онъа бере (Рим 12:1). Шу манада иманлылар джемети акъкъында «азиз руханийлик», «падишалыкъ япкъан руханийлик», айтыла (1Пётр 2:5,9). Мт 16:19; 18:18; Юх 20:23-ке коре Иса шегиртлерине Онынъ адындан гуналарны багъышламакъ, эм де оларнынъ багъышланувыны ред этмек укъукъыны берди. Бу укъукъ сайлангъан Р.лерге дегиль, «азиз руханийлик» сыфатында бутюн иманлылар джеметине ве Алланынъ Р.и сыфатында эр бир иманлыгъа берильди (Сыр 1:6).

Еуд 10:21: «Иса — бизим буюк руханийимиздир. О, Алланынъ Эвине башлыкъ япа».

РУЯ (*син. Тюш*) — *рус. Видение.*

Э.В.те Алла Р. вастасынен Озь кьулларына — пейгъамбер ве башкъа адамларгъа — Озь ираде ве Озь сырларыны ача эди. Р.ларны тюшлерден, козьге корюниш ве джыннылыкътан айырмакъ керек. Р.ларнынъ чешит шекиллери бардыр. Р., козьге корюнген образ олмайып, сёз иле сырларнынъ ачылмасы мумкюн (Баш 15:1; 1Пад 3:15). М.К.нынъ асыл нухса метининде эки еуд. фиили: *раа* ве *хазах* («корьмек», «бакъмакъ»), ве олардан асыл олгъан сёзлер расткеле. Эки еуд. фиили эм ачыкъ-айдын корюнген предмет, эм образнынъ ички къабул олунмасыны ангълатмалары мумкюн. Демек, М.К.таки Р.ларны зайыф тасавур я да хаял киби дегиль де, Алла ачкъан объектив акъыкватны киби къабул этмек керек. Э.В.теки Р.ларда козьге корюнген образлар (Еш 6:1 в.и.; Йрм 1:11 в.и.; Ам 7:1 в.и.) базыда сес адиселери (Еш 6:3,9; 40:3; Йрм 1:5,7 в.б.), бирде-бир шейнинъ дады (Ехез 3:3) ве къокъусунынъ алынмасы иле бераберликте келелер (Еш 6:6; Йрм 1:9). Р.уя корьгенлерге Р.ларда джансыз предметлер, айванлар (Дан 7:2 в.и.), мелеклер (Сыр 15:1 в.б.), базыда атта Алланынъ Озю келе (Еш 6:1 в.и.; Ехез 1:22 в.и.; 10:1 в.б.). Я.В.нинъ китапларында Рабби Р. (юн. *горама*) вастасынен дуварларгъа джевап бере (Фаал 10:3), эльчилерге вазифе бере (Фаал 10:11-16; 16:9; 22:17 в.и.), Озь талелелерининъ рухуны, дин ёлундаки хызмет ичюн, къавийлештире (Фаал 18:9), Сырларнынъ ачылувы китабында Юхангъа ахыр заман адиселерини тасвирлей.

Ехез: «О вакъыт коклер ачылды, ве мен Алладан кельген руяларны корьдим».

С

СААТ — рус. Час.

I. Я.В. девринде куньдюз де, гедже де он эки С.ке болуне эди, яни кунеш догъгъанындан баткъанына къадар он эки С. (тень. Юх 11:9) ве кунеш баткъанындан сонъ догъгъанына къадар да он эки С. Бундан келип чыкъа ки, язда куньдюз С.и 60 дакъкъадан узун, гедже исе къыска, амма къышта аксине ола эди. Шунунъ ичюн, биз Я.В.те «учюнджи я да онунджи С.» окъугъанда, ондан гъайры бу вакъиа йылнынъ къайсы вакътында олгъаныны бильмек керекмиз. Алтынджи С.нинъ сонъу уйле вакътына, учюнджи С. исе кунеш догъгъанындан уйлегедже олгъан вакъыт аралыгъынынъ ортасына догъру келе.

II. Кочъме манада «вакъыт кельди» ибареси чокъусы алларда Алла тайинлеген вакъыт манасында ишлетиле (Юх 2:4; 7:30; 17:1), я да инсан аяты ве тарихтеки такъдирли бир анъ киби. Мес., Иса якъалангъан С. къара кучълер акимлиги вакъты сифатында бельгилене (Лк 22:53; тень. Мт 26:45; Юх 16:32). Сыкъ-сыкъ Исанынъ экинджи кере келеджеги акъкъында, къайсы куню ве С. къачта оладжагъыны тек Алла биле, дейлер (Мт 24:36,42,44; Мк 13:32; Фаал 1:7; Сыр 3:3). Ондан эвель «сонъки вакъыт» (Юх 2:18; тень. Рим 13:11), я да сынав вакъты келеджек (Сыр 3:10).

Юх 2:18: «Балачыкълар, вакъытнынъ сонъки саати кельди! Сиз Месихнинъ душманы келеяткъаныны эшиткенинъызге коре, шимди Месихнинъ чокъ душманлары пейда олды. Бундан биз сонъки саат кельгенини билемиз».

Д.б.: Вакъыт.

СААТЛЕР ПАРЧАСЫ — рус. Ночная стража.

Э.В. заманларында адамлар кунь къавушкъан замандан кунь догъгъандже олгъан вакъытны, арбий адет боюнджа, учь саатлер парчасына боле эдилер (Чыкъ 14:24; Къад 7:19; 1Пад 11:11; Збр 89:5; Агъл 2:19). Биринджи саатлер парчасы къарарнен саат 18-ден саат 22-ге къадар эди, экинджиси — 22-ден гедже саат 2-гедже, сонъкиси исе, саба вакъты, — саат 2-ден саат 6-гъадже. Я.В. заманында учь саатлер парчасы дёрт олды: акъшам, яры гедже, хоразлар къычыргъанда ве саба (Лк 12:38; Мк 6:48; 13:35). Ондан гъайры, гедже, куньдюз киби, 12 саатке болуне эди (Фаал 23:23).

САБЫР — рус. Терпение.

I. Юн. метининде «сабыр» тюшюнджеси чешит сёзлернен ифаделене: *макротюмиа* — Алланынъ джумертлиги ве узун сабыры, *анохе* — Алланынъ пешинден кетмекте инатлыкъ, беля-къаза башларына тюшкенде себатлыкъ (юн. *гюпомоне*).

II. АЛЛАНЫНЪ САБЫРЫ. 1) Алла адамларгъа С. косьтере. Даа Э.В.те Алла «гъазапланмагъа ашыкъмагъаны» акъкъында айтыла. Алла тез ачувланмагъанынынъ фаркъына (Чыкъ 34:6; Сай 14:18; Нех 9:17; Збр 102:8; 144:8; Ёэль 2:13; Нах 1:3 в.б.) тек Я.В.те толусынен барыла (Рим 2:4 в.и.; 2Пётр 3:9 в.и.). Рабби сабырлы (Мт 18:25; Рим 9:22,23). 2) Алла С.ынынъ энъ юкъары нокътасы — Иса Месихтедир (1Тим 1:16). Алланынъ С.ы эписи адамларны къуртармакъ ниетинде ифаделене (1Тим 2:4; 2Пётр 3:9). Амма онынъ да бир къарары бар — Алла адалетнен бу дюньяны суд этеджек (Рим 2:5; 2Пётр 3:9 в.и.). Адамларгъа Алланынъ гъазабы тюшеджек вакъытка къадар къалгъан муддетни (Эф 5:6; Сыр 6:16 в.и.) Рабби беджериледжек ваделерининъ «вакътыны узата» деп саймагъа мумкюн дегиль (2Пётр 3:9, 15), о мерамет ве буюк сабыр вакътыдыр. Эгер адам, Иса Месихнинъ кельмесинден эвель яшагъанларгъа да берильген Алла адалетини къабул этмесе (1Пётр 3:20), о, Алланынъ гъазап куню онъа келеджегини беклей, чюнки Алланынъ С.ы екюнлене (Рим 2:5; Кол 3:6; 2Пётр 3:10).

III. АДАМНЫНЪ САБЫРЫ. Я.В.те иманлылар С. коь-терип, эр бир С. ве чыдамлылыкъта (Кол 1:11), йым-шакълыкъ ве сабырда тайинлемелилер (Кол 3:12). Месихнинъ Джемиети, Озь Раббисине ошап (Мт 10:24 в.и.), зулум ве душманлардан азап чеке. Бунъа ис-бат оларакъ, Я.В.те С. азап, сынав, беля, ёкъсуллыкъ, кыйын вакыт, зулум иле сыкъы багълыдыр (Рим 5:3; Якъ 1:2-4; 2Кор 1:6; 2Кор 6:4; 2Тес 1:4). С. Джемиет-нинъ мукеммелешмеси (2Тес 1:5; тенъ. Флп 1:28), бу дюньядаки Месихнинъ шаатлыгъы ичюн лязим (2Кор 6:4; Флп 1:29). Сабыр этмек ичюн чагъырылгъан Дже-миет (1Тим 6:11; 2Тим 3:10; Якъ 1:4) бутюн азап ве зулумгъа къаршы турып олгъан, хачта сабыр эткен ве юреклендирген Исагъа бакъа (Рим 15:5). С. — му-айен бир алларгъа ирадесиз къатланув дегиль де, Ал-ла ирадеси омюрге кечирильмесине къошулув ве эр шейни енъген ве Озь эвлятларына енъмек ичюн кучъ берген Рабби гъалebesининъ фааль бекленюви (Рим 8:37). С. — иман махсулы (Якъ 1:3), Раббининъ Сёзю айткъаны киби, Онынъ бахшышыдыр (Рим 15:4; Сыр 3:10). С. вастасынен месихчининъ къуванчы, умути ве теджрибеси арта (Рим 5:4 в.и.; 15:4; Кол 1:11). Сада-къатлыкъ ве С. — келеджек къуртулышнынъ, эбедий омюр алувынынъ реинидир (Лк 21:19; Еуд 10:36 в.и.; Сыр 2:10).

2Кор 6:6: «Биз анълавнен темиз яшайыш кечиремиз, чокъ сабыр этемиз, эйилик япамыз, Мукъадес Рухкъа ишана-мыз, саф юрекнен седемиз, догърусыны айтамыз, Алланынъ къудретине таянамыз, къолларымыздаки сила — бизим догърулыгъымыз».

САВУТ — рус. Сосуд.

Кочъме манада М.К.та адамлар С. деп адландырыла (Рим 9:22 в.и.; 2Тим 2:20 в.и.). Имансызлар «гъзаап савутлары», Иса Месихнинъ къанынен къуртарылгъанлар исе «мерамет савутлары» деп адландырылалар. 2Кор 4:7-де Павел Къуванчлы Хабер хазинесини озь ичине алгъан адамнынъ беденини С. деп адландыра ве шунинъ ичюн бу С. Мукъдес Рухнынъ эви ола. 1Тес 4:4-те С. деп,

акъай ве апайнынъ беденлери назарда тутула (эр биринъиз озь савутыны азизлик ве шеревте сакъламагъа бильмек ичюн) (тень. 1Пётр 3:7).

Рим 9:23: «Бойле этип, О, бельки, мерамет косътермеге ве эвельден шурет ичюн азырлангъан адамларгъа (демек, мерамет савутларына) шуретининъ боллугъыны бильдирмеге истей эди».

САГЪЫРЛЫКЪ

Бакъ.: Хасталыкъ.

САДУКИЙЛЕР — рус. Саддукеи.

Еудий дин фыркъасы, пейда олув вакъты, ихтимал фарс я да юнан заманларына аит. Озь адыны о, Цадокъ (Садок) деген адамнынъ адындан алды. О, шубесиз, Давут ве Сулейманнынъ девринде баш руханий олгъан ве шу вакъыттан башлап, баш руханий вазифеси онынъ къорантасында мирас олып къалды (2Пад 8:17; 3Пад 1:8; 2:35; тень. Ехез 40:46; 43:19; 44:15; 48:11). С. пек сиясийлешкен ве буюк дереджеде юнан тесири астында эдилер. С. фериселерге къаршы чыкъа эдилер (Фаал 23:6 в.и.). Я.В. девринде оларнынъ халкъкъа олгъан тесири буюк дегиль эди, амма саддукий руханийлери Юксек Шурада баш руханийге садыкъ олгъан фракцияны тешкиль эткен эдилер (Фаал 5:17) ве бойлеликнен, девлетнинъ сиясий идаре этювинде задекянларнынъ менфаатыны ифаде этип, иштирак эте эдилер. Исанынъ джемиет алдында сёзге чыкъкъан вакъытнда, оларнынъ римлилерге нисбетен сиясети достане эди. Исагъа къаршы куруште С. ве фериселер бирлешип арекет эте эдилер (Мт 16:1,6,11 в.и.). С. ве фериселер бир агъыздан Мусанынъ беш китабыны къабул эте эди, амма С. агъзавий «Бабалар риваети»ни (Галаханы, яни фериселернинъ Къанунны беджермек боюнджа косътермелерни) ред эте ве пейгъамберлернинъ китапларынынъ къадрине етмей эдилер. Амма Къануннынъ айры ерлери боюнджа олар озьлерининъ ракъиплери фериселерге бакъкъанда, атта къаттыджа укюмлерни бильдире эдилер. Макъульджилер олып,

олар олюлернинъ тирильгенини (Мт 22:23; Мк 12:18; Лк 20:27; Фаал 4:1 в.и.; 23:8) ве олюмден сонъ аятны къабул этмей эдилер (бакъ. Лк 16:27 в.и.). С.нинъ ракъиби олгъан Юсуф Флавий оларны фаталистлер деп адландыра эди. С. акъкъында хабер эткен чокъ менбаларда (Юсуф Флавийнинъ эсерлери, раввинлернинъ эдебияты, Я.В.), саддукийлерге къаршы тенденциялар аныкъ корюне эди.

Фаал 5:17: «О вакъыт баш руханий ве онен берабер саддукий фыркъасынынъ эписи азалары пахыллап, эльчи-лерни якъалап, шеэр зинданына ташладылар».

САДЫКЪЛЫКЪ — рус. Верность.

Бакъ: Ишанчлыкъ.

Текр 7:12-13: «Эгер сизлер бу къарарларны эшиткенинъизнен, оларны тутып, беджерсенъиз, Алланъыз олгъан РАББИ, деделеринъизге ант эткени киби, васиетни тутаджакъ ве садыкъ къаладжакъ, сизге яхшылыкълар эйледжек, сизни севеджек ве чокъ сайылы япаджакъ».

САЙЫ — рус. Число.

I. УМУМИЙ ТЮШЮНДЖЕ. 1) С.лар ярдымынен бир джыныслы бирлемлер (адамлар, айванлар, эшьялар, вакъыт аралыгъы, агъырлыкъ ольчюси в.и.) сайыла; бундан гъайры, оларнынъ ярдымынен бу бирлемлернинъ сайысы бельгиленген даиредеки тертипте косьтериле. 2) С.нынъ бир сыра чокълашкъан издешлери, С. такъымларына болюне, бу эсапнынъ саделешювине хызмет эте. Айрыджа, эки сайы системасы кенъ даркъалгъан: онлукъ, 10 сайысына эаслангъан, яни адамнынъ эки къолундаки пармакълар сайысы боюнджа; ве он экилик сайысы, 12 сайысынынъ эсасында къурулгъан ве эсас къысымларынынъ чокъ кере болюнгени себебинден базы амелий усътюнликлери олгъан. 3) М.К.та он экилик сайы системасы да ишлетиле, амма онлукъ тизими усътюндир. Тёгерек сайылар, сайыларнынъ нисбети ве арттырувы, адет узьре онлукъ тизиминде бериле (Чыкъ 20:6; 34:7; Къад 1:4;

3:29; 4:6; 7:3). 4) С.лар, эгер оларны сёзлернен язмасалар, языда ариф я да ракъамларнен косътериле эди. Еудийлер С.ларны бельгилемек ичюн, элифбе арифлеринен файдалана ве онлукъ тизимини къуллана эдилер. Биринджи докъуз ариф бирликлерни бильдире, сонъ кельген докъуз ариф — онлукъларны, сонъки дёрт ариф исе — юзерликлерни 100-ден 400-гедже. Эписи къалгъан С.лар языда келишкен арифлер бирикмелеринен бельгилене эди. Бундан гъайры, С.ны косътермек ичюн махсус бельгилер де бар эди, мес., агъырлыкъны косътермек ичюн. 5) С.ны бельгилемек ичюн, арифлернен файдаланмакъ амелиятындан келип чыкъкъан алда, арифлернинъ сайы дереджесине бакъып, осюв тертибинде ерлештирмек мумкюн олды. 6) Икметлик китапларында махсус эдебий усул ишлетиле, онда джумлелерде С.лар анъыла. Икм 30:24-28; Сыр 25:1 в.и. белли бир сойдаш азалы шейлернинъ сайысы косътериле. Амос пейгъамбернинъ китабында 3 ве 4 С.ларынынъ текрарлав усулы къулланыла (Ам 1:3,6,9,13; 2:1,4,6), бу айтылгъанларнынъ тесирини кучълештире. Джем 4:12; Еш 17:6-да 1, 2, 3 ве 2, 3, 4, 5 С.лары осюв тертибинде кетириле. Буларнынъ эписи М.К.нынъ шиирлеринде озюне хас бир везин ярата.

- II. М.К.та ишлетильген С.ларнынъ сыкъ-сыкъ тимсалий манасы да ола эди. Базы С.ларда бу аныкъ ифаделене, башкъаларында о къадар аныкъ дегиль, базы С.ларда исе бойле озъара мунасебетлер умумен ёкъ. Бойледже, М.К., Онынъ вакътындаки я да сонъ девирдеки С. тертибаты бакъышындан фаркълы, бу джеэттен толу тизимини озъ ичине алмай; базы С.лар эм Аллагъа, эм Аллагъа къаршы олгъан кучълерге аит (мес., 2, 6, 7, 10 сайылары). Шунынъ ичюн С.нынъ мумкюн олгъан я да белли тертибат манасы ич бир тарзда онынъ объектив манасыны истисна этмей; олар экиси де яшамакъ мумкюн (тень., мес., Чыкъ 24:18; Мт 4:2; Фаал 1:3-те сыкъ-сыкъ анъылгъан 40 кунлюк вакъыт къысымлары). Невбеттеки мисаллер С.нынъ энъ муим семантик алякъаларыны ачып бермеге чагъырылгъан:

- 1) БИР, ЕКЯНЕ: Алла екяне (Текр 6:4; Мт 19:17; 23:8; Гал 3:20; Якъ 2:19), Онынъ маиети — бирлик. Гуналар ве Алланынъ олар устюнден укюми, яратылгъан дюньянынъ биринджи бирлигини ёкъ этти (Баш 11:1,6 в.и.). Бундан сонъ, Алла ве адамлар арасындаки араджи Иса Месих (1Тим 2:5; тень. Мт 23:8,10), Бабасынен бир олып (Юх 10:30), ёкъ этильген бирликни ве Алланен алякъаны тиклемек керек (Юх 17:11,21-23; 1Кор 8:6). О, судийлер ве башкъа халкълардан Алланынъ янгы халкъыны яратты (Эф 2:14-16), онда рухнынъ бирлигини аманлыкъ бирлигинде сакъламакъ керек: бир беден ве бир Рух, бир уютке чагырув, бир Раббиге, бир имангъа, бир сувгъа батырылып чыкъувгъа, бир Аллагъа ве эписинден устюн, эписининъ арасында ве эписининъ ичинде булунгъан Бабасына (Эф 4:3-6).
- 2) ЭКИ — алякъа япмакъ ичюн энъ уфакъ С. Эки адамны никяхта я да достлукъта бирлешюви кимсесизлик ве аджизлик енъильгенини анълата (Баш 2:20-24; Мт 19:4-6; Джем 4:8-12). Эр бир шикъятнинъ акъикъий олгъаныны эки шаат тасдыкъламакъ керек (Текр 17:6; Юх 8:17; тень. Сыр 11:3). Иса шегиртлерини дюньягъа экишер ёллай (Мт 21:1; Мк 14:13; Лк 10:1; тень. Мт 18:19 в.и.). Ич кимсе бир вакъытта эки шорбаджыгъа хызмет этип оламай (Мт 6:24). Эки ёлнынъ тасвири (Мт 7:13 в.и.), эки адамнынъ мисали киби (Лк 18:9-14; тень. 17:34-36), аят я да олюмге, къуртульш я да лянетке алып баргъан сонъки къарарнынъ, Алла ичюн муим олгъаныны косьтере.
- 3) УЧЬ С.сы Алланен сыкъ багълы. Алла Озюни Баба, Огул ве Мукъаддес Рух сыфатында ача (Мт 28:19); Месих акъкъында рух, сув ве къан шаатлыкъ эте (1Юх 5:8); Серафлар Рабби алдында учъ кере «Мукъаддес, Мукъаддес, Мукъаддестир», деп илиян этелер (Еш 6:3; тень. Сыр 4:8). Ибраимге учъ акъай кельди (Баш 18:2); Харуннынъ эйилиги учъ къысымдан ибарет эди (Сай 6:24-26); огдеки азбар, Мукъаддес ве Энъ Мукъаддес Ер Озь халкъы арасында яшагъан Алланынъ Мескенини тешкиль эте эдилер (Чыкъ 26:33; 27:9). Исанынъ тирилювини Онынъ олюминден учъ кунъ айыра (Мт 12:40;

Юх 2:19). Бундан гъайры, Иблис Исаны учь кере сынады (Мт 4:1-11); Сыр 13-теки Аллагъа къаршы чыкъкъан айваннынъ тарифи де учь С.нен багълы: леопард, аюв ве арслан, эм де кучь, тахт ве акимлик (ает 2).

- 4) ДЁРТ С.сы яратылгъан дюньянынъ бирлигини бильдиргенде, ер юзюнинъ дёрт тарафы (уджу) (Еш 11:12; Ехез 7:2) я да ернинъ кошелери (Сыр 7:1; 20:7), эм де дёрт ель акъкъында айтылгъанда къулланыла (Дан 11:4; Зек 2:10; Мт 24:31; Мк 13:27). Эдемден акъып чыкъкъан дерья да дёрт озенге болуне (Баш 2:10). Бундан гъайры, Алланынъ тахты алдында дёрт тири махлюкъ бар (Ехез 1:5-18; тень. Сыр 4:5-8). Рабби Озюнинъ исянджы халкъына къаршы ёлламагъа истеген дёрт джеза акъкъында айта (Йрм 15:2-3; Ехез 14:21).
- 5) БЕШ С.сы М.К.та ич бир корюмли тимсаль алякъаларны косътермей.
- 6) АЛТЫ С.сынен адамнынъ чалышкъан кунълери ве йылларыны ольчей эдилер (Чыкъ 20:9; 23:10; тень. 21:2). Кунълер Аллагъа багъышлангъан раатлыкъ кунълери арасында, йыллар исе — раатлыкъ йыллары арасында ерлеше. Алла дюньяны алты куньде яратты (Баш 1:31; Чыкъ 20:11). Амма юксек адамнынъ эр бир къолунда ве эр бир аягъында алтышар пармагъы олгъаны (2Пад 21:20), шубесиз, Алла тайинлеген тертипнинъ бозулгъаныны къайд эте; Сыр 13:18-де 666 ракъамы — бу айваннынъ саны, бу дюньядаки алласыз кучълернинъ тимсалидир.
- 7) ЕДИ С.сы битирилген бутюнликнинъ мукеммеллигини бильдире, эсасен Алланынъ ирадесине коре, мес., дюньянынъ яратылувы киби (Баш 2:2 в.и.). Единджи кунь, раатлыкъ куню (Чыкъ 20:10), ве единджи йыл (раатлыкъ йылы) адамнынъ вакътыны, ишини ве ибадетини айыра ве тертипке къоя (Чыкъ 23:11). Еди къат акътыман (Баш 4:15; Збр 78:12; Икм 6:31) ве багъышланув (Лк 17:4), бозулгъан тертипни тиклейлер; руханий еди кере къан сепип темизлей (Лев 4:6; 8:11; 14:7,16,51; 16:14). Базыда къурбан еди дане бир тюрюлю айвандан ибарет ола эди (Сай 28:11, 19; 1Тар 15:26; 2Тар 29:21; Ехез 45:23). Моавлылар бирден еди къурбан еринде

кърбан чала эдилер (Сай 23:1 в.и., 29 в.и.). Шаулнынъ еди эвляды онынъ къанлы джинаети ичюн ольмек керек эдилер (2Пад 21:6,9). «Етмиш кере еди къат» акътыман алмагъа истеген адамнынъ тоймагъа бильмегенине къаршы (Баш 4:24), Алланынъ сынъырсыз багъышлары чыкъа (етмиш кере едишер; Мт 18:22). Бойледже, ЕДИ С.сы азиз С., Алланынъ С.сы ола. Я.В.те бу айрыджа Юханнынъ Сырларнынъ ачылувы китабында корюне: Алланынъ еди руху (Сыр 1:4); еди йылдыз, лампат ве иманлылар джемиети (ает 20); еди мектюп (Сыр 2-3); еди печат (Сыр 5:1); Къозунынъ еди бойнузы ве еди козю (ает 6); еди боразан ве еди гъзап пиаласы (Сыр 8:2; 15:6 в.и.); еди кок гудюрдиси (Сыр 10:3 в.и.). Еди лампат (Чыкъ 25:37) — къаранлыккъа ер олмагъан, Раббининъ ярлыккъа толу тасвири (1Юх 1:5). Амма яманлыкъ да еди кере тасвирлене: еди арам рух (Мт 12:45); еди башлы ве еди тадж кийген аждерха (Сыр 12:3); еди башлы айванлар (Сыр 13:1; 17:3,7).

- 8) СЕКИЗ С.сы М.К.та бир къач кере янъы башланув сайысы сыфатында расткеле. Сув ташкъыны вакътында секиз адам къуртула (Баш 6:18; 1Пётр 3:20; 2Пётр 2:5), ве олардан янъы инсаниет асыл олды (Баш 10:1 в.и.). Секизинджи куню еудийлер сюннет япа, бу, баланы Алла халкъынынъ азасы эте (Баш 21:4; Лев 12:3; Лк 2:21). Йишайнынъ секизинджи огълу Алла Израиль ичюн сайлагъан падиша олды (1Пад 16:10 в.и., 13), онынъ сюлялесинден Месих чыкъты (2Пад 7:12 в.и.).
- 9) ДОКЪУЗ С.сы башкъа халкъларда муим роль ойнагъанына бакъмадан, М.К.та ич бир ерде тимсалий манада къулланылмай.
- 10) ОН С.сы — израиллилерде ишлетилген онлукъ сайы тизимининъ эсасы; болонген сайыларынен берабер, сыкъ-сыкъ ичинде чадыр акъкъында малюматлары олгъан метинлерде расткеле, мес., онынъ буюклиги ве башкъа меселелер (Чыкъ 26:1,16,18 в.и.; 27:9-12), эм де Сарай акъкъында айтылгъанда (3Пад 6:3,16 в.и., 20,23-26; 7:23 в.и., 43,49). Он кунлюк вакъыт айнынъ учтен бир къысмыдыр ве сыкъ-сыкъ аныкъ я да тахминий вакъыт, деп аныгла (Сай 11:10 в.и.; 1Пад 25:38; Нех 5:18;

Йрм 42:7; Дан 1:12; Сыр 2:10). Песах кьозусы биринджи айнынъ онунджи куню сайлана эди (Чыкъ 12:3), единджи айнынъ онунджи куню исе, Одеме этюв куню кьайд этиле эди (Лев 16:29). Рабби Озь халкъыны Мысыр кьуллугьындан он джеза аркъалы азат эткенде (Чыкъ 7-12), О, Озь талапларыны ве ирадесини Исраиль халкъына нисбетен Он Эмиринде косьтерди (Чыкъ 20:1-17; 34:28) ве ондан бир пайны тайинледи (Лев 27:30). Амма С. Аллагьа кьаршы олгъан кучьлернен де багьлы олмакъ мумкюн: Даниялнынъ тюшлеринде ве Сырларнынъ ачылувы китабында чешит-тюрю айванлар ве аждерханынъ акимлигини косьтерген онар бойнузы бар, базада олар он падиша сыфатында изаат этиле (Дан 7:7,24; Сыр 12:3; 13:1; 17:3,7,12,16).

- 11) Онлукъ С.лар махсус манада пейда олалар: а) Юсуф фыравуннынъ алдында пейда олгъанда ОТУЗ яшында эди (Баш 41:46), левийлилер де шу яшта чадырда хызмет этип башлай эдилер (Сай 4:3), Давут исе бутюн Исраильнинъ падишасы олды (2Пад 5:4). Кьарарнен бу яшта Иса джемиет хызметини башлады (Лк 3:23). Отуз кунь девамында Исраиль халкъы Харуннынъ (Сай 20:29) ве Мусанынъ артындан агьлады (Текр 34:8). Зек 11:12 в.и. коре, чобаннынъ кьазанчы отуз кумюш эди, Иуда да саткъынлыгьы ичюн отуз кумюш алды (Мт 26:15; 27:3,5); б) **КЪЫРКЪ** С.сы вакьыт аралыкларыны косьтермек ичюн чокъ расткеле. Кьыркъ йыл — бу кьартлар олип, янгы несильнинъ оськен деври; бу манада, Кьадылар китабында текрарлангъан малюматларны орта С.лар, деп аныламакъ керек (Кьад 3:11; 5:31; 8:28; Кьад 3:30-да бу муддет эки кере зиядедир). Амма кьыркъ йыл девамында сахрадан кечильген муддетни (Сай 32:13; Текр 2:7; 8:2,4; Ехо 5:6), эм де Давутнынъ (2Пад 5:4; тень. ает 5), эм Сулейманнынъ (3Пад 11:42) ве Ёашнынъ падишалыкъ япкъан вакьтыны орта С. оларакъ деп кьабул этмеге олмай (4Пад 12:2). Кьыркъ кунь деври сув ташкыны акькьында икяеде чокъ аньыла (Баш 7:4,12,17; 8:6), Муса Синай дагьында эки кере кьыркъар кунь турды (Чыкъ 24:18; 34:28), исраиллилер Ханаан топрагьыны кьыркъ кунь ичинде бакьып чыкьтылар (Сай 13:25;

14:33 в.и.), Ильяс исе кырк кунде Хорев дагына кельди (ЗПад 19:8). Иса сахрада кырк кун аштан-судан вазгечи (Мт 4:2; Мк 1:13; Лк 4:2), сонъ Озь джемиет хызметини башлады, ве олюерден тирильген сонъ, кырк кун девамында шегиртерине келип корюне эди (Фаал 1:3). Юнуснынъ Ниневедеки пейгъамберлигинде, тевбе этмек ичюн кырк кун бельгиленген эди (Юнус 3:4). Косътерильген мисаллернинъ эксериети бир шейге азырлыкъ корьмекнен ве тюрлю сынавларнен багълы; в) ЕТМИШ С.сы (7 × 10) — эм толгъан ве биткен С.ны косътере. Етмиш акъсакъал Рабининъ алдында Израиль халкынынъ векиллери эдилер (Чыкъ 24:1,9-11), шу къадар адам Мусагъа халкыны ида-ре этюв юкюни котермек ичюн айырылгъан эди (Сай 11:16 в.и.). Иса етмиш шегиртини Озю бармагъа истеген шеэр ве ерлерге ёллады (Лк 10:1). Бу даа Онынъ Хабери бутюн инсаниет ичюн олгъаныны косътере. Янъы Вавилон падишалыгъы етмиш йыл турды (Йрм 25:11 в.и.; 29:10), о Израильни запт этти; бойле де чокъ, Тир устюнде укумнинъ вакъты девам этеджек (Еш 23:15,17). Мукъаддес тарихнынъ муим вакъиалары беджерильгени ичюн етмиш кере еди йыл вакъыт аралыгъы бельгиленди (Дан 9:24-27); г) БИНЪ С.сы (10 × 10 × 10) Иса ер юзюнде тайинлейджек, Алланынъ бинъ йыллыкъ Падишалыгъыны бельгилей (Сыр 20:1-6).

- 12) ОН ЭКИ С.сы бир йылда айларнынъ С.сы (бакъ. 1Тар 27:1) ве бир кунде саатлернинъ С.сы (Юх 11:9), айры тарзда Алла халкынынъ толу С.сы ола. Якъупнынъ он эки огълу Израильнинъ он эки къабилесининъ аталары олдылар (Чыкъ 24:4; 28:9 в.и.; Ехо 4:8 в.и.; ЗПад 18:31; Мт 19:28; Якъ 1:1; тень. Лев 24:5 в.и.; Къад 19:29; ихтимал ЗПад 7:25; 10:20); оларгъа Я.В.те он эки эльчи тень келе (Мт 10:1-4; Фаал 1:13-26). ЙИГИРМИ ДЁРТ — руханий болуклерининъ С.сы (1Тар 24) ве левилийлернинъ йырджылары (1Тар 25), КЪЫРКЪ СЕКИЗ — левилийлер ве руханийлер шеэрлерининъ С.сы (Сай 35:7; Ехо 21:42). Айрыджа сыкъ-сыкъ он эки С.сы ве онъа эсаслангъан С.лар Сырларнынъ ачылувы китабында ангыла. Къадыннынъ таджында иманлылар джемиетининъ

тимсали олгъан он эки йылдыз бар (Сыр 12:1). 12, 12 000 ве 144 000 С.лары янғы Ерусалимнинъ тасвиринде кетириле (Сыр 21:12-21). $12 \times 12\ 000 = 144\ 000$ — бу сайы Исраиль къабилелеринден тамгъа басылгъан адамларнынъ сайысы (Сыр 7:4-8; тень. 14:1); 24 акъсакъл Алланынъ тахты алдында Раббиге ибадет эте (Сыр 4:4,10).

Сыр 12:1: «Кокте аджайип бир алямет — кунешке сарылгъан бир къадын пейда олды. Онынъ аякълары астында ай ве башында он эки йылдызлы тадж бар эди».

САКИ — *рус.* **Виночерпий.**

Падишагъа якъын олгъан адам, везир; бир озю я да башкъаларынен бирликте С. падиша софрасыны ичимликлернен темин эте эди. Шаркъта зеэрленюв адиселери сыкъ-сыкъ олгъаны ичюн, бу вазифе пек муим эсаплана эди, падиша С.ге ишанмакъ керек эди, озь небетинде С. де падишагъа тесир этмек мумкюн эди. М.К.та фыравун сарайында (Баш 40:2), Сулейманнынъ сарайында (3Пад 10:5) ве фарсларнынъ сарайында (Нех 1:11) хызмет эткен С.лер анъыла эди.

Баш 40:2-3: «Фыравун озь эки везири олгъан баш сакиге ве баш фурунджыгъа ачувланды ве оларны сакъчылар башлыгъынынъ эвинде олгъан зиндангъа къапатты».

САКЪЧЫ (*син.* Къаравул) — *рус.* **Телохранитель.**

I. Мысыр фыравунларынынъ (Баш 37:36), Ашшур ве Вавилон падишаларына ошап (4Пад 25:8), Исраиль акимлерининъ, Шаулдан башлап (1Пад 22:17), шахсий къаравулла бар эди. С. вазифесине чокъусы алларда ябанджылар теклиф этиле эдилер. Бойлеликнен, Давутнынъ шахсий къаравулла керетлилерден (критлилерден) ве пелетлилерден (фелестинлилерден) ибарет эди (2Пад 8:18; 15:18; 20:7; 3Пад 1:38), фелестинли Анхуснынъ С.сы исе исраилли Давут эди (1Пад 28:2). Давутнынъ огуллары Авишалом ве Адонья 50 къаравулны алып, арз этильген укюмине биринджи адым аттылар (2Пад 15:1; 3Пад 1:5). Кыраличе Атальяны девирмезден эвель, Ехояда С.ларнен келишти, оларны яш Ёаш падишагъа ярдым этмеге къандырды (4Пад 11:4,6,19).

II. Слар сайысындан падишанынь кельмеси акъкъында хабер эткен ве онынъ ат арабасы ичюн ёлны ачкъан чапыджылар (1Пад 8:11), эм сарай къапусында турган сакъчылар тайинлене эди; сарай янында падишанынь шахсий къаравуллеры ерлешкен ханелер бар эди (2Пад 11:9). Еуд. падишалары Алланынь ибадетханесине хусусий къалкъанларны ташыгъан С.ларнен бара эдилер (3Пад 14:27,28); Алланынь Сарайы ве падишанынь сарайы арасындаки къапулар «Къаравуллер къапусы» деп адлана эдилер (4Пад 11:19). С.лар ве оларнынъ башлыкълары хусусий вазифелерни сыкъ беджере эдилер (4Пад 25:8-20; Йрм 39:9-14; 40:1-5). С.ларнынъ вазифелерине олжум джезасыны чыкъаргъан къарарларнынъ беджерильмеси де кире эди. Шаул, Сулейман, Еху падиша заманларында (1Пад 22:17; 3Пад 2:25,34,46; 4Пад 10:25), эм Вавилонда да айны эди (Дан 2:14). Сувгъа батырыджи Ягъянынъ башыны алмагъа ёллангъан джеллат Ироднынъ С.ларындан бири эди (Мк 6:27).

Баш 39:1: «Юсуфны Мысыргъа кетирдилер. Оны мында кетирген исмаиллилернинъ къолундан Потифар адлы мысырлы сатын алды. Потифар — фыравуннынъ везири ве сакъчыларнынъ башлыгъы эди».

САЛЛАНДЫРЫЛАДЖАКЪ БАХШЫШ — рус. Жертва потрясения.

Чешит-тюрюлю бахшышларны кетиргенде, оларнынъ къысымларыны Раббининъ огюнде саллай эдилер, яни къолгъа алып, оларны авада салландыра эдилер. Лев 8:27-29; Сай 6:19-гъа коре, руханий къурбаннынъ бир къысымыны къурбан кетирген адамнынъ къолуна къоя эди, сонъ къолларыны тутып, къыбырдата эди; къоллар юкъарыдан ашагъамы, сагъдан солгъамы къыбырдагъаны акъкъында мерасимнинъ тасвиринден анылашылмай. Къурбан парчалары, бойлеликнен, оны саллагъан адамгъа бериле эди, оны элял ерде ашамагъа мумкюн эди (Лев 10:14). Харунны багъышлагъанда, къурбан кетирювде баш руханий ролюни Муса япкъанда, Раббининъ огюнде С.Б. кетиргенде ве

сонъраки къурбанларнынъ якъылувында ягъ къулла-
ныла эди (къуйрукъ ягъы, ич ягъы) ве къойнынъ онъ
курегини ишлете эдилер, булардан башкъа бир дане
маясыз пите, бир дане зейтюн ягълы отъмек ве бир да-
не пите ишлетиле эди. Раббининъ огюнде саллангъан
сонъ, къойнынъ тѣшю Мусанынъ пайы ола эди, чюн-
ки о, руханий вазифесини беджере эди (Чыкъ 29:22-
26; Лев 8:25-29). Аманлыкъ къурбанларыны кетирген-
де, ягъ ве къойнынъ тѣшюни саллай эдилер, базада
исе, курегини де саллай эдилер. Ягъ якъыла, къалгъан
эки къысмы руханийнинъки ола эди (Чыкъ 29:22-
28; Лев 7:29-34; 9:18-21). Назарейлик заманы биткен
сонъ, назарей аманлыкъ къурбаны кетире эди, руха-
ний, къошма оларакъ, къойнынъ пишкен курегини,
ягънен басылгъан маясыз питени ве устюне ягъ сюр-
тюльген маясыз питени Раббининъ огюнде салланды-
рылгъан сонъ, озюне ала эди (Сай 6:19 в.и.; даа бакъ.
Текр 18:3). Маясыз Пишкен Пителер Байрамынынъ
экинджи куню янъы берекетнинъ биринджи культеси-
ни саллай эдилер (Лев 23:10, 11). Берекет Байрамында
С.Б. оларакъ аманлыкъ къурбанларындан эки къозу
ве биринджи богъдай берекетинден япылгъан отъмек
салландырыла эди (Лев 23:17, 19, 20). Лепра хасталы-
гъындан тюзельген адам къабаат ичюн къурбанны ке-
тиргенде (бир къой ве зейтюн ягъы) бутюнлей айван-
ны саллай эдилер, сонъ соя эдилер (Лев 14:12, 21 в.и.).

Сай 18:11: «Исраиль огъуларынынъ эписи салландыры-
ладжакъ бахшышларны Мен санъа, огъуларынъа ве
къызларынъа берем. Бу — эбедий низамнамедир. Се-
нинъ эвинъде элял олгъан эр кес оларны ашап олур».

Д.б.: Бахшыш (1).

САЛЫМ — рус. *Дань, подать, налог, пошлина.*

Салым Э.В.те Я.В.те базада ибадетханеге берильген бер-
гини анылата (2Тар 24:6,9). Амма эксериетнен бу сѣз
девлетке, хусусан С. эсабындан сакинлерден берги
алувны анылата (4Пад 15:20; тенъ. 4Пад 23:35; Узеир
4:13; Нех 5:4). Я.В.те де девлет С.лары акъкъында ай-
тыла (Мт 22:17 в.и.; Рим 13:6 в.и.).

2Тар 17:11: «Фелестинлилер Ехошафаткъа бахшышлар кетире эдилер ве салымны кумюшнен төлей эдилер. Араплар биле онъа кьой-эчкилерни: 7 700 баш къочкъар ве 7 700 текени кетире эдилер».

Д.б.: *Бергу*.

САЛЫМ ТОПЛАЙЫДЖЫ — рус. Мытарь, сборщик налогов.

Фелестинде Рим империясынынъ хазинесине берги топлагъан, ерли халкътан олгъан бир мемуру. Олар Рим акиметине хызмет эткенлери ичюн (бойле хызмет Къанунгъа къаршы эди), еудийлер бу мемуруларны севмей эди, чюнки салым топлайыджылар халкътан арткъачакъча топлап, озьлерине къалдыра эдилер.

Мт 21:32: «Ягъя сизге догъру ёлны косътерип кельди, лякин сизлер онъа инанмадынъыз. Салым топлайыджылар ве оросулар исе онъа инандылар. Сизлер буны корьген сонъ да, пешман этмединъыз ве инанмадынъыз».

САМАРИЕ — рус. Самария.

Еуд. *Шомром* сёзюнинъ юн. шекли, «къорууйджы къале».

I. ШЕЭР. 1) Израиль Шималий падишалыгъынынъ пайтахты олып, С. Шекемден шималий-гъарпкъа тахминен 12 км узакълыгъында ерлешкен. Шемерден дагъ сатын алып, Омрий онынъ устюнде С.ни м.э. 880 с. тешкиль этти (3Пад 16:24). Къазмалар вакътында тунч деврине аит медений къатлам тапылгъан эди; демек, о вакъытта бу ерде бир къасаба бар экен, ихтимал, къады Тола яшагъан Шамирдир (Къад 10:1 в.и.). 2) С. «берекетли вадийнинъ башында» тура эди (Еш 28:1,4). О яхшы пекитильген къале эди (3Пад 20:1; 4Пад 6:24 в.и.; Ам 6:1), шималь, гъарп ве дженюптен (Шекем тарафындан) къолай ерлешкен кириш ёллары бар эди. Шеэр къале төпелигининъ шаркъында, Омрий сарай къурып, бир сыралы диварнен къоралагъан ерде ерлеше эди. Къаленинъ шималий къысмындаки хавуз да (тень. 3Пад 22:38), ихтимал, Омрийнинъ вакътына аиттир. Ахав падиша дагънынъ төпесинде къуллелери олгъан кенъ бир дивар къурды; гъарбий тарафтан кучюк бир бина, ихтимал, II Еровоамнынъ деврине аиттир.

С.нинъ шималий къысмында, хавуз янында, филь тишинден оюлып япылган чокъ табакълар тапылды, ихтимал, оларны эв эшьяларыны безетмек ичюн къулландылар. Ахавнынъ Баал ичюн япылган ерининъ йыкъыкълары (ЗПад 16:32 в.и.) тапылмады. Ихтимал, Еху оны бутюнлей ёкъ эткени себебиндендир (4Пад 10:25-27). Ахав девринде къале ве шеэр тахминен 7,5 гектар ерде ерлешкен эди. С.де суриелилернинъ алыш-вериш сыралары ве базарлары бар эди (ЗПад 20:34), бу, С.нинъ тиджарет шеэри сыфатында буюк эмиети олгъанына делиль бере. ЗПад 22:26-да «шеэр башлыгъы» анъыла. Пейгъамберлер эвельден айткъаны киби (Еш 28:1-4; Ам 6), С. м.э. 722 с. учъ йыллыкъ къамачавдан сонъ запт этиле ве ашшурлыларгъа бойсуна. Шеэр виран этильди, онынъ сакинлери эсирге алынды, оларнынъ ерине исе четэльден кочип кельгенлер ерлештирильди (4Пад 17:24; Узеир 4:9,10). М.э. 720 с. С. ашшур падишасы II Саргонгъа къаршы исыянда иштирак этти, амма ондан сонъ да виляетнинъ эсас шеэри ве акимнинъ яшагъан ери олып, ашшурлылардан сонъ вавилонлылар ве фарсларнынъ укъумдарлыгъы астында эди. Нехемья девринде Санбаллат С.нинъ акими эди (Нех 2:19). 4) Буюк Эскендер С.ни Македониянынъ мустемлекеси япты. Эллинист девринде шеэр чокъ виран этильди, амма сонъ янъыдан къурулды ве кенълештирильди. Император Август С.ни Буюк Иродгъа багъышлады. Ирод шеэрни янъы диварнен къоралады, энди о 80 га олды, къаленинъ мейданында Августкъа ибадетхане къурды ве С.ни Себастья деп адландырды (юн. *Себастос* — рим. императорнынъ унваны). Бу шеэрни диреклер яраштыра, онынъ ярмалыкъ мейданы, тиджарет сыралары, театр ве путперест ибадетханелери бар эди. С. Я.В.те анъылмай, амма, ихтимал, айны шу ерде Филип Симон-тылсымджыгъа къаршы чыкъты (Фаал 8:5 в.и.).

- II. ВИЛЯЕТ. 1) С.нинъ манзарасы (Йрм 31:5) шимальде Эфраим дагъына якъынлашкъан ве Йизреэл тегизлигине узангъан байырлы ердир. 2) Э.В.те С. деп, бутюн Шималий падишалыкъ Исраильни адландыралар

(3Пад 13:32; 4Пад 17:24 в.и.; 18:34; 23:19; Хош 7:1; 8:5,6 в.и.). 3) Я.В.те С. — бу самариелилернинъ виляети (Лк 17:11; Фаал 15:3), башта Еудиенен берабер, сонъ исе Галилея да къошулып (Фаал 9:31), Римнинъ районы, Палестинаны тешкиль эттилер. Самариединъ шаркъий сынъыры Иордан озенинден, шималий сынъыры, Юсуф Флавийге коре, Гинея (Эн-Ганним) коюнден, гъарбий сынъыры, Талмудкъа коре, Антипатрида янындан кече эди. Дженюпте, Еудиенинъ сынъырында Лебон шеэри бар эди; бу ерден Якъупнынъ къуюсынадаже ярым кунъюк ёл бар эди (Юх 4:3-6).

Ам 6:1: «Сионда гъамсыз яшагъанларгъа беля! Самарие дагъында къоркъусыз отургъанларгъа беля! Сиз — миллетнинъ энъ намлы адамларысыз, Израиль эви сизге ишанып келе».

САМАРИЕЛИЛЕР — *рус. Самаряне.*

Израиллилер Самариеден эсирге ёлланылгъан сонъ, Ашшур императорлыгъынынъ тюрлю виляетлериндеки адамлар келип (4Пад 17:24; Узеир 4:9,10), Самариединъ шеэрлеринде ерлешти ве къалгъан израиллилернен къарышты, бунунъ нетиджесинде самариелилер пейда олды. Ашшур падишасынынъ эмиринен, эсирге алынгъан руханийлерден бири кочип кельген путперестлерни Раббини урьмет этмеге ве Ондан къоркъмагъа огретмек ичюн, Самариеге къайтарылды (4Пад 17:27 в.и.), шунунънен берабер олардан эвельки аллаларындан вазгечмекни талап этмей эдилер. Сабыкъ Шималий падишалыкънынъ виляетини де къаплап алгъан, Ёшиянынъ исляты бу ерде девамлы тесир этмедди. Вавилон эсиринден къайткъан сонъ, С. Ерусалим Сарайынынъ тикленювинде иштирак этмеге истедилер, амма еудийлер оларгъа разылыкъ бермедилер (Узеир 4:2 в.и.). Шу вакъыттан сонъ еудийлер ве С. арасында душманлыкъ башланды. С. Геризим дагъында озьлери ичюн ибадетхане къурдылар. Бу ибадетхане VII Антиохнынъ (м.э. 128 с.) вефатындан сонъ Юхан Гиркан тарафындан виран этильген ве шу вакъыттан берли тикленмеген. Исанынъ девринде еудийлер

ве С. арасында, Раббиге кыйсы ерде табынмакъ керек — Ерусалимде я да Геризим дагында (Юх 4:20; тень. Лк 9:25 в.и.), деген эсас дава чыкты, башкъаджа айткъанда, Раббининъ екяне Мукъаддес Ери олмагъа Ерусалим Сарайынынъ акъкыны къабул этюв. Ресмий еудийликнен олгъан къаршылыккъа бакъмадан, С. чокъусы алларда Исагъа ве Онынъ Хаберине (Лк 17:15,16; Юх 4), башкъа виляетлер сакинлерине коре, яхшы бакъа эдилер; еудий олмагъан биринджи мешихчилер С. арасында пейда олгъанлар (Фаал 8:5-25; 9:31). Исанынъ кинаели икяесиндеки мераметли самариели (Лк 10:33-35) севги вадесини беджерип олды (Лев 19:18), чюнки о, еудий руханийи я да левийлиге бакъкъанда, ибадет темизлиги эмирлеринен (Лев 21:1) ве оларны беджермек ичюн къаиделернен багълы дегиль эди. Мусанынъ самариели Беш Китабында Масорет метинлеринен буюк келишмемезликлери чокъ дегиль эди; бойлеликнен, Текр 27:4-те «Гевал» сёзю «Геризим»ге денъиштирилъген. Къалгъан, тахминен 6 бинъ еринде метинден четке чыкъувлар эмиетсиздир, оларнынъ эксерieti Септуагинтагъа тень келе. Бойледже, эки варианты да бир тюрю я да сойдаш эсас менбаларгъа аит. С. «Ханаан топрагъы устюнден Израиль огъуллары укюмдарлыгъынынъ 13-юнджи йылындан башлап» (яни запт этилювден сонъ 13-юнджи йылындан башлап), Беш Китап эльязмасынынъ саиплери олгъаны акъкъында айталар, амма бу тек Мусанынъ самариели Беш Китабынынъ метини, ихтимал, м.э. 400 с. еудийлер ве С. арасында душманлыкъ башламаздан эвель, толусынен тайинленгени акъкъында айтмагъа мумкюн. Тедкъикъатчылар бу акъкъында Нех 13:28 метининде косътерелер: бу ерде анъылгъан Санбаллатнынъ киеви Ерусалимден къувулгъанда, Беш Китап эльязмаларындан бирини алып кетмек мумкюн эди.

Лк 17:15-16: «Олардан бириси, озюнинъ тедавийленгенини корип, кучлю сеснен Алланы шерефлеп артына кыйтты. Исанынъ аякъларына йыкылып, Онъа тешеккюр бильдирди. Бу адам самариели эди».

САН (*син. Янбаш*) — *рус. Чресла, стегно, бёдра.*

- I. Бель ве беденнинь аркъасы, бельден ашада (Баш 24:2; 32:25; 47:29; Чыкъ 28:42). М.К.та тюрю еуд. сёзлери сан ве янбашларны аңлаталар. Б.ине къушакъ багылай эдилер (Чыкъ 12:11; ЗПад 2:5; 4Пад 1:8; Мт 3:4), оны кенъ урбаларнынъ устюнден сара эдилер (ЗПад 18:46). Шунынъ ичюн Б.ине къушакъ багыламакъ, ёлгъа чыкъмакъ азырлыгынынъ бельгиси эди (Эюп 38:3; Йрм 1:17; Эф 6:14; 1Пётр 1:13). Ондан гъайры, Б. устюнден матем урбалары кийильгени акъкъында айтыла (Баш 37:34; ЗПад 20:32; Еш 20:2; Ам 8:10), беденнинъ юкъары къысмы исе, ихтимал, чыплакъ къалдырыла эди.
- II. Эвфемистик ибаре «белинден чыкъмакъ» «асыл олмакъ» манасыны аңлата (Баш 35:11; 46:26; ЗПад 8:19; Еуд 7:5,10). «Белининъ мейвасы» ибареси догърудан-догъру эвлятны бильдире эди (Фаал 2:30).

САРАЙ — *рус. Храм.*

- I. СЁЗНИНЪ МАНАСЫ. М.К.та С. (лат. *templum*, «аллагъа багышлангъан мескен») — бу Ерусалимдеки Раббининъ Энь Мукъаддес Ери. Еуд. сёзю *хехал* башта бир «мухтешем чадыр» я да «аджайип бина»ны аңлата, эм де мында шаркъий акимдарынынъ сарайы козьде тутула эди; базыда *хехал* сёзю Ерусалим С.ына нисбетен де къулланыла (Еш 6:1; Мал 3:1). Юн. тилинде С.ны аңлатмакъ ичюн *гиерон* («мукъаддес ер»; Мт 4:5; 21:12; Мк 14:49) ве *наос* («сарай»; Лк 1:9) сёзлери къуллана. Кимерде оны «Азиз Сарай» (Хав 2:20), дефаларджа — «Раббининъ Эви» (ЗПад 8:10) я да «Алланынъ Эви» (2Тар 5:14) киби деп адлайлар.
- II. СУЛЕЙМАННЫНЪ САРАЙЫ. 1) Сулейман С.ны Давуткъа Рабби косьтерген ерде, Мория я да Сион дагъында къурды (2Пад 24:18; 2Тар 3:1; Збр 64:2; 134:21). Бу ер — Йрм 21:13-те «тюзлюктеки къая» деп адлангъан тёпеликнинъ тегиз къысмыдыр, — Ерусалимде аман-аман екяне тегиз мейданчыкътыр. Бугунъ о Харам-эш-Шериф — «юксетильген мукъаддес ер» деп адлана. Мейданчыкънынъ земане ольчюси — 500 х 300 м, ама башындан о уфакъча эди. Онынъ меркезий къысмы башкъа ерлерине коре бир къач метр юксек олгъан тегиз

юксекликтир; онынъ устюнде «азиз къая» турмакъта — узунлыгы 17,4 м, кеньлиги 13,2 м ве юксеклиги 1,8 м олгъан къая. Сулейман С.нынъ толусынен якъылгъан къурбан ери, бесе-белли, мында ерлеше эди. Бойледже, С.нынъ ерлешкен ерини тайинлегенде, тедкъикъатчылар Сарай дагъындан башлайлар. 2) Давут Раббиге эв къурмагъа ниетленди (2Пад 7), амма С.нынъ къурулмасы ичюн тек паалы къуруджылыкъ мальземелерни ве ресимлерни азырлап олды (1Тар 28:11 — 29:8). С.нынъ къуруджылыгыны исе РАББИ онынъ варисине буюрды (1Тар 28:3,6). Сулейман феникели къуруджыларгъа ве маден ишлемеси боюнджа усталарына ишанып, ярдым этмелерине умют беследи (3Пад 5:1 в.и.; 7:13 в.и.). Къуруджылыкъ агъачларыны денъиз бойлап кетире эдилер (3Пад 5:9); таш блоклары ойле аныкълыкъ иле ишлене эдилер, оларны бири-бирине келиштирмейип, дос-догъру къоймагъа мумкюн эди (3Пад 6:7). Къуруджылыкъ еди йыл: Сулейман падишалыкъ эткенининъ 4-юнджи йылнынъ 2-нджи айындан башлап (м. э. 967 с.; 3Пад 6:1) 11-инджи йылнынъ 8-инджи айына къадар (м.э. 961 с.; 38 ает) девам этти. 7-нджи айда С.нынъ эялланмасы (3Пад 8:2), невбеттеки йылгъа аиттир (м.э. 960 с.). Чадырнынъ эялланмасында олгъаны киби (Чыкъ 40:34 в.и.), С. эяллангъанда да, Алланынъ шурети пейда олып, бинаны толдурды (3Пад 8:10 в.и.). 3) МИМАРЛЫКЪ ВЕ ИНТЕРЬЕР: а) Сулейманнынъ С.ы пек буюк бина дегиль эди: къарарнен 30 м узунлыгы, 10 м кеньлиги ве 15 м юксеклигиндедир (3Пад 6:2). О, Корюшюв Чадырындан олгъаны-оладжагъы эки къат буюк эди, амма ильванлыгынынъ аджайиплигинен адден ашыр юкъары эди. С.нынъ огюнде эйван бар эди, онынъ узунлыгы, С. киби, 10 м олып, кеньлиги 5 м эди. С.нынъ чевресинде учкъатлы одалар бар эди. Ашагъы къатнынъ кеньлиги 2,5 м, орта къатынынъ 3 м, усть къаты исе 3,5 м эди. Сарайнынъ кириши дженубий тарафта ерлешкен къапу эди, ичеринде исе юкъары кеткен айланчыкъ мердивенлер бар эди. Эр бир къатнынъ янларында бир сыра одалар ерлешип, оларда савут-сабасы, хазине ве едеклер сакълана эди. 2,5 м юксеклигинде олгъан бу оданынъ

төпесинде, С. диварларында, бесе-белли, башта бир аваланув ичюн хызмет эткен, пармакылы пенджерелер япылган эди. Таваны «кедр тахталарынен кяпланган» олып япкакь эди. Кьошма одаларынен берабер бинанынъ буюклиги 50x25 м эди. Диварлары тегизленген таштан олып, ичи кедр агъачларынен кяпланган эди; табанына кипарис агъачлары төшельген, Энь Азиз Ода да астындан устюнедже кедр тахталарынен кяпланган эди. С.нынъ бинасы учь одадан ибарет эди: эйван, Азиз Ода ве Энь Азиз Ода. Азиз Оданынъ киришини кипарис терегинден япылган эки кьанатлы кьапу кьапата эди, онынъ эр кьанаты кене экиге болуне эди, бойледже кьапу букленип ола эди. Азиз Оданы ве Энь Азиз Оданы кедр агъачларындан япылган дивар айыра, онда зейтюн терегинден япылган кьапу бар эди; мында Чадыр пердесине ошаган перде бар эди (2Тар 3:14). С. диварлары, кьапу ве араба кьапулары Керувлар, пальма, чечеклер, дегерли ташларнен ильванланып, алтыннен кяпланган эдилер, табаны да алтыннен кяпланган эди (3Пад 6:21,29,30; 2Тар 3:6). Озюнинъ аджайиплигинен С. Алланынъ козьге корюнмеген шуретининъ козьге корюнген акси олмакь керек эди; б) Мукъаддес Ернинъ огюнде, чеврелеринде диварлар олган эки азбар ерлешкен эди (3Пад 6:36; 7:12). Ички я да «юкъары» азбар (Йрм 36:10) руханийлер ичюн айырылып (2Тар 4:9), бесе-белли, экинджисинден юкъары ерлеше эди. Къурбан чалынганда, мында, бесе-белли, Исраиль акъайлары да кирип ола эдилер, тышкыы балабан азбар исе халкь ичюн даима ачыкь эди; в) ички азбарда толусынен якъылган къурбан ичюн бакъыр къурбанлыкь (2Тар 4:1), къуюлган бакъырдан Денъиз хавузы (3Пад 7:23-26) ве легенлери олган он копчекли меснет (ает 27-39), ве, ниает, С.нынъ онъ ве сол тарафларыны эки бакъыр колонна яраштыра эди; г) Азиз Одада «алтын къурбанлыкь» деп адланган, тютетме къурбанлыкьы ерлеше эди (3Пад 7:48); беши сагъда, беши солда ерлешкен он еди чыракьлы кьандиль (49 ает); эр бир тарафында бешер дане, теклиф пителери ичюн он масса (2Тар 4:8); эм теклиф пителери, бесе-белли, тек бир

маса устуне ерлеше эдилер (3Пад 7:48); д) Энъ Азиз Оада Васиет Сандыгы олып, онын устюнден зейтюн терегинден оюлган, алтыннен кяпланган Керувлар ерлеше эдилер. Оларнын бетлери Азиз Оада бака эдилер, эр биринин бир кянааты оданын ортасында башкяасынын кянаатына тие эди, экинджи кянатларынен исе Керувларнын эр бири диварга тие эдилер (3Пад 6:23-28; 2Тар 3:10-13).

III. САРАЙ ТАРИХЫ. Зийнетлиги ве мимарлыгы, эшьялар кююлмасы ве диний хызмет тертиби боюнда Чадырнын копиясы олган С. Сулейманнын олюмине кьадар Исраиль халкынын меркезий мукьаддес ер эди (3Пад 8:14). Сонь I Еровоам Шималий падишалыкь ичюн Бет-Эль ве Данда мукьаддес ерлерни кьурды (3Пад 12:26-29). С.нын башына исе Ехуда падишалыгынын башына тюшкен кьысмет олды: хази-нелери чайпалган (3Пад 14:26; 4Пад 14:14) ве ябанджы падишаларга даркьалган эдилер (4Пад 12:18; 16:8; 18:16). Путперестликнен арамланган С.нын девирлери (4Пад 16:14,17; 21:7; 2Тар 24:7), Рабби эмир эткен тертип-низамнын тикленмесине денъише эдилер ве аксине (4Пад 12; 22:3-7; 2Тар 29). Ахыр-сонъу израиллилер ичюн алышыкьлы олган С.нын анъылмасы озь муимлигини джойды, чюнки оларнын ишлери Алла талапларына толусынен кьаршы эдилер (Йрм 7:4 в.и.). Ехуда падишалыгына нисбетен олган Алланын махкемесине бинаэн, аман-аман 380 йыл омюр сюрген С. м.э. 586 с. август айында кьасдийлилер (Вавилон) тарафьндан дарма-дагьын этильди (4Пад 25:8,9).

IV. ЗЕРУББАВЕЛНИНЪ САРАЙЫ. Еудийлер фарслыларнын эсирлигинден кьайткан сонъ, Кореш падиша С. янъьдан тикленмеси акъкында эмир чыкьарды (Узеир 1:2-4) ве Зеруббавелнен берабер кьайткан израиллилер кьуруджылыкь ишлерини башладылар (Узеир 3:7 в.и.). Башта бир кьурбанлыкь янъьдан тикленген эди (3 ает). Лякин бир сыра кьыйынлыкьлар нетиджесинде иш токталды (Узеир 4). Кьуруджылыкь тек м.э. 520 с. девам этильген эди, м.э. 515 с. исе гьайрыдан тикленген С.нын элялланмасы кечирильди (Узеир 6).

С.нынъ корюниши акъкъында тек ашагыдаки малю-
мат белли. Онынъ юксеклиги ве кенълиги 30-ар м эди,
яни о, колемине коре, дагъылган С.дан буюк эди. Шу-
ны да къайд этмек керек ки, Рабби олувынынъ алямети
олган Васиет Сандыгы янъы С.да энди ёкъ эди (Энь
Азиз Ода бом-бош эди). Бу С.ны эляллагъанда Рабби-
нинъ шурети оны толдургъаны акъкъында М.К.бынынъ
бир еринде айтылмаган. Маккавейлер дженклешкен
девирде, С. Антиох Эпифан тарафындан чайпаланып
арамланган эди (1Мак 1:20-54; 2Мак 6:2,5). Лякин
Ехуда Маккавей онынъ янъыдан тикленмесини эмир
этти. С. кене пекинип элялланган эди (м.э. 165 с.;
1Мак 4:36-61). О вакъыттан башлап, С.ны Янъыдан
Эляллав Байрамы эр йыл къайд этиле эди (Юх 10:22).
М.э. 63 с. Ерусалимни римлилер запт эткенлеринде,
оларнынъ башлыгы Помпей, Энь Азиз Одагъа кирге-
нинде, Сарай хазинесине тиймеди.

V. БУЮК ИРОДНЫНЪ САРАЙЫ. Еудийлернинъ козыле-
рине кирмек ичюн, Буюк Ирод С.гъа эвель олмаган
адден ашыр аджайиплигини бермеге ынтылып, оны
гъайрыдан къурмагъа башлады. С.ны къысым-къысым
йыкъып, эвельки ольчулерини сакълай эдилер, амма
юксеклигини арттыра эдилер. Бунен берабер диний
хызметлер токътамай кечириле эдилер. Янъы иншаатта
азбарлар бири-бири устюнден терраса шекилинде ерле-
ше эдилер, оларнынъ устюнден де С.нынъ бинасы ер-
лешкен эди. С. ве азбарларынынъ чевре-чети кучълю
дивар иле къапалы эди (онынъ темели бугунъге къадар
«агълав дивары»нда сакъланып къалды. Гъарбий тара-
фында баш араба къапулары ерлешип, кельген адам-
лар олардан тышкъы, «халкълар азбары» деп адланган,
азбаргъа кире эдилер. Бу, чевре-четинде колонналары
олган, буюк мейдан эди. Шаркъий тарафында «Сулей-
маннынъ Эйваны» (Юх 10:23; Фаал 3:11; 5:12), дженю-
бий тарафында — «падиша эйваны», бу эйванларнынъ
биринде он эки яшлы Иса оджаларынен берабер отурды
(Лк 2:46). Шималь-шаркъий тарафында С. комплекси-
ни Барис адлы кермен екюнлей эди. Маккавейлер зама-
нында о янъартылган эди, Буюк Ирод заманларында

исе оны пекиттилер ве адыны Антониягъа чевирдилер (Фаал 21:34). Сарай мейданындан керменге алып баргъан мердивен бар эди (Фаал 21:35,40). Халкълар азбарынынъ ортасында, юксекликте, чевре-четини алчакъ диварнен къапалгъан, С. комплекси ерлешкен эди. Мында, колонналарнынъ устюнде, еудий олмагъанларгъа ёлларыны девам этмеге ясакъ эткен язылары олгъан тахтачыкълар бар эди (тень. Фаал 21:28). Он эки басамакълы мердивен юкъарыгъа котериле эди, ве кельген адамлар, дёрдю шимальге, дёрдю дженюпке, бири де шаркъ тарафына бакъкъан, докъуз къапудан кечип, ичериге кечмелери мумкюн эди. Бу сонълары, «Гузель къапулар», энъ аджайип эдилер (Фаал 3:2,10). Оларгъа кирип, «къадынлар азбарына» кечмеге мумкюн эди. 15 басамакълы айланчыкъ мердивен бою илериге, «исраиллилер азбарына» кечмеге мумкюн эди, къадынларгъа анда кечмеге ясакъ эди. Бельки, Анна ве Симеон Иса ве Онынъ ана-бабасыны бу мердивенде расткетиргенлер (Лк 2:25-38). Исраиллилер азбарыны руханийлер азбарындан бир къыртыш айыра эди. Бу азбарда бутюнлей якъылгъан къурбан ери ве бакъыр хавуз эди. Къурбан еринден С. Эйванына къадар он эки басамакъ эди. Бу мердивенден руханийлер халкъны багъышлай эдилер (Лк 1:22). Эйваннынъ янчыгъында Азиз ве Энъ Азиз Ода бар эди. Оларнынъ араларында перде бар эди. О, Иса олюми вакътында экиге болюнди (Мт 27:51). М.с. 70 с., С. къуруджылыгъы екюнленгенинден бир къач йыл сонъра, римли ишгъальджилер оны дарма-дагъын эттилер. Исраиллилер С. эйванларыны атешке ургъанлары заман ишгъальджилер Антония кермени бойлап, бинагъа кирдилер. Римлилерден бири шималий бинагъа янгъан кусевни атып, иншаатны атешке урды. Бина деръал аевленди, ве С. йыкъылды. Сарай хазинелери гъайып олды. Бир заманлары къоджаман олгъан биналардан тек харабелер къалды. Олар Исраиль халкъы ичюн Алла судунынъ алямети олдылар. Экинджи еудий исьянындан сонъ Адриан император еудий С.ы еринде Капитолиялы Юпитер сарайыны къурмагъа эмир берди (м.с. 136 с.). Еудийлерге энди шеэрге кирмеге ясакъ

эди. Бугунь Сарайнынъ террасасында (Харам-эш-Шериф террасасында) Ерусалимни 637 с. запт эткен арап-лар кьургъан Омар джамиси тура.

VI. ЕРУСАЛИМДЕН ТЫШ ОЛГЪАН САРАЙЛАР. Ерусалим С.ындан гъайры, Раббиге табынмакъ ичюн, чешит заманларда даа учь С. кьурулгъан эди: 1) Геризим дагъында самариелилернинъ С.ы. Онынъ кьурулмасы акъкъында аныкъ малюматлар ёкъ; о, Маккавейлер заманында дарма-дагъын этильген эди. 2) Нилдеки Элефантина ярымадасында тапылгъан папирус устюндеки метининден белли олгъаны киби, мында, фарслылар Мысырны ишгъаль этмезден эвель (м.э. 525 с.), еудий арбий колониясында, м.э. 410 с. дарма-дагъын этилип, ве, бесе-белли, сонъундан янъыдан тикленильмеген С. бар эди. Анда кечирильген диний хызметлер Ерусалим сарайында къабул этильген тертип-низамындан фаркълана эдилер. 3) Ашагъы Мысырдаки Леонтопольде де еудий С.ы бар эди. Риваетке коре, оны Ерусалим С.ына ошатып, м.э. 170 с. Ерусалимден къачкъан баш руханий Ония кьургъан эди. М.с. 73 с. римлилер еудий диний хызметлерининъ бу сонъки ерини ёкъ этилер.

VII. ЕХЕЗКЕЛЬНИНЪ САРАЙЫ. Сулейманнынъ С.ы дарма-дагъын этильгенинден сонъра, м.э. 573 с. Ехезкельге эвельки С.ны терк эткен (Ехез 10:19; 11:23) Алланынъ шурети янъы С.гъа къайтаджагъы акъкъында руя кельди (Ехез 43:1-7). М.К.нынъ тариф этиджилери бу ваде еудийлер эсирликтен сонъ кьургъан С.ында ерине кельмесинде шубеленер. Чокъусы алларда Ехезкельнинъ бу руясыны Исраильнинъ янъыдан тиклен-меси акъкъында, Ахыр заманда беджериледжек, чокъсайылы пейгъамберликлерге аит деп саялар.

VIII. АЛЛАНЫНЪ САРАЙЫ ЯНЪЫ ВАСИЕТТЕ. Я.В. заманларында Э.В. С.нынъ ерине (тень. Фаал 7:48-50) Иманлыларнынъ Джемиети, Месих Бедени (Юх 2:19-21), Раббининъ джанлы ве азиз С.ы келе (Эф 2:19-22; 1Пётр 2:5). *Збр 5:8*: «Мен исе, Сенинъ буюк севгинь ичюн, Сенинъ Эвинъе киреджегим, Сенден кьоркъып, Мукъаддес Сарайынъа тараф бель букеджегим».

Д.б.: Алланынъ Сарайы.

САРЕ — рус. Сара.

Ибраимнын апайы, Алла оны акъайынен берабер сайлады. Сайланмаздан эвель онынъ ады Сарей эди, сайланган сонъ Алла онъа Саре адыны берди. О, Аллагъа садъкъ олып ве Онынъ вадесини беклеп, акъайынен сеяат агъырлыкъларыны больди. Бутюн омрю баласыз олып, къартайган сонъ, Ибраимге Исхакъ огълуны догъурды.

1Пётр 3:6: «Бойлеликнен, Саре Ибраимни динълей эди ве онъа „эфендим“ дей эди. Эгер сизлер яхшылыкъ япсанъыз ве ич бир шейден къоркъмасанъыз, сизлер Саренинъ къызлары олурсынъыз».

САРХОШЛЫКЪ — рус. Опьянение, пьянство.

С. сархошлаткъан ичимликлернинъ адден чокъ ичильгени нетиджесинде пейда ола. Бу ичимликлер арасында М.К.та бойле чешитлери анъыла: шарап, яш шарап ве даа зияде сархошлаткъан ичимлик. Сархош адам инсанджасына муляза этип оламай, онынъ башы бозукъ; онынъ юрюши тентир-ментир ола (Збр 106:27; Еш 19:14), о, къармаланып, шалтыр-шултыр юре (Эюп 12:25). Лафлары анълашылмай, айткъанларыны анъламакънынъ чареси ёкъ (тень. 1Пад 1:13; Фаал 2:15). Сархошлар акъылларыны ашай ве шамата къопаралар (Икм 20:1), базада сёгюнмеге ве талашмагъа башлайлар (Икм 23:29), чокъусы алларда олар баштадан шень-шерамет олып, сонъуна юкъсырап башлайлар (Йрм 51:39,57). Арекетлери айып олып, къолайлыкънен озьлерини ашагъы алда туталар (Агъл 4:21; Икм 23:33). Сархошлыкъ багъышланмагъан адамгъа аит олып (Рим 13:13; Гал 5:21; 1Пётр 4:3), масхара арекетлерине себеп оладыр (Эф 5:18). Э.В.те руханий ве назарейлерге сархошлаткъан ичимликни ичмеге ясакъ эди (Лев 10:9; Сай 6:3), Я.В.те исе иманлылар джемиетлерининъ башлыкъларына сархошлыккъа урулмагъа мумкюн олмагъаны айрыджа къайд этиле (1Тим 3:3,8; Тит 1:7). Эгер бирев озюни «дин къардаш» деп адландырып, «ичкиджиликни быракъмаса», джемиет оны араларындан къувмакъ керек (1Кор 5:11). Сархошлар Алла Падишалыгъына мирас этип алмайлар (1Кор 6:10), эм де сархошлыкъ укюм эткен ерде Исанынъ экинджи

кельмесини беклемейлер (Лк 21:34). Адам, Алланынъ истегине коре, сархошлыкътан къртулып оладжакъ акъкъында Павел шаатлыкъ эте: «Базыларынынъ бойле эдинъиз, амма ювундынъиз, азиз олдынъиз, Рабби Иса Месихнинъ Адынен ве Алламызнынъ Рухунен акъландынъиз» (1Кор 6:11).

- II. Кинаели манада сархошлыкъ — бу гунакар дюнъяда ашагъы адамнынъ алыдыр (1Тес 5:7). Алла дюнъя падишалыгъыны джезалагъанда, о, озь къанында батып къаладжакъ (Еш 49:26; теъ. 34:7); буюк ороспу азизлернинъ къанына сархош олып тояджакъ (Сыр 17:6). Фуртунагъа къалгъан денъиз гемилери, сархошлар киби, «саланып айланалар» (Збр 106:27), Алланынъ джезасыны алгъан я да Алла ёллагъан янълъш тюшюндеге огърагъанларнынъ алы да айны шекильде тасвирлене (Еш 19:14; 29:9; теъ. 24:20).

Лк 21:34. «Озюнъизге бакънынъиз, юреклеринъиз ахлякъсыз ишлер, сархошлыкъ ве аят къайгъылары ичюн агъыр олмасынлар. О кунь, тузакъ киби, сизге апансыздан кельмесин!»

САРЫНЧКЪА (син. Чегертки) — рус. **Саранча.**

- 1) Догъру къанатлы боджеклерден; С. М.К.нынъ метинлеринде он дане фаркълы адларнен анъыла. С.нынъ тарла къорантасы (*Acrididae*) къарарнен 90 чешити бар, олар арасында — виран этиджи, Шаркътаки тарла ве багъчалар онъа огърап, азап чекелер, учып кельген сою (*Migratoria*), айрыджа онынъ африкалы, мысырлы чешити (*Schistocerca gregaria*). 2) *Schistocerca gregaria* къатты тар къанат устылерине ве бироз буюк арт къанатларына саип, учмагъан вакъытта олар юкъары къанатларынынъ астында ельпазе шеклинде топлана. Етишкен боджекнинъ узунлыгъы 5-7 см ола. С.нынъ семерелиги айретте къалдыра. Ыргъачы чокъ микъдарда йымыртачыкъларны дым топракъкъа ташлай, олар копюкли, тез къаткъан шингеликнен сарыла. Нетиджеде пейда олгъан чувалчыкътан тыртыр чыкъа. Къара ренки аркъалы о кунеш сыджагъыны яхшы къабул эте ве тез шекилене. Тыртырнынъ боджекке айланув джерьяны «деньишюв» деп

адландырылган дёрт басмакытан кечче ве шу вакытта С.нынъ сыкъы топланувы эр бир осюмликлерни ёкъ эте. Боджекнинъ кырмызы ренки онъа топракъ устюнде яхшы сакъланмагъа имкян бере. Сабалары боджеклер сыджакъ кунеште кызынып, уйледе чифтлешмек ичюн, учып авагъа котерилелер. Ельнинъ ярдымынен (Чыкъ 10:13), олар буюк сюрюнен уча ве къонгъанда, ерни килимнен киби бутюнлей къапатарлар (бакъ. Чыкъ 10:5), озюнден сонъ исе виран этильген ерни къалдыра эдилер. Булутлар киби С. кунешни къапата (Ёэль 2:2,10). М.К.та С.ны атнен ве чапкъан дженк арабаларынен кыяслайлар (Ёэль 2:4-5; Сыр 9:9). 3) Алланынъ джезасы сыфатында С. мысырлыларнынъ секизинджи олюм джезасы олды (Чыкъ 10:1-20; Збр 77:46). Даа олар Алланынъ Сёзюни текрарлагъан Ягъянынъ пейгъамберлик тошлеринде пейда ола (Сыр 9:7-10) ве укомнинъ башкъа пейгъамберликлеринде расткеле (Текр 28:38; Ёэль 2:2-10). 4) С. темиз боджек сайыла эди (Лев 11:22), оны ашамагъа разылыкъ бериле эди. С.ны тузлу сувда пишире я да къуругъып дёге ве ун ичине къарыштырып, отъмек пишире эдилер. Бу отъмекни балнен ашай эдилер. С. Сувгъа Батырыджы Ягъя ичюн аш олып хызмет эткен (Мт 3:4). *Солам, харгол ве хагаб* — сарынчкъанынъ чешитлери, олар акъкъында ич бир шей белли дегиль, тек оларны ашамагъа мумкюн олгъаны белли (Лев 11:22).

Лев 11:22: «Буларны ашангъыз: чёлъ сарынчкъаны ве онынъ союны, адий сарынчкъаны ве онынъ союны, чегертки ве онынъ союны, ве чырчырнаны ве онынъ союны».

САЧЛАР — *рус. Волосы.*

Мысырлыларнынъ бетини тыраш этмек ве башларындан сачларыны алмакъ адети бар эди (Баш 41:14). Исраиллилер — эм акъай (Ехез 8:3), эм апайлары (тенъ. 1Кор 11:5 в.и., 15), — Ашшур ве Вавилон сакинлери киби, узун сачлы эдилер. Озюни Аллагъа багъышлагъан назарейлер ант эткен вакыт девамында (Сай 6:5) я да ич бир вакыт С.ыны кырккъмай эдилер (Къад 13:5). Исраиль акъайларынынъ къалгъаны исе С.ыны базада кырккъа эдилер (2Пад 14:26), бу иште олар кескин кылыч

я да бербернинъ устрасыны къуллана эдилер (Ехез 5:1). Эгер сач кесюв путперестлик адетлеринен багълы олса, Къанун базы сач кесюв шекиллерини ясакъ эте эди (Лев 19:27; 21:5; Текр 14:1). Базы халкъларда, меселя, арапларда даркъалган «чекесини тыраш этмек» адети де ясакъ этильди (Йрм 9:26; 25:23; 49:32). Беденинден бутюнлей С.ны алмакъ адети левилийлернинъ азиз этиюв мерасими эди (Сай 8:7), лепра хастанынъ темизленювинде (Лев 14:8 в.и.) ве назарей адагъы биткен сонъ да кечириле эди (Сай 6:18, Фаал 18:18, 21:24). Башкъа алларда тазбаш олмакъ айып эди (4Пад 2:23). С.ыны бакъмакъ ичюн, зейтюн ягъыны къуллана эдилер (Збр 22:5; Мт 6:17). Къап-къара къувурчыкъ С. гузель сайыла эди (Йыр 5:11; 7:6). «Башындан бир сач биле тюшюртмемек» ибареси хавфсызлыкънынъ гарантиясы эди (1Пад 14:45; 2Пад 14:11; 3Пад 1:52; Лк 21:18; Фаал 27:34). «Башларынгызда эписи сачларынгыз сайылган» ибареси айны мананы ташый эди (Мт 10:30; Лк 12:7).

Лк 21:17-19: «Меним Адым ичюн эписи сизден нефретленеджеклер. Амма башынгыздан бир дане сач биле гъайып олмайджакъ. Сабырлы олсангыз, озь джанынгызны къуртараджакъсыз».

САЧМА — рус. Сеть (тенеты), ловушка.

- I. 1) С. я да тузакъларны адет узьре буюк айванларны тутмакъ ичюн къуланганлар (Еш 51:20; Ехез 12:13; 19:8). Айванларны я ерге къоюлган тузакълар, я ачылган сачмаларгъа таба айдап, сонъ ав этильген айван анда тюшкенде, оны къаплап ала эдилер. Ашшур ве Мысыр ресимлеринде, меселя къараджаларны ачылган С.ларгъа айдагъанларыны косьтерген авджылыкъ манзаралары олгъаны белли. Къушларны авламакъ ичюн, эки къысымдан ибарет С.ларны къуланганлар; къуш емге тийгиненен, о, япылды (Збр 123:7; Икм 7:23; Ам 3:5). 2) Сачмаларны балыкъ авламакъ ичюн де къуланганлар.
- II. Эм балыкъ тутмакъ, эм авджылыкъ ичюн С.лар махкеме, мусибет ве душманлыкъны косьтерген усул сифатында хызмет этелер (Збр 9:16,30; 24:15; 30:5; 139:6; Агъл 1:13).

Юх 21:6: «Балыкъ сачманьызны къайыкънынъ онъ тарафындан ташланъыз, тутарсыз, — деди Иса. Олар сачманы ташладылар ве, балыкъ о къадар чокъ олгъанындан, оны чыкъарып оламадылар».

Д.б.: Тузакъ.

СЁГМЕК (*син.* Къараламакъ; яманламакъ) — *рус.* **Поносить, ругать, чернить.**

Адамларны (Збр 14:3; 101:9) я да Алланы (Збр 73:22; Еш 17:17) сёгмек — гунадыр. Иса да С.тен азап чекти (Мт 27:44; Мк 15:32), онъа сабырнен чыдап, акъарет эткенлерге джевап бермеди (1Пётр 2:23; бакъ. Лк 23:34). Онынъ сёгюшлерини котермек (Еуд 13:13) — Онынъ шегиртлерининъ такъдири (Мт 10:24,25). Амма олар ичюн бойле сёгюш дюньянынъ бутюн хазинелеринден де азиздир, чюнки ер юзюнде Месих ичюн азап чеккенлерни буюк мукъфат беклей (бакъ. Еуд 11:26). Олар бахтлылар (Мт 5:11), чюнки шуретлик Руху, Алланынъ Руху оларда булуна (1Пётр 4:14). Бунъа бакъмадан, иманлылар Алладан бу сёгюшни битиргенини истеп, ялваралар (Збр 73:10 в.б.) ве ахыр-сонъу Алла Озь халкъынынъ С.ини бутюнлей ёкъ этеджек ве оларнынъ даа сакълы олгъан шуретини ачаджакъ (Еш 25:8; бакъ. Сыр 21:4).

1Пётр 2:23: «Оны яманлай эдилер, О исе джевап берип, ич кимсени яманламай эди. О, азап чеккенде, ич кимсени къоркъузмай эди, лякин эр шейни адалетли суд эткен Алланынъ къолуна бере эди».

СЕДЕФ ОТУ — *рус.* **Рута.**

Юн. *пеганон*; лат. *Ruta graveolens*; Авропада С. къокъулы киби белли олгъан, седеф къорантасына менсюп, чокъ йыллыкъ отлу осюмлик. Къалын, узунджа-тёгерек, кок тюсте япракълары олгъан С. кучлю къокъулы аджджы ягъ чыкъара. С. къадимий заманлардан берли илядж осюмлиги киби белли эди, хусусан антисептик сыфатында. Базыда С.ни аш пиширгенде бахарат сыфатында къуллангъанлар. Фериселер С.тен ондан бир пайыны салым оларакъ бере эдилер (Лк 11:42).

Лк 11:42: «Эй, фериселер, алынъыз беля! Сиз нане, седеф оту ве эписи башкъа ешилликлернинъ ондан бир па-йыны бересиз, амма адалет ве Алла севгиси акъкъында унутасыз!»

СЕЛЯМЛАВ, СЕЛЯМЛАШУВ — рус. Приветствие.

I. Израильде С. адам ве онынъ якъынларына сагълыкъ, эйилик ве аманлыкъ тилемекни анылата эди; израилли биревни селямлагъанда, о адамнынъ ишлерине меракъ бильдире эди. С. эм корюшкенде (Баш 43:27; 1Пад 25:6), эм сагълыкълашкъанда (Баш 47:10) теляффуз этиле эди. Падишанынъ къабул этиувлери С.нен екюнлене эдилер (2Пад 13:25). О, башкъа адам вастасынен ёлланьлмасы мумкюн эди (2Пад 8:10). Базыда С.нен берабер бахшышлар да бериле эдилер. Шаркъта С. кенишленген, чокъкъа сурген, къол ишаретлери къошулган эди, шу себептен оны, адам белягъа огърагъанда биле, ашыкъмагъан алда теляффуз эте эдилер (бакъ. 4Пад 4:29; Лк 10:4). С.нынъ кениш шекиллери бу аманлыкъ тилегидир — «Аман-эсен бар» (1Пад 20:42) я да «Селям алейкум» (Лк 24:36). Боаз оракъчыларны: «РАББИ къолай кетирсин» (Рут 2:4) деп селямлады, Юсуф исе Биньяминни бойле къаршылады: «Алла санъа мераметлик эйлесин, огълум!» (Баш 43:29). Багъышлавнынъ даа бир шекили олгъан бойле С. эди: «Санъа сагълыкъ-селяметлик, эвинъе — тынчлыкъ-аманлыкъ, сенинъ эр бир шейинъе де аманлыкъ олсун!» (1Пад 25:6). Я.В.теки заманда С. «къуванынъыз» сёзюнен башлана эди (Мт 26:49; Лк 1:28). Вавилон ве Фарстаки падиша къулла-рынынъ хайыр тилемелери бойле эди: «Падиша! Эдебий яша!» (Дан 2:4; къыяс. Нех 2:3). Бат-Шева Давут падишаны айны сёзлернен селямлай: «Падиша-эфендилерим Давут даима яшасын!» (3Пад 1:31). Сагълыкълашкъанда «Аманлыкънен бар!» ибареси айтыла эди (1Пад 1:17).

II. С.нынъ тертип-низамы С. кимге айт олгъанына багълы эди. Адамлар ергедже эгиле эдилер я да бет устюне йыкъыла эдилер (Баш 18:22; 2Пад 9:6), эм эшектен я да арабадан тюше эдилер (1Пад25:23; 4Пад 5:21). Эм

тизлерге (4Пад 1:13; Мт 27:29), эм бет устюне йыккылув терен урьмет ве итаатнынъ косътергичи эди. С. манасында адам башкъа адамнынъ сакъялыны онъ къолунен алып опымеге де мумкюн эди (2Пад 20:9). Бири-бирлеринен корюшкенде, адамлар къучакълаша ве опюше эдилер (Мт 26:48; Лк 7:45).

III. Рим заманларында С. къыскъа ве маналыджа эдилер (Фаал 23:26). С. формуласы мектюпнинъ сонъунда да сыкъ расткеле (Фаал 15:29). Эльчи Павелнинъ мектюплери, адет узъре, бойле С.нен башлана: «Алла Бабамыз... сизге эйилик ве тынчлыкъ-аманлыкъ берсин!» (Рим 1:7; 1Кор 1:3; 2Кор 1:2; Гал 1:3 в.б.). Башкъа эльчилер киби, о, озъ мектюплерини бойле сёзлернен екюнлей: «Раббимиз Иса Месихнинъ эйилиги эпинъизнен олсун» (Рим 16:24; 1Кор 16:23; 2Кор 13:13; Гал 6:18).

IV. Иса ве талелерининъ С.ы акъикый багъышлав кучюне саиптир (бакъ. Мт 10:12,13; Юх 14:27; 20:19-21).

1Пётр 5:14: «Бири-биринъизни севгинен опип селямлашынъыз. Сизге, Иса Месихке инангъанларгъа, тынчлыкъ-аманлыкъ олсун!»

СЕПМЕ, СЕПЮВ — рус. Окропление.

С.нинъ учъ чешити айырыла: 1) ягънен (яни зейтюн ягъынен); 2) сувнен; 3) къаннен. С.нинъ эписи учъ чешитине диний мана аит. Ягънен С. тери хасталыгъындан темизленмек ичюн чалынгъан къурбан мерасиминен сыкъы багълыдыр (Лев 14:16 в.и.). Сувнен С. башта бир темизленмек ичюн япыла эди (мисаль оларакъ, тери хасталыгъы олгъан адамны (Лев 14:1) ве олюге токъунгъан сонъ (Сай 19:11-13)). Сувнен С. гуналардан арынувны да ифаделей, шуны да къайд этмек керек ки, эм адамлар, эм шейлер темизленмеси мумкюн (Лев 14:52: эв сувнен «арынмасы» керек). Израильде гуналардан тек сувнен арынмакънынъ имкяны ёкъ деп сайыла эди, толусынен арынмакъ ичюн къан керек. Шу себептен къурбан къанынен С. израиллилерде муим диний арекет олды. Буюк элялланув кунюнде баш руханий, эм озю гуналарындан арынмакъ, эм Рабби олгъан

Алланынь огюнде башкъа адамларнынъ гуналары багъышлансын деп, дува этмек ичюн, пармагъыны къурбан къанына батырып, Васиет Сандыгъынынъ алтын къапагъына еди кере сепмек керек эди (Лев 16:11 в.и.). Еудийлерге язылган мектюпте Э.В.теки къан сепюви башкъаджа тасвирлене: буюк баш руханий Иса Озюни Аллагъа, гуналар багъышланмасы ичюн, къурбан этти, ве бу къурбан асырларджа арекет эткени ичюн, айванларнынъ къурбан къанынен сепювинде энди аджет ёкъ. Бойлеликнен, эписи иманлылар ичюн (Э.В.те олгъаны киби, тек баш руханийлер дегиль), даима (йылда бир кере дегиль, Лев 16:1 в.и.; Еуд 10:20 бакъ.) Энь Мукъаддес Ернинъ къапулары ачыкъ. Ким тевбе этип темиз юрек ве иманнен Исанынь хачына якъынлашса, о озь юрегинде «сепилир» ве онынъ гуналары Иса къанынен ювульр (Еуд 10:22; тень. 1Юх 1:7).

Лев 7:2: «Къабаат ичюн къурбанны бутюнлей якъыладжакъ къурбан союлган ерде соймакъ керек. Къаныны къурбан ерининъ чевре-четине сепмек керек».

СЕПТУАГИНТА — рус. Септуагинта.

Лат. «етмиш» — LXX. Бу латин сайысынен Э.В.нинъ энъ къад. юн. терджимеси къайд этиле. С.нынъ серлевасы малюм бир Аристейнинъ (м.э. тахминен 100 с.) мектюбинде ве Юсуф Флавийнинъ ишлеринде тасвир этильген эфсанеге эаслана. Бу эфсанеге коре, падиша Птолемей II Филадельф (м.э. 285-246 сс.) 72 Исраиль акъсакъалына (эр бир къабиледен алтышар) Мусанынь Китапларыны юн. тилине терджиме этмеге буюрды, ве бу ишни олар 72 кунъ ичинде беджердилер. Терджиме Мысырда м.э. III асырда япылды. Беш китаптан сонъ Э.В.нинъ къалган китаплары да терджиме этильди. С. терджиманларынынъ филологик бильгилери фаркълы эди, шунынъ ичюн LXX умумен бир эсерни темсиль этмей. Шунынънен берабер, С.нынъ Масорет метининден чокъусы тайпынувларыны ич бир тарзда терджиманларнен багъламакъ мумкюн дегиль. Олю денъыз эльязмалары тапылган сонъ, Э.В. китапларынынъ бир къач нешири олгъаны акъкъында янъы делиллер пейда олды. Масорет

метини ве С. метинниъ тюрлю нухаларыны саклап кьалгъанлар. Бойлеликнен, С. Мукъаддес Китапнынъ метинлерини терендже огренмек ичюн янъы имкянлар ярата. Сирах китабынынъ кириш сёзюнден тахминен м.э. 130 с. Э.В. китапларыны юн. тилине терджиме этилюви толусынен битирильди. С. аслында, юнан тилинде лаф эткен еудийлер ве Фелестинден тыш яшагъан еудий прозелитлер арасында Мукъаддес Язы, деп къабул этильди (бакъ., мес., Фаал 8:30-33). Я.В.нинъ огретюви юнанлашкъан еудийлер ве башкъа халкълар арасында кенъ даркъалгъан сонъ, С. къадимий иманлылар джемиети ичюн де Мукъаддес Язы олды; Э.В.нинъ чокъусы къанатлы ибарелери С.дан алынгъан ве оларнынъ аз къысмы еудий тилинден айры шекильде терджиме этильди. Амма С. месихчилернинъ Мукъаддес Язысы олгъан сонъ, еудийлер ондан четлештилер. II-нджи асырда Э.В. китапларынынъ юнан тилине янъы терджимелери япылды (Акила, Теодотионнынъ терджимелери в.б.).

СЕРАФЛАР — рус. Серафимы.

Буд. «алевленген», «янаяткъан», «якъкъан». Серафлар — Алланынъ тахты алдында тургъан мелеклер, олар тек Ешянынъ тюшюнде анъыла (Еш 6:1-7). Оларнынъ адам къыяфети (бети, къоллары ве аякълары анъыла) ве «алтышар къанаты» бар (ает 2). Олардан бири Ешянынъ дудакъларына къурбан еринден алынгъан янаяткъан комюрнен тийди ве бойлеликнен, пейгъамберни гунадан темизледи (ает 5-7).

Еш 6:1-2: «Уззия падишанынъ ольген йылында, юдже ве юксельтильген тахтынъ устюнде отургъан Раббини корьдим. Урбасынынъ этеклери бутюн Сарай бою тешеле эди. Онынъ устюнде Серафлар булуна эдилер».

СИЛЯ — рус. Оружие.

Къулланув усулына коре С.лар озюньни къорчаламакъ ичюн ве душманни урмакъ (уджюм этмек) ичюн айырылалар. 1) а) Къорчалагъан С.лар сырасында башта бир КЪАЛКЪАНЫНЪ къайд этмек керек. Къадим заманларда деерлик эр шейни агъачтан япып, орюльген теринен

кѡплай эдилер, эм де тери майышкѡкъ олсун дие, оны ягынен майлай эдилер (2Пад 1:21). Кѡлкѡанлар бутюн тенни кѡрчалагѡан — балабан (сириялылардан алынма олгѡан) (еуд. *цинна*) ве башнен кокрекни кѡрчалагѡан — буюк олмагѡан тѡгерек (еуд. *маген*) чешитлерде ола эдилер. Балабан кѡлкѡанлар, адети узьре, дѡрткоше, я да, мысырлылардаки киби, тѡгерек эдилер. Демир асырда кѡлкѡаннынъ ортасына маденден япылгѡан кѡбарыкъ кѡплама пеките эдилер. Маденден япылгѡан кѡлкѡанлар адден агъыр эдилер, шу себептен олар иле сийрек кѡуллана эдилер (3Пад 14:26 в.и.). Айры алларда юксек мертебели эркеклер ичюн япылгѡан алтын кѡпламалы кѡлкѡанлар анъыла (2Пад 8:7; 3Пад 10:16 в.и.). Урушкѡ азырлангѡанлары заман, кѡлкѡанны кѡушакъларнен сол кѡолгѡа пеките, сеферде исе аркѡаларында ташый эдилер.

б) Аскернинъ кѡрчаланмасына ЗЫРХ да хызмет эте эди (еуд. *сирйон*) (2Тар 26:14). Башта бу териден япылгѡан урба эди, сонъундан онъа маден ёлакълары, я да «пуллар» пекитиле эди. 1Пад 17:6-да, Гольят акъкъында лаф юрсетильгенде, бакъыр ТИЗЛИКЛЕР анъыла; бойле тизликлер Грециядан кельдилер, анда олар мукеммеллешкен тар тери штанлары оларакъ кѡулланыла эдилер. Фелестинлилер де оларны кѡуллангѡанлары ачыкъ-айдын корюнемекте, израиллилер исе ич кѡулланмай эдилер. Бу маденден япылгѡан ялпакъ япракълар аякъкѡа учкѡурнен багълана эдилер, я да озь тыгъзылыгъына ола, аякъкѡа япыша эдилер.

в) Вавилония ве Ашшурда, кечче исе Шам ве Израильде, аскернинъ башыны кѡрчаламакъ ичюн, БАШЛЫКЪ кѡуллана эди, амма эр заман дегиль, тек айры алларда (1Пад 17:38). Э.В.те башлыкъ чокъусынен башкѡа халкълар аскерлерининъ арбий техизат оларакъ анъыла (1Пад 17:5; Йрм 46:4; Ехез 23:24; 27:10). Башындан бу башкѡа кийильген териден япылгѡан шей эди, сонъундан онъа мадений шейлерни де кѡоштылар; бунен берабер чешит шекильде олгѡан, бутюнлей маденден япылгѡан башлыкълар да расткеле эдилер. Башлыкълар кенъ даркѡалмады, чюнки кѡылычлар парчалагѡан дегиль де, санычкѡан С. эдилер, ве башлыкъ

олардан кьорчалап оламай эди. 2) Уджюм вакътында кьол С. арасында башта бир кьылыч ве мызракъны кь-айд этмек мумкюн: а) ХАНДЖЕР озь шекилине коре кьылычкъа пек якъын эди, эки предмет де бир еуд. *хэрэв сёзюнен бериле*. Ханджернинъ уджу, кьылычкъа бакъкъанда, тарджа ве кьыскъаджа эди, кьаннынъ акъмасы ичюн арычыкълары олгъан, экитарафлама кескин я да учькоше эди. б) КЬЫЛЫЧ (1Пад 31:4; Икм 12:18), айтылгъаны киби, ханджерге ошай эди. Кьылычнынъ агъзы башта ялпакъ эди, амма энди демир асырда, адети узьре, о, дёрткоше олып экитарафлама кескин эди (Къад 3:16). Кечче, ашшурлыларнынъ девринде, догъру кьылыч агъзыларынен берабер, шемширге ошагъан, агъзы бираз кьыйыш эди. Вавилония ве Мысырда оракъшекилли, яни кьыйыш кьылычлар япа эдилер. Кьылычны кьында тутып (1Пад 17:51; 2Пад 20:8), ондан урушмакъ ичюн чыкъара эдилер (тень. Збр 36:14; 54:22; Мт 26:51). Кьылычны сол тарафтан къушакъта я да омуздан кечирильген кьайышта ташый эдилер. в) МЫЗРАКЪЛАРнынъ эки чешити бар эди: атылгъан джиритлер (еуд. *ханит* я да *кидон*) (Ехо 8:18; 2Пад 1:6; Къад 5:8), оларнынъ узунлыгъы кьарарнен 1,25 метр, ве кьолнен тутып урулгъан мызракълар (еуд. *ромах*), узунлыгъы кьарарнен 1,8 метр эди. Мызракънынъ таягъы агъачтан япыла эди (1Пад 17:7; 2Пад 21:19). Таякънынъ тёпеси я ярыла эди, я да буравнен тешилип, анда маден уджу кьоюла эди ве онынъ пекинмеси ичюн, таякъ сарыла эди. Тюрлю заманларда мызракъ уджларыны таштан, бакъырдан я да демирден япа эдилер. Санчкъан сия киби къулланылгъан буюк мызракъны аскер кьолунда тута эди (1Пад 17:7; 1Тар 12:9,25). Таякънынъ ашагъы тарафында базада, мызракъны ерге сапламакъ ичюн, демирден япылгъан кескин уджу ола эди. Ресимлерге коре, атылгъан мызракъ чокъусы алларда бойдан-бой сармал шекильде лентанен сармалана эди ве атылгъанда, фырланув саесинде лента чезилип, учкъан сиягъа стабиллик бере эди. г) Уруш С.сы оларакъ, САПАН да къулланыла эди, онынъ ярдымынен ташларны, кечче исе — кьуршун топларны ата эдилер. Аткъан С. даа бир чешити

ОКЪЛАРНЕН аткъан ЯЙ эди. ЧОКЪМАР да уруш силясы оларакъ къулланыла эди. Бу агъач сопанынъ уджуна я таш багълай эдилер, я, кечче — уджуны бакъыр я къуршундан къалынджа япа эдилер, ниает, толусынен демирден япа эдилер. Таягъы исе, тутмагъа онъайтлы олсун деп, я лентанен сармалана, я да онынъ тери ильмеги ола эди. 3) Аскернинъ адеттеки енгиль силяланувы сапан, яй ве уфакъ къалкъандан ибарет эди. Агъыр силяланувы олгъан аскерлер къылыч, санчкъан мызракъ ве балабан къалкъан ташый эдилер. 4) Балабан УРУШ МАШНАЛАРЫ — бу башта бир мудафаа этильген ерлерге къаршы къулланылгъан алетлер. Оларнынъ сырасында IX асырда ашшурлылар тюшюнип чыкъаргъан ТАРАНЫ къайд этмек керек. Бу диваргъа къаршы урулып, мудафаа диварларыны къыргъан, уджу маденден япылгъан разан эди. Башта уджуны ялпакъ эте эдилер, сонъундан исе отъюр. Таран бу, четлеринден тери орюльмеси я да теринен къаплангъан, кочюджи темельдир, устюнде ерлешкен устькъурум, дженк этмек ичюн мейданчыкъ вазифесини беджере эди, аскерлер де онынъ устюнден къале диварларына тырмашмалары мумкюн эди. УДЖИОМ ЭТМЕК ИЧЮН МЕРДИВЕНЛЕР де белли эди, аскерлер олар ярдымынен мудафаа диварларына тырмаша эдилер. Эллилер девиринде эвель азырлангъан уймелер бою кочюджи чокъкъатлы ЗАПТ ЭТИДЖИ КЪУЛЛЕЛЕРини итеп кетире эдилер. Оларнынъ юкъары къатларында окъчулар ве КАТАПУЛЬТАлар ерлеше эдилер, шу себептен, запт этильген шеэрге къаршы окъларны, кечче исе таш топларыны атмагъа мумкюн эди (теъ. 2Тар 26:15). Бойле къуллелернинъ энъ юксеги 50 метр олып, 20 къаттан ибарет эди. Оны м.э. 332 с. Эскендер Зилькарнайн (Александр Македонский) Тир шеэрини запт эткенде къулангъан эди. Юкъарыдаки къатта, къулледен диваргъа кечмек ичюн, чокъусы алларда асма копюр ола эди. Бу къурулышлар цилиндрге ошагъан шейлер устюнде (валиклерде) бир ерден башкъа ерге кечмелери мумкюн эди. Уйме къургъан аскерлерни къорчаламакъ ичюн, кочюджи КЪОРУЙЫДЖЫ САЧАКЪЛАР/НАВЕСЛЕР, насылдыр «къаплыбакъалар»ны къуллана эдилер. Энъ

муим арбий «машналар» сырасында, м.э. XV асырдан VIII асыргъадже Гъарбий Асияны бойлап дженк тарлаларында акимдарлыкъ эткен, УРУШ АРАБАСЫНЫ къайд этмек керек. 5) С.ларнынъ чокъ чешитлери М.К.та кочме манада къулланылалар. Алла ве Онынъ халкъынынъ сияланылувы, эм де месихчилернинъ С.лары акъкъында бойле айтыла. Еш 59:17 ве Эф 6:17-де «къуртулыш башлыгы», 1Тес 5:8 — «къуртулыш умотининъ башлыгы» акъкъында айтыла. Къалкъан да, Рабби къорчалагъан къуветининъ тимсали оларакъ, аныбъла (Збр 17:3,31; 32:20). Къалкъан акъикъатны да ифаде этмек мумкюн (Збр 90:4); Эф 6:16-да иман, къулланылмасы лязим олгъан месихчининъ С.сы киби къайд этиле. Къылыч — джеза, атта къырыджи джезанынъ тимсалидир (Йрм 25:29; Ехез 21:14 в.и.; Зек 13:7). Къылычкъа Алланынъ сёзю де тенгдир, чонки Алла Озюнинъ сёзюнен эм айырып, эм махкеме этип ола (Еуд 4:12). Рабби не манагъа аманлыкъ дегиль де, къылычны (Мт 10:34) кетирмек ичюн кельгени акъкъында айткъаны ве Сыр 2:16; 19:15-те Алла Огълунынъ агъзындан не себептен къылыч чыкъкъаны акъкъында айтылгъаны булардан анылайышлы ола. М.К.та, Алланынъ ирадесинен дюнья янылашкъан сонъ, эр бир залымлыкъ ерине тынч эмек кельгенде, сия да керек олмайджагъы акъкъында сёз бериле (Еш 2:4; Микъа 4:3; тенъ. Ёэль 4:10).

Эф 6:11: «Шейтаннынъ айнеджиликлерине къаршы турмакъ ичюн, Алланынъ бутюн сияларыны алынъыз».

СИНАГОГА — рус. Синагога.

I. Юн. сёзю *синагоге* чокъусы алларда «синагога», лякин базыда «топлашув» сыфатында да кетириле (Якъ 2:2). Бу сёз энъ эвеля адамларнынъ топлашувуны, сонъ еудийлернинъ ве месихчилернинъ топлашкъан ерини анылата (Якъ 2:2); базыда топлашув сёзюнен имансызлар топлашувуны да косътерелер (бакъ. Сыр 2:9; 3:9 — «Шейтаннынъ топлашуву»). Я.В. девринде С.лар эм Фелестинде (Мк 1:21; Лк 4:33), эм халкъ дагъылгъан ерлерде (Фал 13:5; 17:17), ве умумен «эр бир шеэрде» олгъан (Фаал 15:21). Септуагинтада С. чокъусы алларда еудийлернинъ

топлашувыны анълата, эсасен Раббининъ топлашувы. 4Пад 4:38-де пейгъамберлернинъ топлашувы акъкъында айтыла. Збр 21:17-де шу анълам умумен адамларнынъ топлашувыны косътермек ичюн къулланыла, Якъ 2:2-де исе месихчилер топлашувы къайд этиле.

- II. Не Э.В.те, не Къануннынъ къадимий еудий изаатларында, топлашув ери сыфатында махсус биналарны къурмакъ ичюн талаплар расткельмей. С.лар, ихтимал, Вавилон эсиринден сонъ пейда олып башлагъанлар, чюнки сюрдюнюликте оларнынъ зарурлыгъы аныкъ олды. Анда еудийлерге топлашмакъ, ибадет этмек ве Къанунны динълемек ичюн ерлер керек эди. Бундан эвель С.лар даимий тешкилятлар сыфатында, Ерусалимдеки меркезий Сарайдан гъайры ёкъ эди. Эсирликтен къайткъан сонъ, меркезий Сарайда къурбан чалув тикленген сонъ, Ерусалим Сарайында Алланынъ хызмети башлангъанда, Ерусалимге келип оламагъан эписи еудийлер раатлыкъ кунълери С.ларда топлаша эдилер. С.ларнынъ пейда олувы, ихтимал, эсас тарзында Израиль халкъынынъ дагъылувы себебинен багълы, шуннынъ ичюн С.лар башта Фелестинде дегиль, башкъа ерлерде тамыр аттылар. Суриедки Антиохияда Антиох Епифан (м.э. 175-164 сс.) укюмдарлыгъы девринде С. энди бар эди. Рим муэллифлери къошма изаат бермейип, «ибадет ерлери» (юн. *просеухэ*), яни С. акъкъында язалар. Эки джерьян С.ны еудийлернинъ эсас институты япты. Биринджиден, С.ны Ерусалим Сарайындан айырдылар: Ерусалим виран этильген сонъ (70 с.), бу еудийлерге диний адетлерни сакъламагъа имкъан берди, чюнки С.лар екъане диний идарелер сыфатында къалдылар. Экинджиден, С. институты къурбансыз ибадетни даркъатмагъа ярдым этти, буны Сарай виран этильген сонъ япмагъа меджбур олдылар. Нетиджеде, С. еудий джемиедининъ диний ве ичтимаий меркези олды. С.да хызмет этиюв яхшы тешкиль этильген тышкъы шекиллернен багълы ве дин алимлерининъ къатты незарети астында эди, бу акъкъында дагъылгъан халкънынъ С.сы акъкъында айтмакъ мумкюн дегиль, чюнки оларнынъ сербест шекилленюви энъ эвеля хызметлер

алып барылгъан тильни сайламакъта (башта арабий, сонъ еудий ерине юнан тилини; демек, дюнья медениети тили къулланылгъан), мукъаддес метинлерни изаат этмекте (буларгъа да юн. медениети тесир этти), ве ниает, адамларнынъ огретювинде акс олды (Фаал 13:15-ге диаспоранынъ С.сы акъкъында айтыла).

III. С.ларнынъ къурулышы ве тизилиши акъкъында тек энъ умумий косътермелер бар. Эр бир С.нынъ ибадетлер ичюн эсас ханеси ве джемиет фаалиети ичюн зарур олгъан бир къач къомшу одасы бар эди. Чокъусы С.ларда махсус байрамлар кечирмек ичюн азбар бар эди. Эсас оада — оюкъ я да махсус долапчыкъта, я да сандыкъта, малюм бир юксекликте ве перде артында Теврат бургъулары сакълы эди. Бундан гъайры С.да Теврат бургъулары олгъан сандыкънынъ сагъ ве сол тарафында эки дане еди чыракълы къандиль олмакъ керек эди. Теврат бургъулары алдында, бираз алчакъча, лякин бутюн оданынъ дереджесинден юкъары олып, синагога реберлери ве раввинлер ичюн къолтукълар (Мк 5:22), Къанунны топлашып окъумакъ ичюн маса, ве кириш огюнде къол ювмакъ ичюн леген олмакъ керек. Чокъусы алларда С.нынъ учъ къапусы я да пенджереси Ерусалимге бакъа эди, лякин даа зияде, ибадет вакътында белли бир ерде къоюлгъан Теврат сандыгъы Ерусалимге таба косътергич олып хызмет эте эди. Ибадет вакътында эркеклер С.нынъ эсас еринде — нефеде, къадынлар исе — хорада я да диварлар, пармакълыкълар я да перделернен айырылгъан оада отура эдилер. Эркеклер ве къадынлар С.гъа башларыны къапатып келе эдилер. Ибадетни башламакъ ичюн, энъ аздан, яшы еткен он акъай олмакъ керек.

IV. С.даки ибадет миннетдарлыкъ ве тевбе дувалары, огютлер, эм де макътав йырларынынъ иджра этиювинден ибарет (мес., Збр 112-117). С.даки ибадет эр вакъыт миллий хусусиетлерни ташый эди: эр бир исраиллининъ дуванынъ окъувында, Язынынъ окъувында ве изаат этиювинде иштирак этмеге акъкъы бар эди. Бу макътав ве дуванен бирлештирилген огют ве тевсиелер эди. Ибадетнинъ юкъары нокътасы — *Шема Израэль*

(«Дингле, Израиль») дуvasы эди, о, Текр 6:4-9; 11:13-21; Сай 15:37-41 аетлеринден ибарет эди. О, бутюн Къануннынъ къыска мундериджесини такъдим эте, шунунънен берабер, пейгъамберлернинъ китаплары ве Языларнынъ окъувы Къануннынъ даимий окъулувы ве изаат этювине къошма сыфатында бельгиленген. Аллагъа ибадет этильгенде, ич бир мукъаддес мерасим япылмайт эди. Синагогадаки хызмет тек агъзавий олып, Ерусалим Сарайы ёкъ этильген сонъ, Сарайдаки хызметнинъ ерини алды. Я.В. девринде С. ибадет этильген, огретильген (тенъ. Мт 4:23; Лк 4:15) ве Къанунны огренген (Фаал 15:21), махкеме ишлери алып барылгъан ер олды (тенъ. Мт 10:17; Мк 13:9; Лк 12:11).

V. Иса киби (Мк 1:39; Лк 4:15-30), къадимий иманлылар джемиети Къуванчлы Хаберни огретмек ичюн, сыкъ-сыкъ С.лардаки топлашувлардан файдалана эди (тенъ. Фаал 6:9). Павел даима С.ларгъа (Фаал 9:20; 13:5,14 в.и.; 14:1; 17:1,10, 17; 18:4,19; 19:8) я да, шеэрде С. олмаса, дува окъулгъан эвлерге бара эди.

Мт 4:23: «Иса бутюн Галилеяны айланып чыкъа башлады. Синагогаларда халкъны огретип, Алланынъ Падишалыгъы акъкъында хабер эте, адамларны тюрюлю хасталыкълардан ве дертлерден тедавийлеп юре эди».

СИНАЙ — рус. *Синай*.

Сахрадаки (земаневий Мысырда) дагънынъ ады. Шу дагънынъ устюнде Алла Мусагъа Он Эмирни багъышлады. Корюнгени киби, бу дагъ къадимий заманларда Хорев деп адлана эди, бугунъ исе Джебель-Муса деп адлана.

Чыкъ 19:18: «Синай дагъы, онынъ устюне атеш ичинде РАББИ энгени ичюн, бутюнлей тютей эди. Ондан чыкъкъан тютюн собадан чыкъкъан тютюн дайын эди, бутюн дагъ кучлю къалтырай эди».

СИОН — рус. *Сион*.

1) Хермон дагъынынъ башкъа адландырувы (Текр 4:48). 2) Башта Ерусалим тёпелигининъ дженубий-шаркъында олгъан евуслыларнынъ къадимий къалеси. Давут шеэрни запт эткен сонъ, о, «Давутнынъ шеэри», деп

адландырылды (2Пад 5:7; 3Пад 8:1; 1Тар 11:5; 2Тар 5:2). Сонъ Рабби сайлагъан ве анда булунгъан Мукъаддес дагъгъа С. дей эдилер (Збр 2:6; 77:68; Еш 8:18). Бойледже, «С.» ады башта тек Сарайгъа даркъалды (тень. 1 Мак 7:33), сонъ Ерусалиминъ манадашы олды (4Пад 19:31; Збр 50:20; 96:8; 134:21; 147:1 в.б.). М.К.та Ерусалим шириий шекильде «Сион кызы» деп адландырыла (4Пад 19:21; Еш 1:8; Зек 9:9 в.б.). Еуд 12:22-де «Сион дагъы» акъкъында (тень. Сыр 14:1) Коктеки Ерусалимнен багълы айтыла.

Збр 75:2: «Ехудада Алла беллидир, Израильде Онынъ Ады улу. Онынъ мескени — Салимде, яшагъан ери — Сионда эди».

СИРКЕ — *рус. Уксус.*

Аш махсулаты, кюю сирке экшилигини сувнен къарыштырып я да теркибинде алкоголь олгъан шингеликлерни экшитип япыла эди. М.К.та С. деп адландырылгъан шей, аслында, дамы ярамай олгъан экшиген шарап эди (Збр 68:22), даа о тишлерге де зарарлы эди (Икм 10:26). Озылерини Раббиге багъышлагъанларгъа С.ни ич бир шекильде къулланмагъа ясакъ этиле эди (Сай 6:3). Зейтюн ягъынен къарыштырылгъан С.ни сувсагъанда иче эдилер (Рут 2:14), римли аскерлер де С.ни сувнен къарыштырып, иче эдилер. Исаны хачкъа мыхлагъан аскерлерден бири С.ге батырылгъан сюнгерни Онынъ дудакъларына узатты (Мк 15:36).

Икм 10:26: «Тишлер ичюн — сирке киби, козылер ичюн — тютюн киби, дембель де онъа иш бергенлер ичюн — тамам ойледир».

СКИФ — *рус. Скиф.*

Скифлер — шималий Къара денъиздеки къадимий кочебе къабилелер. С.лер медениеттен узакъ яшагъан энъ шималий халкъ сайыла эдилер. Бу тасавургъа эсаслана ракъ, эллинист ве рим девирлеринде «С.» ады Европанынъ шималий-гъарбында яшагъан (Эльбагъа къадар) бир сыра къабиле ве халкъларгъа, эм шималий Асиянынъ къабилелерине нисбетен де къулланып башлады.

Кол 3:11: «Мында шимди не юнан бар не еудий, не сюннетли бар не сюннетсиз, не варвар бар не скиф, не кьул бар не азат, лякин тек Месих бар. О — эр шей ве эр шейдедир».

СМИРНА — *рус.* Смирна.

Юн. *миро* сёзюнден («кьокьулы ягъ») тешкиль олгъан. Кучюк Асиянынъ гьарбий ялысында, терен корьфезде, Эфес шеэринден шимальде тахминен 55 км узакьлыкьта ерлешкен шеэр. С. эолий колониясы сыфатында тешкиль этильген ве сонъ Лисимах (м.э. 361-281 сс.) тарафындан эвельки еринден бир кьач километр авлакьта янъыдан тикленген. Тез арада янъы шеэр Кучюк Асиянынъ энъ зенгин тиджарет меркезлеринден бирине айланып, озь эмиетини римлилер укюмдарлыкьгы астында да сакьлап кьалып олды. Рим девринде С.да чокь микьдарда еудийлер яшагъан, олар шеэрнинъ ходжалыкь ве сиясий аятына буюк тесир эте эдилер. Месихчилер С.да Константиннинъ укюмдарлыкьгына кьадар кьувгынлыкькьа огьратыла эдилер (тень. Сыр 2:8-11).

Сыр 1:11: «О: — Корьгенлеринъни китапкьа яз ве Кучюк Асиядаки еди иманлыларнынъ джемиетине: Эфес, Смирна, Пергам, Тиатира, Сарда, Филадельфия ве Лаодикея шеэрлерине ёлла, — деди».

СОЙ — *рус.* Род.

І. ИСРАИЛЛИЛЕРДЕ СОЙ-АКЪРАБАЛЫКЪ. С. — бир-бирине сой олгъан кьоранталарнынъ топламыдыр; бир кьач С. кьабилени тешкиль эте, бир кьач кьабиле исе — халкьны. Сой-акърабалыкь исраиллилер ичюн пек эмиетли эди, чюнки халкьнынъ сиясий ве ичтимаий аятында кьабилелерге, С.ларгьа ве кьоранталаргьа болюнюв принципи эсас эди. Эр бир адамнынъ ичтимаий алы, онынъ шахсий аяты киби, биринджи небетте, С.ларгьа аит олувынен бельгилене эди. Бу, биринджиден, Израиль кьабилелерининъ тарихына, эм де — падишалар деврине, Вавилон эсиринден сонъ вакьыткьа ве базы бир эслетмелернен Я.В. деврине аит.

II. Э.В.те «СОЙ» АНЪЛАМЫ. Еудий М.К.бында алты сѣз «С.» аньламынынъ манасыны бильдире: еуд. *элеф* — «бинь» (Къад 6:15); еуд. *байит* — «эв» (3Пад 15:27); еуд. *мишпаха* — «сой» (Текр 29:18; Баш 15:16); еуд. *дор*, *толедот* — «несиль» (Сай 1:20); еуд. *зера* — «урлукъ», «эвлят» (Баш 3:15).

III. ЭСАС МАНАЛАР. «С.» аньламынен багълы сѣзлернинъ эсас маналары: 1) *мишпаха* — къабиленинъ бир къысмы (мес., 1Пад 10:21) я да С. олгъан къоранталарнынъ бирлешюви (мес., Баш 24:38); *мишпаха* сѣзюни «къабиле» деп терджиме этмеге де мумкюн (мес., Къад 13:2; Лев 25:47). Бу сѣз умумий асылы олгъан ве бир ерде яшагъан адамларгъа аит олмакъ мумкюн (мес., Лев 25:10), я да умумий асылы олгъан ве джемиеттеки вазиети бир олгъан, эм де бир унернен огърашкъан адамларны назарда тута (мес., 1Тар 2:55; тень. 3Пад 11:14; Фаал 4:6; Сыр 22:16 — «эвлят»; юн. *генос*). 2) *Дор* сѣзю замандашларнынъ несилини аньлата (мес., Баш 15:16; Джем 1:4). «Сойдан сойгъа» ибареси (яни «несильден несильге») сынъыры олмагъан вакъытны аньлатмакъ мумкюн — «эр вакъыт», «сынъырсыз», «даимий» (бакъ., мес., Чыкъ 3:15). *Дор* сѣзюнен акъыл ве табияты ошагъан адамларны да ифаде этмек мумкюн — эм инсафсыз (мес., Йрм 7:29), эм инсафлы адамларны (мес., Збр 111:2). 3) *Зера* сѣзю («урлукъ») бир адамынъ эвлятларыны бильдире (мес., Баш 15:18), шунынънен берабер сыкъ-сыкъ «келеджек несиль» деген мананы аньлата (бакъ., мес., Текр 29:22), азда — «кечкен несиль» козьде тутула (мес., Эюп 8:8). *Дор* сѣзю киби, *зера* да табияты ве акълынен ошагъан адамларны бильдире, меселя Збр 111:2-де бу тюшюнджелер теньдир. 4) *Толедот* сѣзю («келип чыкъув») «эвлятлар», «несиль», «келип чыкъув тарихы» деген маналарны аньлата. Бу сѣз белли бир къорантанынъ тарихы я да сой терегини бильдире (Баш 5:1 и др; тень. Фаал 17:28 в.и.; юн. *генос*).

Сай 3:39: «РАББИнинъ буюргъанына коре Муса ве Харун джедвельде язгъан бир айлыкъ ве даа буюк яштаки бутюн левийли эркеклернинъ сайысы, оларнынъ сойларына коре, 22 000 эди».

СОЙМАКЪ — *рус.* **Закальвать.**

Этини ашамакъ я да кърбан кетирмек ичюн айванларнынъ союлмасы (Йрм 12:3; 50:27; 51:40; Зек 11:4,7). Къадимий Шаркъта айванларны махсус скемле я да столда соя эдилер. Исраильде кърбан чалмагъа (Чыкъ 12:21; Лев 9:8) я да ашамагъа союладжакъ (Текр 12:15 в.и.; Еш 22:13) айваннынъ къаныны толусынен акъызмакъ керек эди, къаныны да ерге тѣкмек керек эди. С. сѣзю эр бир адамнынъ зорбалыкъ нетиджесинде ольдюрлювини (4Пад 23:20) я да адамны кърбан оларакъ кетирилувини анылата эди (Баш 22:10; Ехез 23:39). Бу сѣз Алланынъ суду манасында да къуллана эди (Еш 34:6; Йрм 25:34; Агъл 2:21; тень. Якъ 5:5).

Чыкъ 24:5: «Сонъ исраилли огъланларгъа, РАББИге бутюней якъылгъан кърбанларыны чалмагъа ве таналарны сойып аманлыкъ кърбанларыны чалмагъа эмир этти».

СОКЪАКЪ

Бакъ.: Ёл.

СОФРА (*син.* Аш; акъшамлыкъ; уйлелик) — *рус.* **Трапеза.**

I. Лк 14:12-де уйлелик ве акъшамлыкъ ашы акъкъында айтыла. Эсас А. Исраильде не заман кечирильгенини эминликнен тайинлемеге мумкюн дегиль: бесе-белли, бу сутканынъ чешит вакътында олып кече эди. Чокъусылары, о, адет узьре, акъшам вакътына, кунъ девамындаки ишлер биткен сонъ, кечириле, деген фикирделер (бакъ. Лк 17:7; 3Пад 17:6). Аш ашагъанлар башта хасыр устюнде отура эдилер. Сонъуна, чевре-четине ястыкъ къююлгъан скемлелер устюне стол башына ятмакъ адети кельди (Эст 1:7; Ехез 23:41; Юх 21:20). Адетиндже, стол устюнде, эр кес отъмекни батыргъан, умумий савут тура эди (Мт 26:23). Ашамаздан эвель къол юва эдилер (Мт 15:2). Ашамаздан эвель дува окъугъанлары Мукъаддес Язынынъ чешит ерлеринден корюне (1Пад 9:13; Мт 14:19; 15:36; 26:26; Фаал 27:35). Аштан сонъ шукюр дува-сынынъ окъулмасы Текр 8:10-да язылгъандыр.

II. Зияфетке кельген мусафирлерни опип къраршылай эдилер (Лк 7:45). Оларгъа, къол-аякъ ювмалары ичюн, сув

кетире эдилер (Баш 18:4; 19:2; Лк 7:44; Юх 2:6), базада оларгъа мис къюкюлар да якъа эдилер (Юх 12:3). Энь юксек табакъалы мусафир төрге кече эди (1Пад 9:22); бунынъ акъкъында хусусан шеревни адден ашыр севген фериселер къасевет эте эдилер, шу себептен Иса оларны тазирлей эди (Лк 14:7-11). Шерев бильдирип, мусафирге адеттеки порциядан арткъач аш берильмеси мумкюн эди (1Пад 9:24). Эв азбарында кечирильген зияфетлерде байрамгъа ава, тюркю, оюн ве шакъалар хусусий бир ренк къоша эдилер (Еш 5:12; 2Пад 19:35; Мт 14:6; Лк 15:25; Къад 14:12). Буюк байрамларда барлыкълы сабылар, бесе-белли, зияфет ёлбашчылыгъыны хусусий адамгъа буюра эдилер (бакъ. Юх 2:8).

III. Эм баба-деделер, эм исаиллилер, Фелестинде ерлешмезден эвель, эсасен отъмек ве айванасравджылыкъ махсулыны, кочебе халкъларнынъ адеттеки ашыны ашай эдилер (Баш 18:6-8; Къад 5:25). Фелестинде ерлешип кечирген яшайыш багълар, бостанлар ве юзюм багълары берген себзе ве мейваларны ашкъа кирсетмеге имкян догъурды. Бу берджимек, хыяр, бакъла, нар, инджир, зейтюн, татлы ве экши шараплар эди (2Пад 17:28; Сай 13:24; 20:5; Мт 7:16). Ондан гъайры исаиллилер балыкъ, къуш эти, йымырта, кийик бал, эм де сарынчкъанынъ базы чешитлерини ашай эдилер (1Пад 9:23,24; Нех 13:16; Мт 4:18; Мк 1:6; Лк 11:12). Отъмек ве берджимек я да отъмек ве шараптан ибарет олгъан адий ашнен берабер, Э.В.те зенгин адамларнынъ масаларында чокъсайылы аштан ибарет софралар ангыла, мында корюмли ерни этли ашлар ала эдилер (3Пад 4:22,23; Нех 5:18).

IV. Софра «умумий стол» манасыны да ташый эди, мында бутюн къоранта, озь бирдемлигини ангылап, берабер топлана эди (Збр 127:3). Биревге С. азырламакъ — биревни озь джемиетине къабул этмек, къанаты тюбюне алмакъ (Збр 22:5).

Збр 22:5: «Душманларымнынъ козю огюнде Сен мангъа софра къурдынъ, зейтюн ягъынен башымны ягъладынъ; къадем исе толып таша».

Д.б.: *Аш.*

СТОИКЛЕР — рус. Стоики.

Фаал 17:18-де в.и. Павелнинь Афина шеэринде «стоик фельсефеджилеринен» олып кечкен музакереси акъкъында айтыла. С. термини Афина шеэриндеки колонналар сырасындан (*Stoa*) келип чыкъа, мында бу фельсефе мектебининь оджасы Китионлы Зенон (м.э. 310 с.) огрете эди. С. этикагъа эсас итибар айыра эдилер, онъа омюр илими дей эдилер. Инсаннынъ аят макъсады бахыт сайыла эди, бахытны исе тек догъру арекетлер теминлейлер. Догъру арекетлер деп, биринджиден, адалет, акъыл, джесарет, башкъаларнынъ огюнде борджларны беджерюв, акъылнынъ дуйгъулар ве меракълардан устюнлиги. Алланы С. баш язысы я да такъдир деп къабул эте эдилер (Логос бутюн алемнинъ акъылы манасында анълай эдилер), бу акъыл алемни мейдангъа кетирди ве тутып тура. С.нинъ тюшондже тарзы римлилернинъ джемиетине буюк тесир этти, хусусан, девлет ёлбашчыларына ве сиясетчилерге (Сенека, Павелнинъ замандашы ве Нероннынъ тербиеджиси; император Марк Аврелий). Стоицизмнинъ тарафдарлары стоик этикасы мевзусында халкъкъа мураджаат эте эдилер, халкъкъа эйи, оларгъа коре, даа да бахтлы яшайышкъа ёл косътере эдилер.

Фаал 17:18: «Бизлер де бала олгъанымызда, дюньянынъ рухий кучылерине къул эдик».

СУВ — рус. Вода.

Сув адамнынъ яшайышында гъает буюк роль ойнагъаны ичюн, М.К.та сыкъ-сыкъ кинаели ибарелерде расткеле. Эксерий алларда С. мусибет, къувалав, душманнынъ уджюми ве запт этювини анълата (Збр 68:2; 87:17 в.и.; 123:4 в.и.; Еш 8:7 в.и.). Далгъалангъан денъиз манзарасы халкъларнынъ исыянынен къыяслана (Збр 64:8). Буюк сув ташкъыны заманындан берли (Баш 6:13 — 8:22), С. фелякетни ифаделей, оны Алланынъ Суду киби таныйлар (Збр 41:8). Амма къуруп къалгъан акъымлар (Ёэль 1:20) ве къуругъан озенлер де (Ехез 30:12) Алланынъ суду деп къабул этиле. Шунуньнен берабер, сахрада ве къургъакълы топракъларда С. (Еш 41:17-20) — бу Алланынъ бахшышыдыр (Еш 47:1-12; Сыр 22:1 в.и.). Акъкъан сувда

япыладжакъ темизленов адети (Лев 15:13; Сай 19:17) — гуналардан арынув тимсалидир. «Джанлы С.» дегенде, М.К. Мукъаддес Рухны ве онынъ тесирини козьде тута (Еш 44:3 в.и.; Юх 4:10,13 в.и.; 7:38 в.и.).

Збр 68:2-3: «Къуртар мени, эй, Алла, сувлар джаныма къадар етти. Терен батакъкъа баттым, аякъ басмагъа ерим ёкъ; терен сувлар ичине кирдим, оларнынъ акъынтысы мени алып кете».

СУВ ХАСТАЛЫГЪЫ

Бакъ.: Хасталыкъ.

СУВГЪА БАТЫРЫЛЫП ЧЫКЪУВ — рус. Крещение.

Къ.юн. *бантисма*; энъ муим диний мерасимлернинъ бири; диний джемиетке алынувны косьтере. Янъы Васиекте сувгъа батырылып чыкъувнынъ эки чешити косьтериле. Башта Ягъя, озьлерини Аллагъа багъышламакъ ве гуналарындан тевбе этмеге истеген адамларны сувгъа батырып чыкъара эди. Иса Месихнинъ олюми ве тирилювинден сонъ сувгъа батырылып чыкъув даа терен мана ала: адам эвельки гуналы яшайышындан вазгечип, санки оле, амма Месихнен бирликте янъы омюрге тириле. Бойле сувгъа батырылып чыкъувдан сонъ адам Мукъаддес Рухны къабул эте. Кочъме манада Янъы Васиеет Исанынъ «сувгъа батырылып чыкъувы»ны Онынъ азапларына къошулувны киби анълата, «Рухкъа батырылып чыкъув» акъкъында айткъанда, Мукъаддес Рухны къабул этиювни козьде тута.

Лк 3:3: «Ягъя Иордан озенининъ этрафларыны айланып юре ве адамларны гуналарынынъ багъышланмасы ичюн тевбе этип, сувгъа батырылып чыкъмагъа давет эте башлады».

Д.б.: Абдест.

СУД (син. Махкеме; адалет) — рус. Суд, осуждение.

I. ТЮШЮНДЖЕ. 1) М.К.та «суд этмек» фиилининъ бир къач манасы бардыр: «давалы ишлерни чезмек», «къарар чыкъармакъ», «суд этмек», эм де «белли бир шейге къыймет кесмек». М.К.та тек Алланынъ суд этмеге акъкъы бар эди. Суд этмек — энъ эвеля, «адалетни тайинлемек я

да адалетни гъайрыдан тиклемектир». Бойледже, иманлылар адалетликни Алланынъ С.ундан беклемектелер (Збр 57:12; Йрм 17:10). Суд эткен Алла — къувулгъанларнынъ, тул апай ве оксюзлернинъ къорчалайыджысы (Чыкъ 22:21-23; 23:7; Збр 25:1; 67:6; 118:52). Адалетсизлик япкъанларны Алла къатгы джезагъа огъратаджакътыр (Лев 26:14 в.и.; Текр 28:15 в.и.; Йрм 28:16 в.и.). 2) Я.В.те юн. сёзю *крисис* энъ эвеля «больмек», «айырмакъ», сонъра исе «суднынъ къарары», «суд» манасыны ташый. Ярыкъны къаранлыкътан айырмакъ (бакъ. Баш 1:4) — бу Алланынъ айырылмаз бир хусусиетидир (1Юх 1:5; Якъ 1:17). Онда къаранлыкънынъ бир къысмы олгъан гуна ичюн ер ёкъ. Шунунъ ичюн Алла гизленген гуналарны ве ярамай ишлерни эр кеснинъ козю огюне чыкъармагъа меджбур эте, гуналылар исе къаранлыкънынъ гизли ишлерини сакъламагъа ынтылалар (Юх 3:19 в.и.). Алланынъ С.у япылгъанда, Онынъ эмирине бинаен, эр бир гизли шей ярыкъкъа чыкъмалы.

II. АЛЛАНЫНЪ СУДУ ВЕ ОНЫНЪ СЕВГИСИ. 1) Эр бир шей, инсаниетни къуртармакъ ичюн, Алланынъ эмирине бойсуна. «Чюнки Алла Огълуны, дюньяны суд этмек ичюн дегиль, Онынъ ярдымынен дюньяны къуртармакъ ичюн, ёллады» (Юх 3:17). Шунунъ ичюн Иса Озю акъкъында шойле дей: «Мен ич кимсени суд этмейим» (Юх 8:15). Онынъ макъсады — инсаниетни ёкъ этмек дегиль, оны къуртармакътыр (Лк 9:56; Юх 12:47). М.К.та Алланынъ къуртарув истегининъ делили бардыр (Ехез 33:11; Лк 5:32; 19:10; 1Тим 1:15; 2:4). Лякин Алланынъ къуртарувы ве Алланынъ С.у бири-бирине терс кельмейлер. Аксине, Алла Озь къуртарув миссиясыны беджермек ичюн, С. япмакъ керектир. Судсуз къуртулышнынъ имкяны ёкъ. 2) Ярыкъны къаранлыкътан, эйиликни ярамайлыкътан айыргъан С. олып кечмегендже, кимсе Алланынъ эбедий къуртулышына наиль оламаз. Месих де эр бир адамгъа укюмини чыкъармакъ ичюн ерге ёллангъандыр, бу укюмге коре, бирилери «янъыдан тураджакълар», башкъалары исе «йыкъылдаджакълар» (Лк 2:34). О, дюньягъа къуртулышны яратмагъа кельди, амма Онынъ келюви дюньяны С. этювге

чевирильди, чюнки «адамлар къаранлыкъны ярыкъ-тан зияде севдилер» (Юх 3:19). Исанынъ олюми Оны акем эткенлернинъ устюнден С.гъа чевильди. Исаны С. этмеге истегенлер озьлери С. этильдилер (Юх 12:31). Бойлеликнен, Исанынъ келови инсаниет ичюн эки тарафлы эмиет ташый: а) Онъа инангъанлар, яни Онынъ С.уна боюн эггенлер, С. этильмейджеклер. Оны къабул эткенлер энди С. этильдилер (Юх 3:18; 5:24). Иса Месихке аит олгъан адамлар яшайышкъа малик олдылар ве олюмден азат этильдилер. Амма бу шей оларны да Раббининъ судундан азат этмейджек (Рим 14:10; 2Кор 5:10; 2Тим 4:8). Бу кунь оларны къабул этмеген дюнья оларнынъ шуретини кореджек (1Кор 4:5; Кол 3:4); о заман оларнынъ Раббинен бирликте олгъан гизли яшайышы корюнеджек, эм де хаталары, нукъсанлыкълары ве янълыш арекетлери де корюнеджектир (1Кор 3:12-15); б) имансызлар исе энди С. этильдилер, чюнки «Алланынъ бирден-бир Огълунынъ адына иман этмедилер» (Юх 3:18). Лякин мында бир анылашылмамазлыкъ пейда ола: Иса, бир бакъкъанда, Озь-Озюнинъ аксине айта: «...Алла Огълуны С. этмек ичюн ёлламады» ве — «...Мен бу дюньяны суд этмеге кельдим» (тенъ. Юх 3:17 и 9:39). Иса дюньяны къуртармагъа истей, амма дюньянынъ акеми ола. Алла Оны дюньянынъ Къуртарыджысы япып, оны бутюн дюньяны С. этмек акъкъыны да бере (Юх 5:22,27,30). Бу дюньяны къуртармакъ ичюн, Озь аятыны къурбан эткенге С. этиув акъкъыны бергени ичюн, биз Алланынъ юдже севгисини коремиз. Бу С.ны Месихнинъ ер юзюнде пейда олмасындан берли коремиз.

III. СУД ЯПЫЛАДЖАКЪ ВАКЪЫТ ВЕ АКЪИБЕТ КУНЮ.

А. М.К.нынъ хаберине коре, дюнья сув ташкъынындан башлап (Баш 6-8), боразанларнынъ сеслери ве Алланынъ гъазабынен толу къаделерге баргъандже (Сыр 8-11; 16), Алланынъ С.у беджерильмеси ичюн, бельгиленген акъибет заманлары къайд этильгендир. Израиль озюни энъ къатты С.гъа махкъюм этти: еудийлер Исаны хачкъа мыхлап, озь башларына беля чыкъардылар (Мт 27:25). Исаны ред этип, озьлерини Ондан айырдылар.

Ерусалимнинъ бозулувындан сонъраки халкънынъ азаплары — бунынъ энъ къандырыджи делилидир. Бу шидетли заманлар — Алланынъ къоркъунчлы С.унынъ тек башлангычыдыр, С.да сонъки укуом чыкъарыладжакъ. Б. Эльчилер озъ ваазларында, Алла Месихни Озюнинъ Махкемеджиси этип къойды, дейлер, эм бельгиленген куню О, алемни суд этеджектир (Фаал 10:42; 17:31). Я.В.те эки дане тафсилятлы тасвир бар, мында, бесебелли, бир адисенинъ чешит аспектлери косътериле: 1) Иса Месих, экинджи келишинден сонъра, Озь падишалыгыны къурган сонъ, ХАЛКЪЛАРНЫ СУД этеджек (Мт 25:31-46). Онынъ С.у огюнде «бутюн халкълар» тураджакъ, мында О, падишалыкънынъ «мирасчысы» ким оладжакъна къарар чыкъараджакътыр (ает 34). Къарарнынъ критерияларындан бириси — бу Иса Озь къардашлары деп адландырган адамларга мунасебет оладжакътыр. Акъланмагъа умуот этмегенлер акъланаджакътыр ве Месихнинъ падишалыгына киреджектир, чюнки олар Исанынъ «кучюк къардашларына» хызметчи олдылар. Аксине, базылары бекленильмеген суретте падишалыкънынъ тышында къаладжакълар. Бу С.да, олюлернинъ сонъки С.нынъ вакътына келишкен С.да, шу суальге джевап бериледжек: къуртулыш шуретине еткен месихчилерден башкъа, иманлыларнен бирликте Месихнинъ падишалыгына киреджек адамлар даа бармы? Бесе-белли ки, къуртарылганларнынъ сайысы бизим тахминимизден баягы зияде оладжакъ. 2) ОЛЮЛЕРНИНЪ СУД ЭТИЛЮВИ (Сыр 20:11-15) олюлер дюньясында сонъки С. кунюни беклеген башкъа адамларга къарар чыкъараджакъ. Бу С. дюнья-алемнинъ бутюнлей дёнъиштирилъгенининъ башы оладжакъ. «Янъы кок ве янъы ер» пейда оладжакъ (Сыр 21). Сонъки С. Месих тарафындан япыладжакъ, эвельки кок ве ер къачып кеткен дюнья С. этиледжектир. (Сыр 20:11). Онен берабер Раббинен бирлешкен азизлер де С. этеджеклер. (1Кор 6:2 в.и.; Сыр 3:21). Эр бир адам озъ ишлерине коре С. этиледжектир, чюнки онынъ акъикый рухий маиети ишлеринде акс олунгандыр. Алланынъ весикъаларында, китапларында инсаннынъ эписи фикирлери, сёзлери

ве ишлери язылгандыр. Адамнынъ джезадан къачынмасы ичюн, акъланмасы ичюн еяне имкяны: онынъ ады «аят китабына» язылмасыдыр. Къабаатлайды укюм исе даимий лянет демектир (Мт 25:41; Сыр 20:14 в.и.). Адамларнынъ олюлер дюньясында экен, багышланувынынъ имкяны акъкъында Месихнинъ джеэннемге тюшкен заманында ве «зинданда олгъан рухларгъа» ваазындан анълаймыз, мында оларнынъ «рухлары Алланен олсун» дениле (1Пётр 3:19; 4:6). Лякин Месихнинъ төвбеге чагырувыны адам тек олюмден сонъ эшитсин, деген фикир янълыш. М.К.та Алланынъ С.ундан тек Месих къуртара биле.

Мал 3:5: «Суд этмек ичюн сизге келеджегим ве этнеджи-лерни, къоранта садыкълыгыны бозгъанларны, ялан шаатлыкъ эткенлерни, ыргатнынъ къазанчыны озь вакътына бермегенлерни, тулны ве оксюзни къыйнагъанларны, кельмешеклерден адалет акъкъыны тартып алгъанларны, Менден къоркъмагъанларны тез мейдангъа чыкъараджагъым».

Юх 12:48: «Мени ред этип, сёзлеримни къабул этмеген адамнынъ суд этиджиси бар — оны ахыр заманда Меним айткъан Сёзюм суд этеджек».

Д.б.: Адалет (2).

СУД КУНЮ

Бакъ.: Ахирет куню.

СУЛЕЙМАННЫНЪ ЭЙВАНЫ — рус. Притвор Соломонов.

Эйван деп адлангъан аят, Ирод къургъан сарай комплексининъ путперестлер азбарынынъ шаркъий тарафы бою ерлешкендир (Юх 10:23; Фаал 3:11; 5:12). Не себептен бу аят Сулейманнынъ адынен адлангъаны бельгисиз. Бельки, бу сарай чевресинден кельген диварынынъ шаркъий тарафында, фарслыларнынъ девири я да вавилон эсирлигинден эвель заманларгъа аит олгъан къадимий таш дивар къалангъаны себебиндендир.

Юх 10:23-24: «Иса Сарайда Сулейманнынъ Эйванында айланып юре эди. Онынъ этрафыны еудийлернинъ башлыкълары сарып алдылар».

СУРИЕ — рус. Сирия.

I. 1) Суриелилер я да арамлылар — оларнынъ несиль-башлыгы Арам, Шем огъулларындан биридир (Баш 10:22) — бу асырларджа Сурие, Месопотамия ве Иордан озени шаркый ялысынынъ шималий къысмында даркъалган семит къабилелерининъ группасы. Э.В. С.нинъ пайтахты деп Кир шеэрини сая (Ам 9:7). Арамнынъ несилинден олмаган, Ибраимнинъ къардашы олган Нахорнынъ эвлятлары да арамлылар сайыла эди (Баш 22:20-24; 25:20; 31:24). Баш 31:47-ге коре, Лаван арамлыларнынъ тилинде лаф эте эди, Якъуп, ихтимал, Суриде булунганы ве Лаваннынъ къызларына эвленгени себебинден, «кочыткъан арамлы» деп ангыла (Текр 26:5). 2) Ашшур языларында м.э. XII асырдан башлап суриелилер «араму», «аруму», «ариме» я да «армаия», деп ангылалар. Олар бир вакъытта арап-сурие сахрасындан Фират дерьясына кечип, Вавилонда да пейда олалар ве Къаркъамышкъа догъру арекет этелер. Тахминен м.э. 1000 с. арамлы къасдийлилер Вавилоннынъ дженюбине кельдилер; Ховар ве Баких вадийлеринде, Зынджырлы этрафында киби, арамлыларнынъ падишалыкълары бар эди. Къаркъамышнынъ шимали ве шаркъында арамлыларнынъ девлети Фиратнынъ эки ялысында ерлешкен эди. Суриенинъ дженюбинде де арамлыларнынъ бир къач кучюк падишалыгы бар эди. С.нинъ ич бир вакъыт бирлешкен девлети олмады; оларнынъ парчаланган уфакъ девлетлери я да шеэр-девлетлери буюк меркезий девлетлернинъ запт этюв мерагыны къозгалай эди. 3) Шаул (1Пад 14:47) ве Давутнынъ (2Пад 8:3,5; 10:8,19) девринден исраиллилер арамлыларнен курешмеге меджбур эдилер. Сулеймангъа бойсунган ерлер — Фираттаки Тифсахкъа къадар Суриенинъ дженюбий къысмынен берабер (3Пад 4:21; 2Тар 8:3), арамлыларнынъ шималий девлетлери исе мустакъиль эдилер. Сулейманнынъ падишалыгы дагъылган сонъ, Дамаск исраиллилернинъ, айрыджа Шималий падишалыкънынъ, энъ телюкели душманларындан бири эди. 4) Фираттан шаркътаки арамлыларнынъ девлетлерини ашшурлылар запт эткен

сонъ, III Салманасар м.э. IX асырнынъ орталарында Суриеге ёл алды, амма онынъ шималий кысымыны чокъ вакъыткъа бойсундырып оламады. М.э. 800 с. сонъ Хамат шеэринде де арамы аким (Закир) тахткъа отурды, сабыкъ падишалар исе (Давутнынъ девриндеки Тои (2Пад 8:9), м.э. 850 с. Ирхулени) хетлилер эди. III Тиглатпаласар Суриенинъ запт этилювини екюнледи (м.э. 733-732 сс.); о, II Саргон ве Сennaхирим шаркъий Вавилоннынъ арамыларыны да бойсундырдылар. Бойледже, С. озъ мустакъиллигини джойды ве Месопотамия халкъларынен — ашшурлылар, вавилонлылар ве башкъаларнен къарыштылар, амма бунъа бакъмадан, оларнынъ тили халкъара алякъа вастасына айланды (арамий тили). Бельки бунынъ себеби шунда ки, арамыларнынъ язысында феникелилернинъ арифлери къулланыла эди, ашшур-вавилон тилинде исе, зияде агъыр сайылгъан руна язылары ишлетиле эди. 5) Сурие, Фелестин киби, чокъ вакъыт девамында буюк империяларнынъ эсас бир кысымларындан бири эди, о, ашшурлылар, вавилонлылар, фарс ве юнaнларнынъ укюмдарлыгъы астында олды. Тек Буюк Эскендернинъ вефатындан сонъ (м.э. 323 с.) о вакъытта юнaн Селевкид сюялесинден олгъан акимлер С. де мустакъилликни тикледилер. Бу девирде Фелестин Селевкид ве мысырлы акимлер Птолемейлер арасында давалы ерге чевирилди. Бу къарама-къаршылыкъ тюрю мувафакъиетлернен кече эди, сонъ исе шидетли дженклер нетиджесинде Маккавейлер С. укюмдарлыгъы астындан къуртулдылар. М.с. 64 с. Помпей Селевкид падишалыгъыны йыкътырды ве Суриени Рим империясына къошты, ондан сонъ С. бир йылдан сонъ басып алынгъан Фелестин ве Киликиянен берабер «Сурие ве Киликия» виляетине бирлештирилди (бакъ. Фаал 15:23,41; Гал 1:21), оны Сурие акими идаре эте эди (тенъ. Лк 2:2).

- II. С. учъ виляетни бирлештире: 1) Фиратнынъ шаркъында, Месопотамияда ерлешкен С.; бу С. Баш 28:5-те назарда тутула. 2) Фират ве Дамаск арасындаки С. сахрасы; бу виляетнинъ энъ эмиетли шеэри Тадмор, сонъунда

Пальмира, деп адландырылды (2Тар 8:4). 3) С. сёзюнинь даа тар манасы — Акъ деньиз янындаки мемлекет, Фелестиннинь шимали (Мт 4:24; Фаал 18:18; 20:3; 21:3).

Фаал 15:41: «Павел Суриеден ве Киликиядан кечип, иманлылар джемиетлерини иманда къавийлештире башлады».

СЫКЪЫНТЫ

Бакъ.: Азаплар.

СЫНАВ — *рус.* Соблазн, искушение, испытание.

I. Юн. *скандалон* сёзюнинь манасы — «тузакъ къапусыны туткъан таячыкъ». Даа «итемек», «дарбе» кочьме маналарында олмакъ мумкюн. С. анъламынынъ эсасында адамны ёлунда шашмалаткъан, токътаткъан ве йыкътыргъан мания тасавур этиле. М.К. метинлерининь базы ерлеринде, бунъа ошагъан маналарында олгъан бир сыра сёзлер расткеле: йыкътырыджы таш (Еш 8:14), къапкъан, тузакъ, гунагъа себеп, (Рим 11:9); ёлдан урулмакъ, сынавгъа огърамакъ, мувафакъиетсиз олмакъ (Рим 14:21 в.и.).

II. 1) М.К.таки бу анълам чокъусы алларда Алланен олгъан мунасебетни бильдире (Рим 14:13-те де Месихтеки агъа-къардашлар арасында мунасебетлер). Адамны иман ве итаат ёлундан узакълаштыргъан эр шей С.дыр (тузакъ), гунанынъ себеби (Мт 5:29 в.и.) ве гунанынъ озю (Мт 13:41; 1Юх 2:10), ве биринджи небетте — путперестлик гунасыдыр (Ехез 14:7; Цеф 1:3; Сыр 2:14). 2) Гунанынъ озю де — Алладан узакълаштыргъан С.дыр (Мал 2:8). Шунунъ ичюн Иса ве Павел С.гъа «кучюк» я да кучьсюзни, агъа-къардашыны, яни иман ёлунда оларгъа тузакълар япыладжакъ хавфлыгъы акъкъында исрарлыкънен тенбиелей эдилер (Мт 18:6 в.и.; Мк 9:42,45; Лк 17:1 в.и.; Рим 14:13,21; 1Кор 8:13; 10:32).

III. Амма башкъа С. да бар, о гизли итаатсызлыкъны ачып бере. Мында Алла (Еш 8:14), Раббининъ къулу (Еш 52:13 в.и.), Иса (Мт 11:6; 15:12; Юх 6:61) ве Онынъ Хачы (1Кор 1:23; Гал 5:11) кёр ве озюне зияде ишангъанлары себебинден Алланынъ ёлуны анъламагъан адамлар

ичюн йыктырыджы таш ола. Исанынъ шегиртлери де бу телюкеге огърамакъ мумкюн (Мт 26:31,33). Шунунъ ичюн, Рабби олар ичюн къувгъунлыкъ ве фелякетлер оладжагъы акъкъында эвельден айтып (Юх 16:1 в.и.), оларны агъыр вакытларда къолайлыкънен сюрюнмек ве йыкылмакътан сакъламагъа истей (Мт 13:21,57; 24:10).

Фаал 20:19: «Еудийлернинъ фитнелери ичюн башыма сынавлар келип кечти, оларнынъ ичинде алчакъгонъюлик ве козюмнинъ яшынен Раббиге хызмет эте эдим».

СЫР — рус. Тайна.

1) Алланынъ Сларыны озъ акълынен анъламагъа адамнынъ имкяны ёкъ, оларны адамгъа тек Алла Озю, я да Онынъ Руху ачмакъ мумкюн (Баш 41:38 в.и.). Даниял Невукъаднецарнынъ тюшюни тарифлемеге чагъырылгъан эди. Вавилон икметли адамлары тюшнинъ С.ыны анълатып оламадылар. Оны Даниял анълатты, чюнки «Амма коклерде сырларны ачкъан Алла бардыр» (Дан 2:28). 2) Инджильде С. (юн. *мистерсион*) акъкъында лаф, шегиртлер Исадан, О, халкънен не манагъа икметли сёзлер вастасынен лаф эткени акъкъында сорагъанларындан сонъ башлай. Бунъа Рабби бойле джевап бере: «Кок Падишалыгъынынъ сырлары сизге ачылгъан» (Мт 13:11; тень. Мк 4:11; Лк 8:10). Бу С. тек Алла Падишалыгъы кельмесинден ибарет олмайып (оны еудийлер де беклей эдилер), о, Исанынъ юзюнде энди кельгенинден ибареттир (Лк 17:21). Исаны бойледже къабул этильмесине Онынъ икметли сёзлери азырламагъа керек эдилер. 3) Я.В.нинъ эсас С.ыны Павел Месихнинъ къуртарыджы вазифеси ве Инджильнинъ даркъалмасында коре. Эльчи ваазынынъ меркезинде Иса Месихнинъ бу дюньягъа кельмеси, Онынъ азаплары, олюми ве коклерге котерильмесининъ мевзусы эди. Иман акъкъында бу С.ны Павел бойле тайинлей: «Алла инсан беденинде корюнди, Онынъ догърулыгъы Рухта ачылды. О, мелеклерге корюнди, халкъларгъа бильдирильген эди. Дюньяда Онъа инандылар, шурет ичинде О, коклерге

котерильди» (1Тим 3:16). «Темиз виджданнен иман сырыны тутунъыз» деп, о, месихчилерни тенбиелей. Павел израиллернинъ бир кысмы шефкъатсыз олгъаныны (Рим 11:25) ве пупперестлер «Иса Месихте» вадени мирас этип алгъанларыны да С. деп сая (Рим 14:24; Эф 3:6; Кол 1:27). Иманлылар ичюн чокъ шей С. олып къалды, шу себептен Алла оларгъа, С.ны иманлыларгъа ачмакъ ичюн, пейгъамберлерни ёллай эди (1Кор 13:2). Коринт шеэринде яшагъан иманлыларгъа Павел ачкъан С. ахыр заман ве месихчилернинъ келеджеги акъкъында эди (1Кор 15:51). Бу С. ачылгъанда, «къанунсызлыкънынъ сыры» кучюнден марум оладжакъ (2Тес 2:7 в.и.), ве Рабби къанунсыз ишлер япкъан адамны ёкъ этеджек (2Тес 2:8). Юхан иманлыларгъа ахыр заманда пейда олгъан ороспу къадыннынъ ве оны котерип юрген айваннынъ С.ыны анълата (Сыр 17:7 в.и.). Бу ороспугъа берильген къарар тек буюк С. иле таныш олгъанларгъа анълайышлыдыр (Эф 5:32).

2Тес 2:7: «Къанунсызлыкънынъ сыры шимди артыкъ аркет эте, лякин оны тутып тургъан бар, ве ёлдан алынмагъандже, о, оны токътатаджакъ».

СЫРЛЫ (син. Гизли) — рус. **Тайный, скрытный.**

Озь яман ниетини сакъламагъа, масхара бир шейни гизлемеге ынтылгъан я да башкъа адамлардан къоркъкъан бирев сырлы, гизли аркет этмекте (Мт 2:7; 2Кор 4:2; Эф 5:12; Юх 19:38). Къаранлыкъта юрген, акъсызлыкъны анълагъан, ярыкътан нефретленген ве, яман ишлери ачыкъ олмасын деп, ярыкъкъа якъынлашмагъан биревге гизлилик аит (Юх 3:20 в.и.). Языгъа коре, тек башкъа адамнынъ сырыны (Икм 25:9) ве Алланен шахсий дува-субетни (Мт 6:5 в.и.) гизлемеге керек. Садакъа акъкъында айткъанда, Иса оны «гизли» бермеге кереклиги акъкъында айта (Мт 6:1-4). Эйилигини гизли япкъан адамгъа Рабби мукъяфатны ачыкъ суретте бере (Мт 6:4,6).

1Кор 2:7: «Биз Алланынъ гизли ве сакълангъан икмети акъкъында айтамыз. Бизге шурет бермек ичюн, О, бу икметни дюнья яратылмаздан эвель азырлады».

СЮЙРЕЛИП ЮРГЕН МАХЛЮКЪЛАР — рус. Гады, пресмыкающиеся.

Еуд. сѣзлери *ремес* ве *шерец* («кыбырдагъан», «суйрелип юрген»), адет узьре, «суйрелип юрген махлюкълар» киб терджиме этилип, М.К.та ер юзюндеки ве сувдаки бутюн махлюкъларны (Баш 1:24,25; Збр 103:25), эм къанатлы боджеклерни (Лев 11:20), эм къурсакъларында суйрелип юрген айванларны, я да, аксине чокъаякълы айванларны анылата (Лев 11:41,42). Бутюн бу айванлар арам сайылырлар (Лев 11:20,29,30,41,42).

Баш 1:24: «Сонъ Алла: — Топракътан чешитине коре тир джан: сойларына коре айванлар, суйрелип юрген махлюкълар ве ер юзюндеки кийик айванлар чыкъсынлар, — деди».

СЮННЕТ — рус. Обрезание.

I. КЪАДИМИЙ ШАРКЪТАКИ С. С. адети Якъын Шаркъта (хусусан, мысырлыларда, аммонлыларда, эдомлыларда ве моавлыларда) кенъ даркъалгъан эди. Бу мерасим Израильде де кечириле эди. Къадим финикиялылар ве фелестинлилерде сюннет ёкъ эди. Шимдики заманда С. Африка, Австралия ве Американынъ базы халкъларында япыла. Бу адетнинъ манасыны чешитюрлю тарифлейлер. Бесе-белли, энъ эвеля, С. диний хусусиет ташый эди. Мерасимге коре, кескин васта иле огъланларны сюннет эте эдилер. С. мерасимининъ къадимийлиги М.К.нынъ делиллерине эсаслана, чюнки оларгъа коре, оны та таштан япылгъан пычакъларнен япкъан заманлары да бар эди (Чыкъ 4:25; Ехо 5:2-8).

II. ИСРАИЛЬДЕКИ С. С. кирсетильмеси Ибраим адыннен багълы (Баш 17:9-14). Сахра бою долашкъан заманда Израиль халкъы бу адетни кутьмей эди, лякин сонъундан оны Нун огълу Ехошуа къайтадан тикледи (Ехо 5:2 в.и.). Мерасимни эр бир эркек кишиге, яшына бакъмадан, япа эдилер (Баш 17:10,23; 21:4; Ехо 5:2 в.и.), амма эсасы, С.ни янъы догъгъан, даа секиз кунни толдурмагъан огълан балаларына япа эдилер (Баш 17:12; Лев 12:3; Флп 3:5). С. къоранта джемиетининъ азалары сайылгъан къулларгъа ве Песах Байрамында

иштирак этмеге истеген ябанджыларгъа да япа эдилер (Баш 34:14-17; Чыкъ 12:48), кечче исе, — толусынен еудий динини къабул эткенлерге де. Иса заманларын-да баланынъ адыны тамам С.тен сонъ бере эдилер (Лк 1:59). Биринджи месихчилернинъ джемиетлеринде, шу джумледен, Ерусалимде де, С.ни, истиснасыз, эписи эркек кишилерге япа эдилер, сонъундан Павел путперестлерден чевирильген эркек кишилерге С. япылма-сын деп, аракетлери нетиджесинде, мурадына иришти (Фаал 15:1-20; Рим 4:12; Гал 2:2 в.и.; 1Кор 7:18 в.и.).

III. С.НИНЪ МАНАСЫ. Израильде С. Алла ве Онынъ халкы арасындаки анълашманынъ тимсали олып (Баш 17:9-14; Чыкъ 4:25; 12:48; Ехо 5:2 в.и.; Фаал 7:8; Рим 4:11 в.и.), Израильни сюннет этильмеген, яни путперестлерден, бу сырада, фелестинлилерден айыргъан тышкы алямет оларакъ хызмет эте эди (Къад 14:3; 15:18; 1Пад 14:6; 17:26; 2Пад 1:20). «Сюннет этильмеген» сёзю израиллилерде мыскыл манасыны ташый эди. Ве, аксине, эллинлилер заманында, Израильнинъ муайен бир кысмы С.тен утанып, шу мерасимнинъ акъибетини сакъламагъа тырыша эдилер. Олар буны, спорт ярышларында, юнанларгъа бакъып, урбасыз иштирак эткенлер оларны еудий олгъанларыны танымасынлар деп, япа эдилер. С. израиллилерге Алланынъ васиетинде сакълангъан ваделер (несиль, топракъ саиплиги акъкъында, Баш 17:4-8) ве Израильнинъ вазифелери акъкъында хатырлата эди (Текр 10:16; 30:6; Йрм 4:4; Ехез 44:7; Рим 4:11; Гал 5:3). Я.В.те «сюннет этильгенлер» ибареси базада месихчилернинъ джемиетине къаршы къоюлгъан еуд. диний джемиетни анълата (Гал 2:8; Кол 4:11).

IV. КИНАЕЛИ МАНА. 1) «Сюннет этильмеген» тереклер — бу сачылгъанларындан сонъ дёрт йыл девамында махсулыны джыймагъа олмагъан мейва тереклеридир (Лев 19:23-25); 2) «сюннет этильмеген» дудакълар, къулакълар, юреклер в.и. адамнынъ гунакярлыгыны ве яманлыгыны ифаделейлер (Лев 26:41; Йрм 6:10; 9:25; Ехез 44:9; Фаал 7:51; Кол 2:13); 3) Павел эльчи С. тюшюнджесини, Месихнинъ С.и адлап, адам, Месихке олгъан иманы вастасынен, янъыдан догъгъанынынъ

тимсали киби къуллана (Кол 2:11). Месихнинъ С.и теннинъ гуналы парчасыны пычакънен дегиль де, юректе ве рухунда япылыр (Рим 2:29; Кол 2:11). Павел, Алланен анылашма тизген иштиракчилерге тышкъы С. япыладжакъ деген делильге къаршы чыкъа (Рим 2:28 в.и.). Аллагъа аитлик адамнынъ ички рухий янындан догъмасына эаслана. Бойледже, еуд. С. файдасыз ве керекмей ола (Рим 4:12; Гал 2:3 в.и.; 5:6; 6:15; Кол 2:11). Базыда С.ни сувгъа батырылуw иле тенъештирмеге мумкюн. Амма сувгъа батырылуwда, Павел замандаки С. мерасиминде олмагъан, муим бир хусусиет бар, яни — сувгъа батырылуw, Алланынъ анылашмасы, насылдыр тышкъы бельгиге ола дегиль де, адамнынъ иманда янындан дюньягъа кетирген Рухнынъ саесинде арекет эткенининъ исбатыдыр (Рим 2:29; Кол 2:12).

Кол 2:11: «Месихте сизлер сюннет олдынъыз, амма сизлерни адамнынъ къоллары сюннет этмедилер, сизлер гуналы табиатынъыздан Месих сюннет эткенинен азат олдынъыз».

СЮРГЮНЛИК

Бакъ.: Эсирлик.

Т

ТАБЫНМА ДИРЕКЛЕРИ — *рус. Столбы.*

Путперестлернинъ путханелеринде азиз этильген ташлар — мащебаларнен берабер, азиз этильген Т.Д. — ашералар да тура эди (Чыкъ 34:13; Текр 7:5; 3Пад 14:23; 4Пад 17:10). Ташлар Баалны я да акъай джынысындаки эр бир алланы темсиль эте эдилер, Т.Д.лери исе Ашера мабудесининъ темсили эди (Къад 6:25 в.и., 28,30; 3Пад 16:33; 2Тар 17:6; Еш 17:8). Шимди кесен-кес айтып оламаймыз, Т.Д.ни мабуденинъ адынени, я да мабудени Т.Д.ненми адлай эдилер, амма биринджиси, бизге коре, догъруджа корюне. Бойле Т.Д.лери (башындан бу азиз этильген тереклер олмакъ керек) къурбан ерлеринен ян-янаша ерлеше эдилер.

Текр 7:5: «Оларгъа бойле япынъыз: къурбан чалгъан ерлерини йыкъынъыз, пут ташларыны парланъыз, Ашера путуна табынма диреклерини кесинъыз, путларыны да атеште якъынъыз».

ТАЗ (*син. Тыраш этильген*) — *рус. Плешивый, лысый.*

Эм эр кишилерде (4Пад 2:23; тень. 2Пад 10:4), эм къадынларда (Еш 3:17,23; тень. 1Кор 11:5 в.и.) къуйпалыкъ масхаралыкъ сайылып, мыскъыллана эди. Амма тыраш этильген баш я да сакъал терен матемнинъ алямети эди (Текр 21:12 в.и.; Еш 15:2; 22:12; Йрм 7:29; 16:6; Ехез 7:18; 27:31; Ам 8:10; Мик 1:16 в.б.; Йрм 41:5; 48:37). Бу адетининъ хусусий шекиллери, меселя, баш я да сакъалнынъ тек муайен бир къысмы къыркъылмасы, Алланынъ халкъы оларакъ, исраиллилерге ясакъ эди (Лев 19:27; Текр 14:1). Руханийлер ичюн бу ясакъ даа къатты эди (Лев

21:5; Ехез 44:20). Башны назорейлик вадесининь вакъты чыкъкъанынен тыраш этмек керек эди (Сай 6:9,18; тень. Фаал 18:18; 21:24). Левийлилерге багышлангъан (Сай 8:7) ве тери хасталыгъы олгъан адам темизленгенде (Лев 14:8) бутюн тенлеринде сачлар тыраш этиле эдилер. *Еш 3:23*: «О заман мис къокъусы ерине — яман къокъу, къушакъ ерине — йип, дюльбер сачлар ерине — таз, паалы урба ерине — чувал токъумасы, дюльберлик ерине — буларнынъ эписи оладжакъ».

ТАЗБАШЛЫКЪ

Бакъ.: Хасталыкъ.

ТАКОС ПИТЕ — *рус.* Пресные хлеба, лепешки, пирожки.

Такос пителер, пителер, къатламалар: 1) Такос пите я да пителерни, азырланмасы чокъкъа сюрмеген (Баш 18:6), маясыз хамырдан пишире эдилер (Баш 19:3; Чыкъ 12:39). Бойле хамырны индже чекильген ун ве осюмлик ягъында баса эдилер (Лев 2:4; тень. ЗПад 17:12 в.и.), шу себептен бу пителерге «ягънен басылгъан» я да «зейтюн ягъынен пишкен» (Чыкъ 29:23 ве 2 ает бакъ.; Сай 11:8) дей эдилер. Бу пителер такос пите ве ягънен тек сюртюльген пителерден (Сай 6:15) айырыла эдилер. Бу пителерни собаларда (Лев 2:4), сыджакъ ташларда (ЗПад 19:6) ве сыджакъ кульде пишире эдилер. Оларны пиширгенде вакътына чевирмеге керек эди (тень. Хох 7:8). 2) Инджир ве юзюмден пиширильген пителер Давутнынъ заманларында дефаларджа анъыла (1Пад 25:18; 30:12; 2Пад 16:1; 1Тар 12:41). Оларны къурутылгъан ве басылгъан мейвалардан пишире эдилер.

Лев 2:4: «Сен ашлыкъ бахшышы оларакъ фурунда пишкен пителерни кетиргенде, зейтюн ягъынен къарыштырылгъан энъ яхшы богъдай унундан такос пителерни ве ус-тюне зейтюн ягъы сюртюльген такос пителерни кетир».

ТАЛДА (*син.* Кольге) — *рус.* Тень.

І. М.К.таки Т. сёзюнинъ бутюн маналары арасында энъ муими — къуртулыш тимсалидир. Кунеш озь ярыкъ ве сыджагъынен берекет бере, онынъ арткъачы исе зарарлы

олмакъ мумкюн (4Пад 4:18-20; Еш 49:10; Юнус 4:8; Сыр 7:16). Къавурьджы кунештен къуртаргъан Т. имае (Къад 9:15; Еш 30:2 в.и.; 32:2; Мк 4:32), хусусан Алла имаеси (Збр 120:5), Онынъ къанатлары Т.сы (Збр 16:8; 35:8; 56:2; 62:8), я да Онынъ къолу тюбюндеки Т.гъа (Еш 49:2; 51:16) сакъланув имаеси образына чевириле. Алла-Таалынынъ Т.сы тюбюнде олгъан инсан Къудретлининъ талдасында (имаесинде) ола (Збр 90:1). Эльчилерге багъышлангъан тедавийлев кучю де оларнынъ Т.сы тюбюнде айны ёлнен бериле (Фаал 5:15).

II. Т. тек умумий чевре сызыгъыны, къарарнен тасавурыны берип ола (Кол 2:17; Еуд 8:5; 10:1). Адамнынъ башына белли олмагъан бир шей якъынлашкъанда, о, эр бир тири джаннынъ башында олгъан келеджек оллумининъ Т.сы киби, къоркъузгъан бир телюке киби къабул олуна (Мт 4:16; Лк 1:79). Бунен берабер, М.К.та Т. — фанийлик тим-салидир: кечиджи эр шей, талда киби, из къалдырмадан, гъайып ола (1Тар 29:15; Эюп 14:2; Збр 101:12; 143:4).

Збр 90:1: «Юдже Алланынъ сыгъынагъында яшагъан адам Къудретли Алланынъ кольгесинде раатланыр!»

ТАМГЪА (*син.* Бельги; муурь) — *рус.* **Знак, начертание, клеймо.**

Джанаварнынъ «бельгиси» (юн. асыл метининде «хатыра бельгиси») (Сыр 13:16,17; 14:9,11; 16:2; 19:20; 20:4) мында къулланылгъан юн. сёзюнинъ манасына коре — «муурь», «оюлгъан я да якъылгъан тамгъа» (юн. *харагма*), айваннынъ укюмине бойсунгъан эписининъ манълайына я да онъ къолуна тамгъа басылгъан. Бу «бельги» айваннынъ адыны я да онынъ адынынъ сайысыны ташый — 666 (Сыр 13:17,18). (Сыр 7:3,4; 14:1; 22:4).

Сыр 14:11: «Айвангъа ве онынъ путуна ибадет эткен ве айван адынынъ тамгъасыны къабул эткен адамлар геджекуньдюз раат олмайджакълар».

Д.б.: Бельги.

ТАНЪ ЙЫЛДЫЗЫ — *рус.* **Утренняя звезда.**

Венера сейяresi (Чолпан, Чобан йылдызы) акъшам кокте биринджи йылдыз сыфатында пейда ола ве саба сонъки ёкъ ола. Т.Й.нен шиирий шекильде Вавилон падишасы

кыяслана (Еш 14:12: еуд. *гейлел бен-шахар* — «нур», «тань огьлу»). О даа Иса Месихнинъ тасвири олып хызмет эте (Сыр 22:16; тень. 2Пётр 1:19; Сыр 2:28).

Сыр 22:16: «Мен, Иса, иманлылар джемиетлериме бу хаберни айтмагъа сизге Озь мелегимни ёлладым. Мен — Давутнынъ тамырым ве несилим, ярыкъ тань йылдызым».

ТАРГУМ — *рус. Таргум.*

Синагогадаки диний хызмет вакътында еуд. метиннинъ арам. тилине агъзавий терджимесининъ адети Таргумнынъ («терджиме») язма пекинмесине алып барды. Шу арам. терджимелеринде Мукъаддес Язынынъ къадимий, Масорет метининден эвель теркип кысымлары ишлеп чыкъарылгъан эдилер, амма бизим куньлеримизге еткен Т.лар м.с. III-юнджи асырдан эвель язылгъанлары шубелидир. Еуд. Э.В. метинлерининъ тедкъикъ этильмеси заман, Т.ларны буюк мукъайтлыкънен къуланмакъ керек, чюнки олар, хусусан пейгъамберлер китаплары, догърудан-догъру япылгъан терджимелер олмайып, еуд. риваети бирдемлигине къошма малюмат оларар. Энь белли олгъанлардан Онкелос Т.ы (Тевратнынъ терджимеси) ве Ионафаннынъ Т.ы (пейгъамбер китапларынынъ терджимелери). Оларнынъ экиси де м.с. V-инджи асырдан сонъ Вавилонда пейда олдылар.

ТАТА (*син. Къызкъардаш*) — *рус. Сестра.*

- I. Бирде-бир адамнынъ Т.сы — онынъ ана-бабасынынъ кызы (Баш 4:22); адамда догъмуш олмагъан Т. ана-бабасындан я анасынынъ, я бабасынынъ кызы олмакъ мумкюн (бакъ., мес., Баш 20:12).
- II. Кень манада исраиллилер малюм бир къабиленинъ сойлары ве эписи къадынларгъа я да эписи ватандашларына Т. дей эдилер (Сай 25:18; Эюп 42:11). Я.В.те Алланынъ янъы халкъына, иманлылар джемиетине менсюп олгъан бутюн къадынларгъа Т. дейлер (Рим 16:1; 1Кор 9:5). Кочъме манада Т. деп, сой олгъан я да рухий сой-соплугъы олгъан халкъларны адландыралар (Йрм 3:7 в.и.; Ехез 16:46-52). Севги йырларында

ашыкъ олгъанлар бир-бирине «агъа» ве «къызкъардаш» деп мураджаат эте эдилер (Йыр 4:9-12).

III. Агъа ве къызкъардашлар арасындаки никяхлар чокъ халкъларда юзь берген, базада исе къанунлаштырылгъан (мес., фыравунларда); Ибраим де бабасынынъ къызы олгъан Сареге эвленди (Баш 20:12). Амма Мусанынъ Къанунында агъасы ве къызкъардашы арасында никях ясакъ этильген эди (Лев 18:9,11; 20:17); ондан гъайры, ич бир кимсенинъ бирден эки тата-къардашкъа эвленмеге акъкъы ёкъ эди (Лев 18:18).

Текр 27:22: «Татасынен я да къызкъардашынен, бабасынынъ къызынен я да анасынынъ къызынен яткъан адамгъа лянет».

ТАХТАЧЫКЪ — рус. Дощечка.

Лев 8:9-да баш руханийнинъ кидарына (чалмасына) пеки-тильген джилялангъан алтын Т. анбыла. Онынъ устюнде «Раббининъ азизлиги», деп оюлгъан (Чыкъ 28:36; 39:30).

Лев 8:9: «Башына чалманы кийдирди, чалманынъ огюнден алтын тахтачыкъны, яни Азизлик Таджыны пекитти. Бу, Раббининъ Мусагъа буюргъаны эди».

ТАЯКЪ ВЕ ЫРГЪАКЪ — рус. Жезл и посох.

Таякъ — бу 1 метр узунлыгында, сонъуна якъын къалылашкъан чокъмар эди. Ыргъакъ бираз узундадыр, сапы исе — къыйыш я да Т арифине ошай. Збр 22:4-те Т. ве Ы. акъкъында анбылув биринджиси къорчаланмакъ ичюн чокъмар киби, экинджиси исе таянмакъ ичюн таякъ киби къуллангъанларыны зан этмек мумкюн. Таякъ башкъа бир ерде сила киби анбыла (2Пад 23:21).

Збр 22:4: «Олюм вадийнининъ къаранлыгында юрсем де, яманлыкълардан къоркъмам, чюнки Сен меним янымдасынъ. Сенинъ таягынынъ ве Сенинъ ыргъагынынъ ма-нъа теселли бере».

ТЕАТР — рус. Зрелище.

Юн. *театрон*. Фаал 19:29,31-де бу сёз иле Эфестеки амфи-театр адлана. Бойле театрлар эр бир юнан шеэрлеринде бар эди. Мында темаша ве спорт оюнлары, эм халкъ

топлашувлары да кечириле эди (бакъ. 39 ает в.и.). Яры тегерек шекили олгъан сахна къаршысында сейирджи-лер ичюн яры тегерек шекильде олгъан сырлар тегере котерилип, юкъарыда актёрлар урбаларыны денъиш-тирмеси ичюн къулангъан бина (юн. *скене*) ерлеше эди. Амфитеатрлар чокъусынен 20-30 бинъ сейирджи ерлештире эдилер. Амфитеатрларнен берабер *скенеси* олмагъан тегерек биналар да къулана эдилер.

Фаал 19:29: «Бутюн шеэр къалабалыкъкъа толды, эписи бир-лешип, Павелнинъ ёлдашларыны, македониялы Гай ве Аристархны, туттылар, театр тарафкъа алып кеттилер».

ТЁВБЕ — рус. **Покаяние.**

I. «Тёвбе этмек» сёзю (еуд. *шув*, «айланмакъ», «артына къайт-макъ», *нахам*, «бир шейге пешман этмек», «бир шейге тевбе этмек» ве юн. *метанозэйн*, «фикир этиов тарзыны денъиштирмек») чокъусы алларда тек юнан *метано-эйн* — «фикир этиов тарзыны денъиштирмек» манасында анылатыла. Амма, бу изаат пек бир тарафлама. Юнан сёзю *метаноиа* («тёвбе») еудий *шув* сёзюнинъ семантик мундериджесини косътерип, озь манасыны Э.В.тен ала (амма Септуагинтада *шув* сёзю *эпистрэфэйн* — «айланып бакъмакъ», «къайтмакъ» сыфатында бериле). *Шув* сёзю адий «дюньябакъышларны денъиштирмекнинъ рухий джерьяны»ндан кенъдже мананы анылата. Бу, адамнынъ барлыгы олып, онынъ Яхвеге толусынен берильгенини анылата. Бу, Алланынъ ирадесине бойсунмакъ, Раббиге ишанмакъ, башкъа аллалар ве адамларнынъ ярдымындан вазгечмек (хусусан, путперестлернен арбий бирлеш-ме къурмакътан), явуз ве Алла бегенмеген ишлернинъ алдыны алмакъта ифаделене. Буларнынъ эписи Я.В.нинъ Т. аныламында да олып, *метаноиа* сёзюнинъ мана-сына кетирильгенде баягы кучюни джоя.

II. М.К.та Алланынъ Озю, Онынъ эйилиги Т.ге алып бар-гъаны акъкъында аныкъ айтыла (Рим 2:4). Алла Озь хал-къыны чагыра, ве халкъ тевбе эте (Йрм 31:19). О, адам-нен алякъа япа ве Кок Падишалыгыны якъынлаштыра (Мт 3:2). Озь Огълу Иса Месихте адамларны огренмеге чагыра (Мт 4:17; 9:13), Т.ни тек Озь Исраиль халкъына

дегиль, путперестлерге де бере (Фаал 11:18). Алла «къанунсызнынъ» олюмини истемей, О, гуналынынъ «озь ёлундан къайткъаныны ве яшагъаныны» истей (Ехез 18:23). Эльчилер чагъыргъан Т. (Фаал 2:38), бу адамнынъ озюне нисбетен зорбалыкъ ве ички гъамынынъ шаатлыгъы дегиль, «акъкъыны алмагъа ве ёкъ олгъанны къуртармагъа» кельген Иса Месихке мураджааттыр (Мт 18:11). Ёлуны шашыргъан огъул акъкъында кинаели икяеден (Лк 15) корюне ки, адамнынъ Т. этиови озь къабаатыны бойнуна алуудан ибарет (21 ает.; бакъ. Эюп 42:6; Икм 28:13; 1Юх 1:9) тек Алланынъ алдында дегиль, эгер керек олса инсаннынъ алдында да (Якъ 5:16). Иса Месихнинъ къурбан олюмине эсаслангъан иман ве умют олмаса, адамгъа денъишмеге мумкюн дегиль (Лк 24:47).

III. Т. ве имангъа къайтув озюни акъламакътан ред этиювден ве ихтимал, атта адамнынъ эвельки аятындан вазгечювинден башлана. Бу тышкъы корюниште ифаделене: ораза тутмакъта (Ёэль 2:12; Юнус 3:5), агълавда (Мт 26:75; Лк 7:37 в.б.), урба йыртмакъта (3Пад 21:27; Узеир 9:3), матем урба киймекте (Юнус 3:5) ве озюни кокрегине урмакъта (Лк 18:13). Пейгъамберлер эр вакъыт тышкъы Т.ге, эгер о, имангъа къайтув самимий олмаса, къаршы эдилер. Ёэль, урба йыртмакънынъ ерине юреклерини «йыртмагъа» чагъыра эди (Ёэль 2:12 в.б.). Сувгъа Батырыджы Ягъя исе, «тёвбе этиювнинъ мунасип мейвасы»ны унуттыргъан тышкъы корюништен сакъынынъыз, деп илиян эте эди (Мт 3:7 в.б.). Акъкъый Т. озь къабаатыны бойнуна алмакътан башлана (Эюп 42:6), инсафлы ишлерге алып келе (Фаал 26:20), шу джумледен эски турмуш тарзындан вазгечтире (Рим 6:1 в.б.).

IV. Т. иман, тикленюв ве сувгъа батырылып чыкъувнен сыкъы багълы (Мк 1:15; Лк 24:47; Фаал 2:38). Еудийлерге язылгъан мектюпнинъ муэллифи, ихтимал тек бир кере тёвбе этиюв имкяниети олгъаны акъкъында язгъанда, мытлакъ бу алякъаны акълында туткъан (Еуд 6:4-6; бакъ 12:17). Бойледже, Алла мераметининъ сынъырсыз олгъанына бакъмадан, Т. этиюв мумкюлигининъ сынъырлары бар. Иса Месих Озюни бир кере къурбан кетиргени киби, адам да бир кере тёвбе эте

(Еуд 7:27; 9:12; 10:10). Биле-биле буюк гуна япмасы Т.ни имкянсыз этмек мумкюн, чюнки акъикъый Т. тек къабатны бойнуна алмакъны дегиль, гуналы ишлерни ред этмекни де озь ичине ала. Тевбе этмектен баш чевирюв адамны ачувлы япа (бакъ Рим 9:18). Исанынъ экинджи кере келювинден сонъ Т. имкянсыз оладжакъ. Аллагъа иман этиов ёлунда тек бир кере япылгъан аркетлер сыфатында Т.нен бир сырада эр кунъ этильген Т. бар, бир вакъыт япылгъан шейни: «Месихнен ольгенлер» эр сефер янъыдан тасдыкълай (Рим 6:8), «бир кере ольди» (6:10), амма бунъа бакъмадан, «озьлери-нъызни олю сайгъанынъыз» керек (6:11). Иман этмек акъкъында къарар эр вакъыт янъыдан къабул олунмай, амма даимий шекильде тасдыкълана ве пекитиле.

V. М.К.та Т. акъкъында чокъ огретювлер бар. Э.В.те эсас огретиджилер — Йирмея (Йрм 2:3), Амос (Ам 5), Юнустыр (Юнус 3), Я.В.те исе — Сувгъа Батырыджи Ягъядыр (Мт 3:1 в.б.). Бу адетни Иса девам этти, эльчи Пётр исе оны къадимий иманлылар джемиетине кирсетти (бакъ Фаал 2:14 в.б. 37 в.б.).

T. акъкъында огретювде адамгъа Раббининъ ёллары косътериле (Еш 55:7 в.б.; Йрм 25:5) ве акъсызлыккъа (Ам 3:10) эм де ахыр-сонъу олюмге алып баргъан (Йрм 21:8 в.б.) «яман ёллар» лянет этиле. Бу огретюв динълейиджини умуотсизликке тюшюрмек ичюн къарарлаштырылмагъан, онъа къуртулыш ёлуны ачып бере (Ам 9:11 в.б.; Лк 3:18). Бу ерде онынъ келеджекте оладжакъ белялар акъкъында пейгамберликлерден фаркъы бар. Т. огретювининъ акъикъый нетиджеси — гуналынынъ айланувы, онынъ тарафындан Къуванчлы Хабернинъ къабул этиови (Мк 1:15) ве гуналарыны багъышламакътадыр (Лк 24:47; Фаал 5:31 в.б.). Иманлылар джемети Месихнинъ буйругъынен бутюн инсаниетке Т.ни огретмек вазифесини озь бойнуна ала (Лк 24:47; Фаал 17:30).

2Кор 7:10: «Алланынъ истегине коре олгъан джан агърысы адамларны теъбеге кетире, къуртулыш тапмагъа имкян бере. Дюньядаки шейлер акъкъында къасевет исе тек олюмни кетире».

Д.б.: Пешман этмек.

ТЕДАВИЙЛЕЙИДЖИ

Бакъ.: Эким.

ТЕКЛИФ ПИТЕЛЕРИ (РАББИНИНЪ БУЛУНУВЫНЫ КОСЪТЕРГЕН ПИТЕЛЕР) — рус. Хлебы предложения.

Догърудан-догъру «юзю огюндеки отъмек».

I. Т.П. — бу Энъ Мукъаддес Ерде, айры бир маса устюне, ладаннен берабер эки сырада ерлешкен, эр бир сырада 6-шар дане олгъан 12 питедир (Лев 24:6 в.и.). 12 ракъа-мы Израильнинъ 12 къабилесине тенъ кельмектедир. Т.П.ни левилийлер пишире эдилер. Эр джумаэртеси эвель теклиф пителерини тазе сойларына денъиштире эдилер, денъиштирильгенлерни исе руханийлер Энъ Мукъаддес Ерде ашай эдилер (Чыкъ 25:30; Лев 24:5,9). 1Тар 9:32-ге коре, Кехат союндан олгъан левилийлер Т.П.ни незарет этип, пиширильмеси ичюн джевапкъяр эдилер (бакъ. 1Тар 23:29; 2Тар 13:11). Давут Шаулдан къачып къуртулгъанында, Нов шеэринден олгъан руханий онъа Т.П.ни берди (1Пад 21:4 в.и.). Иса, адден ашыр къанунгъа къатлангъанлары ичюн, фериселерни тазирлегенде, бу акъкъында оларгъа хатырлатты (Мт 12:1-4).

II. 1) Т.П. ичюн маса Корюшюв Чадырында, Мескеннинъ шималий тарафында, къандильнинъ къаршысында, Азиз Ерде тура эди (Чыкъ 40:22). Онынъ узунлыгъы 1 м, кенълиги 0,5 м, юксеклиги де 0,75 м эди. Маса акация/ситтим терегинден япылып, темиз алтыннен къаплангъан эди. Чевре-четинде орьнекли алтын чем-бери бар эди. Онынъ чевре-четинде авуч кенълигинде, къарарнен юксеклигининъ ортасында я да маса аякъла-рынынъ чевресинде рейкалар бар эди. Столнынъ дёрт кошесинде алтын алкъалар пекинген эдилер, бу алкъа-лардан акация терегинден япылгъан, алтыннен къап-лангъан сырыкълар кечириле эди. Бу сырыкълар ярды-мынен столны ташый эдилер. (Чыкъ 25:23-30). Сахра бою долашкъанлары заман, левилийлер Т.П. столуны тамамынен эмирлерге бойсунып ташый эдилер (Сай 4:7 в.и.). 2) 3Пад 7:48; 2Тар 29:18-де тек бир Т.П. сто-лу акъкъында лаф юрсетиле, Сулейманнынъ сарайы

акъкъында икяе этильген ерде исе, 1Тар 28:16; 2Тар 4:19-да, бойле столнынъ бир къач данеси анъыла, бесе-белли, он къандилъге тенъ кельген он маса. Лякин Т.П. ичюн олардан тек бир данеси къуллана эди. Антиох Эпифан ортагъа чыкъаргъан чайпав заманында биринджи маса гъайып олгъан сонъ (1Мак 1:23), экинджи Сарайдаки Т.П. ичюн маса Маккавейлернинъ исяны вакътында янъыдан япылгъан эди (1Мак 4:49). Ирод къургъан Сарайдан Т.П. ичюн столны Римге Тит кетирген эди; онынъ ресимини Титнинъ гъалебе аркасы устюнде яптылар. 3) Т.П. ичюн столнынъ алетлерине бойле предметлер аиттир: бесе-белли, отъмек ичюн олгъан чанакълар, ладанны тютетмек ичюн бухурданлар, ичерлик бахшышларыны кетирмек ичюн шарап гугюм ве мешребелер (Чыкъ 25:29; Сай 4:7).

Мк 2:26: «Авиатар баш руханий олгъан заманда Давут Алланынъ Эвине кирип, тек руханийлерге ашамагъа мумкюн олгъан теклиф пителерини ашагъан ве адамларына да берген».

ТЕМИЗ

Бакъ.: Эял.

ТЕМИЗ-ПАК (*син.* Къусурсыз; лекесиз) — *рус.* **Непорочный, чистый.**

«Гунанен арамланмагъан я да булашыкъ олмагъан» мирас иманлыларны коклерде беклей (1Пётр 1:4). Месих — темиз-пак Къозу, биз ичюн Озюни къурбан этти (1Пётр 1:19; Чыкъ 29:1; Сай 6:14). О, эм гунасыз баш руханийдир (Еуд 7:26). Раббининъ кунюни беклегенде, Онъа иман эткенлерге де озылерини темиз-пак тутмагъа керек ве дюньяда лекесиз олмалылар (Якъ 1:27; Еуд 13:4; къыяс. Иуда 23; 2Пётр 3:14).

1Пётр 1:18: «Сизлер билесинъиз ки, бабаларынъыз сизге берген бош яшайышынъыздан не бозуладжакъ алтынгъа, не кумюшке сатын алындынъыз, лякин Месихининъ къыйметли къанына, яни къабаатсыз ве темиз-пак къозунынъ къанына сатын алындынъыз».

Д.б.: Къусурсыз.

ТЕН

Бакъ.: Беден.

ТЁПЕДЕКИ ЕРУСАЛИМ — *рус. Небесный Иерусалим.*

Келеджектеки Ерусалим шеэри, Алланынъ халкъы Алланен эбедий берабер яшайджакъ ве эр бир явузлыкъ олмайджакъ ер (Сыр 21:3,4; 21:8). Дюнъянынъ яхшы олувы я да онынъ янъы олувы Т.Е.нинъ пейда олувынынъ себеби дегиль; тек эски ернинъ ёкъ олувы, Алладан янъы ерге энген Т.Е.ге ер бошата (Сыр 3:12; 21:1). Т.Е. сакинлери — Алла къургъан шеэрни ваде этильген мирас киби беклеген ве ваде этильген ерде ябанджы сыфатында яшагъан Ибраимнинъ акъикъий эвлятларыдыр (Еуд 11:9,10). Павел эльчи Ибраимнинъ эки огълу олгъаны акъкъында айта: бириси — къанунгъа бойсунмакъ ичюн къул олгъан Хагъардан, экинджиси — вадеге коре догъгъан азат Сареден. Павел: «Бунда бир гизли мана бар», — дей: Хагъар «шимдики Ерусалимге тенъдир», «тёпедеси Ерусалим исе... бизим анамыздыр» (Гал 4:22-30). Пейгъамберлернинъ янъы ерни эвельден корьгенлери ве Ерусалимнинъ къуртулышы (Еш 65:17; 66:10,13) тек Я.В.теки ваделерге коре акъикъий мананы къазана.

Гал 4:26: «Тёпедеси Ерусалим исе азат, о, бизим анамыздыр».

ТЕРЕНЛИК (ТЮПСЮЗ ТЕРЕНЛИК) (*син. Тюпсюзлик*) — *рус. Бездна, пучина.*

Э.В.те Т. (еуд. *техом*) денгиз теренлигини англата (Баш 1:2; Эюп 28:14; 38:16; Збр 106:26). Исраиллилернинъ тасавурларына коре, Т. — бу даа ер тюбюнден сув чыкъаргъан чокъракълардыр (Баш 7:11; 8:2; Икм 8:28). Сырларнынъ ачылувы китабында Т. ольдюрджи кучълер олгъан ерни (Сыр 9:1 в.и.; 11:7) ве шейтанны бинъ йылгъа къапайджакъ зинданны англата (Сыр 20:1-3).

Баш 7:11: «Нух 600 яшыны толдургъан йылында, экинджи айнынъ 17-нджи кунюне ер ярылды да, буюк теренликтен сув урып ташты, кок къапулары да ачылды».

ТЕРИ ХАСТАЛЫГЪЫ

Бакъ.: Хасталыкъ.

ТЕСЕЛЛИ — рус. Утешение.

Акьикый Т. — тек теселли дегиль, акьикый ярдым да тек Алладан келе (Еш 57:18); О, эр бир теселлининь Алласыдыр (2Кор 1:3; тень. Рим 15:5). Алланынь Т.сини кочьме манада, ана берген Т.нен кыяслагъанда, тек Алла берип ола (Еш 66:13). Т. берген Алланынь ярдымыны Онынъ сёзю аркъалы алмагъа мумкюн (Збр 118:50; Рим 15:4). Э.В.те Алланынь Т.сини, Алла чагъыргъан пейгъамберлер алгъан, деп сайыла; олар Алланынь адындан, бирден къадылар ве гоньюль алыджылар киби лаф этелер (Ехез 14:21-23). Баш Теселли бериджи Месихтир, О, фукъарелерге Къуванчлы Хаберни илян этмек ичюн (Лк 4:18) ве «эписи агълагъанларнынъ гоньюллерини алмагъа» кельди (Еш 61:2). «Исраиль ичюн теселли», дегенде (Лк 2:25; тень. Йрм 14:8) Исанынь келювинен ве къуртулышнынъ эр тарафлама гоньюль алувына олгъан умютленинь беджерилюви назарда тутула. Эльчи Павел, Месих къайгыда теселли ярдымыны бергени акъкъында айта (2Кор 1:4 в.и.). Алланынь севгиси бизге эбедий Т. бере ве тез бозулгъан шейлерни дегиль, Алланен берабер эбедий аят ве эйиликни ваде эте (2Тес 2:16).

1Тес 3:7: «Шу себептен, дин къардашларым, бутюн къайгы ве беляларымыз ичинде олгъанымызда, сиз ве сининъ иманынъыз акъкъында билъгенде, биз теселли таптыкъ».

ТИКЕН (син. Когем) — рус. Терние, колючки.

Т.лер М.К.та — бу тикенли осюмликлернинъ джыйма адыдыр. Фелестин тарлаларында бойле чешитлери расткеле: *Ononis natrix* — сары чечеклери олгъан осюмлик, *Poterium spinosum* тикени, Капернаум этрафларында исе — *Zizyphus lotus* (унаби). Бельки Озь икметли икяесинде Иса тамам унаби чешитини козьде тутта эди (Мт 13:7), чюнки тамам бу осюмлик, номай ягъмурлардан сонъ адден даркъала ве кийик олмагъан осюмликлерни богъып ташлай. Къуру, тикенли чалы пек чатырдап яна, амма онынъ сыджагъы чыкъмай. Шу себептен Джем 7:6-даки будалаларынынъ кулькюси янгъан тикенли когемликнинъ чатырдысынен тенъештириле.

Иса Месихнинъ чембери анги осюмликтен орюльгени аныкъ белли дегиль (Мт 27:29). Адет узьре сайылгъаны киби, о *Zizyphus spina Christi* пытакъларындан япылмагъаныны эминликнен айтмагъа мумкюн. Бу осюмлик къавий тикенли олса да, тек ялыбоюндаки тюзлюклер, дженюбий сахралар ве Иордан вадийинде осе.

Лк 6:44: «Эр бир терек озь мейвасындан билинир. Тикенлерден инджир джыймайлар, когемден юзюм кесмейлер».

ТИЛЬ — рус. Язык (речь).

I. ЭСАС МАНАСЫ. Ер юзюнде яратылгъанлардан, лаф этмек къабилети тек адамгъа хас (бакъ. Баш 3:1; 1Кор 13:1; 2Кор 12:4). Т.нинъ ярдымынен адамлар субетлеше, шахсий ве огренильген теджрибенен пайлашалар. Бойлеликнен, Т.нинъ адамларгъа тесир этмек чареси бар. Т.нинъ ярдымынен адам оляаткъан шейге озь мунасебетини бильдире, тартышма ве фикир пайлашувда иштирак эте (тень. Баш 2:23). Т. аркъалы (дувалар аркъалы) адамлар Алланен лаф этип олалар, Алла исе оларнен къонуша. М.К.нынъ Т. акъкъында махсус фельсефеси я да огретюви ёкъ, о Т.ни инсангъа яратылгъанда берильген бахшыш, деп сая (Баш 2:19 в.и.). Т., адамнынъ нутукъ вастасы оларакъ, эм гуна япмакъ (Якъ 3:5 в.и.), эм Алланы шуретлемек ичюн къулланылмакъ мумкюн (Флп 2:11). Эюп акъкъында китап, Зебур ве Икметли сёзлер китаплары гуналы сёзлерден сакъындыра. Гуналынынъ Т.и айнеджиликке, ялтакълыкъкъа ве ялангъа толу (Эюп 15:5; Збр 5:10; Рим 3:13; Збр 49:19; 77:36). Дава, ялтакълыкъ, яманлыкъ ве умумен гуна ондан чыкъа (Збр 30:21; Икм 6:24; Эюп 20:12; тенъ. Збр 38:2). Кочьме манада Т. йылан, къамчы, къылыч, деп адландырыла (Збр 139:4; Эюп 5:21; Збр 56:5; 63:4). Диндар адамларнынъ Т.и, аксине, Раббини макътай ве шуретлей, Онынъ инсафлыгъы акъкъында айта (Збр 34:28; 65:17; 125:2). Алладан къоркъкъан адам озь нуткъунда ялан айтмакътан ве гуна япмакътан сакъына (Эюп 27:4; Збр 38:2), чюнки онынъ Т.инде Алла бильмеген сёз олмагъаныны биле (Збр 138:4). М.К.нынъ чокъ ерлеринде «Т.» сёзю, «нутукъ», «сёз» сёзлерине тенъ келе.

II. ТИЛЬ ГУНАНЫНЪ АКИМЛИГИ АСТЫНДА. М.К.та берильген биринджи субет Т.ни гуна бойсундырганы акъкъында делиль бере (Баш 3:1 в.и.). Йыланнынъ сёзлери адамны ёлдан урып, явузлыкъкъа алып барды, ве Адем Онен лаф эткен сонъ, озюни Алланынъ огюнде къапатты (Баш 3:10 в.и.). Т. гунагъа огърагъан сонъ, алякъа вастасы олмакъны токътата. Т.нинъ бу хусусиети ялангъа алып бара. Адамнынъ лафы Алланынъ лафындан темелинде фаркъ эте. Адамнынъ сёзлери ялан олмакъ мумкюн. Алланынъ сёзлери исе эр вакъыт догъру (Сай 23:19). Ялан адамларнынъ бирлигини ёкъ эте ве олар арасында душманлыкъны догъура (тенъ. Якъ 3:1-12). Шунунънен берабер, адамнынъ нуткъу устюнде Алланынъ махсус лянети бар. Адамлар Раббиге къаршы бирлешип, «башы кокке тийген къуллени» къурмакъ ве «озьлерине нам къазанмакъ» къарарына кельдилер, Алла исе «бутюн дюньянынъ тилини къарыштырды», ве бойлеликнен, даа умумий Т. ярдымынен олгъан адамларнынъ тышкъы бирлигини ёкъ этти (Баш 11:1-9). Т.лер къарышкъан сонъ, адамларнынъ гъазабы ве Аллагъа къаршы арекетлери ёкъ олды. Т.ни къарыштырып ве шу тарзда халкълар арасында сынъырлар япып, Алла Т.ни онда олгъан чокъ имкяниетлеринден марум этти (бакъ. Юх 8:43). Т. гунанынъ ярдымджысы оларакъ, лянетке айланып, инсаниетни бирлештирмек ерине, адамлар арасында айыргъан бир мания япты (Текр 28:49; Збр 80:6; Еш 33:19; Йрм 5:15). «Т.» сёзю «халкъ» сёзюне тенъ олды (Сыр 7:9; 13:7; 17:15). Т.нинъ гунагъа баткъанында, гунанынъ маиети башта адамнынъ Алланен алякъасыны бозгъан ве нетиджеде адамларнынъ бир-биринен алякъасыны ёкъ эткен кучъ сыфатында корюне.

III. ТИЛЬ ЭЙИЛИК КУЧЮ АСТЫНДА. Гунагъа бакъмадан, Алла Озь эйилигинде адамларнен къонушмагъа девам эте ве Озюнен оларнынъ тилинде лаф этмеге разылыкъ бере. Бу Исраильге де айт, амма шуны акъылда тутмакъ керек ки, бу халкъ да гунанен бозулгъан (бакъ. Ехез 3:5-7). Исанынъ хызмети —къуртулыш ве, демек, шифа. Шунунъ ичюн шегиртлерининъ руху Алланынъ

мерамети ярдымынен яландан тедавийленмек мумкюн (Мт 5:33-37). Иманлы яланны, яман лафны ве Т.ни бозгъан эр шейни ред этмек керек (Эф 4:25,29; 5:4; Кол 3:8 в.и.). Алланынъ къудретинен иманлынынъ янъылувы Т.нинъ янъылувыны да озь ичине ала; иманлылар джемиети ичинде Т. кене бирлештирген васта ола (Эф 5:19; Кол 3:16), Рухта исе иманлылар джемиети Алланы чокъ тиллерде, инсан ве мелеклернинъ тиллеринде шу-ретлейлер (1Кор 13:1; 14:27 в.и.). Бу, айрыджа айдынлыкънен, тиль муджизесинден зияде олгъан вакъиада, Берекет Байрамында корюне (Фаал 2:1-11). Бу янъы дюньянынъ алямети эди, о ерде Т. энди Алланынъ лянетине огърамай ве къуртулыш мукеммельдир.

Якъ 3:6: «Тиль де — бир атештир, башкъа мучелеримиз арасында яманлыкъкъа толу дюнья кибидир. О, бутюн беденимизни арамлай. Джеэннемден аевленип, о, бутюн яшайыш ёлуны якъа».

ТИЛЬСИЗ

Бакъ.: Хасталыкъ.

ТИРИЛЮВ — *рус.* Воскресение из мёртвых.

I. Э.В.те олюм адамларны къоркъуза эди, чюнки олюлер дюньясына, къаранлыкъ падишалыгына кечювни анылата эди, мында Алланы хатырламаз эдилер (Збр 6:6; 113:25). Олюлер къаранлыкъта ерлешелер, Алладан узакъталар (Збр 87:6, 11 в.и.). Олюм яшайышнынъ там акси оларакъ тасвир этиле. Э.В.те тирилюв акъкъындаки умютнинъ башлангычы бар эди. Т. акъкъында ишанч, — Рабби яшайыш ве олюминъ укъумдарыдыр, деген акъыкътнынъ аныламасындадыр. «Сен, Рабби, эм джан бересинъ, эм джан аласынъ, адамларны о бир дюньягъа тюшюресинъ ве коклерге котересинъ» (1Пад 2:6). «...Сен олюлер дюньясында джанымны ташлап кетмесинъ, озь азизинъе мезарда чюрюмеге ёл бермесинъ» (Збр 15:10). Бу ве бунунъ киби сёзлер гъайып олгъан аятнынъ къайтарылувы умюти акъкъында айталар, Алланен багъ олюмден сонъ узюльмейджегини косътерелер (Збр 72:23-26 в.и.). Э.В.теки Т. акъкъындаки ишанчнынъ энъ

парлакь мисали — Дан 12:2-3. Мында, Юх 5:29-да олгъаны киби, эки керелик Т. акъкъында лаф кете (аят ичюн ве суд ичюн). Бойлеликнен, олюмге джиддий янашув ве олюмден кучлю олгъан Аллагъа инанув исаириллерни Т.ге азырлай эди.

- II. Я.В.ге Т. умюти Иса Месихнен багълы эди. Иса олгъан ерде келеджектеки алемнинъ янъылаштырыджы ве тирильтиджи кучълери олмакъта (Мт 9:18-26; Лк 7:11-17; Юх 11:17-45). О, озь насибини беджерип, Озь олюминен Иблистен акиметни тартып алды ве Озь де бойле тирильди (Еуд 2:14). Месихчилернинъ Т. ишанчы — бу тек узакътаки келеджекке умют дегиль. Иманда биз Иса Месихнинъ Т.ининъ якъын арада тесирине умют этемиз. М.К. шуны тасдыкълай ки, иманлыларнынъ Т.и энди башланды. Т. процесси Иса Месихнинъ Т.инден башланды ве шимди девам этмекте. Т.нинъ биткени исе Исанынъ экинджи келювинен берабер олып кечеджек-тир. Эгер биз Иса кельген вакъытта олюлернинъ Т.ине «етишеджек» олсакъ (тенъ. Флп 3:8-11), Т. (башкъаджа янъы догъув я да юкъарыдан берильген догъув) шимди ве мында башламакъ керек. Иса Месихнинъ Т.и аркъалы биз, иманлылар, шимди олайткъан вакъиаларда иштирак этемиз. Биз рухий олюм алындан Месихнинъ аяты даиресине кечемиз (Эф 2:5 в.и.). Кимде-ким озь иманынен тирильген Месихнинъ аятына къошулса, Т. процессинде джанлы иштирак этмекте. О, «олюмден аяткъа кечти» (Юх 5:24). О, олюмни «коръмейджек» (рухий манада) эм «онынъ тадыны бакъмайджек» (Юх 8:51 в.и.). Исанынъ Т.и бутюн дюнья келеджегине гъает буюк акъибетлер кетире. Биринджиден, тириледжек беденлер тирильген Исанынъ беденине бенъзейджеклер, олар адий беденлер бойсунгъан къанун-къаиделерге, феза къаиделерине, маде ве вакъыт къанунларына бойсунмайджекълар. Бу беденлер ерге дегиль де, кокке аит оладжакълар, ердеки маддий беден дегиль, рухий оладжакълар. Экинджиден, Т. ердеки аятны денъиштиреджек. Инсан Огълу Озь шуретининъ тахтына отураджакъ (Мт 19:28), Иблис зынджырланаджакъ ве ашагъы атыладжакъ, бу ерде Рабининъ яшайыш кучюнинъ ачылмасына ёл ачыладжакъ.

Исаньнь сёзлерине коре (Юх 5:28 в.и.), базылары эбедий омюрни аладжакълар, башкъалары исе судгъа кетеджеклер. Сонъкиси Исагъа иман этмегенлер ичюндир. Умумий Т. бугуньки дюньянынъ (алемнинъ) сонъунда олып кечеджек. Бу Т. Къыямет кунюнен багълыдыр, бу кунь эписи олюлерни акимнинъ тахты огюнде бирлештиреджек. Алланьнь суду акъкъындаки китапларда ве яшайыш китабындаки язылар суднынъ огюнде тургъаннынъ сонъки такъдирини аль этеджек (Сыр 20:11-15). Иса Месих Т.ининъ сонъки нетиджелери келеджектеки дюньянен багълыдыр ве оларны тасавур этмеге асыл да чареси ёкъ. «Бакъынъыз, Мен янъы коклерни ве янъы бир ерни яратаджагъым. Эвелькилери анъылмайджакъ, акъылгъа биле кельмейджек» (Еш 65:17). Кяинатнынъ земаневий маддий образы огюмизде деньишкен корюниште тураджакъ (2Пётр 3:13).

Юх 11:25: «Иса онъа шойле деди: — Мен тирилюв ве аят олам. Манъа иман эткен адам ольсе де, яшайджакъ».

ТОНГЪУЧ (*син.* Биринджи догъгъан; биринджи махсул) — *рус.* **Первенец, первородный.**

I. М.К.ТА ТОНГЪУЧ. М.К.та эр бир тонгъуч шейге буюк эмиет бериле — адамлар ве малнынъ тонгъучларына, «ернинъ биринджи мейваларына». Юн. сёзю *анархэ* — «башланув», «биринджи мейваларны кетирюв» — саип олгъан шейлерден энъ яхшысыны Аллагъа кетирмек адети олгъаныны бильдире. Биринджи — келеджегининъ пайыдыр, шунынъ ичюн биринджини къурбан кетиргенде, къалгъаны азиз ола. Исраиль халкъы биринджи догъгъанларны къурбан кетирип, эр шей Раббининъ олгъанынен разы ола эди. Тек биринджи культени Аллагъа бахшыш оларакъ кетирген сонъ, исраиллилер янъы берекетнинъ отъмегини ашамакъ акъкъыны ала эдилер (Лев 23:14).

II. Э.В.ТЕ ТОНГЪУЧЛАР. 1) Т. акъкъы биринджи невбетте, бабасынынъ буюк огълуна аит эди (оны севимли я да севмеген апайы догъгъанына бакъылмай эди) (Текр 21:15-17). Исраиллилер тонгъуч балаларны атеште якъмакъ мерасимини путперестлернинъ «игренч шейи», деп

сая ве къатиен ясакъ эте эдилер (2Пад 3:27; 16:3; 21:6 в.б.). Бойлеликнен, тонгуч балаларны Аллагъа къурбан кетирмек символик манада эди. Адамнынъ ве малнынъ бутюн тонгучлары Раббиге багъышлана, деп сайбыла эди. Къанунгъа коре, израиллиернинъ тонгучлары Раббиге хызмет этмек ичюн, Онъа багъышланмакъ керек эдилер. Шунынънен берабер, баланынъ ерине акъча берюв акъкъында буйрукълар кучъке кирди. Эписи адам тонгучлары ерине акъча бермеге мумкюн эди (Чыкъ 13:13). Раббиге шахсен хызмет этеджек тонгучларнынъ ерини Левийнинъ къабилеси ала эди. Левийлиер Израиль халкъынынъ эписи тонгучларынынъ ерини алып, Раббиге айырылып берильген эдилер (Сай 3:11-13; 8:14-19).

2) Даа Хабиль Аллагъа бабасынынъ сюрюсинден тонгучларны къурбан кетирген эди, израиллиер де элял айванларнынъ тонгучларыны Раббиге къурбан эткенлер (Чыкъ 22:29; Сай 18:17). Бу къурбанларны тек махсус бельгиленген ерлерде этмек мумкюн эди. Къурбан чалынган айванларнынъ этини яшагъан ерлерде ашамагъа эр вакъыт ясакъ эди, оны тек азиз ерлерде ашай эдилер. Биринджи догъган айванларны къыркъмакъ ве иш ичюн къуланмакъ мумкюн дегиль эди (Текр 12:5 ве 17; 15:19-23). Къурбан чалынаджакъ айванларнынъ къусуры олмамакъ керек эди. Эгер биринджи догъган айванда бир къусур олса, онынъ этини яшагъан ерлерде ашамакъ керек эди (Текр 12:21,22). Амма эписи тонгуч малларнынъ къурбан чалынувы, ихтимал, къабул этильген бир адет дегиль эди. Левийлиер еудий тонгучларынынъ ерини алгъаны киби, левийлиернинъ малы да израиллиернинъ бутюн биринджи догъган малынынъ тѐлеви ола биле эди. Бу, Алланынъ Мусагъа берген эмири эди (Сай 3:41,45). Темиз олмагъан айванларны Раббиге къурбан кетирмек мумкюн дегиль эди, «арам айванларнынъ тонгучлары сатын алынмакъ керек» (Сай 18:15). Тѐлев фиятынынъ бештен бир къысмыны къошып, къыйметине коре бермек керек (Лев 27:27).

3) «Мал-мулькюнъден ве эр бир ишинънинъ биринджи берекетинъден Раббиге пай айырып, Оны урьмет эт» (Икм 3:9) — бу низам Израиль халкъы тарафындан бутюнлей

беджерильмек керек эди. Биринджи берекеттен энъ яхшы шейлер — ягъ, богъдай, юзюм, тереклернинъ мейвалары ве балны — Раббининъ Эвине кетирмек керек эди (Чыкъ 23:19; Сай 18:4; Текр 18:4; 2Тар 31:5; Нех 10:36). Ернинъ бахшышларыны ишлеткен сонъ, алынган махсуллардан Раббиге къурбан кетирмек керек эди. Руханий «биринджи махсуллар отъмеклерини» Раббининъ огюнде салламакъ керек эди (Лев 23:20). Бахшыш оларакъ «биринджи хамырдан» Раббиге пите япып кетирмек керек эди (Сай 15:20). Бу бахшышларнынъ эписи руханийнинъ мулъкюне кече эди ве онынъ эвиндекилерден эр ким темиз адам оларны ашай биле эди (Сай 18:11; Ехез 44:30). Биринджи махсулны азиз ерге алып келгенлерде, руханий бахшышлар сепетини къурбан ери алдына къоя эди. Шунунънен берабер, къурбан кетирген миннетдарлыкъ бильдирип, Раббининъ Озь халкъыны аджайип идаре эткенинен разы ола эди (Текр 26:1-11). Янбы сачылган тереклернинъ мейвалары ичюн махсус къаиделер берильген (Лев 19:23-25). Учъ йыл девамында оларнынъ мейвасыны, арам деп, ашамагъа мумкюн олмай эди. Дертюнджи йылында мейвалар «Раббининъ байрамлары ичюн» азиз этиле эди, яни тантаналы суретте азиз ерге кетире эдилер, сонъ исе оларны руханийлер ала эди. Ве тек бешинджи йылдан башлап, эписи исраиллилерге оларны ашамагъа мумкюн ола эди.

III. ИСРАИЛЛИЛЕРНИНЪ АРАСЫНДА БИРИНДЖИ ДОГЪГЪАН ОГЪУЛЛАРНЫНЪ АЙРЫДЖА ЭМИЕТИ. Якъуп акъкъында икяеде (Баш 27) аныкъ корюне ки, исраиллилер Т. акъкъына айыры эмиет бере эдилер. Биринджи догъган аслында Исав олса да, Раббининъ ирадесинен Якъуп Т. акъкъыны алды ве онен багълы бутюн ваделернинъ акъикый ташыйджысы олды (Рим 9:10-13). Якъупнынъ сайланувы эсассыз дегиль эди. Исав Т. акъкъындан нефретленип, озюнинъ онъа лыйкък олмагъаныны косътерди (Баш 25:29-34). Амма Якъуп да къбаатсыз дегиль эди, чюнки Т. акъкъыны айнеджиликнен алмагъа истеди ве сонъ бунынъ ичюн буюк фиатны тѐледи. Бунъа бакъмадан, Рабби Якъуп-Исраильни Озюнинъ огълу, Озюнинъ тонгъучы деп сая (Чыкъ

4:22), ве Якъуп бутюн Исраиль халкъынынъ векилидир. Фыравун Алланынъ тонгъучыны азат этмеге разы олмагъаны ичюн, озь тонгъучынынъ олюминен джезаланды. Исраиллилернинъ арасында биринджи догъгъан огулларнынъ эмиети айрыджа, эписи тонгъучларнынъ ерини алгъан левиликлерге олгъан мунасебетинде аныкъ белли ола. Олар къайтарылып алынмаз мулк оларакъ Раббите аитлер ве Онъа руханий сыфатында хызмет эткенлери шарт. Биринджи догъгъан балалар, бабасынынъ кучюнинъ башланувы олып, бабасынынъ мирасындан эки къысмыны алмагъа акъкъыны ифаде эте (Текр 21:17).

IV. МЕСИХ, ИСРАИЛЬ ВЕ МЕСИХНИНЪ ДЖЕМИЕТ ТОПЛАШУВЫ — «ТОНГЪУЧЛАР» СЫФАТЫНДА. Мукъаддес Языда Месихке, Исраиль халкъына ве Месихнинъ Джемиеет топлашувына нисбетен къулланылгъан тонгъуч унваны бу унван саиплерине махсус бир шекильде бакъмакъны талап эте. Месих Тонгъуч деп адландыргъанында я да «эр бир махлюкътан эвель догъгъан», я да «чокъ къардашларынынъ Агъасы олды» (Еуд 1:6; Кол 1:15; Рим 8:29), дегенлерде, Онынъ садыкълыгъы ве руханий федакярлыгъына шукюр этиле. Я.В. Исаны «олюлернинъ тонгъучы», деп адландыргъанда, бутюнлей янгы бир шей пейда ола (Кол 1:18; Сыр 1:5; 1Кор 15:20,23). Биринджиси бутюннинъ кефалети олгъаны бундан келип чыкъа. Исраиль халкъыны Алланынъ Огълу, Онынъ тонгъучы (Чыкъ 4:22), деп тайинленгени, еудий халкъынынъ ер юзюнде руханий укюми олгъаны акъкъында тюшонмеге имкян бере (тень. Чыкъ 19:5 в.и.). Алланынъ яратылувында Месихчилер джемиеетининъ азалары да тонгъучнынъ акъкъы ве вазифелерине менсюп олып, буюк Тонгъуч Месихнен бирлешип, бутюн дюнья ичюн ваделерининъ беджерилувини тасдыкълайлар.

Сай 8:17-18: «Исраиль огулларында биринджи догъгъан бала я да айван Менимдир. Мысыр топрагъында биринджи догъгъанларны ёкъ эткен куню Мен оларны Озюме айырып азиз эттим ве Исраиль огулларында биринджи догъгъан огълан балаларынынъ ерине левиликлерни алдым».

ТОПЛАШУВ (ИМАНЛЫЛАР ТОПЛАШУВЫ)

Бакъ.: Иманлылар джемиети.

ТОПРАКЪ (син. Куль) — рус. Прах.

Гъам алыны акс эттирмек ичюн, башларына куль, топракъ, тоз сепе эдилер (Ехо 7:6; Агъл 2:10; Ехез 27:30; Сыр 18:19), пешман олгъанларыны косътермек ичюн исе «топракъ ве куль» ичинде төвбеге келе эдилер (Эюп 42:6). Топракъ ичине отурмакъ — ашалав ве нефрет косътергичи эди (1Пад 2:8; 3бр 112:7; Еш 47:1; 52:2). Т.ны яламакъ толусынен итаат олмакъны акс эттире (3бр 71:9; Еш 49:23; Микъа 7:17; тенъ. Агъл 3:29). Юргени заман аякъларына къонгъан топракъны яни тозны къакъмакъ (бакъ. Лк 10:11; Фаал 18:6) — озъ арекетлери ичюн лянет олунгъан биревнен алякъасыны толусынен кесмектир (Мт 10:14; Фаал 13:51; 22:23).

Ехо 7:6: «Ехошуа устюндеки урбаларыны йыртты, РАББИ-нинъ Сандыгъы огюнде йыкъылып, бетини ерге тийгизди ве анда акъшамгъадже ятты. Исраиль акъсакълары да ойле яптылар, башларына топракъ септилер».

ТУЗ — рус. Соль.

I. Т. инсан аяты ичюн пек зарур олгъан махсулатлар сырасына кире. Къадимий заманлардан берли Т.ны Олю (Тузлу) денгызде чокъ микъдарда къазып чыкъара эдилер. Т. Фелестинде ички алыш-веришликнинъ эсас малы эди. Вакъытнынъ сонгунда азиз къурбан чалынгъан еринден тири сув акъымы, атта Олю денгыз сувларыны да «сагълам» эткен сонъ, даа Т. къазып чыкъарыладжакъ батакълыкълар ве гольчиклер къаладжакъ (Ехез 47:11).

II. 1) Э.В.те Т. Алланынъ саасына бериле; Т. сепильген эр шей бозулмай ве ёкъ олмай. Бойледже, аятны туткъан, къорчалагъан ве узаткъан кучъ гъаеси онен багълы. Янъы догъгъан балаларны тузнен окъалай эдилер (Ехез 16:4). Эль-Яса, ернинъ берекетсизлигине себеп олгъан ярамай сувны, ичине Т. сепип, сагълам этти (4Пад 2:19-22). Т.суз ич бир къурбан чалынмай эди (Лев 2:13; Ехез 43:24). Бойле «тузлангъан» къурбан, адамны тек Алланынъ алдында къорчалагъаныны дегиль де,

оны Алланен бирлештиргенини косътермек керек эди. Къурбан Т.у — бу васиет Т.удыр (Сай 18:19; 2Тар 13:5). Шунунънен берабер, о Алла васиетининъ къавийлигини ве девамлыгыны анылата. М.К., бир кимнен берабер ашалгъан тузнынъ, адамларны бирлештирген кучю бар, деген фикир Якъын Шаркъта даркъалгъаны акъкъында акс эте. Бу, мусафирге де, падишанынъ эвинде Т. ашагъан мемургъа да аит (Узеир 4:14). 2) Т. даа — Алланынъ гъазабы ве лянетининъ виран этиджи бельгисидир (Текр 29:23; 3бр 106:34; теън. Къад 9:45). Т. Алланынъ яшайыш багъышлагъан мераметини ве ёкъ этиджи укюмини де анылата.

III. 1) Я.В.те Иса темизлейиджи укюм акъкъында айта, анда эписи адамлар «атешнен темизленеджеклер», дей (Мк 9:49). 2) Мт 5:13-те тузнынъ къорчалагъан кучю бильдириле. Дин оджалары Теврат ве Къанундан беклегенини Иса Озь шегиртлерининъ бойнуна алдырта: оларнынъ иштирак этиюви дюньяны бутюнлей виран этилювинден къорчалай ве патламагъа азыр олгъан укюмни токътата (бакъ. Баш 18:24 в.и.). Т.нынъ кучю Исанынъ сёзюнде ята ве Онынъ шегиртлери арасында яшай (Мк 9:50; Кол 4:6). 3) Т. озь кучюни гъайып этерми («тузсуз олып» Мк 9:50 я да «келишмеген» Мт 5:13; Лк 14:34)? Бу фикирни анылаткъанда, Т.ны санайы усулнен къазмагъанлары ичюн, ашкъа ярамагъан къошмаларнынъ чокъ микъдарда олувы, мувафакъиетсиздир. Исанынъ тузсуз Т. акъкъында суали — Аллагъа месюпликни джоймакъ акъкъындаки тапмаджа-суальдир. Табиатта олмайджакъ шейни адам, Исанынъ къабилиетинден марум олса ве Онынъ чагъыргъанына джевап бермесе, ерине кетирмек мумкюн. Иса эр бир инсаннынъ азатлыгы акъкъында айта, бу исе йыкълув имкяныны бере ве шунынъ ичюн Озь тапмаджа-сына къоша «Эшиткен къулакълары олгъан, эшитсин!» (ает 35).

Мт 5:13: «Сиз — дюньянынъ тузусынъыз. Амма туз тузлугъыны джойса, онынъ леззетини насыл къайтараджанъ? О артыкъ ич бир шейге ярамаз, оны кельгенкеткенлернинъ аякълары астына аталар!»

ТУЗАКЪ (*син.* Ильмек; къапкъан) — *рус.* **Силки, петли, тенета.**

I. «Тузакъ» аңғамы, онынъ ярдымынен адамны я да айванны тутмакъ, шашмалатмакъ я да сүйреклемакъ мумкюн дегенде, М.К.та эсасен кочъме манада къулланыла.

II. 1) Адамны йыкътырған эр шей Т. деп сайыла. Динсиз ве кибирилиер къапкъанларыны ве тузакъларыны къоя (Збр 63:6; Збр 139:6), адамлар да Т. ола билелер ве сынауджы сыфатында арекет этелер (Текр 7:16; Ехо 23:13, Къад 2:3). Аджеле берильген сёз де адам ичюн Т. ола (Икм 20:25). Икмет Т.тан къачынмагъа огрете (Икм 13:14; 14:27). «Ярамайны озъ яманлыкълары сарып аладжакъ» (Икм 5:22); оны тутмагъа имкян берген «топракъкъа сакъланған бир аркъан» (Эюп 18:8-10). Бойлеликнен, мес. олюмге ве лянетке алып барған зенгинликке ынтылув да къапкъан ола (1Тим 6:9). Адам догъгъанындан олюм Т.гъынен сарылған. Иманлы да шейтаннынъ къапкъанына тюшмек мумкюн (2Тим 2:26). 2) Павел озюнинъ тевсие ве насиатлары иманлылар ичюн ильмек олмасын деп, оларгъа укъумдарлыкъ япмайып, ярдым этмеге тырыша эди.

1Тим 6:9: «Зенгин олмагъа истегенлер сынаваргъа ве къапкъангъа тюшелер, чокъ бош ве зарарлы истеклерге бойсуналар, ве бу истеклер адамларны олюмге ве эляк чукъурына ёллай».

Д.б.: Сачма.

ТУЛ КЪАДЫН — *рус.* **Вдова.**

Исраиллилерде Т.Къ.лар ве етимлер къорчалавгъа мухтадж олған адам группаларына аит олып, шу себептен Къанунда хусусий шекильде аңылалар. Оларны сыкъарламагъа Рабби ясакъ эте (Чыкъ 22:21; Текр 24:17; 27:19), буюк байрамларда иштирак этмелерине (Текр 16:11,14), эр учъ йылнынъ сонъунда он пайда бир пайларына кефиль ола (Текр 14:29; 26:12 в.и.), берекетнинъ джыйылмайып къалгъанларыны оларгъа бере (Текр 24:19-21). Рабби Т.Къ.ларны къорчалай ве оларгъа нисбетен япылгъан акъсызлыкъ ичюн джезалай (Чыкъ 22:22 в.и.; Текр 10:18). Рабби — етимлернинъ Бабасы ве Т.Къ.ларнынъ макемеджиси (Збр 67:6; 145:9;

Икм 15:25). Пейгхамберлер Аллагъа мураджаат этмек кереклиги акъкъында хатырлагъан ерде Т.Къ.ларнынъ къорчаланмасы акъкъында да хатырлаталар (Еш 1:17; Йрм 7:6; 22:3; Зек 7:10; къыяс. Ехез 22:7; Мал 3:5). Т.Къ.лар хусусий урба кие эдилер (Баш 38:14,19). Эгер Т.Къ. баласыз олып, къайынына акъайгъа чыкъып оламаса, бабасынынъ эвине къайта эди (Лев 22:13). Къадимий иманлылар джемиетинде Т.Къ.лар эр кунъ ярдым алгъан, хусусий группаны тешкиль эттилер (Фаал 9:39,41). Бунынъ нетиджесинде васий ве хызметчилер пейда олды (Фаал 6:1 в.и.). Т.Къ. ве етимлер акъкъында къайгъырув — бу Алланынъ огюнде темиз ве къусурсыз диндарлыкътыр (Якъ 1:27).

Якъ 1:27: «Лякин беля кунълеринде тул къадынларны ве оксюзлерни бакъсанъыз ве бу дюньянынъ арамлыкъларындан сакълансанъыз, сизинъ диндарлыгъынъыз Алла Бабанынъ козю огюнде темиз ве къусурсыз оладжакъ».

ТЫЛСЫМ

Бакъ.: Ырым.

ТЫЛСЫМДЖЫ АЛИМЛЕР — рус. Волхвы.

Юн. *магой* сёзю фарс, сонъра вавилон руханийлерге, акъбыллы адамларгъа ве тылсымджыларгъа дей эдилер (Мт 2:1-12), олар Исагъа бель букмеге кельген эдилер, асылы тахминен вавилонлы эди, чонки о заманларда Вавилонда, эсир заманларындан берли, еудийлернинъ Месихни беклегенлери акъкъында билип, еудий халкъынынъ аятында иштирак этмеге истей эдилер. Вавилоннынъ астрологик къанунларына коре, олар м.э. 7-инджи с. Юпитер ве Сатурн сейярелерининъ Балыкъ йылдыз такъымында къошулгъаны ичюн, Ехуда падишалыгъында падиша догъгъаны акъкъындаки хаберни алдылар. Балчыкъ толачыкъларда язылгъан астрологик метинде бу эки сейяренинъ ерлешювини беш ай девамьнда къайд эткен эдилер. Мт 2:7,16-гъа коре, тылсымджылар Ехудагъа йылдызнынъ пейда олувындан сонъ, эки йыл кечирип кельдилер; амма вавилон метинине коре, буну къатиен тасдыкъламагъа мумкюн дегиль. Юкъарыда

ангылган сейярелернинъ къошулувыны йылдызен багылаганлары ичюн, Исанынъ догъувыны (бес-белли падиша Ироднынъ олюминден эвель м.э. 4 с. олып кечти) м.э. 7-инджи сенесинен багылайлар.

Мт 2:1: «Иса Еудие виляетининъ Вифлеем шеэринде догъган сонъ, шаркътан Ерусалимге тылсымджы алимлелер кельдилер».

ТЮРЬМЕ

Бакъ.: Зиндан.

ТЮТЮН (*син. Думан*) — *рус. Дым.*

Янгыннынъ алямети олган тютюн акъкъында Ехо 8:20; Къад 20:40 айтыла. Сыкъ-сыкъ М.К.та Т. дюньянынъ фанийлигини бильдире (Збр 36:20; 101:4; Еш 51:6; Хош 13:3). Алланынъ Шурети пейда олганда, Т. пейда ола (Чыкъ 19:18; Еш 6:4; Сыр 15:8). Т., «къою думан киби тютюн» (Баш 19:28; Еш 34:10; Ёэль 2:30; Сыр 9:2 ве сонъ.; 14:11; Фаал 2:19) — Алланынъ судуны бельгилеген аляметтир.

Фаал 2:19: «Юкъарыда кокте аджайип шейлер япаджагъым, ашагъыда ер юзюнде бельгилер береджегим, къан, атеш ве къою думан киби тютюн ёллайджагъым».

ТЮШ — *рус. Сон, ночное видение.*

Гедже руясы, тюш, онынъ вастасынен адамгъа Алланынъ сырлары ачылмакъ я да адам инсафыны Алла уяндырмакъ мумкюн (Эюп 4:13-17; 33:15-18).

Эюп 33:15-16: «Тюште, гедже руясында, адамларны терен юкъу баскъанда, олар ятакъта яткъанларында, о вакъыт Алла къулакъларына айтар, огютинен оларгъа ачыкъ анълатыр».

Д.б.: Руя.

У

УЙЛЕ ВАКЪТЫ — рус. **Полдень.**

Еуд. *цогорайим*, яни «чифт (кунеш) нурлары», — энъ кучлюю ырыкънынъ бельгиси (Текр 28:29; Эюп 5:14; Еш 59:10), айдын (Эюп 11:17; Збр 36:6; Еш 58:10) ве сыджакъ (2Пад 4:5; Йыр 1:6) куньдюз вакъты.

Мк 15:33: «Уйле вакътындан саат учьке къадар бутюн дюньяны къаранлыкъ басты».

УКЪУКЪЧЫ — рус. **Ритор.**

Фаал 24:1-де «У.» сёзю астында (юн. *ретор*) римли акимнинъ огюнде шикъетчининъ тарафыны туткъан укъукъчы акъкъында айтыла.

Фаал 24:1: «Арадан беш кунь кечкен сонъ, баш руханий Анания ве базы акъсакълалар, Тертулл адлы бир укъукъчынен Кайсарей шеэрини келип, Павелге къаршы къабаатлавларыны акимнинъ огюне кьойдылар».

УКУМДАР — рус. **Четвертовластник.**

Бу сёз юнан унваныны анълаткъан *тетрарх* сёзюне тенъ келе, башындан бирде-бир падишалыкънынъ дёртте бир къысмынынъ укюмдарына аит эди, сонъ исе уфакъ виляетлер бейлерине нисбетен къулангъан. Я.В.ге Ирод Антипа (Мт 14:1; Лк 3:19; 9:7; Фаал 13:1) ве Филип (Лк 3:1) У. (*тетрарх*), деп адландырылалар. Оларнынъ эр бири Буюк Ирод падишалыгъынынъ дёртюджи къысмында укюмдарлыкъ япкъанлар. Рим акимиети Ироднынъ огьулларыны падиша олмакъ укьугьындан марум эткен олса да, «падиша» сёзю базада «укюмдар»

манасында А.лерге нисбетен кьулланыла эди (Мт 14:9; Мк 6:14).

Лк 3:1: «Император Тиберийнинь падишалыгынынь он бешинджи йылында, Понтий Пилат — Еудиее акимлик япкъанда, Ирод — Галилеяда, онынь кьардашы Филип — Итурея ве Трахонит виляетлеринде, Лисаний — Авиленеде укумдарлыкь эте эдилер».

Д.б.: Башлыкь.

УЛУЛЫКЪ — рус. Величие.

М.К.та У. сёзю «буюклик», «Алланынь шурети» маналарыны анълата (Текр 5:24; Эюп 13:11; 1Тар 29:11; Еуд 1:3; 8:1; Иуда 25); бу сёз иле чешит кь.еуд. ве кь.юн. сёзлери ифаделене. У. путперест алласына да аит олып, падишанынь гьалебесини де тасвирлемек мумкюн (Эст 1:4).

Чыкь 15:6-7: «РАББИ! Сенинь онь кьолунь душманны йыкьты! Озь буюк улулыгыньда Саньа кьаршы чыкькъанларны ёкь этинь».

УМУМИЙ — рус. Общий.

Койнос юн. сёзю Я.В.те чешит маналарда расткелип, адети узьре, «умумий» киби терджиме этиле (Фаал 2:44; 4:32). Мулькнинь умумийлиги: 1) Месихчилернинь джемиетлеринде мульк зорлап алынмай эди де, азалары тарафындан гоньюлли оларакь умумий кьулланувгьа бериле эди (Фаал 4:34,35; 5:4). Бойле адет насылдыр кьатий къанун иле тасдыкъланмагьан эди; 2) джемиет ичюн мулькнинь умумийлигине себеп, ашагыда берильген адам группаларынынь, бесе-белли, пара олмагьаны эди: а) Месихке мунасебетте булунгьанлары нетиджесинде иш джойгьан я да кьоранталарынынь кьол тутувьындан марум олгьан месихчилер джемиетининь азалары; б) хайрие ярдымындан алып оламагьан фукьаре еудийлер; в) Ерусалимге кочькен, амма аш-сувгьа кьазанып оламагьан галилеялылар. Мулькнинь умумийлиги пейда олмасына, тезден Месихнинь Экинджи кельмеси бекленильгени ве шунунь нетиджесинде бутюн маддий шей озь кьадерини джояджагьы багьлы олгьаны, шубесиздир; 3) мулькнинь умумийлиги тайинленмесине

бакъмадан, Ерусалим джемиети четтен кельген ярдым-гъа мухтадж эди. Ярдым да келе эди. Ерусалимде ачлыкъ башлангъанда, ярдым Антиохиядан кельди (Фаал 11:27-30). Кечче Павел эльчи дёнген путперестлернинъ джемиетлеринде Ерусалим джемиети ичюн бахшышлар топлай эди (Рим 15:26; 1Кор 16:1; 2Кор 8:1 — 9:1).

Фаал 4:32: «Инангъанларнынъ бутюн джемиети бир джан ве бир юрек эди. Ич бир адам мулъкюнден ич бир шейге менимки демейип, эписини умумий деп сая эди».

УМЮТ — рус. Надежда, упование.

М.К.та адамнынъ У.и бу дюньянен багълы дегиль, о, Аллагъа бериле. Козьнен корюнген ве энди олгъан шейлерге этильген У., М.К. ангъамында У. дегиль, «эгер адам бир шейни коръсе, оны коръмеге умют этерми?» (Рим 8:24 в.и.). Месихчининъ фаркъы шунда ки, о умют эткен адамдыр (1Тес 4:13; 1Пётр 1:3); бунынънен берабер о, козьнен корюнген, кечип кеткен файдаларгъа олгъан У.ни, Месихте этильген тири умютлерге денъиштирди. Онынъ бакъышы Алланынъ къуртулыш ниетининъ мукеммеллигине тикильген (Тит 1:2; 2:13; 3:7). О, Алла оны аятнынъ бутюн алларында сакълайджагъына, Алланынъ ёллары азиз ве анлашылмагъанына инана — сайлап алынган халкънынъ тарихында киби, ер юзюндеки бутюн халкъларнынъ тарихында. Бу иманнен багълы У. ич бир вакъыт битмейджек. У. онынъ беджерильгенини беклемек мумкюн (Тит 2:13), о, сонъки сёз ве сонъки иш эр вакъыт Алланынъ къолунда къаладжагъына эминлик бильдире. Алла «эр шейде» оладжакъ (1Кор 15:28). Месихчининъ У.и Иса Месихте къабул олунган Алланынъ къуртулыш эйиликлерине эаслана: гуналарнынъ багъышланувы, Мукъаддес Рухнынъ къабул этилюви, Онынъ кучю шимдиден Онъа яшайыш къудретини бере (Гал 5:5; 1Юх 3:3). Бойле У. бизим къуртулышымыз ичюн япылган, Иса Месихте Алланынъ ишлерини бильмекке эаслана. Алла дюньяны Озюнен барыштырды ве Иса Месих аркъалы гунанынъ кучюнден къуртарды ве бу дюньягъа тири умют берди (1Пётр 1:3-5).

Месихчининъ У.и сонъунда — Иса Месихнинъ экинджи келювини беклемек, бу Онынъ иманлылар джемиетине Онен бутюнлей бирлешмеге имкян береджек. Келеджектеки шуретликке олгъан умют иманлыгъа, У.нинъ эсасы, макъсады ве темели олгъан Иса Месихте даимий хызмет ичюн кучъ бере, чюнки О, Озь азаплары ве олюми аркъалы бизни Алланен барыштырды ве шунунънен бизге эбедий аяткъа У. берди (1Кор 6:20). Бунунънен берабер бу У. — Мукъаддес Рухнынъ мейвасы ве темизленмек ичюн бир тешвикътыр (1Юх 3:3).

Еуд 6:19: «Шу умют — къайыкъкъа якъыр киби, о, джангъа ишанч ве хавфсызлыкъ бере. Бу умют ярдымынен биз Энь Мукъаддес Ернинъ пердеси артына кечип оламыз».

УНВАН (*син. Вазифе*) — *рус. Должность.*

Э.В.те умумий У.ларнен бир сырада (мес., къабиле башлыкълары, джемаатларнынъ баш азалары, арбий реберлер, падиша мемурулары ве башкъалар), пейгъамбер, къады ве акъсакъларнынъ махсус У.лары бар эди. Илкъ эки У., олардан кимни чагъырмагъа Алланынъ Озю бельгилегенден гъайры, чагъырылгъанлар озюне хас рухий къабилиетлер ве вазифелер саиби олгъанынен фаркълылар. Падиша да У.ы олгъан шахыслар сырасындан олмакъ мумкюн, онынъ махсус вазифеси бар, чюнки Рабби башына ягъ сильгени ичюн, Алла онъа айры вазифе бергенлер арасында ола. Исраиллилернинъ диний аятында Мусанынъ девринден берли, эр вакъыт руханий ве баш руханий У.лары олгъан. Я.В.те Иса Месих баш руханий (Еуд 4:14) ве падиша (Юх 18:37; 19:19) олып, Онынъ бедени ве Мукъаддес Рухнынъ Эви олгъан иманлылар джемиетинде (Эф 1:22 в.и.; 2:20-22) У.лар тайин этти. Бу сёзни У. деп терджиме этилюви толу дегиль, чюнки юнан тилиндеки метинлерде эксериетнен *диакония* («хызмет») сёзю къулланыла, шунунъ ичюн У. сёзю назарда тутулгъан шейнинъ манасыны толусынен еткизмей. Бойле терджиме манасыны догъру анылаткъанындан зияде, кечче пейда олгъан иманлылар джемиетлерининъ теркиплерине хастыр. Шунунъ ичюн, «хызмет» я да «вазифе» акъкъында айтмакъ яхшыдыр

(оларны бир адамгъа къатты багъламагъа шарт дегиль). Шу джеэттен нумюне сыфатында, Я.В. диний У.ларны бельгилегенде, умумкъулланылган аныламлардан бутюнлей вазгечип, битараф тасвир этювнен файдалана, чокъусы алларда *диакониа* сёзюни къуллана. Я.В.те иманлылар джемиетиндеки хызмет ве вазифелерге тенъ кельген чешит-тюрю къабилиетлернинъ джедвеллерини тапамыз (1Кор 12:4-28). У. киби ифаде этмеге мумкюн олгъан хызметлерни (эльчилер, пейгъамберлер, къуванчлы хаберни даркъатыджылар, чобанлар, огретиджилер; Эф 4:11 бакъ.) башкъа къабилиетлернен берабер айтыла (1Кор 12:28-30), яни олар эр вакъыт ве бутюн иманлылар джемиетлеринде айры я да меджбурий дегиллер, бу ал джедвеллернинъ фаркълы олгъанындан белли ола. Ерли джемиетлерде япылган хызметлер (мес., акъсакълар, джемиетнинъ хызметчилери) ве даиреси маалий севиеден чыкъкъан (мес., эльчи) хызметлерни айры косьтермеге керек. Базы хызметлер экисини де бирлештирелер (Фаал 6—8; 11:27 в.и.). Джемиет реберлиги акъсакълар я да бакъыджылар (юн. *епископой* — «незаретчилер, бакъыджи») тарафындан бирлешип япыла («акъсакъл» ве «бакъыджи») сёзлери бир-бирининъ ерине де ишлетиле, мес., Фаал 20:17,28). Ерли джемиетте хызметчилер (диаконлар) бар эди, ондан гъайры, къадимий иманлылар джемиетинде «махсус векиллер» де белли, оларны да базы вакъытта «эльчилер» киби косьтере эдилер. Иманлылар джемиетинде насылдыр бир хызмет беджерген адам, бир тарафтан джемиетке аит ве онен берабер Алланынъ Сёзюни динълей, амма о аркъалы Алла джемиетнен къонушмакъ да мумкюн (2Кор 5:20). Бойле имкъаниет джемиетнинъ эр бир азасы ичюн олмакъ мумкюн ве тек «ресмий У.лары» олгъанларнынъ айры устюнлиги дегильдир.

Збр 109:4: «Сенинъ унванынъ — Мелкиседекнинъ унваныдыр: Сен эбедий руханий оладжакъсынъ».

Нех 13:30: «Бойлеликнен, мен оларны эр бир ят шейден темизледим, руханийлернинъ ве левилийлернинъ вазифелерини гъайрыдан тикледим, эр бир адамгъа онынъ хызметини бердим».

УР ВЕ ТУМ АЛЕТЛЕРИ — рус. Урим и туммим.

Чыкъ 28:30; Лев 8:8-ге коре баш руханийнинъ кокрек торбасында олгъан уфакъ шейлер; У. ве Т. аркъалы баш руханийге Раббининъ Исраильге олгъан ирадесини бильмек мумкюн эди (Сай 27:21). Давут укюмдарлыкъ япкъан сонъ, У. ве Т. анъылмай, еудийлер эсирликтен къайткъан сонъ исе, олар асыл ёкъ эди, деп Узеир 2:63 ве Нех 7:65-те хабер этиле. Еуд. эфсанелеринде, эм де Юсуф Флавий ве Филоннынъ ишлеринде У. ве Т. акъкъында ич бир шей айтылмай. М.К.та Исраиль Раббиден сорай, дегенде (Къад 1:1; 20:18,23; Ехо 9:14), ихтимал, У. ве Т. аркъалы суальнен Онъа мураджаат этювни анълата. Чокъусы алларда джевап «эбет» я да «ёкъ» эди, амма базада бу суальнинъ озюнден тышкъа чыкъкъан толуджумлелер ве сёзлер олувы мумкюн эди (1Пад 10:22; 2Пад 5:19,23,24). Суаль джевапсыз да къалмакъ мумкюн эди (1Пад 14:37; 28:6). 1Пад 10:19-22; 14:36-42-нинъ эсасында У. ве Т. джереп атмакъ ичюн ташлар, деген фикир айтыла эди. Сёзлернинъ манасы толусынен белли дегиль — *урим* (адет узьре «ярыкъ», деп изаат этиле, ихтимал, насылдыр къабаатнынъ ачылувы; башкъа изааты: «лянет») ве *туммим* («мукеммеллик», «къабаатсызлыкъ», «бахыт») бойле гипотезаны тасдыкъламакъ ичюн хызмет эте биле. Амма ишанчлы изааты але даа тапылмады.

Чыкъ 28:30: «Махкеме кокректеки торбасына Ур ве Тум алетлерини къой, ве олар, Харун РАББИнинъ огюне Мукъаддес Ерге киргенде, онынъ юреги янында олурлар. Бойлеликнен, Харун РАББИнинъ огюнде, юреги янында даима Исраиль огъулларынынъ махкеме алетлерини ташыйджакъ».

УРБА — рус. Одежда.

1. Тюп урба деп, юнь я да кетенден ишленген (Лев 13:47), узунлыгы тизгедже олгъан, ве баягы кечче заманларда хусусий индже ишленген кетенден япылгъан кольмек эсаплана эди (Ехез 16:13). Эвде, иш я да раатлыкъ вакътында бойле кольмек чокъусы алларда екъяне У. предмети эди. Бунен берабер, устюнде тек тюп урбасы олгъан адам, чыплакъ деп сайылыр эди (2Пад 6:20; Юх 21:7). Базада

түп кольмеги устуне еудийлер экинджи, узунлыгы то-
буккъядже еткен кольмекни кие эдилер (1Пад 2:19; 24:5;
Эюп 1:20). Эки кольмек я да бир кольмекнинъ устюн-
ден къушакъ багълай эдилер, ангисине къылыч (1Пад
25:13), сийрекче исе, гизли, даа къыскъа силя аса эдилер
(Къад 3:16; 2Пад 20:8). Къушакъта пара сакълай эдилер
(Мт 10:9); хаттат онъа озъ язув алетлерини илиштире эди
(Ехез 9:2). Устюнден къушакъ байлангъан У. къойнун-
да, джепке ошап, чешит предметлер ташый эдилер. Къу-
шакъларны кетенден (Йрм 13:1) я да териден (4Пад 1:8)
япа эдилер, базыда оларны зенгинджесине безете эдилер
(Дан 10:5). Бесе-белли, эвде оларны багъламай эдилер;
амма ёлгъа чыкъкъянда, мытлакъа багълай эдилер, чюнки
къушакънен багъланмагъан, узун ве кенъ У.лар къыбыр-
дамагъа кедер эте эдилер (4Пад 9:1; Йрм 1:17; Юх 21:7;
Фаал 12:8); къушакънен багълангъан бель ибадетке азыр-
лыкънынъ тимсали олды (1Пётр 1:13; тень. Еш 5:27). Иш-
ке азырлангъанда да, къушакъ багълай эдилер (Лк 17:8).

II. Түп У. устуне усть урба кие эдилер, ангисинен фу-
къаре адамлар, мисаль оларакъ, чобанлар геджесинен
япына эдилер. Шу себептен усть урбаны пей ерине ал-
магъа олмай эди (Чыкъ 22:25 в.и.). Усть урбаны дёрт-
коше шеклинде къавий басмадан япа эдилер; о, баягъы
балабан эди, шу себептен онынъ этеклеринде чешит-
тюрю предмет ташымагъа мумкюн эди (Чыкъ 12:34;
4Пад 4:39; Хагъ 2:12). Иш вакътында, я да сербест къы-
бырдамагъа керек олгъан башкъа алларда, усть урбаны
чыкъара эдилер (Мт 24:18; Фаал 7:58; 12:8). Усть урба-
нынъ дёрт кошесине пускюль илиштире эдилер (Сай
15:38 в.и.; Текр 22:12), олар Алла эмирлерини хатыр-
латмакъ керек эдилер (Мт 23:5; Лк 8:44).

III. Аякъларына, къайышнен багълангъан, териден япыл-
гъан аякъкъап кие эдилер. Матем туткъан адамлар, фу-
къарелер ве эфирлер яланаякъ юре эдилер (2Пад 15:30;
Еш 20:2; Ехез 24:17).

IV. Къадынларнынъ урбасы, эр кишилернинъ урбасына
ошаса да, эркеклернинъ урбасыны киймеге ясакъ ол-
гъанындан себеп, базы фаркълары бар эди (Текр 22:5).
Къадынларнынъ урбасы эр кишилернинъ урбасындан

узунджа ве кенгдже олып, индже токбұлган басмалардан япылса керек; усть урбанынъ енълери билеклерге къадар эди. Къадынлар да къушакъ ве усть урба кие эдилер (Рут 3:15). Башларына, чокъусы алларда бетлерини къапаткъан, явлукъ кие эдилер (Баш 24:65; 38:14,19; Йрм 2:32; Ехез 16:10). Ехез 16:10-да индже териден япылган къадын аякъкъабы анъыла. Урбанынъ япылмасынен къадынлар огъраша эди (1Пад 2:19; Фаал 9:39). У. чокълугъы киббарлыкъ ичюн себеп эди (Икм 31:21-24).

V. 1) Байрамлыкъ У. кунъделик У. фаркъ эте эди (Баш 45:22; Къад 14:12; 4Пад 5:5). Бай адамлар ве падиша къорантасынынъ урбаларыны нагъышнен нагъышлап, алтын ильванларнен безете эдилер, оны паалы басмадан тике эдилер: ал-къырмызы, къюю-къырмызы тюстеки басма ве йипектен. Адети узьре, бу басмаларны башкъа мемлекетлерден кетире эдилер. Паалы урбаларнынъ кийильмеси янғы вазифеге башлагъанда я да кутълевий чыкъышларда муим роль ойнай эди (Эст 6:7-9; тень. Лк 15:22); 2) Тантаналы, яни безя урбалар (Сыр 3:4 в.и.; 6:11; 7:9,13 в.и.; тень. Джем 9:8) гуналарнынъ багъышланмасы ве къазанылган къуртулышнынъ тимсали олар. Той урбаларыны, бесе-белли, той зияфетини берген адам той мусафирлерине бере эди. Бойле зияфетке озь урбасыны кийип кельмек я да той урбасындан ред этмек, буюк акъарет сайылып, тойда иштирак этмектен марум эте эди (Мт 22:11-13).

VI. Деве я да къой юнунден орюльген У. териден япылган къушакънен кийильмеси, пейгъамберлерни айырган алямет эди (4Пад 1:8; Зек 13:4; Мт 3:4; тень. 7:15).

VII. Тери хасталыгъы олган адамлар, олар узакътан козьге чарпсын дие, йыргыкъ урба киймек кереклер (Лев 13:45). Бунен берабер, У.ны йырткъанлары хусусий мана ташый эди. Бойлеликнен, къаарь ве тевбени (3Пад 21:27; Эст 9:3; тень. Ёэль 2:13), хусусан куфюрликке къаршы игренч ве дешетни ифаделей эдилер (Сай 14:6; Йрм 36:24; Мт 26:65; Фаал 14:14).

Лк 5:36: «Кимсе эски урбасына ямав къоймакъ ичюн, янғы урбадан парча кесмез, чюнки о, янғы урбаны да бозар, эски урбасына да янғы ямав келишмез».

Ф

ФАИЗ — *рус.* Рост, прибыль.

Лев 25:36 в.и.; Текр 23:19,20 в.и.; Икм 28:8; Ехез 18:8; Мт 25:27-де келир алмакьнынъ бу усулы акъкъында айтъла. Исраиллилерге озь ватандашларына Ф.ге акъча бермеге ясакъ этиле эди (Чыкъ 22:24). Бунъа бакъмадан, ихтимал, бу шей олгъан, чюнки пейгъамберлер озь чыкъышларында шу суистимал этювни къаралай эдилер (Ехез 22:12). Мт 25:27-де Иса къулгъа, файда алмакъ ичюн, сатыджыларгъа Ф.ге кумюш бермек кереклиги акъкъында айта.

Чыкъ 22:25: «Меним халкъымдан олгъан фукъарелерге борджкъа акъча берсенъиз, башкъа акъча берген адамлар дайын, фаиз сорамагъыз».

ФАИЗДЖИ — *рус.* Заимодавец.

Мусанынъ Къануны факъыргъа борджкъа бермеге буюра эди (Текр 15:7-11), амма шунен берабер борджны къайтаргъанда, фаиз алмагъа ясакъ эте эди (Чыкъ 22:25). Якъыннынъа япылгъан ярдым анълашма олмамакъ керек эди (Ехез 22:12). Ф. залогны да къарардан зияде алмамакъ керек эди (Чыкъ 22:25 в.и.; Текр 24:6,17). Ясакъкъа бакъмадан, исраиллилер арасында Ф. даркъалды (Збр 14:5; Икм 28:8; Йрм 15:10; Ехез 18:8,13,17), хусусан, пара обороты оськен эллинлер девиринде (Мт 25:27; Лк 19:23), бу исе суистималгъа алып бара эди (Збр 108:11; Нех 5:1-13).

Лк 19:22-23: «Падиша онъа: „Эй, яман ве дембель къул! Сени озь агъзынъдан чыкъкъан сёзлеринънен укюмге чекеджем. Мени къатты къол олгъанымны эм де бермейип алгъанымны, сачмайып оргъанымны бильген олсанъ да,

не ичюн парамны фаизджилерге бермединь? Мен келип, ич олмадым парамны фаизнен алыр эдим“, — дей».

ФАИШЕ

Бакъ.: Оросну.

ФАЛ (*син. Тылсым*) — *рус. Предсказание, прорицательство, гадание.*

Фал, келеджекни кунь эвельден айтув, фал ачув. Къадим заманларда сырлы бир алда келеджекни айтып олгъан адамлар падиша ярдымджысы/везири вазифесини бе-джере эдилер. Фалджылар Мысырдаки фыравун (Баш 41:8) ве Вавилон падишасынынъ (Дан 2:27; 4:4) янларында яшай эдилер. Олар тылсымджылар ве къасдийли фалджыларнен берабер (Дан 2:2) чешит аляметлерге мукъайт олып ялан тюшлерни анълата эдилер (Зек 10:2). Фалджылыкънынъ тюрю чешитлери айырыла: къаде (Баш 44:5), ольдюрильген айваннынъ къара джигери ве яйлар (Ехез 21:26 в.и.), таякъ (Хош 4:12) васталарынен. Фалнынъ чешит шекиллери бар эди. Энь кенъ даркъалгъан сойларындан — олюерден соравдыр (Лев 20:27; Текр 18:11; 4Пад 21:6; 23:24 в.б.) «Тылсымджылар» да фалджыларгъа аит (Лев 19:31; Текр 18:11). *Нахаш* еуд. сёзнинъ манасы «алямет къыдырмакъ»тыр. Септуагинтада о «йылан ойнатыджы»сы терджиме этиле, Вульгата исе «къушлар учкъаны ве къычыргъанларыны сейир этюв» деп адлай. Путларгъа мураджаат этюв де фал бакъув сайыла эди (еуд. *кэсэм*; Текр 18:10; 1Пад 28:8; 4Пад 17:17). Ехо 13:2-де Белам «келеджекте не оладжакъыны айткъан» деп адлана. Израиль халкъына эр бир кунь эвельден хабер берюв ве фалджылыкъ къатиен ясакъ этильген эди (Лев 19:26,31; 20:6,27; Текр 18:10-12), чюнки бу ширк олып, баш язысына ишанмагъанларынынъ косътергичи эди. Алла, адамлар фалджыларнен акъыл танышып, олардан келеджекни сорагъанларыны истемей, Онъа, озь Алласына мураджаат этип сёзюни туткъанларыны истей (Еш 8:19). Израиллилер Алланынъ бу эмирине къатланмай эдилер, путперестликнен берабер чешит фалларнен огъраша эдилер (4Пад 17:17; 21:6).

Нун огьлу Ехошуа (4Пад 23:24) ве Шаул (1Пад 28:3), ер юзюни фалджылардан темизлегенлери ичюн, макътавнен анбылалар. Я.В.те Месихнинъ эмирине къаршы пейгъамберлик эткен сахте пейгъамберлер (Мт 7:22) ве джинлерге аит «фалджылыкъ руху»на уйгъанлар акъкъында айтыла (Фаал 16:16).

2Тар 33:6: «Бен-Хинном вадийинде о, озь огьулларыны атештен кечирди, аляметлерни бакъып келеджекни айтты, фал бакъты, ырымджылыкъ япты, джинлерни чагъыргъанларнен ве ольген адамларнынъ рухларынен лаф эткенлернен акъыл танышты. О, РАББИнинъ огюнде чокъ ярамай шейлер япты ве Оны гъазапландырды».

ФЕЛЕСТИНЛИЛЕР — рус. Филистимляне.

Та Баш 10-да, халкълар акъкъында малюмат берильгенде, Мицраимден ве къаслухлылардан чыкъкъан Ф. анбылалар (Баш 10:13 в.и.). Текр 2:23; Йрм 47:4; Ам 9:7-ден Ф. Кафтор (Крит) адасында пейда олгъанларыны анъламагъа мумкюн; сонъундан олар къайда кочкёнлери акъкъында аныкъ малюматлар ёкъ. Къаслухлылар — бу, бесе-белли, Нил дерьясынынъ алчакълыкътаки акъынтысы бою ерлешкен Касиос дагъы этегиндеки виляетнинъ сакинлеридир. Ф.нинъ бир къысмы башта Крит адасындан, м.э. XII ас. Мысыргъа уджюм эткен денъиз халкъларынен берабер анда кочъти. Кечче олар, Касиос дагъы янындаки виляеттен кечип, Ханааннынъ дженюбий сынъырларына барып етилер. Ф.нинъ башкъа бир къысмы Фелестинге догърудан-догъру Крит адасындан кочъти. Эки группа да Фелестинде узакъ вакъытлардан берли яшагъанларгъа къошулды (Баш 21:32,34; 26; Чыкъ 13:17; 15:14; 23:31). Ф.де беш баш шеэр бар эди: Гъаза, Ашкелон, Ашдод, Экрон ве Гъат, эр биринде озюнинъ акимдары бар эди (Ехо 13:3). Бу фелестинли башлыкълары озъара багъ тутып, энъ эсас меселелер боюнджа бераберликте къарар къабул эте эдилер (Къад 16:5,23,27; 1Пад 5:8,11), бойледже, тышкъы дживарларгъа нисбетен кучлю ве бирлешкен группа киби чыкъа эди. Бутюн бу акимдарлар арасында, ич олмагъанда Давутнынъ заманында, хусусий ерни, бесе-белли, Гъат падишасы тута эди. Э.В.те Ф. исраиллилерден

дефаларджа кучлюдже олып, оларны бир къач кере енген душманлар киби тасвирленелер. Къазмалар нетидже-синде алынган малюматларгъа коре, къарарнен м.э. 1050 с. Ф. Силом, Бет-Цур ве Дебир шеэрлерини йыкътылар, деп фарз этмеге мумкюн. Афек янындаки урушта, Илия заманларында, олар Васиегъ Сандыгъыны биле запт эттилер (1Пад 4). О заман Самуил Ф. устюнден къатиен гъалип чыкъса биле (1Пад 7), олардан чыкъкъан даимий телюке исраиллилерде озь падишагъа саип олмакъ истегини даа зияде къызыштыра эди (1Пад 8). 1Пад 13:3-те берильген малюматкъа коре, Шаул заманларында, Шаул Гивасында фелестинлилернинъ къаравул отряды ерлешкен эди. Шаул бираз вакъыт девамында Ф.ге къаршы мувафакъиет иле арекет эте эди, бунъа Давут Гольятны енгени адден ярдым эткен эди (1Пад 17), лякин Гилбоа дагъындаки урушта Шаул эляк олгъан сонъ, исраиллилер кене оларгъа таби олдылар (1Пад 31). Тек кечче Давут Ф.ни дарма-дагъын этип, Израильни азат этти. Сулейман да оларны бойсундыра эди. Израиль падишалыгъы болюнген сонъ, Ф. ве Шималий падишалыкъ арасында дженк олды, Гиббетон шеэри алкъагъа алынды (3Пад 15:27; 16:15). Еуд. падиша Ехошафат Ф.ден берги ала эди (2Тар 17:11). Ехорам заманларында Ф. Ехуда ве Ерусалимни чайпай эдилер (2Тар 21:16 в.и.), Уззия заманларында исраиллилер оларны енгъе эдилер (2Тар 26:6 в.и.). Ахаз заманларында Ехуда Ф.нинъ тюзлюк ве дженюпте ерлешкен шеэрлерини чайпагъанларындан азап чеке эди, шуны да къайд этмек керек ки, базы бу шеэрлерде Ф. яшамакъ ичюн ерлешкен эдилер (2Тар 28:18). Хизкия Ф.ни енгди (4Пад 18:8). Ф. Ашшур языларында, мес. Синаххериб языларында анъылалар. Ф. де ашшурлыларнынъ, вавилонлыларнынъ, сонъундан исе фарслыларнынъ укюмдарлыгъында эдилер, чюнки бу халкъларгъа бакъкъанда, олар да, исраиллилер киби, азсайылы халкълардан бири эдилер. Ф.нинъ аллалары арасында энъ эсас ерни Дагон ала эди, ондан гъайры, Экронда урьмет этильген Баал-Зевув да белли. Алланынъ халкъына душман киби янашкъанлары ичюн, Ф.нинъ башларына къайта-къайта пейгъамберлер евельден хабер эткен джезалар тюше эди

(бакъ. Еш 11:14; Йрм 25:20; 47; Ехез 25:15-17; Ам 1:6-8; Цеф 2:4-7). Лякин М.К.та Ф. ахыры-сонъу акъикъый Алланы таныйджакълары акъкъында хабер этиле (Зек 9:5-7). *Ипад 7:10*: «Смаил къозуны къурбан чалып бутюнлей якъкъанда, фелестинлилер Израильнен дженклешмеге кельдилер. Лякин РАББИ о куню фелестинлилерге кучлю гудюрдинен гудюрдеп, оларны къоркъузып шашмалатты, ве фелестинлилер Израиль огюнде енъильдилер».

ФЕЛЬСЕФЕ — рус. Философия.

Павел эльчи замандашлары арасында энъ окъумышлы адамлардан олып, Ф. ве эдебият саасында баягъы бильгиле эди. Колосайлыларны Ф.ге адден ашыр берилмектен тенбиелеп (Кол 2:8), о, бесе-белли, классик Ф.ни дегиль де, м.с. I-инджи асырда пейда олгъан диний-фельсефий ёнелиши олгъан — гностицизмни, козьде тутта эди. Гностицизмде юнан фельсефеси (стоиклернинъ фельсефеси ве Платон фельсефеси) ве шаркъ фельсефеси, эм де месихчилернинъ гъаелери бирлешти. Гностицизмнинъ темели — адамнынъ *гносис* («бильги») вастасы иле къуртулышы. Гностиклернинъ фикрине коре, козьге корюмеген шейден корюнген шей догъа, мераметли Алладан — ачувлы Алла (Демиург) пейда ола. Дюнъя тарихы оларгъа, сонъунда джанны козьге корюнген шей эсирликке алгъан, дешетли драма киби корюне эди. Бу эсирликтен джанны къуртармакъ ичюн, дюнъя къатламындан, козьге корюнген шекильде Къуртарыджы тюшип, Онынъ иле екъане бир бутюнликке бирлешкен ве къуртулышкъа тельмирген джанларны Аллагъа алып кете. Гностик гъаелернинъ месихчилернинъ огренювине кирмесининъ акъибети — янълъш фикирлер пейда олувыдыр. Къуртулышны тек адамнынъ мераметини иле багълап башладылар. Гностиклер Месихнинъ адам беденине саип олгъаныны да ред эте эдилер.

Кол 2:8: «Мукъайт олунъыз, ич кимсе сизлерни яланджы ве бош фельсефенен авес эттирмесин. Бойле сёзлер Месихтен дегиль, адамларнынъ урф-адетлеринден ве дюнъянынъ рухий кучьлеринден келелер».

ФЕРИСЕЛЕР — рус. Фарисей.

Ерусалим йыкылувындан сонъ сакъланып кългъан еудий диний ве сиясий фиркъа; тамам бу себептен земане еудийликнинъ темелинде чокъусынен ферисели адетлер тура. **Ф.** сёзю, бесе-белли, «айырылгъанлар» манасыны анылатып, бойле бир группаны козьде тута ки, ангилерине, саддукийлерден фаркълы оларакъ, ябанджы эллинистик ве рационалистик гъаелерининъ козьге корюнген тесири олмагъан эди. **Ф.** Къанун кутюльмесини къатты незарет эте эдилер (Фаал 26:5). **Ф.**лер фиркъасы, бесе-белли, Маккавейлер девиринден бираз эвель шекилленди. Башта Маккавейлер **Ф.** фиркъасына кирип, онъа таяна эдилер, амма кечче бу фиркъадан чыкып, онынъ азаларыны атта зулум этип къувалай эдилер. Иса заманларында еудий халкъынынъ сиясий ёлбашчылары, юксек вазифели руханийлернинъ чокъусы ве синедрионнынъ чокъ азалары эллинистлерге къолтуткъан саддукийлер эди, амма халкънынъ рухий ёлбашчылары **Ф.**лер эди. Чокъусы алларда руханий олмагъанларына бакъмадан, олар диндар ве догъру адамлар олып, джанюректен Къанунны, Алланынъ ирадесини беджермеге тырыша эдилер (Флп 3:5 в.и.). Олар яхшы ве яман рухларнынъ олувына, олюмден сонъ яшайышкъа ве беден иле тирилювге инана эдилер (Фаал 23:8). Бу джеэттен Иса оларнынъ огретювини къабаатламай эди (Мт 23:2 в.и.), лякин эписи бир толусынен оларгъа такълид этмектен сакъындыра эди (Мт 16:11 в.и.), чюнки **Ф.**лер Раббининъ дегиль де, озь догърулыгъына ишана эдилер (Йрм 31:33 в.и.; Ехез 36:26 в.и.; тень. Юх 3:8-10). **Ф.**лер Къанунны тек тышкъы беджере эдилер ве айны заманда Къанунны янъы къаиде ве низамнамелернен пекитмеге тырыша эдилер. Акъикъатта исе олар Алланынъ ирадесинден эп узакълаша эдилер (Мт 15:1 в.и.). Бунынъ акъибети — тюшюнмезден, амма телюкели олгъан экиюзлюлик ве кибирлик эди (Мт 6:5,16; 15:7-9; 23:5-7,13-29; Лк 18:11). Къанун беджерильмеси боюнджа фериселернинъ низамнамелери къысмен Къанунны бозмакъ ичюн ёлланыла эдилер. Мес., джумаэртеси куню эшек устюнде кезгенде, эгернинъ устюне сувгъа толу мешин

торба къя эдилер, чюнки Къанунгъа коре, джумаэртеси куню къарагъа бакъкъанда, сув устюнде арткъач месифени кечмеге изин бериле эди. Лякин Алланы ве башкъа адамларны севмек эмирине керек дереджеде дикъкъат айырмай эдилер (Лк 11:42). Ф.лер эмин эдилер ки, олар — екяне акъикъый олгъан Ибраимнинъ балалары ве Алланынъ огуллары (Юх 8:33-47), Мусанынъ керчек шегиртлери (Юх 9:28), рухий джеэттен козылери корьген адамлар эдилер (Юх 9:40 в.и.). Бу сахте эминлик оларны кибир (Юх 7:48 в.и.), укъом севген адамларгъа чевиере эди. Олар Мукъаддес Рухнынъ келишмеген арекетлерини корьгенде, Аллагъа урьметсизлик биле бильдире эдилер (Мк 3:22-30). Олар озьлерине нисбетен итибарны гъайрет иле сакълай эдилер (Мт 23:6 в.и.; Лк 11:43). Озюнинъ адден ашыр миссионер гъайретинен Ф.лер Алланы акъикъатен кыдыргъанларгъа Коктеки Падишалыкъкъа ёлларыны кесе эдилер (Мт 23:13,15; Лк 11:52) ве дёндюрген путперестни рухий олюмге алып бара эдилер (Мт 23:15). Шунунъ ичюн Иса оларны Иблисинъ огуллары деп адлай (Юх 8:44).

Мт 5:20: «Сизлерге шуны айтам: эгер сизлер фериселер ве Къанун оджаларындан инсафлы олмасангъыз, Кок Падишалыгъына кирип оламазсыз».

ФУКЪАРЕЛИК

Бакъ.: Ёкъсуллыкъ.

ФЫРАВУН — рус. Фараон.

Мысырджа *пер-о*, «буюк эв»; Мысыр падишанынъ унваны, М.К.та хас исим киби къулангъаны сийрек дегиль. Бунен багълы оларакъ, М.К.та ангългъан Ф.нынъ шахысларыны айырмакъ вазифеси пек кыйындыр, чюнки М.К. олар акъкъындаки хаберлер ич бир мысырлы менбанен тасдыкъланмай. Ибраим, Юсуф ве Муса заманлардаки Мысыр Ф.ыны танып айырмакъ ичюн чешит вариантлар бар. Давут ве Сулейман заманларындаки Ф. (бельки, бир дане де дегиль) м.э. X а. акимдарлыкъ эткен ХХІ сюлялеге аит эди (ЗПад 3:1; 9:16,24; 11:18-22). 4Пад 18:21; Еш 36:6-да ангългъан фыравун — бу

Шабакa фыравун (712-698 сс. м.э.), Эфиопия сюлялеси-нинь темсильджиси. Эфиопия сюлялеси акимдарлыкь эткени акькьында малюмат даа Еш 19:11,13-те бардыр, мында Цоан (Танис) шеэри акькьында укюметнинь пайтахты деп кьайд этиле. 1Тар 4:18-де аньылгьан фыравун акькьында бир темелли малюмат ёкь. М.э. X-VI асырлары акимдарлыкь эткен ашагьыдаки Мысыр башлыкьлары адларынен аньыла: Шишакь (Су-саким) (2Тар 12:1-12), Тирхакьа (Тиргак) (4Пад 19:9), Неко (Нехао) (Йрм 46:2-12) ве Хофра (Вафрий) (Йрм 37:5-11; 44:30).

Текр 6:22: «РАББИ козюмизнинь огюнде бельгилер кось-терди ве буюк аджайип шейлер япты, Мысыргьа, фыравунгьа ве онынь бутюн эвине белялар ёллады».

ФЫРКЪА — рус. Ересь, партия, группа.

Ф. сёзю юн. *хайресис* менфий ренкке саип дегиль эди, о, диний фыркьа, мектеп я да группаны аньлата эди (Фаал 24:14; 28:2; тень. Фаал 5:17; 15:5; 26:5). Илык месихчилернинь огретювини еудийлер «назаретлилер фыркьасы» деп адлай эдилер (Фаал 24:5).

Фаал 24:5: «Биз бу адамны беля кетириджи деп саямыз. Мына о, назаретлилер фыркьасынынь башлыкьларын-дан бири олып, дюньянынь бутюн еудийлерини аякь-кьа турсата».

Х

ХАБЕРДЖИ — *рус.* Вестник, посланник.

«Ёлламакъ», «хаберджи», «ёлланылган», «эльчи», «хабер» сёзлери М.К.та эр бир хаберлерни — шахсий, иш я да ресмий, куньделиктен эльчиликкедже я да пейгхамберлик хаберлерни кьаплап ала. Чокъусы алларда Х. тек хаберни (Къад 9:31; Эюп 1:14 в.б.; Еш 14:32) я да арбий эсабатны (2Пад 12:27; 18:19-32; Йрм 51:31) эткизген. Эгер Х.ге ичинде суали олган хаберни алып бармагъа буюрылган олса, о, джевабыны беклеп, сонъ оны ёллаган адамгъа кетирмек керек эди (4Пад 1:2; Лк 7:18-24). Эгер бир адам шахсий корюшовни беклеген олса, Х. аркъалы алякъа акъаретли деп сайбыла эди (4Пад 5:10 в.б.). Х. аркъалы сиясий музакерелер вакътында эки тарафнынъ алякъасы ерине кетириле эди (2Пад 3:12-15; 3Пад 20:2,5,9; 4Пад 19:9,14; Нех 6:1-8). Халкъ ордусыны чагъырмакъ ичюн хаберджилер ёлланылган (Къад 6:35; 7:24; 1Пад 11:7), дженк илиян этильгенде исе — эльчилер (4Пад 14:8). Фарс падишаларынынъ эмирлерини мемлекетнинъ ичинде атлы чапарлар даркъата эди (Эст 8:10,14). Базыда Х. белли бир вазифелерни беджере эди, оларгъа арбий (Ехо 6:24) я да къаравул хызметини авале эте эдилер (1Пад 19:11). Кимерде олар озь бойнуна муим къарарларны ала эдилер (Ехо 2). Алидженап Х.лер — мырза ве акъсакъллар — оларны ёллаган адам муим шахскъа мураджаат эткенде ёлгъа чыкъа эдилер (Сай 22:5,7-15; Лк 7:3,4,10). Сиясий ве дипломатик векиллери ярдым сорамакъ (1Пад 11:3,4,9), музакерелер япмакъ (Сай 20:14 в.б., 21:21 в.б., Къад 11:12,14,17; 2Тар 35:21)

ве мукъавелелер тизмек ичюн ёлланыла эдилер (Ехо 9:3-15). Олар ресмий хайырлавлар ве тазие сёзлерини бильдире эдилер (2Пад 10:1-5; 8:10; 2Тар 32:31).

Эюп 9:25: «Куньлерим чабик хабержиден тез чапа, яхшылыкъ корьмезден олар уча».

Д.б.: Эльчи.

ХАБИЛЬ — рус. Авель.

Еуд. *Хевел* ады, тахминен, еуд. *хевел* сёзюнден (манасы «уфюрти», «ич бир шей») келип чыкъа. Хабиль — Адемнинъ экинджи оғлу, чобан. Алла Хабильнинъ сюрюсинден олгъан биринджи тёллеринден ве оларнынъ ягъындан къурбанларыны къабул этти. Хаин пахыллап, Хабильни, озь къардашыны, ольдюрди, чюнки Хаиннинъ къурбанлары къабул этильмеген эди (Баш 4:2-11). Я.В.те Хабильни азиз дейлер, онынъ иманы ве ишлери исе шерефлене (Мт 23:35; 1Юх 3:12; Еуд 11:4). Еуд 12:24 китабында Хабильнинъ тёкюльген къаны Аллагъа айкъыра, интикъам истей, бу къан Исанынъ къанынен тенъештириле, ве бу сес даа да кучьлю янъгъырай, чюнки Къуртарьджынынъ къаны багъышлавгъа имкян догъура.

Баш 4:2: «Хабиль къой-эчки бакъа эди, Хаин исе топракны ишлей эди».

ХАЗИНЕ — рус. Сокровище.

Эр бир паалы мал-мульк (Икм 21:6; Йрм 15:13; Лк 12:21; Еуд 11:26), биринджи невбетте къыйметли маденлер (Джем 2:8; Еш 2:7) ве къыйметли ташлар (бакъ. 1Тар 29:2,8), эм де либан ве мюр (Мт 2:11), паалы бахаратлар, къокъулы отлар ве темиз ягълар (4Пад 20:13; Еш 39:2) эди. Раббиде сакълангъан Х. (Ехо 6:18) я да Рабби эвининъ хазинесинде (1Тар 29:8), Алланынъ Эвинде (2Тар 5:1), арбий гъанимет де бар эди (алтын, кумюш, тунч ве демир савутлар), Нун оғлу Ехошуа, Давут ве башкъа арбий башлыкълар оларны Аллагъа багъышлай эдилер (Ехо 6:23; 2Пад 8:11 в.и.; 3Пад 7:51; 1Тар 26:27 в.и.), эм де гонъюлли бахшышлар (1Тар 29:1-8) ве салым сыфатында топлангъан къыйметли шейлер. Хазинелерни левийлилер незарет эте эди (1Тар 9:26;

26:20-28). Кочьме манада Х. сёзюнинъ манасы, адам юреги ичюн энъ яхшы ве яман шейлернинъ эмиедини анълата (Мт 12:35). «Коктеки хазинелерни» тек Аллагъа бойсунмакъ ичюн байлыккъа ынтылган топлай (Мт 6:20; 19:21; Лк 12:23 в.и.; 18:22).

Текр 33:19: «Олар денъизнинъ боллугъынен ве къумда сакълъы хазинелернен кейфленирлер».

ХАЙЫР — *рус. Добро, благо.*

Я.В.нинъ эсас диний терминлеринден бири. Бу сёзнинъ манасы — Алладан адамгъа берильген хайырлы бахшыш. Алла оны бирде-бир ишлер ичюн дегиль де, Озь истегинен бере. Шунунъ ичюн хайыр Къанундан фаркъ эте. Къанун адалетликке коре Алланен адам арасында ве адамлар арасында олган мунасебетлерни тертипке къоя: эр бир адам озь аккъыны ала. Энъ буюк хайыр — иманлыларгъа ачылган Алланен эбедий омюрдир.

Збр 22:6: «Хайыр ве севги бутюн омрюм бою изимден юреджеклер; мен исе чокъ кунълер девамында РАББИнинъ Эвинде яшайджагъым!»

ХАЛКЪ — *рус. Народ.*

М.К.нынъ адам несили тарихында, бир къорантадан несилер ве къабилелер насыл асыл олганлары ве олардан Х.лар шекилленгенлерини косътере, шунунъ ичюн «Х». сёзю чокъусы алларда къорантанынъ кенълешкен анъламыны бере. Адам догъгъанынен тек бирде-бир къорантагъа дегиль, белли бир Х.къа менсюп ола ве, гражданыгъыны денъиштирсе биле, озюни бу шейден азат этип оламай (Фаал 22:28). Падишанынъ Х.таки алы эр бир джеэттен къорантадаки бабанынъ алына ошай. Алла Х.къа, айры бир адамгъа киби, ер насип эте (яшамакъ ичюн), онынъ сынъырлары ве яшамакъ муддетини бельгилей (Текр 32:8; Фаал 17:26). М.К.нынъ тарифинде Израиль меркезде ерлеше, башкъа Х.лар исе, эксериетнен, еудийлернен алякъада олган вакъытларда анъылалар. Амма Э.В., Алла эписи Х.ларнынъ Раббиси олгъаныны ич бир вакъыт унутмай (4Пад 19:15; Збр 23:1; 66:4 в.и.; 97:9; 98:1) ве пейгъамберлер бутюн Х.лар Рабби ёлуна

чыкьаджакълары акъкъында эвельден айткъанлар (Еш 2:2-4; 60). Еуд. *гойим*, юн. *этнэ* сёзлери экиси де миллет я да умумен Х. деген мананы аңлаталар, амма базыда М.К.та олар пулларгъа табынган халкълар акъкъында лаф чыккъанда къулланылалар (4Пад 16:3; Ехез 23:30), инсафсызлыкъны аңлата (Узеир 6:21) ве акъкъый Аллагъа ве Онынъ Х.ына душман оларар (Збр 78:1,10; Йрм 10:25; Агъл 1:3,10; Ехез 34:29; 36:7,15). Ибраимни давет эткен сонъ, Алла Озю сайлагъан Х.ны башкъа «ер къабилелеринден» айырды (Баш 12:1-3) ве онъа васиет берди (Чыкъ 19:5,6). Исраиль Х.ы — Онынъ сырлар ачылувынынъ Х.ы (Сай 14:14). Исраиллилер башкъа Х.лардан фаркълы олган, озьлерининъ махсус вазиятини бильмек кереклер (Лев 18:24-30; 20:23; Сай 23:9; Ехез 20:32; тень. Мт 6:7,32). Бу Х. бутюн Х.ларнынъ бахшышы олды, чюнки ондан заман сонъунда бутюн «ер юзюндеки къабилелер» хызмет эткен Месих кельди (Збр 71:11; Еш 2:2-4; 25:6-8; Зек 14:16-19). Я.В.те айтылгъанына коре, ильк девирде еудийлернен башкъа халкъларны дере больген. Иса Озюни тек Исраиль Х.ына ёллангъаныны тюшюнип (Мт 15:24), шегиртлерине башкъа халкъларгъа бармагъа ясакъ этти (Мт 10:5). Тек бир къач еудий олмагъанлар Алланынъ халкъындан айыргъан манианы енъип, Раббиге иман эттилер (Мт 15:21-28). Иса Месих тирильген сонъ, вазият денъишти: кокте ве ерде бутюн кучь берильген Рабби шегиртлерини ернинъ четинедже ёллады (Мт 28:18 в.и.; Эф 2:11-22). Пётр Алланынъ вайхиси аркъалы Кайсарегъа еудий олмагъан юзбашы Корнелийге бармакъ вазифесини алды. Пётр дува окъугъан вакъытта еудий олмагъанлар Мукъаддес Рухны, ондан эвель месихчи-еудийлер къабул эткени киби, къабул эттилер (Фаал 10-11). Шу вакъыттан башлап, иманлылар джемиети иман эткен еудий олмагъанлар да эсабына осе (Фаал 9:15; 22:21; 26:17 в.и.; Гал 2:7). «Яхшы зейтюнге» ашлангъан «кийик зейтюн» пытакълары киби, исраилли олмагъанлар да яхшы мейва бере башладылар. Ве бу «башкъа халкълардан тайинленген адамлар Аллагъа иман этмегендже», девам этеджек ве Исраиль халкъындан рухий сокъурлыкъ кериде чекилип, бу Х. нияет озь

Месихини къабул этеджек (Рим 11:16-27; 2Кор 3:14-16).
Ве «бир чобаннен бир сюрю» оладжакъ (Юх 10:16).

Рим 15:8-9: «Динъленъиз: Алланынъ адалетлигини косъ-термек ичюн, Месих еудийлернинъ хызметчиси олды ве бабаларымызгъа берильген ваделерни тасдыкълады. Ондан гъайры, башкъа халкълар да оларгъа берильген эйилик ичюн Алланы шуретлемеге имкъян таптылар».

ХАМЫР МАЯСЫ — рус. Дрожжи.

Дамы аджджыджа олгъан мадде, микроскопик мантарчыкълардан ибареттир, олар хамырны аджыталар. Къадимий еудийлерде Х.М. элял сайылмай эди. Оны шарап япмакъ ичюн къуллаана эдилер. Бутюн халкълар емегинде энъ темиз шараплар бериледжектир, яни шарап маясыз оладжакътыр (Еш 25:6), демек, азапнен бозулмагъан къуванч укъом сюреджектир. Йирмея пейгъамбер моавлылар акъкъында, Цефанья пейгъамбер исе еудийлер акъкъында: «боткъасыны къыбырдатмагъан; шарапнынъ къою тортасына ошагъан» деп айта-лар (Йрм 48:11; Цеф 1:12), яни арам (пис) олдылар, ахлякъий темизленюв къабилиети оларда ёкъ эди.

Чыкъ 13:7: «Еди кунъ маясыз пишкен пите ашамакъ керек. Сизде ве бутюн яшагъан топрагъынъызда не маянен пишкен бир шей, не маянынъ озю олмасын».

ХАНААНЛЫЛАР — рус. Хананей, хананеяне.

1) Баш 9:25; 10:6,15-18-де Ханаан — Фелестинге исраиллилер кельмезден эвель, андаки къабилелернинъ дедеси, деп айтыла. Х. деп, фелестинлилерден эвель бу ерге сюрип кирген ве ялы боюнен берекетли тегизликте ерлешкен, семит олмагъан элини козьде тутмакъ керек. Демек, Х., халкъ оларакъ, Шемнинъ несили олгъан семитлерден айырыла эдилер (Баш 10:21-31). Сонъундан исе, Х. — бу топракънынъ эписи сакинлерини, олар чешит къабилелерден пейда олгъанларына бакъмадан (тень. Баш 15:18-21; Чыкъ 3:8), адландырмакъ ичюн умумий бир ад олды (Баш 24:3; Нех 9:24). 2) Х.нынъ дини берекетке табынув эди. Озь алласынынъ керчек адыны айтмагъа сакъынгъан Х., оны «Баал», яни «Эфенди»,

демек, мукъадес чокъракълар, тереклер, айванлар, ташлар, дагълар, ерлер ве, ниает, кокнинъ эфендиси. Баалнен берабер Ашторетке, берекет ве дуйгъу севгисининъ алласына да, табына эдилер. Аллалар шерефине къурбанлыкълар, таш эйкеллер ве эяллангъан диреклер къоя эдилер. Къурбанларны тѣпеликлерде чала эдилер. 3) Х. шеэр-девлетлерде яшай эдилер, оларнынъ башларында падишалар эдилер. Исраиллилер Ханааны запт эткенде, Х. тунч асырдан демир асырына кечюв девринде эдилер. Оларда энди демир (демирнен къаплангъан) арбий арабалар бар эди, онынъ ичюн Юсуфнынъ несили Бет-Шеанны запт этмек имкянында шубелене эдилер (Ехо 17:16); Ехуданынъ несили де айны себеп ичюн вадий сакинлерини къуваламагъа къоркъа эди (Къад 1:19). Мемлекетте къалгъан Х.ны Сулейман къулларгъа чевирди (3Пад 9:20 в.и.).

Къад 1:28: «Исраиль кучъке кирген сонъ, исраиллилер ханаанлыларны агъыр иш беджермеге меджбур эттилер, лякин оларны яшагъан ерлеринден къувмадылар».

ХАСТАЛЫКЪ — рус. Болезнь.

Олюм ве Х. дюньягъа гуна аркъалы кельдилер (Баш 2:17; Рим 5:12), ве шунунъ ичюн оларны Шейтан идаре эте (Эюп 2:7; Лк 13:16; Еуд 2:14). Амма Алла да адамны итатсызлыкъ ичюн Х.нен джезалай (Текр 28:21,22,35,58-61). Озюне хас азаплар ве Х.нынъ себеплерини исе, аныкъ бир гуналарнен багъламагъа керекмей (Юх 9:2,3; 11:4). Эюп акъкъында китабынынъ муим къысмы Х.нынъ себеби акъкъында кенъ даркъалгъан, амма джиддий олмагъан бакъышларгъа эсаслана. **Делилик.** Бу Х.нынъ энъ муим алямети: бет ифадесининъ деньшишюви, тюкюрюк акъувы, эвельден айтылып оламагъан арекетлер (1Пад 21:13; Збр 33:1). Текр 28:28-де делилик Алланынъ ваде берген джезалары сырасына кире. Текр 28:30-34-да адамнынъ руху узакъ вакъыт девамында адалетсизлик ве шиддеттен азап чекип, озюнинъ чаресизлигини анылап, ёкъ ола: «Козылеринъ корьгенлеринден сен акъылдан айырыладжакъсынъ». Делилик шейтан кучълеринен келе биле. **Сув хасталыгъы.** Лк 14:2-де

ангылган «сув хасталыгы» — бу тухумларда (шишик) я да къарын бошлугында сув топланувы, башкъа беден кысымлары: юрек, джигер, акъ джигер я да буйрек хасталыкларынынъ аляметидир. Аса падишанынъ аякъ Х. гы сув Х.гы олгъаны малюм дегиль (2Тар 16:12). **Сагъырлыкъ.** Чокъусы алларда къулакъ янгысынынъ нетиджесидир (Мт 11:5; Лк 7:22); о догъма олувы мумкюн я да адам беденининъ къртайгъанынен багълы денъишмелер себинден ола. Сагъырлыкъ адамнынъ лаф этив къабилиетине яман тесир эте ве тильсизликке алып келюви мумкюн (Мк 7:32-37). **Чюрюклик.** Бу Х. (ирин) чюрюме микроблар ютулмасы нетиджесинде асыл ола. Олар яралангъан тен я да агъыз-бурундан юкъа. Нетиджеде, атта кучок яралар да теренлеше, яваш тедавийленген яраларгъа чевирильмеси мумкюн (Збр 37:6; Икм 12:4; 14:30). Фаал 12:23-те Иродны къртлар кемиргени акъкъында айтыла. Амма насыл хасталыкъ акъкъында айтылгъаныны аныкъ бильмеге кыйын. **Къанлы исал.** Мальтада Публийнинъ бабасы огърагъан Х. (Фаал 28:8), ихтимал амёбалы къанлы исалдыр — тропик хасталыгы, Акъ денъиз этрафындаки мемлекетлерде кенъ даркъалгъан. Къанлы исал агъыр хасталыкъларгъа чевирильмек мумкюн, хусусан, къанлы исал ичюн хас олмагъан, юксек сыджакънен къара джигер абсцессине кетире. Ехорам падишанынъ азап чектирген къурсакъ хасталыгы (2Тар 21:15,18 в.б.) да къанлы исалдыр, деп саялар. Шунунынънен берабер, ихтимал, бу онынъ ичкерининъ гъайып олувы оны шиддетли азаплар ичинде вефат эттирди. **Акъув.** Эркекнинъ беденинден чыкъкъан бир акъувдыр (Лев 15:1-15). Бойле алда, акъайнынъ урлугъынынъ янгысы нетиджесиндеки акъув (уретрит) я да зоревий хасталыкъ (гонорея) акъкъында айтылувы мумкюн. Бойле хасталар арам сайыла эди (15:2) ве тедавийленген сонъ олар темизлик кърбаныны кетирмек керек эдилер (15:14-15). Бойле хасталарны айырмакъ ичюн лепра хасталарына киби япылгъан къаиделер къулланыла эди. Лепра ве акъув акъкъында сыкъ-сыкъ бир контекстте ангыла (Лев 22:4; Сай 5:2; 2Пад 3:29). **Къан акъувы.** Къадынларда айлыкъ къан акъувы (Лев 15:19) ве

бала тапкъан сонъ къан акъувы (Лев 12:7), шу вакъытта къадын арам сайыла эди. Девамлы патологик къан акъуварларыны о девирде яхшы тедавийлеп оламай эдилер. **Веба.** Эпидемия табияты олгъан ве М.К.та эксериетнен Алланынъ джезасы сыфатында анъылгъан, юкюнчлы бир Х. (Лев 26:25; Текр 28:21; 2Пад 24:13). Тахмин этмек мумкюн ки, чокъусы алларда вебанынъ малюм олгъан шекиллери анъыла — бубон ве акъ джигер; амма башкъа хасталыкълар да олувы мумкюн эди. Эксериетнен Алланынъ укюми къылыч, ачлыкъ ве юкюнчлы веба сыфатында илян этиле (Йрм 14:12; 21:9; 24:10; Ехез 6:11; 12:16): дженклер вакътында бу белаялар бир-бирини такъип эте эдилер. Э.В.те эпидемиялар вакътында юксек олюм козетильгени акъкъында айтыла (Сай 16:49; 25:9). М.К.та «веба»ны Алла ёллагъан джеза, деп де сая билелер (Текр 28:59; Хав 3:5), демек, бу сёз вебадан да зияде шейни анълата — тек бир Х. ве эпидемия дегиль де, даа башкъа афатлардыр (Сыр 9:18,20; 15:1,6; 16:9,21). **Къусур.** Бу сёз беден зайыфлыгъыны анълата, эм де базы башкъа Х.ны. Бойле Х.ларгъа огърагъан, я да беден зайыфлыгъы олгъан руханийлерге Мукъаддес Ерге кирмек ве къурбан кетирмек ясакъ этильген, амма азизликлерден ашыны ашамагъа мумкюн эди (Лев 21:17-23). Бойле къусурлыкъларгъа кёрлукъ, топаллыкъ, бет ве къол-аякъ бешаретлиги (меселя, къырылгъан ери янълыш оськени себебинден олувы мумкюн), къамбырлыкъ, карлик, тен Х.лары, эм де джыныс азаларынынъ зарар олувы кире эди (бакъ. Текр 23:1). **Тильсиз.** Лаф этмек къабилиетининъ ёкълугъы сагъырлыкъ аркъалы олувы мумкюн, бу акъкъында Мк 7:32-37-де айтыла. Башкъа алларда Я.В.те тильсизлер анъылгъанда, олардан бири даа кёр олгъан (Мт 12:22), лаф сакъатлыкъ акъкъында дегиль: Х.къа джинлер себепчи олгъанлар (Мт 9:32 в.и.; 15:30 в.и.; Мк 9:17,25; Лк 11:14). **Шейтан урув.** Бу Х. башкъа беден ве рухий Х.ларгъа ошай, амма Я.В.ке коре, эр даим джинлерден келип чыкъа. Шунынъ ичюн оны Х. деп саймагъа мумкюн дегиль. Мт 10:8-де лепрагъа огърагъанларнынъ темизленюви, олюернинъ тирилюви ве джинлернинъ къуваланувы башкъа хасталыкъларнынъ тедавийленювинден айырылгъан.

Кемик кырылувы. Лев 21:19-дан алынган малюмат шуны косьтере ки, кырылган кемиклер чокъусы алларда яхшы тедавийленмеген ве бу кьол-аякъ бешаретлигине алып барган. Элий бойнуны сындырып вефат эткен (1Пад 4:18). Хачкъа мыхлагъанда балдырларыны сындырып, олюм вакътыны якъынлаштыра эдилер (Юх 19:31).

Тазбашлыкъ. Лев 13:40-43-те адий сач тѣкюлюви, эм де тазда я да тазлашкъан манълайда без я да кырмызы леке олувы, тери хасталыгынынъ алямети олгъаны акъкъында айтылган. Еш 3:17-де: «Рабби Сион кызларынынъ башларыны тыраш этеджек» айтылганда, Алланынъ джезасы, сачларыны ѳкъ эткен бир хасталыкъ сыфатында оладжагы я да эсирге огъратылув акъкъында айтыла (базыда эсирге тюшкенлернинъ сачларыны тыраш эткенлери белли).

Тери хасталыгы, лепра. Лев 13-те бу Х.нынъ ѳлуны кесмек ичюн не япмакъ кереги акъкъында тафсилятлы тевсиелер берильген. Териде шишик, бурьтюк я да акъ лекелер пейда олгъанда лепра хасталыгына шубе бар (13:2). Лепра ишлев я да атеш яныгындан пейда олувы мумкюн (13:18). Базыда о, хастанынъ бутюн тенини бирден ура (Сай 12:10; 4Пад 5:27). Лепранынъ аляметлери: тендеки леке «терининъ ичине терен кирип кеткенине» ошай (Лев 13:3,20,25,30), тендеки сачлар агъара (113:3,10,20,25), баш ве сакъалда олар инджелеше ве сары-алтын ренкте олалар (13:30). Эгер терининъ буюк кысымы зарар олса, бу лепранынъ аныкъ бельгисидир: бу алда сачларынынъ ренкини козетмеге кереги ѳкъ (13:36). Базыда зарарланган ерлерде «тири эт» пейда ола (13:10,14 в.и.), амма бу яраны тедавийлемек мумкюн (13:16). Лепрагъа огърагъаннынъ тениндеки бурьтюклер без я да кырмызылы без тюсте ола биле (13:10,16,17,19,24,42 в.и.); терининъ буюк кысымлары я да бутюн тенини бурьтюк басса, адам «къар киби» лепранен къапланды, дей эдилер (Чыкъ 4:6; Сай 12:10; 4Пад 5:27; кыяс. Лев 13:13). Лев 13:46; 14:3-те лепраны тедавийлемеге мумкюн олгъаны акъкъында айтыла. Бутюн тенини бурьтюклер къаплагъан хаста, темиз деп илян этильген сонъ, сагълам сайыла эди (Лев 13:13). Исраиллилернинъ лепрагъа огърамакътан буюк къоркъувы,

лепрагъа огърагъанлар Х. вакътында ибадет этюв ичюн арам сайыла эди (13:3) ве шу себептен джемиеттен айырылып, ибадетте иштирак этювден четлешкенлери ичюндир. Девамлы Х. хаста ичюн буюк бир огъурсызлыкъ ола эди. Лепрагъа огърагъаннынъ джемиеттен айырувынынъ себеби тиббий дегиль, диний эди (арамлыкъ тиймек аркъалы юкъа деп сайыла эди, бакъ. Лев 15:4-12). Хасталарны шеэрге кирсетмей эдилер (Лев 13:46; Сай 5:2; 12:14); олар шеэр къапусы артында яшай эдилер (4Пад 7:3). Лепрагъа огърагъан йыртыкъ урба киймеге, башыны япмайып юрге, агъзына къадар къапалы олмагъа ве адамлар пейда олгъанда: «Арам! Арам!» деп къычырмагъа меджбур эди (Лев 13:45). Базы алларда лепра Алланынъ джезасыдыр (Сай 12; Текр 24:8,9; 4Пад 5:27; 2Тар 26:19-21) я да бирининъ башына шу сыфатта ягдырылгъан (2Пад 3:29). Лепранынъ тедавийленюви темизленюв киби сайыла эди (4Пад 5:10,14; Мт 10:8; Мк 1:40-42; Лк 4:27; 7:22; 17:12,14,17). Тедавийленген адам руханийге корюнемек ве махсус къурбанны кетирмек керек эди (Лев 14:1-32; Мк 1:44). Алимлер, М.К.та анбылгъан лепра тюшонджеси башкъа хасталыкъларны да озь ичине кирсетилюви мумкюн деп, шимди оларны айры Х.лар саялар, шу джумледен лепраны да оларгъа къошалар. Башкъа тарафтан, базы алларда М.К.таки лепра пуллу темрев хасталыгъыны анълата. Къ.юн. Септуагинтада ве Я.В.те терджиме этильген *лепра* сёзю, юнан тиббиетинде биринджиден пуллу темрев хасталыгъыны анълата, онынъ бельгилери эсасен лепранынъ бельгилерине ошай. Бу тери хасталыгъы вакътында хастанынъ тенинде къырмызылы лекелер пейда ола (къыяс. Лев 13:19); бу лекелер тамам лепра киби бутюн беденни къаплап алалар (Сай 12:10; 2Пад 5:27; 2Тар 26:19), амма чокъусы вакъытта буюклешип, яваштан яхшы олалар (бу ал янны лекелер пейда олувы нетиджесинде де ола биле Лев 13:8,22,27). Бу тери Х.гъы теннинъ эр бир еринде пейда олувы мумкюн, шу джумледен башында да ола, амма сачлар текюльмей (Лев 13:3,20). Бу тери Х.гъы слекей зарына даркъалмай. Х. фааль кечкенинде биле, сийрек истисналардан гъайры, адам сагълам киби корюне.

Лепра — адамларнынъ Х.гъынен бир сырада, эвлернинъ диварлары ве урбаларда пейда олгъан ве оларны арам эткен «куф» де тафсилятлы козетиле (Лев 13:47-59; 14:33-53). Ихтимал, бу алларда, дымлыкътан пейда олгъан куф лекелери анълаткъан сѣздир. **Кѣрлукъ.** Кѣрлукънынъ себеби парлакъ кунеш нуру ве козьлернинъ янгъысына алып кетирген антисанитария олувы мумкюн. Бу себеплернинъ экиси де Якъын Шаркъкъа аит эди, шунынъ ичюн анда эр ерде кѣр тиленджилерни корьмеге мумкюн олгъаны кимсени шашырмай эди (Мт 9:27; 20:30; 21:14; Юх 5:3), олар арасында догъма кѣр адамлар да бар эди (Юх 9:1). Толу я да толу олмагъан кѣрлукъ къартлыкъ себебинден де олувы мумкюн эди (Баш 27:1; 1Пад 4:15; 3Пад 14:4); Э.В.те къартлыкъ яшына къадар яхшы корьмек къабилиетини сакълап къалгъан адамлар махсус айырыла эдилер (Текр 34:7). **Къуругъан къол.** Еуд. ве юн. сѣзлерининъ темелинде олгъан «къуругъан къол» дегенде, аякъ-къолларнынъ къурувы ве кемиклешюви тасавур этиле. Озь къолуны кыбырдатып оламагъан Еровоамны (3Пад 13:4-6), ихтимал вакътынджа паралич ургъан. «Къатып къала» ибареси Мк 9:18 де эпилептик туткъаныны косътермек ичюн къулланылгъан, ве ондан гъайры бутюн беден адалелерининъ сарсытувыны да анълатмакъ мумкюн. Толу паралич адалелернинъ ёкъ олувына алып келюви мумкюн (Зек 11:17; Мт 12:10). Юх 5:3-те «къуругъан» дегени, ихтимал, аякъ-къолларыны паралич ургъан адамларны анълата. **Паралич.** Бу Х. джисманий етишмемезлик, къаза я да Х. себебинден ола (2Пад 4:4); топаллар агъырлыкънен арекет этелер (Еуд 12:13) ве адет узьре башкъаларынынъ ярдымына мухтаджлар (Эюп 29:15). Топаллыкъ аякъларнынъ кысмен паралич ургъаны себебинден олувы мумкюн (М.К.та бойле хасталар «сакъат», деп адландырылгъан), базада бугъумларнынъ ревматизми топаллыкъкъа алып келюви мумкюн. Догъма сакъатлыкъ адамны бутюнлей юрмек имкянындан марум къалдырмасы мумкюн (Фаал 3:2; 14:8). М.К.та кѣрлар ве топаллар чокъусы алларда берабер анъылалар (2Пад 5:6; Йрм 31:8; Мт 21:14). Я.В.те сыкъ-сыкъ

сакъатларнынъ тедавийленюви акъкъында хабер этиле (Мт 4:24; Мк 2:3-12; Фаал 8:7; 9:33). **Къашынты.** Юкъунчлы Х., о, къашынты къасарткъысы себеп ола; онынъ эсас субъектив бельгиси кучлю къашынув ола. Текр 28:27-деки «къашынты» деп адландырылгъан Х., тери Х.ларындан биридир, амма онынъ насыл Х. олгъаныны аныкъламакъ мумкюн дегиль. **Иринлеген яра.** Якъын Шаркъта иринлеген яралары олгъан хасталар аз дегиль эди. «Иринлеген чибанлар» (Чыкъ 9:9-11) — бу иринлер ачылгъанда яралар пейда ола эди. Тамам шу Х., «мысырлы ишлеген яра» (Текр 28:27), деген мананы анылата, шу вакъытта «тизлеринъни ве аякъларынынъ тюзельмейджек чибанларнен ураджакъ... олар баштан аякъ къаплап аладжакъ» (28:35) Эюпнынъ хасталыгъына ошай — «къоркъунчлы тери хасталыгъынен табанларындан башынынъ тѣпесинедже къаплады» (Эюп 2:7). Айны шу еудий сѣзю Лев 13:18, 20, 23-те бутюн айтылгъан ерлернинъ адларыны косътергенде къулланыла (лепранынъ тедавийленеяткъан ярада пейда олувы акъкъында айтылгъанда) ве Хизкия акъкъында икяеде (4Пад 20:7; 38:21) ихтимал чибан акъкъында айтыладыр. Бунъа тенъ олгъан юнан сѣзю иринлеген яраларны анылата.

Йрм 29:17: «Бакъынъыз! Мен оларгъа къаршы къылыч, ачыкъ ве ольдюрюджи хасталыкъны ёлларым, оларны ашамагъа чареси олмагъан чюрюген инджир киби япарым».

ХАЧ — рус. Крест.

Рим императорлыгъында Иса Месихнинъ вакътында энъ агъыр джинает япкъанларны хач устюне мыхлап, олюм джезасына огърата эдилер. Хачны, ерге сокъулгъан дирекке къалын бир тахта мыхлап, япа эдилер. Джебалагъанларны хачкъа мыхлап, я да багълап, чекишип ольмеге къалдыра эдилер. Бойле джеза энъ къоркъунчлы ве масхаралыкъ джезасы эди. Джинаетчи озъ тахтасыны джебаланаджакъ ерине озю алып бара эди. О вакъытта «озъ хачыны ташымакъ» ибареси пейда олды. Иса Месих хачкъа мыхлангъан сонъ, бу алет Иса берген къуртулыш ве омюрнинъ бельгиси олды.

Мт 10:38: «Ким озь хачыны алмаса ве Меним артымдан кетмесе, о Манъя ляйыкъ дегиль».

ХЫЗМЕТ — рус. Служение, служба.

I. 1) Э.В. энъ чокъ расткельген еуд. фииллери *шерет* ве *авад*. *Шерет* — бу чагырылгъан я да гонъюлли оларакъ сайланылгъан «шерефли хызметтир». Бойледже, Потифар Юсуфны эвинде незаретчи этип тайинледи (Баш 39:4). Нун огълу Ехошуа Мусанынъ хызметчиси эди (Чыкъ 24:13; 33:11; Сай 11:28). *Шерет* сёзю руханийлернинъ Х.и акъкъында лаф юрсетильгенде къуллана (Чыкъ 28:35,43; 3Пад 8:11; Ехез 44:17). Левийлилер баш руханий Харунгъа, руханийлерге, чадырда ве бутюн джемааткъа Х. этелер (Сай 3:6; 16:9; 18:2). *Авад* сёзю «чальшмакъ», «бирде-бир иш беджермек», «къуллукъ хызметини беджермек» маналарыны анылата. О, эм Алланынъ фаалитетине (Еш 28:21), эм адам хызметине нисбетен къулланыла (Чыкъ 20:9). Якъуп Рахель ичюн Лавангъа эки кере едишер йыл Х. этти (Баш 29:18 в.и.). Сабысыны севген къул азатлыкътан ред этип, онъа омюрбилля Х. этмеге мумкюн эди (Чыкъ 21:5 в.и.). Израиль халкъы къадылар заманында чешит укюмдарларгъа (Къад 9:28), путперест аллаларына (4Пад 10:18), ябанджы падишаларгъа (Ирм 25:11) Х. эте эди. *Авад* сёзю деерлик эр вакъыт зорлап япылгъан, адамны азатлыкътан марум эткен Х.ни козьде тута: оны беджерген адамнынъ озю-озюне саиплик этмеге акъкъы ёкъ. Бойле хызметчи чокъусы алларда — къул. Еш 53-те *звед* сёзю — «къул», «хызметчи» — Алланынъ азап чеккен Къулуны анылата. 2) Я.В.те месихчининъ омрюни «Аллагъа хызмет» киби тасвирлеген алты тюшондже ве оларгъа сойдаш олгъан ибаре расткеле: а) *дулеуейн* ве *дулун* фииллери эфендисининъ истегине бойсунгъан къулнынъ зорлап яптырылгъан эмегини анылаталар (Мт 6:24; Лк 15:29; Фаал 20:19; Кол 3:24); б) *диаконейн* сёзю башта «софра башында хызмет этмек», «бутюн керек шейлернен теминлемек» маналарыны анылата эди (Лк 10:40; 12:37; Юх 12:2; Фаал 6:2). Къадимий Грецияда бу сёз иле агъыр, азат адамгъа ляйыкъ олмагъан ишни анылата эди, Я.В.те исе *диаконейн* сёзю

Иса Месихнинъ кьуртарув вазифесине (Мк 10:45), эльчилернинъ Х.ине (2Кор 3:3; тень. 6:3) нисбетен къулланып, бойледже «месихчи хызмети» эсас манасына наиль олды (1Пётр 4:10). Иса Месих Х.ни янғы манагъа толдурды; в) *латреуейн* фиили, адет узьре, диний Х.ни тасwirлеген метинлерде къуллана (бакъ. Фаал 24:14). Амма Я.В.те бу фильнинъ манасы кенъдже: о, месихчилернинъ омрюни Аллагъа сонъсуз Х. оларакъ тасwirлемеге имкян бере. Бунен берабер, адамнынъ тек Аллагъа Х. эткен омрюнинъ бир къысмы дегиль де, бутюн омрю Онъа аит олгъаны къайд этиле (Рим 12:1 в.и.); г) *лейтургейн* фиили Я.В.те руханийлик хызметини козьде тута. Бу филь тек Фаал 13:2-де; Рим 15:27-де ве Еуд 10:11-де расткеле. *Лейтургос* сёзю («хызметчи») Х. чагъырылуw ве лайыкъ вежялетликке саип олуwны анълата; д) *гиерургейн* сёзю («диний хызметни беджермек») тек Рим 15:16-да расткеле. Павел озюнинъ Х.ини руханийлик вазифеси оларакъ къабул эте. Бу парчагъа эсасланып, Х.ни анълаткъан сёзлер *гиерургейн*, *диаконейн* и *лейтургейн* мана джеэттен бири-бирине не къадар якъын олгъанларыны корьмеге мумкюн (Рим 15:16,25,27); е) *гюперетейн* сёзю Фаал 13:36-да; 20:34-те; 24:23-те расткеле, ондан япма исим — *гюперетес* («хызметчи») (бакъ. Мт 5:25). Къад. юн. тилинде *гюперетес* сёзюнен къайыкънынъ аякъ тиремелерине зынджырнен пекинген галерадаки къулны адлай эдилер. Ихтимал, Я.В.теки *гюперетес* — Иса Месих акъкъында риваетни билип, янғы дёнгенлерге оны вааз эткен адамларнынъ махсус ады эди. Павел ве Барнабанынъ *гюперетес* деп, Месих акъкъында икяелерини биринджи оларакъ язып алгъан Марк анъыла (Фаал 12:25; 13:5).

II. ЗОРЛАП ЯПЫЛГЪАН КЪУЛ ЭМЕГИ, ДЕВЛЕТ ХЫЗМЕТИ. «Хызмет этмек», «къул», «хызметчи» сёзлери къул ве эфенди (Чыкъ 21:2; Мт 20:26 в.и.; Лк 17:8), запт этильген халкълар ве ят запт этиджилер (Къад 3:8), бойсундырылгъанлар ве бойсундырыджылар (Баш 15:13; Чыкъ 1:11) арасындаки мунасебетлерни акс эттирелер. Бунен берабер, къул ве эфенди араларында хусусий ишанч олмакъ мумкюн эди (Баш 39:14); сарайдаки

юксек адамлар ве мырзалар, атта падишанынъ сойлары биле «хызметчи» сёзюнен адланалар (2Тар 22:8; Эст 1:10). Я.В.те кьул Х.и — гунагъа кьул табиулигининъ тимсалидир (Юх 8:34 в.и.). Иса Месих гунагъа Х. эткенден азат эте (Ехез 36:26 в.и.; Юх 8:36; Рим 6:6,19; 8:21). Я.В.те синагоганынъ хызметчиси анъыла; о, Язы метини олгъан эльязмаларыны кятипке бере ве ондан ала эди (Лк 4:20). Баш руханийлернинъ хызметчилери левийлилер эди (Юх 18:3; Фаал 5:22).

III. АЛЛАНЫНЪ АДАМГЪА ХЫЗМЕТИ. Бу Х. бутюн Алла ишлерининъ темелидир. Иса «Озюне хызмет эттирмек ичюн кельмеди. Озю хызмет этмек ве Озь джаныны кьурбан этип, чокътан-чокъларны кьуртармакъ ичюн кельди» (Мт 20:28). Алла Огълуны адамларгъа Х. ичюн ёллагъан, эм де шимди эльчилерини ве мелеклерини ер юзюнде яшагъан адамларгъа ёллай (Еуд 1:14).

IV. АДАМНЫНЪ АЛЛАГЪА ХЫЗМЕТИ. Э.В.те Аллагъа Х. этмек ичюн левийлилер айырылгъан эдилер (Текр 18:5). Месихнинъ одев кьурбанынынъ ильк мисаллери айванларнынъ кьурбанлары эди (Ехо 22:27). Адам Аллагъа Х. этиовни я да путларгъа Х. этиовни сайламагъа керек эди (Ехо 24:14-18,31). Исраиллилерге башкъа халкъларнынъ аллаларына табынмагъа ясакъ эди (Чыкъ 20:5; 23:24,33). Бутюн фикирлерини екяне Аллагъа ёлламагъан бирев бош путларнынъ хызметчиси ола. Алланынъ акимдарлыгъындан, ваде этильген топракнынъ сынъырларындан путларнынъ падишалыгъына чыкъув биле «ят аллаларгъа» Х. киби къабул олуна (1Пад 26:19). Я.В.те Аллагъа Х. путперестликке къаршы къоюла. Адам «олю ишлерден», «фаний дюньягъа хызметинден», яни маддий, ер юзюндеки дегерлик ве инсан рухунынъ Аллагъа тенъ къоюлмасындан кьуртулмакъ керек; тек «Тири ве Акыкъий Аллагъа» хызмет этмеге керек (1Тес 1:9; Еуд 9:14). Даима Иса Месихни козьде тутып, тек Тири Аллагъа мураджаат этип, путлар укюминден кьуртулмагъа мумкюн (Флп 4:13). Ве, аксине, Тири Алланынъ укюмини ред эткен адам (Збр 2:3; Лк 19:14), шахсий маиетинден марум олып, догъру омюр ёлуны гъайып эте ве путларгъа табына. «Эки эфендиге

кимсе хызмет эталмаз» (Мт 6:24), «утансын путларгъа хызмет эткенлер» (Збр 96:7). Аллагъа Х. — тири Алланен кьонушувынынъ бир шеклидир. Онъа хызмет этмек — ялтакъланып Х. этмек дегиль де (Лк 10:40), Оны динълеп, янында олгъаныны дуймакътыр. Аллагъа Х. этмек — мелеклер иле Х. этмектир (Дан 7:10; Еуд 1:14). Павел ве Пётр озьлерини Иса Месихнинъ къуллары ве хызметчилери деп сая эдилер (Рим 1:1; 1Кор 3:5; 4:1; Эф 3:7; 1:1; Тит 1:1; 2Пётр 1:1). «Алланынъ хызметчилери (къуллары)» деп пейгъамберлер (Ехез 38:17), руханийлер (Ёэль 1:9), Давут падиша (Еш 37:35) ве базада путперестлер адлана эдилер (Йрм 43:10).

V. АДАМЛАРГЪА ХЫЗМЕТ. Якъын адамгъа Х. эткен адам Алланынъ юзю огюнде турып «адамларнынъ разылыгыны кыдырмай» (Гал 1:10). Э.В.те «хызметчи» деп, эм хызмет эткен адамны (Чыкъ 24:13), эм башкъасына итаат ве урмет бильдирген (Баш 42:11; 44:16) биревни адлайлар. Ондан гъайры айны бу сёзлернен къуллар да адлана. Я.В.те акъикъий хызметчининъ орьнеги — Иса Месихтир: «Мен исе арангъызда хызмет эткен адам киби олдым» (Лк 22:27). «Инсан Огълу да Озюне хызмет эттирмек ичюн кельмеди, Озю хызмет этмек ве Озь джаныны кьурбан этип, чокътан-чокъларны кьуртармакъ ичюн кельди» (Мк 10:45). Месих, бизлер онъа бакъып арекет этмемиз ичюн, «орънек» берди (Юх 13:15-17). Бойледже, башкъа адамгъа ярдым этип, Исагъа яхшылыкъ япмакъ арзусыны омюрге кечирмек мумкюн. Алла Падишалыгъында Х. эткен буюктир: «Ким сизде буюк олмагъа истесе, сизге хызметчи олсун. Ким исе сизлернинъ арангъызда биринджи олмагъа истесе, сизинъ къулунгъыз олсун» (Мт 20:26 в.и.). Рухий пишкинликнинъ ольчюси — башкъа адамгъа нисбетен федакяр Х.тир. Адамлар бири-бирине севгинен (Гал 5:13) ве алгъан бахшышлар иле хызмет этмелилер (1Пётр 4:10).

ХЫЗМЕТЧИ — *рус.* Служитель, слуга, диакон.

Юн. *диакonos* — биревге (софра башына) хызметчилик эткен адамдыр. Я.В.те бу сёз чешит маналарда къуллана.

I. ЭР КЕСКЕ БЕЛЛИ ОЛГЪАН МАНА. Тимотей — Иса

Месихнинь Х.си (1Тим 4:6), Эпафрас — Месихнинь Х.си (Кол 1:7), Тихик исе — Раббининь ишанчлы Х.си (Кол 4:7) деп адлангандыр. Павел эльчи путперест акиметини ве оларнынъ темсильджилерини де Алланынъ хызметчилери деп сая (Рим 13:4,6), чюнки о, оларнынъ ички дуйгууларыны дегиль де, ер юзюндеки акимет де Алла тарафындан тайинленгенини козьге ала эди.

II. КОЧЬМЕ МАНА. Я.В.те Сёзнинь Х.си (Фаал 6:4), Рухнынъ ве Я.В.нинь Х.си (2Кор 3:6), Месих акькьында — еудийлернинь Х.си (Рим 15:8) оларакъ айтыла. Ондан гъайры, Иблис Х.лери акьикъат Х.лерининь кьыяфетини алганлары акькьында да айтыла (2Кор 11:14 в.и.).

III. ГОНЬЮЛЛИ ХЫЗМЕТ. Юн. сёзю *диакониа* эвель тайинленген вазифелернинь беджерильмесини дегиль де, башкъа адамгъа гоньюлли оларакъ хызметни козьде тутта. Стефанаснынъ кьорантасы омюрлерини гоньюлли оларакъ «азизлерге» хызмет этювге багъышлады (1Кор 16:15). Феба Кенхрея шеэриндеки иманлылар джемиетининь Х.си эди (Рим 16:1).

IV. ИМАНЛЫЛАР ДЖЕМИЕТИНИНЬ ХЫЗМЕТЧИ-СИНИНЬ ХЫЗМЕТИ. Иманлылар джемиетининь Х. вазифеси башкъа вазифелер сырасында айырылып тура (Флп 1:1; 1Тим 3:8-13). Иманлылар джемиетининь Х.лери икмет ве Мукъаддес Рухкъа толу, урьметли олмалылар. Олар экиюзлю, чокъ шарап ичмеге севген, арам акьчагъа тоймагъан сою олмайып, темиз виджданнен иман сырыны тутмалылар (1Тим 3:8 в.и.). «Апайлары да урьметли олсун, ифтирадъи дегиль, айыныкъ фикирли, эр шейде ишанчлы олсунлар» (ает 11). Иманлылар джемиетининь Х.лери эвлерине яхшы башлыкъ этмелилер (12 ает), олар тек сынавдан кечкен сонъ хызметни башлай эдилер (10 ает). Къадимий заманларда эр бир джемиетнинь бир къач Х.си бар эди. Амма олар, джемиетнинь башкъа Х.лери киби, башта бир джемиетке дегиль де, Аллагъа хызмет этелер.

Рим 15:8: «Диньленъиз: Алланынъ адалетлигини косьтермек ичюн, Месих еудийлернинь хызметчиси олды ве бабаларымызгъа берильген ваделерни тасдыкълады».

ХЫРСЫЗЛЫКЪ — рус. Воровство.

Мусанынь Къанунына коре, Х. джезаланаджакъ гуналарнынъ сырасына кире (Чыкъ 22:2 в.и.). Эгер хырсызланган шейлер я да айван бозулмаган ве сагъ олса, хырсыз оларнынъ фиятыны саибине эки къат тѣлемеге борджлу эди. Эгер де шейлер бозулган я сатылган олса, къоюн ичюн хырсыз дѣрт къат, бугъа ичюн беш къат тѣлемеге керек эди (Чыкъ 22:1 в.и.). Эгер сакъланмагъа берильген мал хырсызланса, оны сакълаган адам саибине онынъ фиятыны къайтармакъ керек эди (Чыкъ 22:11). Эгер тутулган хырсыз зарарыны одеп оламаса, онынъ озюни мал саибине къуллукъкъа бере эдилер (Чыкъ 22:3). Эгер хырсыз бирде-бир адамны хырсызласа ве сатса, хырсызны олюмге махкюм эте эдилер (Чыкъ 21:16; Текр 24:7). Х. япкъан адамны туткъан бирев оны ольдюрсе, ольдюрген адам къабаатлы сайылмай эди (Чыкъ 22:2). Эгер бир кимсенинь къолунда башкъасынынъ акъсыз алынган малы олса, малнынъ фиятыны къайтармакъ ве къошма оларакъ, даа беште бир къысмынынъ фиятыны къайтармакъ керек эди (Лев 6:2 в.и.). Э.В.теки Х. акъкъында къанунлар Я.В.те де текрарлана эдилер (Мк 10:19; Лк 18:20; 19:8; Рим 13:9; Эф 4:28; 1Пѣтр 4:15 в.и.); лякин мында хырсыз огюнде тѣвбе ёлу ве Къуванчлы Хаберни къабул этюв ёлу ачыла эди (1Кор 6:9-11), шарты шунда эди ки, Х. келеджекте эял хызметнен пара къазанаджакъ ве мухтадж олганларгъа ярдым этеджектир.

Эф 4:28: «Хырсызлыкъ япкъан адам башкъа хырсызлыкъ япмасын, амма чалышып, озь къолларынен яхшылыкъ япсын ве мухтадж олганларнен бир шейнен болюшсин».

ХИЯНЕТЛИК

Бакъ.: Яманлыкъ.

Ч

ЧАГЪЫРУВ (*син. Давет*) — *рус. Призыв, призвание.*

Еуд. сёзю *кара* Септуагинтада *калейн* я да *экалейн* сёзюнен терджиме этиле (Текр 20:10). Бу сёзнинь биринджи манасы — «чагъырмакъ», «адламакъ» (мес. Мт 10:25). Я.В.те о, «чагъырмакъ», «давет этмек» манасында сыкъ къулланыла.

I. Алла Озю адамгъа мураджаат эте (Баш 12:1 в.и.; Чыкъ 3:1 в.и.; Хош 11:1). Я.В.те Алла Бабанынь Ч.ы Огьлунынъ Ч.ына къошула. Иса, мераметли чобан киби, адамларны берабер чагъыра (Юх 1:43; 10:27; Мт 23:37).

II. Алла Онъа ишанып, Онъа мураджаат этмеге, Онъа хызмет этмеге чагъыра. Иман — Алла Иса вастасынен беджерген къуртулыш ишине олгъан джеваптыр, бу ишнинъ манасы да «чагъырув». Раббининъ Сёзю адамдан джевап беклей. Алла ве Онынъ Огьлуна олгъан иман, Онынъ бахшышы олып (Мт 16:17), Коктеки Бабамызнынъ ирадесине ляйыкъ (Юх 14:1) ве чокъусынен Онынъ сёзю тесиринде пейда ола (Лу 5:5). Озюнинъ иман, мураджаат ве хызметке Ч.ынен Рабби адамны къуртармагъа истей. О, гунагъа баткъан дюнъядан догърулыкъ дюнъясына, гъурбетликтен — Баба эвине, ветангъа къайтмагъа (Лк 15:11-32), сахте дост ве гъам-къасеветтен — къуванчкъа (Лк 15:24; Мт 22:1 в.и.), Рабби ве адамларнен олгъан душманлыгъындан — Алланынь аманлыгъына (Кол 3:15), фаний дюнъядан — ахиретке, рухий фукъареликтен — рухий байлыкъкъа чевирильмеге (Эф 3:16 в.б.) гунакярлар джемиетинден — Онынъ Джемиети ве Онынъ Падишалыгъына кечмеге чагъыра.

- III. Алла эписи адамларгъа мураджаат эте (юн. *эклесиа* («кильсе»)) *калейн* сёзюнден пейда ола ве догърудан-догъру «чагъырылгъанлар» манасыны ташый), чюнки эр кеснинъ къртулмасыны истей (1Тим 2:4). Онынъ Ч.ына къулакъ асмасалар биле — чюнки Алла кимсени зорламай (Мк 10:22), — О, эписи бир эр кеснинъ къртулмасыны истей. М.К.та Рабби эписи адамларны, бутюн дюньяны къртармагъа истегени акъкъында айтыла (Юх 3:16; 2Кор 5:19) ве бу истек тек сайлангъан халкъ (Исраиль) я да айры догъру адамларгъа аит дегиль.
- IV. Алла адамларгъа чешит усулларнен мураджаат этип ола: догърудан-догъру (Чыкъ 3:1 в.и.), тюште (Мт 1:20), руюда (Еш 6:1 в.и.). Лякин чокъусы алларда чагъырув башкъа адамларнынъ шаатлыгынен мейдангъа келе (Лк 14:17). Алла адамны омрюндеки бирде-бир адисе вастасынен де чагъырмакъ мумкюн. Бойледже, О, ёлдан урулгъан огъланни ачлыкъ вастасынен эвге къайтмагъа меджбур эттирди (Лк 15:14). Алланынъ адамларнен олгъан мунасебетлернинъ бутюни — бу Онынъ тевбе ве къртулушкъа Ч.ы.
- V. Алланынъ мерамети сонъсуз (Збр 102:8), Онынъ сабыры тюкенмез (Рим 2:4). О, адамларгъа дефаларджа мураджаат эте (Еуд 1:1 в.и.). Онынъ сёзюни эшитип бойсунгъаннынъ (Фаал 2:37), тевбе этип, Аллагъа мураджаат этмеге ве мераметине наиль олмагъа имкяны оладжакъ. Лякин Алланынъ вакъты-саати не заман келеджегини бильмеге кимсенинъ имкяны ёкъ. Эм де бунинъ олгъаны заман, фыравун иле олгъаны киби, адден ашыр кеч олмасы мумкюн (Чыкъ 6-12).
- VI. Иса, Онынъ талebesи олмасына эр кесни чагъыра, амма ёлбашчылыкъ этмекни эр кеске ишанмай. Эгер, чобан тайинленмеси акъкъында кърарны Рабби къабул этсе, О, джемааткъа хабер эте (Фаал 6:3-6; 14:23; 20:28; Тит 1:5) ве чагъырылгъан адамгъа онынъ хызмет ерини косътере (Фаал 13:2). Чобангъа ачыкъ-айдын мухтадж олунмасы ве биревнинъ къабилиети, эм адамларнынъ бу вазифеге мейили, чагъырылмасынынъ алямети дегильдир. Чагъырув къабилиет ве окъумышлыкъны талап этмеси мумкюн (Фаал 7:22), амма о, буларнынъ

акъибети дегильдир (Йрм 1:7-10). Эгер Ч. догърудан-догъру Алладан олса (Еш 6:1 в.и.; Ехез 1:3-3:15; Лк 5:10; Юх 21:15-17; Фаал 9:3-6; 26:12-18), чагъырылган шубеленмеге башлай (Йрм 1:6; Юнус 1:1-3; Чыкъ 3:11,13; 4:1,10,13). Лякин ахыры-сонъу Алланынь ирадеси бутюн шубелерден ве, атта, ачыкъ-айдын бойсунмамаздан устюн чыкъа (бакъ. Юнус 3:2 в.и.).

VII. Эгер адам Исаны Рабби деп таныса, о, Ондан ич бир шейни гизлемеге акъкъы ёкъ: бу адам бутюн вуджуды, фикри ве арекетлеринен кимнинь талебеси олса, онъа аит. Алла адамны яратып (Баш 2:7), онъа, о, омюрге кечирмеге борджлу олган (Лк 19:11-27) къабилиет ве истидат багъышлады (1Кор 4:7). Алла адамны дембель дегиль, ишкыр олгъаныны корьмеге истей (Баш 1:28; 2:5; 1Тес 4:11 в.и.; 2Тес 3:10 в.и.). Бойлеликнен, месихчи, Исанынь шегирти ве Алланынь яраттыгъы олып, Раббисине хызмет эте. Онынь, эр бир догъру ёлда япылган иште хызмет этмеге имкяны оладжакъ. Алла ичюн, эр бир Иса Раббининь адынен япылган фаалиет (Кол 3:17) — чагъырувдыр. Иса Месих те Озь Бабасынынь эмирлерине къатланып ве Онынь севгисини даркъатып, Онъа хызмет эте.

Эф 4:1-2: «Шу себептен мен, Рабби ичюн мабюс, сизлерге ялварам: сиз алган чагъырувгъа коре, ляйыкъ алда яшанъыз, бутюнлей алчакъгонъюлли, йымшакъ ве сабырлы олунъыз, севгинен бири-биринъизге чыданъыз».

ЧАДЫР (*син.* Чалаш) — *рус.* Шатер, шалаш, куца, хижина, храмина.

I. 1) Кочебе халкъларнынь кочьме эви (Баш 4:20; Къад 4:11; Йрм 35:7), хусусан, сахрада яшаган арап къабилелерининь (Къад 8:11; 3бр 119:5), чобанларнынь чалашы (Еш 38:12) ве аскерлернинь чалашы, эм де сефер вакътында падишанынь ордуда олган ери (2Пад 11:11; 3Пад 20:12,16; 4Пад 7:7 в.и.; Йрм 37:10). Чларда, сахрадан кечкенде, аталар (Баш 12:8; 13:5; 25:27; 26:17,25; 33:19; Еуд 11:9), эм де израиллилер яшады (Чыкъ 16:16; Сай 2:10,18,25; 16:26; 19:14). Кочебелернинь алчакъ, узун Ч.ы адет узьре къара эчки юнунден орюльген орьтюнен

къаплана эди. Ч.ны адет узьре къазыкъларнен пеките эдилер, чокъусы алларда къазыкълар докъуз дане ола эди (учер дане учь), амма Ч.лар эм буюкче, эм уфакъча ольчюде расткеле эдилер. Ч.нынъ перделери йиплернен тартыла эди, оларны къатты агъачтан ясалгъан къазыкъларнен пеките эдилер (Еш 33:20; 54:2). Бу къазыкъларны топракъкъа чёкюннен урып кирсете эдилер (Къад 4:21). Ч.ны къоймакъ ичюн бир къач адам керек ола эди (тень. Йрм 10:20). Ч. уйле сыджагъындан сыгъынакъ ола (тень. Баш 18:1), ягъмур ве кучьлю ельден къуртара эди (Еш 4:6). Ч.нынъ ичи перденен экиге болюнген, онынъ узакъ ярысы къадынларгъа тайинленген (тень. Баш 18:1,6,9). Буюк ве зенгин къоранталарда къадынлар ичюн айры Ч.лар да расткеле эди (Баш 24:67; 31:33; Къад 4:17). Араплар чадыр къасабаларны къура эдилер (Ехез 25:4); Яирнинъ шеэрлери ве койлери де (Къад 10:4; 3Пад 4:13 в.б.) Ч. къасабалары шеклинде эди. 2) Кочъме Ч.ларнен берабер, диварлары олгъан я да диварсыз, пытакълар ве абакълардан япылгъан сачма шеклинде чалашлар белли эди (Лев 23:40,42; Нех 8:15-17).

II. Кочъме манада Ч. сёзю биринджи небетте мескен ве умумен яшамакъ ичюн ерни анълата, мес., бу ибаредэ: «Ве эписи озь чадырына къачты» (1Пад 4:10; 2Пад 18:17; тень. 2Пад 20:1); ондан гъайры, Энь Азиз Еркеди Алланынъ мескенини анълата (Збр 75:3). Алланынъ имаеси ве ярдымы да Ч. тимсалинде тасвирлене (Збр 26:5; Еш 4:6); башкъа тарафтан, бу инсан беденининъ ве еркеди аятнынъ бельгиси (2Кор 5:1,4; 2Пётр 1:13,14; тень. Еш 38:12), амма олар бир кунь виран оладжакълар.

Икм 14:11: «Яман адамларнынъ эви харап олур, догъру адамларнынъ чадыры исе боллукъкъа толур».

Д.б.: Мескен.

ЧАКЪАЛ — рус. Шакал.

Къадимий Фелестинде адий Ч. (*Canis aureus*) ве бираз буюкче Ч. (*Canis lupaster*) бар эди. Тышккы тарафтан, бу чешитлернинъ экиси де къашкъыр ве тильки арасындар, амма тилькиге бакъкъанда, оларнынъ аякълары узунджа, къашкъыргъа бакъкъанда исе, арыкъча беденлери

бар эди. Эр гедже оларнынъ узун улувларыны эшитмеге мумкюн эди (Эюп 30:29; Еш 13:22; Микъа 1:8). Ч.лар сюрюлерде яшай ве геджелери такъымларгъа топлашып, авгъа чыкъа эдилер. Ч.лар эр шейни ашай, эттен гъайры (адет узьре, лешни), тереклерден тѣкюльген мейвалар да оларнынъ ашы ола эди. Ч.лар сыкъ-сыкъ тарла ашлыкъларына зарар кетире эдилер. М.К.та Ч.лар сахрада (Збр 43:20; Еш 35:7; 43:20) ве харабелерде (Еш 13:22; 34:13; Йрм 9:11; 10:22; 49:33; 51:37) булунгъан айванлар, деп анъыла. «Ч». сѣзю еуд. *тан* (тек чокълукъта расткельген) сѣзюне тень келе; амма еуд. *шуал* сѣзю де базы ерлерде, ихтимал, Ч. манасыны бильдире, мес. Къад 15:4; Йыр 2:15 в.б. Ихтимал, Ч. манасыны еуд. *ийим* сѣзю де анълата (Еш 13:22; 34:14; Йрм 50:39). Амма шунынънен берабер, бу сѣз джинлерни бельгилемек ичюн де хызмет этмек мумкюн, деп тюшонелер.

Еш 13:22: «Сарайларында сыртланлар, байрам эвлеринде шакълалар увулдайджакъ. Шу заман якъынлаша, шу кунълер тез келеджеклер».

ЧАЛАШ

Бакъ.: Чадыр.

ЧАЛАШЛАР БАЙРАМЫ — *рус. Праздник Кушей.*

Чалашлар Байрамы, еуд. *Хаг Хасуккот*, даа Биринджи Махсул Байрамы деп адлана эди (Лев 23:34-43; Текр 16:13-15; Чыкъ 23:16; 34:22; Юх 7:2). Ерусалимге аджылыкъны талап эткен (Текр 16:16) учь байрамдан Ч.Б. энъ къуванчлы ве тантаналы эди (Лев 23:39; ЗПад 8:2 в.и.; Нех 8:14). Ч.Б.нынъ эки манасы бар эди. Биринджиден, о израиллилер сахра бою долашкъанлары ве Рабби, мерамет косьтерип, оларны къыркъ йыл девамында къорчалагъаны акъкъында хатырлавларнен багълы эди (Лев 23:42,43). Экинджиден, бу юзюм джыйылмасы ве алынган махсул ичюн шукюр этюв байрамы эди (Чыкъ 23:16; Текр 16:16,17). Раатлыкъ йылында, адамлар махсул джыйылмагъанда, ильк махсулларынынъ къурбаны ерине, сес чыкъарып Къанунны окъуй эдилер (Текр 31:10-13; къыяс. Нех 8:18). Ч.Б. вакътында израиллилернинъ эписи эр

кишилери Раббининь мукъаддес ерине кельмеге (Текр 16:16), Сулейманнынъ заманында исе — Ерусалим Сарайына кельмеге керек эдилер (ЗПад 8:2; 2Тар 8:12,13). Байрамны кой ходжалыгы иле багылы ишлер биткенинен, да азбарда юкъламагъа чареси олгъанда къайд эте эдилер. Ч.Б. еди кунь девамында, тишри айында (сентябрь/октябрь) 15-инджиден 21-инджине къадар кечирилип, байрамнынъ 8-инджи кунюне екюнлене эди. Биринджи ве сонъки кунълери раатлыкъ кунълери деп сайыла эдилер, о заман бутюн Израиль джемieti берабер топлана ве эр бир иш ясакъ этиле эди (Лев 23:34-36,39; 2Тар 7:8-10). Байрамнынъ биринджи еди куню девамында бутюн халкъ пальма ве башкъа, япракълары олгъан, тереклерининъ пытакъларындан япылгъан чалашларда яшамакъ керек эди; Раббининъ къорчалавыны акс эттирген чалашлар (Збр 26:5; 30:21; Еш 4:6) эв таванларында, азбар ве сокъакъларда, эм сарай азбарында да къююла эдилер (Лев 23:40-43; Нех 8:14-17). Биринджи еди кунь девамында чокъсайылы къурбанлар чалына эдилер (Сай 29:13-34); 8-инджи кунюнинъ къурбаны Боразанлар куню ве Одеме куню чалынгъан къурбанларгъа ошай эди. Бунен берабер израиллилер гонъюлли бахшышлар да кетире эдилер; Алланынъ багышславына миннетдарлыкъ бильдирип, ильк махсулларны да бахшыш оларакъ кетире эдилер (Лев 23:38; Текр 16:16,17; 26:1-11).

Заман кетишатынен Ч.Б. багылы мерасимлернинъ сайысы да артты. Маккавейлер акимдарлыкъ эткен заманда, пальма пытагъындан япылып мирт ве тал иле сарылгъан байрам «таягы» (*лулав*); оны онъ къолда, сол къолда исе — лимон терегининъ пытагы (*этрог*) тута эдилер. Къурбанлыкънынъ чевре-четинде тал пытакъларынен юрюшлер акъкъында да анъыла. Байрам вакътында еди кунь девамында эр куню, танъ аткъаны заман, руханийлерден бири алтын савутны Силоам чокърагъындан сувгъа толдура эди. О, сарайгъа киргенде, оны учь кере боразан чалып къаршылай эдилер. Сув ве шарапны къурбанлыкъ устюнде тургъан тешик савутларгъа тѣкип, олар шу тешиклерден ерге сингип кете эдилер. Сув тѣкюльмесининъ мерасими Еш 12:3-теки метин иле багылы деп сайыла,

анда айтыла ки: «Къуртулыш чокъракъларындан къуванчнен сув аладжакъсынъыз». Бундан сонъ, еудийлер кене ягъмур сорап дува окъумакъны башладылар. Эвель, Песахнынъ биринджи кунюнден башлап Ч.Б.ынынъ секизинджи кунюне къадар, бу дувалар окъулмай эдилер. Ч.Б. заманында сув тѣкюльмеси мерасиминен багълы оларакъ, Иса эписи иманлыларгъа джанлы сувны багъышламагъа ваде эткен эди (Юх 7:37,38). Ч.Б. заманында хусусан къадынлар азбарларындаки гедже арекетлери адден къуванчлы эдилер. Азбарны дѣрт балабан алтын къандиль ярыкълата эди. Оларнынъ чевресине авагъа уйгъун кельген, левийлилер иджра эткен макътав йырларыны дингълеп, къолларында мешгаллеринен, шерефли шеэрлилер, руханийлер ве раввинлер ойнай эдилер. Левийлилер, исраиллилернинъ азбарына алып баргъан, 15 басмакъ устюнде тура эдилер. Бельки, Исанынъ козюне тамам бу байрам ярыкълары ачылды, ве О, Ч.Б. биткенде: «Мен дюньянынъ ярыгъыдырым», — деди (Юх 8:12). *Зек 14:16*: «Ерусалимге къаршы чыкъкъан халкълардан сагъ къалгъанларынынъ эписи Ордуларнынъ РАББИси олгъан Падишагъа ибадет этмеге ве Чалашлар Байрамыны япмагъа йылдан-йылгъа Ерусалимге келеджеклер».

ЧЕВИРИЛЮВ (*син.* Ярамай ёллардан къайтув) — *рус. Обращение, обратить, обратиться.*

ЯРАМАЙ ЁЛЛАРДАН КЪАЙТУВ Э.В.ТЕ. «Чевирилюв» (еуд. *шув*) манасыны ташыгъан сѣз Э.В.те 670 кере расткеле. «Биревге мураджаат этмек», «айланмакъ», «къайтмакъ», «янъыдан тиклемек ве къайтармакъ» маналарынен берабер, бу сѣз, «Аллагъа чевирильмек» (къар. 120 кере) хусусий бир манада да къуллана ве омюр тарзынынъ денъишмесини ве гуна ёлларындан тири Аллагъа къайтувны анълата.

Алла, адамны чевирмеге истеп (Ехез 18:23; 33:11), оны бунгъа Озю итей. Озь пейгъамберлери вастасынен О, адамларны гуналардан чевирильмеге чагъыра (Йрм 3:7; 25:5; Ёэль 2:12). Акъикъий Ч. Аллагъа ве омюрнинъ эр тарафыны сарып алгъан Онынъ ирадесине бутюнлей янъы мунасебетке багълы. Чевирильмеге истемемекнинъ

акъибети — «юреклерининъ анъламагъанлары» (Еш 6:10) ве гунакярнынъ олюмидир (Ехез 18:23 в.и.; 33:11). Амма Алла адамны Ч.ге тек чагъырмай да, Озю де онъа бу ёлда ярдым эте, чюнки адам буны озю беджерип оламаз. Лякин адам догъру ёлгъа къайтув акъкъында озю Аллагъа ялвармакъ керек (Йрм 31:18; Агъл 5:21), чюнки Ч. ичюн шахсен озю джевапкъардыр. Э.В.теки Ч. акъкъында бутюн ибарелернинъ темелинде бир гъае ята: Ч. — бу Алланынъ чагъырувына джевап олгъан, адамнынъ Аллагъа къайтувыдыр. Бу, Алланынъ мераметини янъыдан къазанып, гуналар багъышланмасына наиль олып, гунакярларны беклеген макемеден къуртулмакъ ичюн, екяне ёлдыр.

ЯРАМАЙ ЁЛЛАРДАН КЪАЙТУВ Я.В.ТЕ. Ч. сёзю Э.В.нинъ еуд. метининден Септуагинта вастасынен Я.В.ке кирди (юн. *стрэфестай*, *енистрейейн*). Э.В.те олгъаны дайын, бу сёз мында да чешит маналарда къуллана. (*Енистрейейн* сёзю Я.В.нинъ метининде 36 кере расткеле, шу джумледен, 18 кере «чевирмек», «чевирилъмек» манасында (Мт 13:15; Мк 4:12; Лк 1:16 в.и.; 22:32; Фаал 3:19; 9:35; 11:21; 14:15; 15:19; 26:18,20; 28:27; 2Кор 3:16; 1Тес 1:9; 1Пётр 2:25; Якъ 5:19 в.и.). *Стрэфестай* сёзю бу манада тек Мт 18:3-те ве Юх 12:40-та расткеле, *апострейейн* — тек Фаал 3:26-да, ве *анастрейейн* — тек «къайтмакъ», «айланмакъ», «чевирмек» маналарда къуллана. «Ч.» акъкъында толу тасавур Я.В.те «тёвбе этмек», «тёвбеге кельмек» сёзлерининъ маналарынен бериле. Сувгъа батырыджы Ягъя Исраиль халкъыны тёвбеге чагъыра эди. Хызметининъ башында Иса Ягъянынъ тёвбеге чагъырувына къол тутты (Мт 3:2; 4:17). Иса ве Ягъянынъ «Тёвбеге келинъиз!» мураджааты «Ярамай ёлдан къайтынъыз!» деген мананы анълата, ве Я.В.те тёвбе акъкъында лаф юрсетильген ерлеринде, Аллагъа Ч. козьде тутула. Э.В.те олгъаны киби, Ч. — бу Алла макемесинден (джезасындан) къуртулмакъ ичюн екяне ёлдыр.

Фаал 3:19 ве 26:20-ге коре, бу эки сёз — эм «тёвбеге кельмек», эм «чевирилъмек» — бири-биринен мана джеэттен сыкъы багълы олып, бир тюшюнджени ифаделемек ичюн къулланалар. Фаалиет китабында Иса Месихке Ч. акъкъында икяе этиле ве бу арекет, эр бир адамнынъ мустакъиль

къарары киби бериле. (Фаал 2:37 в.и.; 8:35 в.и.; 9:1 в.и.; 9:35; 10:44 в.и.; 11:21; 16:30 в.и.). Эльчилернинъ ваазларында Ч. адамнынъ Аллагъа бутюнлей къатланмасы, бу къаранлыкътан ярыкъкъа, Иблис икътидарындан инсаниет Къуртарыджысына ынтылув киби бериле (Фаал 26:18; 1Пётр 2:25; Эф 2:2 в.и.; 5:8). Ч. имандан айырылмай, ве тек иман ёлунен Раббите чевирильмеге мумкюн (Фаал 11:21). Ч. ичюн мукъяфат исе — гуналарынынъ багышланмасыдыр (Фаал 3:19; 26:18). Аллагъа чевирильген адамнынъ омрю янъы манагъа тола.

Ехез 33:11: «Мен гунакъарнынъ олюмини истемейим, ама онынъ ярамай ёлларындан къайтып, яшайджагъыны истейим. Къайтыңыз! Озь яман ёлларынъыздан къайтыңыз!»

ЧЕГЕРТКИ

Бакъ.: Сарынчкъа.

ЧОБАН — рус. Пастух, пастырь.

Ч. образы Э.В.те де, Я.В.те де муим бир ер ала. Чобанлыкъ пек шерефли иш сайыла эди; бу ич олмагъанда, Давут Ч.дан падиша олмагъа чагъырылгъан эди (2Пад 7:8), Амос исе — пейгъамбер олмагъа (Ам 1:1; 7:14). Еш 44:28; Йрм 3:15; Микъа 5:4те халкънынъ шахзаделери Ч.нен къыясланалар. Шунунънен берабер, яхшы (Ехез 34:11-16) ве яман (Еш 56:11; Ехез 34:2 в.и. Зек 11:17) арасында фаркъ бар эди. Ч.: эгер биринджилери озь сюрюлерини къайгъырса, яни халкъны, экинджилери исе — тек озюни бакъа. Алланынъ Озю акъкъында да Ч. акъкъында киби айтыла (Збр 22; 79:2; Еш 40:11; Йрм 31:10). О, Озь халкъыны къайгъыра, гъайып олгъанларны топлай, хасталаргъа ярдым эте ве Озь халкъына керекли шейлерни бере. Яхшы Ч. акъкъында кинаели икъеде Исанынъ бойле макъсады ве хызмети аныкъ айтыла (Юх 10; бакъ. 1Пётр 2:25; Еуд 13:20); ме-раметли Ч. сюрюни беляда къалдырмай. Ч. тасвири ниает, Исанынъ шегиртлерине нисбетен къулланыла (Юх 21:15 в.и.), эм де иманлылар джемиетинде махсус вази-фелерни беджергенлер, иманлылар джемиетлерининъ

реберлери Фаал 20:28; Эф 4:11-де чобанлар, деп адландырылган, Э.В.те Алла халкынынь башлыклары киби (Йрм 3:15; 23:1-4). Ч. бутюн омрюни кборуджылыккыба багышлай.

Ехез 34:10: «РАББИ-ТААЛЯ шойле дей: „Бакынъыз, Мен чобанларгъа кършым. Къойларым ичюн олардан джевап сорайджагъым. Мен оларгъа къойларымны бир даа бакъмагъа ёл бермейджегим, эндиден сонъ чобанлар тек озьлерини бакъмайджакълар. Мен къойларымны оларнынъ ач агъзындан чыкъараджагъым, артыкъ оларгъа ем олмайджакълар“».

ЧУВАЛ ТОКЪУМАСЫ (*син.* Къаба токъулган кетенден урба) — *рус.* **Вретище, власяница.**

Еуд. *сак*; юн. *саккос*. Къаба токъулган кетенден урбаны матем (2Пад 3:31), тевбе (Мт 11:21) итаат бильдирмек ичюн кие эдилер (3Пад 20:31 в.и.). Пейгъамберлер бойле урбаны келеджек макеменинь тимсали оларакъ кие эдилер (Еш 3:23; 22:12; Ам 8:10).

Мт 11:21: «Сизлерде олган аджайип шейлер Тир ве Сидон шеэрлеринде олган олса, олар чокътан чувал токъумасына сарылып, устьлерине куль сепип, тевбе этер эдилер».

ЧЫЗЫЧЫКЪ — *рус.* **Черта.**

Исанынъ девринде еудий язысында Ч. деген бир уфакъ джогърафик ишарет бар эди, озю ченгель я да чызычыккыба ошай эди. Шимди онынъ манасы джоюлган, ихтимал, о тек безек олып хызмет эткендир. Иса, Къанундан «арифнинъ чызычыгъы биле ёкъ олмаз» (Мт 5:18; Лк 16:17), деп Къанун оджалырынынъ усулларындан айрыла ве М.К.таки сырларнынъ ачылувында хабер этильген, Алланынь денъишмеген ирадесини бельгийей. Еудий дин алимлери Къанун арифине сadyкъ олып, шунынънен берабер онынъ талапларыны беджермемеге арекет эте эдилер, ве гематриягъа коре (Языны изаат этмек усулларындан бири), белли бир шараитке коре, М.К.нынъ бир сёзю ерине башкъасыны язып ола эдилер. Бойлеликнен, Къанунны озь

истеклерине коре изаат этип, мес., Текр 24:1-ни махсус изаат эткенде, Алланынь никях эмирини бозып, акъай бир къолай маначыкъ себебинден озь апайынен айырылмакъ мумкюн эди (бакъ. Лк 16:17,18). Иса къайд эткенине коре, Къанун, яни Алланынь мукеммель ирадеси беджерильмек керек ве беджериледжек. Алланынь Падишалыгъында инсафлыкъ тек Алланынь ирадесини беджергенлерге сайыладжакъ (Мт 5:18-20), амма озь кучюнен дегиль, Иса Месихте яхшы ишлер ичюн Онынъ яратылувы киби (Эф 2:10).

Лк 16:17: «Къанундан бир чызычыкъ ёкъ олгъанындан коре, ер ве кокнинъ ёкъ олувы къолайдыр».

ЧЮРЮКЛИК

Бакъ.: Хасталыкъ.

Ш

ШААТ — рус. Свидетель.

І. ЭСКИ ВАСИЕТТЕ. 1) «Шаат» тюшонджеси Э.В.те укьукъ саасыны назарда тута ве махкеме джерьяны девамында эм кьорчалавнынъ, эм къабаатлавнынъ файдасына шаатлыкъ берген адамны анълата; экинджиси исе чокъча расткеле (Сай 5:13; 35:30). Бундан гъайры, мытлакъа бир адам олмагъан, шартнаме Ш.ы анъыла (Йрм 32:10), бу ерде адам ерине, анълашма япылгъанда, олып кечкен вакъианы хатырлатмагъа ярдым эткен, «булунгъан» бир шей олмакъ мумкюн эди (Баш 31:48; Ехо 24:27; Рут 4:7; Еш 19:20). Ш. вазифесини беджерген шахыстан толу акъикъят талап этиле эди, чюнки акимнинъ укюми бутюнлей онынъ косътермелерине эсаслана эди (къабаатлайыджы ве имаеджи институты даа ёкъ эди). Олюм укюминини чыкъармакъ ичюн эки я да учь Ш.нынъ бир-бирине догъру кельген шаатлыкълары талап этиле эди (Текр 17:6), Ш.нынъ джевапкъарлыгъы исе, ташларнен урып ольдюргенде, биринджи ташны аткъанынен арта эди (ает 7). Эгер Ш. ялан косътерме бергени исбат этилсе, онынъ джезасы ялан къабаатлангъан адамнынъ джезасына тенъ ола эди (Текр 19:16 в.и.). 2) Кунъделик амелиятында шекилленген Ш.нынъ тасвири сонъ Аллагъа кечирильди. Рабби инсафлы олгъаны ичюн, бирде-бир ишнинъ я да сёзнинъ къанунийлиги буюк дикъкъатнен тайинленмек керек, Оны адалетли Ш. деп чагъыралар (Баш 31:50; Къад 11:10; Збр 88:38), Ш.лыкъкъа Алланы чагъыргъан исе озюни Онынъ укюмине бере: эгер керчектен де акълы олса, разылыкъны

ала, эгер акыкыят сыфатында айтылган шей ялан олса, лянет ола. Бундан гыайры, Алланынъ Озю (Рут 1:21) я да пейгамберлери аркыалы бир кимнинъ тарафында я да кыаршы шаатлыкъ бермеге эмир эткен Ш. сыфатында косьтериле (4Пад 17:13). Алланынъ Сёзю шаатлыкътыр, демек Онынъ айткыаны эр вакыт акыкыяттыр, яни эр шейнинъ акыкый вазиятине тенъ келе.

«Ш». аныламы Алланынъ Сёзюни даркыаткыан адамларга келишмей. Тек Алла Ш.тыр, гунаны укюм эткенде Онынъ шаатлыгынынъ аль этиджи эмиети бар. Агга Алланынъ шаатлыгы акыкында Алланынъ Сёзюни даркыаткыан пейгамберлер де Э.В.нинъ ич бир еринде Ш. деп адландырылмаганлар; шаатлыкъ — адамнынъ Алла акыкында шаатлыгы дегиль, тек Алланынъ Озю акыкында шаатлыгыдыр. Тек Исраиль бундан истиснадыр (Еш 43:9-13; 44:7-11). Раббининъ халкылар устюнден япаджакъ буюк укюминде Исраиль Алланынъ акыкында шаатлыкъ бермеге ве Онынъ «аллалардан» устюнлигини озъ тарихы мисалинде исбатламакъ керек.

II. ЯНЪЫ ВАСИЕТТЕ. 1) Я.В.нинъ китапларында да махкемеде Ш. акыкында айтыла (Мт 26:65; Мк 14:63; Фал 6:13) ве Э.В.нинъ адалет эаслары бутюнлей сакъланып кыалган (тенъ. Мт 18:16; 2Кор 13:1; 1Тим 5:19). Амма Ш. акыкында Я.В.те диний манада да айтыла. Даа Э.В.тен озъ сёзлерининъ догъру олганы я да арекетлерининъ адалетлигини тасдыкыламакъ ичюн Ш.кыа Алланы чагыргыанлары белли эди (тенъ. Рим 1:9; Флп 1:8; 1Тес 2:5); эгер бу арекетлер я да сёзлер ялан олса, озъ башына лянетлернинъ чагырувына айланмакъ мумкюн (2Кор 1:23). 2) Я.В.те янъылыкъ шунда ки, делиллернинъ Ш.ы акыкыатнынъ Ш.ы ола, яни олар вакыянынъ догъру тарафыны тасдыкылап, шунынънен онынъ эмиети акыкында Алла сырларны ачкыаны сыфатында шаатлыкъ япалар. Тирильген Къургарыджы шегиртлерине Языларнынъ манасыны анылатып, айта: «Мукъаддес Языларда, Месих азаплар чекеджек ве учюнджи куню олюлер арасындан тураджакъ, деп язылгандыр, Ерусалимден башлап, эписи халкыларга илян этиледжектир ки, Месихнинъ адынен

төвбе этселер, гуналары баггышланаджакълар, сиз бу шейлерге шаат оладжакъсыз» (Лк 24:46-48). Бу ерде шаатлыкъ япмакъ керек олгъаны, тарихий делиллерни такъдим эте, амма бу делиллернинъ озюне хас манасы бар, оны илян этмек ве иманда къабул этмек керек. Делиллер шаатлыгъы ве акъикъат шаатлыгъы бир-бирине тенъ келе. Амма башында делиллерге шаатлыкъ япмакъ керек, шунынъ ичюн Иса шегиртлерини Ш.ларгъа чевире (Юх 15:27; Фаал 1:22; 13:31), олар къануний тарафтан акъикъий Ш. олып, Исанынъ махсус Ш.лары олалар, чюнки делиллер акъкъында шаатлыкъ япып, онъа иман шаатлыгъыны къошалар (тенъ. Фаал 2:22-24; 4:10; 1Юх 1:1-3; 4:14). Алла Озю акъкъында Исада шаатлыкъ бергени киби, Иса да сёзлери ве ишлеринен Онда олгъан Бабасы акъкъында шаатлыкъ берди (Юх 1:18; 3:11,32; 5:36; 10:25; 14:10 в.и.).

Баш 31:50: «Эгер сен къызларымнынъ джанларыны агъырттырсанъ, я да олардан гъайры озюнге даа апай алсанъ, бакъ, арамызда адам олмаса да, бизге Алла шааттыр».

Сыр 1:5: «Ишанчлы Шаат, олюлер ичинден биринджи олып тирильген ве ер юзюндеки падишаларнынъ Султаны олгъан Иса Месих де сизге эйилик ве тынчлыкъ-аманлыкъ берсин!»

ШАМДАН

Бакъ.: Къандиль.

ШАРАП

Бакъ.: Юзюм.

ШАРКЪ — рус. Восток, восход.

1) Еуд. сёзю *кедем* тек кунеш догъувы ве дюнья тарафыны дегиль де, Фелестиннинъ шаркъында яткъан топракларны адландыра, эм мында бу сёз «шаркъ» киби терджиме этиле (Баш 25:6; Къад 11:18; 1Тар 6:78; Еш 2:6; 46:11); 2) сыкъ расткельген «шаркътан гъарпкъадже» ибареси ер юзюнинъ бутюн узунлыгъыны анылата (Збр 49:1; 74:7; 112:3). Бойледже, Иса Озюнинъ экинджи келювини шаркътан (кунеш догъувундан) гъарпкъадже

(кунеш батувына кьадар) корюнген йылдырым иле кыяслай (Мт 24:27); 3) «Бизге юксеклерден айдын шефакъ келеджек» деп, Алланынъ мерамети акъкында айткъанда (Лк 1:78), Зекерья сёз берильген Месихнинъ келюви акъкында айта, ве онен берабер Алланынъ падишалыгъы энгенини козьде тута. «Айдын шефакъ» сёзюнен мында юн. *анатолэ* («котерилуов», «кунъ догъувы», «шаркъ») сёзю берильген, Септуагинтада бу сёз еуд. *цемах* («чубукъ», «филис», «фидан») киби терджиме этиле (Йрм 23:5; Зек 3:8; 6:12).

Мт 24:27: «Инсан Огълунынъ къайтып келиши шаркътан гьарпкъадже кокте яшнагъан йылдырым киби оладжакъ».

ШЕГИРТ (*син.* Тарафдар, издеш) — *рус. Ученик, последователь.*

I. 1) Э.В.те шегирт деп, Алланынъ Къануныны кутип, Онынъ сёзюни итаат иле къабул эткен адамларны адлай эдилер (Еш 8:16). 2) Я.В.те Исанынъ Ш.леринен бир сырада Ягъянынъ Ш.лери, эм фериселернинъ Ш.лери анъылалар. Ягъянынъ шегиртлери, адет узьре, о, сувгъа батыргъанлар ве онынънен къалгъанлар (Мт 9:14; Мк 2:18; Юх 1:35,37; 3:25); о зинданда олгъаны заман, онен багъ туткъанлар (Мт 11:2; Лк 7:18), эм онынъ дженазесини кечирген сойлары сайылырлар (Мт 14:12; Мк 6:29). Ягъя озь Ш.лерини дува окъумагъа огретти (Лк 11:1), ве олар, озь оджасынынъ насиатына къатланып, чокъ ораза тута ве дува окъуй эдилер (Лк 5:33). Фериселернинъ Ш.лерине де айны малюмат аит (Мк 2:18). Фериселер озю исе, олар Мусанынъ Ш.лери ве онынъ издешлери олгъанына пек кибирлене эдилер (Юх 9:28); бу оларнынъ рухий инди акъикъий олгъанында оларгъа эминлик бере эди.

II. 1) Исанынъ Ш.лери — бу энъ кенъ манада Онынъ тарафдарлары, Оны Оджа деп таныгъан, Онынъ окъувына къулакъ аскъан ве даима пешинден юрген адамлардыр (Лк 19:37; Юх 4:1; 9:27,28). Шегиртлик сырлы да олмасы мумкюн эди (Мт 27:57; Юх 19:38); Ш.лерининъ чокъусы сонгундан Исадан айырылдылар (Юх 6:60,66). 2)

Исанынъ он эки Ш.и хусусий бир группа тешкиль эте эдилер. Олар даима Онынъ янында эдилер (Мк 11:11), ве О, оларгъа рухий сырларыны ача эди (Мк 4:34; Мт 16:15-21; Юх 13-17). Иса Ш.лери акъкъында лаф кеткенде, чокъусынен тамам бу он эки данеси козьде тутула (Мт 8:23,25; 26:18; Мк 6:45; Юх 2:2,17). Оларнынъ эписи Исанынъ азапларында биле янында эдилер (Лк 22:28), сонъундан, Онынъ апске алынмасындан сонъ Оны терк этип къачкъанларына бакъмадан, Алла сайлагъан шаатлар киби, тирильген Исанен берабер ашады-ичтилер (Фаал 10:41). Мк 6:30-да ве Фаалиет китабында олар «эльчилер» деп адлангъан. 3) Фаалиет китабында Ш.лер деп эписи инангъанлар ве джемиет азалары да адлангъан (Фаал 6:1; 9:1,10,19,26,36,38); «месихчилер» ады ильк кере Антиохияда пейда олды (Фаал 11:26).

III. Шегиртликнинъ зарурий шарты — Раббиге шубесиз ве сынъырсыз садъкылыгъыдыр. Тек Исаны «бабасы я да анасындан зияде» севген, бутюн олгъан мулъкюни къурбан эткен киши Онынъ Ш.и олмакъ мумкюн (Мт 10:37; Лк 14:26,27,33). Исанынъ Ш.и озю-озюни терк этип, устуне хачны алмакъ (Мт 16:24), акъикъий ве эбедий омюрге наиль олмакъ ичюн, Онъа ола джаныны (яни омрюни) гъайып этмек керек (Мт 16:25). Ш. — бу «Раббим, Раббим» деп къайтаргъан дегиль де, Алланынъ ирадесини сабырнен беджерген адамдыр (Мт 7:21; Лк 6:46). Бунен берабер Ш. Оджасыны бир вакъыт озып оламаз (Мт 10:25), энъ чокъу Оджасы къадар олур (Лк 6:40). Шу себептен чокъусы алларда Ш.лер Исанынъ башына тюшкен нефрет ве къувалавлар объекти олалар (Мт 10:17,18,22,23). Амма азап чеккен Ш.лер бахытлыдыр, олар къуваныр ве теселли алырлар (Мт 5:11,12; Лк 6:22, 23), оларгъа Мукъаддес Рух Озю идаре эте (Мт 10:19, 20). Рабби Озь Ш.лерине айтты ки, олар йылан киби акъыллы ве гогерджинлер киби саде олмалы, эм де Онынъ сёзюнде къалмалылар (Юх 8:31). Оларгъа аш-сув меселесининъ къайдыны чекмек керекмей — Алла оларгъа бутюн керек шейлерни берер (Мт 6:25-34; 10:9-11). Олар дувада кучлюю ве самимий олурлар, онда да олар акъикъят рухуна наиль олурлар (Юх 14:12-14,16,17). Озь

Ш.лерини хызметке ёллагъанда, Рабби оларгъа хасталарны тедавийлемек, тери хасталыгъы олгъанларны темизлемек, олюлерни тирильтмек ве яман рухларны къуваламакъ кучюни берди (Мт 10:1,8). Ш.лер — «дюньянынъ тузудыр» ве «дюньянынъ нурудыр» (Мт 5:13-16); олар башкъа адамларны ве душманларыны севелер (Юх 13:15; 15:12; Мт 5:43-45). Озь мераметли ишлеринен ве бутюн омрюнен олар Алланы шерейлейлер (ает 16; Юх 15:8). Олар Месихни адамларнынъ алдында таныгъанлары ичюн, Месих де оларны Коктеки Бабасынынъ алдында таныйджакъ (Мт 10:32). Оларнынъ адлары коклерде язылгъаны ве оларны анда буюк мукъфат беклегенине къуванмакъ мумкюнлер (Лк 6:23; 10:20). Иса пешинден кеткенлери ичюн нелер къурбан эткен олсалар, оларгъа кери бериледжек, эм де келеджек дюньяда олар эбедий аяткъа малик оладжакълар (Мк 10:28-30).

Мк 9:41: «Ким сизге Меним Адым ичюн, сиз Месихнинъ шегиртлери олгъанынъыз ичюн, бир мешребе сув берсе, сизге догърусыны айтам: о, мукъфатсыз къалмаз».

ШЕДЖЕРЕ (*син.* Несиллернинъ джедвели) — *рус.* **Родословие.**

I. УМУМИЙ АНЪЛАМЛАР. 1) Ш. — хронологик шекильде шахсларнынъ, къоранта, сой я да къабилелерге коре джедвели. Медениети инкишаф эткен чокъусы къадимий халкълар Ш.ге буюк итибар бергенлер, бу сой тереклерине аит зенгин эдебиятта озь аксини тапты. Къадимий тарихшынаслыкънынъ предмети биринджи небетте сюлялелер ве къабилелер тарихы олды. 2) М.К.та Ш. эсасен Башланув, Сайылар, Рут, Тарих вакъиалары, Узеир, Нехемья, Матта ве Лука китапларында расткеле. Ш.лернинъ чокъусы Израиль падишалыгъы тешкиль олувындан эвель вакъыткъа аит, амма сонъ девирде де, меселя, Вавилон эсиринден сонъ да (Узеир; Нех), мумим бир ер ала. 3) Баба-деделерининъ джедвелине махсус эмиет бериле эди (бакъ., мес., Баш 5; 11; 25; 36; Чыкъ 6; Рут 4; 1Тар 1-9; Узеир 7). Сыкъ-сыкъ адлы джедвеллер расткеле, оларнынъ эсасында халкъ тарихындан белли бир вакъиалар косътериле (бакъ., мес., Баш 46; Чыкъ 1;

Сай 1; 2; 26; Узеир 2; 8; Нех 7; 11). Эсас ерни баба-делернинъ джедвелине коре къурулгъан «халкълар джедвели» ала (Баш 10). Сарайда хызмет эткен руханийлер, левийлилер ве башкъа хызметчилернинъ джедвеллери де оларнынъ къоранталары тарихыны эсапка алып япылгъан (мес., Сай 3; Узеир 10; Нех 12). 3) Юкъарыда айтылгъан Ш.лерден гъайры аилевий хроникагъа аит даа чокъ къыскъа язылар расткеле. 4) 1Тим 1:4; Тит 3:9-да «несиллернинъ джедвеллери», ихтимал еудийлернинъ я да башкъа халкъларнынъ фикир юрсетюв тюшюнджелери козьде тутула. 5) Ш. эки чешитке болуне: тюшкен (эдждатлардан эвлятларгъа, мес. Рут 4) ве (чокъусы) котерильген (эвлятлардан эдждатларгъа, мес. Узеир 7). Джедвеллернинъ къыяславы косьтере ки, Ш.нинъ эки чешитинде де базада бош ерлери ола (мес., Мт 1). Симметрия принципи Ш.нинъ къурулышында муим роль ойнай: М.К.та Ш.де Адемден Нухкъа къадар ве Шемден Ибраимге къадар 10-ар несиль акс эттириле (Баш 5; 11); Якъуп ве Биньяминнинъ 70-ер огълу (Баш 46; 1Тар 2:8); Ш.де Ибримден Месихкедже учь группа айырыла, оларнынъ эр бири 14 несильни озь ичине ала (Мт 1). Бу алларда насылдыр ракъамлы символизмнен иш алып баргъанымыз, деген фикир, адларнынъ симметрик ерлешюви Ш.нинъ халкъ хатырасында яхшы къаладжагъына иссе къошкъан деген фикирге коре зияде олуджыдыр. М.К.таки Ш.лернинъ земаневийлерден фаркълыгъы шунда ки, оларда «баба», «огъул», «догъмакъ» киби тюшюнджелерни базада оларнынъ догърудан-догъру манасында дегиль де, мирасчылыкъ теркиби нокътаи назарындан бакъмагъа керек (бакъ. Текр 25:5 в.и.). Нех 12:22-ни 12:23-нен ве Узеир 5:1-ни Зек 1:1-нен къыяславы шуны косьтере ки, «огъул» сёзю экинджи ерлерде торунны анълата. 6) М.К.таки Ш.лер — тек адий къоранта хроникасы дегиль, чюнки олар сыкъ-сыкъ аныкъ месихчи табиятыны ташыйлар. Оларда белли шахыслар айырыла, оларнынъ эр бири къуртулыш тарихында янгъы девир башлагъаныны косьтере (мес., Нух, Ибраим, Якъуп Исраиль, Давут, Зеруббавел). Оларнынъ энъ якъын сойлары Къуртарыджынынъ Ш.ден чыкъарылып,

адий адамларнынъ дюньясынен бирлешелер (мес., Ханин, Луг, Исав). Тек ваде этильген биринджи догъган балалар сайланалар. Келип чыкъувны Алланынъ сайлагъанынен бирлештирмеге мумкюн. Багыда Алла Ибраимге ве онынъ якъын эвлятларына берген вадесини беджермек ичюн, Исраильге аит олмагъан адамлардан файдалана (мес., Аснат (Баш 46:20) ве Рут (Рут 4:21)). Ш. эвлятлар арасындаки къан алякъалары эсасында дегиль, адамларнынъ мантыкъий къанунларына бойсунмагъан, Алланынъ къуртулыш ирадесине коре къурула.

II. «ТОЛЕДОТ» АНЪЛАМЫ. Еуд. сёзю *толедот* («догмакъ» фиилинден пейда олгъан) айры бир итибаргъа лыйыкъ. О, Башланув китабында 11 кере расткеле ве «келип чыкъув» (Баш 2:4), «шеджере» я да «аят», деп терджиме этиле (5:1; 6:9; 10:1; 11:10; 11:27; 25:19; 36:1; 36:9; 37:2). *Толедот* сёзюни даа «къабиленинъ башланувына бакъкъан тарих, ривает», деп терджиме этмеге мумкюн.

III. ИСАНЫНЪ НЕСИЛЛЕР ДЖЕДВЕЛИ. 1) Иса Месихнинъ Ш.си Я.В.те эки кере бериле: Мт 1:1-17 ве Лк 3:23-38-де. Маттанен берильген Къуванчлы Хаберде тюшкен шекильде Ибраимден Месихкедже келе, Къуванчлы Хаберджи Лука исе Исанынъ несиль джедвелини Адем аркъалы Аллагъа котере. Матта Месихни Давутнынъ огълу ве Ибраимге берильген ваденинъ, яни Месих тарафындан ваде этильген, деп толу ташыйыджысы сыфатында такъдим эте (Мт 1:1). Лука Исанынъ шахсыны, башында Алланынъ Озю тургъан, бутюн инсаниет тарихынен багълы алда бакъа (Лк 3:38). Амма о, Иса Алланынъ эвляды деп, шу манада адамлар да озь аталарынынъ эвлятлары киби: «Иса... Юсуфнынъ огълу, деп тюшюнгенлери киби», дей (Лк 3:23). Иса «экинджи Адем», лякин Онынъ Алланен мунасебети биринджисинден фаркълыдыр. Бойлеликнен, Лука бирден Алланынъ Огълу сыфатында Исанынъ келип чыкъувны ве бутюн адамларнен багълы олгъаныны косътере.

1Tap 5:7-8: «Онынъ агъа-къардашлары, сойларына коре, несиллернинъ джедвелинде бойле язылгъанлар: башлыгъы Еиэл, сонъра Зекъарья ве Ёэль огълу Шема огълу Азанынъ огълу Бела».

ШЕЙТАН (син. Иблис) — рус. Дьявол, Сатана.

Юн. *диаболос* сёзю фитнеджи, алдатыджы, ийлекяр, ярамай ишке мейиль этиджи, сыттырыджы, кьозгъайыджы манасыны ташый. Бу юнан сёзю та Септуагинтада кьуланьлып, еуд. *сатана* сёзюнинъ манасыны аньлата эди, сёзнинъ манасы — суд огюндеки кьабаатлайыджы, душман, ве ниает, Шейтан озю. Ш. я да сатана (юн. *сатанас*), — Алланынъ, Онынъ падишалыгы ве инсаниетнинъ душманыдыр. Сынавджы оларакъ (юн. *пейрадзон*; Мт 4:3; 1Тес 3:5), о озь ишлеринен инсаннынъ Алланен арасыны бозмакъ истей (Баш 3; Мт 4; Лк 4). Ш., озь табиятына коре, «яман» (юн. *го понэрос*; Мт 13:19; 1Юх 2:13,14; 3:12; 5:18) деп адлана. М.К.нынъ базы ерлеринде юнан сёзюнинъ шекли бирде-бир контексте ким акъкъында лаф кеткенини аньлатмай — я «яман» я да «яманлыкъ»мы. Бойле давалы ерлернинъ бири — Мт 6:13 Исанынъ дуvasы. Базылары, «яман» («алдатыджы») акъкъында лаф кете, дейлер, башкъалары исе бу сёзни «яманлыкъ» манасында аньлаталар. Ш. «бу дюньянынъ падишасы» олып (Юх 12:31; 14:30; 16:11), Кьуртарыджы Исанынъ кьан душманыдыр. Бу дюньянынъ падишасы олып, о, кимге истесе, дюньянынъ падишалыкъларыны багъышламакъ мумкюн (Лк 4:6). Павел онъа, бу дюньянынъ шан-шуретине малик олгъан, «бу дюньянынъ алласы» биле дей (2Кор 4:4). Бундан башкъа, Ш. озь эвини кьоругъан «кучлю» образында тасwirлене (Мк 3:27). Кьуртулыш бильмеген адамлар да онынъ укюминдедир (Фаал 26:18), эм тек Алла оларны бу укюм алтындан азат этмек мумкюн. Ш. падишалыгына арам рухлар ве джинлер (юн. *даймонион*) де кирелер. Иблисининъ истегине коре, адамнынъ рухий ве бедений аятыны бербат этмеге истеген джинлерде яман рухларны корелер. Яман рухлар башлангъычтан Исанынъ кучю буюк олгъаныны кьабул этелер (Мт 8:29,31; Мк 1:24). Кечки еудий динине коре, Иблис я да Ш. — Саммаэль — коклердеки мелеклернинъ арасында энъ устюн мелек эди. Онынъ пахыллыгы, кибирилиги ве укюм этюв истеги адамларнынъ биринджи чифтини гуна япмагъа мейиль этти. Бу иште онынъ ярдымджысы йылан олды, раввинлернинъ

эдебиятындаки базы фикирлер, йылан Ш.нынъ озю олгъанына алып кетире. Онынъ ишлеринде ярдым эткен мелеклер «Иблиснинь мелеклери» деп, озю исе «шейтан кучылерининъ башлыгъы» деп адландырыла. Онынъ гъайып этиджи фаалиети учь аспектте бакъыла: о, адамларны гуна япмагъа къандыра ве ёлдан ура; о, адамларгъа къаршы фитне япа ве Алланынь огюнде къабаатлай; о, адамларнынъ гуналары ичюн оларны ольдюре.

М.К. Ш. ве онынъ тарафдарларыны реаль, акъикый шахыслар дей. Керчек ве ашагъа атылгъан мелеклер М.К.та даима Алла яраткъан махлюкълар киби тасвирлене ве ич бир вакъыт Аллагъа ошагъан я да Аллагъа тенъ киби тасвирленмейлер. Адамнынъ ильк гунасы акъкъындаки икяеде диккъакъат чекиджи шусы ки, Алланынь яраткъан махлюкълары арасында базы махлюкъларнынъ яманлыкъ япмагъа озь ички истеги бар эди. Э.В.те эйилик душманлары акъкъында бойле ерлер бар: Эюп 1:6 в.и., Зек 3:1-2, ве Лев 16:7 в.и. Шейтан — джинлер падишалыгъынынъ падишасы; Мт 12:24-те онъа Беэльзебул, «джинлер башлыгъы» дейлер. Онынъ мелеклери я да эльчилери акъкъында Мт 25:41; 2Кор 12:7; Сыр 12:7-де айтыла. Ш., бес-белли, «гуна япкъан мелеклер»ден бири эди (2Пётр 2:4; Иуда 6). Озь асылына коре о, яратылгъан рухтыр ве, демек, мадий багъдан боштыр. Шейтан — шахыстыр, буны онынъ Исагъа къаршы чыкъувы косътере. Ёлдан урмагъа тырышып, Алланынь Огълунен биле курешмеге онынъ ирадеси бар (Мт 4; Лк 4). Ш. буюк укюми олгъаныны Исанынь сёзлери тасдыкълай: Шейтан — «бюдюньянынъ башлыгъы»дыр (Юх 12:31; 14:30; 16:11), о, бир анъ ичинде бутюн дюнья падишалыкъларыны ве оларнынъ шуретини Исагъа косътерип ола (Мт 4:8). Онынъ буюктен-буюк укюми акъкъында Эф 2:2; 6:12 метинлеринде айтыла. О, ёлдан урмакъ ичюн, «ярыкъ Мелегининъ къыяфетини» де ала (2Кор 11:14). Эюп акъкъында китапнынъ башында (Эюп 1—2) Ш. Алланынь огюнде пейда ола ве Онен лаф эте. Алла тарафындан къувулып, кене де Алланынь тахты огюне келе биле. Шейтаннынъ маиети ве арекетлери Юх 8:44

ангылатыла. Иса онъа «башындан адам ольдюрджиси», «яланджыдыр ве яланнынъ бабасыдыр» дей. Алла, адамгъа Озь къыяфетини берип, ерде укюм сюрмек вазифесини бергени ичюн, о, адамларгъа ольдюрджикин беслей (Баш 1:28). Бу киннинъ темелинде Алланынъ Озюне кин сакълана. Ш. акъыкът ерине ялан истей, ярыкъ ерине къаранлыкъ, яшайыш ерине олюм истей. Ш. озюни Алланынъ ерине къоймагъа истей, оны Алла сайсынлар, деп истей, Аллагъа тенъ олмагъа истей (тенъ. Баш 3:5), амма бу кибир ве яландыр. Шейтаннынъ эр бир арекети — гунадыр. «Гуна ичинде яшагъан адам — Шейтандандыр, Шейтан башындан бери гуна япып тура» (1Юх 3:8). Ш. авада, джинлер ве рухлар ичинде укюм сюре (Эф 2:2; 6:12; тенъ. 1Кор 8:5); о, ер юзюни акътарып юре ве адамларны гуна яптырмакъ ичюн, ёлдан ура. О, Алланынъ огюнде иманлыларнынъ душманы оларакъ тура, фитнеджилик япа (Сыр 12:10). Ш. ерде «ырылдагъан арслан» киби юре (яни Аллагъа ошамагъа истей: Хош 11:10; тенъ. Еш 31:4), амма Алладан фаркълы оларакъ, кимни ютайым деп, къыдыра. Онъа къаршы турмакъ ичюн, адамнынъ иманы къавий олмакъ керек (1Пётр 5:8 в.и.). Я.В.теки Джемиет — бу дюньяда Ш.нынъ арекетлери ичюн буюк маниадыр (тенъ. Сыр 12:17). Заманларнынъ сонъунда о кучълерини топламагъа тырышаджакъ; къыскъа заман девамында онъа укюмдарлыкъ бериледжек, бу заманда о, ёлдан урмакъ къабилиетини ойле арттыраджакъ ки, сайлангъанлар арасында биле Джемиеттен айырылув истеги пейда оладжакътыр (Мт 24:24; Мк 13:22). Амма Ш.нынъ бу укюми яландыр, бирден, бекленильмеген бир вакъытта, Месих пейда оладжакъ (Мт 24:27, 30) ве ердеки Ш.нынъ акимиедине сонъ къояджакъ (2Тес 2:8; Сыр 19:20,21). Ш. бинъ йылгъа зынджырланаджакъ (Сыр 20:1-3), амма сонъ кене адамларны ёлдан урмагъа башлайджакъ, сонъ Алла оны тамамынен ёкъ этеджек (Сыр 20:7-10). Эльчи Павел дей: Алла тез арада Иблисни аякъларнынъ тубюне ташлайджакъ (Рим 16:20). Шимди исе Ш., Месихнинъ къуртарылув ишине кедер этмек ичюн, адамларны ёлдан урмагъа девам этмекте;

амма онынъ олюм устюнде акимиети Исанынъ хачтаки олюминен тартып алынгандыр (Еуд 2:14 в.и.). Адамлар Месихнинъ шурет арыгыны корьмесин ве Месихке имангъа кельмесинлер деп, Ш. оларнынъ козюни къаптамкъ мумкюн (2Кор 4:3 в.и.). О, Алланынъ сёзюни адамларнынъ юреклеринден ала биле (Лк 8:12) ве анда зеэрли урлукъ сача биле (Мт 13:37-39). Озь алетлери киби ялан оджаларны джелъп эте биле (2Тим 2:26), озю де ярыкъ мелегине айлана биле, шунынъ ичюн онынъ хызметчилери де акыкъат хызметчилери къыяфетини ала билелер (2Кор 11:13-15). Амма Алланынъ сонъки джезасындан къуртулып оламаз (Мт 25:41). Инанмагъан дюнья яман рухлардан къоркъа, амма Месих озь джемиетине оларны енъмеге къабилиет бере (Мк 16:17; Лк 9:1; Фаал 16:18). Инанганлар яланджы Ш.ны енъдилер (1Юх 2:13 в.и.), олар Ш.гъа къаршы турган ерде о къачып кете (Якъ 4:7). Чюнки Месихке ишанган адам оны къорчалагъан Коктеки Бабасынынъ эвляды ола, Алла исе Ш.нынъ да акимидир.

Сыр 12:12: «Шимди къуванынъыз, эй, коклер ве анда яшагъанлар! Амма ер ве денъизнинъ алы беля! Шейтан алдынъызгъа тюшип, пек гъазапланды, чюнки вакъыт аз къалгъаныны бильди».

Д.б.: Иблис.

ШЕЙТАН УРУВ

Бакъ.: Хасталькъ.

ШЕОЛ

Бакъ.: Олюлернинъ дюньясы; Аваддон.

ШИКЪЯЕТ

Бакъ.: Агълав.

ШУКЮР — *рус. Благодарность, благодарить.*

«Шукюр этмек» фиили Мукъаддес китапнынъ темель сёзлеринден биридик. Еуд. тамыры *йdx* — «шукюр этмек», «макътамакъ», «юксельтмек» маналарыны бильдире. Юнан фиили *эвхаристео* М.К.нынъ *харис* («мерамет»

«эйилик») (тень. *хара* — «къуванч») муим тюшондже иле багълы. М.К.та Ш. — бу адамнынъ Алла арекетлерине: дюнья ве адамларнынъ яратылувына, тен ве джан ичюн бахшышлар теминленмесине — джевабыдыр. Ш. дуйгъусы — конкрет ишлер ичюн Ш. ола, юрек кейфиетидир. Аллагъа Ш. этмеген адам, эр шейни Кимден алгъаныны, Кимнинъ къолунда олгъаныны урьмет этмей. Ким, къолундаки бахшыш ве къабилиетлерини, Ш. этип Алладан къабул этмек ерине, киббар алда озюме багълы десе, о, Алланы унутып Оны урьмет этмей. Мукъаддес Китапта Ш. чокъусынен джемаат дува хусуСИетини ташый (Юх 6:23; 2Кор 4:15). Эрте девирде биле, I ве II асырларнынъ арасында, Раббининъ Акъшамлыгъы «шукюр этюв» деп адлана эди. О, эр янгы несиль Алланынъ буюк ишини, Озь халкъыны Мысырдан чыкъарувыны хатырламакъ ичюн япылгъан, Э.В.теки Песах ашынен багълыдыр. Алланынъ янгы халкъынынъ Песах ашыны ашамасы да Алланынъ Месихте одеме арекетини, Раббининъ азап ве олюмини хатырлатмакъ керек, бойледже, месихчининъ бутюн омрю, Исанынъ къурбаны ичюн Ш. оларакъ «джанлы къурбан» олмалы. 2Кор 4:15: «Буларнынъ эписи — сизлер ичюндир, Алланынъ эйилиги даа чокъ адамларгъа кечсин ве Онынъ шурети ичюн айтылгъан шукюрлер даа артсын».

ШУРЕТ (син. Шан-шурет) — рус. **Честь, слава.**

Еуд. *кавод* («чеки», «агъырлыкъ»), юн. *докса* сёзлери чокъусы алларда «шурет» киби терджиме этиле. Ш. — М.К.нынъ меркезий тюшонджесидир. Аллагъа нисбетен о, башта бир Онынъ улулыгъыны, эм джайраткъан ярыгъыны анылатмакъ мумкюн (Чыкъ 24:16 в.и.; 3бр 150:2). Онен берабер Ш. — Алла Падишалыгъы ве эбедий Алла дюньянынъ аляметидир. Адамгъа Алланынъ Озь кельген ерде, Онынъ Ш.и де козьге корюнген ола, амма, эписи бир, Алланынъ бутюн Ш.и адамгъа корюнмей. Алланынъ урьмети — Онынъ Шуретидир (Чыкъ 24:16; 40:34; 3Пад 8:11; 2Тар 7:1; Еш 6:3), О булунгъан ве «урба киби» кийген ярыкъ. Бу Озюни алевли ярыкъ шеклинде корюнген Онынъ маиетидир (Лк 2:9).

- I. ЯРАТЫЛУВ ШУРЕТИ. Яратылгъан шейлернинъ Ш.и акъкъында М.К.та тек къыя шекильде айтыла. Иса нилюферлерге косътерип: «Сулейман биле озюнинъ бутюн шуретли улулыгъында бу чечеклернинъ бириси киби кийинмеген», — дей эди (Мт 6:29); Шейтан Исагъа «дюньянынъ бутюн падишалыкъларыны ве оларнынъ шуретини» косътерди (Мт 4:8). Адам да, Алланынъ къыяфетинде олып, Ш.те иштирак эте. Бу акъкъында Збр 8:6-да бойле айтыла: «Сен инсаннынъ эмиетини мелеклерден бираз уфакъча яптынъ, шурет ве урмет таджыны онъа бердинъ». Биринджи гуна заманындан башлап, бутюн яратылгъан дюньянынъ Ш.и бозулды.
- II. АЛЛАНЫНЪ ЭБЕДИЙ ШУРЕТИ. Алланынъ мустакъйллиги, акимieti ве мукеммеллиги — Алланынъ сонъсуз Ш.дир. Ш. Ондан «Шуретли Бабадан» киби Ш. джайрай (Эф 1:17). Израиль огъуллары Онынъ Ш.ининъ тесирини васиет берильгенде (Чыкъ 19:16 в.и.), Мескен (Чыкъ 40:34) ве Сарайны (ЗПад 8:10 в.и.) эялялагъанда дую эдилер. Амма адий адам Алланынъ Ш.ини коръмеге джесарет тапамаз. Алла Мусагъа Озь Ш.ини ачты, ве о, Алланынъ илян этильген Адыны эшитти (Чыкъ 33; 34). Алланынъ Ш.и О яраткъан шейлерде корюне (Рим 1:20); Алла Озь Ш.ини бутюн ер юзю бою косътере (Збр 8:2; 18:2 в.и.; 103).
- III. АЛЛАНЫНЪ ШУРЕТИ ИСА МЕСИХТЕ. Исанынъ догъмасы, ваазы, аджайип ишлери, мыхланмасы, янъыдан тирильмеси ве коклерге котерильмесинде Алланынъ Ш.ининъ ярыгъы ачыла (Еуд 1:3; Юх 1:14). Лазар тирильгенде, Иса айрыджа къайд эте: «Эгер иман этсенъ, Алланынъ шерефини кореджесинъ» (Юх 11:40). Эм Павел (1Кор 2:8), эм Якъуп (Якъ 2:1) Исаны «Шурет Раббиси» деп саялар, демек, Алла Озю Ш.ине саип олып, къарар къабул эте. Бунынъ эписи Исанынъ экинджи кельмесинде ачыкъ-айдын ачыладжакъ: «Инсан Огълу Озь Бабасы Шуретининъ нурунда, Онынъ Мелеклеринен берабер келеджек...» (Мт 16:27).
- IV. КЪУРТУЛГЪАНЛАРНЫНЪ ШУРЕТИ. Адамлар Иса Месихке иман вастасынен къуртулышкъа наиль олгъан сонъ, олар Алланынъ балалары олалар ве Исанынъ бу

сёзлери оларгъа айт: «Сен Мангъа берген шерешфингъи Мен оларгъа да бердим» (Юх 17:22). Озь омрю Иса Месих омрюнинъ бирдемлиги ярдымынен (олюм ве янгыдан тирильмесинде) къуртулгъанлар Онынъ Ш.ининъ иштиракчилери оларар: Алла бизни «Онен берабер тирильгъти ве коклердеки ерлерге Иса Месихнен бирликте отуртты» (Эф 2:6). Амма къуртулгъанлар даа мукеммелликке наиль олмадылар: «Сизлер ольдингъиз, ве янгы омрюнгъиз Месихнен бирликте Аллада сакълыдыр; Сизингъ омрюнгъиз — Месих. О пейда оладжакъ вакъытта сизлер Онен берабер шуретте пейда оладжакъсынгъиз» (Кол 3:3 в.и.).

IV. АДАМНЫНЪ ШУРЕТИ. 1) Шурет — Алланынъ корюнишине ошатып яратылгъан адамнынъ къазангъан сайгъысыдыр. Эр ким тек онгъа берильген шейге саип олгъаны ичюн, ич кимсе озюни шуретлеп оламай. Алладан гъайры ич кимсе У.ни озь истегинен алып оламай (Еуд 5:4). Алла — адамнынъ екяне шурети. Алласыз адам шуретни алып оламай (Збр 61:8; Юх 5:44). Къыямет куню Инсан Огълуна хызмет эткенлер (Юх 12:26), омюрлерини иманда екюнлегенлер ве сабырнен эбедий аяткъа умют эткенлер (Рим 2:7; 1Пётр 5:4) шурет таджыны такъаджакълар. 2) Ер юзюнде яшагъанлар У.ке ляйыкъ олгъанларны урьмет этмек кереклер (Рим 13:7): ана-бабасыны (Чыкъ 20:12), акъсакъларны (Лев 19:32), акъыкый тул къадынларны (1Тим 5:3), озь эфендилерини (1Тим 6:1), намуссыз союны да (1Пётр 2:18). 3) Месихчи башкъаларыны У. этмектен гъайры, тек Алланынъ шерешфини къазанмагъа арекет этмек ве озюне башкъа шуретни къыдырмамакъ керек (Юх 5:44; 12:43; 7:18; 1Тес 2:6). Бир-бирини шерешфелемек акъыкый месихчи ичюн яттыр (Юх 5:44). Шуретни адамлар арасындан къыдыргъандже, месихчилер бир-бирини урьмет этмек кереклер (Рим 12:10). Амма бу, озь къадрини унутмакъ керек дегени дегиль (Фаал 13:46; 16:37; 2Кор 11:23; 1Тим 4:12).

Збр 8:6: «Сен инсаннынъ эмиетини мелеклерден бираз уфакъча яптынгъ, шурет ве урьмет таджыны онгъа бердингъ».

Ы

ЫРГЪАТ (*син.* Парагъа тутулгъан; кирагъа алынгъан) — *рус.* **Наёмник.**

Еуд. *сахир*, «парагъа тутулгъан». Израиллиерде парагъа тутулгъан ишчилер, къуллардан фаркълы оларакъ, эвдекилернинъ сырасына кирмей эдилер. Руханийде ишлеген Ы. къурбан ашыны ашап оламай эди (Лев 22:10). Ы.ны белли бир вакъыткъа, кимерде тек бир кунге тута эдилер (Мт 20:1,2). Ы. тек озь иши ичюн къазангъан парагъа яшагъаны себебинден, Къанунгъа коре онынъ акъкъыны эр кун, кунеш батмаздан эвель бермеге керек эди (Лев 19:13; Текр 24:14 в.и.; тень. Йрм 22:13; Якъ 5:4). Ы.нынъ акъкъы къулны бакъмакъ масрафларындан эки кере зияде эди (Текр 15:18). Парагъа тутулгъан ибаресининъ даа бир манасы — «парагъа тутулгъан аскер» эди (Йрм 46:21; Ехез 29:19; Лк 3:14; 1Кор 9:7). Рим девринде бу ибаре хусусан парагъа тутулгъан аскерлерге нисбетен къулланылгъан ве шунинъ ичюн къошма семантик манасыны алгъан: «озь фаалиетининъ ахлякый нетиджесинен меракъланмагъан ве тек мукъяфат акъкъында къайгыргъан адам». Шу «парагъа тутулгъан аскер» манасында бу ибаре Къуванчлы Хаберде ишлетиле. Кочъме манада олюм, гуна ичюн тутулгъан тёлев, деп адландырылгъан (юн. *опсониа*). «Парагъа тутулгъан аскерге» гуна ичюн тёлев (олюм) Алланынъ бахшышына (Иса Месихте эбедий аяткъа) къарама-къаршы къоюла (Рим 6:23).

Эюп 7:1: «Адамнынъ ер юзюндеки кунълери — аскернинъ агъыр хызмети кибиدير, онынъ кунълери — ыргъатнынъ кунълери киби».

Д.б.: Къул.

ЫРЫМ (син. Тылсым) — рус. **Чародей, волхв, тайноведец.**

Бу сёзлернен эки еудий сёзю терджиме этиле: 1) *хартумим* — фыравуннынъ сарайындаки ырымджылар; бу «Мысыр тылсымджылары» Муса косьтерген аджайип шейлерге ошагъан шейлерни яптылар (Чыкъ 7:11,22; 8:3). 2) *Меxашшефим* я да *кашшефим* — олар да ырымджылар (Дан 2:2), путперест ве фалджылар олгъаны ичюн, Къанун тарафындан къабаатлы сайыла эдилер (Текр 18:10 в.и.). Бунгъа бакъмадан, бу ырымджылар эр даим исраиллилер арасында яшай эдилер (Йрм 27:9), базыда оларнынъ сайысы пек чокъ ола эди (Еш 47:9,12), ве исраиллилер оларгъа мураджаат эткенлери ичюн, Алла бир къач кере Озь халкъына укюм илян этти (Еш 47:9; Мал 3:5; тенъ. Нах 3:4). Э.В. фалджылар ве ырымджылар арасында буюк фаркъ этмей. Экиси де Рабби алдында пистир ве Алла бойле адамларны къувалай (Текр 18:12; Сыр 21:8; 22:15); исьян котермек, ырым ве путперестлик бир тюрлю агъырлыгъы олгъан гуналар сыфатында бакъыла (1Пад 15:23). Я.В.те тылсымджылыкъ япкъан ве Къуванчлы Хаберге къаршы чыкъкъан (юн. *магой*) Симон (Фаал 8:9 в.и.), Бар-Иса ве Элима (Фаал 13:6,8) ангыла.

Збр 57:5-6: «Оларнынъ зеэри — йыланнынъ зеэри киби. Олар сагъыр йылангъа ошап, къулакъларыны тыкъата-лар: шу йылан ырымджынынъ сесини эшитмей, ырымджы энъ уста олса биле, эшитмей».

Э

ЭБЕДИЙ ОМЮР — *рус.* **Вечная жизнь.**

Мукъаддес Китапкъа коре, бу дюньяда олюмсиз булунув дегиль де, Алланен бирликте янъы дюньядаки къасеветсиз омюрдир. Иманлылар ичюн оларнынъ Алланен бойле аралары артыкъ бу дюньяда башлана. Амма керчек эбедий омюр тек ердеки омюрлери биткен сонъ башлана.

Юх 3:36: «Алланынъ Огълуна иман эткен адам эбедий омюрге саиптир. Огъулнынъ сёзюни тутмагъан адам исе омюрни коръмейджек, лякин Алланынъ гъазабы астында къала».

ЭБЕДИЙ — *рус.* **Вечный, непреходящий.**

М.К.нынъ юн. метининде (Септуагинтада ве Я.В.те) «эбедийлик» *зон* («вакъыт къысмы», «девир», «башы олмагъан вакъыт») сёзюнен берильген, «эбедий» исе — *айониос* сыфатынен берильген. Эм исимлер, эм сыфатлар, чешит, къысмен Э.В.те еуд. ибарелер аит, маналаргъа саип олмалары мумкюн. Тек контекстке ола, конкрет манада Э. башы ве сонъу олмагъан вакъыт, я да тек «баягъы вакъыт», «дюнья тургъан вакъыт» козьде туткъаныны аныламакъ мумкюн. Я.В.те базы нутукъ ибарелери тайин олмагъан кечмишни я да келеджекни ифаделей: «къадим заманлардан», «къадим вакъытлардан берли», «къадим вакъытлардан эвель», «дюнья яратылмаздан эвель», «Алла дюньяны яраткъанындан эвель» (Лк 1:70; Юх 9:32; 1Кор 2:7; 2Тим 1:9; Тит 1:2; Иуда 25 в.б.). Павел эльчининъ мектюплерине, Еудийлерге мектюпке, Пётр

эльчининъ мектюплерине ве Сырларнынъ ачылувына Э. тюшонджесининъ экилеви айт: «асырдан-асыргъа» я да «асырлардан-асырларгъа», мес. Эф 3:21; 1Пётр 4:11; 5:11; Еуд 13:21 в.б.. Юханнынъ мектюплеринде Э. вакъыт анълаткъан тюшондже дегиль де, муайен бир хусусиет, кейфиет анълата. Юханнынъ фикрине коре, эбедий яшайыш илериде дегиль де, Месихнен субетке къошулгъанлар ичюн о энди башланды (Юх 3:15 в.и.). Э.В.те еуд. сёзю *олам* вакъытнынъ сонъсузлыгъыны дегиль де, гизли ве узакъ келеджекте («эбедиен») (бакъ., мес., Баш 13:15) я да кечмишни («эвель-эзельден») анълата (Баш 6:4). Бойле вакъыт къысмы мытлакъ сонъсуз дегиль; Ам 9:11-де Давутнынъ заманлары *йеме олам*, догърудан-догъру терджимеси «эски замандаки» деп адлангъан. Вакъыт ве омюр арасындаки мунасебет де насыл къабул олунгъаны да муимдир. Яшап кечирильген омюр эбедий олмагъаны, эм де Э. замандан тыш олгъан категория оларакъ, Алланынъ бар олгъаныны тасдыкълагъаны акъкъында тасавур Э.В.теки нокътайи назаргъа тень кельмей. «Падиша! Эбедий яша!» тилегини (Дан 2:4; 3:9; Нех 2:3) чокъ вакъыт сюрген, амма сонъсуз девир олмагъаныны анъламакъ керек.

Алланынъ Эбедийлиги. *Эон*, *айониос* сёзлери М.К.та «эбедийлик», «эбедий» маналарыны тек Аллагъа нисбетен ифаделейлер. Эгер мес., Баш 21:33; Ёш 40:28; Рим 14:25-те Алла эбедий деп адлангъан олса, мында, демек, энъ эвеля Алла омрю ве олувынынъ сонъсузлыгъы къайд этиле. Алла эбедий: дюньяны яраткъан да О, ёкъ этеджек де О (Баш 1; 1Кор 15:28; Сыр 21:5). О, асырлардан асырларгъа яшай (Збр 89:3), О, ер юзю яратылмаздан эвель де бар эди. Ернен кок гъайып олурлар, амма Алла ве Онынъ сёзю къаладжакътыр (Збр 118:89; Еш 40:8; Мт 5:18; Лк 21:33; 1Пётр 1:25). Алланынъ Э.ги ве яратылувнен ахыр заман иле сынъырлангъан фаний дюнья озъара насыл бойле мунасебетте олалар. Алла «асырларнынъ падишасы» ве «эбедий яшайджакъ» олгъаны ичюн (1Тим 1:17), Онынъ ады (Збр 134:13), Онынъ шурети (Збр 103:31), Онынъ адалети (Збр 118:142; 2Кор 9:9), Онынъ мерамет ве акъикъаты (Збр 99:5; Еш 54:8), Онынъ севгиси (Збр

135), Онынъ васиети (Еш 55:3) бойле манада толусынен эбедийдир. Алла олюмли ве тайинсиз адамнен эбедий анылашма тизе (Баш 9:16; 17:7,13,19). Месих вастасынен Онъа ишанып эмирлерини беджергенлерни Алла Озюнинъ эбедий омрюне лайыкъ коре (Юх 5:24; 6:51; 1Юх 2:17). Пешинден кеткенлерни Месих «эбедий омюрнен» багышлай. Бу башта бир, гуналы ер юзюндеки яшайышынынъ вакъыт ве феза сынъырлары узерине бизлерни адден юксельткен, омюр толулыгына, шурет, кучь, Алла ве Месих мукеммеллигине аитликтир.

«Земаневий» ве «келеджек» дюнья. Я.В.те эки дюнья акъкъындаки шаатлыкъ ачыкъ-айдын корюне: «бугунъки асыр» ве «келеджек асыр» акъкъында. «Бугунъки асыр» — бу, вакъты сынъырланган (яратылувдан ахыр заманга къадар), олюм, гуна, феза дюньясыдыр. Я.В.те о «бугунъки асыр», «бугунъки заман», «шимдики асыр», «бугунъки дюнья», «шимдики заман» деп адлана. Келеджек дюнья — «илеридеки асыр», «келеджек асыр», «невбеттеки асыр», «Алланынъ падишалыгъы», «дюнья мукеммеллиги», «янъы кок ве янъы ер юзю» — яни ер юзюндеки яшайышнен тенъештирмеге чареси олмаган, тасвирленип оламаган адам яшайышы (Мт 12:32; 13:22,39 в.и., 49; 24:3; 28:20; Мк 4:19; 10:30; Лк 18:30; 16:8; 20:34,35; Рим 12:2; 1Кор 1:20; 2:6,8; 3:18; 2Кор 4:4; Гал 1:4; Эф 1:21; 2:2,7; 1Тим 6:17; 2Тим 4:10; Тит 2:12; Еуд 6:5; 9:26). «Келеджек асырнынъ» башы тек Месихнинъ экинджи кельмесинен багылы дегиль: келеджек асыр къысмен шимдики асырда бардыр. Иманлылар энди бугунъ «шимдики яман заман»дан къуртулгандырлар (Гал 1:4) ве энди бугунъ «келеджек асырнынъ къудретлери»нинъ дадыны алдылар (Еуд 6:5). «Янъы асыр», козьге корюмесе биле, Месихнинъ кельмесинен башланды (Мк 1:15) ве, умумий янъыдан догъувынынъ башы олган, Онынъ янъыдан догъувындан тайинленди (1Кор 15:20,23). Амма толусынен «янъы асыр» тек келеджекте ачылып пейда оладжакъ. Еуд. тасавурлагъа коре, асырлар деньишюви «заман орталарына» тенъ келе, ве бу вакъыт даа илериде.

Микъа 5:2: «Сен де, Вифлеем-Эфрата, Ехуданынъ баш

шеэрлери арасында кичик олсанъ да, сенден Мен ичюн Израильнинъ Башлыгы чыкъаджакъ. Онынъ тамырлары заманларнынъ башындан, эбедийликтен келип чыкъа».

ЭВ — рус. Дом.

Къавий мескен, бир ерден башкъа ерге алып кетмек ичюн келишмей; ерлешов бельгиси. Сахрада сеяат эткенде ве ондан сонъ, Израиль халкъы чалашларда яшагъан (Сай 16:26; Къад 4:17; Йрм 35:7); базада сыгъынакъ сифатында къобаларны къулангъанлар (Къад 6:2; 15:8; 1Пад 13:6). Миляттан эки бинъ йыл эвель Элер дёрткоше шеклинде олгъан, кириши исе четинде ерлешкен. Илк девирдеки Элернинъ тек бир одасы олгъан. Эгер башкъа одалар къошулса, оларны ички азбарнынъ этрафында, фурун ве сув бардагы олгъан ерде къура эдилер. Израиль къорантасынынъ яшайышы, атта ягъмурлы мевсим вакътында да, эсасен ачыкъ авада кечкен, Э.ни исе тек юкъламакъ ичюн къулангъанлар. Э. эки къысымдан ибарет олгъан: ашагыдаки къысымда къой ве эчкилер бакъылгъан, юкъарыда исе адамлар яшагъан. Эки къатнынъ сынъырында, басамакълар янында бугъа ве эшеклер ичюн таш ашлав ясала эди (Еш 1:3). Э.нинъ темели ташнен япыла эди. Ташлы магъазнынъ устюнде балчыкътан диварлар къурулгъан, оларда пенджере ве къапулар ичюн тешиклер япылгъан. Пармакълыкънен къоралангъан (Текр 22:8) ве эм ички, эм тышкъы, базада исе винтлеме мердивенлери олгъан тегиз дамда (2Тар 9:11; 3Пад 6:8) юкъары ода ерлешкен (Къад 3:23; 3Пад 17:19; Дан 6:10; Фаал 1:13). Даа буюк биналарны къургъанда, толаларнен берабер кесме ташлар ишлетильген (Еш 9:10); Алланынъ Сарайыны къургъанда, мермер ташлар да къулланылгъан (1Тар 29:2). Адий Элерни къургъанда, паалы агъачларны — кедр, кипарис, зейтюн я да сандал тереклери ве башкъаларыны ишлетмегенлер, бу ерде адетиндже инджир тереги къулланылгъан (3Пад 10:27; Еш 9:10), онынъ тахталарынен таванны къапаткъанлар. Бойле Элернинъ дамы тегиз, ягъмур сувлары акъсын деп, бираз мейиль япылгъан. Таван керешлери

арасындаки бошлукълар чалы-чырпынен толдурылгъан. Устюне балчыкъ къатламы къююла эди, ихтимал оны сыкъ-сыкъ денъиштирмеге керек олгъандыр, чюнки чатлакълар пейда олгъанда, ичинде от осе экен (4Пад 19:26). Э.нинъ дамы киби, табаны да туюгючленген балчыкътан япылгъан, сонъ кечче исе таш ве мозаикалы табанлар пейда олды. Киреч къуруджы иринти ве акълав маддеси киби къулланылгъан. Агъачтан япылгъан, чокъусы алларда алчакъ, къапу я да араба къапуларнынъ тахта килитлерини тахта анахтарнен геджелери къапаткъанлар, амма демир мандаллар да белли эди. Алланынъ Сарайында ве башкъа сарайларда къапулар демирнен къаплангъан ве эки къанатлы ола эдилер. Чокъусы фукъарелернинъ Э.леринде, ич олмагъанда ашагъы къатларда, пенджерелери ёкъ эди. Э.лернинъ ички донатувы адий эди, чюнки къорантанынъ яшайышы эсасен ачыкъ авада кече эди. Э. биринджиден юкъламакъ ичюн къулланыла эди. Бунынънен берабер, Э.нинъ ичинде аскъычларда я да тахта къутуларда урбаларны сакълагъанлар, ондан гъайры аш-сув махсулатларыны да, къуманлар ичине къойып, мында туткъанлар. Фукъаре Э.лернинъ сакинлери ерге хасыр миндерлерни тёшеп, оларнынъ устюнде отура ве ята эдилер. 4Пад 4:10-да Э. эшьяларынынъ джедвели кетирильген — ятакъ (тёшек), маса, куръсю (отургъыч) ве къандиль. Ашханеде я да пиширмек ичюн айырылгъан башкъа ерде, отъмек пиширильген фурун бар эди, къол дегирмени, ягъ, ун ве сув бардакълары да о ерде ола эди (3Пад 17:12; Юх 2:6), савутлар ве ашхане эшьялары, аш ве ичимликлер ичюн чанакъ-чельмеклер. Кочъме манада Э. — аилевий аят, къоранта, несиль (Баш 45:2; 1Пад 3:14 в.и.) я да иман аркъалы бирлешкен Э. азалары (Фаал 11:14; 16:15; 2Тим 1:16; 4:19) ве баба «Э. руханийи» сыфатында.

«Алланынъ Э.и» эр шейни къаплап алгъан манада — бу Онынъ халкъы (Сай 12:7; Еуд 3:2,5) ве месихчилер джемиети (1Тим 3:15; 1Пётр 4:17; Еуд 3:3-6 в.и.), о Алланынъ Сарайы деп де адландырылгъан (1Кор 3:16; 6:19). Тар манада Алланынъ Э.и Азиз Ерни назарда тута (Баш 28:17,19; 3бр 83:11; Мт 23:38; Мк 2:26), Иса да онъа

Бабасынынъ Э.и (Юх 2:16) ве ибадет Э.и дей (Мт 21:13; Мк 11:17). Коклер де Бабанынъ Э.и ола билелер (Юх 14:2). «Коклердеки Э.» (мескен) (2Кор 5:1) тирильген беденни анълата.

Ехез 10:3: «О киши киргенде, Керувлар Алланынъ Эвининъ сагъ тарафында тура эдилер. Булут ичери азбарны толдура эди».

Д.б.: Яшагъан ер.

ЭВДЕКИЛЕР (*син.* Эвде яшагъанлар) — *рус.* Домашние, живущие в доме.

Эвде яшагъан эв сакинлери. М.К.та бир эвде яшагъан адамлар сойлукъ дереджесине бакъмадан Э. деп адландырылгъанлар. Чыкъ 3:22-де бу сёз мысырлыларгъа нисбетен ишлетилген, ондан бойле хуляса чыкъармакъ мумкюн ки, исаиллилер Гошен топрагъында айры оларакъ яшамагъанлар. Аксине, Эюп 19:15-те хызметчилер ве эв азалары арасында фаркъ бар. Йрм 20:6-да Пашхурнынъ эвинде яшагъанлар, дегенде, ихтимал онынъ аиле азаларыдыр, шу манада да Иса Э. сёзюни ишлете (Мт 10:36; бакъ. Микъа 7:6). 1Тим 5:8-де месихчиге озь Э.ни, сой-сопларны къайгырмакъ керек, деп эмир этильген, акс алда о имандан вазгечеджек ве «имансыздан бетер» оладжакъ. Мт 10:25-те Рабби шегиртлерине Озь Э.им, дей ве Эф 2:19-да эльчи Павел иманлылар акъкъында Э., яни Алланынъ аиле азалары, дей.

Фаал 16:33: «Къаравул гедженинъ шу саатинде Павелнен Силаны алып, оларнынъ яраларыны ювды. Шу анъ де озю эвдекилеринен берабер сувгъа батырылып чыкъты».

ЭВЛЕНЮВ (*син.* Никях) — *рус.* Брак.

Бедений ве рухий бирликте олгъан, эркек ве къадын арасындаки даимий алякъадыр. Адамнынъ яратылувы акъкъында икяеден белли ки, Э.нинъ манасы ве макъсады бирликте яшамакъ, умумий иш япмакъ ве бирбирине ярдым этмектен ибарет (Баш 2:18,20,23; къыяс. Икм 5:18 в.и.; Мт 19:4-6). Баш 1:27 в.б. коре, Алла эркек ве къадын бирлигини несиль ичюн де бельгилеген.

Шуны да козьде тутмакъ керек ки, бу алда тек эмир акъкъында дегиль, амма мерамет акъкъында да айтыла. Э.ни Э.В.те Алла Озь халкъынен япкъан васиетнен къыясламагъа мумкюн (къыяс. Хош 2; Мал 2:14). Васиетке ошагъаны Э.нинъ нетиджесинде адам озю сайлап, белли бир къарар къабул эте, ве бу ал джемиетнинъ тешкиль этюви ве бирлештирювине ярдым ола. М.К.та Э.нинъ вазифелеринден бири ороспулыкъны ёкъ этмектир, деп сайыла (1Кор 7:2). Э.де балалар, айрыджа огълан балалар муим ер алалар (3бр 126:4 в.б.). Балаларнынъ догъгъаны — бу Алланынъ мераметидир. М.К.та Э. анъламы Алла ве Онынъ халкъы арасындаки мунасебетлернинъ кочъме манасы сыфатында ишлетиле. М.К.та бир халкънынъ сайлануву ве бу халкъкъа нисбетен Алла Озь бойнуна алгъан меджбуриетлер акъкъында чокъ кере айтыла, шунынъ ичюн адам да сайлагъан инсангъа нисбетен бир къарар къабул этмек керек — бир кере ве умумен. Бойлеликнен, Э. Алла ве Онынъ халкъы арасындаки мунасебетке нисбетен, Раббининъ садыкълыгъыны, адамларнынъ бозулувына бакъмайып биле, бирликни сакълап къалмагъа азырлыгъыны анълата. Алла Озь халкъыны чагъыра, оны Озь эвине алып кельмеге ынтыла. О, бозулгъан бирликни тиклемеге азыр. Онынъ ичюн, Алладан узакълашув, ябанджы аллаларгъа ве путларгъа сыгъынув ороспулыкънен къыяслана. Айны шу къыяслав Я.В.те де имансызлар, кяфирлер ве ёлдан тайгъанлар акъкъында «ярамай ве ороспу несиль» киби айтыла (Мт 12:39; Мк 8:38; Сыр 2 :22). Амма Алла Озь халкъынен бирлешкени себебинден къуванч (Сыр 19:7; 21:2; 22:17 в.б.) той мерасими акъкъындаки хаяллар тесири астында тасвирленген, чюнки исраиллилер энъ буюк къуванч тюшюнджесини шунен багълай эдилер.

3Пад 3:1: «Сулейман фыравуннынъ къызына эвленип, шу эвленювинен Мысыр падишасы фыравуннен анълашма тизди».

ЭВЛЯТЛАР

Бакъ.: Балалар.

ЭДЕМ БАГЪЧАСЫ

Бакъ.: Дженнет.

Баш 2:15: «Эдем багъчасынынъ топрагыны бакъып-иш-леп, сакълап-къорчаламакъ ичюн, РАББИ-Таала адамы алып, Эдем багъчасына ерлештирди».

ЭДЕПЛИ (*син. Айдын фикирли; низамлы*) — *рус. Целомудрие, целомудренный, чистота.*

I. М.К.та Э. дегенде, табиат бутюнлиги ве ниетлер темизлиги, фикир ве дуйгьуларнынъ самимийлиги, даа тар маанада — беден истеклерининъ сынъырланувына эсаслангъан, биринджи небетте джынсий аят назарда тутула.

II. Юн. сёзлери *гагнос, гагнотэс, гагнидзо* ве *гагнейа* энъ эвеля ахлякый темизлик, намуслыкъ ве саф юрекликни бильдирелер (2Кор 6:6; Флп 4:8; 1Тим 4:12; 5:2,22; Тит 2:5; 1Пётр 1:22; 3:2; Юх 3:3; Якъ 3:17; 4:8). Шуннынънен берабер, *гагнидзо* сёзю Э.В. тюшонджесинде эяллыкъ манасыны да анылатмакъ мумкюн (Юх 11:55; Фаал 21:24,26; 24:18).

III. Беденни — рухнынъ зинданы ве севгини — яманлыкъ, деп сайгъан юн. фельсефесинден фаркълы оларакъ, М.К., беден севгисинде Яратыджынынъ икмети ве къудрети ачыла (Эюп 10:8; Збр 138:14), ве адам оны миннетдарлыкънен къабул этмек керек (Джем 9:9; 1Тим 4:3-5), деп шаатлыкъ эте. Керчектен, о да мында Алланынъ Сёзюне ве Онынъ эмирлерине бойсунмакъ керек.

1Тим 2:9-10: «Къадынлар да, алчакъгонгюлли ве эдепли олып, саде урба кийсинлер, озьлерини сачларынынъ орювинен, алтыннен, инджилернен я да паалы урбаларнен яраштырмасынлар, амма озьлерини хайырлы ишлернен яраштырсынлар, чюнки Алланы урьмет эткен къадынларгъа бойле шейлер лайыкътыр».

ЭДОМ — *рус. Едом.*

Еуд. «къырмызы». 1) Сачынынъ ренкине ола, эм де, къырмызы ренкте олгъан берджимек шорбасы ичюн биринджи догъгъан акъкъыны саткъаны ичюн, Исавнынъ лагъабыдыр (Баш 25:25, 30). 2) Э. сёзю эм Исавнынъ несилини, эм оларнынъ топрагынынъ адыны анылата

(Баш 36:16,21,31). 3) Э. виляети Сеир дагыларында ерлешкен эди. Мында, Аравада, ер тубюнден, узакъ кечмиштеки янардагынынь акъибети оларакъ, сыджакъ чокъракълар чыкъа эдилер. Мемлекетнинь чокъусынен шаркый тарафында яшагъан сакинлернинь яшайышы эсасен авджылыкъ ве алыш-веришнен теминлене эди, амма бунен берабер, олар айванасравджылыкъ ве зиратчылыкънен де огъраша эдилер (Сай 20:17; Ехез 25:13). «Къая чатлакълары» ве «байыр төпеликлери» деген сёз бирикмелеринде де бу ульке козьде тутула (Йрм 49:16). Мемлекетнинь гъарбий тарафында сакинлернинь аз сайысы яшай эди, бу ернинь манзарасына тотлы-къырмызылы ренктеки къумлукъ ве без киреч ташлары аит эди. Э. уч тарафындан сахра олгъаны ичюн, эдомлылар, территориялары кенишленмеси ичюн, шималь тарафкъа кетмеге меджбур олдылар, бунинь нетиджесинде Ехуда несилинен дженк башланды.

Баш 36:32: «Эдомда Беорнынъ огълу Бела падишалыкъ эте эди, онынъ шеэри Динхава деп адлана эди».

ЭДОМЛЫЛАР — рус. Эдомитяне, идумеи.

Якъуп Месопотамиядан къайткъан вакъытта, Сеир дагы этрафында ерлешкен Исавнынъ эвлятлары (Баш 32:3; 36:1-19). Эдомлылар Сеирни хорлулардан бутюнлей тутып алдылар (Баш 14:6; 36:20-30; Текр 2:12,22). М.К.та акъсакъларнен берабер секиз Эдом падишасы да анъыла (Баш 36:31-39). Сонъки Эдом падишасынынъ ольген йылы косьтерильмеген, амма о, Шаулнынъ замандашы олмакъ мумкюн эди. Теткъыкъат нетиджелери шуны косьтере ки, о вакъытта Эдом падишаларыны сайлай эдилер; сонъ исе (3Пад 11:14) падишалар сюлялеси акъкъында айтыла. Исраиллилер сахрадан кечкен вакъытта, Эдом падишасы оларгъа онынъ юртундан кечмеге ясакъ этти. Исраиллилерге Э.нен дженк этмек ясакъ олгъаны себебинден, олар Эдомны айланып кечтилер (Сай 20:14-21; Текр 2:4-8; Къад 11:17). Аммонлылар ве моавлылардан фаркълы оларакъ, Э.нынъ учюнджи несилине Раббининъ джемаатына кирмеге мумкюн оладжакъ (Текр 23:8 в.и.), амма

Э.В., еудийлер ве Э.нынъ биринджи чатышмаларындан башлап, олар арасында олгъан девамлы душманлыкъ акъкъында тариф эте. 400 йыл девамында олар арасында ачыкъ дженк арекетлери олмады; Э.гъа биринджи олып Шаул къаршылыкъ косътерди (1Пад 14:47); Давут оларны бутюнлей бойсундырды ве шунен Беламнынъ пейгъамберлигини тасдыкълады (Сай 24:18). Туз вадийиндеки дженктен сонъ, Э.нынъ бутюн ерлери запт этильди (2Пад 8:13 в.и.; 1Тар 18:12 в.и.). Ёав ордусынен Эдомда алты ай къалып, о ердеки эркеклернинъ эписини ёкъ этти (3Пад 11:15 в.и.), тек падишанынъ огълу Хадад Мысыргъа къачып къуртулды. Давут ве Ёав ольгенлеринден сонъ, Хадад озь юртуна Сулейманнынъ душманы сыфатында къайтты (ает 14-22,25), амма о, бу падишагъа, лиман шеэри Эцион-Геверде гемилер япмагъа (3Пад 9:26-28) ве бакъыр иритиджи фурунларны къурмагъа кедер этип оламады. Эцион-Геверде гемилер япмакъны девам эткен Ехошафат девринде падиша вазифесини беджерген бир еудий аким эдомлыларны идаре этти (3Пад 22:47 в.и.), 4Пад 3:9-да онъа «падиша», дейлер. Бу акимнинъ вакътында Э. Израил падишасы Ёрам ве Ехуда падишасы Ехошафатнынъ бирлешкен ордуларына къошулып, Моав падишасы Мешагъа къаршы сеферге чыкътылар (4Пад 3:4-27). Бундан сонъ, моавлылар ве аммонлылар интикъам алмакъ ичюн, Ехуда падишалыгъына уджюм эткенде, оларнынъ ордусында Э. да бар эди, амма иттифакъдашлар арасында дава чыкъкъанда, олар биринджи олып азап чектилер (2Тар 20:1,10,23). Ехошафатнынъ огълу Ехорам укъумдарлыкъ япкъанда, Э. озюне падиша къойды, ве дженкте енъильгенлерине бакъмадан, озь мустакъиллигини тасдыкълап олдылар (4Пад 8:20-22; 2Тар 21:8-10). Оларнынъ устюнден аль этиджи гъалебени Амацъа къазанды, о, оларнынъ пайтахты Селаны запт этти ве оны Ёкътеэл («Алланынъ къалеси»), деп адландырды. Амма о, эдомлы путларны Ерусалимге кеттирип, оларгъа ибадет эткен сонъ, озь енъишлерининъ эписини ёкъ этти (4Пад 14:7; 2Тар 25:11-14). Онынъ огълу Азарья Элат шеэрини Ехудагъа къошып, Акъаба

корьфезине чыкышыны кыйтарды (4Пад 14:22; 2Тар 26:2). Амма Пекъах ве Рецин Ехудагъа уджюм эткенде (м.э. 733 с.), Э да ехудалыларгъа уджюм этип, эсирлерни алдылар ве алып кеттилер (2Тар 28:17). Элат шеэри кене исраиллилер ичюн ёкъ олды (4Пад 16:6). Ашшур падишалары Тиглатпаласар III, Саргон II, Синаххериб, Асархаддон ве Ашшур-банапалнынъ вакътында Эдомдан, Ехудадан киби, берги алынды, бу вазиетке кършы чыкып, девлетлер Ашдод (Азот) падишанен бирлешип, исьян котердилер, амма м.э. 711 с. бу исьян басылгъан сонъ, м.э. 701 с. Э. кене бойсунмагъа меджбур олдылар. Невукъаднецарнынъ девринде Эдомда бир падиша бар эди (Йрм 27:3), о, ихтимал, Ехуда падишасы Цидкиянен бирлешмек ичюн музакерелер япа эди. Амма Ерусалим басып алынган сонъ, Э. магълюбиетке огърагъанларгъа уджюм этип, Ехуданынъ дженюбини Хевронгъа къадар запт эттилер. Бойле хиянетлик еудийлернинъ агълавларына ве Эдом укмюнинъ пейгъамберликлерине айры бир кучь бере (Збр 136:7; Еш 63:1-4; Йрм 49:7-22; Агъл 4:21 в.и.; Ехез 35:5,15; 36:5; Ов 10-14). Шималь тарафкъа кечкенде, Э. озьлери яшагъан топракларыны небатийлилерге къалдыра эдилер. Маккавейлер Хевронны Ехудагъа кыйтарды ве м.э. II асырда Э.ны сюннет этмеге меджбур эттилер, шунынънен оларны еудий халкъына къоштылар. О вакъыттан берли еудийлер ве Э.нынъ берабер яшагъан ерине чокъусы алларда юн. ве рим. язиджылары Идумея ве Э.нынъ озьлерине — идумлылар, дейлер. М.э. I асырнынъ орталарында Ехудада идумлылар сюлялеси акимлик япа, оларнынъ эсасчысы Буюк Ироднынъ бабасы Антипатер эди. Ерусалим виран этильген сонъ (70 с.), Э. халкъ сыфатында тарих мейданындан ёкъ олдылар. Идумлыларнынъ путперестлиги акъкъындаки малюматлар (2Тар 25:14 в.и.), Амацьянынъ олюмине алып кельген иштирагы, Петрадаки ибадетханенинъ къазма ишлери нетиджесинде тасдыкъланды ве толдурылды. Восора якъынларында берекет путунунъ чамурдан япылган эйкельчиклери тапылды. Эдомлы путларынынъ шахсий адларындан теткъикъатчылар Кос

путунынъ адыны тайинлеп олдылар. Э.нынъ акъылы ве икмети акъкъында Йрм 49:7 ве Ов 8-де анъыла. Эюпнынъ достларындан бири теманлы Элифазнынъ лафлары эдомлыларнынъ икметине саип, деп тюшонелер (Эюп 2:11; Теман — эдомлыларнынъ шеэри).

Ам 1:11: «Гуна устуне гуна къазангъанлары ичюн, эдомлыларны мытлакъа джезалайджагъым. Чюнки олар къардашлары израиллилернинъ артындан къылычнен къувалады, мераметсиз олды, ачувына чыкъмагъа ёл берди, ве гъзабы сонъсуз эди».

ЭЗОВ ОТУ — рус. Иссоп.

Еудийлернинъ диний мерасимлеринде къулланылгъан от. Руханийлер эзов отунунъ япрагъы я да пытагъыны шингенликке (меселя, къурбаннынъ къанына) батырып, адамгъа я да бир шейге септирип, оны элялладылар ве азиз эттилер.

Сай 19:18: «Элял олгъан адам эзов отуны алсын, оны сувгъа батырсын, сонъ чадыргъа, ичиндеки эписи савутларгъа ве эписи адамларгъа септирсин».

ЭЙИЛИК

Бакъ.: Яхшылыкъ.

ЭКИМ (син. Тедавиейлейиджи) — рус. Врач, лекарь, исцелитель.

Израиллилерде хасталыкъ ве тедавиейлик даима М.К.таки: «Мен — Раббим, сенинъ Тедавиейлейиджинъим» ибаресининъ манасына таяна (Чыкъ 15:26). Пейгъамберлерининъ, Иса ве талебелерининъ фаалиетинен хасталыкълардан тедавиейлев ве ольгенлерден янъыдан догъувы узюльмез алда багълыдыр. Израиллилер мысырлылар (Баш 50:2 тенъ.), вавилонлылар, ашшурлылар ве юнандар киби, тиббиетни мустакъиль бильги саасы оларакъ инкишаф эттирмедилер. Бунгъа бакъмадан, Э.лер М.К.та дефаларджа анъылалар. Чокъусы алларда Э. сёзю кочъме манада къулланыла. Эюп достларыны «файдасыз экимлер» сайып, оларгъа коре, Аллагъа ишана эди (Эюп 13:4). Ешая адден ашыр хаста олгъан Израиль

джемиетини тедавийлемеге ич бир чареси олмагъаны акъкъында пейгъамберлик эте эди (Еш 3:7), Йирмея да, «халкънынъ къызы», яни Ехуданынъ тедавийленмеси ичюн Э. тапып оламады (Йрм 8:22). Юнан медение-тинен берабер Фелестинге юнан тиббиети де келе (Мк 5:26; Лк 8:43). Иса озь-озюни тедавийлемеге борджлу олгъан Э. акъкъында айтымны мисаль оларакъ кетире (Лк 4:23). Э.нен О, Озюни де тенъештире (Мт 9:12). Лякин Исанынъ тедавийлев васталары бам-башкъадыр: «Онынъ яраларынен бизлер яхшы олдыкъ» (Еш 53:5). Павелнинъ ёлдашы ве Къуванчлы Хаберни даркъатыджы Лука — зенаатына коре Э. эди (Кол 4:14).

Чыкъ 15:26: «Мен — РАББИМ, сенинъ Тедавийлейиджиньим, — деди РАББИ».

ЭКСИКЛИК

Бакъ.: Къусур.

ЭЛЬХАМДЮЛИЛЛЯ — рус. Аллилуйя.

«Раббини (Яхвени) шерешленъиз», исраиллилернинъ Аллагъа ибадет эткенде, Аллагъа шукюр ве шереш формуласы, «амин» сёзю киби, башкъа тиллерге терджимесиз кирди. «Эльхамдюлилля» сёзю Зебурдаки базы шиирлернинъ башында ве сонъунда ерлеше (Збр 105; 134). Я.В.те «аллилуйя» сёзю тек Сыр 19:1,3,4,6 китабында, буюк ороспу Вавилон йыкъылгъаны ичюн къуванч йырында къулланыла.

Сыр 19:1: «— Эльхамдюлилля! Алла — Къуртарыджымыздыр! О, шуретли ве къудретлидир!»

ЭЛЬЧИ — рус. Апостол, посланник.

Юн. сёзю *апостолос* еудий *шалиах* сёзюне тенъ келе ве эльчи манасыны ташый. Септуагинтада бу сёз озюнинъ дос-догъру «хаберджи» (ЗПад 14:6), «ёллангъан адам», «эльчи» (Еш 18:2) манасында къулланыла. Э.В.те Э. деп акълы эльчиге айталар, Алла онъа Алланынъ Падишалыгъы ве Исанынъ тирилюви акъкъындаки Къуванчлы Хаберни еткизмеге авале эте, эм де хусусий вазифе кечирмеге эмир бере. Эр бир Э. — талебе, амма эр бир

талебе Э. дегильдир. Сёзнинь тар манасында Э. — бу Иса Месих тирилвининь шаатгыдыр (Фаал 1:21 ве сонь.; тень. 1Кор 15:1 ве сонь.). Я.В.те, Э. деп, бир кьач шахыс группасыны айырмак мумкюн: 1) Э. — саибининь эмирине бойсунган шахыс (Юх 13:16); 2) иманлылар джемиетлерининь эльчилери (2Кор 8:23; Флп 2:25; Рим 16:7); 3) кьадимий месихчиликнинь биринджи эльчилери (Фаал 14:14); 4) Иса бельгилеген он эки Э. (Мк 3:14 ве сонь.; Лк 6:13); 5) Исанынь Озю Алладан ёлланган ве дюньяны Алланынь огюнде темсиль эткен Э. ве баш руханий деп адландырыла (Еуд 3:1); 6) яланджы эльчилер (Сыр 2:2) ве яланджы оджалар (2Кор 11:5; 12:11) да бардыр.

Он эки эльчи: Юнуснынь огьлу Симон, лагъабы Пётр (юн. *Петрос*, араб. *кефа*, «таш»); Симоннынь кьардашы Андрей; Зебедай огьлу Якъуп; Якъупнынь кьардашы Юхан (Инджилъ, учь мектюп ве Сырларнынь ачылувы китапларынынь муэллифи) (Зебедайнинь эки огьлу Боанергес, яни «Гюрюльдюнинь огьуллары» деп адландылыргъан эдилер); Филип; Бартоломай (Натаниэль); Тома; салым топлайыджы Матта, даа бир ады Левий; Алфейнинь огьлу Якъуп; Фадда (Иуда, Якъупнынь огьлу); Ветанпервер Симон; Иуда Искариот, хаин. Хайн озюни ольдюрген сонь, джереп чекип Э. сырасына Маттия да кьошулды. Он эки Э. Къуванчлы Хаберни даркьатмагъа истегенлери ичюн дегиль, оларны О чагьыргъаны ичюн Месихнинь издешлери олдылар. Чагьырув фикри даима Исадан чыкьа эди. Бир кере Месихнинь издешлери олмагъа чагьырылган Э. Месихнинь фааль ишдешлери олалар. Иса оларгъа эшиткен ве корьген шейлерини айтмагъа ве язмагъа эмир эте. Иса шегиртлерини (Мт 10:5 ве сонь.; 16 ве сонь.) Къуванчлы Хаберни даркьатмагъа, Онынь ишлери — огют, эйи хабер ве тюзельтюв — чокьлашсын ве мейва кетирсин деп, ёллай (Мт 13:23; Юх 15:2,5,8).

Мк 3:14: «Янынь да бутюн вакьыт олсунлар, Алла Сёзюни даркьатсынлар ве инсанлар ичинден джин къувмак къудретини алсынлар деп, Иса Озюне он эки эльчини сайлап алды».

ЭЛЯЛ (*син.* Темиз; ант. Арам; кирли) — *рус.* **Чистый, дозволенный; нечистый, недозволенный.**

Элял (я да арам) — бу адамнынъ алыны анълаткъан тюшюндже, онда ибадет ве къурбан чалув вакътында олмакъ (я да ясакъ этиле) (Лев 7:20 в.и.; Сай 9:9-11; Еш 35:8; 52:1), эм де Алланен шахсий корюшюв вакътында (Збр 50:4-14; Еш 6:5; Ехез 36:25-28). Биринджи алда мерасим (левийли) темизлик я да кирлилик, башкъа алларда — эляллыкъ я да арамлыкъ, дегенде инсафлыкъ я да гуналыкъ назарда тутула.

I. ЭЛЯЛЛЫКЪ ВЕ АРАМЛЫКЪ. 1) Э.В. НИЗАМНАМЕЛЕРИ. Э.В.нинъ эляллыкъ ве арамлыкъ акъкъында къаиделери Алланынъ халкъыны башкъа халкълардан айырмакъ макъсадынен япылгъан эди. Арамлыкънынъ эсас менбасы адамнынъ олюсине (Сай 19:1), арам айваннынъ олюсине (Лев 11:8,11,24-28,31-38), ольген я да къаиделерни бозып союлгъан темиз айваннынъ олюсине токъунмакънен багълы эди (Лев 11:39 в.и.; 22:8). Арамлыкъ белли бир айванларнынъ этини ашамакътан да пейда ола эди (Лев 11; Текр 14:3 в.и.), оларны Аллагъа къурбан чалмакъ да мумкюн дегиль эди (Баш 8:20; Лев 27:27; Сай 18:15-17). Тери хасталыгъы да адамны арам эте эди (Лев 13; айрыджа ает 45 в.и.; Сай 5:2; 4Пад 15:5). Ондан гъайры, бала догъгъан къадыннынъ къан акъувы (Лев 12), эм де иринли акъув (Лев 15:1-5; Сай 5:2), урлукъ акъувы (Лев 15:16-18), къадыннынъ устю кирленген кунълери (ает 19-24) ве къадыннынъ устю кирленген кунълеринден тыш къан акъувы арамлыккъа алып бара эди (ает 25-27). Эр бир арам шей оны тийген, онынъ янында олгъан я да оны ашагъаны арам эте. Бойлеликнен, арамлыкъ тюрлю ёлларнен юкъа эди: кирли адамлар ве шейлер алынынъ девамлыгъы да тюрлю эди. 2) ЭЛЯЛЛАНУВ. Арам ашны ашагъан, я да арам шейге токъунгъан сонъ савутларны (чамурдан гъайры) я да урбаларны ювмакъ керек эди (Лев 11:32 в.и.; 15:12,17), ондан сонъ арамлыкъ акъшамгъадже темизлене эди. Урлугъыны акъызып арам олгъан акъайгъа да урбасыны ювмакъ етерли эди (Лев 15:16-18). Адамнынъ олюсине токъунгъан эр адам еди

кунь девамьнда арам сайыла эди; оны элял этмек ичюн эки кере темизлев сувунен элялламакъ керек эди (Сай 19). Бала догъгъан къадынлар, тери хасталыкъларына огърагъанлар, урлугъы акъкъан акъайлар я да токътамагъан къан акъувьндан азап чеккенлерни элялламакъ ичюн, бутюн низамнамелерни беджермектен гъайры, гуналары ичюн къурбан кетирмек керек эди (Лев 12:6-8; 14:19,49; 15:15,30). 3) Э.В.те АРАМЛЫКЪНЫНЪ ГУНАНЕН ОЛГЪАН БАГЪЫ АКЪКЪЫНДА. Арамлыкъ акъкъында низамнамелер онынъ гунанен багълы олгъаныны косътерелер. Бу *тахор* («темиз») ве *там* («кирли») еудий сёзлерининъ къуллаувынен тасдыкълана. *Тахор* сёзюнинъ ильк манасы — «ярыкъ берген», «ярыкъ»; *там* сёзюнинъ эсас манасы — «баткъан», «лайнен къаплангъан», «кирли» ве Ехез 4:12-14-те биринджи невбетте, игренч, къоркъунчлы, чиркин бир шейни анълата. Еш 6:5; Ехез 22:5; Зек 13:2-де бу сёз ахлякый, гуналы арамлыкъны анълата, Эюп 17:9; Збр 50:12-де «гунадан темиз» анъламы да *тахор* сёзюнен бельгилене. Бунъа бакъмадан, мерасим арамлыгъыны гунанен бир сырагъа къоймагъа олмай, чюнки гуна тышкъы ёлнен юкъмай ве ондан сувнен ювып дегиль, тек къурбан кетирип къуртулмакъ мумкюн. Шунунъ ичюн, эр бир шекильде мерасим арамлыгъы олюм тимсали сыфатында къабул олуна эди, бу гунанынъ нетиджеси тири Аллагъа къаршы къоюла эди (1Кор 15:26). Демек, олю беден ве хасталыкъ адамны арам эте, акъайнынъ акъкъан урлугъы ве апайнынъ къан акъувы аятнынъ пейда олувыны ёкъ этелер. Бойле де, бала догъгъан апайнынъ арамлыгъыны анъламакъ керек, янъы догъгъан бала дегиль, аят кучюни ёкъ эткен анасы арам сайыла эди. Амма агъыр хасталыкъ деп сайылмагъан тери хасталыгъындан келип чыкъкъан арамлыкъ бойле изаат этильмей эди: хасталыкъ бутюн тенини баштан-аякъ къапласа да, адам темиз, деп илян этиле эди (Лев 13:12 в.и.). Бойлеликнен, бир тарафтан, мерасим арамлыгъы гуна ве олюмнен багълы олгъаныны коръмеге мумкюн, о гуна къазанып, бутюн яратылгъан шейлерни зеэрледи. Башкъа тарафтан, онынъ себеби белли дегиль, не ичюн тек

базы бир айванларнынъ этини ашамакъ ве не ичюн тек айры бедений джержанлар, умумен эписи хасталыкълар дегилъ, инсанны ибадет этмектен четлештирип, онынъ арам олувына алып келе, ве о, темиз олмагъан вакътында къурбан аркъалы Алланен барышмакъ имкянындан марум ола? Бу низамнамелер, шубесиз, элял ве мукъаддес Алланынъ темизликни не къадар джиддий къабул эткенини исбатлайлар, О: «Азиз олунъыз, чюнки Мен, Рабби, сизинъ Алланъыз — азизим», деп талап эте (Лев 19:2; тень. 1Пётр 1:16). 4) Я.В.те ТЕМИЗЛИК АНЪЛАМЫ. Я.В. мерасим Т.лигини талап этмей. Иса, ичи гунагъа толу адамнынъ тышкъы ювунмакълардан темиз олмайджакъ акъкъында айта (Мт 15:11; 23:25 в.и.; Лк 11:39 в.и.), Пётргъа исе, «Алла темизлеген» шейни арам, деп саймамагъа эмир этильди (Фаал 10:15). Яратылгъаннынъ ич бир къысмы озъ-озюнден арам, деп сайылмайджакъ (Рим 14:14; 1Тим 4:4). Темиз адам, яни ичи гунадан темизленген ичюн эр шей темиздир (Тит 1:15), амма о, виджданы ясакъ эткен (Рим 14:14,20), я да зайыф агъа-къардашыны сынагъа огъраткъан шейни япмамакъ керек (ает 15,20 в.и.; 1Кор 8:8-13).

II. ГУНА СЕБЕБИНДЕН ОЛГЪАН АРАМЛЫКЪ. 1) Адамны Э.В. ибадетинден четлештирген мерасим арамлыгъындан гъайры, гунанынъ арамлыгъы да бар. Бу адамнынъ маиетини арам эте, онынъ юрегини, фикир ве сёз менбасыны арам эте (Мт 12:34 в.и.), сонъ ондан тек арамлыкъ чыкъа (Мт 15:19). Бойле арамлыкъ нетиджесинде адам ичюн мукъаддес Алланен шахсий алякъа имкянсыз олып къала. Бу арамлыкъ гуна укъом эткен дюньяда адамнынъ догъувы ве аятынен айырылмаз шекильде багълы (Эюп 14:4; 15:14; 25:4; Икм 20:9; Еш 64:5). 2) Гуна себеп олгъан арамлыкътан темизленмек тек Алланен барышып ве Алланынъ багъышланувы аркъалы мумкюн ола (Ехез 36:25), чюнки тек О, адамгъа темиз юрек багъышлап ола (Збр 50:12; 72:1; тень. Эюп 22:30). Бильмейип япылгъан гунадан темизленмек ичюн, Рабби Э.В.те махсус къурбан тайинледиди (Лев 4:1 в.и.). Иса Месих Озь къуртулыш фаалиетини япкъан сонъ, Алла Месихке олгъан иман аркъалы адамларнынъ юреклерини ве виджданларыны

темизлей (Фаал 15:9; Еуд 9:14); адам севги къабилитени ала (1Тим 1:5; 1Пётр 1:22), яхшы ишлер япып ола (Тит 2:14; Еуд 9:14), Раббини темиз юректен чагырып ола (2Тим 2:22). Алланынъ бу къыясланмагъан бахшышы аркъалы адам Онынъ халкъына (Тит 2:14), Онынъ иманлылар джемиетине къошула. Алла иманлылар джемиетини даима къайгырып, оны «мейва бермеген пытакълардан» темизлей (Юх 15:2). Иманлы къайта-къайта «беден ве рухны арам эткен эр бир шейден», ялан огретювлерден темизленмеге чагырыла (2Кор 7:1; 2Тим 2:16-18,21; 1Юх 3:3). Тёвбе этюв — гуналардан темизленюв вастасыдыр (1Юх 1:7-9). Имансыз озь фикирлеринде ве виджданында кирли олып къала, чюнки онен алякъада олгъан эр шей арамдыр (Тит 1:15). «Темиз» сёзюнинъ манасыны эки тамырдан: «кунеш» ве «сынав» пейда олгъан юн. *эйликринес* сёзюнден аныламакъ мумкюн («кунеш сынавындан кечкен»). Шунъа коре, темиз адам — бу озь ишлерини дюньягъа ачыкътан косьтерип олгъан адамдыр. Айны шу манада эльчи Павел озю ве озюнинъ къуванчлы хабери акъкъында шаатлыкъ бере (2Кор 1:12; 2:17). О, иманлылар джемети ичюн, о буюк Къыямет куню Къадынынъ алдында «темиз» олсун деп, дува окъуй (Флп 1:10; 2:15). Пётрнынъ экинджи мектюби иманлылар джемиетине Т. акъыл ве фаалиет темизлигини алмагъа ярдым этмек: якъынлашкъан агъыр сынавларгъа даянмакъ ичюн язылгъан (2Пётр 3:1). Башкъа юн. сёзю *адолос* «темиз» манасында 1Пётр 2:2-де расткеле: «темиз рухий сют».

III. БАШКЪА МАНАЛАРЫ. М.К.та «темиземек» сёзю: 1) атеште иритильген ве темизленген маденлер (Збр 11:7; Мал 3:3; Зек 13:9); 2) иманлары темиз, даимий, алчакъгоньюлли ве севгиге толу олгъаныны бильмек ичюн Алла къыйындыжлыкъ ве азапларда сынавандан кечирген адамлар (Мал 3:3; Еш 1:25; Дан 12:10); 3) Алланынъ Сёзю — манасыны анылатмакъ ичюн къулланыла (Збр 118:140; 11:7).

2Пётр 3:1: «Севгиллерим, энди сизлерге бу экинджи мектюпни язам. Эвель айтылгъанны акъылгъа кетирип, сизде темиз-пак фикирлерни уятмагъа аракет этем ве

шуну истейим: азиз пейгъамберлернинъ эвельки вакытларда айткъан сёзлерини ве сизинъ эльчилеринъизнен берильген Къуртарьджы Раббининъ эмирини акълынъызда тутунъыз».

**ЭЛЯЛЛАВ БАЙРАМЫ (АЛЛАНЫНЪ САРАЙЫНЫ ЯНЪЫ-
ДАН ЭЛЯЛЛАВ БАЙРАМЫ) — рус. Праздник Обновления.**

Эляллав Байрамы, онъа даа Алланынъ сарайыны Янъыдан Эляллав Байрамы деп айталар (Юх 10:22). Юн. *энкайна*, «янъылув»; еуд. *ханукка*, «эляллав». Антиох Эпифан Сарайда путперест къурбанларыны чалгъан сонъ учъ йыл кечкенде, м.э. 165 с. Ехуда Маккавей Сарайны эляллагъан эди, ве шу арекетнинъ хатырасына багъышланьп, 25 кислев айында (ноябрь-декабрь) башлап, секиз кунъ девамында къайд этиле эди. Янъыдан эляллав Чалашлар Байрамына ошап кечириле эди (2Мак 10:6-8); Сарай ве эвлернинъ тантаналы ярыкъланувы себебинден Иосиф Флавий оны даа «Ярыкъ Байрамы» деп адлай эди.

Юх 10:22: «Сонъ Ерусалимге Алланынъ Сарайыны Янъыдан Эляллав Байрамы кельди. Къыш эди».

ЭЛЯЛЛАНУВ, ЭЛЯЛЛАВ — рус. Освящение.

Адамлар я да шейлер азиз макъсатлар ичюн (Аллагъа хызмет этмек ичюн багъышланув) айыргъан мерасим. Чадырнынъ Э.ы мукъаддес ягълав ягъынен ягъланмасы (Чыкъ 30:26-28; Лев 8:10 в.и.) ве эмир этильген къурбанларнынъ (Чыкъ 40:29) чалынмасы иле япыла эди. Айванларны бутюнлей якъмакъ ичюн къурбан ерининъ Э.ы еди кунъ (Чыкъ 29:37) девам эте эди, невбеттеки 12 кунъ девамында эр бир несильнинъ башлыкълары бахшышларыны кетире эдилер. Сулейман да Алланынъ Сарайыны бойле шекильде эляллай эди (3Пад 8:62-66; 2Тар 7:9), экинджи Сарайнынъ Э.ы да айны япыла эди (Узеир 6:16 в.и.).

I. Септуагинтада къулангъан юн. сёзю *гагадзо* (элялламакъ) еуд. *кадаш* (элялламакъ) сёзюне толусынен манадаштыр. Башта *гагадзо* сёзю тек тар, мерасим-диний хызмет манасында къуллана эди (Чыкъ 29:21 в.б.), кечче

исе къулланув саасы баягы кенгешти. Э. мерасим аркетлери (Чыкъ 19:10,14; Ехо 7:13 в.б.) ве байрамлар кутюльмеси (Чыкъ 20:8; Текр 5:12) вастасынен омюрге кечирильмеси мумкюн. Араджи руханий олса биле, даима тек Алла эяллай. Э. вастасынен предмет ве адамлар Раббиге хызмет этмек ичюн айырылалар. Озюнинь барлыгы ве мунасебетинен адамгъа шерев бильдирип, Алла оны Озь азиз барлыгына къошмагъа ынтыла. Сайлангъан халкъ тек мерасим дегиль де, ахлякъ темизлигини де кутъмек керектир. Лякин омюрге, Э. чокъусы алларда тышкъы мерасим оларакъ къала эди (Еуд 9:10); о, бахшышлар ве къурбанларны кетирген адамларнынъ виджданыны эяллап оламай эди (Еуд 9:9), чюнки «Азиз Ерге кирген ёл» даа ачылмагъан эди (Еуд 9:8).

- II. Тек Я.В. ола, биз Энь Азиз Ерге алып баргъан янгы ёлгъа наиль оламыз (Еуд 9:11-14). Иса Месих бизлер ичюн чеккен азапларынен, атта хач устюндеки олюмине кетирген итаатынен, бизни эяллады. Месих бизлер ичюн Алланынъ огюнде «азизлик ве акъланув» олды (1Кор 1:30). Я.В.те Э. тюшонджесининъ эки манасы бар: 1) Э. толусынен АЛЛАНЫНЪ ФААЛИЕТИ олып, Инджильге иман вастасынен къошулгъан эр кес ичюн Алладан багъышлана. Алла иманлы адамны Месихке ола тек гуналарынынъ багъышланувынен акъламай да, оны Исанынъ азизлигине якъынлаштыра (1Кор 6:11; Эф 4:24; 5:25 в.и.). Нетиджеде Рухнынъ азизлиги вастасынен иманлы адам янгыдан догъа (Рим 1:4; 15:16; 1Пётр 1:2). 2) Э. иманлы адамнынъ толусынен берильмесини талап эте. Алла Озь мераметинен акълап, эбедий къаргъыштан къуртаргъан биревнинъ озю-озюнден иш корьмеге акъкъы ёкъ (2Кор 5:14-17), дюнья да онъа эндиден сонъ саип дегиль (Гал 6:14). Бу дакъкъадан башлап, о, бутюнлей Алланынъ къолуна кече. Алланынъ айткъанына коре, о, «Рабби ичюн айырылгъан» ве буны унутмагъа онынъ акъкъы ёкъ (Рим 1:7; 1Кор 1:2; Эф 1:4; Кол 3:12; Сыр 20:6). «Месихте эяллангъанлар» озь беденлерини «Алла бегенген къурбанлыкъ» оларакъ джанларыны Аллагъа бермек кереклер (Рим 12:1). «...Азиз олмагъа тырышынгъыз. Азиз олмагъан

ич кимсе Раббини корьмез» (Еуд 12:14). Флп 2:12-де аньлатылганына коре, кьуртулыш ичюн эм Алланынь азиз мераметиниъ ярдымы, эм де иманлы адамнынъ озюнинъ фааль иштираги керек.

Пётр 1:22: «Акъикъаткъа бойсунып, сиз джанларыньызни эялладыньыз ве экиюзью олмагъан агъа-къардашлыкъ севгисинен севмеге башладыньыз. Шунунъ ичюн бир-биринъизни гъайретнен темиз юректен севиныйыз».

ЭМЕК

Бакъ.: Иш.

ЭНЪСЕСИ КЪАТКЪАН — рус. Жестоковыйный.

Сёз тутмагъан, бойсунмагъан, инат. Бу сёзлернинъ эсасына екильген айваннынъ образы кьоюлгандыр, о, бойнуны эгмей ве хамут такътырмай. «Энъсеси къаткъан» ибареси Исраиль халкъына нисбетен къулланыла, бу халкъ инатланып, Алланынь эмирлерине къаршы тура, Раббининъ ёлбашчылыгыны терк эте (Чыкъ 32:9; Йрм 7:26; Фаал 7:51).

Текр 10:16-17: «Бойлеликнен, юреклеринъизни сюннет этинъиз, энъсеси къаткъан адамлар олманъыз».

ЭПИКУРЕЙНИНЪ ТАРАФДАРЛАРЫ — рус. Эпикурейцы.

Павел Афинада олгъан вакъытта онынъ ракъиплери (Фаал 17:18). Олар, м.э. 306 с. Афинада Эпикур тешкиль эткен фельсефий мектепнинъ тарафдарлары эдилер. Онынъ огретювине коре, яшайышнынъ манасы, аятий зевкъларынен кейфленип, раат-раат яшамакътадыр, оларнынъ ичине рухий къуванчлар да кире. Эпикур Аллагъа олгъан иманни ред эте ве Алланынь дюньядаки етекчилигини бош инам, деп сая, чюнки Алладан къоркъу аят къуванчынынъ толулыгыны ис этмеге имкъан бермей, дей эди.

ЭСАС ШЕЙЛЕР — рус. Стихии.

Юн. *стойхейа*, «эр шейнинъ биринджи себеби», «биринджи къысымлары». 1) Э.Ш. дегенде, биз энъ эвеля пейда олгъан элементлерни козьде тутамыз (атеш, ер, ава, сув), къадимий адамларнынъ фикрине коре, бу

элементлерден эр бир шей ибареттир. Бу Э.Ш. Алланын суду башлаганда, корюльмеген сьджакьтан ирип кетеджеклер (2Пётр 3:10,12). Юн. ибареси *стойхейа ту косму* эллинистлернинь путперест дюньябакьшында тек дёрт элементни (атеш, ер, ава, сув) дегиль де, бу элементлернинь рухуны да аньлата эди ве олар аллалар деп эсаплана эдилер. Элементлернинь рухларына тышкьы бойсунув еудийлернинь Теврат Кьанунына олгьан мунасебетине якьын эди. (Гал 4:3-5; 5:1; Кол 2:6-8,20). 2) Еуд 5:12-де *стойхейа* сёзю «башлангьыч эсаclar» деп терджиме этиле ве эр бир шейнинь башы (темели), меселя, иманнынь темели киби, аньлашыла эди. 3) Гал 4:3,9-да *стойхейа* сёзю «дюньянынь рухий кучьлери» оларакь терджиме этиле. Дёнген путперестлер Э.Ш.лерни аллалар эсаплай эдилер (кок джисимлери козьде тутулмакь мумкюн эди), амма Месих оларны енъди. Кьанун да Э.Ш.нинь теркибине кире (ает 3 ве 5; тень. Кол 2:20 в.и.). Демек, Э.Ш. — бу адамнынь озь аятыны Тири Алласыз кечирген барлыкь, бу барлыкь Месихте акс эттирильмегендир. Нетиджеде, Э.Ш.лер адамны бойсундыргьан аллалар оларар.

Гал 4:3: «Бизлер де бала олгьанымызда, дюньянынь рухий кучьлерине кьул эдик».

ЭСИР — рус. Пленный.

Гьалип чькькьанлар запт эткен шеэр сакинлерини эсирге алып, оларны кьуларгьа чевире эдилер (Текр 21:10; 4Пад 5:2), шу джумледен кьадын ве балаларны да (Текр 21:13 в.и.) Базьда эсирлернинь эписини, я да бир кьымыны ольдюре эдилер (4Пад 25:7,21; 2Тар 25:12). Адамларны эсирликке тек тьоп урбаларда ве яланаякь (Еш 20:4) кьувалай эдилер, эр кишилерни исе даа «зынджырен багьлай эдилер» (Нах 3:10). Эсир кьадынларны намусларына токьунмалары ичюн, аскерлерге бере эдилер, олар да «урбаларынынь этеклерини котерип» «аврет ерлерини ве айьпларыны косьтере эдилер» (Нах 3:5). Задекян Элернинь козьлерини оя эдилер (4Пад 25:7), ашшурлылар бойле Элернинь бурун ве дудакьларына алкьа кечире эдилер (Еш 37:29). Исьянджы Элерни адден ашыр

джезалай эдилер: оларнынъ аякъ ве къолларыны, бурун ве къулакларыны кесе эдилер (Ехез 23:25) я да тиллерини узип ала эдилер. Базыда Э.нинъ терилерини сыдырып ала эдилер я да къазыкъкъа отурта эдилер.

Итар 18:4: «Давут онынъ 1 000 дане арабасыны, 7 000 атлы ве 20 000 джаяв аскерини эсир алды. Давут эписи атларынынъ джылынларыны кести, тек 100 дане дженк арабасы ичюн атлар къалдырды».

ЭСИРЛИК (*син.* Сюргюнлик) — *рус.* Плен, изгнание.

Бу бутюн халкъ я да онынъ бир къысмынынъ къуваланмасы, сюргюн этильмеси.

I. Э. (къуваланув) нумюнеси оларакъ биринджи адамларнынъ Эдем багъчасындан къуваланмасыны козьге алмакъ мумкюн (Баш 3:23 в.и.). Аллагъа итаатсызлыкънынъ акъибети олгъан къуваланув азатлыкънынъ гъайып олмасына кетирди ве Алладан четлешюв даима ички ве тышкъы бойсундырылувны анълаткъаны акъкъында фаджиалы тенбиелев эди.

II. Халкънынъ эзиетленмесинен берабер Израильнинъ Мысырда олмасыны да Э. деп адламагъа мумкюн (Чыкъ 1:11-14). Алла халкънынъ аизар чеккенини эшитти ве оларны Мысыр къуллугъындан чыкъарсын дие, Мусаны ёллады (Чыкъ 3:7-10; 20:2).

III. 1) Мысырдан чыкъып сахра бою долашкъанларында, Алла, израиллилер Онынъ эмирлерини беджермеселер эгер, оларны кене къувалап, халкълар арасында дарма-дагъын этмеси акъкъында тенбиеледи (Лев 26:33-39; Текр 4:25-28; 28:36, 37, 64-68). Рабби, халкъ тек озь гуналарындан вазгечип, Онъа мураджаат эткенлери заман, оларны къуртармагъа сёз берген эди (Лев 26:40-45; Текр 4:29-31; 30:1-10). Ваде этильген топракны запт эткенлеринден сонъ израиллилер о къадар чокъ Аллагъа нисбетен итаатсызлыкъ бильдирдилер ки, ахыр-сонъу башта Израиль (Шималий), сонъра Ехуда (Дженубий) падишалыкъларынынъ залиси де Э.ке къувалангъан эди. Амос ве Хошеа, Ешая ве Микъа, Цефанья ве Йирмея пейгъамберлери бошуна халкъны акъылларыны топламаларына чагъыра ве келеджек джеза акъкъында кунь

эвельден хабер эте эдилер; 2) Шималий падишалыкынын акъкъындан ашшурлылар, Дженубий — касдийлилер кельдилер. Тиглат-Пилесер III (м.э. 745-727 сс.) заманында ашшурлылар халкларны толусынен бир ерден башкъа ерге эсир этип систематик шекильде сюргюн этип башладылар. 733 ве 732 с. сеферлери заманында Тиглат-Пилесер Фелестиннин шималинде ерлешкен ве Иорданнын шаркъий тарафында яшагъан Нафталий топрагынын сакинлерини, Рубен, Гъад ве Менашше къабилесинин ярысыны эсир этти ве оларны Хавор, Халах, Харагъа ве Гозан озени тарафына сюргюн этти (4Пад 15:29; 1Тар 5:6,26). Шалманесер Самариени къолгъа алгъанындан сонъ (м.э. 726-722 сс.), онын мирасчысы Саргон II (м.э. 721-705 сс.) Шималий падишалыгынын къалгъан эалисинин буюк къысмыны къайд этильген виляетлер ве мадайлылар топрагына сюргюн этип, кочюрювни екюледи (4Пад 17:6; 18:11). Эм Тиглат-Пилесер, эм Саргон шу кочюрювлер акъкъында озъ тарихий вакъиаларында анъдылар. Саргон исе даа Самариен сюргюн этильген сакинлеринин микъдарыны да къайд этти: 27 290 адам. Исраиллилер быракъып кеткен Самарие шеэрлерине Вавилон, Къута, Авва, Хамат ве Сефарваим сакинлери келип ерлешти (4Пад 17:24). Ашшурбанапал (м.э. къар. 640 с.) заманында мемлекетке Элам, Фарс ве Вавилониядан номай кочип кельгенлер ягъды (Узеир 4:9 в.и.). 2Тар 30:1-10 в.и. корюне ки, Шималий падишалыкъ территориясында исраиллилернин бир къысмы къалды. Олар янгы запт этиджилернен къарышылувы нетиджесинде самариелилер деп адлангъан халкъ пейда олды (4Пад 17:24-41). Къувалангъан исраиллилернин такъдири бельгисиз. Араларындан пек аз къысмы озъ халкъынен багъ тута эдилер; оларнын несили акъкъында Я.В.те анъыла (Лк 2:36; Фаал 2:9); 3) Дженубий падишалыкъта яшагъан еудийлерни Невукъаднецар II (м.э. 604-562 сс.) сюргюн этти. Бу вакъиа еудий халкъынын тарихында о къадар муим ер алды ки, атта эсирликтен эвель ве эсирликтен сонъ девирлери айрылып башлады. Бундан эвель ашшур эсирлиги де бар эди. М.э. 710 с. Ехезкиягъа къаршы сефери заманында,

Ехуданынь буюк ве кучюк шеэрлеринден Санхерив, озю айткъанына коре 200 150 адамны эсирликке алды. Ондан гъайры Гедальянынъ ольдюрильмесинден сонъ еудийлернинъ буюк къысмы Мысыргъа къачты. Вавилонгъа кочюв къысым-къысым олды. Базы задекян еудийлер, оларнынъ арасында Даниял да, м.э. 605 с., Къаркемиш янындаки вавилонлыларнынъ гъалебесинден сонъ, Э.ке алындылар. Сонъ Невукъаднещар Еконья падишасыны, онынъ анасы, апайы, къуллары ве хызметчилери, оларнен берабер 10 бинъ аскер ве эписи эснасчыларны эсирликке алды. Шеэрни запт эткен сонъ, о, Алланынь Сарайы ве падиша сарайынынъ бутюн хазинелерини андан чыкъарып алды. Шеэрде эалининъ кучюк къысмы къалды (4Пад 24:12-16). Вавилон эльязмаларына коре, Ехоякин м.э. 597 с. мартнынъ 16-на эсирге алынган эди; Вавилонгъа исе оны келджек йылнынъ апрель айында ёлладылар) (2Тар 36:10; Ехез 40:1). М.э. 587 с. Ерусалимни запт этип ернен эксан эткенинден сонъ, Невузарадан тарла иши ичюн айырылган шеэр сакинлеринден гъайры, сагъ къалгъанларынынъ аман-аман эписини сюрюн этти (4Пад 25:11 в.и.; 2Тар 36:20; Йрм 39:9 в.и.; 52:15). Лякин укюмет толусынен дарма-дагъын этильмеди, сакинлери де эписи сюрюн этильмеди. Базы шеэрлер вавилонлыларнынъ къолуна гонгюлли оларакъ кечтилер ве шунинъ ичюн оларны къырып ташламадылар. Ондан гъайры мемлекет бою еуд. ордусынынъ къалымтылары даркъалган эди, сонъундан олар Мысыргъа кеттилер (Йрм 43:4-7). 582 с. Невузарадан Вавилонгъа еудийлернинъ даа бир къысмыны, 745 адамы сюрюн этти (Йрм 52:30).

- IV. Вавилонны фарслылар запт эткенлеринден сонъ, м.э. 538 с. Кореш Э.те яшаган еудийлерге ветангъа къайтмаларына разылыкъ берди (2Тар 36:22 в.и.; Узеир 1:1-4). Башындан бу изинге коре еуд. джемиетининъ 42 360 азасы, эм 7 337 къул ве къулкъалар, 200 йырлагъан къыз ве огъланлар ветанларына къайттылар (Узеир 2:64 в.и.). Еудийлернинъ бир къысмы С.те къалмагъа къарар алды (Эстер; Зек 6:10; Фаал 2:9 в.и.). Йирмеянынъ 25:11-де ве 29:10-да пейгъамберликлери Янгы Вавилон падишалыгъы 70 йыл сюреджегини тайинлейлер, бу м.э. 605-539 сс.

теньдир. 2Тар 36:21-де бу 70 йыл — 587 с. сарайнынъ дарма-дагъын этильмеси ве янъыдан м.э. 515 с. айбырылып эляллангъаны арасындаки вакъыт муддетини козьде тута.

V. Вавилонлы Э. еуд. халкънынъ омрюнде Ехезкель ве Даниял пейгъамберлерининъ хызметине ола буюк роль ойнады. Сарай йыкъылмасындан сонъ, халкъ буюк гъайретнен Къанунны огренип ве джумаэртеси кунюни кутип башлады. Сюнетке буюк диккъат айырыла эди, чюнки бу Алла сайлагъан халкъкъа аитлигининъ козьге корюнген алямети эди. Э.те Исраиль путперестликни бутюнлей ред этти ве джемиетни рухий джеэттен пекиткен багъларынынъ акъикый дегерининъ къадрине этти. Ветандан узакъ олгъанлары ве сарайнынъ олмагъаны заман халкънынъ рухий омрюнде эсас ерни Теврат тута эди. Эсирлерге нисбетен олгъан мунасебет башындан къатты олып (Збр 136), сонъундан эп йымшала эди (Йрм 29:5-7). Эвил-Меродакъ Ехоякин падишаны зиндандан азат этти ве атта онынъ теминлевини бойнуна алды (4Пад 25:27-30); Даниял ве Нехемья (Дан 2:48; 6:3; Нех 1:11) юксек вазифелерге наиль олдылар. Еудийлер Вавилоннынъ икътисадиятында иштирак этип, чокъусы барлыкълы олдылар (тень. Узеир 2:69). Шу себептен базада оларнынъ ветангъа къайтмакътан козьлери къайта эдилер.

Текр 30:3: «Алланы олгъан РАББИ сени эсирликтен къуртараджакъ ве сангъа мерамет эйлейджек. Алланы олгъан РАББИ сени даркъаткъан эписи халкълар ичинден сени кене топлайджакъ».

ЭСНАФ

Бакъ.: Зенаат.

ЭФА — рус. **Ефа**.

«Узунлыкъ, микъдар, колем ве агъырлыкъ ольчюлери»ни бакъ.

Ехез 45:11: «Эфа ве бат бир ольчюде олсунлар. Бат — хомернинъ онда бир къысмы, эфа — хомернинъ онда бир къысмы. Эм эфанынъ, эм батнынъ ольчюси хомерге коре олсун».

ЭФОД — рус. Ефод.

1) Баш руханийининъ диний ибадет вакътында кийген ур-баларынынъ бир къысмы. Э.ны алтындан, мор, мавылы къырмызы, ачыкъ къырмызы юньден ве индже ишленген кетенден токъулган паалы басманынъ эки кесегинден япа эдилер. О, тек кокрекнен аркъаны къапата эди. Огдеки ве арттаки басма кесеклери омузларда эки къушакъ иле пекине эдилер, эр биринде алтын юваларгъа къоюлган, устюне де Исраиль несиллерининъ адлары язылган шохам ташы пекингендир (Чыкъ 28:6-14; 39:2-7). Э.та алтын зынджырларнен ичинде Ур ве Тум алетлери олган кокрек торбасы пекине эди (Чыкъ 28:30), бу эки таш эди, олар ярдымынен Раббининъ къарарыны сорай эдилер. 2) Адий кетенден япылган Э. (*эфод бад*), оны къалган руханийлер кие эдилер (1Пад 22:18). Ойле Э. Смаил яшлыгъында кие эди (1Пад 2:18). Васиет Сандыгъыны Ерусалимге кочюргенде, Давутнынъ устюнде де айны Э. кийильген эди (4Пад 6:14). 3) М.К.нынъ базы ерлеринде Э. эв путларынен (терафимлер) берабер аныла (Къад 17:5; 18:14,17 в.и.; Хош 3:4). Мында я путнынъ урбасы акъкъында, я путнынъ озю акъкъында лаф кете (Къад 8:27).

Текр 14:6-7: «Туякълары болюнген, я да экиге айырылган ве кевшекни кевшеген айванларнынъ эписини ашангыз. Лякин кевшекни кевшеген ве туякълары экиге болюнген айванлардан мына буларны ашамангыз: девени, тавшанны ве къая къоянны. Олар кевшеселер де, туякълары экиге болюнмегени ичюн, олар сиз ичюн арамдыр».

Ю

ЮБИЛЕЙ ЙЫЛЫ — рус. Юбилейный год.

- I. Ю.Й.нынъ къайд этюви (еуд. *шенат хайовел*, «бору йылы»), Рабби Озь халкъына берген низамнамелерден бири эди (Лев 25:8-16,23-55; 27:16 в.и.; Сай 36:4). «Бору йылы» ады онынъ башланувыны къочкъар бойнузынынъ (еуд. *йовел*) сеси илян эткенинен багълы эди. «Юбилей» ады (лат. *annus jubilei* я да *jubileus*) фонетик джеэттен еуд. адына якъын, амма маиетини яхшы анылатмай — оны «багъышлав йылы», деп адландырмакъ догъру олур эди. Ю.Й.нынъ башкъа ады — «азатлыкъ йылы» (еуд. *шенат дерор*; Ехез 46:17); Йрм 34:8 ве илеридеки аетлерде *дерор* («азатлыкъ») сёзю, ихтимал, еудий къулларгъа азатлыкъ берильген йылны бильдире. Амма Текр 15:1 в.и.; 31:10-да «багъышлав йылы» «единджи йыл» манасыны анылата.
- II. Эр сефер 7 йыл 7 кере кечкенде, яни 49 йылдан сонъ, буюк Одеме куню, халкъны элял этюв мерасиминден сонъ, боруларнынъ сесинен (къочкъар бойнузлары) 50-нджи Ю.Й.нынъ башланувы илян этиле эди. Одеме куню 7-нджи айнынъ (*тишри* айы) 10-унджы куню эди; Ю.Й. келеджек кузьгедже девам эте эди. Низамнамеге коре, биринджи Ю.Й. Израиль халкъы ваде этильген ерни алып, 49 йыл девамында оны асрагъан сонъ къайд этиледжек эди (Лев 25:8). Ю.Й. башлангъанда, васиет халкъына Алланынъ барлыгъы акъкъында бору сесинен илян этиле эди (ает 9).
- III. 1) Ю.Й.нынъ къайд этилюви Къануннынъ къатты къаиделерине коре япыла эди. Биринджиден, раатлыкъ йылында киби, топракъ раатланмакъ керек эди. Тарлаларда

тек озю оськен берекетни ашамагъа мумкюн эди (Лев 25:11,12). Исраиллилер ичюн бу иманнынъ джиддий сынавы эди, чюнки ондан эвельки йылы, яни раатлыкъ йылы да шу ясакълар бар эди. Амма едиджи йыл ичюн Алла керекли зенгин берекетни эвельден бермеге ваде эткени Ю.Й.на да даркъала эди (Лев 25:20-22). Сачмакъ ве джыймакъ ясакълары халкъкъа онынъ Алланен олгъан багъыны хатырлата эди. 2) Мусанынъ Къанунына коре, топракълар джереп аркъалы такъдим эте эдилер ве топракъ пайыны саибинден айырып алмагъа мумкюн дегиль эди. Эгер бириси фукъарелик я да башкъа себеплерге коре озь топракъ пайыны сатса, я да бир себептен къабилелер, сойлар ве къоранталарда Алла берген мулъкий мунасебетлер бозулса, Ю.Й.нда оларны эвельки алына къайтармагъа керек эди (Лев 25:24-28,32-34). Айны шей, Раббиге багъышлангъан топракъкъа аит эди (Лев 27:16-24). Даа бир истисна, диварлары олгъан шеэрлернинъ ичинде ерлешкен эвлерге аит эди. Олар бир йылдан сонъ янъы саибининъ эбедий мулъкюне кече эдилер (Лев 25:29,30). Башкъа алларда топракъ сатылувы эбедий шекильде бакъылмай эди, бутюн денъишмелер исе, Алла бельгилеген тертипке коре, вакъынджа деп сайыла эди. Бундан гъайры, Сай 36:4-ке коре, эгер топракълары мирас этип алгъан къыз башкъа къабиледен олгъан адамгъа акъайгъа чыкъса, Ю.Й.нда янъы къабилеге бу мулъкке даимий саиплик укьугъы бериле эди. 3) Алла, исраиллилерни Мысыр къуллугъындан къуртарып, оларны Озюнинъ къулларына чевирди. Алла къуртаргъан исраиллилер адамларнынъ къуллары олламакъ керек эдилер. Шунинъ ичюн мухтаджлыкътан озюни башкъа исраиллиге къул этип саткъан адам, путперест къуллардан фаркълы оларакъ, онъа хызметчи я да мусafirни киби муамеле эткенлерини талап этмек мумкюн эди. Ю.Й.нынъ башланувынен бойле къул, Къануннен бельгиленген еди йыл къуллугъы даа кечмеген олса да, азатлыккъа ирише эди (Лев 25:39-55, бакъ. Чыкъ 21:2; Текр 15:12). Мулък ве азатлыкътан марум олгъан эр бир исраиллиге Рабби бойле этип, аятыны къайтадан эвельки шараитинде башламагъа имкян бере эди.

IV. Э.В.нинь тарихий китапларында Ю.Й.нынь кьайд этюви акькьында ич бир шей айтылмай (Вавилон эсиринден эвель де, сонь да), тек Сай 36:4-ке коре, бу йыл акькьындаки низамнемелерден келип чыкькьан вакьияларнынь аньылувындан гьайры. Ю.Й.нынь даа бир аньылувыны, башкьа йылларгьа коре, топракьнынь уджузлыгьында корьмеге мумкюн, бу ал Йрм 32:9 (тень. мес., Лев 27:16) косьтериле, оны да низамнамелернинь беджерилувинен аньламакь мумкюн Лев 25:14-16. М.К.та олмагьан, раатлыкь йыллары делиллерининь менбалары м.э. 164-163, 38-37 ве м.с. 68-69 сс. Юсуф Флавийнинь ишлеринде расткеле. Еудий эфсанесинде Ю.Й.лары акькьында, тек олар ашшурлылар Иорданнынь шаркьий ялысыны басып алгьандан сонь кьайд этильмегени акькьында айтыла, чюнки оларны беджермек ичюн, бутюн Израиль халкьы Фелестинде, эр бир кьабиле оларгьа айырылгьан топракьларда, яшамакь керек эди. Ю.Й.нынь гьаеси «еди» ракьамыннынь тертиби аныкь корюнген раатлыкь куню фикрининь девамы ве биткенини ифаделей: единджи кунь — единджи йыл — еди раатлыкь йылы — юбилей йылы. Соньки нетиджеде Ю.Й. Исаныннь кельгени ве О аркьалы бутюн инсаниетнинь азат этилювинен башлангьан «Раббининь разылыкь йылы»ны илян этмек ичюн хызмет эте (Лк 4:18,19,21).

Лев 25:10: «50-нджи йылыны азиз этингиз ве топрагьынньызда эписи яшагьанларгьа азатлыкьны берингиз. О йыл сиз ичюн юбилей йылы олсун. Эр бирингиз озь топракь пайына ве озь союна кьайтынгыз».

ЮВУНУВ (*син.* Абдест; сувгьа батырылып чыкьув) — *рус. Омовение.*

Темизлик акькьындаки Кьануннынь эмирлерине коре, Ю.лар хусусий роль ойнай эдилер. Бойледже, руханийлер, чадырда япыладжакь ибадетлерни башламаздан эвель ювунмакь керек эдилер. Корюшов Чадырынынь янында аселет абдест алмакь ичюн, ювунмакь ичюн ер ерлеше эди. Адий израилли де, устюни былаштырса, темизлик акьында эмирни кутип, тен ве урбасыны

ювмакъ керек эди (Лев 11:40; 13:6; 15:5-8), ондан сонъа ибадетте иштирак этмеге изин бериле эди. Ю. акъкъан сувда керек эди. Бу, Э.В.теки эмирлер кеч еудий девринде о къадар адден ашыр олдылар ки, Исанынъ заманына якъын, ашамаздан эвель къол Ю. аман-аман мерасимге чевирилген арекет олды (Мт 15:2; Мк 7:27). Къанун эмир эткен эписи Ю.лар кирден темизленип ибадетте янъыдан иштирак этмек ичюн зарур олгъан шарт олсалар да, гуналардан арындыртмай эдилер. Ки-наели манада, тышкъы Ю. Алла адамларнынъ юрек-леринде япаджакъ джан темизленмесининъ тимсали эди (Збр 50:4,9; Еш 1:16; 4:4; Йрм 2:22; 4:14). Я.В.те Ю. акъкъында къурбан къанынынъ сепильмесинен бир сырада айтыла. Мында Исанынъ къаны адамны гуна-дан арындырткъаны (Сыр 1:5) ве арынгъан иманлылар урбаларыны Къоюн къанынен ювып темизлегенлери, акълагъанлары акъкъында лаф юрсетиле (Сыр 7:14).

Лев 17:15-16: «Исраиллилерден я да кельмешеклерден олгъан бир адам айваннынъ олюсини я да кийик айван парчалагъан айваннынъ этини ашаса, озъ урбаларыны ве озъ беденини сувнен ювсун. Акъшамгъадже о, арам олур. Сонъра о, темиз олур. Эгер урбаларыны ювмайып, озю де ювунмаса, о, къабаатлы олур».

Д.б.: Абдест; Сувгъа батырылып чыкъув.

ЮЗБАШЫ — рус. Сотник, центурион.

Я.В.те рим акимиедининъ базы арбий ве граждан башлыкълары анъыла. Юзбашы (центурион) юз адамдан ибарет болюкнинъ арбий башлыгъы эди (Мт 8:5; 27:54; Мк 15:39,44; Фаал 10:1; 21:32). Алты юз адамдан ибарет болюк когортаны тешкиль эткен; он когортадан легион топлангъан. Юзбашы унваны энъ ашагъы офицер рут-бесине менсюп эди ве къаидеде коре бундан зияде юксельтювни назарда тутмай эди. Ю. арбий бинъбашыгъа (трибунгъа) таби эди (Фаал 23:10; 22:26-29; 23:17-19). Арбий бинъбашы (Фаал 22:24; 24:7,22) я да юнан мертебе джедвелине коре, *хилиарх* (яни бинъбашы), когортанынъ башлыгъы олгъан. Бинъбашы арбий унваны Ерусалимдеки Рим гарнизонынынъ комендантыннда

бар эди (Юх 18:12; Фаал 21:31). Фаал 28:16-да арбий башлыкънынъ даа башкъа унваны — легион трибуны (юн. *стратопедарх*), рутбеси исе Рим император гвардиясынынъ преториан когортасы башлыгы эди.

Фаал 10:1-2: «Кайсаря шеэринде Корнелий адлы бир адам бар эди. О, „Италик“ деген арбий болюгининъ бир юзбашы олып хызмет эте, ве бутюн эвдекилеринен берабер Алладан къоркъкъан ве диндар бир адам эди».

ЮЗИОМ (*син.* Юзюм пытагы, юзюм багы) — *рус.* **Виноград, виноградная лоза, виноградник.**

Юзюм пытагы — тешелип оськен агъач осюмлиги; индже даллары ве оларнынъ ян пытакъларында мыйгычкълары бар, оларнынъ ярдымынен осюмлик диреклерге орюлип япыша. Эгер ян пытакъларыны кессек, юзюмнинъ мейвасы даа да бол олур. Юзюм пытагы баягы вакъят яшамакъ мумкюн. Онынъ агъачыны исе тек одун оларакъ ишлетмек мумкюн. Фелестиннинъ топрагы ве иклими Ю. асрамагъа пек келишикли. Та энъ къадимий вакъятлардан къалгъан весикъаларда улькенинъ чешит районларында юзюмасравджылыкъ олгъаныны икяе этелер (Баш 14:18; тень. Баш 9:20). Адетиндже, юзюм багычалары дагъларнынъ этеклеринде ерлеше эдилер (Еш 5:1; Ёэль 4:18). Берекетли топракны ягъмур ювып кетмесин деп, исраиллилер террасалар къура эдилер. Топракны ташлардан темизлеп, юзюм пытакъларыны эке эдилер, къаравул къалелери ве юзюм сыкъмакъ ичюн хавузлар япа эдилер (Еш 1:8; 5:1-7; Мт 21:33-41). Юзюм багычасынынъ бакъувы топракны чапаламакъ ве отлардан темизлемектен ибареттир (Збр 24:30 в.и.; Еш 5:6); пытакъларыны исе пытамакъ ве темизлемек керектир (Лев 25:3; Юх 15:2). Юзюм пытагынынъ кевдеси адетиндже ерде ята, мейва берген пытакълары исе диреклерге таяна (тень. Ехез 17:6; Хош 10:1). Ю. мейваларындан Ю. сувуны сыкъалар (Еш 63:2; Сыр 14:19,20), оларны эм тазе, эм де къурутып ашай эдилер (Сай 6:3; Текр 23:25). Ю. къурусы, яни кишмишни, пите сыфатында пресслей эдилер. Биринджи салкъымлар июль айында етише эди, амма эсас берекет сентябрь айынадже джыйыла эди ве та октябрь айынадже

девам эте эди. Пишкен салкымларны кесип (Йрм 6:9), юзюм сыкбылган таш хавузгъа къоя эдилер, хавуз Ю. суву тѣкюледжек тешиклери олган тегиз леген киби эди, Ю. суву ашагъыда ерлешкен легенге тѣкюле эди. Адет-узъре легенлер таштан япыла эди. Акъайлар салкымларны яланаякъ басып, Ю.ни сыкъа эдилер (Нех 13:15; Эюп 24:11; Еш 63:3), бир ритмде чалышмакъ ичюн де, йырлай эдилер (бакъ. Еш 16:10; Йрм 25:30; 48:33). Сыкбылган Ю. сувуны ашагъыдаки легенге топлап, сонъра мешин торбаларгъа къоя эдилер (Эюп 32:19; Мт 9:17) я да чамур гугюмлерге толдура эдилер. Анда аджысын деп, къалдыра эдилер, сонъра исе башкъа савутларгъа авуштыра эдилер (Йрм 48:11 в.и.), эски савутларнынъ тюбюнде тортасы къала эди, оны аджытыджы киби къуллана эдилер. Кечче Ю. сувуны сыкъмакъ ичюн, пресслер къулланып башладылар. Ю. сувуны легенден алып, тазе иче эдилер (еуд. *тирош*). Оны биринджи мейва бахшышлары оларакъ Азиз Ерге кетире эдилер (Сай 18:12; Нех 10:38). Ю. суву аджыган сонъ, шарап ола эди (еуд. *ййин*) — сархошлаткъан ичимлик (Баш 9:21). «Ю. мейвасынынъ ичимлиги» (Мт 26:29; Мк 14:25) — шарап акъкъындаки еудийлерде къадимий заманлардан берли ишлетилген ибаре. Бу шарапны Аллагъа ибадет этив байрамларында, меселя, Песах емегинде ве раатлыкъ кунюнинъ башланувында, иче эдилер. Шарап ве алкоголь ичимликлери фаркъ эте эдилер, олар башкъа мейвадан (меселя, хурмадан), бал ве ашлыкътан (Еш 28:4; 29:9) япыла эди. Отьмек, шарап ве зейтюн ягъы о заманларда эсас емек эди (2Тар 2:9; 3бр 103:14 в.и.; Агъл 2:12); шарап Алладан берильген бахшыш оларакъ макътала эди (Баш 27:28; Текр 8:7-10; 3бр 103:15; Джем 9:7; тень. Юх 2:1-11), тѣкюльген къурбан киби, бутюнлей якъылган къурбанларнынъ теркибине кире эди (Чыкъ 29:38-41) ве Раббининъ огюнде кечкен джемаат емегининъ къуванчына къошулмакъ керек эди (Текр 14:26). Шарапны илядж ерине де къуллана эдилер (Лк 10:34; 1Тим 5:23; тень. Икм 31:6). Метафорик манада шарап рухий кучъ ве бахшышларнынъ тимсали де олмакъ мумкюн эди (Икм 9:2; Еш 55:1), амма бунынънен берабер, Алла тарафындан берильген кѣрлукъ ве къасеветни

де аңгылата эди (Йрм 25:15 в.и.). Рабби Озь халкъыны Ю. пытагъынен къыяслай (Йрм 12:10; тень. Мк 12:1-9).

Йрм 12:10: «Чокъ чобан юзюм багъымны бозды, Меним топракъ пайымны аякънен таптады; сеvimли топракъ пайымны бакъымсыз чельге чевирдилер».

ЮКСЕК ШУРА — рус. Синедрион.

1) Ю.Ш. — еудийлернинъ эсирликтен сонъ, энъ юкъары укюмдарлыкъ ве махкеме акимieti. Даа фарслар еудийлерге озь башына укьукъ акимietини беджермек акъкъыны берген эдилер (Узеир 7:25 в.и.; тень. 10:14). Бу акъ сонъ да оларда къалды. Амма м.с. 30 с. сонъ, олюм джезасына нисбетен Ю.Ш.нынъ акъкъы сынъырланды (Юх 18:31). Эндиден сонъ Ю.Ш.да берильген олюм джезасыны тек Римли аким тасдыкълагъан сонъ беджере эдилер. Керчектен исе, Стефаннынъ къанунсыз джезаланувы киби, бу къайдени джезасыз атлап кечмеге мумкюн эди (Фаал 7:57 в.и.). 2) Ю.Ш. 71 адамдан ибарет эди. Оны бир йылгъа сайлангъан баш руханий идаре эте эди. Ю.Ш.гъа даа баш руханийлер, яни баш руханий къорантасынынъ азалары (тень. Фаал 4:6), саддукийлер ве фериселер кире эдилер (Юх 7:45; Фаал 23:6). Саддукийлер, адет узьре, баш руханий сиясетине къол тутта ве Ю.Ш.да оларнынъ векиллери руханийлер эди; эсасен фериселерге менсюп олгъан дин алимлери ве оджалар оппозицияны тешкиль эте эдилер (бакъ. Фаал 23:9). Сайысынен фериселер Ю.Ш.да чокълукъны тешкиль эте эдилер, амма олар эки къысымгъа болюнген эди: бири Гиллель оджанынъ мектеби, башкъалары Шаммай оджанынъ мектеби тарафдарлары эди. Бутюн Ю.Ш. чокъусы алларда Я.В.те «акъсакълалар ве къанун оджаларынен берабер баш руханийлер», деп адландырыла (Мт 26:57; Мк 15:1; Лк 22:66). Ю.Ш.нынъ азаларындан Я.В.те Гъамалиэл (Фаал 5:34), ариматеялы Юсуф (Мк 15:43; Лк 23:50 в.и.) ве Никодимнинъ (Юх 3:1; 7:50) адлары айтыла.

Лк 22:66: «Сабадан халкънынъ акъсакълалары ве баш руханийлернен къанун оджалары топланып, Исаны озьлерининъ Юксек Шурасына алып бардылар».

ЮКЪАРЫГЪА АЛЫНУВ (син. Коклерге алынув) — рус.

Взятие на небо.

Юн. метатесис. Э.В.те. Баш 5:24, Еуд 11:5 ве 4Пад 2:11-де Раббининъ иманлары ичюн, Ханокъ ве Ильясны кокке алгъаны акъкъында айтыла. Бунен берабер Ю.а., олюмден къуртулып, Алланынъ даимий олувында булунмакъ козьде тутула. Я.В.те. Сыр 12:5-те сабийнинъ Аллагъа ашагъыдан алынувы акъкъында айтыла, эм, бу бала Иса Месихни козьде туткъаны олса керек. Ахыр замандаки иманлылар Ю.а. акъкъында 1Кор 15:51 в.и., 1Тес 4:16 в.и. айтыла, эм юн. асыл нухасында бойле сёзлер къулланылгъандыр: *гарпадзо* — «алып тутмакъ», *апантэсис* — «корюшюв» в.и.). Онынъ экинджи кельмесинде «Месихке иманнен ольгенлер» тириледжеклер (1Тес 4:16) ве Раббини къаршыламакъ ичюн апансыздан ашагъыдан алынаджакълар. Оларнынъ пешинден даа ер юзюнде Месихке аит олгъанлар ашагъыдан алынаджакълар (1Тес 4:15-17; къыяс. 1Кор 15:52). Къуртулгъанлар о заман янъы тенге киреджеклер (1Кор 15:44-58; 2Кор 5:2 в.и.) ве шуретинде Озь Келинине (иманлыларнынъ джемиети) кельген Месихнен къавушаджакълар ве Онен эбедий къаладжакълар (1Тес 4:17). *1Тес 4:17*: «Сонъ о вакъытта биз, тири къалгъан адамлар да, оларнен берабер Раббини авада къаршыламакъ ичюн, апансыздан ашагъыдан алынаджакъмыз, булутлар ичинде котериледжекмиз ве бойле этип, эбедиен Раббинен берабер оладжакъмыз».

ЮКЪУ (син. Олюм) — рус. **Сон; усение, смерть.**

1. Якъын Шаркънынъ сыджакъ иклиминде геджелемекнен багълы буюк къыйынлыкълар ёкъ эди. Адет узьре къатты ятакъта юкълэй эдилер, фукъаре адамлар ерде ята эди. Чокъусы алларда бир джайма устюнде юкълэй, куньдюз оны сарып къоя эдилер. Тёшек котерип юргенлери акъкъында айтылгъанда, бойле джайма козьде тутула эди (Мт 9:6; Юх 5:9 в.и.). Зенгинлернинъ индже тёшекли акъикъий ятакълары бар эди. Устюни япмакъ ичюн, ёргъанлар бар эди (Къад 4:18), лякин адет узьре ягъмурлыкъ я да усть урбанен къуллана эдилер (1Пад 19:13),

шунунъ ичюн оны пей сыфатында тек акъшамгъа къадар тутмагъа мумкюн эди (Чыкъ 22:26,27; Текр 24:12,13).

II. 1) Юкъуны тек агъыр иштен сонъ сагълам раатлыкънен багъламай эдилер (Джем 5:11), юкъунынъ даа олюмнен умумийлиги бар, деп тюшюнип, телюкели шей сыфатында къабул эте эдилер. Адамгъа раат-раат ве къоркъмайып юкъламагъа мумкюн, чюнки Рабби уяныкъ (Збр 3:6; 4:9; Икм 3:24). Рабби — Исраильнинъ къорчалайыджысы, не юкъусырай да, не юкълай (Збр 120:3 в.и.). Къайгъы (Джем 5:11) я да джан сыкъысы (Баш 31:40) юкъуны къачыра, лякин тенбельни узун юкъу бахытсызлыкъкъа кетире (Икм 6:9-11; 20:13; 23:21). Кочъме манада иманлылар джемиетине чагъырув ёлланыла, оны рухий Ю.дан сакълап тенбиелей ве уянып, уяныкъ олмагъа чагъыра (Мк 13:36; Рим 13:11; Эф 5:14; 1Тес 5:6). 2) Рабби юкълагъанларны къорчалай, О, юкълагъан адамларгъа тюшлеринде Озь сырларыны ача ве эмирлерини ёллай (Баш 28:12-16; Эюп 4:13-17; 33:15-18; Йрм 31:26; Мт 1:20-24). Бундан гъайры, базы алларда Алла Ибраимге сырларыны ачкъан вакъытта (Баш 15:12), Адемнен олгъаны киби (Баш 2:21), Озь аркетлерини гизлемек ичюн адамгъа пек терен Ю. бере, буну Алла Давуткъа ярдым этмек ичюн, Шаулны терен Ю.гъа далдыргъан икъе де тариф эте (1Пад 26:12).

III. М.К.та Ю. акъкъында кочъме манада сыкъ-сыкъ айтыла. Аллагъа тек тышкъы тарафтан итираам косътерген, юреги исе Ондан узакъта олгъан адамларгъа, Рабби Ю. рухуны бермек мумкюн (Еш 29:10-14; Рим 11:8), о вакъытта оларнынъ козылери къапалы киби ола (Мт 13:15; Фаал 28:27). Алланынъ халкъларгъа япкъан укюми акъкъында айтылгъанына коре, Раббининъ разы олмагъаны арабаны да, атны да Ю.гъа батыра (Збр 75:7), О, вавилонлыларны сархош этип, оларны олюм Ю.сына далдырды ве бир даа уяндырмады (Йрм 51:39,57). Бойлеликнен, Ю. рухий я да бедений олюмнинъ бельгиси ола, Збр 89:6-да аксине, яшайышнынъ тез акъып кечкенининъ тасвири.

IV. Месихчилерде, башкъа динлерде олгъаны киби, олюм чокъусы алларда юкъунен къыяслана. Мусанынъ ве

Давутнынъ олюми акъкъында тюш сыфатында айтыла. Я.В.те Иса мерум Лазар акъкъында, юкъләп къалгъан, дей (Юх 11:11); Павел 1Тес 4:13-те шунгъа ошагъан шейни айта. Ю. — «олю юкъусына» батмакъ (Збр 12:4; 1Кор 15:6). Олюм акъкъында имансызларгъа (Збр 75:6) ве месихчилерге (1Кор 15:18 «Месихке инанып козь юмгъанлар») нисбетен Ю. сыфатында айтыла.

Эюп 33:15-16: «Тюште, гедже руясында, адамларны терен юкьу баскъанда, олар ятакъта яткъанларында, о вакъыт Алла къулакъларына айтар, огютинен оларгъа ачыкъ ангълатьр».

Юх 11:11: «Достумыз Лазар юкъләп къалды, лякин Мен оны уятмагъа кетем, — деди».

Д.б.: Олюм.

ЮРЕК (*син. Гонъюль*) — *рус. Сердце.*

I. Э.В. ве Я.В.те Ю. сёзю эсасен кочьме манада къулланыла. Озюнинъ догърудан-догъру манасында Ю. — муим аятий мучедир; атылгъан окъ Ю.ке сапланса, олюмге алып келе (2Пад 18:14). Ялан, къоркъу, итаатсызлыкъ, я да буюк къуванч Ю.ни «шувулдата» (1Пад 24:6; 2Пад 24:10; Еш 7:2).

II. Ю. сёзю М.К.та эсасен адамнынъ маиетини, РУХ ВЕ ДЖАН БИРЛЕШКЕН ерни косьтере. Бойледже, адамнынъ Ю.ги рухтан тюшкюнлик (Збр 33:19), гъам (Юх 16:6), юрек сыкъылувы (Юх 14:1), къайгъы (2Кор 2:4) я да къуванчны (Юх 16:22) дуя. Адамнынъ Ю.ги ираде ве арекетке ынтылувнен толу (Нех 4:6), о «озь ёлуны тюшоне» (Икм 16:9). Адамнынъ Ю.ги башкъа адамлар ичюн ачыкъ (2Кор 7:3); садыкълыкъ бу ерде яшай (2Пад 15:6), лякин душманлыкъ да яшамакъ мумкюн (Лев 19:17); бу ерде итаат этмек я да итаатсызлыкъ этмек акъкъында къарар къабул олуна (Фаал 7:39). Ю.те икмет ве акъылсызлыкъ (3Пад 3:12; Збр 13:1; Икм 22:15), истек ве умют (Збр 36:4), гъаелер ве бильгилер яшай (1Кор 2:9). «Адамнынъ юрегинде не олса, оны тили айта» (Мт 12:34). Ю.нинъ фикир этмек (1Кор 7:37), айретленмек къабилиети бар (Фаал 2:37); оны виджданнен къыясламакъ мумкюн (1Юх 3:19). Бойледже, адам

арекетлерининъ терен ниетлери Ю.тен чыкъа (бакъ. Икм 15:13; Мк 2:6-8) — эм явузлыкъ (Фаал 8:21 в.и.), эм яхшылыкъ (1Тим 1:5). Ю. тек темиз ве яхшы дегиль (Збр 50:12; Лк 8:15), явуз ве саткъын да олмакъ мумкюн (Лк 6:45; Еуд 3:12). Ю. бутюн шахсиетни такъдим эте (Збр 26:8); о адамнынъ маиетини анълата (Икм 4:23; 1Пётр 3:4). Адам бирде-бир шейни джан-юректен япса, башкъасына самимий ярдым этсе, М.К.та, адамларнынъ огюнде суний инсафлыкъ косътергенлерге къаршы къоюла (1Пад 16:7; Йрм 29:13; Хош 7:14; Ёэль 2:13; Мт 18:35; 2Кор 5:12). Адам яшайышынынъ эсас иши «юреклеримизде» язылган (2Кор 3:2 в.и.).

- III. 1) Аллагъа олган мунасебет, Онгъа иман этмек я да бойсунмамакъ акъкында РУХИЙ КЪАРАРНЫНЪ къабул этилювини Ю. сайлап ала. Шунунъ ичюн Раббини севмеге давет (Мк 12:30 в.и.; Лк 10:27) энъ эвеля Ю.ке, сонъ исе джанына, ирадесине ве акълына этиле. Ю. къатып къалмакъ я да таш киби олмакъ (Чыкъ 4:21; Мк 6:52; Еуд 3:8), анъламамазлыкънен къарармакъ (Рим 1:21), онынъ устюнде анъламамазлыкъ «ортюси» олмакъ мумкюн (2Кор 3:15). М.К. ич бир шубе къалдырмай ки, имансыз адам озь Ю.гинде гъзаплы, инат, итаатсыз ве октемдир (Еш 29:13; Йрм 5:23; 7:24). Ю. гунагъа алданмакъ мумкюн, шейтан адамнынъ Ю.гине гуналы фикирлерни кирсетмеге ынтыла (бакъ. Фаал 5:3; 2Пётр 2:14), путперестлик ве сахте иман Ю.те ерлешмек мумкюнлер.
- 2) Ю.нинъ ачыкълыгынен адамнынъ имангъа, тевбе этювге ве догъру ёлгъа къайтувы чокъ джеэттен бельгилене. Тек Алла саф Ю.ни яратмакъ мумкюн (Збр 50:12). Тек Онынъ, иманны уятмакъ ичюн адамнынъ Ю.гини ачып бермеге кучю бар (Фаал 16:14); ве тек О, акъыллы Ю.ни бере (3Пад 3:9). Шуны акъылда тутмакъ керек ки, Ю. бизни о я да бу арекетни япмагъа тешвикъ эте. Шунунъ ичюн Алла Озь Къануныны Ю.лерде язмагъа ынтыла (Йрм 31:33; Еуд 8:10) ве янгы Ю.ни бере (Ехез 36:26): бутюн фикирлер, ираде ве ишлер Алланынъ адыны урьмет этмек ве Онынъ ирадесине бойсунмакътадыр (Збр 85:11).
- 3) Бу Э.В.нинъ вадесини Алла Озь иманлылар джемиетинде беджере ве бизим Ю.леримизге Озь

севгисини (Рим 5:5) ве Озь Рухуны (2Кор 1:22; Гал 4:6) төке. О вакъытта Месих оларнынъ ичинде яшай (Эф 3:17), бизим Ю.лерни айдынлата (2Кор 4:6) ве оларны сакълай (Флп 4:7). Месихке берильген Ю. Алладан къоркъувны, Аллагъа итирама косътерювни ве Алланынъ шурет этювини озь ичине алгъан савуткъа чевириле (Эф 5:19; Кол 3:16; 1Пётр 3:15). Адам Алланы бутюн Ю.нен, бутюн барлыгъынен севмек (Текр 6:5; 30:10; Йрм 29:13; Мт 22:37) ве Онъа бутюнлей итаат этмек керек (Эф 6:5). Бу нени анылаткъаныны, Давут ве Сулейманнынъ такъдирлерини къыясладан корьмеге мумкюн (3Пад 11:4,9 в.и.). Давутнынъ Ю.ги гуналаргъа бакъмайып (2Пад 11), Раббиге берильген эди; Сулейманнынъ Ю.ги исе, апаилары оны башкъа аллаларгъа хызмет этмеге къандыргъан сонъ, Раббиден узакълашты. Путперестлик — Алладан узакълашмакътыр (бакъ. Рим 1:23 в.и.).

4) Адамнынъ Ю.ги эр вакъыт Раббининъ алдында ачыкътыр, Алла оны сынай ве укюм эте (1Тес 2:4), о энъ гизли фикирлерни ачып бере (1Тар 29:17; Збр 7:10; 138:23). Алланынъ Сёзю «юреклернинъ тюшонджелерини эм ниетлерини сынап бакъа» (Еуд 4:12), ве келеджек укюмде Рабби гизли «юректеки ниетлерни ачаджакъ» (1Кор 4:5). Амма Оннынъ Руху иманлылар джемиетинде шимди де Ю.нинъ гизли сырларыны ачып бермек мумкюн (Фаал 5:3 в.и.; 1Кор 14:25).

IV. М.К.нынъ бир къач еринде тек адамнынъ дегиль, АЛЛАНЫНЪ ЮРЕГИ акъкъында да айтыла. Рабби «Озюнинъ юрегине яткъан адамны тападжакъ» (1Пад 13:14; Йрм 3:15; Фаал 13:22). «Оннынъ юрегининъ мурады несильден несильге кече» (Збр 32:11). Адамнынъ гуналары Алланынъ Ю.гинде къайгъыгъа себеп ола (Баш 6:6), лякин адамны укюм этмек керек олгъан ерде, Рабби «инсан огъулларыны джезаламагъа, оларгъа дерт бермеге севмей» (Агъл 3:33). Укюм аныкъ олгъанда, Алланынъ Ю.ги Озюнинъ садыкъ олмагъан халкъы ичюн азап чеке, о вакъытта Рабби оны аджымакъ мумкюн (Йрм 31:20; Хош 11:8).

V. Кочьме манада «Ю.» сёзю даа кок асты юксекликни (Текр 4:11), топракнынъ юрегини (Мт 12:40) я да

денъиз тѹбюни анылата (Чыкъ 15:8; Икм 23:34; 30:19; Ехез 27:4,25-27; 28:8; Юнус 2:4).

Икм 15:13: «Юрек къванчы адамнынъ бетини ачар, юрек дерди исе рух сѣндюрир».

ЮРМЕК (*син.* Бармакъ) — *рус.* Ходить.

I. 1) Э.В. ве Я.В.те Ю. сѣзю эм догъру манада, эм «яшамакъ» фиилине манадаш олып келе (Баш 17:1; Еш 40:31; Юх 8:12; 2Кор 5:7; Флп 1:27; Кол 3:7). 2) М.К. инсаннынъ бутюн омрюни тек бир ёнелиште илерилегенини козьде туткъаны ичюн, бу сѣз адамнынъ омюр бою умумий арекетлерини анылатмакъ ичюн сыкъ къулланылган мана олды. М.К.къа аит олган омюрге нисбетен терен дикъкъаты, адамлар даима бир алда дегиль де, аксине, эр вакъыт арекетте булунып бирде-бир шейге ынтылалар. «Юрюш» — М.К. этикасынынъ эсас тюшонджелеринден биридир. 3) Адамнынъ «юрюшине» тесир эткен кучьлер такъдирини денъиштире билелер; адам къоркъу я да къаранлыкъта юрмеси мумкюн (Збр 137:7; Еш 50:10; 59:9; Ехез 28:14). Лякин Мукъаддес Язы бу ерлеринде де къадимий юнан я да земаневий анылайышта «такъдир» акъкъында лаф юрсетильмей. Мында ахлякъ нокътайи назарындан, муайен кучьлер акъкъында айтыла, оларны «ярыкъ» ве «къаранлыкъ» сѣзлеринен анылатмагъа мумкюн (Еш 2:5; 9:1; Юх 8:12; 1Юх 1:6 в.и.; Сыр 21:24). Олар акъкъында конкрет шекильде «акъкъыат», «севги», «догърулыкъ» (3Пад 3:6; Збр 25:3; Еш 33:15; 38:3) я да «ороспулыкъ», «пислик» ве «ахлякъсызлыкъ» (тень. Кол 3:5-7) акъкъында дайын айтылувы мумкюн. Эм де адамларнынъ шефкъатсыз юреклери — олар яманлыкъ кучьлерине таби олганларынынъ акс олунмасыдыр (Йрм 23:17; тень. Текр 29:18; Йрм 3:17; 18:12).

II. 1) Адамнынъ омрюнде айдынлыкъ тек онъа тири Алланынъ ачылмасынен пейда ола. Бу вакъыттан башлап, бутюн ахлякъ «Алланынъ огюнде юрмек» (Баш 17:1; 24:40) я да «Аллагъа ляйыкъ олмакъ» (Флп 1:27) сѣзлеринен ифаделенмеси мумкюн. Алланы бильген адамлар, оларгъа анги ёлнен кетмек кереклигини косътермеси ичюн, Онъа ялвармакъ мумкюнлер (Чыкъ 18:20;

Збр 31:8; 85:11; Йрм 6:16). Израиль халкы ичюн «Алланынь огюнде юрюв» Къанунда ифаделене эди. Шу себептен Э.В. айта: «РАББИ-Таальянъыз эмир эткен ёлундан юрюнъыз» (Текр 5:33; Йрм 7:23), я да «Алланынь эмирлерини кутюнъыз» (Чыкъ 16:4; Лев 18:4; 26:3; 3Пад 6:12; 8:61; Нех 10:30; Йрм 32;23; Ехез 36:27; Зек 3:7), «Меним ёлумдан юрюнъыз») (3Пад 11:38; 4Пад 21:22; 3бр 118:3; Йрм 7:23). 2) Я.В.те Алланынь огюнде догъру юрмекни огреткен муайен эмирлер де бар (Эф 2:10; 1Пётр 1:15). Догъру олмагъан омюрнинъ себеби адамнынъ беденине багълы олса, Алланынь огюндеки янъы омюрнинъ кучю ве себеби — бу Къанунгъа къатланмакъ ичюн адамнынъ шахсий (башындан файдасыз олгъан) гъайретлери дегиль де, бу онынъ Мукъаддес Рухкъа толып-ташкъаны олгъаныны анъламакъ керек. Биз бу дюньяда яшасакъ да, дюньяда дженк эткенлери киби дженк этмеймиз, эгер биз Рухнынъ истегинен яшасакъ, Рухнынъ истегинен арекет этейик — будыр Я.В.теки эмирлер (2Кор 10:2-4; Гал 5:25). Бунен берабер бу «юрюв», яни Месихте олгъан омюр (Кол 2:6; 1Юх 2:6; тень. Рим 13:14; Эф 4:22-24), — бу Алла иманлыларгъа беджермек ичюн эмир эткен ишлерининъ беджерильмесидир (Эф 2:10). 3) Алла огюне догъру юрмелери ичюн, оларгъа мисаллер берильди. Олар иманлыларгъа ярдым этип, догъру омюрни акс эттирелер (3Пад 3:3; 4Пад 22:2; 2Тар 11:17; 1Тим 4:12). Энь муим мисаль оларакъ Исанынь Озю чыкъа (1Юх 2:6).

Еш 40:31: «РАББИГе ишангъанлар исе тазе кучь аладжакъ, къарталлар киби, къанатларыны котереджек, чапып, болдурмайджакъ, юрип, такъаттан кесильмейджеклер».

ЮШАН — рус. Полынь.

Artemisia absinthium; еуд. лаана; юн. апсинтос, *Compositae* агъырчечек аилесине менсюп *Artemisia* джынсы осюмлиги. Бу кийик отнынъ япракъларында кок саччыкълары бар. Онынъ кичкене, сары чечек башчыкълары бар. Ю.нынъ башкъа чечеклерден фаркъ эткен бельгиси — пек сасыкъ къокъусы ве аджджы леззети. М.К.та Ю.нынъ аджджылыгъы — садыкъсызлыкъ, Алладан

узаклашув, инсафсызлыкъ тимсали (Икм 5:4), Раббининъ джезасы (Сыр 8:11) ве азаплардыр.

Сыр 8:11: «Бу йылдызнынъ ады „адджы юшан“ эди. Сувларнынъ учъте бири юшан оту киби адджы олды. Бойле адджы сувны ичип, чокъ адам ольди».

Я

ЯГЪ — рус. **Тук, жир.**

Исраиллилерге къаннен берабер Я.ны, айванларнынъ ичеклериндеки ягъны ве семиз къойнынъ къуйругъыны ашамагъа ясакъ этильген эди (Лев 3:14 в.и.; 7:23 в.и.). Темиз айванларнынъ Я.ы Аллагъа къурбан сыфатында якъыла эди (Чыкъ 29:13,22; Лев 3:3 в.и.; 4:8 в.и.), арам айванларнынъ Я.ыны исе тек эв ходжалыгъы ичюн къулланмагъа мумкюн эди. Даа Хабиль «озь сюрюсининъ биринджи догъгъан» къой-эчкилерининъ ягъыны Аллагъа багъышлагъан эди (Баш 4:4). Сонъ, айванларны соймакъ акъкъында эмирлерде, ягъны дегиль, тек оларнынъ къаныны ашамагъа ясакъ этиле эди (Текр 12:15 в.и., 20-24). Кочъме манада Я. энъ яхшы ве къыйметли шейни бильдире эди (Баш 45:18; тенъ. Еш 25:6; 55:2; Йрм 31:14; Ехез 34:3).

Сай 18:17: «Лякин биринджи догъгъан бугъа, къочкъар, я да эчки ичюн акъча алма. Олар азизликтир. Къанларыны къурбан ерине септир ве ягъыны, РАББИге хош къокуь чыкъармакъ ичюн, къурбан оларакъ атеште якъ».

ЯГЪМУР — рус. **Дождь.**

Фелестинде беш ай девам эткен къургъакълы язны Я. деври денъиштирди. Майыс айынынъ орталарындан октябрьнинъ экинджи ярысына къадар Я. атта ялы боюнда биле ягъмай (бакъ. Икм 26:1; 1Пад 12:17 в.и.). Лякин гъарбий ель тегизликке ве дагъ этеклерине сув кетире (Баш 27:28; Текр 33:28; Къад 6:38; Эюп 29:19; Зек 8:12). Негев сахрасында ягъмур ерине чыкъ тюше, ве бу

ерде, кундюз ве гедже араретнинъ кескин деншишови ичюн, чыкъ айрыджа бол тюше. Я. деври адетиндже октябрьде, Чалашлар байрамындан бираз вакъыт кечкен сонъ башлана ве байырлы ерлерде — ялы боюна нисбетен бираз кечче. Бу эрте Я.лар (еуд. *йорэ*; Текр 11:14; Йрм 5:24; Ёэль 2:23; Якъ 5:7) сабан сюрмек ве сачмакътан эвель, язнынъ сьджагъындан къуругъан топракъны суvara эди. Амма Я.лар кеч къалса (ноябрьгедже я да январьнинъ башынадже биле), ель исе ер устюнден тек «ягъмурсыз булутларны» айдаса (Икм 25:14; Иуда 12), я да биринджи Я.дан сонъ девамлы къуру мевсим олса, берекет хавф астында къала. Эрте Я.лардан сонъ, зираатчылыкъ ичюн айдалы, Я.ларны кетирген, гъарбий еллер эскен вакъты келе. Биринджи эки-учъ кунъ ичинде девамлы Я. къыскаджа ола, ве ондан сонъ къарарнен дёрт кунъ девамында къуру кунешли ава ола — келеджек Я.гъа къадар. Бу Я.лар адетиндже апансыздан ягъа ве кучьлю ола. Къар тек декабрьнинъ сонъунда, Я.лар деврининъ экинджи ярысында ягъа. Март-апрель айларында, ава къызгъанда, кеч Я.лар ягъа (еуд. *малкош*). Сув башакъларны тойдура ве яхшы берекетни темин эте (Текр 11:14; Эюп 29:23; Икм 16:15; Йрм 3:3; 5:24; Хош 6:3; Ёэль 2:23; Зек 10:1). Эгер къургъакълыкъ эр даим бир вакъытта олса, яхшы берекетнен багълы Я.лар деври, чешит-тюрюлю бекленильмеген адиселерни кетирмек мумкюн. Берекет тек Я.ларнынъ умумий микъдарындан дегиль де, къыш айларында Я.нынъ тюзгюн шекильде ягъгъанынен багълы. Эгер эрте я да кеч Я.ларнынъ башланувы кечиксе я да Я. умумен ягъмаса, бу берекетсизликнинъ ве нетиджеде ачыкъны кетирмек мумкюн; тек бол ве тюзгюн Я.лар боллукъ ве берекетликни темин эте билелер (Збр 64:10-14). Бунда исраилли эр вакъыт Раббиге багълы олгъаныны корьген, ялынъыз О, Я.ны ёлламакъ мумкюн (Йрм 14:22; Збр 146:8). Я. — Алланынъ мераметидир (Ехез 34:26 в.и.; Мал 3:10), эм де Онынъ рухий бахшышларынынъ тимсали (Еш 55:10 в.и.; Хош 6:3; 10:12), къургъакълыкъ исе Онынъ укюмини анылата (Текр 11:17; 28:23 в.и.; Хагъ 1:10 в.и.).

Якъ 5:7: «Бакъынъыз, топракъны ишлеген адам топракънынъ къыйметли берекетини беклей, кузь ве баарь ягъмурлары ягъаджагъына ишанып сабыр эте».

ЯГЪНЕН СЮРТЮЛЬГЕН АДАМ (*син. Месих*) — *рус. Помазанник.*

Еуд. *машиах*; юн. *христос*.

I. 1) Алланынъ Махсус хызметине ягънен сюртюльмек аркъалы чагъырылгъан ве насип этильген адам. Ягънен сюртюльмек Мукъаддес Рухнынъ багъышланувыны анълата (1Пад 10:1 в.б.), адамны денъиштире ве Алланынъ хызметини беджермеге имкъян бере. 2) «Алланынъ ягънен сюртюльгени» ибареси Израиль падишаларына шереш мураджааты сыфатында хызмет эте эди (1Пад 2:10; 12:3; 24:7; 26:9,10,16; 3бр 2:2; 19:7 в.б.); сонъ, ихтимал, ресмий унван сыфатында къулланыла башланды; 3) Раббиге багъышлангъан адамлар, меселя аталар ве Алланынъ вазифелерини беджерген фарс падишасы Кир 3бр 104:15 ве Еш 45:1-де Алланынъ ягънен сюртюльгенлери, деп адландырылалар. Ихтимал, бу ерде бу ад ресмий сыфатында къулланылгъандыр.

II. Месих — Алла ваде эткен Месихнинъ ады (бакъ. 3бр 2:2), Израильге ёлланылгъан Иса Месих (Юх 1:41). Оны, бирден падиша, руханий ве пейгъамбер олгъаныны, Алла Мукъаддес Рухнен ягънен сюртти (Фаал 4:26; 10:38).

Лк 2:11: «Бугунъ Давутнынъ Шеэринде сизинъ Къуртарыджынъыз догъды. О — Месих, Раббидир!»

Д.б.: Месих.

ЯКЪУП — *рус. Иаков.*

Исхакъ ве Рефикъанынъ эки огъулларындан бири. Якъуп озъ эгиз агъасы Исавдан сонъ догъгъанына бакъмадан, Алла оны сайлап, биринджи огъул акъкъыны берди. Якъупнынъ он эки огълундан еудий халкъынынъ он эки къабилеси пейда олды. Алла онъа Израиль адыны берди. Сонъ онынъ бутюн огъулларына — еудий халкъына «Израиль» дей башладылар. Якъуп адыны башкъа адамлар да, меселя, эльчилерден экиси ташыдылар.

Хош 12:3: «Якьуп ана кьурсагьында биле кьардашыны тепти, буюген сонъ исе Алланен курешти».

ЯКЪЫН (ЯКЪЫН АДАМ) — рус. Ближний.

Еуд. *rea*; юн. *пlesiон*. Э.В.те «якьын» сёзю кьомшунны (Текр 19:14; 27:17), эм якьын адамны анълата. Я. агъа, дост ве башкъа сой-сопларнен бир сырада тура. Башкъа тарафтан, бу сёзнинъ даа «бирев», «насылдыр адам» деген маналары да сыкъ расткеле (Лев 20:10; Чыкъ 21:14; тенъ. 12 ает). Амма, Чыкъ 11:2 гъайры, эр ерде бу тюшондже «ватандаш», «исраилли» маналарыны да ифаделей. Булар Лев 19:6-18; 25:14,17 келип чыкъа. «Якьын адамны озюнъизни киби севинъиз» олгъан эмирде бу сёзни айны да анълай эдилер (Лев 19:18). Я. деп прозелит де танылыр эди, амма фериселер, Я. деп тек фериселерни адландырмагъа керек деп сая эдилер. Къанунджынынъ суали де булардан келип чыкъа: «Я манъа якьын адам кимдир?» (Лк 10:29).

Лк 10:36-37: «Сенинъдже, учевинден къайсы бириси айдутларнынъ кьолуна тюшкен адамгъа якьын олды? — Къанун оджасы: — Онъа мерамет эткен адам, — деп джевап берди».

Д.б.: Агъа.

ЯМАН АДАМЛАР (син. Акъсызлыкъ япкъанлар) — рус. Злодеи.

Аселет акъсызлыкъ япкъан, Аллагъа я да онынъ чевресинде олгъанларгъа нисбетен яман арекетлер япып, Къанунны бозгъан адамлардыр (Эюп 31:3; 34:22; 36р 5:6; 15:4; 27:3; 35:13; 91:8,10; Икм 10:29; 21:15; Еш 55:7). Исанынъ душманлары Онынъ Озюни де акъсызлыкъ япкъан, деп сая эдилер (Мк 15:28; Юх 18:30; къыяс. Еш 53:12). Исанынъ шегиртлерини де баягъы яманладылар (2Тим 2:9; 1Пётр 2:12; 4:15). Иса, Онъа тек сёзде инангъанларны мунафыкъ деп сая — олар Алла эмирине бойсунмайып, акъсызлыкъ япалар (Мт 7:23). Исанынъ онъ ве сол тарафындан хачларгъа мыхлап асылгъанлар Мт 27:38-де «айдут» деп адлангъанлар.

Икм 29:16: «Яман адамлар чокълашкъан ерде акъсызлыкъ да чокълашыр, лякин инсафлы адамлар оларнынъ ёкъ олгъанларыны корер».

ЯМАН РУХ — *рус.* Злой дух, дух опьянения, дух усыпления.

Бу, Раббининъ Мысыргъа ве онынъ мырзаларынен акъылданелерине ёллагъан чаресизлик ве ялан руху (Еш 19:11-14). Раббиден Шаулгъа ёлланылгъан ве оны къыйнагъан Я.Р.нен арам рухны тенъештирмек мумкюн (1Пад 16:14-16; 18:10; 19:9), даа Ахавнынъ эписи пейгъамберлерининъ агъзында ялан рухны (3Пад 22:19-23) ве Рабби Озь хаин халкъына ёллагъан къатты юкъу рухуны да тенъештирмек мумкюн (Еш 29:10; Рим 11:8).

Мк 9:17: «Оджам! Мен Сангъа огълумны кетирдим; о тильсиз, онынъ ичине яман рух кирди».

ЯМАНЛЫКЪ (*син.* Хиянетлик) — *рус.* Зло, злоба.

Бу сёз муайен бир адамнынъ хусусий табиат чизгилерини дегиль де, олар энъ эвеля, омюрлерининъ эр бир саасында юз берген, Аллагъа душман олгъан ички нокътай назарыны ифаделейдир. Яхшылыкъ ве Я. — бу эки къарама-къаршы тургъан нокъталардан адам сайлап алмакъ керек. 1) Тарихнынъ энъ башында адам, Алланынъ сёзюни тутмайып, яхшылыкъ ве Я. фаркъына барды (Баш 3:1 в.и.), амма шимди де о, озь кучюне ишанып, яхшылыкъ япып оламай. Алла, эр бир шейи Онынъ адалетли ирадесине бойсунгъан, мукеммель уйгъунлыгъы, аманлыгъы ве азатлыгъы олгъан дюньяны яратты. Эм де бу яратув, Раббининъ фикрине коре, «пек яхшы эди» (Баш 1:31). Алла Я.ны эм яратмады, эм де оны дюньагъа истемеди. М.К.къа коре, Я. — фаний (Збр 5:5; 33:17; 36:9; 139:12; Икм 24:20; Ехез 36:29-33), яман (Иблис) ёкъ этиледжек ве Я. яхшылыкътан бутюнлей айырыладжакъ (Мт 13:49 в.и.; Сыр 20:10,14 в.и.). 2) Адам, Алланынъ яраттыкъларындан энъ алий ве акъыллы олып, гонъюлли оларакъ сёз туткъаны ичюн, догъру ёлдан урулмайджакъ эди (Баш 2:17), чюнки о Алланынъ къыяфетине коре яратылгъан эди (Баш 1:27). Шу себептен адамгъа сёз тутув ве сёзден чыкъув арасында сайламакъ имкяны

берильгендир. Баш 3-те ильк кере Я. акъкъында айтыла, амма онынъ келип чыкъувы акъкъында хабер этильмей. Сонъ Я. «яман» адлы шахыскъа багълана (Мт 13:19; Эф 6:16; 1Юх 2:13 в.и.; 5:18). Амма мында да «яман»нынъ келип чыкъувы акъкъында малюмат ёкъ. 3) «Яман» — бу арабозар олып, фитне даркъаткъан Иблис (юн. *диаболос*). Алла низамыны бозып, Рабининъ эр бир ишине киришкен эр шей Я., бунъа кетирген себеплер исе — Я. ве Аллагъа къаршы чыкъувдыр. Бойледже, Я. — Аллагъа къаршы чыкъкъан эр бир махлюкъ я да адиседир (Текр 1:34 в.и.; Йрм 13:10; Флп 3:2; 2Тес 2:3 в.и.). Амма Я. — бу тек Алланынъ къуртулыш ниети беджерильмесине къаршы турмакъ дегиль де, бу Аллагъа къаршы турмакъ, Онынъ акимдарлыгъына эль узатмакътыр. Бойлеликнен, Я. — бу пассив «душман» дегиль: яман кучьлер Алланынъ мал-мулькюни даима къолларына алмагъа истейлер. Бунен берабер Я., «яман рухий кучьлер» (Эф 6:12) бирде-бир тенге кечмек ниетинделер (Лк 8:32; 11:24-26). Алланынъ Руху иманлыларнынъ топлашувында тенге киргени киби, Я. тен шекилине наиль олмагъа истей. 4) Я. даркъалмагъа тырыша. Шейтан ве яман адамлар озылери ичюн Алла тертип-низамыны къабул этмейип, онъа къаршы чыкъкъанларына къанаат этмейип, оны адамнынъ тенинде (Мт 9:20; Лк 13:16), къорантада (1Кор 7:5), мал-мульк меселелеринде (Микъа 2:1) ве адамлар арасында олгъан мунасебетлерде дарма-дагъын этмеге истей (Икм 15:28; 17:4; Текр 15:9; Еш 9:16). Эр бир Алла ирадесининъ ифаделенюви оларны ачувлата, о, омюрге кечмесин деп, олар гъайрет иле чалышалар (Эюп 1-2; Мт 5:10; 1Тес 2:14-16). Адам вастасынен Я. дюньяда пейда олгъанындан башлап (Рим 5:12), о, бу дюньягъа Яратыджынынъ акъкъы олгъанына къаршы чыкъа. М.К.та «яман заман» (Гал 1:4; къыяс. 1Юх 5:19), яманлыкънен арамлангъан ер юзю (Йрм 3:2; къыяс. Сай 13:20), яман айванлар (Баш 37:20; Лев 26:7), хиянетлик ве яман заманлар акъкъында айтыла (Збр 36:19; Эф 5:16). Озьбашымчылыкъ эткен адам Алла иле багъыны джойып, хасталыкъ ве олюм панджасына тюше (Рим 7:24). 5) Дюнья гунагъа батмаздан эвель, Иблисининъ Алла низамыны

мустакбиль шекильде дарма-дагъын япмакъ ичюн, кучю ёкъ эди. Месихнинъ Топлашувунда да онынъ сёзю кечмей: Исанынъ элчилерине ве Джемиетине къаршы япкъан арекетлери файдасыздыр, чюнки Джемиетнинъ ичинде Месихнинъ Озю бар. Иблис, тек иманлылар джемиетининъ азаларыны ёлдан урып, Аллагъа къаршы турмаларына иришсе, о заман макъсадына ете (Рим 5:14; Мт 4:1-11 в.б.). Тамам шу себептен М.К. даима ёлдан ургъангъа къаршы сакът олмакъ кереклиги акъкъында айта. 6) Я., оны бирев таныр деп, отю патлай (Збр 28:3; 2Кор 11:13-15) ве о, шу себептен «теренлик» ве «къаранлыкъ»та арекет эте (Еш 29:15; Ехез 8:12; Юх 3:19 в.и.). Амма Иса Месих экинджи кере келип, къаранлыкъны ёкъ этеджек (2Тес 2:8). 7) Адамны ёлдан урмакъ ичюн, Алланынъ эмирини бильмейип бозмакъ етерли дегиль; онынъ ичюн ёлдан уруджы Алланынъ ясакълары акъкъында аселет Авадан тафсилятлы сорай (Баш 3:1). Ёлдан урулгъан адам къабаатлы олсун деп, Шейтан онда Алланынъ эмирине къаршы итеген истек уята (Рим 7:7 в.и.; Якъ 1:14). 8) Я.нынъ фаркъына барув узун тюшондже ве акъыл огретювлер нетиджесинде дегиль де, гуна къазангъан сонъ, инсафлы адамнынъ виджданы рат оламагъаны ичюн, ортагъа чыкъа (1Пад 15:24; 2Пад 12:13; Мт 27:3 в.и.). «Гунасынынъ юкюни ташыгъан» виджан адам ичюн тенбиелевдир. 9) Я. адамнынъ озюнде сакълы (Баш 6:5; Текр 15:9; Мт 24:48; Якъ 1:14 в.и.; 3:14; 4:1 в.и.). Адам къоркъса, демек гуналарыны дуя (Баш 3:10; Рим 2:9). Тек джан-гонъюльден Я.ны ред этип (Збр 118:101; 138:24; Йрм 25:5; Фаал 8:22), Месих къанынен (Еуд 9:14) толусынен темизленюв (Йрм 4:14), эм де «таш юрекнинъ» (Ехез 36:26) йымшакъ, Алла янъыдан яраткъан (Збр 50:12) юрекке алмашувы нетиджесинде, адамны Я. олгъан багъыны узип, оны гунадан къуртармакъ мумкюн (Икм 24:1). Бунъа къаршылыкъ олса, адам яман арекетлери ичюн я Алланынъ джезасыны бирден ала (Йрм 1:16), я да «дюньянынъ сонъунда» (Мт 13:49). Ойле заманлар келеджек ки, Я.ны ред этмекнинъ чареси олмайджакъ. 10) Озь олюми ве тирилювинен Я.ны енъген Иса Месих тек инсан гуналарыны одемеди де

(Кол 1:20), амма адамларгъа яман кучьлерден къуртарувны да кетирди. Шу себептен эльчилер месихчилерден, Я.ны ред этип (1Пётр 2:1; Якъ 1:21), Я.ны мераметликнен енъмелерини талап этелер (Рим 12:21). Адден ашыр Я.къа баткъан адамларгъа (2Тим 3:13), месихчилер мераметли ишлерини (Еуд 5:14) ве акъикъий иманларыны къарама-къаршы къоймакъ кереклер. 11) Я. толусынен ёкъ этильмеси ичюн (Сыр 20:10), месихчилерге даа иман сиясынен Я.нынъ сарсылгъан кучьлерине къаршы куреш алып бармагъа керек оладжакъ (Эф 6:16). Онынъ душманлары — адам олмагъан ахлякъсыз кучьлер, яман рухий кучьлер ве къаранлыкъ дюньянынъ укъумдарлары (Эф 6:12) олгъаныны биллип, месихчилер ольгендже къайта-къайта Раббиге ялвараджакъ: «Бизни Я.тан къорчала» (Мт 6:13). Сонъ исе Онынъ Падишалыгъына инанып, бу куреште Алланынъ кучю ве шуретини биледжек (Юх 16:33).

Эюп 11:10-11: «Онъа къаршы ким чыкъып олур? О, бош адамларны биле. Яманлыкъны коръсе, оны унутмаз».

ЯНЪЫДАН ЯРАТЫЛУВ (*син.* Янъыдан догъув) — *рус.* **Возрождение.**

Я.В.те Я.Я. процесси Алланынъ тарафындан олюм алемине аит олгъан гуналы адамнынъ рухий джеэттен догъувыны акс эте, адамны Алланынъ эвляды япа ве эбедий яшайышкъа багълай. Юханнынъ Инджилинде бу процесс «Алладан догъув» (Юх 1:13), «Рухтан догъув» (Юх 3:8) я да «коктен догъув» (Юх 3:3) деп тасвир этиле. Бу тасвирнинъ эсасында олгъан табиий догъув образы шуны косьтере ки, адам озю бир шей япып оламай (о, тек Аллагъа мураджаат этмек керектир) ве мында тек Алланынъ иши акъкъында сёз юрсетиле, чюнки янъы аят — бу Алланынъ бахшышыдыр. Тамам шунынъ ичюн «Алладан догъув» акъкъында айтмакъ керектир (Збр 2:7; Якъ 1:18). Алла адамны Озь сёзюнен, акъикъят сёзюнен (Якъ 1:18), багъышлавынен (1Кор 4:15) ярата. Я.Я. олгъан шей — бу имансыз адамнынъ къуртулыш ве янъылаштырув ичюн темелинден денъишювидир, буларнынъ эписи адамны Алланынъ эвляды япа. Бу

арекет, Тит 3:5-ке коре, сувгъа батырылып чыкьувнен багълы. Лякин адамгъа иман багъышлагъан Я.Я. — бу бир керелик вакъиадыр, о, текрарлы иман этмектен ве тѳвбе этмектен я да девамлы азиз этмектен фаркъ эте. Я.Я. иман этип яшайджакъ Алла тарафындан берильген янъы ёлнынъ башланувы киби къабул этиле. Бу ёлнынъ макъсады — эбедий яшайыштыр.

Тит 3:5: «О, бизни къуртарды. Якъан инсафлы ишлеримиз ичюн дегиль, Озю мераметли олгъаны ичюн къуртарды, сувнен ювып, янъыдан яратты, Мукъаддес Рух ярдымынен бизге янъы омюр берди».

ЯРА — рус. Рана, язва.

Эльчи Павел: «Мен Рабби Иса ичюн алгъан яраларны озь тенимде алып юрем», деди (юн. асыл метининде «хатыра бельгилери») (Гал 6:17). Онынъ къулангъан юн. сѳзю *стигма* «къул саибининъ мулък бельгиси» деген мананы анълата — къулнынъ тенинде якъылып къююлгъан тамгъадыр. Бельки эльчи Листрада ташларнен урулгъан сонъ тенинде къалгъан излерни (Фаал 14:19) ве башкъа шунгъа ошагъан вакъиаларны назарда туткъандыр (бакъ. 2Кор 11:23-25, ве 2Кор 4:10).

Лк 10:34: «Онынъ янына бара да, яраларыны шарапнен юва ве зейтюн ягынен ягълап, багълап къоя. Сонъ оны озь къатырынынъ аркъасына отуртып, мусафирханеге алып бара ве анда бакъып тура».

ЯРАМАЙ

Бакъ.: Инсафсыз.

ЯРЫКЪ (*син. Нур*) — рус. Свет, сияние, освещение, озарение.

1) Алла Ярыкътыр (Збр 17:29; 117:27). Алла ярыгъы огюнде къаранлыкъ четлеше. 2) Э.В. китапларынынъ муэллифлери эминлер ки, адам озю-озюнден Рабби ирадесини анълап оламай, шу себептен Алла адамны тенбиелей. Алла ирадесининъ фаркъына бармакъ акъкъында сыкъ текрарлангъан адамнынъ риджалары бундандыр: «Сенинъ юзюнь бизни ярыкълатсын! Ер юзюнде яшагъанлар Сенинъ ёлунны бильсинлер.» (Збр 66:2 в.и.). 3) Я.В.те

Иса Месих, дюньягъа Ярыкъ киби келип (Юх 8:12), Э.В. пейгъамберлерининъ айткъанларыны муджизевий шекильде беджерди. Месих сыфатында пейда олгъан Я. Алла тарафындан къаранлыккъа ёлланылды (Юх 1:5). Бутюн дюнья ичюн тайинленип, о, башта Исраиль халкъы арасында ве сонъ дюнья бою Хайырлы Хабер вастасынен даркъалды (2Кор 4:3-6). 4) Инджильнинъ кучю къаранлыккыны ярыкълатып, гуна ве яланны ортагъа чыкъара (Эф 5:13) ве къуртулышкъа ёл косътере (ает 14). Алла чагъырувынынъ пешинден кеткен адам къаранлыкктан четлеше. Алланынъ Руху Я.къа чевирильгенлернинъ козьлерини ача (Юх 16:13) ве яхшыны ямандан айырып, догърусыны сайламагъа огрете (Еуд 5:14). Бу манада ярыкъланув — къуртулышнынъ муим бир къысымдыр. *Еюп 22:27-28:* «Онъа дува этерсинъ, О, эшитир сени, адакъларынынъ ерине кетирирсинъ. Не ниетинъ олса, оны беджерирсинъ, ёлларынынъ ярыкъ айдынлатыр».

ЯХШЫЛЫКЪ (*син.* Эйлилик) — *рус.* **Благость, благо, добро.**

1) «Тек бир Алла яхшыдыр», — Иса зенгин огъланнынъ суалине джевап бергенде (Мт 19:17), бу акъкъында догърудан-догъру айтып, бир сыра айны Э.В.теки ибарелерни тасдыкълай (2Тар 5:13; Узеир 3:11; Збр 135:1). Рабби эйлилик ве Я. нени козьде туткъаны акъкъында Микъа 6:8 ве Лк 10:42 айтыла (яхшы иш — Аллагъа бойсунмакъ). 2) Адамлар Алладан юзь чевирдилер ве шунунъ ичюн М.К.къа коре «бир шейге кечмеген» олдылар (Збр 13:3; Рим 3:12; къыяс. Джем 7:20). 3) Алланынъ огюне темиз турмагъа истеген адамгъа не адден ашыр гъайрет, не де дюнья боллугъыны ред этюв ярдым этеджек. Буннынъ себеби, Павел эльчининъ сёзюне коре, «беденимде яхшы шей олмай» (Рим 7:18). Мында тек Алла Рухунунъ янъыдан догъувы ярдым этип оладжакъ, чюнки Я. — Онынъ махсульдыр (Гал 5:22). Алла Руху арекет эткен Исанынъ джемieti яхшы ишлер япмаккыны теклиф эте (Эф 2:10; Кол 1:10). Амма ойле ишлер месихчилернинъ озьлеринен дегиль де, оларда яшагъан Алланынъ Руху иле япылгъаны ичюн, оларны дегиль де, Коктеки Бабаларыны шуретлемек керек (Мт 5:16).

Рим 3:12: «Эписи ёлдан урулды, бозулдылар. Яхшылыкъ япкъан ич кимсе ёкъ, бир адам биле ёкъ!»

ЯХШЫЛЫКЪНЕН ЯМАНЛЫКЪНЫ АЙЫРЫП ТАНЫТ-КЪАН ТЕРЕК — рус. Дерево познания добра и зла.

Баш 2:9-да Рабби-Таала Эдем багъчасында чешит-тюрлю тереклерни сачкъаны акъкъында айтыла. Шунунънен берабер О, багъчанынъ меркезинде Я.Я.А.Т.Т. осьтюрди. Ве Рабби-Таала адамгъа Я.Я.А.Т.Т. гъайры, эр бир терекнинъ мейваларыны ашамакъ мумкюн, деп буюрды. Эгер адам бу эмирни бозса, оледжек (2:16 в.и.). Аваны йылан сынагъа огъратты ве Рабби-Тааланынъ эмирине шубе догъурды (Баш 3:5). Апай бу терекнинъ махсуллары ашкъа ляйыкъ, гузель, козьге яхшы корюнгенини ве бильги ваде бергенини корьди. Махсулны узьди ве ашады. Янында олгъан акъайына да берди. Акъайы да ашады. Оларнынъ козьлери ачылды, ве олар, бири-бирининъ чыплакъ олгъанларыны корьдилер (3:6-7). Шунунъ ичюн олар Рабби-Тааланынъ юзюнден сакъланмагъа меджбур олдылар, ве сонъ бунунъ себебини анылатмакъ ичюн, оларгъа эмирни бозгъанларыны бойнуна алмагъа керек олды (3:10 в.и.). Ондан сонъ адам яхшылыкъ ве яманлыкъны биле (3:22), амма Рабби-Таалаенен алякъасы бозулды. Бу ерде Язы Алланынъ алдында алчакъгонъюлли олмакъ ве Алланынъ эмирлерине, Раббининъ ирадесине шубесиз бойсунмакъ кереклиги акъкъында айта. Адам исе, озю Рабби киби олмакъ истегине берилип, яхшылыкъ ве яманлыкъны бильди, яни эм алчакъгонъюллик, эм магърурлыкъ арекетлернинъ нетиджесини корьди. Биринджи адамлар озь чыплакълыкъларындан утангъанлары, къабаатлы олгъанларынынъ фаркъына барувы уянгъанынынъ шаатлыгъыдыр.

Баш 2:9: «Багъчада РАББИ-Таала козьге гузель ве ашкъа ляйыкъ чешит-тюрлю махсуллары олгъан тереклерни осьтюрди. Багъчанынъ ортасында омюр терегини ве яхшылыкънен яманлыкъны айырып таныткъан терекни де сачты».

ЯШАГЪАН ЕР (син. Эв; мескен) — рус. **Жилище, место обитания.**

Алланынъ эбедий Я.Е. коктедир (Збр 2:4; Еуд 8,1 в.и.; 9:11; Сыр 15:5). Амма Алла Озюнинъ халкъы арасында булунмагъа истегени ичюн, О, Мусагъа косътерильген нумюнеге коре, ерде Сарай къурмагъа эмир этти (Чыкъ 25:9), сеферлер заманында ерден ерге кочюрюледжек чадыр къурмагъа. Алла мында Озь халкъына келе эди. Шу вакыттан башлап эр бир израилли Алланы къайда къыдыраджагъыны биле эди (Збр 121). Мескенде Алла булунгъаныны анълап, израиллилер сюрдюнюликте олгъанда биле, озь дуваларыны Ерусалим тарафкъа окъуй эдилер (Дан 6:11). Амма бу эв мукеммель дегиль эди — Алла мында булут ичинде булуна эди (ЗПад 8:12), Онъа чагырылмагъан адам якъынлашса исе, ольмек керек эди (Сай 3:10; 18:7; тень. Еш 6:5). Лякин адамлар бу Алланынъ Э. озь арамлыгъынен арам этилер (Лев 15:31; Йрм 23:11). Бундан да гъайры, бу кучюк Э. юдже Алланынъ шуретини сыгъдырамай эди (2Пад 8:27). Мукъаддес ер буюк къуванч уандырса биле, шуны унутмамалымыз ки, тек коктеки мескен Аллагъа лыйыкътыр (Еш 66:1). Я.В.те де Алла Озюнинъ халкъы арасында ерде булуна, амма инсан къолунен ясалгъан эвде дегиль (Фаал 7:48; 17:24). Исада Алланынъ сёзю вуджут тапты, олюминден учь кунь кечкенде, О беденининъ акъыкый сарайыны къурды. Баба ерде Месихте булуна, ве Месихте толусынен Алла булуна (Юх 14:10; Кол 1:19; 2:9). Энди бу темель ташта тири ташлардан къурулгъан сарай ерлеше, яни Баба ве Огъул Озю Я.Е.ни Мукъаддес Рух ярдымынен (1Пётр 2:5 в.и.; Рим 8:9,11; 1Кор 3:16; 2Тим 1:14) адамлардан яраттылар (Юх 14:23). Месих иман аркъалы оларнынъ юреклеринде булуна (Эф 3:17), ве Алла оларнынъ ичине кирип юре (2Кор 6:16), яни О, тек бир адамнен лаф этмек ичюн, кучюк эвге кирмей, Озь Джемиетининъ бутюн бинасыны Озюнен толдура.

Джемиетнинъ асыл олувынен Алланынъ макъсады сынъырланмай. Иманлылар — бу дюньяда кельмешектир (1Пётр 2:11), оларнынъ мында даимий эви ёкъ, олар келеджекке ынтылалар (Еуд 13:14). Оларнынъ эр

бириси бир кунь ола бозуладжакъ аранда яшай (2Кор 5:1), амма олар бунъа кьуваналар, чюнки билелер, Месих оларгъа Алланынъ Эвинде ер азырлады (Юх 14:2). Тирилюден коклерде ерини къазангъан эвлятларыны Рабби анда топлай (Флп 3:20) ве Онда эбедиен яшайджакълар (Сыр 7:15; 21:3; 22:3 в.и.).

2Тар 6:21: «Сенинъ кьулунъ ве Израиль халкъы шу ерге бакъып дувалар окъугъанда, оларнынъ ялваруларыны эшит! Коклерден, Сен яшагъан еринъден эшит ве эшиткенинънен афу эт!»

Д.б.: Эв.

ЯШАЙЫШ (*син.* Омюр) — *рус.* **Жизнь, живой.**

Э.В.те «яшайыш» сёзю (еуд. *хайим*) энъ эвеля адамнынъ бедений яшайышы козьде тутула, яни догъув ве олюмнен сынъырлангъан девир. Я. маиети ачлыкъ ве сувсама, севги ве нефрет киби шейлерде ифаделене. Я. тюшюнджеси беден тюшюнджесинен (еуд. *басар*) ве джан (еуд. *нефеш*) тюшюнджесинен сыкы багълдыр. Алла — Я., беден ве рухнынъ яратыджысыдыр (Баш 2:7); О, адамнынъ ичине «яшайыш нефесини» уфюрип кирсетти ве «адам тири джан олды». Бойлеликнен, Алла — бу «омюр чокърагъы» (Збр 35:10), шу джумледен, айванларнынъ ве осюмликлернинъ де (Баш 1:24; Текр 10:14). Лякин адам тири джанларнынъ арасында айры ерни тута (тень. Збр 8), чюнки Алла тек адамнынъ ичине Я. нефесини кьойды, яни онъа Озь маитининъ ве Озь Я.нынъ бир кысымыны берди. Алладан адамгъа берильген бахшышлар арасында Я. энъ биринджиси ве энъ кыйметлисидир (Эюп 2:4; тень. Текр 30:15). Алланынъ махсус мерамети шунда ки, О, адамгъа узун омюр бере; Э.В.те узун омюр диндарлыкъ ве иман ичюн берильген бахшыштыр, деп айтыла (Чыкъ 20:12; Збр 90:16). Адам омрюнинъ кыскъартылмасы ве кыскъа омюр (бакъ. Баш 6:3; Эюп 20:8; Збр 89:10; Еш 40:6,7) Алланынъ джезасы эсаплана. Алла Я.ны Озь мукъаддес васиетинен тасдыкълый (Чыкъ 20:13; Лк 6:9). О, Озю яраткъанларны сакълamakъ (Баш 1:28; Текр 32:39; Эюп 10:12) ве чокълаштырмакъ (Баш 9:7) истей.

Э.В.те Я.нынъ эсас элементи нефес сайыла (бакъ. Баш 2:7; Збр 103:30; Ехез 37:8-10), базан о «рухнен» тенъештириле. Башкъа тарафтан, Я. ташыйджысы къан эсаплана (Баш 9:4; Лев 17:11; Текр 12:23).

Э.В.теки адам — бу «тири джан», деген гъае Я.В.те озъ девамыны тапа (Фаал 17:25; 1Кор 15:45). Эльбет, Я. (юн. *дзоэ*) — бу Алладан берильген буюк эйиликтир, ве Алла бу эйиликни адамгъа даа багъышламакъ мумкюн (Мк 5:23).

М.К.та тек бедений, догъувнен башлангъан ве олюмнен екюнленген Я. акъкънда дегиль де, башкъа, Алладан озъ башланувыны алгъан Я. акъкъында да айтыла (Юх 3:3,5); тамам шу янъы Я. акъкъында эльчи Юхан озъ мектюплеринде айта (меселя, 1Юх 5:1,4). Янъы догъув, я да тирилов, янъы Я.къа ёл ача. Янъы Я. иман аркъалы керчеклик ола, чюнки иман адамны Алладан берильген янъы Я.нынъ озюдир (Юх 14:6; Флп 1:21). Исанен бойле багъ азатлыкъ ве гуналардан тюзелювни алып кетире. Иман адамнынъ яшайышыны бам-башкъа япа (2Кор 5:17). Бедений Я. олюмге девамлы ёл олып (Збр 89:5,6), янъы Я.къа васта ве алет ола, о энди олюмге марум олмай (Юх 5:24). Иса, олюлерни тирильтип ве озю де тирилип, олюмни енъди, Озю янъы Я.нынъ залогы олды, бу Я.ны о, ишангъанларгъа багъышлай ве Озю оларда яшай (Гал 2:20; Кол 1:27). Янъы, асылында, «эбедий» Я. (Юх 5:13) адамнынъ фикир этиювини (Юх 17:3) ве ирадесини (Лк 9:26) толусынен янъылаштыра, адамны озъ ишлерини де денъиштирмеге меджбур эте (Лк 9:60). Адам Месихке не къадар самимий мураджаат этсе, озюнинъ башкъа, бедений Я.ны унутса, онынъ алгъан янъы Я. шу къадар толу олур (Мт 16:24-26). Адам ер юзюнде яшагъанда, янъы Я. толусынен онъа менсюп дегильдир. Васиетлернинъ толусыны тек сонъуна къадар сабыр эткенлер ве къатты тургъанлар биледжек, яни иманы аркъалы олюмден сонъра да, янъы Я. сакъланаджакъ (Мт 24:13; Сыр 2:7,11,17; 3:5,12,21). О заман адам «омюр таджыны» аладжакъ (Сыр 2:10). Тек о заман иманда башлагъан янъы Я., шуретте корюнеджектир (1Кор 13:12,13; 15:42,43,57; Кол 3:3,4; 2Кор 5:6,7; Сыр 22:4), корюнгенден сонъ исе, сонъсуз оладжакътыр.

Аллагъа дефаларджа «тири Алла» деп айтыла (Ехо 3:10; 1Пад 17:26; 3бр 41:3; Мт 26:63; Фаал 14:15; Рим 9:26; 2Кор 3:3). Онынъ Руху Я.ны багъышлай, Онынъ сёзю исе джанлыдыр, чюнки бедений Я.ны ярата ве рухий Я.ны уяндыра. Иса озюни джанлы отъмек дей, омюр отъмеги деп айта ве Мукъаддес Рухкъа тирильткен сув дей (Юх 6:63; Рим 8:11; Фаал 7:38; Еуд 4:12; 1Пётр 1:23; Юх 6:33,35,48,51; Юх 7:38, 39).

Икм 11:19: «Акъикъатен, инсафлыкъ — яшайыштыр, яманлыкъ этмеге ашыкъкъан адам исе олюмге ашыкъа».

Диний терминлер лугъаты

*Словарь религиозных терминов
(на крымскотатарском языке)*

Dictionary of Religious Terms (in Crimean Tatar) (ISO: Crh)

Институт перевода Библии
101000 г. Москва, Главпочтамт, а/я 360
www.ibt.org.ru

Подписано в печать 20.11.2023
Формат 60×90¹/₁₆. Печать офсетная. Усл. печ. л. 40,4
Тираж 1500 экз. Заказ №

Отпечатано в АО «Первая Образцовая типография»
Филиал «Чеховский Печатный Двор»
142300, Московская область, г. Чехов, ул. Полиграфистов, д. 1
Сайт: www.chpd.ru, E-mail: sales@chpd.ru, тел. 8(499)270-73-59